R H Noble

LUDOVICI ANTONII
MURATORII
OPERA OMNIA.

ANTIQUITATES ITALICAE MEDII AEVI,

SIVE

DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magistratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliisque faciem & mores Italici Populi referentibus post declinationem Rom. Imp. ad Annum usque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE

BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Ecclesiasticorum Castilionensi Episcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS QUARTUS.

ARRETII MDCCLXXIV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impress. Episcop. sub signo PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

SERENISSIMO

FRIDERICO,

REGIO POLONIAE,

ET

ELECTORALI SAXONIAE

PRINCIPI,

CLementiſſimo Poloniae Regi AUGUSTO Parenti tuo Tomum Primum hujus Operis dicatum qua par erat veneratione obtuli. Sine nunc quaeſo, Regie ac humaniſſime Princeps, ut alterum hunc praeclariſſimo Nomine tuo ſignatum, tibi ſiſtam, quo palam teſtari pergam, quale ſit meum erga tuam quoque Regalem Celſitudinem obſequium. Ex quo enim Italiam ingreſſus ad nobiliſſimum Siciliae ac Neapolis Regem CAROLUM adduxiſti elegantiſſimam Conjugem & Reginam MARIAM AMALIAM, Sororem tuam, omnium oculi, aut animi, meus vero potiſſimum, in te converſi fuerunt.

runt. Mirata autem fuit magnificentiſſima Urbs Neapolis, mirata deinde eſt egregias tuas dotes vel ipſa Urbium princeps Roma. Nempe hic ille eſt (concordi voce omnes ajunt) qui Catholicae Religionis documenta alte in praecordiis infixa tenens, tam accuratè Pietatis ubique officia implet, ut reliquis exemplo in cultu, reverentia, ac timore Numinis eſſe jam poſſit. Hic ille, qui paſſim ſplendida Munificentiae ſuae veſtigia relinquit. Hic etiam, cui, quamvis numquam praecellae Dignitatis ſuae modum oblito, ea tamen eſt ſuavitas morum, comitas affabilitaſque ſermonis, quae omnium ſecum colloquentium animos ſibi conciliet, egregiaeque formae, vultus ſui lineamentis probe reſpondeat. Neque mihi aliunde petendi teſtes tum tui feliciſſimi ingenii, tum animi meliora quaeque aemulantis. Te egomet teneo, quantaque ſit Virtutum tuarum ubertas ac ſoliditas, experimento meo edoctus, aliis teſtari jam poſſum. Quum enim Mutinam deductus XI. Kal. Decembris, atque a Sereniſſimo FRANCISCO Duce hero meo ſumma cum exſultatione exceptus, incomparabiles Picturas, Statuas, Numiſmata, Bibliothecam, ceteraque Eſtenſis Palatii, & Mutinenſis Urbis ornamenta, non curſim, ſed mirabili attentione perpenderes, & memoriae ſingula mandares, me quoque ad alloquium tuum non ſemel pro tua benignitate admiſſum voluiſti, ac diſcedens mihi illuſtre Liberalitatis tuae pignus reliquiſti.

Proinde haec omnia, Sereniſſime Princeps, tibi gratulor, ſed illud potiſſimum, quod te noverim etiam erga Literas amore ferri, eiſque operam dare lubenti animo. Scilicet mature jam agnoviſti, illas, quoties in Principes coëant, plurimum laudis conferre, atque ad bene

regen-

regendos Populos grandi illis adjumento esse posse. Ad eas vero addiscendas nihil certe tibi Natura negavit. Non mentis perspicaciam, cujus adeo frequenter tum in quotidiano sermone, tum in arduis quaestionibus intelligendis specimina praebes; non Memoriam, quum jam praeter maternam Theutonicam Linguam, familiares tibi effeceris Italicam, Gallicam, & Polonam; Latinam quoque non lento gradu prosequaris. Reliqua praetereo ornamenta, viro Principe, & ad grandia nato, perquam digna, quae aut tibi egregia educatio a praestantissimo Comite de Wackerbart adhibita, aut bonae indolis cultura pepererunt.

Sed quando apud nos versaris, ut mores Italicorum, amplissimique Regni hujus amoenitates ac magnificentiam, non ex ore aliorum, sed tuis ipse oculis addiscas: liceat mihi in laudabile consilium tuum me quoque ingerere. Jam tot antiquae Italiae pretiosa splendidaque monumenta, in Urbe aeterna praesertim, spectasti, a Romanis olim rerum dominis ad nos usque profecta. Quale sit etiam praesentis Italiae decus, quotidie intueris. Quid si & ego te adducam ad dignoscendum, qualis quoque fuerit Italiae facies temporibus iis, quae Barbarica nunc appellamus? Non injucundum profecto fuerit, neque inutile tibi, hanc etiam Eruditionis Historicae partem perspexisse: eâ praecipue de caussâ, quod ubi Italiam spectaveris, inconditis rudibusque moribus olim viventem, non alium Germaniae tuae aspectum tunc fuisse, certum tibi futurum sit. Eadem vero tempora qui cum nostris componit, oblectetur necesse est, dum tantam rerum mutationem animadvertit in Literis, in Militia, in Artibus, aliisque humanae vitae com-

modis

modis ac virtutibus. Et quamvis ne nos quidem vitiis, improbisque moribus careamus: innumera tamen sunt, quae Saeculum nostrum prae antiquis commendant, nosque gaudere jubent, quod aevo illo nati sumus, quo & Virtuti majus pretium, & moribus temperantia uberior atque elegantia accessit. Reliquum ergo est, clementissime Princeps, ut qua soles benignitate Librum hunc, ejusque argumentum excipias. Si non in Gloriae tuae augmentum (quod tamen ante oculos habui) meum hoc Opus, qualecumque sit, redundabit: praesentes saltem ac posteros monebit, me tui Nominis, tuarum Virtutum, tuaeque Regalis gentis, non postremum fuisse admiratorem atque cultorem. Haec autem venerabundus, & omnia tibi e Caelo fausta precatus, scribebam

REGIAE CELSITUDINIS TUAE

Mutinae Prid. Non. Junias. A. C. MDCCXL.

Humillimus, Obsequentissimus, & perpetuus famulus
Ludovicus Antonius Muratorius.

DE TRIBUTIS, VECTIGALIBUS, ALIISQUE ONERIBUS PUBLICIS MEDII AEVI.

DISSERTATIO DECIMANONA.

DISSERTATIO DECIMANONA.

Ed quibuſnam A quaeſo Fiſcus olim alebatur? Nemini umquam Principum libris aut magiſtris opus fuit, ut rationem addiſcerent exigendae colligendaeque a Populo pecuniae, tum ad B ſuſtinendam dignitatem, tum ad belli neceſſitates, ac tutelam Regni. Ars haec facilis unicuique, dum Populos habeat ſubjectos atque morigeros, & ferendo jugo adſuetos. Idcirco uti olim, ita & tempore Langobardorum, Francorum, aliorumque Italiae dominantium in uſu fuere *Tributa*, quae a Populo vel in C pecunia numerata, vel in agrorum fructibus exſolvebantur. Praeterea *Vectigalia*, quae ex mercium, rerumque venalium invectione & exportatione capiebantur, ſive ad portus & portas, ſive in viis, pontibus, & ad flumina: quae etiam *Portoria* veteres appellarunt. Ad haec, ut in praecedenti Diſſertatione oſtendi, *Multae* non leves, nec paucae ad Aerarium Principis deferebantur. Quibus adde *Cenſus* & *Fundos*, qui in privato aut publico Regum patrimonio numerabantur, non ſecus ac privatorum Allodia, uti Cortes, Silvae, Prata, aliaque id genus praedia, tum Salinae, Metallorum fodinae, Lacus, & Flumina piſcoſa &c. Denique alia erant *Onera publica*, quae nil ſane pecuniae Fiſco pariebant, nihilo tamen ſecius multum auri & argenti, aut multum incommodi ac laboris e Populo extorquebant. De ſingulis nunc aliquid eſt nobis differendum. Romani Populi Vectigalia qui reſcire cupit, adeat Librum hac de re editum a Cl. V. Petro Burmanno. Ad *Capitationem* ſive *Cenſum capitum* quod attinet, ſive ex animalium, ſive ex ipſorum hominum capitibus exigeretur, éa certe ſub Romanis rerum dominis nota ac uſurpata fuit, uti viri docti jamdiu animadverterunt, quos enumerare ſuperſluum puto. Ejuſmodi oneris ne noſtris quidem temporibus ignota eſt gravitas in quibuſdam Populis. Ple-

beji tantum ejuſmodi tributo olim obnoxii. Sed & Nobiles ab iis minime immunes, Apollinaris Sidonius aevo ſuo oſtendere videtur. An autem & Seculis poſterioribus Italia, ſub Barbaris poſita, obnoxia eidem tributo fuerit, mihi ſane ſub nubilo res eſt: nihil enim horum habent Langobardicae Leges, & nimis pauca ejus aevi monumenta ad nos pervenere. Certe Graeci non ignorarunt. Namque Anaſtaſius in Vita Vitaliani Papae de Conſtantino, ſeu Conſtante Auguſto ad Annum DCLXVIII. haec habet: *Habitavit in Civitate Syracuſana, & talem afflictionem poſuit in Populo, ſeu habitatoribus Calabriae, Siciliae, Africae, Sardiniae, per diagrapha, ſeu capita, atque nauticationes per annos plurimos, quales a ſaeculo numquam fuerant.* *Teſtagium* a Bonifacio VIII. Papa Lib. 4. Epiſt. 217. memoratum, idem eſt atque *Capitatio*. Ad haec affirmare non auſim, an ſub Langobardis & Francis *Tributa* a terrarum poſſeſſoribus in Italia penderentur. Exſiſtit quidem Ludovici Pii Auguſti Lex Langobardica 31. his verbis concepta: *Quicumque Tributariam terram, unde Tributum ad partem noſtram exire ſolebat, vel ad Eccleſiam, vel cuilibet alteri tradiderit, is, qui eam ſuſcepit, Tributum, quod inde ſolebat ſolvere, omnimodis ad partem noſtram ſolvat, niſi fortè talem firmitatem habeat de parte noſtra, per quam ipſum Tributum ſibi perdonatum poſſit oſtendere.* Sed haeic *tributaria terra* nil aliud eſt quàm *cenſualis terra*, in ſubſequenti Lege 32. ejuſdem Auguſti memorata, hoc eſt, quae colonis tradebatur, ut annuum cenſum redderent. Incolendae autem terrae dabantur aut Servis, aut Aldionibus, interdum quoque Liberis hominibus, annuo Cenſu conſtituto. Cujus con-

A ſuetudinis exempla habentur complura in Chronicis Vulturnenſi, & Farfenſi, atque in his ipſis Libris. Statutum fuit in Lege Salica Tit. 43. de homicid. ingenuor. Cap. 8. *Si quis Romanum tributarium occiderit, mille octingentis Denariis culpabilis judicetur.* Pithoeus in Gloſſar. Leg. Salicae inde hauſit, *Romanos tributarios*

B fuiſſe appellatos; *nec enim Franci ingenui pendebant Tributum.* Gregorium Turonenſem teſtem adducit, qui Lib. VII. Cap. XV. Hiſtor. Francicae ſcribit: *Ipſe multos de Francis, qui tempore Childeberti Regis ſenioris ingenui fuerant, publico tributo ſubegit.* Pithoeo ſubſcribit Du-Cangius. An Romani tantùm, hoc eſt deſcendentes

C ex iis, qui ante Francorum advèntum Galliam incolebant, Tributo obnoxii fuerint, Franci verò Ingenui omnes Immunes ab eo, ſat firmis rationibus nondum fortaſſe demonſtratum eſt. Unum ego nunc contendo: nempe ex eo Salicae Legis loco nihil certi effluere ad confirmandam ejuſmodi ſententiam. *Ro-*

D *manus tributarius* ibi, ſi quid video, hominem tantummodo ſignificat Romanae Legi addictum a quo *tributarium* aliquod praedium excolebatur. *Beneficiarii* quoque appellabantur, qui Cenſum ſeu Tributum domino praedii reddebant. Heic autem Aldiones ſignificari, non verò Liberos & ingenuos homines, Lex anterior ſatis

E indicat. Nam *Romani tributarii* caedes luitur *quadraginta quinque Solidis*. *Si verò Romanus homo poſſeſſor, hoc eſt qui res proprias poſſidet* (id autem ſignificat Nobilem ſeu ingenuum) occiſor, *Solidis centum culpabilis judicetur.* Ergo non hinc inferendum, Romanos quoslibet in Regno Francorum *Tributarios* fuiſſe, hoc eſt tributa perſolviſſe, a quibus Franci ingenui

genui

genui absoluti forent; sed *Tributarii* vox illic explicanda est, ut modò dictum est *de terra Tributaria*. Possem hoc aliis Auctoribus confirmare, sed illud duntaxat, quod supra statui de *terra tributaria*, sive *censuali*, exemplo uno roboratum volo, videlicet Placito, cujus apographum olim vidi in Archivo Capituli Canonicorum Cremonensium, simulque in A vetusto Regesto Episcopii ejusdem Urbis. Contendebat Advocatus Fisci Regii, Curtem Auce obnoxiam esse tributo, seu censui annuo decem Solidorum auri. Tunc Landus Episcopus in Placito coram Misso Berengarii Regis exeruit Diploma Caroli Crassi Augusti, per quod eadem Curtis ab omni Tributo immunis ostendebatur.

Landus Episcopus Cremonensis coram Gausone Misso Berengarii Regis in Placito Cremonensi sententiam obtinet, ne censum annuum pro duabus Curtibus persolvat Camerae Regiae, Anno 910.

Dum in Dei nomine Civitate Cremona, hubi Domnus Berengarius gloriosissimus Rex preerat, ad domum Episcopii ipsius Cremonensis Ecclesie... resideret Gauso Vassus & Missus Domni Regis ex hac causa constitutus, residentibus cum eo Ambrosius Cancellarius, Gualbertus, Sichardus Judex..... Cremonensis, Leo Archipresbyter, Petrus, Lambertus, Rampertus Presbiteris, Lupus Archidiaconus, Aldo, Oldebertus Diaconis, Cardines ipsius Episcopii, Rodelandus, Vulmanus.... & reliqui plures....... Landus Episcopus ejusdem Sedis, *una Adelbertus Vasallo & Advocato suo, & ostendit ibi Preceptum unum, ubi continebatur in eo ab ordine, ut hìc subter legitur:* In nomine sancte & individue Trinitatis. Karolus divina favente clementia Imperator Augustus. Si petitionibus Sacerdotum justis & rationabilibus annuimus, & necessitudinem injustam sublevamus, id nobis procul dubio ad eternam beatitudinem capessendam pertinere confidimus, quia decet Imperiale fastigium sibi subditam partem oppressam pravitate..... erigendo, & ad proprium Deo fa- B vente statum redintegrando perducere. Quapropter omnium Sanctae Dei Ecclesiae fidelium, nostrorumque presentium scilicet ac futurorum comperiat industria, quia venientibus nobis Ravennam ad colloquium spiritalis Patris nostri Domini Johannis videlicet summi Romani Pontificis &c. (*a*) Data XI. Kalendas Martii, C Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXII. Indictione XV. Anno verò Imperii Domni Karoli Secundo. Actum Ravenna Civitate in Dei nomine feliciter. Amen. *Estat Preceptum ipsum firmatum manu propria idem Domni Karoli Imperatoris, & ad ejus anulum sigilatum. Preceptum ipsum hostensum, & ab ordine D relectum. Interrogati sunt ipsi Landus Episcopus & Adelbertus Advocatus, pro quod Preceptum ipsum hostendisset: qui dixit:* Ideo Preceptum ipsum hìc vestri presentia hostensi, ut nec quislibet dicere possit, quod pars hujus Episcopii Cremonensis eum silens aut occulte aut conludiose abuissem aut detenuissem; & quod plus est, ut E audivimus, iste Lupus filius quondam Ariperti, abitator hujus Civitatis

(*a*) Ut in Privilegio Arretii existente, & supra edito in Dissert. XV.

tatis Cremonensis, Advocatis Curtis Domni Regis Auce, que dicitur Magiore, & Castenedulo, qui hìc presens est, querit nobis Censum Solidorum Septem & dimidio, pro silvis & terris a parte ipsius Curtis Auce, que dicitur Magiore, seu Castenedulo annualiter persolvendum; quod nos justa suprascriptum Preceptum da pars ipsius Episcopii nullum Censum nec ullam redibitionem dare nec persolvere debemus. Querimus, ut dicat, si ipsum Censum a pars ipsius Curtis Auce, que dicitur Magiore, & Castenedulo aliquod pertinet, an non. *Qui & ipse Lupus Advocatus dixit, & professus est:* Vere Preceptum ipsum, quam hìc ostendisti, bonum & verax est; & Censum ipsum Solidorum septem & dimidio, quod vos dicitis, a parte ipsius Curtis Castenedulo, nec jam dicta Curte Auce, que dicitur Magiore, justa ipsum Preceptum nihil pertinet ad querendum, nec pertinere debet cum lege: & ipsum Censum da pars ipsius Episcopii ne quesivimus, ne querimus, quia cum lege non possumus. *His peractis, & manifestatio ut supra facta, paruit supradictis Auditoribus esse recte, & judicaverunt, ut justa eorum altercationem, & eidem Luponi Advocatori professione & manifestatione, ipse Lupus Advocatus, & pars Regia, & ipsius Curtis Auce, que dicitur Magiore, & Castenedulo, maneant de predictum Censum justa ipsum Preceptum taciti & contenti, & pars ipsius Episcopii sint exinde soluti & indempnes. Et finita est causa. Et hac notitia pro securitate parte ipsius Episcopii fieri jussimus.*

Quidem & ego Rotisredus Notarius Domni Regis ex jussione Domni Regis, & ammonitione suprascriptorum Judicum scripsi, Anno Regni Domni Berengarii

A *Regis Deo propitio Vigesimo Tertio, Mense Novembris, Indictione Quartadecima.*

Andreas Diaconus & Capellanus Domni Regis interfuit.

Johannes Clericus de Verona interfuit.

Ego Ambrosius Diaconus & Cancellarius Domni Regis interfui & subscripsi.

Gausus interfui.

B *Gualpertus Judex Domni Regis interfui.*

Sichardus Judex Domni Regis interfui.

Bisonius Judex Domni Regis interfui.

Petrus Notarius interfui.

✠ ✠ ✠ *Signum manibus suprascriptorum Bernardi, & Pagani, seu Reginerii Vassi Domni Regis, qui interfuerunt.* C

✠ ✠ *Signum manibus suprascriptorum Beboni, & Miloni item Vassi Domni Regis, qui interfuerunt.*

✠ ✠ *Signum manibus suprascriptorum Oderici, Ingelrimi, similique Vassi Domni Regis, qui interfuerunt.*

Chartae hujus ope Chronologiam Episcoporum Cremonensium apud Ughellium Tom. 4. Ital. Sacr. vitiatam restituere licebit. Exhibet ille nobis ab Anno DCCCCIV. usque ad Annum DCCCCXIII. *Landulphum* Episcopum Cremonensem, qui, ut is ait, *ab Hugone Italiae Rege retulit confirmationem omnium Privilegiorum.* Heus bone Ughelli: potuitne Landulphus, ut putas, Anno DCCCCXIII. e vivis sublatus, impetrare Privilegia ab Hugone, qui Anno tantùm DCCCCXXVI. Rex Italiae renuntiatus fuit? Ughellius tamen agnovit & ipse *Landonem* Cremonensem Antistitem, eumque Cathedram ascendisse censuit Anno DCCCLXXVI. & circiter Annum DCCCCIV. naturae debitum persolvisse. Fallitur tamen. En *Landonem* Anno quoque DCCCCX.

DCCCCX. viventem: ac proinde *Landulfus* ille Episcopus inter Landonem & Johannem ab eo memoratus, aut idem fuit atque Lando, aut Episcopus est per errorem confictus; & si verus is fuit, alio in loco reponendus. Ceterum *Glandatici*, *Herbatici*, *Escatici &c.* scilicet Census, non verò tributi, mentio est in veterum Chartis: quem censum reddebant in terris alienis aut publicis colligentes glandem, seu escam pro suis animalibus. In Capitulari Sicardi Principis Beneventani apud Peregrinium, Caput Vigesimum nonum jam deperditum ita inscribitur: *Ut non tollatur a Tertiatoribus Excusaticum & Porcos*. Sunt qui legendum ibi censeant *Excussaticum*: alii *Exclusaticum*, conjecturis aegre probandis. Restituendum ibi *Escaticum & Porcos*. Nam *esca* pro glande & porcorum cibo ab antiquis usurpata est; & *Escaticum* saepe occurrit. In Chronico Vulturnensi Charta Anni DCCCCLXXII. pag. 435. habet: *Qui verò porcos habuerint, ex eis dent Escaticum de undecim porcos unum*. Qui ad etiam *pascua publica*, hoc est ad Fiscum Regis spectantia, suos porcos, aliave sua animalia ducebat, Censum exinde, seu vectigal persolvere cogebatur. Ab ipso onere Farfenses Monachos immunes reddidit Ludovicus Pius, ut in Chronico ejusdem Coenobii legitur, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 380. Scilicet ait Scriptor Monachus, *omnia animalia hujus Monasterii in finibus Ducatus Spoletani per pascua publica omni tempore pabulare debeant vel nutriri (similiter hominum nostrorum) sine Datico, Herbatico, Escatico, vel Glandatico*. In Diplomate Ottonis Magni Augusti pro eodem Monasterio Monachis iis conceditur jus pabulandi *sine omni Datione (nunc Dazio) Castaldatico*, censu nempe: quem pro se exposcebant Castaldii Regii, *Escatico*, *Erbatico*, *Glandatico*. Est etiam mentio *Alpatici* in monumentis Ecclesiae Pistoriensis, unde subsequens Diploma hausi.

Ottonis III. Augusti Praeceptum, quo jura ac Privilegia cuncta confirmat Antonino Episcopo Pistoriensi, ejusque Ecclesiae, Anno 998.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Otto Dei gratia Romanorum Imperator Augustus. Omnibus nostris fidelibus notum sit, quomodo nos pro Dei amore, nostreque anime remedio, Episcopatui Pistoriensi in honore Sanctorum Zenonis, Rufini, & Felicis, omnes res & proprietates sibi pertinentes, hoc est, terram vacuam, ubi Mercatum est ipsius Civitatis, quae tenet unum caput in Gardingo & aliud caput in via Regis: unum latus in terra casa Sancti Zenonis, & in terra tarsimannatika: aliud latus in Via Regis; Villam de Pavano; & Montem Leonese; & Curtem in Saturnana; Curtem Sanctae Mariae in Braina; Curtem Vinathianam; Curtem Wisairec; Villam de Runco; Curtem Celleri; Curtem Cumugnanum; Curtem de Fasiano; Curtem de Tabiano; Curtem de Sarano; Curtem in Neure; Curtem in Piscia; Curtem de Lizano; Curtem de Mucillo; Curtem Sanctae Cristinae; Curtem in Sena, ubi Modini & Vicocona vocitatur; Curtem in Brajanico; Curtem de Sero; Curtem a Burgo Cornio; Curtem ad Sanctum Justum; cum omnibus pertinentiis

tiis & adjacentiis earum: Plebes etiam de Tabiano, de Sancto Stefano in Urbaria, in Creti, in Artimino, Secano, in Quarrata de Sancto Paulo, de Sancto Justo, de Lecore, de Burgo, de Sancto Laurentio, de Sancto Ypolito, quae vocatur Visia, de Saturnana, de Sancto Georgio, de Celle, de Massa, de Furfalo, de Lizano, de Sancto Johanne de Villiano: & ubicumque inventae fuerint, cum omnibus pertinentiis & adjacentiis earum; cum servis & ancillis, pratis, pascuis, campis, silvis, stalareis, terris cultis & incultis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, ripaticis, toloneis, mercatis, sibi & Antunino ejusdem Sedis Episcopo suisque successoribus omnia, sicut supra scripta sunt, vel Deus in futuro augeri ibidem voluerit, nostra Preceptali auctoritate roboramus, & penitus in proprium statum confirmamus: eo videlicet ordine, ut ita permaneat sine om- A *nium hominum contradictione, molestatione, & diminoratione. Precipientes denique jubemus, ut nullus Dux, Archiepiscopus, Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdasius, Kastaldio, nullaque nostri Regni magna parvaque persona, praedictam sanctam Dei Ecclesiam, vel Episcopos per tempora ibidem ordinatos, inquietare, molestare, aut de* B *omnibus, quae supra leguntur, disvestire; vel supra terram ejusdem residentibus sodrum, aut toloneum, vel ripaticum, vel* Alpaticum *tollere presumat. Si quis igitur hujus nostrae donationis, & confirmationis Praeceptum rumpere temptaverit, componat mille Libras auri optimi, medietatem Camere nostrae, &* C *medietatem jam dicte Ecclesiae, suisque Rectoribus. Quod ut verius credatur, & ut diligentius ab omnibus observetur, manu propria roborantes, sigillo nostro sigillare jussimus.*

Signum Domni Ottonis *invictissimi Imperatoris Augusti.*

Eribertus Cancellarius vice Petri Cumani Episcopi recognovit.

Data V. Kalendas Marcii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVII. Indictione XI. Anno Tertii Ottonis Regni XV. Imperii II.

Actum Romae feliciter.

Ego Ranuccius causarum Patronus, & Judex, Tabellioque Imperialis vidi & legi autenticum scriptum, & ex eo hoc aliud probabiliter exemplavi, in tempore Ildibrandi Episcopi.

Ego Ildibrandus Notarius & Judex autenticum illud vidi & manu mea subscripsi.

Pro Anno DCCCCXCVII. scribendum utique est DCCCCXCVIII. Nam isto Anno decurrebat Indictio XI. & Annus Secundus Ottonis Tertii. *Terraticum* verò Census fuit, quem ex cultura agri alieni reddebant villici, puta tot modios triti- D ci, hordei, milii &c. Interdum tamen tributi publici genus fuit. Comes Rogerius de Ariano, uti Falco Beneventanus tradit ad Annum MCXXXVII. Tomo V. Rer. Italicar. pag. 123. jurejurando pollicitus est, se a Beneventanis non ablaturum deinceps

deinceps *de cunctis eorum hereditatibus fidantias, angarias, Terraticum, olivas, vinum, salutes, nec ullam Dationem scilicet de vineis, terris aspris, silvis, castanetis, & Ecclesiis. Et liberam facultatem tribuit in hereditatibus Beneventanorum venandi, aucupandi &c.* Refert idem Falco Privilegium eisdem Beneventanis a Rogerio Rege Anno ipso MCXXXVII. concessum, in quo eis dimittit *fidantia, videlicet denariorum redditus, salutes, angarias, Terraticum, Herbaticum, Carnaticum, Kalendaticum, vinum, olivas, relevum &c.* Ita Anno MXXIX. Conradus I. Augustus, ut est in Tom. V. Ital. Sacr. Aemoniensi Episcopo *Villam Sancti Laurentii* confirmat *cum Placitis & Districtibus, Collectis & Angariis, Foro, Suffragio, Herbatico, Escatico, ce-* A *terisque publicis fructuationibus* (legendum opinor *functionibus*) *& pertinentiis*. Quot genera Angariarum, Vectigalium, sive Tributorum tunc in usu forent, hinc intelligas. *Arimani* etiam, seu *Milites quartum* de terris suis persolvisse deprehenduntur, ut infra videbimus in Privilegio Friderici I. Augusti. Fuit & *Plateaticum*, B tributum videlicet, quod pendebatur a venumdare volentibus in Platea, quamquam ea vox translata fuerit ad alias tributorum species. Ejus mentio est in Charta, quam decerpsi e MSto Codice Cencii Camerarii, ubi agitur de praestandis Romano Pontifici a Civibus Castelli Nimphae. Haec autem dicitur excerpta C *e Regesto Pascalis II.* Pontificis.

Charta de fidelitate & servitiis a Nimphisinis Romanae Ecclesiae faciendis. Circiter Annum 1108.

HAec sunt, quae facient Nimphisini. Fidelitatem facere beato Petro & Domno Paschali Papae, ejusque successoribus, quos meliores Cardinales & Romani elegerint. Hostem & Parlamentum, cum Curia praeceperit. Servitium, quod assueti sunt facere, & Placitum & Bannum faciant beato Petro & Papae. Quartam, quam reddere debent, deinceps reddant ad mensuram Romani modii: & si Minister praecipit, conducant eam usque Tiberiam, vel Cisternam. Glandaticum *solvant in festo Sancti Martini. Bradones bonos boves in festo Sancti Thomae. De carico uniuscujusque sandali solvant denarios sex. Fidantiam in unoquoque anno. In Mense Madio Libras triginta de Papia bonorum.* Platiaticum, *quod extranei debent solvere Curiae, solvatur. Foderum, quod debuerant Domno Papae uno die, dent duobus. Molendina, quae Domi-* D *nus Papa nunc tenet, scilicet duodecim, quae sunt extra, & unum, quod est supra Lacum, quieta dimittant. Murum Civitatis destruant secundum praeceptum Curiae, nec sine ejus licentia eum aedificent.*

Testes sunt hi: Dominus Petrus Leonis: Petrus de Franco: Leo de Domino Petro de Leo: Ubicio Seni Miles: E *Beneincasa Piscatore: Constantius Dapifer: Zoffo de Cajaze: Gisalfo Romanus de Calvo: Ugizone de Johanne Tinioso: Paganus.*

Sed praecipue intelliges, quid jus Plateae, sive *Plateaticum* fuerit, ex Charta, quam e Tabulario Monasterii Cavensis depromtam exhibeo.

Gisulfi II. Principis Salernitani Diploma, per quod Alphano I Archiepiscopo Salernitano omnia jura ac bona confirmat, Anno 1058.

IN *nomine Sancte & individue Trinitatis. Gisulfus divina favente clementia Longobardorum gentis Princeps. Nos ab omnium Conditore dignas mercedes credimus accepturi, si sanctis ac venerabilibus locis curam & solicitudinem impenderimus, & quod ab eorum cultoribus postulati fuerimus, in eisdem sanctis locis, pro ut possumus, adimpleverimus. Idcirco amore & timore ipsius Conditoris ac nostri Redemtoris compulsus, qui pro salute nostra mortem sumere & pativulum Crucis subire non dedignatus est, ut nos a morte liberaret, & propriam vitam tribueret, & pro salute hujus nostre Salernitane Patrie, & per interventum tuum, o* Domne Archiepiscope Alfane *reverendissime ipsius* Salernitani Archiepiscopatus *spirituali patri nostro, & per postulationem* Domne Gemme *carissime* Genitricis nostre, *confirmamus in ipso Archiepiscopio integram Ecclesiam Sancti Martiris Viti, que constructa est intra hanc Civitatem secus Plateam, que pergit ad Portam, que Elinus dicitur, & in ipsa Platea mercimonium conficitur. Et omnes terras & casas ipsi Ecclesie pertinentes intra hanc Civitatem: & omnes res stabiles ipsi Ecclesie pertinentes foris hac Civitate, cum omnibus, que intra ipsas Ecclesias, terras & casas & res sunt, cunctisque earum pertinentiis*, & cum vice de Plateis, *& viis & anditis suis, & cum muniminibus ex eo continentibus. Et cum omnibus rebus mobilibus ipsi Ecclesie pertinentibus, ea ratione, ut totum, quod dictum est, semper sit in potestate tua Domni Alfani & successorum tuorum, & pars ipsius Archiepiscopii; & tu, & successores tui, & pars jam dicti Archiepiscopii licentiam habeatis de eo facere quod volueritis. Et confirmamus in eodem Archiepiscopio omnes terras & casas & potechas, ipsi Archiepiscopio quomodocumque pertinentes intra hanc Civitatem* juxta ipsam Plateam, *in qua, ut dictum est, ipsum mercimonium conficitur, cum omnibus, que intra eas sunt, cunctisque earum pertinentiis, &* cum vice de ipsa Platea, & de anditis suis; *ut semper sit in potestate tua, Domne Archiepiscope, & successorum tuorum, & pars ipsius Archiepiscopii, ad faciendum de eo tu & successores tui, & pars ipsius Archiepiscopii quod volueritis. Et concedimus in eodem Archiepiscopio, ut quando tu & successores tui & pars jam dicti Archiepiscopii volueritis intra ipsas terras & casas & potechas* in ipsa Platea plancas, & secus eas ponere faciatis & habere quantas volueritis, & in ea ligamina rigere & habere, & super eas edificia qualiter volueritis; *& in ipsis terris & casis & potechis & plancis, quot volueritis*, homines ordinare *licentiam habeatis:* & carnes & alia mercimonia in eis mercimoniare & vendere & emere, *qualiter tibi, tuisque successoribus & pars ipsius Archiepiscopii placuerit.* Et ullo tempore a pars nostre Reipublice aliquod Tributum vel Censum aut Servitium seu Pensionem illis ominibus tollere aut exigere querat vel imponere faciat: neque Portaticum seu Plateaticum in hac nostra Civitate, & foris per totum nostrum Principatum Salerni non dent. Sed omne Tributum & Censum & Servitium, Portaticum & Pla-

& Plateaticum & Penſionem, quod per annum pars ipſius noſtri ſagri Palatii illi, qui in eis, ut dictum eſt, mercimoniaverint & vendiderint & emerint, facere & perſolvere debuerint, tibi tuiſque ſucceſſoribus & parti ipſius Archiepiſcopii faciant & perſolvant. *Et confirmamus in eodem Archiepiſcopio omnia, que per Romanorum Pontificum Privilegia ac Decreta, & per Imperatores & Reges ac per Principes predeceſſores noſtros anteceſſoribus veſtris, vobis, & in ipſo Archiepiſcopio confirmata & conceſſa per quemlibet modum fuerunt, & omnia, que in ipſo Archiepiſcopio ab aliis hominibus per quemlibet modum data fuerunt, ut ſemper ſint in poteſtate tua & ſucceſſorum tuorum, & pars ipſius Archiepiſcopii, ad faciendum ex eo quod volueritis. Et neque a noſtris Judicibus, Comitibus, Caſtaldeis, neque a quibuſcumque actoribus noſtre Reipublice, & quolivet tempore tu & ſucceſſores tui & pars ipſius Archiepiſcopii habeatis ex hoc, quod in dicto Archiepiſcopio conceſſimus & confirmamus, aliquam contrarietatem. Et ſemper & in perpetuum illud tu & ſucceſſores tui, & pars ipſius Archiepiſcopii ſecuriter habeatis & faciatis ex eo quod volueritis.*

Textum verò harum confirmationum & conceſſionum ſcribere precipimus tibi . . . . . prandum Levitam & Scribam hujus noſtri ſacri Palatii, Anno nobis a Deo conceſſi Principatus Septimodecimo, menſe Majo concurrente, Indictione XI.

Quod infra in Diſſertat. XXXIII. *de Origin. Voc. Italicar.* dicam, hoc eſt, enatam videri vocem noſtram *Panca*, ſive *Banca*, non ex *Abacus*, ſed ex *Planca* apud veteres Latinos uſurpata, hinc etiam confirmari poteſt. Occurrunt heic *Plancae*, ſuper

A quibus in Mercato homines conſidebant, aut ſuas merces exponebant. Eaſdem nunc appellamus *Panche*, *Banche &c.* Redeo ad *Plateaticum* Salernitanae Eccleſiae datum. Penſionem perſolvebant negotiatores, quicumque in Mercato exponebant merces ſuas. Ejuſdem verò *Plateatici* mentio eſt in Diplomate, quod Jo-
B hannes Baptiſta Bolvitus a ſe viſum tradit in Archivo Cathedralis Eccleſiae Sancti Andreae Amalphiae, adhuc *Sigillo plumbeo munitum*, & Anno Domini MLXXX. ſcriptum: in quo *Domnus Marinus Sebaſtos Dux Amalphitanorum conceſſit Sergio filio Johannis, filii Landonis Comitis de Prato, conſanguineo ſuo, totum Plateaticum*
C *de omnibus piſcibus, & ſeptem loca pro conſtruendis Planchis juxta locum, ubi carnes & piſces venduntur in Amalfia: & apothecam cum ſua via ſuper Flumine majori ſubtus ejus Palatium prope mare.* Plateatici quoque mentio eſt in altera Charta Romana, ex praelaudato Cencii Camerarii MSto Codice excerpta, in qua enumerantur
D alia Tributa, ac multae, quae in Fiſcum Pontificium inferebantur. Prae ceteris verò ibi commemorantur *Forfaturae*, ideſt, *Forisfacturae*, quo nomine ſignificantur multae, quae pro delictis criminalibus exigebantur: & *Scadentiae peregrinorum & extraneorum: & Scadentia Beneventanorum tota.* DuCangius *Excadentiam* ita interpreta-
E tur: *Bona caduca, quae in Fiſcum cadunt, ſeu ex commiſſo, ſeu aliâ quavis ratione.* Mihi tantummodo ea vox ſignificat Hereditates hominum ſive Civium, ſive Peregrinorum atque advenarum, decedentium ſine poſtremis tabulis, & ſine heredibus a Lege praeſcriptis. Haec Fiſco deferebantur.

Proprietas quae remansit Curiae de Regalibus Beneventanis.

HAec sunt, quae in Domnicatu Papae remanserunt. Quatuor Molendina de Donno: Duo Molendina de Sancta Barbara, & Molendina de Burgo: Turres, & Plateaticum *Portae summae: Hortos, & de Turre Corvula*. Plaza de Pontemajori, & omnes Plancas cum Platiatico piscium & foliorum. *Tignta Judaeorum*. Platiaticum de Ponticello & Pontili. *Domos, quae sunt circa Palatium: Alanetum totum & Salicetum totum de Ponte Leproso, & Vineas Scultais, & vineam de Nardia, & vineas de Cirlo, & vineas Principis: Iscla de Cellarulo: Cumposta: Pratum Dominicum: Viridarium: Balneum & Furnum:* Planca Piscium, *& Curatura de Brudo Portae Rufinae: Vineam de Cantaro: Terra de Vinea Veterana: Ecclesias omnes: Vineam de Cellarulo medietatem: Donum Christiani de Burgo Portae Aurcae; Monetam & Electam, idest bannum: Medietas redituum de Placitis*, de Forfaturis & Scadentiis Peregrinorum & Extraneorum. Scadentia Beneventanorum tota.

Et profectò qui sine *Heredibus* a Lege statutis, ac sine postremis tabulis decedebant, Fiscum successorem habebant. Non unum exemplum bonorum ad Fiscum devolutorum, ex eo quod homines *sine herede* suum obiissent diem, habes in Chronico Monasterii Beneventani apud Ughellium Tomo 8. Durior autem Peregrinorum olim atque Exterorum fuit conditio. Si enim sine postremis tabulis decedebant, Fiscus in eorum bona statim involabat, atque ex illius unguibus eripere rarò Heredes a legibus vocati poterant. Quod tamen minime mirandum, quum nostris quoque temporibus non Urbes dicam & Castella, sed Regna sint, in quibus nullus exteris personis relinquitur locus ad hereditatem Agnatorum sive Cognatorum, & quidem etiamsi testamento heredes scribantur, Fisco omnia vorante. Quum Sutrii olim Sacerdotes Peregrinis aegrotantibus falsum rumorem insusurrarent, a Fisco eorum res capiendas, si sine testamento decederent, suasque ea occasione Ecclesias curarent heredes ab iis instituendas: quomodo consultum fuerit ejusmodi avaritiae sequens Chartula docebit, ex eodem Codice Cencii Camerarii depromta.

Consuetudines & jura, quae habet Dominus Papa in Burgo Sutrino. Circiter Annum 1220.

IStae sunt consuetudines & jura, quae Dominus Papa habet in Burgo Sutrino. Quum aliquis Peregrinus in Burgo Sutrino fuerit infirmatus, si Sacerdos pro danda sibi poenitentia vocatus ad ipsum accesserit, debet secum habere Castaldum Curiae. Quem si habere nequiverit, duos ad minus legales Vassallos Ecclesiae Romanae secum habebit, in quorum praesentia peregrinus de suis bonis pro sua voluntate disponat. Si aliter actum fuerit, peregrini dispositio non valebit. Quod ideo noscitur esse statutum, quoniam Sacerdotes solitarii pere-

peregrinos adeuntes, proponebant eis, quod nisi de rebus suis omnia disponerent, Curia sibi omnia judicaret.

Quod tamen omnium maxime barbaricam crudelitatem Saeculorum praeteritorum arguit, impia illa consuetudo fuit, qua plurimis in locis naufragorum bona Fiscus capiebat. *Lagan* seu *Laganum*, iniquum jus istud appellabatur, ad quam vocem consule Du-Cangium in Glossario Latino, qui erudite ostendit, pravum hunc morem & Graecis & Romanis antiquis, ac deinde reliquis fere Nationibus familiare fuisse. Ego ejus vestigia in Italia quoque deprehendi, quae tamen mitius quàm reliqua Regna hac in re semper se habuit. Accipe Chartam, quam ex Tremetensis Monasterii Canonicorum Regularium Lateranensium Tabulario descriptam ad me misit pro suo erga me amore doctissimus P. Pompejus Alexander Bertius Lucensis e Congregatione Matris Dei.

Donatio Civitatis Gaudiae facta a Tesselgrado Comite Larinensi Alberico Abbati Monasterii Tremetensis, Anno 1045.

IN nomine Domini. Anno Quadragesimo primo Principatus Domini Pandolfi gloriosi Principis, & Septimo Anno Principatus Domini Landolfi filii eximii Principis filii ejus, mense Julii, XIII. Indictione. Postquam a Paradisi gaudiis humanum genus in primo Parente expulsum esset, & casibus atque ruinis plurimis crebrescentibus una mors rapit homines mille modis, & nonnumquam praevenit mors languorem, antequam languor praeveniat mortem; & quidem, ut experimento cognovimus, est ordo nascendi, & non moriendi: haec tamen omnia pertractans ego Tesselgardus Comes *filius bonae memoriae* Tesselgardi Comitis ex Civitate Benevento, *ex corde sollicito cogitare cepi, & ante oculos mei cordis haec omnia jugiter constitui. Et cum essem incolumes & sanam . . . . habens mentem, & recte loqui me profiteor . . . . . . Edicti tenorem, subito inspiratus divina clementia, compunctusque mente consideravi, qualiter mea commissa celare non valerem, nisi elemosinis & misericordiarum operibus. Quapropter ego predictus Tesselgardus bona mea voluntate ante presentiam Johannis Judicis aliisque subter schriptis testibus offero atque concedo in Monasterio, quod situm est in Insulis, quae vocantur Tremiti, cujus vocabulum est sanctae Dei genitricis Mariae, & cujus regimen annuente Domino gubernat, & regit* Domnus Albericus *venerabilis & religiosus* Abas, *ipsam* Civitatem, *quae vocatur* Gaudia, *quae videtur esse pertinentem nostri Comitatus Larinensis, habente hos fines. De prima parte incipit ab fonte fluminis Fortoris cum medietate aquae, & sicut pergit per lictorem maris, & vadit usque ad Stagnum Fantinae, quae facit Vallonem de Vena de Causa, & ascendit per ipsum Vallonem per medietatem aquae usque in Castellaro vetere de Vena de Causa, & deinde revolvente per ipsam viam Carraram, & pervenit in ipso Casale Genistrino, & descendente in ipso Colle Petri . . . . . eo quo modo descendit per ipsam viam & pervenit in ipso Molino Roffrinae fratris mei, & vadit in vetere Ponte Fortoris flumine, & descendit per medietatem ipsius fluminis usque in foce maris. Et cum omnibus suis pertinentiis, & cum transitis*

sitis & exitis suis, & cum terris cultis & incultis, vineis, vinealis, cum arboribus fructiferis & infructiferis, silvis, aquis, pratis, pascuis cum inferioribus & superioribus, & cum omnibus infra se habentibus. Et haec omnia offero & trado praedictae Ecclesiae, & tibi Domno Alberico venerabilis Abbas & tuis successoribus, & omnibus Fratribus tecum degentibus, quantum pertinens est mihi; tali igitur ordine, ut perpetuis temporibus potestatem habeas tu, & tuis successoribus conducere homines ibi ad habitandum, & Civitatem construendam, & Molina in ipsa aqua fluminis facienda, & vineas propagandum, & pastinandum. Et omnia, quae & qualiter vestra voluntas fuerit, sine contrarietate mea, meisque heredibus, & de omnibus hominibus; excepto portum Fortoris, quod reservavi in mea potestate hoc tenore: ut si voluntate Dei ex hoc migravero seculo ego Tesselgardus, & si filios relinquero, & si filii mei filios dimiserint, habeant illum; si autem filios non habuerint, revertatur ad supradictam Ecclesiam. Parentes verò alii nullam ibi habeant potestatem loquendi ex eo aut ereditandi. Et si naufragium patiatur quelibet navis in ipso mare, quantum pertinet in nostrae offertionis, obligo me ego Tesselgardus, ut nullam exinde tollam, sed tuae sit potestati, tuisque successoribus, liberos eos dimittere absque omni lesione.

Et hanc nostram offertionem, sicut superius legitur, & cum omnibus, quae supra diximus, optulimus & offerimus pro anima patris mei Tesselgardi, & genitricis meae Mariae, & Bertae Materterae *meae, & pro anima mea, qui supra, Tesselgardi, mearumque uxorum mortuis & vivis; quarum nomina sunt,* Marada, & *pro anima* filiorum *meorum* Tesselgardi & Bernardi, & Poium: *necnon &* fratrum *meorum* Roffria & Malfria. *Et ex his omnibus nihil eis, vel nobis reservavimus potestatem, sed omnia tradimus tibi supradicto Domino Abbati tuisque successoribus ad possidendum & dominandum & faciendum quaecumque volueritis. Excepto hoc, quod volumus, ut quotiescumque necesse nobis fuerint equitantes ad proeliandum vel ad loquendum ab ista parte fluminis, in qua habitamus nos, omni tempore sequantur nos quanti equitantes inventi fuerint contra Graecos vel contra Apulos & finitimas Civitates. Obligo me meosque heredes aliquando illos non querere . . . . quando uxor mea Beneventum itura est, omnibus temporibus habitatores Civitatis illius dent illis duos equos pro isto itinere, quos iterum recipient apud. Quoniam ego mulier nomine* Alarada Comitissa *filia* Magenolfi Comitis, *quae sum* uxor *praedicti* Tesselgardi Comitis *similiter offero atque concedo coram praescripto Judice & testibus, qui subter schripti sunt, totam & integram meam Cartulam, quam & in praefatam Civitatem & pertinentiis ejus habere videor, consentiente mihi & una mecum tradente ipso praedicto Viro & Mundualdum meum, in qua legitur praephata nostra offertione, quam pro salute animae nostrae, nostrorumque parentum fecimus. Nec ego Tesselgardus Comes, nec ego Alarada Comitissa reservavimus aliquam potestatem nec nostris heredibus, neque quibuscunque hominibus, sed totam & integram, sicut superius legitur, hanc nostram offertionem, securo nomine habere & possidere valeatis. De qua igitur ante ipsum praephatum Joannem Judicem, & aliis bonis hominibus, qui subter schripti sunt, Gaudia dedimus nos Tesselgardo & Alverada tibi Domino Alberico Abbati, & una tecum astantibus atque recipientibus Sifredo filius Adam-*

Adammi Advocatore tuo, & mediatorem tibi posumus Roffria & Malfria fratres meos pro eadem Gaudia, & jam dicto Mediatore posito obligamus nos qui s. Tesselgardus & Alarada & nostros heredes tibi Domino Alberico, tuisque successoribus, ut ipsa supradicta nostra offertione ab omnibus hominibus antestemus & defendamus eam vobis. Quod si antestare vel defendere eam non potuerimus, aut si nos ex eadem nostra offertione vobis accusaverimus, aut vestris successoribus contendere voluerimus, vel de predicto Monasterio subtrahere voluerimus, omni tempore omnes nostras quaestiones sint tacitas. Et insuper nos & nostros heredes vobis vestrisque successoribus Ordo Monachorum centum Libras auri componamus, obligamus, & omnia adimpleamus, sicut superius legitur. Unde ipsi qui s. mediatores obligaverunt se & suos heredes ad pignorandum tibi Magnifico Domino Alberico venerabili Abbati, tuisque successoribus, vel cui ipsam Cartulam nostrae offertionis in manu erit pro parte vestra, sanctique Monasterii omnia suorum pignora legitima & illegitima per appositos boves seu caballos, servi vel ancillae, casis & vineis, sic nos qui s. Tesselgardus & Alarada obligavimus nos nostrosque heredes ad pignorandum supradictos Mediatores eosque heredes ad pignorandum, donec perveniatis ad verum finem. Et hanc Cartulam offertionis subscripsi ego Petrus Diaconus & Notarius eo quod interfui.

Acta intus in Castello de Serra, Mense & Indictione superius schriptis feliciter,

✠ *Signum manus Tesselgardi Comitis, qui hanc Cartulam offertionis fieri rogavi.*

✠ *Ego Dauferius Comes.*

✠ *Ego Sennualdus Judex.*

✠ *Ego qui supra Joannes Judex signavi manu mea.*

A ✠ *Ego Vernardus Pacer me subschripsi.*

✠ *Signum manus Isebardi filius Comiconi.*

Civitatem istam *Gaudiam* quispiam suspicetur non aliam ab ea, quae ab Anonymo Ravennate Lib. 4. Cap. 33. appellatur *Gaudium*, hoc est *Caudia* Hirpinorum Oppidum. Sed quum B Civitas maritima censenda sit, ejusmodi suspicio inanis deprehenditur. An *Città a Mare* hoc nomine designetur, alii inquirant. Interim tu verba illa perpende, quibus Tesselgardus Comes ait: *Et si naufragium patiatur quaelibet navis in ipso mare, quantum in nostrae offertionis, obligo me ego Tesselgardus, ut nullam exinde tol-* C *lam, sed tuae sit potestati, tuisque successoribus liberos eos dimittere absque omni laesione.* Haec satis produnt, renuntiasse Comitem in finibus Civitatis dono datae nefando juri suo in naufragorum bona. Verùm tanta vi Romani Pontifices & Concilia in adeo inhumanam consuetudinem invecti sunt, ut melius sapere didice- D rint Secula posteriora. Nunc autem in Bulla Coenae Domini pergunt iidem Pontifices anathema dicere in naufragantium spoliatores. Regredior ad justos reditus, quos olim Principes percipiebant. Atque heic producenda Charta Romana, per quam discimus, quos e Reatinis Civibus olim colligeret Camera Pontificia, hoc est E *Placita, Banna, Forisfacta, Sanguinem, Plazam, & Scorta, & Passagium. Passagii* nomine nescio an significetur tributum exolvendum transitu mercium aut viatorum, an pro recuperanda aut conservanda Terrâ Sanctâ. *Plazae* autem vox ambiguum sensum exhibet. Du-Cangius meminit quidem in suo Glossario Latino *Placiae*, & *Plaziae*: sed quid significa-

carit, decernere ausus non est. Certum est, fuisse reditum Fiscalem. Utrum verò *Plaza* fuerit *Piazza*, an *Piaggia*, dubitare quisquam possit. Mihi verisimilius est, significatam fuisse hac in Charta *Plateam:* nam Italicum *Piazza* non rectâ ad nos venit e Latino sive Graeco *Platea*, sed ex Germanico *Platz*, idem significante. Quod an efformatum fuerit ex ipsa Latina voce, aliis inquirendum A relinquo. Pro *Platz* Itali dixere primo *Platza*, tum *Plaza*, denique *Piazza:* uti & Galli ac Britanni *Place*, & Hispani *Plaza*. Aliunde autem, hoc est a *Plagia*, descendit vocabulum *Piaggia & Spiaggia*. Domino autem *Plateae* conferebatur tributum, quod, ut nuper vidimus, *Plateaticum* appellatum fuit. En Chartam B ipsam.

Instrumentum de juribus, quae debent Ecclesiae Reatini. Anno 1198.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Anno suae Incarnationis Millesimo Centesimo Nonagesimo Octavo, Indictione Prima, Anno Primo Pontificatus Domni Innocentii III. Papae, Mensis Augusti die XIV. Judex Berardus Spanigonus Potestas Reatinae Civitatis, de communi consilio & voluntate Matthaei Sinibaldi, Dodonis Berardi, Pasinelli, Rainucii Montis Gurmari, Sinibaldi Hurtelli, Raynaldi Adamagonis, Marmontis & aliorum bonorum virorum Reatinae Civitatis, solvit Domino Papae tresdecim Solidos parvorum & triginta denarios Lucensium, de justitiis Curiae Romanae, & promisit de cetero reddere Domino Papae & Ecclesiae Romanae medietatem de Placitis, & Bannis, & Forisfactis, & de Sanguine, & de Plaza, & Scorto, & Passagio, *& Ponte Reatinae Civitatis. Quod vice Domini Papae Frater Ricardus Domini Papae Camerarius recepit, & in scriptum redigi jussit, praesentibus & rogatis testibus, scilicet Judice Romoaldo, Bonojohanne Vercellensi Domini Papae Subdiacono, Bartholomaeo Pallianensi, Johanne Francisco, & Sarzo.*

Et ego Albertinus sanctae Romanae Ecclesiae Scriniarius de mandato ejusdem Domini Papae, & Camerarii scripsi, & solito signo signavi.

Quod est ad *Vectigalia*, *Portoria*, atque alia ejusmodi, quae nunc *Pedaggi*, *Gabelle*, *Dazj &c.* appellantur, certe illa vetustis Seculis minime C defuere. Diversi autem generis extitere. *Telonei* vox generale fuisse videtur nomen vectigalis cujuscumque. *Gabella* nunc nobis idem significat, vox e Saxonicâ vel Arabicâ Linguâ ad nos derivata. *Pedagii* vocabulum (nam & haec vox antiqua est) etsi videatur Vectigalia quaeque olim complexum fuisse, attamen singulari D significatione Tributa designabat pendenda a transeuntibus per vias publicas, pontes, & flumina. Vectigal verò ad pontes persolvendum *Pontaticum* appellari consuevit: *Portaticum* ad portas. Sed quando *Pedatici* facta mentio est, ejus significationem tibi explicabit Cardinalis Aragonius in Vita Sancti Gregorii E VII. Papae, Tomo III. Rer. Italicar. pag. 305. ubi de Cencio Romano scribit: *Hic supra Pontem Sancti Petri construxerat excelsam Turrim, & a transeuntibus de novo Pedaticum jugiter extorquebat*. Appellatum fuit *Pedaticum*, quod aliis est *Pedagium*. In Diplomate Ottonis II. Augusti Anno DCCCCLXXXIII. pro Vultur-

turnensi Coenobio pag. 464. Part. II. A
Tomi I. Rer. Italicar. legitur: *Neque
Placiaticum* (pro Platea) *Portaticum*
(pro Portis) *Pontanicum* (pro Ponti-
bus) *Casaticum* (pro Domibus) *quisquam
homo, aut publicae rei exactor tollere
aut exigere praesumat*. In Diplomatis
verò Francorum Augustorum memo-
rata video *Rotaticum, Pulveraticum,
Cespitaticum, Exclusaticum, Nautaticum,* B
*Roliaticum, Modiaticum, Viaticum, Sa-
lutaticum, Tranaticum, Coenaticum,
Foraticum, Mutaticum, Laudaticum*,
aliaque Vectigalium aut Tributorum
hispida nomina, quae libens praete-
reo, quod nesciam, an in Italiam
invecta unquam fuerint. Certe *Pa-
scuarium* vectigal fuit Fisco persolven-
dum, neque dissimile, ut reor ab
Escatico aut *Herbatico*, ob animalium
pasturam in Regiis nemoribus, aut
census domino sylvae pendendus. *A-
grarii* quoque mentio est, nempe tri-
buti seu census, persoluti, ut vide-
tur, a Pastoribus ob ovium pascua
in agris publicis aut privatis, dum
eas itineri longo committerent. Ve-
ctigalis aut Oneris istius mentio est
in subsequenti Diplomate, quod mi-
hi procuravit bonarum Literarum a-
mantissimus Comes Ludovicus Cais-
sottus, Senatus Taurinensis Praeses.

Immunitas a publicis Vectigalibus concessa hominibus Monasterii Novaliciensis a Carlomanno Francorum Rege Anno Ch. 768. aut 769.

,, CArlomannus gratia Dei Rex C
,, Francorum, Vir illustris, om-
,, nibus Episcopis, Abbatibus, Co-
,, mitibus, Vicariis, Centenariis,
,, vel omnes Missos nostros ubique
,, discurentibus. Illud enim ad sta-
,, bilitatem Regni nostri proficere
,, credimus, si id quod Sacerdotes
,, per opportunitatem auribus Sere-
,, nitatis nostrae suggesserint, liben- D
,, ti animo obtemperamus, & ad ef-
,, fectum perducimus. Igitur omnium
,, fidelium nostrorum magnitudo com-
,, periat, qualiter nos pro mercedis
,, nostrae augmentum taliter ad pe-
,, titionem venerabili viri *Domno A-
,, sinario Abbati ad Casa Sancti Pe-
,, tri Novalicio Monasterii* concessi-
,, mus, ut infra Regna Deo propi- E
,, cio nostra, ubicunque ipsi homi-
,, nes Monasterii pro ejus utilitatem
,, negotiandum perexerint, aut de
,, quocumque loco aliquid pro ne-
,, cessitatem ipsis Monachis conferre
,, ad ipso Monasterio, aut adducere
,, videntur, nullo Theloneo nec Pon-
,, tatico, aut ulla redibitione de hoc,
,, quod Fiscus noster recipere vel spe-
,, rare poterat, tam de Curru, quam-
,, que de Saumas, sive de Navali
,, Remigio, & quod ad dorsa usu
,, homines comportare videntur, aut
,, de eorum pecora, vel de quibusli-
,, bet causis nulla, ut diximus, e-
,, xinde solvere nec reddere non de-
,, beant. Propterea per praesentem
,, auctoritatem nostram jubemus, at-
,, que omnino praecipimus, ut nul-
,, lus quislibet de vobis aut de Ju-
,, diciaria potestate, sive de Missis
,, nostris, ut diximus, ipsos homi-
,, nes memorato Abbati, ejusque Suc-
,, cessoribus, qui ad ipso Monaste-
,, rio aspiciunt, nullo, ut diximus,
,, Teloneo, nec Pontatico, sive Por-
,, tatico, aut quod in Saumas, vel
,, in dorsa comportare videntur, re-
,, quirere nec exactare non faciatis,

,, nec de eorum ovibus pro pafcuis
,, difcurentibus Pontatico nec Agra-
,, rio non exactetis; fed nec ad am-
,, bulandum aut revertendum pro ipfa
,, pafcua eis contrarietatem non fa-
,, ciatis, nifi ficut in noftra elemo-
,, fina ipfum beneficium ad praedi-
,, cta Ecclefia conceffimus, ita ab-
,, fque ullius repetitione noftris &
,, futuris temporibus ad ipfum Mo-
,, nafterium perduretur. Et ut haec
,, auctoritas firmior habeatur, vel in
,, antea melius confervetur, de an-
,, nulo noftro fubtus figillare ftudui-
,, mus.

A ,, Signum Carlomanno gloriofiffi-
,, mo Rege.

,, Maginarius recognovi.

,, Data in Menfe Octobris in An-
,, no Primo Carlomanno gloriofiffi-
,, mo Rege.

,, Actum Codmoniaco, Palatio pu-
,, blico, in Dei nomine feliciter.

Alterum ejufdem Regis Diploma addere heic juvat, pro ipfo Monafterio (B) Novalicienfi, fed erroribus foedatum innumeris, quos in vetuftum defcriptorem rejiciendos unufquifque fatebitur. Ego nihil immutatum volui.

Ejufdem Carlomanni Francorum Regis Diploma, per quod Afinario Abbati Monafterii Novalicienfis immunitates, jura, ac bona quaeque confirmat. Anno Ch. 769. aut 770.

CArlomannus *gratia Dei* Rex Francorum, *Vir illuftris. Opportet enim clementiae Regale, ut interceſſorum petitionis Sacerdotibus debeat begnigna accomodare aurem, ut quod pro timorem divini nominis poſtulatur, ponatur procul dubium ad effectum, ut fiat in mercedem conjunctio, dum pro quiete fervorum Dei congrua praeftolatur petitio, quia fides perfecta non dubitat ad Altiſſimi gratiam pertinere, quod fecundum facro colloquio praecipui ad domefticis fidei devota mente impenditur, quia fcriptum eft:* Beati pauperes fpiritu, quoniam ipforum eft Regnum Coelorum. *Ergo dum &* Abbo *una cum confenfu & adiutorium* Valcuni Epifcopi, Monafterio *in honore beatorum Apoftolorum Petri & Andreae, feu ceterorum Sanctorum, in loco nuncupante* Novalicis in Valle Sigufina, *in proprietatis fuae vifi funt edificaffe, ubi ad praefens venerabilis vir* Afinarius Abbas *una cum Congregatione Monachorum fub Regula Sancti Benedicti,* (C) *feu ceterorum Sanctorum Patrum, preeffe dignofcitur, miſſa petitione clementiae noftre, pro quietem ipforum fervorum Dei, praeceptionem vigoris noftri placuit propalare; fub quo tranquilitatis ordine, Domino protegente ipfi Monachi juxta Religionis normam perpetui valeant refidere, elegimus, ut unica feries debeat plenius declarare, quia nihil de* (D) *Canonica inftitutione convellitur, quidquid ad domefticis fidei pro tranquilitatis pace concidetur, ne nobis aliquis detrahendum eftimet in id nova decernere carmina, dum antiquitus juxta conftitutionem Pontificum per Regalem fanctionem Monafteria Sanctorum in Regno noftro fub libertatis privilegium videntur confiftere, etiam & ifte ad praefens, adjuvante Domino, valeat confiftere.* (E) *Et ut adfolet humana fragilitas, quandoquidem Abbatem de ipfo Monafterio de hac luce Dominus migrare juſſerit, cujus de ipfa Congregatione maxime compertum Regulae & vitae meritis congruentem ipfa Congregatio elegerit,*

gerit, ipsum promoveant Abbatem. Et A *si qua inibi in Villis, agris, mancipiis, vel reliquis quibuscumque, atque corporibus, aut Regio munere, seu supradicto Abbone, vel a quibuscumquelibet hominibus est dellegatum, aut deinceps fuerit additum ad praefato Monasterio, juxta quod eorum continetur Privilegiis; unde ipse Asinarius Abbas confirmatione* Domno & bonae memo- B riae Genitore nostro Pipino quondam gloriosissimi Regis, *nobis protulit ad recensendum, sancitum esse cognovimus, nullus Episcoporum, ut diximus, nec presens neque futuris Successoris, seu Arcidiaconus, vel eorum Ordinatores qualibet persona posset quoque de loco ipso aliquid contra rationis ordine auferre, aut aliqua Potestate de* C *ipso Monasterio, vel rebus ibidem aspicientibus praeter id, quod scriptum est, adoptare, seu aliquid quasi pro commutationis modo invaleat minuere, aut de Monasterio ornamentorum assertionem in Altario inlicite tollere, nec ad ipso Monasterio Celolas quoque usu, nisi tantum pro logranda * orationem, aut sacris benedictionibus, vel Altaria con-* D *secrando, si invitati fuerint, absque dispendio vel commodo de ipso Monasterio accidat, penitus non praesumant: quod facilius solvendum dellegationibus votum ipsius formae auctoritatem ad ipso Monasterio, absque illius inquietudine, ibidem cuncta proficiant in augmentis adicientis; ut nulli penitus Judicum cujuslibet & hominum licentia sit de* E *rebus praefati Monasterii absque voluntatem ipsorum servorum Dei in aliquos iniqua cupiditate defraudare, aut temerario spiritu suis usibus usurpare, nec quam primitus est Dei iram incurrat & nostrûm offensam, & a Fisco grave damnum sustineat. Illud nos pro integra mercede nobis placuit addendum serenitas, ut tamquam ex nostra largitate, quàm deliberationem ipsius supradicto Abbone, aut a quibuscumquelibet hominibus ad ipso sancto loco fuerit collatum quoquam tempore, nulla judiciaria Potestas nec presens nec succidenda temporum ad causas audiendum, vel aliquid exactandum ibidem non praesumant ingredere, sed sub omni emunitate, quot a nostris meruerunt oraculis, hoc ipsum Manasterium vel Congregatio sua sibimet cum omnibus frediis concessis valeant possidere. Et quidquid exinde Fiscus noster forsitan de eorum hominibus, aut de ingenuos, aut servitores, vel publicis in eorum agros commanentes, vel ad ipso sancto loco aspicientes, undique potuerat sperare ex indulgentia nostra in lumineribus ipsius sancti loci in stipendia ipsorum, tam nostris in Dei nomine temporibus quàm & futuris succidentibus, pro mercedis compendium debeant cuncta proficere, ut pro aeterna salute, pro faelicitate Patriae, seu Regum stabilitate delectetur ipsis Monacis immensam Domini pietatem jugiter implorare. Quem Praeceptum decretus nostri, Christo in omnibus sufragante, ut firmior habeatur, & perenniter conservetur.*

Signum Carlomanno gloriosissimi Regis.

Maginarius recognovi.

Datum sub die quod felicis Mensis Junius dies Viginti, & est Anno Secundo regnante Domno Carlomanno Rege.

Neumgo in Palatio publico in Dei nomine feliciter.

De navibus autem *Ripaticum* solvebatur, *Transitura*, sive *Trastura*, *Palifictura*, *Portonaticum*. Sunt & alia nomina, quae idem fortasse significant, ut *Navium ligatura &c.* Scilicet nautis vectigal erat pendendum in certis locis, quoties transibant, aut ad ripas navem consistendi causâ advehebant, ibique palos ad eam continendam figebant. In

Tomo V. Ital. Sacr. Berengarii I. Italiae Regis Diploma legitur, in quo is largitur Rigoldo Episcopo Cenetensi *portum* in fluvio *Liquentia*, *&* *de ambabus partibus ripae per quindecim pedes palis fi larum* (ideft, *Palifi luram*) *Ripaticum*, *Toloneum &c.* Ibi verò Ughellii negligentiam excusare non possum, dum Diploma hoc datum scribit *IX. Augusti*, *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVI. Regni Domni Berengarii pissimi Regis XXI. Indictione IX.* & disertis verbis monet, *Rigoldum* successisse in Episcopatu Cenetensi *Siccardo*, qui Anno DCCCCLXII. floruit. Vel tyrones noscere possunt, Diploma illud referendum esse ad praelaudatum Berengarium ineunte Seculo Decimo regnantem, atque ibi scribendum *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCVI.* non verò DCCCCXCVI. Si numeros Romanos retinuisset Ughellius, quales in antiquis Diplomatis occurrunt, non verò numeris, ut appellare solemus, Arabicis uti voluisset, errorem e vestigio deprehendisset, nec annum *906.* in *996.* tam facile convertisset. *Ripaticum* verò explicatum videas in Diplomate Caroli Magni, quod non sine mendis pro more suo protulit idem Ughellius in Episcopis Veronensibus. Ibi praecipitur, ut Monachi Sanctae Mariae ad Organum *neque Navalia telonia*, *quae Ripaticos vocant*, *atque terrestria*, *neque in transitibus Portarum*, *vel Pontis Urbis Veronae*, *&c. persolvere cogantur*. Me autem nunc ad se invitat Regestum MStum Episcopii Cremonensis, in quod olim curâ Sichardi Episcopi circiter Annum MCCXX. illata fuere Diplomata & Chartae praecipuae ad illum Episcopatum spectantes. Ibi Constitutionem Caroli Magni ego legi, simulque descripsi, quam publici juris nunc facio.

Caroli Magni Francorum & Langobardorum Regis Constitutio de Censu a Comaclensibus solvendo per varios Italiae portus, Anno 787.

Constitutio Karoli de Censu Portorum instituto per Regem Liuthprandum.

K*Arolus gratia Dei Rex Francorum & Langobardorum*, *ac Patricius Romanorum*. *Omnibus Episcopis*, *Abbatibus*, *Ducibus*, *Comitibus*, *Actionariis*, *&* *reliquis Fidelibus nostris tam praesentibus*, *quam & futuris*, *compertum sit*, *qualiter vir venerabilis* Vitalis Episcopus Comaclensis, *seu & ceteri homines fideles nostri Comaclo Civitate commanentes Regni nostri suggesserunt*, *eo quod......* *per* Portora nostra infra Regnum *a Deo nobis concessum & datum Italiae in tali tenore*, *sicut per anteriores Reges Antecessoribus nostris negotia * avertant*, *minime habuissent licentiam negotiandi*, *quia dixerant inlicitas occasiones*, *vel violentias multas per homines nostros passi fuissent ad Mantuam Civitatem*, *quamque per reliqua loca*, *& ut maiorem modium de ipsis exactare * recensint*, *quam illius sueti fuissent per Libras quadraginta quinque*. *Nos vero audientes eorum altercationes*, *pertractavimus*, *qualiter Missos nostros per* Portora *nos mittere deberemus*, *ut in omnibus veritatem nobis exinde indicare debent*, *sicut visi sunt fecisse*. *A veteribus autem Missi*

nostri

nostri omnia quomodo aut qualiter temporibus antecessorum nostrorum Liuthprandi *& ceterorum consuetudinem habuerant, nobis id ipsum significasse. Unde cognovimus veritatem, & quod homines nostri Mantuenses de suprascripto modio, sicut consuetudinem ipsi Comaclenses habuerant dandi, ita, sicut fuit veritas, dixerunt. Tamen nos pro mercedis nostrae augmento concessimus eis, in elemosinam videlicet nostram, ut in tali tenore ipsum modium dare deberent, sicut & illi a nostris hominibus accipiebant, & nullatenus majorem, idest per Libras triginta. Et hoc nos visi sumus una cum ipsis Comaclensibus instituisse, ut quandocumque homines nostri eis justitiam habuerint querendum, ut placitum ab eis institutum super noctes viginti una, aut per quatuordecim, vel, quod minus esset, super septem, eorum, ut diximus, justitiam secundùm legem accipere debeant. Et si aliter fuerit, tunc praecipimus, ut licentiam habeant Co......... i Comaclenses pignorandi......... justitiam pleniter secundùm legem accipiant. Propterea hanc praeceptionem nostram conscribere jussimus, per quam omnino jubemus, ut nullus quislibet ex fidelibus nostris, seu de Judiciaria potestate, praefatos Comaclenses de causis superioribus inferis inquietare, aut calompniam generare quoquo tempore praesumant: sed, ut diximus, ubicumque infra Regnum nostrum Italiae negotiandum convenerint, quod superius intimavimus, absque cujuslibet impedimento licentiam habeant negotiandi, & a nemine violentiam nec inquietudinem habere non debeant; sed in omnibus conservati, sicut superius scripsimus, esse debeant. Et ut haec praeceptio nostris futurisque temporibus inviolabilis valeat perdurare, de anulo nostro subterius sigillare praecepimus.*

Data Idibus Martii, Tertiodecimo, & Septimo Regni nostri.

Actum Parmae in Dei nomine feliciter.

Ego Johannes Sacri Palatii Notarius illius exemplar exempli vidi & hic scripsi.

Ego Girardus Notarius hujus exempli exemplar vidi, & sententiâ non mutatâ rogatus scripsi & descripsi.

Praecedentem alteram Constitutionem Liutprandi Regis memoratam heic vides: & quoniam in supra laudato Regesto Cremonensi eadem quoque legitur, ipsam adtexo.

Liutprandi Langobardorum Regis Decretum, quo statuuntur Census persolvendi a Comaclensibus in Sale advehendo per Portus Langobardiae, Anno 715. vel 730.

IN *nomine Domini Dei Salvatoris nostri Jesu Christi, die X. mensis Magii, Indictione XIII. Ticino, tempore Liutprandi Regis. Capitolare porrecta a nobis cunctis sphi * Langobardorum, vobis Lupiano venerabili Presbitero, simulque* Bertarenae Magistro Militum, Mauro & Stephano Comitibus, *& pro vobis cunctis habitatoribus Comaclo, qualiter debeatis vestrum peragere negotium homines vestri in partibus nostris, seu in modiis, quamque in preciis, simulque* Ripatico, *pro quod antiqua consuetudo ab Actoribus nostris praeferam * Judicia homines nostri pararunt. Nunc quidem Deo auxiliante remota sunt, ut pacis temporibus pars parti perfruamur. In primis* Porto Mantuano

tuano *providemus confirmare Riparios tres; & quicquid Miles habuerit ad vescendum, hoc & Riparii cum eis comedere debeant*. Modio verò pensato Libras triginta, *cum quod suum peragat negotium*. Decimas *verò dare debeant* Sale Modios Decem & octo, & tremisse uno palo solvendum tantummodo. *Item* in Campo Marcio *transitura debeat dare* binos tremisses per singulas Naves. Scaramantico *verò nihil providemus dare, sed libenter transire praecipimus. Item in* Porto Brixiano *Riparios IV. instituimus sequundum antiquum*. Decimas *verò dare debeant* Sale Modios Quindecim, & palo solvendum tremisse uno, & *Modio pensato de Libris triginta cum ipsa Decima dare debeant. Item in* Porto, *qui vocatur* Cremona, *providemus confirmare duos Riparios*. Decimas *verò dare debeant* Sale Modios Quindecim, & tremisse uno palo solvendum. *Et qui vult sursum ascendere, debet* Transitura *solito* medio tremisse Modia duo. *Et si venundaverit ad sex Modia, det* tria. *Nam amplius non debetur, nisi quod precia posita fuerit. Et cum quale Modio venundaverit, cum ipso* Decimas *detur, tantum est. Item* Porto, *qui appellatur* Parmisiano, *providimus duos confirmare Riparios*. Ripatico *verò & palo solitura simul munus dare providimus* Solido uno, Oleo verò Libra una, Garo Libra una, Piper Onxias duas. *Item* Porto, *qui dicitur* Addua, *Riparios confirmare providimus duos*. Decima *verò dare debeat* Sale Modios Duodecim, & tremisse palo solvendum........ *Simulque* Porto, *qui dicitur* Lambro & Placentia, *qualiter Adda labuerit, hoc & ipsi consequire debeant seu in Ripariis, quamque in Decimis tantummodo*.

Ego Johannes Notarius hujus exempli exemplar vidi & hìc subscripsi.

Ego Girardus Notarius hujus exempli exemplar vidi, & sententiâ non mutatâ hìc scripsi, & descripsi.

Ego Sychardus *Dei gratia* Cremonensis Episcopus *has duas institutiones Comaclensibus a Liuthprando & a Karolo factas, ideo scribi fecimus, quoniam ex eis colligitur, quod Cremonensis Portus, de quo saepe in suprascriptis Privilegiis agitur, sit Portus antiquus a Liuthprando Rege antea institutus, & per Karolum confirmatus: & quia de his institutionibus mentio continebitur in sequentibus.*

Vide apud Ughellium Tom. 4. Ital. Sacr. in Episcop. Cremonens. mentionem ejusmodi Diplomatum, in Diplomate Ludovici II. Augusti Anno DCCCL. primo Imperii ejusdem Ludovici: ubi *Milites Comaclenses debitum Reipublicae, quod est Ripaticum & Palificturam* persolvere jubentur *in Portu Cremonae*. Qui vero *Portus* heic appellantur, & *Portora*, locum significant, in quo naves per Padum, & alia flumina advectae consistere, & mercatum Salis facere consueverunt. Erant autem *Portus Mantuanus* & *Campus Martius*, quo nomine an *Portus Veronensis* designetur, aliis inquirendum relinquo: tum *Portus Brixiensis, Cremonensis, Parmensis*, & *Abduae*, idest *Laudensis*, & *Placentinus*. Quid ergo vectigalium pro Salis mercatura pendendum foret, heic statutum habes. Nam pro *Scaramanticis* nihil solvebatur, quo nomine quid significetur, ignoro. Hoc unum novi, pannos fuisse olim, e quibus vestes conficiebantur, *Scaramangae* appellatae. Proventus autem, qui ex Cremonensi Portu percipiebantur, donati subinde fuerunt Episcopis illius Urbis ab ipso Carolo Magno: ideoque ad hoc ipsum argumentum spectant alia duo Diplo-

plomata, unum Ludovici II. Augusti, & alterum Lotharii I. Augusti ejus patris, eodem Anno data, a quibus curavit Benedictus Episcopus Cremonensis, ut eadem donatio ac A Privilegium confirmaretur. Ergo & haec ipsa accipe depromta e saepe laudato Regesto Cremonensis Episcopii.

Ludovicus II. Imperator Benedicto Cremonensi Episcopo sententiam confirmat a Judicibus promulgatam pro jure Cremonensis Episcopatus in Portum Padi, & in alia loca, Anno 852.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hludovicus gratia Dei Imperator Augustus, invictissimi Domni Imperatoris Hlotharii filius. Si enim ea, que Dei ministri nostre pietati notescunt, effectuosà deliberatione suscipimus, id nobis eternale premium mansurum non dubitamus. Quapropter cunctorum Fidelium Sancte Dei Ecclesie, nostrorumque comperiat solercia, quia vir venerabilis Benedictus *sancte* Cremonensis Ecclesie Presul *nostris obtutibus ostendit Precepta antiquorum Regum* Hliutprandi, *& veneraude memorie* Karoli *Atavi nostri, nec non* Hludovici *serenissimi Imperatoris, Avi scilicet nostri, & Domni Genitoris nostri* Hlotharii *prestantissimi Imperatoris. Que dum recognovissiemus, omni sanctione sue Ecclesie confirmatum comperimus Portum Cremonensem & Vulpariolus. De quibus dum a quibusdam loci consistentibus oriretur intentio, & ad hoc subtiliter inquirendum strenuos dirigere Missos Theodoricum sacri Palacii nostri Obtimatem, omni inquisitione adinvenimus eundem Portum sub omni integritate eidem Ecclesie pertinere, & cujuscumque loci vel gentis ripa* palum figere, *quandoque devenerit in sortem stare, & Riparios juxta Portum pascere, & debere reddere per unamquamque navem* decimum Modium Salis, *&* Palisfictura Denarios quatuor. Venetici *etenim suum censum, sicut consueti sunt,* reddere debent. Transitus *enim* navium *debita exactione* persolvantur. *De qua & querela justa....... terminationes sententiam Judicatum bonorum hominum manibus roboratum, adscriptum est. Sed pro integra firmitate petiit eundem Judicatum nostram confirmare auctoritatem, sicuti & fecimus. Quapropter per hanc nostram auctoritatem precipimus, ut absque alicujus refragatione aut contrarietate pars predicti Episcopii deinceps juxta predicta Precepta & eundem Judicatum, quod legibus vindicavit in eisdem* Portoris, *& Molinis* de Porto *fine Vulpariolis transitorio usque Caput Adde* censum *& potestatem potiatur, nulla contradicente persona tam de Comaclensis, quamque de cujuscumque gentis, seu de transeuntibus navibus, vel de Veneticorum adventantibus, vel transeuntibus. Et ut hec nostre auctoritas pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria subter eam firmavimus & anuli nostri impressione adsignari jussimus.*

Signum Hludovici gloriosissimi Augusti.

Raberius Notarius Domni Imperatoris ad vicem Druclemiri recognovi.

Data IV. Kalendas Februarii, Anno Christo propicio Imperii Domni Hlotharii pii Imperatoris XXXII. & Hludovici gloriosissimi Augusti in Italia II. Indictione XV.

Actum Sex Pilas Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Lotha-

Lotharius I. Auguſtus Benedicto Cremonenſi Epiſcopo Portum in Pado confirmat, poſtquam inquiſitione facta deprehendit, ipſum revera pertinere ad Eccleſiam Cremonenſem, Anno 852.

IN *nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti Dei eterni. Hlotharius divina ordinante providentia Imperator Auguſtus. Si rationabilibus precibus Sacerdotum diligenter clementie noſtre aurem accommodamus, miſericordiam divinam nobis propitiandam minime diffidimus, omniumque noſtrorum fidelium animos in noſtris obſequiis promtiores reddimus. Quapropter omnium fidelium ſancte Dei Eccleſie noſtrorumque preſentium & futurorum noverit induſtria, quia venerabilis ſancte* Cremonenſis Eccleſie Epiſcopus Benedictus *nomine per Miſſum ſuum ſignificare ſtuduit manſuetudini noſtre, quod* Domnus *& piiſſimus* Avus noſter Carolus Auguſtus *per emolumentum anime ſue Portum in ipſa Civitate conſiſtentem ad eamdem Eccleſiam eo modo condonaſſet ac delegaſſet, ut quicquid pars publica inde ſperare poterat, totum in luminaribus ipſius Eccleſie deveniret. Set interveniente quadam occaſione ipſa delegatio poſtea a non religioſis viris dirupta extitit. Unde nos a* Panchoardo *quondam* ipſius Eccleſia Epiſcopo *moniti, noſtre ſerenitatis Legatum inquiſitionem veridicam facere juſſimus. Qui inquiſita rei veritate nobis manifeſtare curavit, eundem Portum ad ipſum ſanctum locum, ſecundum predictam conceſſionem legibus pertinere. Nos vero divino tacti amore illud ad prefatam Eccleſiam reddidimus, & per Preceptum noſtrum confirmavimus, ſicut noſtre celſitudini intimatum eſt, idem Epiſcopus a quibuſdam hominibus contra noſtram auctoritatem non modicas exinde patitur controverſias. Quamobrem obnixe petiit idem Benedictus Epiſcopus clementiam*

A *noſtram, ut nos iterum ei noſtre confirmationis auctoritatem inde fieri juberemus. Cujus peticioni pro amore Dei & reverentia ipſius ſancti loci libenter adquieſcentes, has noſtre ſerenitatis Literas fieri decrevimus: per quas ſtatuentes decernimus atque jubemus, ut nullus Judex publicus, vel quislibet Reipublice Miniſter, vel alia quelibet perſona de*
B *predicto* Portu *memorato Epiſcopo, aut ſucceſſoribus ſuis ullam deinceps inferre preſumat moleſtiam aut contrarietatem: ſet ſecundum pactum, quod olim tempore* Liutprandi Regis Longobardorum *inter Comaclenſes & Longobardos actum eſt, & noſtram inquiſitionem, ipſe & ſucceſſores ſui per hanc noſtram auctoritatem ad partem ipſius Eccleſie*
C *teneant, & pro ſuo lubito abſque ullius contradictione diſponant. Et ut hec noſtre confirmationis auctoritas rata ac ſtabilis perſeveret, manu propria ſubter firmavimus, & anuli noſtri impreſſione aſſignari juſſimus.*

Signum Hlotharii sereniſſimi Auguſti.

Erconbaldus Notarius ad vicem Hil-
D *duini recognovi.*

Data VI. Idus Septembris, Anno Chriſto propitio Imperii Domni Hlotharii piiſſimi Auguſti in Italia XXXII. in Francia XII. Indictione XV.

Actum Gundulfi in Villa Palacio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Alio etiam nomine deſignabatur olim vectigal, quod e Mercatis exi-
E gebatur, nempe *Curaturae*. Atque ea vox in vetuſtis Chartis interdum occurrit. Apud Ughellium in Catalog. Epiſcopor. Cremonenſ. Tom. 4. legitur Diploma Berengarii I. conceſ-

ſum

ſum Johanni Cremonenſi Epiſcopo, & erroribus pro more ſcatens. Ibi ſcriptum *curatam publiciter exigere:* ſed ſcribendum *Curaturam publiciter exigere*. Infra illic ſcriptum eſt *quidquid creaturae, telonei, aut portatici*. Sed ſcribendum *Curaturae*. Ita apud Puricellium in Monumentis Baſilicae Ambroſianae pag. 519. legitur *Colonen, quod vulgo Turadia dicitur, ſive Portenaticum*. At emendandum ita: *Toloneum quod Curadia*, ſeu potius, *Curatura, dicitur*. *Portenaticum* verò quod neſcio fuerit ne vectigal perſolvendum ad *Portus*, an ad *Portas*, quod poſtremum *Portatici* nomine, ut jam monui, ſignabatur, ſolutumque fuit ab invehentibus in Urbem per *Portas* comeſtibilia, merces, aliaſve res vectigalibus obnoxias: cujus A vocis exempla congeſta habes apud Du-Cangium in Gloſſario Latino. In Diplomate Ottonis II. Auguſti pag. 464. Chronici Vulturnenſis habetur: *Neque Placiaticum* (fortaſſe *Plateaticum*, aut *Plagiaticum* a *Plagia*) *Portaticum*, *Pontanicum*, *Caſaticum*, *quiſquam homo*, *aut publicae Rei Exactor tollere aut exigere praeſumat*. B Inde verò *Curaturae* nomen emerſiſſe conjicio, quod homines in loco mercatus ſtatuerentur, qui curarent & cuſtodirent mercatorum merces: aut quod conſtitutae forent aedes ac officinae, in quibus earumdem mercium cura & cuſtodia haberetur. Hujus *Curaturae*, quae a *Teloneo* & *Ripatico* C diſtincta videtur, mentio eſt in Placito Cremonenſi, quod ex eodem Regeſto ego olim deſcripſi.

Odelricus Cremonenſis Epiſcopus coram Ceſſone Miſſo Ottonis III. Imperatoris in Placito Cremonenſi tuetur jura ſua in Ripam Padi, & cauſam obtinet contra quoſdam ſibi reluctantes: Anno 998.

D*Um in Dei nomine, Civitate Cremona, in Domo ipſius Civitatis in laubia majore ipſius Domus, per datam licentiam* Domni Olderici Epiſcopi *ejuſdem* Cremonenſis Ecclefie, *in juditio reſideret* Domnus Ceſſo Diaconus & Miſſus Domni Ottonis Imperatoris, *ſingulorum hominum juſtitias faciendas ac deliberandas, reſidentibus cum eo Autecherius, Johannes, Leo, Arbezo, Radaldus, Judices ſacri Palatii, Johannes, Auderulfus, Albertus, Odelio, Lampertus de ſupraſcripta Cremona, & reliqui plures. Ibique venerunt preſentia ipſe Domnus Odelricus Epiſcopus, & Rogerius ipſius Epiſcopi Advocatus retulerunt:* „ Habemus & „ detinemus a parte ipſius Epiſcopii „ proprietatem fluvio Padi da caput D „ fluvio Addua uſque ad Vulpariolo „ ſeu Ripa juxta ipſo fluvio, non „ longe ad iſtam Civitatem Cremone, ubi in ipſa Ripa antiquo „ Mercato eſſe videtur cum Teloneo, & Curatura, ſeu Ripaticum „ de ipſa Ripa tam de navis & „ omnibus aliis negotiis, ſeu molatura de omnibus molendinis, que E „ in ipſo fluvio Padi eſſe videntur „ a parte ipſius Epiſcopii. Unuſquiſque annum data & collecta fiunt, „ & ſicut actenus fuit per unuſquiſque „ molendinum granum modias quinque, & per unamquamque navem „ Salis Orales quattuor, ſeu & de „ aliis conſuetudinis vel rectitudo „ Eccleſiarum, que ad ipſius Epiſcopii pertinet vel pertinere debet.

,, Si ullus homo versùs nos, seu ,, pars ipsius Episcopii aliquid dicere vult, parati sumus cum eo ,, ad rationem standum & exinde legitime finiendum. Et quod plus ,, est, querimus ut dicant isti Petrus filius quondam Leoni & Marcus filius Gariverti, seu Benedictus Sadenelli, quod Lanzo filio ,, Rezani, & Ubertus, & reliqui ,, plures, qui hic presentes sunt, si ,, jam dicto fluvio Padi da capud ,, fluvio Addue usque ad Vulpariolum, seu ipsa Ripa cum Teloneo ,, & Ripaticum &c. si proprii ipsius ,, Episcopii sunt & esse debent cum ,, lege &c. (*a*) *Eo modo finita est causa. Et hanc notitiam pro securitate ejusdem Domni Odelrici Episcopi, suorumque successorum, seu partis ipsius Episcopii fieri ammonuerunt.*

Quidem & ego Dominicus Notarius ex jussione prefati Missi & Judicum ammonitionem scripsi, Anno Imperii ipsius Domni Ottonis Tertii Imperatoris Tertio, mense Octuber, Indictione XII.

Cesso gloriosissimi Ottonis Romanorum Imperatoris Missus atque Diaconus subscripsi.

Autecherius Judex Sacri Palatii interfui.

Leo, qui & Bento, Judex Domni Imperatoris interfui.

Saxo Judex Domni Imperatoris interfui.

Lectorem verò non pigebit ediscere, quid olim Ferrariensis Populus pro *Ripatico* a Mercatoribus per Padum navigantibus exigeret, quoties isti mercandi caussâ ad ripam appellerent. Hac de re Anno MCCXXVIII. exortae sunt controversiae, occasione, ut opinor, nundinarum, & subinde compsitae sunt Decreto, quod Archivum Estense mihi suppeditavit.

Concordia Ripatici solvendi a mercatoribus extraneis ad Ripam Ferrariae, facta Anno 1228.

ANno Domini Millesimo Ducentesimo Vigesimo Octavo, tempore Gregorii Papae, & Federici Imperatoris, die Mercurii XI. intrante mense Octubri, Indictione I. Ferrariae. Nos Orlandinus de Bononia, Pax de Gualetta, Bancius de Guigla, Bonusmercatus de Guidone Scaglola, Gogolus Albergitti de Gogolo, Cyprianus Zapulini, & Petricinus Guidonis Robosae, electi pro Communi Ferrariae ad providendum super ordinamentis Ripae Ferrariae, quibus multae oriuntur discordiae inter Ferrarienses & Commune Ferrariae, & habitatores aliarum Civitatum & locorum, in melius reformandis, cum sacramento noviter facto teneamur, ne de cetero aliquod pessimum passagium sive toloneum extorqueatur, sed idoneum & honestum, ita super his providimus & firmavimus videlicet. Quod Francigena *undecumque veniat sive de zusum, sive de sursum cum quacumque negotiatione, in suo adventu, quocumque veniat aut vadat,* solvat de avere a Soma superius. *Et dicimus quod si semel de eo solverit, quod de eodem non plus solvat; nec etiam de mercadandaria emta de denariis habitis de illo avere & investitis. Si verò majorem investitionem fecerit,* solvat pro parte illius investitionis, *quod credatur sacramento ipsius: & va-*

(*a*) Formulam adjudicationis caussae eidem Episcopo Olderico omisi, quum eadem sit ac illa, quam toties in aliis hujusmodi documentis repetitam legimus in hoc ipso Opere.

& valeat illud sacramentum Francigenae *per totum annum. Et si minus de Soma fuerit avere,* solvat duos Solidos Imperiales, *vel si fuerit Soma. Et si de una nave faceret plures naves, si de priori solutum fuerit, non solvatur de aliis, nec* solvat *nisi tantùm* de una nave. *De* Theotonicis, Januensibus, & Pisanis *hoc idem dicimus. Papienses veniendo Ferrariam, & vendendo ibi suum avere,* solvant de fundo navis. *Si vadunt Romagnam, aut Tuscanam,* solvant de qualibet Soma duodecim Imperiales. *Et si vadunt Venetias,* de fundo navis *tantùm. Et si de una nave facerent plures naves, si de priori solvissent, ut dictum est, nihil solvant de aliis navibus. De investitione mercadandariae, & solutione, & de sacramento ipsorum, idem dicimus, quod in Francigenis diximus.* Placentini, *si veniunt Ferrariam,* solvant de fundo navis. *Et si Romagnam aut Tuscanam,* de qualibet Soma solvant duodecim Imperiales. *Et si vadunt Venetias,* solvant duodecim Imperiales. *De carro rationando duo milliaria subtilia unum carrum. A Papia in sursum solvant, sicut Papia usque Segusiam. Et in sua reversione nisi duxerint majus avere quàm portaverint,* solvant *tantùm* duodecim Imperiales *de fundo navis pro avere quod portaverint, aut de alio quod emerint. Si verò majorem quantitatem haberent, solvant iterum, sicut ante solvèrunt pro illa majori quantitate. Quod credatur sacramento* Placentini *in facto navium idem, quod in Papiensibus.* Mediolanenses *quocumque vadant, aut veniant,* solvant duodecim Imperiales de carro. *Et si venderent in Ferraria,* solvant tantùm duodecim Imperiales de fundo navis. *In facto navium & investitionis mercadandariae & solutione & praestatione sacramenti,*

A

idem dicimus, quod in Francigenis. Cremonenses *veniendo Ferrariam,* solvant duodecim Imperiales de fundo navis. *Et stando Ferrariae, vel eundo Venetias, de avere nihil solvant. Si verò irent in Tusciam vel Romagnam vel Marchiam,* solvant de Soma duodecim Imperiales. *Et si de una nave facerent plures naves, & solvissent de*

B

priori nave, non solvant de fundo aliarum. De investitione averis, quam fecissent, & solutione & sacramento idem dicimus, quod in Francigenis. De Parmensibus *idem dicimus quod de Cremonensibus. De* Bergamaschis *dicimus, quod* de quolibet Torsello solvant, *eundo versus Venetias vel Ravennam. Si vadunt Bononiam,* de fundo navis

C

duodecim Imperiales. *Et in Romaniam per Galeriam sive per Duglolum,* de Torsello alios duodecim Imperiales. *Et hoc debent solvere in Ferraria. De investitura facta prius & solutione & de navibus & de sacramento, hoc idem quod in Theotonicis & Francigenis.* Homines de Regio solvant de quolibet fundo navis, *quam ducerent,*

D

octo Imperiales *tam in reversione, quàm in eundo. Et si irent in Romagnam aut Tusciam,* de qualibet Soma solvant duodecim Imperiales, & de fundo navis octo Imperiales. *De navibus & investitione & solutione & de sacramento idem quod in Francigenis.* Brixienses *quocumque vadant aut veniant,* de fundo navis solvant duo-

E

decim Imperiales, & de carro averis sex Imperiales *tam in reversione, quàm in adventu, & de quacumque navi facerent. Et in reversione dicimus de navi. Et si facerent plures naves, & de una solvissent, non solvant de aliis, sed tantùm de una.* Veronenses solvant *tantùm* tres Veronenses de fundo navis, *& non aliud. Tota* Marchia Trivisana solvat tres Solidos Ve-

Veronenses de carro, *& non plus*. Boronienses, *quando veniunt cum vino de suo districtu*, solvant octo Imperiales de fundo navis *&* unum starium vini de qualibet vegete. *Si veniunt de ultra mare, aut de Lombardia*, solvant de Soma octo Imperiales, *&* octo Imperiales de fundo navis, *vadant quocumque volunt, & in reversione* octo Imperiales. *Et si de una navi facerent plures naves, si de priori solvissent, non solvant de aliis. In facto investitionis, si quam fecerint, & solutione, & sacramento ipsorum idem quod in Francigenis.*

Imolenses solvant duodecim Imperiales de fundo *navis in eundo & redeundo*, & duodecim Imperiales de soma *tantùm in veniendo. Et si portant vinum*, de qualibet vegete duodecim Imperiales, *si portatur a Ferraria supra. In facto investitionis, & in facto navium & in sacramento, idem quod in Francigenis*. Faventini *similiter, & tota* Romagna. Ariminenses de fundo navis solvant octo Imperiales *in eundo & redeundo. Tota* Tuscana solvat duodecim Imperiales de fundo navis *in eundo & redeundo, &* de soma octo Imperiales, *quando veniunt. Et si semel solverint de avere, quod non plus solvant de eodem, nec de avere emto de denariis illius averis, de quo solvissent prius. Si majorem investitionem fecissent, solvant de illa majori investitione. Quod credatur sacramento ipsius per totum annum, & solvant tantùm de una nave. Tota* Marchia Anconae solvat de fundo navis duodecim Imperiales *in eundo & redeundo, &* unum orceum olei de viginti quinque Libris, *quando veniunt, de qualibet navi, & de quolibet avere. Tota* Apulia solvat pro qualibet nave duos orceos olei de viginti quinque Libris pro urceo. *De qualibet avere autem* Bizantium unum, & duas caligas: *& hoc in electione Rivariorum; &* decimam de nappis *&* scutellis, *exceptis illis* de Matera. Veneti, *si vadunt a Ferraria supra*, solvant de milliario sex Imperiales. *Et si veniunt in Ferrariam*, de fundo navis tres Venetos *tantùm. Omnis* extraneus solvat unum Imperialem de centenario Piscium, *quocumque emit, praeter illos, quibus remissum est a Communi Ferrariae*. Romani solvant unum Lucensem de omni avere, *quod emunt in Ferraria, aut ducunt. Quicumque emit ficus Ferrariae*, solvat de centenario unum Imperialem. *Quicumque emit Vallaniam, sive Foglam, aut semen Lini*, solvat quatuor Imperiales de modio, *praeter illos, quibus remissum est. Quicumque ducit bestias minutas aut grossas Ferrariam*, solvat de qualibet bestia unum Imperialem. *Item omnis Forensis, qui emit avere da penso, aut ad staderam*, de quocumque avere solvat de centenario unum Imperialem. *Et omnis Forensis debet facere rationem sub Misso Domini Papae, & sub Rivariis Communis Ferrariae, &* solvat *Rivariis, Canonicis, & Episcopo* duodecim Imperiales de Libra, & de Libra fracta unum Imperialem de Soldo. *Et a sententia ipsius Missi Domini Papae & Rivariorum nemo se appellet. Et de judicaturis fori Olivarum habeat Episcopus & Canonici medietatem; & de alia medietate de Octo Denariis habeat Nuntius Domini Papae tres Denarios, & Commune Ferrariae Denarios tam ab eo, qui amittit, quàm ab illo qui obtinet. Et de Stazonatico de foro Sancti Martini nil habeat Episcopus & Canonici, sed Commune habeat quinque Denarios de octo Denariis cum Misso Domini Papae. Omnis forensis, qui facit stationem in Mercatis Ferrariae, & di-*

discarigat suum havere, non solvat Ripaticum sed Stazonaticum. *Item quod una Statio fiat pro Rivariis in foro, ubi Nuntius Domini Papae, & Rivarii faciant rationem tam forensibus quàm Civibus: & nullus Judex se intromittat, nisi pro Domino Papa & ipsis Rivariis. Item placet, quod omnis forensis, qui venerit Ferrariam cum avere in duobus majoribus Mercatis annualibus pro quindecim diebus ante forum, & ad forum steterit cum ipso havere, nihil solvat pro Ripatico; & quod quilibet possit recedere a mercatis sine Ripatico, & sine sigillo Rivariorum. Item quod de lignamine, lapidibus, masinis, blava & vino non auferatur Ripaticum pro soma vel carro, sed* solvatur de fundo navis, *ut dictum est. Si qua questio oriretur inter forensem & Rivarium de facto Ripae, & sententiatum fuerit contra Rivarium, Rivarius teneatur reficere forensi expensas, quas pro lite pro illo facta fecisset. Quae omnia valeant, salvis tamen pactis cum aliqua Civitate*

A *factis. In eodem Millesimo & Indictione, die Jovis XII. intrante Octubri, in pleno Consilio generali, ad campanam, superiora capitula omnia firmata sunt, concionante Domino Guidone de Bilieno Milite Potestatis, in praesentia Domini Salinguerrae, Ubertinelli, Johannini de Bovaria de Contrada Sancti Johannis, Guidonis Vicedomini, Lodoini, Georgii,*
B *& aliorum multorum.*

Et ego Armannus Dei gratiâ imperialis Aulae, & tunc Communis Ferrariae Notarius, ut statutum fuit per praedictos, ita scripsi, in Potestaria Domini Jacobi de Prendiparte.

Atqui inter Mutinenses ac Ferrarienses caufsâ ipsius *Ripatici* ac Telonei complures antea fuerant controver-
C siae. Hisce in Isnardum Contrarium compromissis, is Decretum suum Anno MCLXXIX. promulgavit, quod e vetustissimo Regesto Reipublicae Mutinensis excerptum, nunc publici juris facio.

Compromissum & Laudum inter Commune Mutinae & Commune Ferrariae pro Ripatico & Toloneo, Anno 1179.

IN Christi nomine. Anno Dominice Nativitatis MCLXXIX. tempore Alexandri Pape & Frederici Imperatoris, die XIV. introëunte Mense Novembri, Indictione XII. in Ecclesia Sancti Stephani de Ferraria. Ego Isnardus Contrarius electus a Domino Guidone de Landriano Ferrarie Potestate, & a Consulibus ejusdem Civitatis, videlicet a Bonjohanne de Rugatino, & a Vitaliano, & a Hugone de Toffania pro se & pro aliis Consulibus Ferrarie ex una parte, & a Domino Gerardo Rangune Mutine Potestate pro se & Consulibus sue Civitatis ex altera parte, de lite, que vertebat inter eos per Ferrariam &

D *Mutinam de* Tolloneo & Ripatico, *quod accipiebatur Mutinensibus in Ferraria & in Bondeno. Quod Tolenum & Ripaticum Guido de Landriano Ferrarie Potestas & Consules ejusdem Civitatis dicebant, quod ipsi debebant eum accipere in Ferraria, & in Bondeno. Et e contrario Gerardus Rangune Mutine Potestas dicebat, quod nec Ferraria*
E *nec Bondeno aliquid Mutinensibus auferre debet. Unde Guido de Landriano Ferrarie Potestas & ejusdem Civitatis Consules, & Gerardus Rangune Mutine Potestas pro se & Consulibus sue Civitatis, in me Isnardum Contrarium per concordiam se posuerunt ad audiendum*

dum & observandum, quod inter eos per concordiam diceremus. Unde habito consilio multorum Sapientum per concordiam Mutinam a Toloneo & Ripatico Bondeni *absolvo, & eos per unamquamque navem venientem Ferrarie cum avere, vel pergentem a Ferraria sursum cum avere*, tres Imperiales Communi Ferrarie dare *condempno, salvo eo tantum quod accipitur pro Sale & Pisce. Et quia per testes datos ex parte Girardi Rangune Mutine Potestatis cognovi, quod Ferrarienses nullum Datium vel Toleum aliquo tempore in Mutina vel in districtu Mutine dederant, ideo ab omni Datione & ab omni Tolloneo in Mutina vel in districtu Mutine dare Ferrarienses absolvo: & quod Ferrarienses nullum Datium in Mutina vel in districtu Mutine tribuant, per concordiam conlaudo. Et ita attendere sub pena centum librarum Imperialium inter Ferrarienses & Mutinenses precipio. Que omnia attendere per suum Commune Guido de Landriano Ferrarie Potestas; & Johannes de Albaro Ferrarie Consul, pro se & aliis Consulibus Ferrarie, Gerardo Rangune Mutine Potestati & Rainerio de Bocabadata Mutine Consulo pro suo Communi sub pena centum Librarum Imperialium promiserunt. Et Gerardus Rangune Potestas & Rainerio Consul Mutine sub pena centum Librarum Imperialium pro se & suo Communi omnia supradicta attendere Guidoni de Landriano Ferrarie Potestati, & Johanni de Albaro Ferrarie Consulo pro suo Communi promiserunt. Ad hec presentes fuerunt testes Presbiterinus Ferrariensis, Guillielmus de Marchesella, Albericus de Funtana, Adegerius Tarcurolus, Can . . . . . petrus Comadator pro Guillielmo de Ato, Saracinus de Guillielmo, Stephanus Judex, Petrus de Pacifico, Rolandus de Richelmo, & alii quamplures, & Albertus de Aldigerio.*

Et ego Magister Presbiterinus Dei gratia Imperialis Aule Notarius & Scriba Potestatis, ad hec omnia presens voluntate Potestatum & Consulum utriusque Civitatis, ut audivi, scripsi atque complevi.

Destinati verò ad colligenda cuncta haec Vectigalia fuere *Telonearii*, quorum frequens mentio in antiquis Diplomatis. *Actionarii* quoque pro Fisci reditibus vigilasse videntur. Immo & ad ipsos *Duces* atque *Comites* spectabat cura Fiscalium redituum colligendorum, eorumque in Regis aerarium inferendorum. Sed pergendum est. De *Multis*, sive *Mulctis*, hoc est poenis pecuniariis, quae etiam *Freda* appellabantur, uti & *Leudis*, sive *Leudum* interdum nuncupata est compositio pro Homicidio: etsi in praecedenti Dissertat. XVII. aliquid indicatum est, adhuc tamen res poscit, ut fusius agatur. Si quid enim video, ex hoc fonte non mediocre emolumentum Regalis olim Fiscus percipiebat. Quod enim praecipue animadvertendum est, pluribusque stupori erit, conferentibus leges & mores nostrorum temporum cum antiquis: olim vix ullum delictum capitale fuit. Certe si pauca in Regem aut Rempublicam patrata, & caedem domini aut mariti sui, excipias, cetera crimina *componere* licebat, hoc est pecuniâ statutâ in Legibus redimebantur; ita ut qui *Presbyterum* occidisset, DC. Solidis, qui *Episcopum*, DCCCC. Solidis persolutis, liber & illaesus evaderet, uti habetur in lege 101. Langobard. Caroli Magni, & in Legibus Ludovici Pii. Ita & homicidia nobilis viri, aut uxoris *immerentis*, aut *Sculdascii*, sive * *Auctoris* Regii &c. & incendiarius,

* *Actoris Regii* potiusquam *Auctoris*, legendum placet Du-Cangio in Legibus Ludov. Imp. & quidem recte, ut videtur.

rius, & fur, & latro ad compositionem admittebantur, aut Fiscus non solventium bona capiebat. Haec autem consuetudo non Langobardis tantum, sed omnibus ferme Populis e Septemtrionali plaga in Meridionalem illapsis placuit. Vide Legem Salicam, Ripuariam, Bajoaricam, & alias. Immo posterioribus etiam Seculis mitissimas poenas a Fisco exactas pro Homicidio ac Furto deprehendes. In Bulla Gregorii IX. Papae, duntaxat Solidi Provenienses sive Provesini XX. Fisco Pontificio exsolvebantur pro Homicidii crimine, relictâ domino homicidae facultate faciendae contra eum justitiae & vindictae. Pro Furto diurno Solidi V. tantùm accipiebantur: pro nocturno X. Digna est, quae in lucem efferatur Charta illa, utpote quae alias eorum temporum consuetudines nobis servavit. Hanc autem exscripsi e saepe laudato MSto Regesto Cencii Camerarii.

Gregorii IX. Papae Bulla, per quam decernit Tributa & Census Camerae Apostolicae persolvendos, nec non & poenas pro delictis, ab hominibus Castri Serronis, circiter Annum 1230.

Gregorius &c. Hominibus de Serrone fidelibus nostris. Justis petentium &c. Consuetudines Terrae vestrae hactenus observatas, auctoritate vobis Apostolica confirmamus, & praesentis scripti pagina communimus. Ne vero de consuetudinibus ipsis valeat dubitari, eas fecimus praesenti inseri; quae sunt tales. Quilibet habitator de qualibet Mansa debet solvere annuatim Curiae Serronis duas minulas de frumento. *Quod Frumentum Nuntius Curiae accipiat ab eo melius quod voluerit ipse Nuntius. Item quilibet* pro Mansa debet solvere unum Utrem musti puri & boni: *& in collum suum portare usque ad vegetem Curiae, & mittere in vegetem Curiae. Item quilibet* pro Mansa debet respondere Curiae annuatim in una opera *in metendo vel tritulando, &* alia *in seminando personaliter cum duobus bubus. Et Curia debet dare sibi prandium & merendam, si voluerit ille, qui dat operam. Sed coenam non debet dare ei. Item quilibet extraneus emens* debet solvere Curiae de duobus Solidis unum Denarium pro Plateatico. *Nec ullus habitator dicti Castri potest emere, ut vendat alicui extraneo sine licentia Curiae. Item Curia* pro qualibet Mansa debet accipere de Vinenis unam cistram inter uvas & alios fructus. *Item olim quando Curia ibat in exercitum, recipiebat ab hominibus Serronis sex Castratos; sed modo Curia debet ab eis* recipere annuatim viginti Solidos Provenienses *pro Castratis ipsis, sive Curia vadat in exercitum, sive non, quia ita ordinatum fuit inter Curiam & ipsos. Item si porcus invenitur in damno, debet occidi porcus ab illo, cui damnum fit &* medietas porci debet per eum mitti ad Curiam, *& alia medietas cum capite debet remanere penes eum, qui passus est damnum. Item si bos, asinus, equus, vel alia bestia damnum dat cum voluntate illius, cujus est bestia,* debet ipse solvere Curiae XII. Denarios. *Si autem sine voluntate illius*, debet solvere Curiae VI. Denarios. *Si vero capra vel ovis in damno invenitur, Curia capit eam; & ille cujus est capra vel ovis*, componit cum Curia *secundùm Curiae voluntatem. Item si aliquis committit homicidium,*

vel

vel facit alicujus membri incisionem, debet solvere Curiae XX. Solidos Provenienses. *Et ille, qui est specialis Dominus ejus, debet facere inde justitiam & vindictam. De sanguine vero* debet solvere Curiae X. Solidos. *Item si aliquis committit furtum intra Castrum de die*, debet solvere Curiae V. Solidos: *si de nocte* X. Solidos. *Si autem extra Castrum*, V. Solidos. *Item si quis furatur uvas vel consimilia*, debet solvere Curiae XII. Denarios. *Nulli ergo &c.*

Tanta Legum indulgentia, & efferi tunc atque adeo turbulenti hominum mores, quot criminibus ac delictis aditum aperirent, nullo negotio quisque intelligat. Ita reorum spoliis Fiscus longe lateque ditabatur. Et non solùm pecuniae, sed & fundi, & Cortes integrae, & Castella aerario Regis identidem adjungebantur. Ad haec e rebellantium bonis non modicum roris Fisco obveniebat. In Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 14. pag. 113. memoratum mihi Diploma fuit, quod huc inferendum reor, desumtum ex antiquo apographo existente in Archivo Estensi.

Henricus I. Imperator Curtem Trecentulae & alia, quae Fiscus abstulerat Berengario & Hugoni filiis Sigefredi Comitis, Imperii rebellibus, concedit Richildae Comitissae, Anno 1016.

IN *nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus Dei favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Legibus cautum & jure statutum esse constat, quod hi, qui Imperatori suo rebelles existunt post promissam fidem, sub expoliatione omnium bonorum, qua possidere videntur, publica proscriptione debent condempnari; in fide verò promissa perseverantes sit dignissimum exaltari. Quapropter omnibus Sancte Dei Ecclesie, nostrisque fidelibus, presentibus scilicet ac futuris notum fieri volumus, quod interventu ac digna peticione* Henrici *venerabilis* Parmensis Episcopi, *nostrique fidelis dilectissimi, hac nostri Precepti pagina concessimus* Richilde Comitisse *medietatem Cortis Trecentule, cum medietate Castelli & Capelle & Campi Ducis, Campique de Credario, hac Rupteobscure, & Fosse Muclene. cum silvis & aquis, aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, campis, vineis, buscalibus, pratis, & omnibus ad medietatem predicte Cortis pertinentibus, sicut a* Berengario & Hugone filiis Sigefredi Comitis, nostro Imperio rebellantibus *hactenus visa sunt possideri. Ea videlicet ratione, ut predicta Richilda Comitissa, ejusque heredes ac proheredes dehinc licentia hac per hoc nostre auctoritatis & concessionis Preceptum habeant tenendi, possidendi, perfruendi, ac donandi, vendendi, commutandi, ac pro anima judicandi, & quicquid voluerit faciendi. Precipientes itaque firmiter jubemus, ut nullus Dux, Marchio, Archiepiscopus, Episcopus, Comes, Vicecomes, Sculdascio, Gastaldio, nullaque totius Regni nostri magna parvaque persona supranominatam Richildam Comitissam disvestire, inquietare, vel molestare presumat, suosque heredes ac proheredes qualibet contentione molestet. Si quis vero, quod futurum minime credimus, temerario motu hoc nostre concessionis Preceptum infringere aut aliter immutare presumpserit, noverit se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Kamere no-*

strae,

stre, & medietatem superius nominate Richilde Comitisse, ejusque heredibus ac proheredibus. Quod ut verius credatur, atque diligentius ab hominibus observe- A *tur, manus nostre inscriptione roborantes, Sigilli nostri impressione jussimus insigniri.*

Signum Domni Henrici *Invictissimi & serenissimi Imperatoris Augusti.*

Henricus Episcopus & Cancellarius vice Everardi Episcopi & Archicapellani recognovi.

Datum Anno Dominice Incarnacionis Millesimo Decimo Sexto, Indictione XIV. Anno Domni Henrici Regni XIII. Imperii vero ejus III.

Actum Pavenbero feliciter. Amen.

Richilda Comitissa eadem fuit, quae Bonifacio Marchioni & Duci Tusciae nupsit. *Berengarius* & *Hugo filii Sigefredi Comitis* in aliis veterum monumentis occurrunt, uti in eodem Cap. 14. Par. I. Antiquit. Estens. monui. Ita Curtem Ubiani *Willae Re-* B *ginae*, uxori suae, Berengarius II. Italiae Rex contulit, quam Fiscus nescio cui Rogo rebelli abstulerat. Autographum, ut videbatur, exstat in Archivo antiquissimi Monasterii Benedictinorum Ticinensium Sancti Salvatoris.

Berengarius II. & Adelbertus Italiae Reges curtem Ubiani concedunt Willae Raginae ejusdem Berengarii uxori, Anno 960.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Berengarius & Adelbertus divina providente clementia Reges. Si ratis nostrorum fidelium peticionibus prebemus assensum, fideliores eos fore minime dubitamus. Quocirca omnium sancte Ecclesie fidelium, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum industria noverit, qualiter interventu ac petitione Widonis Marchionis, *nostrique dilecti filii, seu Rohonis Judicis nostri fidelis, per hoc nostrum Preceptum, prout juste & legaliter possumus, concedimus, donamus atque largimur* Willae Reginae nostraeque *dilectae* conjugi & consor- C ti Regni nostri, *Cortem Ubiani cum omnibus rebus mobilibus & immobilibus eidem Corti pertinentibus, una cum massariciis, vineis, terris, campis, silvis, stalariis, montibus, vallibus, planitiebus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, aldionibus, & aldiabus, servis & ancillis, omnibusque rebus, que dici vel nominari possunt ad* D *predictam Cortem integre pertinentibus, nec non & a nostro jure & dominio in ejus jus & dominium omnino transfundimus ac delegamus. Eo scilicet tenore, ut habeat, teneat, firmiterque possideat ipsa suique heredes, habeantque*

potestatem tenendi, donandi, vendendi, commutandi, alienandi, pro anima judicandi, & quicquid eorum decreverit animus faciendi, omnium hominum contradictione remota. Idcirco hanc predictam Cortem nostre preceptaliter fecimus Conjugi, quia volumus omnibus nostris fidelibus esse notum, hunc Rogum, cujus hec hereditas legaliter visa fuit, in nostri fidelitatem omnino decidisse, quodque statum Regni nostri, no- A strasque personas, tractando penitus consensit in nihilum redigere, nostrisque se copulavit inimicis; ab hujus Regni volens potestate pellere. *Si quis igitur hujus nostri Precepti violator extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras mille, medietatem Kamerae, & medietatem prefatae Conjugi nostrae, suisque heredibus. Quod* B *ut verius credatur &c.*

Signa serenissimorum *Berengarii & Adelberti Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Hubertus Cancellarius ad vicem Widonis Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data VIII. die Kalendas Novembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLX, Indictione IV. Regni verò Domnorum Berengarii & Adelberti Regum X.

Actum verò Papiae feliciter. Amen.

Profecto si qui cornua in Regem, sive Augustum, erigebant, Fiscus in eorum sive Beneficia, sive Allodia manus injiciebat. Quod quum Tarvisinus Comes ausus fuisset, bona illius *sub Banno Regio posita* fuere, C quamquam postea restituta, ut fidem faciet subsequens Charta ex Archivo praestantissimi viri Antonii Rambaldi Comitis de Collalto invictissimi nostri Caesaris intimi Consiliarii depromta.

Henricus V. Rex, IV. Imperator, Ansedisio & Guidoni filiis Rambaldi Comitis Tarvisiensis suam gratiam restituit, & eorum jura confirmat, Anno 1116.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Henricus divina favente clementia Quartus Romanorum Imperator Augustus. Omnibus Christi, nostrisque fidelibus tam futuris, quàm praesentibus notum fieri volumus, qualiter nos ob interventum dilectae conlateralis* D *nostrae* Mathildis Reginae, & *aliorum Principum nostrorum, Episcoporum* Gevehardi Tridentini Episcopi, Gumboldi Tarvisiensis Episcopi, Turingi Vicentini Episcopi, Rainaldi Belumnensis Episcopi, Arsonis Feltrensis Episcopi, *Ducum quoque* Henrici Du-

Ducis de Carinthia, Henrici fratris Welfonis Ducis, *nec non & Comitum* Henrici Comitis, Alberti Comitis de Verona: Ansedisio & Widoni, *fratribus filiis* Raimbaldi Tarvisiensis Comitis *gratiam nostram reddidimus, & quicquid pater eorum, vel ipsi erga* patrem nostrum *beatae memoriae* Imperatorem Henricum, *vel erga nos deliquerunt, eis condonavimus, & omnem querimoniam, quam super eos usque nunc habuimus, eis remittimus. Insuper omnia bona, quae Pater eorum, dum vixit, habuit & tenuit,* quae etiam sub Banno nostro posita, vel aliquo modo deventa fuerunt, *per hoc ipsum*

A *Praeceptum reddidimus, & eis tenendum, possidendum, vel quicquid deinceps inde voluerint, faciendum concessimus cum omnibus appenditiis sive pertinentiis suis, Castris, Turribus, Villis, Ecclesiis, & utriusque sexus familiae, terris, massaritiis, silvis, venationibus, pratis, pascuis, aquis, piscationibus, acquisitis & acquirendis, cum omnibus etiam finibus*
B *& terminis earum, & cum omni utilitate, quae inde ulterius exire vel pervenire poterit. Praecipimus itaque, ut nullus Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdasius, Gastaldio, aut aliqua Regni nostri &c.*

Signum Domni Henrici *Quarti Romanorum Imperatoris invictissimi.*

Burchardus Cancellarius & Monasteriensis Episcopus recognovi.

Datum . . . . . . Indictione IX. Anno Dominicae Incarnationis MCXVI. Regnante Henrico Quarto Rege Romanorum, Anno X. Imperante V.

Actum est Tervisii in Christo feliciter. Amen.

Sed & alia emolumenta hauriebat Fiscus ex *Bannis*, hoc est poenis impositis aut criminibus, aut violantibus Privilegia. Alia quoque lucra capiebat ex privatorum hominum hereditatibus. Id supra innui. Nunc eum morem aliqua ratione confirmatum volo. Decretum est in Lege 158. Rotharis Regis, ut si quis moriens post se filias legitimas & filios naturales relinquebat, *proximi parentes*, idest consanguinei, *uncias duas* ex illius asse perciperent. *Et si parentes*
C *non fuerunt, Curtis Regia ipsas duas uncias suscipiat.* Praeterea ex Lege 224. ejusdem Rotharis, moriente aliquo *sine heredibus, res ipsius ad Curtem Regis* perveniebant. Heredes autem erant usque ad *septimum geniculum*, sive gradum. Hujus moris, quem adhuc tempora nostra servant, aut mitiorem, aut duriorem secun-
D dùm Statuta ac Leges diversas, exemplum dabo ex Archivo eximii Monasterii Cavensis depromtum.

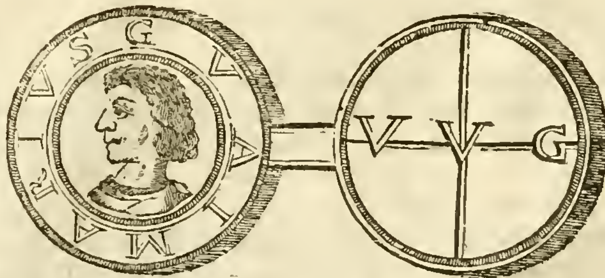
Donatio facta a Guaimario I. Principe Salernitano Ecclesiae Sancti Maximi in Civitate Salernitana sitae, Anno 886.

IN nomine Domini Dei Salvatoris Jesu Christi. Concessimus nos vir gloriosissimus Guaimarius, Dei providentiâ Langobardorum gentis Princeps, per postulationem Domine Landasaiche matris mee, *in Ecclesia Sancti Maximi, quam* Dominus Guaiferius Princeps, pater meus *intus hanc Civitatem Salerni a novo construxit fundamine,* integras res Benenati & Ademarii, *cum omnibus illorum pertinentiis, ubique exinde fuerint inventum,* eo quod sine heredibus mortui sunt, & Sacri nostri Palatii pertinent, *de loco supra* A *ipsam Fistulam, ubi proprie Puteo-regente vocatur, Nucerie finis, & pertinet de Acto Salernitano. In ea videlicet, ut amodo & deinceps per hoc nostrum roboreum Preceptum cuncta ea, que supra leguntur, in eadem sancta Sede permaneant, ejus Rectoribus dominanda in perpetuum; & a nullo ex nostris Judicibus, idest Comitibus, Gua-* B *staldis, vel a quibuscumque agentibus numquam habeat aliquam requisitionem, sed perpetuo tempore in supradicta sancta Ecclesia permaneat.*

Quod verò Preceptum concessionis ex jussione suprascripte Potestatis scripsi ego DedEdi Notarius.

Actum Salerni, Decimo Anno, mense Magius, Quarta Indictione.

Sigillum cereum Guaimarii.

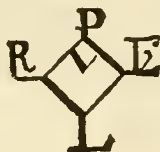
Ceterum nemo non intelligit, magnam praediorum vim fuisse Regibus Italicis, sive quod ea spectarent ad Fisci jus, sive quod emta, aut permutata, aut per hereditatem, aut per alios titulos essent conquisita. Propterea in Ecclesiarum Archivis, quae ferme una e vetustis injurias C temporis evasere, tam saepe occurrunt donationes Cortium ab Imperatoribus ac Regibus factae locis Deo sacratis, aut etiam Saecularibus viris. *Cortes* autem (quod nomen adhuc in hisce regionibus, atque eâdem significatione usurpatum perdurat) complectebantur multa praedia, ac saepe Ca-

Castellum, itaut nunc multa, ne dicam innumera, Castella, immo & Oppida, olim *Cortes* tantummodo appellarentur. Quamquam istius rei veritatem in prope innumeris, atque in ipsis Operis hujus Chartis, ac praecipue in Differt. XI. de Allodiis, quisque vel me tacente perspi- A cere possit, attamen exemplo rem ipsam confirmare placet, nempe Diplomate, quod debeo insigni Placentino Archivo Monachorum Casinensium Sancti Sixti, ubi archetypum venustum, ac prorsus illaesum adservatur.

Rodulphi Italiae Regis Diploma pro Monasterio Monialium Sancti Syxti Placentini, Anno 924.

IN *nomine Domini Dei aeterni. Rodulphus divina favente clementia Rex. Si petitionibus fidelium nostrorum libenter annuimus, devotiores eos ad nostrae fidelitatis obsequia reddimus. Quocirca omnium universalis Ecclesiae fidelium nostrorum, videlicet praesentium ac futurorum noverit industria, qualiter* Lantpertus Mediolanensis Archiepiscopus, *&* Adalbertus *sanctae* Sedis Bergomensis Episcopus, *nec non &* Bonifacius Marchio *inclitus, nostram suppliciter exoraverunt Majestatem, quatenus ob amorem supernae remunerationis, per nostri Praecepti paginam quoddam Monasterium infra Civitatem Placentinam, a beatae videlicet memoriae* Angilberga Imperatrice *constructum, & in honorem Sancti Xysti dedicatum,* Bertae *gloriosissimae* Abbatissae Consanguineae nostrae, *cum omnibus suis pertinentiis confirmare dignaremur, simul quoque roborantes, & in perpetuum concedentes eidem Monasterio quasdam* Curtes, Wardestallam scilicet, Luzariam, Lectora Paludana, Villolae, Piguniarias *cum adjacentiis eorum, & omnia quaecumque memorata Imperatrix per institutionis suae paginam ubique idem Coenobium deffinivit habendum. Quorum petitionibus tota devotione faventes, id fieri annuimus, hoc nostrum Praeceptum scribi jubentes, per quod* B *praelibatae Bertae idem Monasterium confirmamus, quatenus in sua sit potestate & dominio, quousque vixerit, & ibidem dominatrix & ordinatrix atque rectrix invigilet ac permaneat, donec ejus fuerit vita. Per quod etiam jam praescriptas venerabili loco concedimus, ac confirmamus omnes res ac possessiones mobiles ac immobiles, tam per Cartulas, quamque extra Cartulas, vel* C *cuicumque inscriptionis titulo ad partem ipsius Monasterii legibus adquisitas & adquirendas, seu quidquid per Regum vel Imperatorum antecessorum nostrorum Praecepta ad eumdem sacrum locum collatum est: adque Cellulam quamdam, quae antiquitus Monasterium dicebatur, non procul a Placentina Urbe situm,* D *loco qui Caput Trebiae vocatur, in qua Ecclesia Apostolorum Principis honore dicata consistit, cum omnibus inibi pertinentibus, quemadmodum* Karlomannus *serenissimus* Rex *antiquitus eamdem Cellulam cum universis suis appendiciis eidem Monasterio proprietario jure largitus est, praenominato venerabili loco per hoc nostrae Regalis auctoritatis Praece-* E *ptum ex integro perdonamus, largimur, confirmamus, ac modis omnibus corroboramus. Familias quoque utriusque sexus & conditionis cum Curtibus & Capellis, earumque appendiciis cum omnibus Castellis, Casis, vineis, campis, pascuis, pra-*

pratis, silvis, salectis, sationibus, paludibus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, fluminibus, piscationibus, ripis, rupinis, montibus, collibus, vallibus, ac planitiebus, cultis & incultis, divisis & indivisis, mercationibus, vectigalibus, districtionibus, servis & ancillis, Aldiis & Aldianis, & omnibus, quae dici & nominari possunt, ad idem Monasterium juste & legaliter respicientibus, in integrum confirmamus. Ita videlicet, ut praelibata Abbatissa Bertha, quousque vixerit, hac nostra auctoritate roborata, de praescriptis rebus eidem Monasterio pertinentibus tam A *per Praeceptorum paginam, ut diximus; quamque aliarum Instrumenta Cartarum, & adquisitis & adquirendis, potestative faciat, omnium magnarum parvarumque personarum molestatione remota. Si quis verò hanc nostram auctoritatem violare temptaverit, centum quinquaginta Libras auri optimi componere cogatur, medietatem Camerae nostrae, &* B *medietatem saepe fatae Berthae Abbatissae. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes de anulo nostro jussimus insigniri.*

Signum Domni *Rodulfi piissimi Regis.*

Manno Cancellarius ad vicem venerabilis Beati Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data pridie Idus Novembris, Anno Incarnationis Dominicae DCCCCXXIV. Domini Rodulfi piissimi Regis in Italia III. Indictione XI.

Actum Veronae in Christi nomine feliciter. Amen.

Certum testem habes, quo confirmetur Chronologia Rodulphi Regis, quum constet hinc, ipsum Anno C Christi DCCCCXXII. Regem Italiae contra Berengarium Augustum fuisse a factione sua renuntiatum. Anno quip-

quippe DCCCCXXIV. *Annus Tertius Regni* ei decurrebat. Antea vero, atque eodem Anno DCCCCXXIV. Veronae (ubi Rodulphus Rex Diploma hoc dedit) sublatum e vivis fuisse Berengarium Imperatorem, non autem Anno DCCCCXXIII. ut Si-

A gonius tradidisse videtur, recte Flodoardus scripsit, quem Valesius & Pagius sequuti sunt. Liceat & mihi Chronologiae Regum Italiae lucem aliquam heic adjungere, productâ Chartâ, quam autographam vidi in Tabulario Archiepiscopii Lucensis.

Charta permutationis bonorum factae inter Petrum Episcopum Lucensem & Flaipertum Scabinum, praecedente inquisitione facta a Missis Widonis Ducis Tusciae, Anno 924.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Regnante Domno nostro Berengarius gratia Dei Imperator Augusto, Anno Imperii ejus Nono, XII. Kalendas Aprilis, Indictione XII. Manifestus sum ego* Flaiperto Schabino *filio bone memorie Flaiperti Clerici, quia convenit mihi una tecum* Petrus *gratia Dei hujus* sancte Lucane Ecclesie *humilis* Episcopus, *ut inter nos de aliquantis casis & rebus chomutationem facere deberemus, sicut & factum est. Proinde ego qui supra Flaiperto Schabino in chomutationem dare & tradere videor tibi ad pars Ecclesie vestre Sancti Petri sito infra Civitate ista Lucense, que dicitur ad Vincula, & ad pars Ecclesie Sancti Thome similiter infra Civitate ista Lucense, que sunt de sub potestatem ipsius Episcopatui vestro Sancti Martini, idest Casa mea illa, quam abeo in ipsa Civitate ista Lucense prope Ecclesiam Sancti Petri, & prope suprascriptam Domum Episcopatui vestro Sancti Martini, cum fundamenta seu Curte & Casalino, in qua fuit casa sive terra & puteo insimul amembratas, tenentes uno caput cum uno lato in via publica, alio caput tenet in fundamento de casa, que fuit quondam Teudimundi Presbiteri, alio lato tenet in classe & in Curte, que fuit jam dicti quondam Teudimundi Presbi-*

B *teri; Casa ipsa quod est solario cum fundamento & edificio suo, seu fundamento in quo fuit casa & Curte seu puteo insimul amembratas, qualiter cartulata est per designatas locas, quod est per mensura ad justa pertichas mensuratas Sistariorum tres cum petie que sunt super ipsa terra in integrum tibi eas in chomutationem dare & tradere vi-*
C *deor ad pars predicte Ecclesie vestre Sancti Petri & Sancti Thome, sive predicti Episcopatui vestri Sancti Martini una petia de terra mea illa, quam abeo prope Silice, & prope Ecclesiam Domini & Salvatoris, qui uno caput tenet in terra Chunimundi, alia caput tenet in terra Teuperti lato uno tenet in terra suprascripti Chunimundi, &*
D *in terra Domni Regi, & in terra predicti Teuperti, alio lato tenet in terra Friderici, de suprascripta petia de terra, qualiter data est per designatas locas, tibi exinde in chomutationem dare & tradere videor ad pars predicte Ecclesie vestre Sancti Petri, & Sancti Thome, sive predicti Episcopatus vestro Sancti Martini Sistariorum decem &*
E *novem, & Schala una per mensurata ad justa perticha mensuratas, cum fossis suis in integro, & pro suprascripta casa, quod est solario cum fundamenta & edificio suo seu fundamento in qua sunt Casa & Curte seu terra & puteo*

sive

sive predicta petia de terra, quas tibi in chomutationem dedi ad pars predicte Ecclesie vestre Sancti Petri, & Sancti Thome, sive predicti Episcopatui vestro Sancti Martini recepi ad te in chomutationem da pars suprascripte Ecclesie Sancti Petri & Sancti Thome Apostoli seu predicto Episcopatui vestro Sancti Martini, idest Casa illa hic infra Civitate ista Lucense prope Ecclesia Sancti Thome Apostoli, & prope muro istius Civitatis, ubi prope muro istius Civitatis fluvio Auserclo *modo percurrit, quas Casa ipsa cum terra & orto pertinere videatur suprascripte Ecclesie vestre Sancti Petri, que dicitur ad Vincula, & est tenentes Casa ipsa cum fundamenti & edificio suo seu Curte & orto insimul amenbratas uno caput cum uno lato in muro istius Civitatis, alio caput tenet in terra & orto, que dicitur Curte Cicula, quod est pertenentes de Monasterio illo sita..... que dicitur Sancti Julii, & in terra Ecclesie vestre Sancti Thome Apostoli, que est de sup potestate ipsius Episcopatui vestro Sancti Martini: quas ipsas petia de terra per hanc Cartula in chomutationem ad te recipere videor, & alio lato tenet in via publica, Casa ipsa cum fundamenti & edeficia sua seu Curte & orto insimul amenbratas, qualiter circumdata est ab omnis parte per designatas locas, quod est mensura ad justa perticha mensuratas schalas triginta una & dimidia, in integrum ad te eas in chomutationem recepi de pars suprascripte Ecclesie vestre Sancti Petri & predicti Episcopatui vestro Sancti Martini. Seu & recepi ad te in chomutationem de pars suprascripte Ecclesie Sancti Thome Apostoli & predicti Episcopatui vestro Sancti Martini, idest suprascripta petia de terra, quod est orto infra Civitate ista Lucense, qui uno caput tenet in suprascripta petia de*

A *terra, quas ad te in chomutationem recepi, alio caput tenet in via, quod percurrit ad suprascripta terra, que dicitur Curte Cicula lato uno tenet in predicta terra, que dicitur Curte Cicula, ex alio lato tenet in via, petia ipsa de terra, quod est orto, qualiter circumdata est per designatas locas cum sepis & arboribus suis, quod est mensura ad justa perticha mensuratas Sistarii tres,* B *& schala una in integrum ad te eas in chomutationem recepi de pars predicte Ecclesie Sancti Thome Apostoli, & suprascripti Episcopatui vestro Sancti Martini, adque te recepi ad te in chomutatione una alia petia de terra, quod est orto infra Civitate ista Lucense prope suprascripta terra, quas ad te in* C *chomutationem recepi, pertenentes suprascripte Ecclesie Sancti Petri, que dicitur ad Vincula, qui uno caput cum uno lato tenet in via, alio caput tenet in terra Sancti Alexandri, alio lato tenet in terra Ecclesia Sancti Georgii, petia ipsa de terra qualiter circumdata est per designatas locas, quod est per mensura ad justa perticha mensuratas* D *schalas tres in integrum, mihi ad te in chomutationem dedisti de pars suprascripte Ecclesie Sancti Petri, & jam dicti Episcopatui vestro Sancti Martini. Ubi super hanc chomutationem secundum legem tu ipse, qui supra* Petrus Episcopus *direxisti Missos tuos, idest Ghisolfus filio bone memorie Georgii Notarii, Johannem filio bone memo-*E *rie Adalberti Schabini, seu Durant Notario & Schabino filio Ropaldi Schabini, &* Wido Dux *direxit Missos suos Ghisalperto Schabino filio bone memorie Petri Notarii, & Adalmundo germano ipsius Ghisalperti Schabini, sive Afridi filio bone memorie Ghisulfi, una cum alios bonos & credentes homines ad......... chomutationem dedi ad pars predicte Ecclesie vestre Sancti Petri,*

tri, & Sancti Thome....... & omni tempore hanc chomutationem noſtram firmam & ſtavilem permaneat. Unde ego promitto...... tibi, qui ſupra Petrus, & ſucceſſoribus tuis, aut cui vos ſupraſcripta Caſa & res, quas tibi in chomutatione dedi, dederitis, vel abere decreveritis ab omni homine defendere &c.

Et chomutationis Chartula Teutpaldum Notarium ſcribere rogavimus.

Actum Luca.

Ego Flaipertus Schavinus in hac comutationis Cartula a me facta manus mea ſubſcripſi.

Ego....... erto Schabinus, ſicut de me ſupra legitur, me ſubſcripſi.

Signum manus Ghiſalperti Schabini, ſicut ſupra legitur, Miſſus fui.

Ego Teutpaldus Notarius poſt tradita complevi & dedi.

Animadverte heic originem nominis *Serchio*, ut ad deducendas etymologias exemplo iſto utaris. *Auſer* fluvius pone Lucam defluens, *Auſerculus* poſtea appellatus eſt, tum *Auſerclo*, ut in iſta Charta: deinde abjectâ ſyllabâ priori *Au*, *Serclo*, & denique more Italicae Linguae evaſit *Serchio*. Sed quod in primis heic perpendas velim, Pagius V. Cl. in Critic. Baroniana ad Annum DCCCCXXIV. Liutprandi Ticinenſis auctoritate fretus ſcribit, *Rege Berengario defuncto*, Hungaros flammis dediſſe Ticinum, idque accidiſſe *Anno DCCCCXXIV. ſexto Idus Martias, Indictione XII.* proinde ſtatuens, Berengarii Auguſti necem contigiſſe *ante diem XII. Martii* ejuſdem Anni. Sed heic mihi nutat Liutprandi narratio, aut in ejus textu mendum ſuſpicari licet. Ut ille ſcribit: *Berengario defuncto*,

A *Hungarorum rabies totam per Italiam dilatatur, adeo ut muros Papienſis Civitatis vallo circumdaret &c.* Haec omnia non uno die abſolvi potuere, atque adeo longe ante *diem XII. Martii*, quo *Ticinum* captum dicitur, obitus Berengarii eveniſſet. Sed Lucenſis Charta ſcripta *die XXI. Martii* ejuſdem Anni, Berengarium adhuc
B in vivis fuiſſe prodit, aut certe nondum nuntius mortis ejus Lucam adlatus fuerat. Quare vivente adhuc Berengario par eſt credere, Ticinenſem Urbem ab Hungaris preſſam, & in extremas calamitates adductam. Redeo ad nuper editum Diploma Rodulphi Regis, in quo memoratum videre potuiſti *Bonefacium Marchio-*
C *nem*, illum videlicet, qui ductâ Waldradâ ejuſdem Rodulphi ſorore, Spoletanis & Camerinis praefuit, uti Liutprandus nuper memoratus Lib. 3. Cap. 18. certos nos facit. Illic autem recenſentur *Curtes Wardeſtalla*, quae nunc *Guaſtalla* Civitas, & *Luzaria*, nunc nobile Caſtellum, ut reliqua omittam. Duplex ergo, uti
D nunc, ita & olim bonorum genus Regibus Italiae fuit: alterum ad Fiſcum, ſive ad Coronam, ut nonnulli ajunt, pertinens; alterum patrimoniale, ſive, ut ajebant, *domnicatum*. De hiſce *domnicatis rebus* ſaepe mentio occurrit in veterum Chartis, ac praecipue Eccleſiarum. Sed ut exemplum etiam adferatur de ſpe-
E ctantibus ad Imperatores & Reges, en Diploma, quod in Tabulario antiquiſſimi Monaſterii Veronenſis Sancti Zenonis archetypum ſub oculis habui.

Caroli Crassi Imperatoris Diploma, quo Curtem Mauriaticam cum Ecclesia Sanctorum Firmi & Rustici largitur Johanni Presbytero, Anno 883.

A
IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Karolus opitulante divina clementia Imperator Augustus. Ad promerendam probationem celestis misericordiae nobis prodesse confidimus, si servorum Dei precibus assensum praebentes, eorum necessitati consulimus, atque largimur presenti Johanni Presbitero dudum Rome inclauso Curtem nostram cum
B
Basilica dedicata in honore Sanctorum Martyrum Firmi & Rustici, sita in loco, qui dicitur Mauriatica, cum suis certis finibus terminatam. Hii sunt Cona, Ponzovigulo, ac Padulemala, & Fossato Gianandoni, necnon & via nuncupante Cava, in mediis nostris Domnicatis rebus positam, *cum decimis a priscis temporibus ad eandem Basilicam*
C
pertinentibus, cum districtis de omnibus nostris *supradictis* domnicatis rebus, *ibique nobis remanentibus & pertinentibus: sicut nostra Regni potestas ex integro intra & extra ipsam Curtem actenus tenuit: una cum casis & silvis, cortis, areis, vineis, terris, campis, pascuis, pratis, salectis, aquis, rivis, aquarumque decursibus, cum omnibus supradictis nostris rebus pertinentibus a priscis temporibus ad eandem Curtem vel Basilicam pertinentibus, cum suis usibus & certis inter adfinibus eidem Johanni Presbitero concedimus habendum, & in perpetuum possidendum, cuicumque donaverit, vel quolibet modo per scripture paginam reliquerit, firmum & stabile permaneat. Quatenus exinde pro nobis & stabilitate Imperii nostri totiusque Christianitatis divinitus nobis commissae Majestatem etheream jugibus votis atque diebus videat exorare. Et ut hoc nostre munificentiae largimentum ad securitatem praedicti Johannis Presbyteri, aut cuicumque dederit, firmiorem in Dei nomine obptineat vigorem, videlicet ea ratione, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdachio, seu aliqua magna vel parva Regni nostri persona hanc nostri Praecepti oblationem aliquomodo violare presumat. Si quis igitur &c.*

Signum

Karoli serenissimi Imperatoris.

Liutfredus Notarius ad vicem Liutwardi Archicancellarii recognovi.

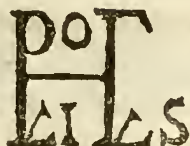
Data XVII. Kalendas Julii, Anno Incarnacionis Domini nostri Jesu Christi DCCCLXXXIII. Anno Imperii nostri hic in Italia III. Indictione Prima. Feliciter.

Animadverte, nullum heic memorari locum, ubi datum fuerit Diploma. Alia verò bona Regibus ac Imperatoribus erant, propria Coronae, sive Fisci; quod in altero Diplomate expressum intuebere. Illud ego authenticum vidi in Archivo sacrarum Virginum *de Posterla* Ticini.

Donatio Villae Lavegii facta a Ludovico III. Imperatore Herrado Vasso, Anno 901.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hludowicus divina favente clementia Imperator Augustus. Omnium fidelium sanctae Dei Ecclesie nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum comperiat industria, quoniam Leotoardus *venerabilis* Episcopus, *dilectusque* Archicancellarius noster, *nostram adiens excellentiam enixius postulavit, quatenus cuidam fideli viro nomine* Herrado Vasso........ *ima quandam Villam nomine Lavegium pariter cum Capella in honore Sanctae & intemeratae Virginis Mariae ipso in loco constructa, quae fiunt in totum Mansa sex*, pertinentem actenus de Fisco Imperiali Coriano, *conjacentem in Comitatu Tartonense, cum omnibus pertinentiis & adjacentiis ad jam dictam Villam juste & legaliter pertinentibus, per Preceptum nostrae auctoritatis jure proprietario concederemus. Cujus precibus assensum prebentes, hoc nostre serenitatis Preceptum fieri decrevimus, per quod predictus fidelis noster Herradus eandem Villam, quae vocatur Lavegium, cum Capella inibi in honore beatae semper Virginis Mariae constructa, quae fiunt in totum Mansa Sex; & cum omnibus adjacentiis ac pertinentiis, juste & legaliter ibidem pertinentibus, videlicet diversis territoriis, campis, vineis, pratis, pascuis, silvis, stalariis, ripis, rupinis, montibus, planiciebus, molendinis, piscationibus, aquis, aquarumque decursibus, servis & ancillis, & familiis utriusque sexus, aldionibus & aldionabus, omnia omnino quicquid ad prefixam Villam, quae vocatur Lavegium*, pertinentem actenus de Fisco Imperiali Coriano *pertinet cum Capella jam superius comprehensa, vel pertinere videtur, totum & ad integrum futuris temporibus tam ipse Herradus quàm sui heredes ac proheredes absque ullius contradictione perpetualiter possideant liberam quoque & firmissam in omnibus habeant* potestatem donandi, ordinandi, comutandi, vendendi, seu quovis titulo inscriptionis alienandi, remota totius publicae potestatis inquietudine. *Si quis autem contra hoc nostrae institutionis Praeceptum in aliquo violare aut inrumpere temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras sexaginta, medietatem Palatio nostro, & medietatem praefato Herrado, suisque heredibus ac proheredibus. Et ut verius credatur ac diligentius ab omnibus observetur, manu propria subter roborantes, anuli impressione insigniri jussimus nostri.*

Signum

Signum Domni Hludowici *sereniſſimi Imperatoris Auguſti*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Arnulfus Notarius ad vicem Leotoardi Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Datum VII. Kalendas Octobris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCI. Anno verò Primo Imperante Domno Hludowico Imperatore Auguſto.

Actum Papiae in Dei nomine feliciter.

Jamdiu conſignavit Pagius coronationem Romanam Ludovici III. Imperatoris ad Annum Chriſti DCCCC. Hanc autem fuiſſe peractam poſt Menſem Auguſtum ejuſdem Anni is opinatur, quum Benedictus IV. Papa, a quo Ludovicus coronam accepit, Pontificatum ipſo menſe inierit. Verùm animadverti ego, etiam longe poſt fuiſſe ipſi Romanum diadema conlatum. Jam ex hoc Diplomate intelligis, *Annum Primum Imperii* Ludovici adhuc in curſu fuiſſe *VII. Kalendas Octobris Anni DCCCCI.* Ergo removenda eſt ab Auguſto Menſe Anni praecedentis DCCCC. Romana Ludovici coronatio. Nunc addo, in Tabulario Archiepiſcopii Lucenſis ſeſe mihi obtuliſſe Chartam, in qua Petrus Epiſcopus illius Urbis bona quaedam in emphyteuſim concedit. Exarata autem fuit *Anno Primo Ludovici Auguſti, VII. Idus Decembris, Indictione V.* hoc eſt die ſeptima Decembris Anni DCCCCI. ac proinde ne ineunte quidem Decembri Anni praecedentis DCCCC. Ludovicus III. inunctus fuerat Imperator. Id ergo referendum videtur vel ad Natalem Domini ejuſdem Anni, vel ad Februarium aut Januarium Anni DCCCCI. uti luculentius infra oſtendam in Differtat. XXI. *de Italiae Statu.* Sed & nunc ajo, idem ſublucere poſſe ex mora, quam in ipſa Urbe traxit novus ille Auguſtus: plerique enim Imperatorum abſolutâ coronatione, non diu poſt Româ recedere conſueverunt; ipſe verò adhuc Menſe Martio Anni DCCCCI. Romae verſabatur. Habeo in hanc rem Diploma luce dignum, quod archetypum vidi in Chartario Capituli Canonicorum Aretii, & nunc profero.

Renovatio Privilegiorum Eccleſiae Aretinae facta a Ludovico III. Imperatore, Anno 901.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Hludovicus divina favente clementia Imperator Auguſtus. Si petitionibus Sacerdotum Dei & Procerum noſtrorum juſtis & rationabilibus annuimus, id nobis procul dubio ad aeternam

A *ternam beatitudinem capescendam pertinere confidimus, quia decet Regale fastigium Ecclesiarum Dei antecessorum nostrorum dona tam Regum quàm & Imperatorum ad proprium statum affectumque etiam earum redintegrando renovare. Quapropter omnium fidelium sanctae Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet & futurorum comperiat industria,* B *quia venientibus nobis Romam* ad sanctissimum & coangelicum Patrem nostrum Domnum Benedictum Papam, *adiit* Petrus *venerabilis* Episcopus *sanctae* Aretinae Ecclesiae, *per eundem summum Pontificem & universalem Papam, innotuit, quatinus res Aretinae Ecclesiae a praecessorum nostrorum, Regum videlicet & Imperatorum concessione, donacione, necnon confirmacione, atque Romani Privilegii sanctione concessas, nostra auctoritate conservare & renovare ibidem studuissemus. Ideoque praedicti patris nostri summo Pontifici deprecatione benivole moti, ob Dei omnipotentis ac praefatae Ecclesiae reverentiam amoremque suprascripti patris nostri summo Pontifici Benedicti, concedentes concedimus, & consentientes consentimus &c.* (a)

Signum [monogram] *Domni Hludovici gloriosissimi Imperatoris Augusti.*

Arnulphus Notarius ad vicem Liutuardi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data VI. Nonas Martii, Anno Incarnationis Dominicae DCCCCI. Indictione IIII. Anno verò Imperii Dómni Hludovici gloriosi Imperatoris Augusti Primo.

Actum Romae.

C Et heic animadvertere juvat, quomodo scriptum sit nomen *Liutuardi Episcopi* & *Archicancellarii*, quum tamen in superiori Diplomate legatur *Leotoardi Archicancellarii*. Si unus Arnulfus Notarius utrique Diplomati subscripsit, cur diversâ ratione idem nomen expressit? Atque hic est ille Episco-

(a) Ut in altero Diplomate ejusdem Ludovici Augusti, edito in hoc Opere.

Episcopus, de quo Annalista Saxo ad hunc Annum DCCCCI. Reginone praeeunte scribit: *Lintwardus Vercellensis Episcopus, assumtis thesauris, quibus supra modum abundabat, fugiens incidit super eos* (scilicet Hungaros) *moxque interficitur &c.* Scribe *Liutwardus*. Vidimus nuper *Curtem Lavegii* a Ludovico III. concessam *Hervado Vasso*. Nullum ibi *Feudalitatis*, ut appellant, seu *Vassallagii* vestigium. Immo concessioni adjungitur *potestas donandi, ordinandi, vendendi, seu quovis titulo inscriptionis alienandi, remotâ totius Publicae potestatis inquietudine*. Hoc est jure Allodii, non Feudi, conceditur eadem Villa. Adservatur autem Diploma illud apud Sanctimoniales Ticinenses, quod fortassis in earum ditionem eadem Villa deinde translata fuerit. Hac enim de causâ aliquot veterum Secularium Chartae ad nos usque pervenerunt, in sacris Tabulariis incolumes. Venio ad *Onera publica, Angarias, Parangarias, Factiones publicas*, & horum similia, quibus pariter, ne quid dissimulem, Saecula barbarica multum profectò abundarunt. Illud in primis grave, quod omnes homines ad arma apti in exercitum coire ac militare cogebantur, quoties aut tutela Regni contra exteros hostes, & adversùs intestinas seditiones, aut cupiditas proferendi imperii poscebat. Saepe verò difficillimis iis temporibus contingebat, ut ad arma consurgere opus foret. Qua ex re immensa incommoda in cultores agrorum, atque in artifices consequebantur, quum durante expeditione bellicâ eorum opera & negotia quaeque quiescerent, & modica proinde agris cultura adhiberetur. Rigidissimae autem Leges in hanc rem promulgatae inter Langobardicas exstant, uti infra in Dissertat. XXVI. *de Militia* monebo: ita ut paucissimi exciperentur, qui tamen, dum Judices, sive Comites, & Sculdascii, & Saltarii in expeditione erant, eorum familiae, aut ipsis in itinere, operas suas commodare cogebantur. Si quis proclamatâ expeditione parere detrectabat, *Heribanni* poenâ multabatur; quod Missi Regii in Lege XXIII. Langobard. Caroli Magni *amodo exactare fideliter* jubentur, *absque ullarum personarum gratia, vel blanditia, seu terrore*. Et gravissima quidem ea poena fuit. Nam pro modo facultatum eadem multa exigebatur: & cui erant sex Librae in *auro & argento, bruneis* (idest armis) *ferramento, pannis, caballis, bobus, vaccis, aut peculiis*, tres Librae auferebantur; sed subditur, *ita ut uxores aut infantes non fiant exspoliati pro hac re de eorum vestimentis*. Verùm ne Comites Fiscum in ejusmodi negotio fraudarent, Missi Regii statuebantur, quibus requirendi *Heribanni* cura esset, ut est in Lege 95. Langobard. Caroli Magni. Qui verò multas hasce colligebant, *Heribannatores* appellati sunt. Nullus tamen dubito, quin sensim plures sibi immunitatem procuraverint, aut emerint, atque inter cetera Privilegia hoc praecipue impetrarint sacra Loca, quae Regibus ac Reginis suam fundationem debebant. Cujus rei exemplum appono. Erexerat Hermingardis Augusta, conjux Lotharii I. Imperatoris Monasterium Domini Salvatoris in Alina: quo in loco situm, alii quaerant. Eidem Coenobio multa per eam impetrata fuisse Privilegia, nemo non intelligit. Praesertim verò curavit eadem Augusta, ut Advocatis, Cancellariis, sive Notariis, quibus Monasterium utebatur, atque insuper duodecim liberis homini-

minibus, videlicet excolentibus agros, aut eidem sacro loco famulantibus, immunitas a Militia concederetur. En ipsum Diploma, quod apud Monachos Benedictinos Sancti A Sixti Placentiae adservatur, cui non subscribit Imperator, immo neque Cancellarius: quod postremum rarum revera videatur. Sed fortassis id tribuendum tenuitati rei.

Immunitas ab exercitali expeditione, aliisque publicis oneribus, concessa per Lotharium I. Augustum Advocatis, Cancellariis, & duodecim liberis hominibus Monasterii Sancti Salvatoris, in Alina, Anno 848.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Hlotarius divina ordinante providentia Imperator Augustus. Notum esse volumus cunctis fidelibus nostris; seu omnibus Rempublicam administrantibus, quia dilecta* Conjux nostra Hirmingardis *deprecata est nos pro* duobus Advocatis *suis, qui curam rerum Monasterii sui, quod est in Alina in nomine Domini Salvatoris constructum habetur, seu* totidem Cancellariis, *ac* duodecim liberis hominibus, ut eos ab exercitali expeditione seu publicarum rerum functione immunes esse permitteremus. *Cujus petitionem, ut dignum est, adimplere statuentes, hos excellentiae nostrae decrevimus fieri apices circa memoratum Monasterium, per quos* duobus *suis* Advocatis, *quibus idem Conjunx nostra querelam ejusdem Monasterii commissam habet, &* duobus Cancellariis, *atque* duodecim liberis hominibus, *ab ea, seu Misso ejus electis* concedimus omnem exercitalem expeditionem, *seu* publicarum rerum functionem, quatinus deinceps immunes exercitali expeditione, *seu* ceteris functionibus consistere, *per hanc nostram auctoritatem liceat illis quiete residere, & utiliter ejusdem Monasterii in omnibus procurare. Et ut haec nostrae concessionis auctoritas firmior habeatur, de anulo nostro subter eam jussimus sigillari.*

Locus Sigilli ✠ cerei.

B *Data XIII. Kalendas Aprilis Anno Christo propitio Imperii Domni Hlotharii pii Imperatoris in Francia IX. & in Italia XXIX Indictione XI.*

Actum Aquisgrani Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Ad ista accedat onus *Heribergi*, unde Italica vox *Albergo*, nempe hospitium praestandi aut Regi, aut C Judicibus & Actoribus Reipublicae, aut militibus, quoties occasio exigebat. *Albergariam* nostri olim appellabant. Quam qui negabat, *Heribannum*, sive multam nuper memoratam pendere cogebatur. In Lege 128. Langobard. Caroli Magni statuitur, *ut nec pro waita &c. nec pro heribergare, nec pro alio banno, Heribannum* D *Comes exactare praesumat, nisi Missus noster prius Heribannum ad partem nostram recipiat &c.* Sed praecipue *Mansionatica* & *Mansiones*, *Paratica* & *Paratae* appellatae sunt expensae, quas Populi facere ex praecepto Regis consueverunt ad recipiendos Reges, eorumque Missos seu Legatos. *Pastus* & *Repastus* etiam commemoratos videas ad excipiendum Imperatorem aut E ejus Ministros. Quae voces ideo usurpatae, quod Missis iis esset jus *Mansionis*, ubicumque sibi commodius videbatur. Ex hoc vocabulo efformatum fuit Gallicum *Maison*, atque Italicum *Magione*. Simul etiam *Paratae*

ratae

ratae vox in usu fuit, quòd Populi parare juberentur supra memoratis Missis non solùm domum, sed & viaticum. *Hospitationis* etiam nomen in usu erat. *Metatum* & *Stativa* apud Romanos idem significarunt; vetustissimum quippe est onus istud, atque illius meminit Livius Lib. 42. Historiar. Hoc autem ad universum Populum pertinebat, sive in Urbibus, sive ruri justitiam Missi ipsi ministrarent. Hospitium unus praebebat: reliqui illius Civitatis, aut pagi incolae *conjectum* faciebant, hoc est pro sua quisque virili parte conferebant ad persolvendas opportunas expensas. *Colletta* & *Contribuzione* vim vocis *Conjecti* exprimere nunc posse videntur. Est in hanc rem Lex 54. Langobard. Ludovici Pii, ubi decernitur, ut quoties Missi (sive Episcopi, sive Abbates, sive Comites ii sint) *infra suam Judiciariam vel terminum fuerint*, *nihil de aliorum Conjectu accipiant*. *Postquam verò inde longè recesserint* (hoc est extra suum Comitatum aut Dioecesim) *tunc accipiant secundùm quod in sua Tractoria continetur*. *Vassi verò nostri*, *& Ministri alii*, *qui Missi sunt*, *ubicumque venerint*, *inde Conjectum accipiant*. Durum profectò visum fuerit Missis intra suam Judiciariam nihil exigere potuisse a Populo pro suo itinere ac labore. Atque hinc habes, in eorum *Tractoria* (quam vocem a Romanis mutuati sunt Franci: nos verò nunc *Patente* appellamus) hoc est in Regiis Literis, sigillatim expressum fuisse, quid Legatis contribuendum esset. Marculfus Lib. I. Formulâ undecimâ, exemplum Tractoriae nobis servavit, quod repetitum heic Lector, ut spero, lubenter accipiet. Ante tamen meminerit velim, sententiam fuisse Cl. V. Hieronymi Bignonii, Marculfum floruisse circiter Annum Christi DCLX. Seriùs ipsum vixisse, suspicatus est Baluzius. Perpendendum, aevo-ne Merovingico, an Carolino ejusmodi Tractoria conveniat.

Ille Rex (*N. N.*) *omnibus agentibus*. *Dum & nos in Dei nomine Apostolico viro illo* (*N. N.*) *nec non & inlustre viro illo* (*N. N.*) (*a*) *partibus legationis causâ direximus: ideo jubemus*, *ut locis convenientibus*, *eisdem a vobis Evectio simul & humanitas ministretur*. *Hoc est Veredos*, *sive Paraveredos tantos*, *Pane nitido modios tantos*, *Vino modios tantos*, *Cervisa &c. lardo &c. carne*, *porcos*, *porcellos*, *vervices*, *agnellos*, *aucas*, *fasianos*, *pullos*, *ova*, *oleo*, *garo*, *melle*, *aceto*, *cymino*, *pipere*, *costo*, *gariofile*, *spico*, *cinamo*, *granomastice*, *dactilas*, *pistacias*, *amandolas*, *cereos librales*, *caseo*, *salis*, *olera*, *legumina*, *ligna carra tanta*, * *facultas tantas*, *itemque victum ad caballos eorum*, *foeno carra tanta*, *suffuso modios tantos*. *Haec omnia diebus singulis tam ad ambulandum*, *quàm ad nos in Dei nomine revertendo*, *unusquisque vestrum per loca consuetudinaria eisdem ministrare & adimplere procuretis; qualiter nec moram habeant*, *nec injuriam perferant*, *si gratiam nostram optatis habere*.

Nemo sibi persuadeat, omnes hasce rerum species Legatis Regiis contributas fuisse. Marculfus cuncta recensuit, ut quae postea aut necessaria, aut opportuna dignitati personarum, locis, ac tempori forent, seligerentur. Non negandum tamen, quin utilis, atque alibi a me laudata consuetudo Legatos istos mittendi, in Populorum incommodum, atque illud non leve, ex hac parte verge-

(*a*) Solebant enim ad Missaticum destinari duo, alter Ecclesiasticus, alter Saecularis.

vergeret. Erant etiam, qui onus ejusmodi, ingratum sane, detrectabant. Quare Ludovicus Pius Legem 24. inter Langobardicas promulgavit hisce verbis: *Si quis Literas nostras, idest Tractorias, quas propter Missos nostros recipiendos dirigimus: aut honorem, quem habet* (idest Beneficia & Ministeria) *amittat; aut in eo loco, ubi praedictos Missos recipere debuit, tamdiu sedeat, & de suis rebus Legatos illuc venientes suscipiat, quousque animum nostrum satisfactum habeat.* Alia addit, quae omitto. Haec autem Comites etiam respiciunt ac feriunt, quibus interdum perquam molestus erat Missorum adventus atque auctoritas. Fortassis etiam Monachos ista respiciunt, ceterosque Ecclesiasticos viros, in quorum Monasteriis & aedibus, uti sine injuria temporum illorum opinari licet, ardentius quàm alibi mansionem Legati Regii eligebant atque statuebant. Ut ergo hanc a se molestiam depellerent tam Episcopi, quàm Abbates, solicite ab Augustis & Regibus immunitatem a *Mansionibus* ac *Paratis* sibi procurabant. Cujus rei etsi exempla non pauca prostent, duplex tamen adferre in praesentia juvat, quorum primum, ad Episcopum pertinens, archetypum vidi in Archivo Capituli Canonicorum Patavii.

Ludovicus II. Imperator Rorigo Episcopo Patavino ejusque Ecclesiae vetera Privilegia & jura confirmat, Anno 855.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hludovicus gratia Dei Imperator Augustus, invictissimi Domni Imperatoris Hlotharii filius. Cum petitionibus servorum Dei justis & rationabilibus divini cultus amore favemus, superna gratia nos muniri non diffidimus. Igitur omnibus Christi fidelibus sanctae Dei Ecclesiae ac nostris, presentibus scilicet & futuris notum sit, quia adiens serenitatem culminis nostri vir venerabilis Rorigus Episcopus & Ecclesiae Sanctae Justinae Patavensis, *nostris ostendit optutibus beatae memoriae* Karoli *Avi nostri, nec & piissimi Genitoris nostri auctoritates, in quibus continebatur, qualiter predecessores ejus cum rebus & omnibus ad eandem Sedem respicientibus, sub sua receperit tuitione ac inmunitatis defensione. Unde pro firmitatis studio sua etiam illis Precepta contulerunt inmunitatis. Deprecatus itaque est clementiam nostram prefatus Episcopus, ut pari modo suo quoque tempore memoratam Sedem sub nostre reciperemus tuitionis defensionem, nostramque etiam inmunitatem fieri juberemus. Cujus precibus ob sui devotionem servitii libentissime adquiescentes, hoc nostrae sublimitatis Preceptum fieri decrevimus, per quod jubemus, modisque omnibus sancimus stabiliendum, ut nullus Comes Gastaldius, vel Judex, seu quislibet Reipublicae Minister, vel quispiam ex judiciaria potestate in Aecclaesias, Senodochiis, aut loca vel agros, seu reliquas possessiones memoratae Aecclaesiae, quas moderno tempore in quibuslibet pagis ac territoriis infra dicionem Imperii nostri juste & legaliter possidet, vel ea quae deinceps in jure ipsius sancti Loci voluerit divina pietas augeri, ad causas judiciario more audiendos*, aut freda exigenda, aut Mansiones, vel Paratas faciendas, *aut fidejussores tollendos, aut homines ipsius Sedis tam ingenuos quam & servos distringendos, nec ullas redibitiones aut* in-

inlicitas occaſiones requirendas ullo unquam tempore ingredi audeat, vel ea quae ſupramemorata ſunt, penitus exigere preſumat. Sed liceat memorato Epiſcopo ejuſque ſucceſſoribus res praedictae Aecclaeſiae ſuae cum Eccleſiis baptiſmalibus, Oratoriis, Senodochiis, cum omnibus rebus & hominibus ad eam juſte & legaliter aſpicientibus quiete vivere ac reſidere, qualiter Praeſules ejuſdem Aecclaeſiae cum Clero & omni Populo ſibi ſubjecto pro nobis atque ſtabilitate totius Imperii noſtri, Domini miſericordiam obnixius exorare delectet. Quod ſi quis huic noſtrae auctoritati contradictor A *extiterit & praefatae Aeccleſiae vel Rectoribus ejus quamlibet intulerit contrarietatis dampnietatem, in rebus videlicet mobilibus & immobilibus in Aecclaeſiis, Oratoriis, Senodochiis, ſeu hominibus vel agris ipſius Sedis bannum inmunitatis noſtrae, hoc eſt triginta Libras argenti ſe compoſiturum ſciat. Et ut haec noſtrae immunitatis auctoritas* B *pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem, & inconvulſam firmitatis ſtabilitatem, manu propria eam ſubter firmavimus, & anuli noſtri inpreſſione aſſignari juſſimus.*

Signum *Hludovici glorioſiſſimi Auguſti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Rainus Notarius ad vicem Druclemiri recognovi & ſubſcripſi.

Data VI. Idus Februarias, Anno Chriſto propitio, Imperii Domni Hlotharii pii Imperatoris XXXVI. & Hludowici glorioſiſſimi Auguſti in Italia VI. Indictione III.

Actum Mantuae Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

C Hinc habes, unde Chronologiam Patavinorum Praeſulum apud Ughellium Tomo V. Ital. Sacr. luxatam reſtaures. Scribit ille, *Hercuradum* ejus Urbis Epiſcopum circiter Annum DCCCLII. electum, e vivis exceſſiſſe Anno DCCCLX. aut DCCCLXI. cui ſucceſſor datus fuit *Roſius*. Ughellii errorem, hoc ipſo Diplomate fretus, emendavit Sertorius Urſatus in Hiſtor. Patav. pag. 178. Sed & ipſe in alterum prolapſus eſt, Roſium ſeu Rorium Epiſcopum nobis exhibens ad Annum DCCCXLIX. qui tamen, ut nuper vidimus, tantummodo memoratur ad Annum DCCCLV. Aberravit autem Urſatus, quod Sigonio ſine ulla dubitatione adhaeſerit, a quo hujus ipſius Diplomatis fragmentum adfertur ad eumdem Annum DCCCXLIX. Sed fucum Sigonio fecit, qui vitiatum apographum ad eum miſit, D quaſi datum Privilegium fuerit *Rorio Epiſcopo*, ut is ſcribit, *Anno IV. Ludovici Auguſti, Indictione XII.* quum revera in archetypo mihi inſpecto dilucide ſcriptum ſit *Indictione III.*

Et

Et fallax quidem ejusmodi Indictio in caussa fuisse videtur, cur Sigonius tradiderit, Ludovicum II. Anno DCCCXLIV. Imperiali corona decoratum fuisse; quod tamen falsum est, quum id Anno tantùm DCCCL. contigerit. Itaque statuendum jam tandem vides, *Rerigum*, non verò *Rorium*, aut *Rosium*, Anno DCCCLV. Patavinae Ecclesiae praefuisse; & ex hoc ipso Diplomate firmari veram Epocham Imperii Ludovici II. Accedat nunc alterum exemplum immunitatis a *Mansionatico* & *Paratis*, concessae Ticinensi Parthenoni Sanctae Mariae *Theodatae*, nunc *de Posterla*. Apud eas Sanctimoniales autographum ego inspexi; atque hinc suppetet, unde Epocham Hugonis & Lotharii Regum Italiae luculentius intelligas.

Privilegiorum Monasterii Sanctae Mariae Theodotae Ticinensis confirmatio facta ab Hugone & Lothario Regibus Italiae, Anno 932.

IN nomine sanctae & individuae Trinitatis. Hugo & Lotharius divina favente clementia Reges. Si circa servos & ancillas Dei in venerabilibus locis famulantes, tuitionis nostrae magnificentiam, nostros predecessores immitantes, clementiam impendimus, & aput Deum veniam promereri, & Regni nostri statum divina ope fulciri non ambigimus. Omnium igitur fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum noverit industria, qualiter Sigefredus *venerabilis* Episcopus, *& Samson, nostri dilectissimi Consiliarii obtutibus nostrae Majestatis obtulerunt Preceptum divae memoriae* Hlodovici Imperatoris *nostra pietate collatum in* Rixindam Abbatissam Monasterii, *quod dicitur* Theodatae, *sito infra Urbem Ticinensem, suppliciter postulantes, ut iterum in* Rixindam, *quae nunc est in eodem Coenobio* Abbatissa *similiter nostrum emitteremus Preceptum. Quorum precibus nostre celsitudinis animum inclinantes, hoc immunitatis nostrae Preceptum conscribi jussimus, per quod omnino precipientes jubemus, ut eadem Abbatissam degens sub regula Sancti Benedicti id Monasterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter pertinentibus mobilibus atque immobilibus rebus adquisitis & adquirendis usque in finem vitae suae teneat atque possideat. Insuper etiam confirmamus omnes res quascumque idem Monasterium longo tempore dinoscitur possedisse a Gregorio ipsius Monasterio fundatore, idest inter ceteras res Campus Zavani, quem ipse quondam tanti Monasterii fundator comparavit a Tatone & Laurentio cum Ecclesia in honore Sanctae Mariae, quae dicitur Corbellaria, & alia Ecclesia in honore Sancti Vincentii, in loco, quae dicitur Venerosassi, cunctisque aliis rebus in omnibus locis atque vocabulis eidem sancto Coenobio a tanto fundatoris institutore concessis de jure parentum, seu & donatione, traditione Regum, aliorumque hominum comparatione quoque quarumcumque legalium conscriptione Cartarum, aut postea pretaxatum venerabilem Monasterium a donis Regum atque Imperatorum predecessorum nostrorum, aliorumque diversorum hominum emptione, donatione, fidelium quoque oblatione, traditione, comparatione, commutatione, libellariorum, cartarumque conscriptione adquesitis; ac deinceps juste & legaliter adquirere potuerit, tranquillo jure per hoc nostrae auctoritatis Pre-*

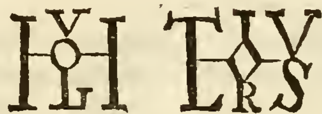
ceptam possideat, & ut liceat idem Coenobium secundùm regulam Sancti Benedicti de propria Congregatione Abbatissam eligere. Sintque omnes res eidem Monasterii tam homines liberi & servi, quamque omnes res aliae sub nostra Regali defensione munitae atque defensae. Et si necesse fuerit de rebus & familiis ipsius Monasterii per inquisitionem circa manentium bonorum hominum, sicut de nostris regalibus veritas adprobatur. Hoc quoque statuimus, ut nullus Reipublice Minister, neque aliquis ex Judiciaria potestate, homines ejusdem Monasterii liberos aut servos deinceps inquietare presumat, vel loca, ad causas audiendas, freda exigenda aut tributa, aut Mansionaticum faciendum, vel Paratas faciendas, *vel fidejussores tollendos, aut homines ejusdem Ecclesiae ingenuos vel servos super terram ipsius Coenobii commanentes distringendos, vel ullas redibiciones aut inlicitas hoccasiones requirendas ingredi audeat: & quidquid exinde Fiscus noster, vel Pars Publica sperare potuerit in eodem Monasterio secundum concessionem & confirmationem Regum & Imperatorum & predecessorum nostrorum, solemniter perpetua stabilitate firmamus pro mercede ac remedio animae nostrae, parentorumque nostrorum.*

Damusque ei licentiam de Silva nostra Carbonaria & Gagio materiamen ad reparationem ipsius Monasterii suscipere, ac ligna, sive cerros ad usum ignis habere juxta temporis oportunitatem, quantum necesse fuerit, & quandocumque necessitas . . . . . naves ejus per Ticinensem Portum, tam per Portum Buricum, quàm per quemlibet alium discurrere possint absque alicujus contradictione, vel telonei exactione. Et quia contra voluntatem Dei aliquanta Monasteria a publica potestate propter navigium datio ad Regiam utilitatem in-

A *quietantur, huic sancto loco funditus concedimus & largimur, ut deinceps in antea de ipsis navibus & de omnibus publicis functionibus quietus atque securus permaneat absque alicujus hominis inquietudine, & omnes rerum commutationes, quas predicta Abbatissa Rixinda justo ordine fecit, maneant inconvulsae. Haec autem omnia superius alligata,* B *sicuti a predecessoribus nostris Regibus & Imperatoribus concessa & confirmata sunt, concedimus & confirmamus eidem venerabili Coenobio perfruendum temporibus perpetuis jure firmissimo possidenda, ut sub tuicionis nostrae mundiburdo secure perseverent. Insuper confirmamus prefato Monasterio pro remedio animae nostrae vadum unum in Padum* C *ad piscandum, ubi nominatur Caputlacti, habentem in terminum superiorem in quo Cuzogepidasco inde percurrit ad eundem locum, ubi Agonia influit Padum. Stabilimus etiam predicto Monasterio Insulas juxta praedictam piscationem ex utraque parte Padi, quidquid antiquo tempore idem Monasterium seu moderno obtinuit vel Padum invasit,* D *aut in futurum ruperit, de propriis ipsius Monasterii rebus sine Nebiasco usque ad fluvium Agonia. Deinde ipse finis descendit in Padum a termino, qui vocatur Grindolato, percurrit in Melum insitum, deinde ad Portum Capudlacti, quantum ipso vado tenente usque ad rium, qui nominatur Alto, & ubi superius & inferius portum anticum fuit,* E *uno capite tenente in viam publicam, sicut modò ipsum vadum ad piscandum manet vel in antea evenerit. Et alterum vadum juxta runco, que nominatur Sancti Petri, uno capite tenente in runco ipso, & alio ad locum, que nominatur retrorsum, sicut modò ipsum vadum manet vel in antea evenerit, ut habeat pars ipsius Monasterii ipsos vados & piscationem in integrum quecumque*

que voluerit faciendi, dumque ad homines ipsius Monasterii in predicto fluvio Pado & Ticino in quocumque loco voluerint, aut in vados nostros cum nostris piscatoribus licentiam piscandi sine aliqua contradictione. Precipientes ergo jubemus, ut nemo ex fidelibus nostris neque presentibus neque absentibus praedicti Monasterii de his omnibus, que supra inserta sunt, ullam presumat inferre molestiam aut contrarietatem; sed sub omni integritate sicut a nobis confirmata sunt perhenniter ibidem ad uti-

A *litatem Monasterii ipsius sine aliqua diminoratione permaneat. Si quis autem contra hujus nostri Precepti securitatem aliquam violentiam aut invasionem inferre temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Palatio nostro, & medietatem partibus ejusdem Monasterii. Et ut verius credatur, ac diligentius ab omnibus observetur,*
B *manibus propriis subter roborantes, anuli nostri impressione insigniri jussimus.*

Signum serenissimorum *Hugonis & Lotharii Regum.*

Locus Sigilli cerei ✠ deperditi.

Recco Cancellarius ad vicem Gerlanni Abbatis & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data IV. Kalendas Madii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXII. Regni verò Domni Hugonis VI. Lotharii filii ejus II. Indictione V.

Actum Papiae in Dei nomine, feliciter. Amen.

In Charta Comitissae Mathildis scripta Anno MCIX. apud Bacchinium in Appendice Histor. Monast. Padolironensis, pag. 85. memoratur *Albergatio Villanorum*, & infra *Albergaria Villanorum*. Quid oneris, quid juris illud fuerit, alii inquirant.

C Ego onus rusticis impositum suspicor, ut hospitium darent (nunc *il Quartiere*) militibus Comitissae, aut eidem, aut ejusdem Ministris. Vide subsequentem Chartam, quam Estense Archivum mihi suppeditavit.

Dodo Episcopus Mutinensis homines Massae immunes ab Albergariis Comitissae Mathildis praestat, Anno 1107.

I*N nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Anno ab Incarnatione ejusdem Millesimo Centesimo Septimo. Kalendis Martii, Indictione XV. Cum* Matilda *gratiâ Dei* Comitissa fi-

D lia quondam Bonifacii Ducis & Marchionis, *apud Sancti Benedicti Cenobium inter Padum & Largionem sita esset una cum suis Nobilibus Militibus, quorum nomina hic subter leguntur, &*

ibi

ibi secum Ugo Mantuanus Episcopus A
esset, *venit ad eam* Dodo Mutinensis
Episcopus, *cum Ardicione filio Borel-*
li, *& cum quibusdam viris Massae an-*
tiquioribus, *eam deprecantibus*, *ut* in
Curte Massae Albergarias non face-
ret: *quia dicebant*, *se hoc non usi esse*,
neque temporibus ejus, *neque patris vel*
matris; *& volebant inde jusjurandum*
ei facere. *Sed ipsa renuit propter Qua-*
dragesimam accipere, *& predicti viri* B
valde inde doluerunt. *Et illa dixit*,
transactâ Quadragesimâ se esse susceptu-
ram, *si ipsi facere vellent*. *Et transa-*
cto Quadragesimali tempore ipsi parati
fuerunt ad jurandum. *Sed ipsa pro*
amore & timore Dei, *sanctique Gemi-*
niani dimisit jusjurandum ad illos, *&*
per Cartulam in manu suprascripti Epi-
scopi Dodonis, *& Ardicionis*, *atque il-* C
lorum vicinorum Masse supradictorum,
qui ibidem cum Episcopo & cum Ar-
dicione ac de causa venerant tam pro
ipsis quàm pro omnibus vicinis eorum,
qui in suprascripta Corte Massa habi-
tant, *concessit*, quod neque per se,
neque per aliquem ab ea missum,
eis Albergarias inferret. *Si contra haec* D
faceret, *statuit*, *se penam composituram*
quinquaginta Libras Lucensium Denario-
rum, *& post poenae solutionem maneat*
haec pagina firma, *quia sic inter eos*
convenit.

Lecta in suprascripto loco Sancti Be-
nedicti feliciter.

MA | TIL
DA | DEI
GRA | SI
QID | EST

Alteram Chartam pertinentem ad ipsam Comitissam & ad Albergarias profero, cujus antiquum apographum vidi in Tabulario Capituli Canonicorum Regiensium. *Wibertus* de *Gonzaga* in ea memoratus, unus e Vassis Comitissae Mathildis fuisse videtur: ejusque mentio saepe occurrit in aliis Comitissae Chartis apud nuper laudatum Bacchinium. Fortasse recensendus est inter Majores amplissimae Familiae Gonzagae, quae olim Mantuae, nunc Wastallae dominatur.

Mathildis Comitissae Decretum, quo absolvit Guibertum de Gunzaga ab onere Albergariae in Corrigio. Anno 1109.

I*N nomine Sancte & individue Tri-* E
nitatis. *Anno ab Incarnatione Do-*
mini nostri Jesu Christi Millesimo Cen-
tesimo Nono. *Residente* Comitissa Ma-
tilda *apud Sanctum Cesarium*, *conque-*
stus est Wibertus de Gunzaca, *quod*
ipsa injuste ospitaret suos homines,
scilicet Viencium & confratris ejus
de Canusia, commorantes in Corri-
gio. *At ipsa promisit ei justiciam fa-*
cere. *Et mittens Odaldum Judicem suum*
ut convocatis Ministris ejusdem loci, *&*
bonis hominibus inquireret & inveniret
ei veritatem. *Qui jussa complens*, *ve-*
nit in eodem loco, *& fecit ad se ve-*
nire Girardum Comitem *illustrem*, *&*
Rolandum, *& Manfredum Boniseniо-*
ris, *juratores ejusdem loci*, *& Cosber-*
tum, *& Albizum de Valleputrida*, *&*
Alegro Johannis Robaldi, *& Rodulfus*
de Canusia, *& requisivit ab eis justi-*
ciam & veritatem ujus rei. *Qui omnes*
testi-

testificati sunt, *quod* contra justiciam ospitati fuerunt, & non recte eos ospitare debere. *Experta ac veritate, Comitissa promisit*, *se ita observare*, *&* omnibus suis Ministris mandavit & *dedit preceptum*, numquam amplius *eos ospitare*.

Signum manus. *EGO COMITISSA MATILDA.*

Signa manuum Girardi de Placia, *Rolando*, *Manfredus*, *Segnorecti*, *Gosberto de Miliarina*, *Albezo*, *Alegro*. *Alii interfuere testes*.

Ego Ato Notarius scribere postradita complevi & dedi.

Nuper in formula Marculfi memoratos vidimus *Veredos & Paraveredos*. Et hoc inter publica onera nunc mihi enumerandum. Scilicet hisce vocibus tam equi designantur, in quibus equitatur, quàm qui ad sarcinas deferendas necessarii erant, quos provinciales suppeditare cogebantur Regi, ejusque comitivae, aut Missis Regiis, aut Comitibus, aliisque Reipublicae Ministris, quoties ineundum erat aliquod iter. Ludovicus II. Augustus in mandatis ad Legatos, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 159. inquirendum jubet:

A *Ubi quum iter dictaverit*, *Dominus Imperator recipi debeat per singula ministeria*. *Ubi ab eo directi Legati*. *Unde eis amministrentur obsequia* (idest expensae ad viaticum & tectum) *Unde Paraveredae*. De his crebra mentio est in Codice Theodosiano, & in Capitularibus Regum Francorum. Praeterea currus ab equis, aut saltem a
B bobus, ut opinor, trahendos, conferre oportebat in idem opus. Ab hujusmodi onere quum se immunes (qua de caussa nescio) contenderent Clerici Cremonensis Dioecesis, *tam de Plebibus*, hoc est de Ecclesiis Parochialibus, ruri sitis, *quamque & de Oraculis*, vel *Oratoriis*, hoc est Ecclesiis non baptismalibus, ad Lotha-
C rium I. Imperatorem suas querelas ac preces detulere, eidem significantes *Parafreda* (idem est ac *Paraveredi*) *& carra ad Cameram deportandam* sibi injuste fuisse extorta. Controversiam istam post maturum examen diremerunt Ructaldus sacri Palatii Capellanus, Maurinus Comes Palatii, & Adalgius Comes, ut ex eju-
D sdem Lotharii Diplomate patebit, quod e Regesto Episcopalis Palatii Cremonensis descripsi.

Lotharius I. Imperator Clericos Dioecesis Cremonensis conquerentes, quod parafreda & currus praestare coacti fuissent ad servitium Camerae Imperialis, factâ inquisitione justitiae, ab hujusmodi onere absolvit, Anno 835.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. *Hlotharius divina ordinante providentia Imperator Augustus*. *Si petitionibus servorum Dei*, *in quas nostris auribus patefecerint*, *libenter annuimus*, *& eas ad effectum perducimus*, *hoc nobis procul dubio ad mercedis nostre augmentum & eternam beatitudinem capescendam pertinere confidi-*

E *mus*. *Igitur notum sit omnibus fidelibus sancte Dei Ecclesie*, *nostrorumque*, *presentibus scilicet & futuris*, *quia* omnes Presbiteri & Parochia Cremonensis tam de Plebibus quamque & de Oraculis, *ante nostram venientes presentiam*, *nostre innotuerunt celsitudini*, quod Parafreda & Carra ad nostram Cameram deportandam *injuste de-*

dedissent. Quam causam diligenter Ructaldo sacri Palatii Capellano nostro, *nec non &* Maurino Comiti Palacii nostri, *seu &* Adalgiso Comiti *inquirere precepimus, si per justitiam ipsa* Parafreda *vel ipsa* Carra ad nostrum servicium *peragendum dare debuissent, an non. Set diligentissime hoc perquirentes nobis renuntiaverunt, quod contra justitiam supra memorata Parafreda vel eadem Carra ipsi Sacerdotes dedissent. Quapropter omnibus fidelibus nostris precipimus, ut* nullus deinceps eis de ipsis Parafredis vel Carris nullam contrarietatem inferre presumat, nec ad nostrum peragendum servitium, nec etiam alicui personе: *sed liceat eis quidem possidere, & pro nostra, & Uxoris & filiorum nostrorum incolumitate Domini clementiam delectabilius exorare. Et ut hec nostra auctoritas omni in tempore firmior habebatur, & per futura tempora inviolabiliter conservetur, de anulo nostro subter sigillari jussimus.*

Non adest subscriptio Imperatoris.

Dructemirus Subdiaconus atque Notarius ad vicem Abumari recognovi.

Data Nonas Martii, Anno Christo propitio Imperii Domini Hlotharii pii Imperatoris XVII. Indictione XIII.

Actum Sexpilas Palacio regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

Neque infelicitati duntaxat temporum illorum tribuendum hoc onus. In usu fuit & sub Romanis Imperatoribus, atque ab ipsius Augusti tempore, *Cursus vehicularius*, quem *Fiscalem* & *Publicum* alii appellant. Nobis nunc *la Posta* dicitur. Dispositi nempe erant ad certa passuum millia equi & carpenta, ut literae e provinciis quamcitius ad Principem deferrentur, & Magistratus diligentius iter absolverent. Aurelii Victoris sunt verba in Trajano: *Noscendis ocius, quae e Republica gerebantur, admota media publici cursus.* Reliquos testes omitto, uti & Leges Codicis Theodosiani ac Justinianei, ubi ejusmodi Angariae mentio non semel occurrit. Equos ejusmodi ac vehicula Provinciales fere semper praestare coacti. Interdum verò id onus a probis Imperatoribus remissum, & a Fisco susceptum. Post declinationem Imperii Romani sub Langobardis & Francis idem Cursus perduravit; ac dominantibus in Italia Gothis nihil de ejusmodi more immutatum. *Veredos* & *Paraveredos* ad hoc destinatos, sumtibus quidem Provinciarum, Capitularia Regum Francorum insinuare videntur. At olim minime licuit (quod nunc in usu est) privatis personis *vehicularii cursus* diligentiâ uti: & si quisquam est usus, peculiari dono ac privilegio Principis id illi concedebatur. In eam rem est Lex Honorii Augusti jubentis: *Ne quis ibi deinceps Cursum publicum privatus usurpet, nisi quum aut a nobis evocatur, aut a clementiae nostrae veneratione discedit.* Erant & ad hoc opus parata navigia (*Dromones*, & *Naves cursorias* appellabant, eorumque mentio est apud Sidonium Lib. I. Epistola V.) quibus, si opus erat, per fluvios, per lacus, per sinus advehebantur Tabellarii, Magistratus, aliive in officio Principis positi: quem ritum barbaricis quoque temporibus observatum, necessitas aut utilitas publici regiminis persuadet. Ulpianus *inexcusabilia onera* haec appellat l. *fideicommissum* ff. *de judiciis*. Ita in formulis Lindebrogii Cap. 12. Episcopo conceditur immunitas a *Navali vel Carrali evectione:* quae verba indicant, tunc onere isto gravatum fuisse Populum. Accedat ad ista onera

nera & *Fodrum*, quo nomine, ut notum est, designabatur annona praestanda militibus, aut Imperatori ipsi, sive Regi, ac ejus familiae, dum in itinere esset. In Vita Ludovici Pii Augusti haec habentur: *Inhibuit a plebejis ulterius annonas militares, quas vulgo Foderum vocant, dari*. Neque tantùm hac voce significabatur commeatus militibus contribuendus, sed & alimentum equorum, ut foenum, palea &c. unde Italicum & Gallicum *Foraggio* & *Fourage*. Fridericus I. in celebri Pace Anno Domini MCLXXXIII. cum Lombardis Constantiae stabili â: *Nobis*, inquit, *intrantibus in Lombardiam Fodrum consuetum & Regale, qui solent & debent, & quando solent & debent, praestabunt*. Non frustra ibi dictum, *qui solent & debent*: erant enim, quibus ab ejusmodi onere immunitas concedebatur, non sine gra-

A vi ceterorum incommodo, in quorum humeros credere par est exoneratum fuisse pondus aliis detractum. Certe ad *Fodrum* praestandum tum Seculares tum Ecclesiastici tunc adigebantur: Hadrianus ipse IV. Papa, controversiâ excitatâ cum eodem Friderico I. Augusto, ut est apud Radevicum Lib. 2. Cap. 30. de Gest. B Friderici I. contendebat, *de dominicalibus* (hoc est patrimonialibus, sive praediis propriis) *Apostolici* (idest Papae) *Fodrum non esse colligendum, nisi tempore suscipiendae Coronae*: quod etiam mirum videatur. Sed non defuisse, quibus ex privilegio Tributum ejusmodi remittebatur, cum alia exempla, tum unum indicabit, C quod mihi suppeditavit vetustissimum Veronense Coenobium Sanctae Mariae ad Organum, a Monachis Olivetanis excultum, ubi autographa membrana adservatur.

Exemtio a Fodro, Placito, aliisque publicis functionibus, concessa ab Henrico Rege II. Imperatore I. Monasterio Veronensi Sanctae Mariae ad Organum, Anno 1014.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Si petitionibus fidelium nostrorum assensum prebuerimus, fideliores eos nobis inde fore non dubitamus. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum sollertia comperiat, qualiter nos pro Dei amore nostraeque remedio animae, eciam interventu ac peticione Cunigundae Imperatricis, nostraeque *dilectae* Conjugis, *perdonamus, & per hoc nostrum Imperiale Preceptum in eternum stabilimus Monasterio Sanctae*

D *Mariae in Organo, sito Veronae*, omne Fodrum, & Placitum, reddibicionem, angariam, seu quamcumque publicam functionem, *quam famuli ejus hactenus nostrae Reipublicae persolvere visi sunt. Eo videlicet ordine, ut ab hac die & deinceps quiete, pacifice remaneant atque persistant, & nulli mortali* de Placitis, aut Fodro, E aut de publica functione *aliquid persolvere cogantur. Proinde jubemus, ut nullus Reipublicae Minister vel Exactor eos de suprascriptis causis molestare ulterius presumat. Si quis igitur &c.*

Signum Domini Heinrici sereniſſimi Auguſti.

& invictiſſimi Imperatoris

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Heinricus Cancellarius vice Everardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovit.

Data IX. Kalendas Junii, Indictione XII. Anno Dominicae Incarnationis MXIV. Domni verò Heinrici Imperatoris Regnantis Anno XII. Imperii verò ejus Primo.

Actum Liciama feliciter.

A Accedat & alterum ejuſmodi immunitatis exemplum, hoc eſt Diploma, quod ex Archivo Monaſterii Ravennatis Sanctae Mariae in Portu deſcriptum ad me miſit Rugerius Calbius, vir tum profeſſione Medicinae, tum literarum humaniorum ſtudio, editiſque etiam Libris commendandus.

Friderici II. Imperatoris Diploma, quo Eccleſiae & Monaſterio Sanctae Mariae in Portu Ravennatenſi omnia illius bona & jura confirmat, Anno 1223.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Fridericus Secundus divina clementia Imperator ſemper Auguſtus Romanorum, & Rex Siciliae. Tranſitorii Regni dignitas, & Imperialis poteſtas ac ſublimitas ad hoc potiſſimum ab omnium Regum Domino nobis conceſſa eſt, ut ſuos, militeſque Chriſti, quos propria voluntas propter amorem Dei omnipotentis inopes fecit exiſtere, atque in praeſenti Seculo abjectos remanere, attentius debeamus defendere, & ſub noſtra Imperiali protectione congruis honoribus refovere. Hoc etenim ſi fecerimus, cum Regnum terrenum defecerit, coeleſtis & indeficientis Regni culmina procul dubio ſublimiter obtinere non ambiginus. Quocirca omnium Chriſti, Regnique fidelium noverit induſtria, qua- B *liter nos intuitu & petitione venerabilis ac dilecti* Principis noſtri Alberti *ſanctae* Magdeburgenſis Eccleſiae Archiepiſcopi, *tunc,* Imperii ſacri Legati, *Eccleſiam Sanctae Mariae in Portu cum omnibus ſuis obedientiis ad inſtar divae memoriae Avi noſtri Romanorum Imperatoris Auguſti, quod ipſius Privilegio eidem Eccleſiae conceſſo* C *ſolemniter declaratur, ſub noſtrae auctoritatis defenſione, & Imperialis dignitatis tuitione & mundiburdio ſuſcipimus. Statuentes, ut quaſcumque poſſeſſiones ſeu jura poſſeſſionum, quaecumque bona in praeſentiarum poſſidet, aut in futurum largitione Imperatorum aut Regum, conceſſione Pontificum, Principum, Marchionum, oblatione aliorum quorumlibet fidelium, ſeu aliis quibuſcumque*

juſtis

justis & legitimis modis possit adipisci, nostra Imperiali auctoritate confirmata & corroborata usibus memoratae Ecclesiae & Fratribus ibidem Deo pro tempore famulantibus proficiant, de quibus quaedam propriis duximus exprimenda vocabulis. Insulam scilicet, in qua ipsa Ecclesia fundata est, quae est juxta littus Maris: & aliam Insulam, quae est posita ultra flumen Bidentis. Primum latus Bidens: secundum latus Badalenum: tertium latus Classitellus descendens a via, quae est inter murellos de Civitate Classis in eodem Badaleno: quartum latus eadem via usque ad Portum Caesaris: quintum latus a Portu Caesaris usque in Bidentem, & locum qui vocatur Cirigolus, cum terris, vineis &c. Silvam quam habent in Comitatu Comaclensi ab Episcopo & Communi. Et quidquid acquisierunt ab Abbate Sancti Andreae ex partibus Istriae, sive in Bagnacaballo, sive in aliis locis. Et quidquid habent apud Gatulam. Quidquid etiam habent in Civitate Ravennae, & in ejus Exarchatu, Cesenae, Cerviae, Faventiae, Popiliensi, Imolensi, Liviensi, Ariminensi, Pisaurensi, Fanensi, Senogalliensi, & in Monte de Cruce a Federico & Guarnerio Marchionibus, *seu ab aliis,* Ferrariensi, Bononiensi, Mantuano, & Paduano, *tam in Civitatibus, quàm in earum Episcopatibus, seu in quibuslibet aliis locis, cum domibus, casis, terris &c. Addimus etiam & Imperiali benefitio perpetuo dono concedimus, ut sit libera facultas hominibus Sanctae Mariae in Portu omnibus temporibus de Silva Medicinae ligna pro restauratione domorum suarum, & necessitate ignis accipere, quotiescumque voluerint, sine omni hominum contradictione. Praeterea concedimus & Imperiali auctoritate decernimus, ut supradictae Ecclesiae Fratres liberam facultatem habeant a quolibet adipiscendi possessiones & recuperandi: videlicet, si possessiones quomodocumque pertinentes ab aliquo vel aliquibus injuste detineantur, & tertio a Fratribus, vel ab aliis ex nomine saepe dictae Ecclesiae, vel jam dicto peremptorio edicto a nostro Judice commonitus, si justitiam facere noluerit, liceat Fratribus ejusdem Ecclesiae Imperiali Privilegio munitis cum omni justitia & jure, nulla lege contradicente ipsas ingredi possessiones. Insuper indulgemus, & Imperiali edicto statuimus, ut nulla praescriptio nisi centum annorum eis opponatur. Ad haec decernimus, & Imperiali lege irretractabiliter sancimus, ut nulli Clerici, nulli Laici Canonicae Sanctae Mariae in Portu, neque cujuscumque suae Obedientiae, per se aut per suos Advocatos, Sindicos, vel Oeconomos de cetero in quacumque controversia jusjurandum compellantur aliqua ratione subire: sed nostra Imperiali Lege ab omni juramento omnes perpetuo immunes existant, non obstante lege de jurejurando edita, qua cavetur sacramentum calumniae debere praestari, & non posse remitti:* Sed ipsa Ecclesia cum suis Obedientiis ab omni infestatione, seu molestia immunis existens, nec Civitati nec alicui Potestati Collectas, Fodrum, Albergariam persolvat, sive ad muniendam Civitatem, sive ad Castrum aedificandum, sed nec pro adventu Imperiali, Regali, vel etiam alicujus Principis. *Nulla denique gravamina alicujus occasionis obtentu sentiant. Nec in tota Insula, in qua est Ecclesia, nec in toto Portu persona aliqua capiatur: nec res alicujus violenter auferatur, prout circumdantur a Flumine, Candiano scilicet, Isidento, Badaleno, & mari, nec in ipsorum littoribus, nec infra mare, seu à littoribus Fluminum ad unum miliarium. Praeterea ex nostra*

stra gratia Imperiali hoc indulgendum duximus Fratribus antedictis, ut fructus possessionum suarum, in quocumque loco fuerint, Civitatibus, Castris, vel Villis, ad Ecclesiam suam, vel quocumque voluerint, sine omni dacione & sacramenti praestatione libere deferant & secure, non obstante Civitatis alicujus jurisdictione, privilegio, vel statuto. Haec autem omnia saepe dictae Ecclesiae & suis Obedientiis & Fratribus ibidem Deo pro tempore servientibus, omni contradictione procul remota, usibus proficere aeternaliter, statuentes Imperiali auctoritate jubemus, & sub paena centum Librarum auri purissimi prohibemus, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Capitaneus, Valvassor, Consul,

A *Rector &c. adhibitis testibus, quorum nomina haec sunt:* Rodulfus Patriarcha Jerosolymitanus, Albertus Magdeburgensis Archiepiscopus, Bernardus Panormitanus Archiepiscopus, Albertus Tridentinus Episcopus, Henricus Gatmasiensis Episcopus, Conradus Hildensemensis Episcopus, Engelardus Hiwembernensis Episcopus,
B Gernandus Brandeburgensis Episcopus, Mainardus Ymnelemensis Episcopus, Joannes Rex Jerosolimitanus, Robertus Magister Templi Jerosolimitani, Comes Henricus de Enester, Comes Guido de Modiliana, Comes Thadeus de Carpigna, Guilielmus Marchio Montisferrati, Dropindus Marchio de Vobur, Comes Thadeus de
C Montefeltrario.

Signum Domini Frederici Secundi Romanorum Imperatoris semper Augusti, & Regis Siciliae inclitissimi.

Haec acta sunt apud Capuam in Anno Dominicae Incarnationis MCCXXIII. & Tertio Anno Imperii ejus, Mense Februarii, Indictione XI.

Antea quoque Fridericus I. Augustus par eidem Monasterio Privilegium indulserat, cujus partem hanc tantùm exhibeo.

Friderici I. Imperatoris Diploma pro Ecclesia Sanctae Mariae in Portu Ravennate, Anno 1155.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Fridericus Primus divina clementia Imperator semper Augustus Romanorum & Rex Siciliae. Transitorii Regni dignitas, & Imperialis potestas ac sublimitas ad hoc potissimum &c. Quocirca omnium Christi Regnique fidelium noverit industria, qualiter nos interventu & petitione dilectorum Prin-

D *cipum nostrorum* Arnaldi Coloniensis Archiepiscopi Italiae nostri Regni Archicancellarii, & Anselmi Ravennatis Ecclesiae Archiepiscopi & Exarchi, *Ecclesiam videlicet Sanctae Mariae in Portu, cum omnibus suis Obedientiis, sub nostrae auctoritatis defensione &c.* (a) Sed ipsa Ecclesia cum suis Obedientiis ab omni infestatione ne

(a) Ut in praecedenti Diplomate Friderici II. Imperatoris Anno 1223. quod alibi in hoc ipso Opere evulgatum fuit.

ne seu molestia immunis existens, nec Civitati nec alicui Potestati Collectas, Fodrum, Albergariam persolvat, sive ad muniendam Civitatem, sive ad Castrum aedificandum: sed nec pro adventu Imperiali, Regali, vel etiam alicujus Principis. *Nulla denique gravamina &c. adhibitis testibus, quorum nomina haec sunt:* Peregrinus Aquilejensis Patriarcha, Hilerinus Treverensis Archiepiscopus, Anselmus Ravennas Archiepiscopus, Everardus Bambergensis Episcopus, Enricus Leodiensis Episcopus, Hermannus Colat. Episcopus, Ordib. Basiliensis Episcopus, Ubaldus Calezen. & Stabulen. Abbas, Torquatus Valdensis Abbas, Bersous Dux Saxoniae, Bertholdus Dux de Zaringia, Henricus Dux Carintiae, Otto Palatinus de Bavaria, Odoacher Marchio de Stiria, Herimannus Marchio Veronensis, Bertoldus Comes de Ardet.

Signum Domini Friderici *Imperatoris Augusti.*

Ego Arnoldus Coloniensis Archiepiscopus & Italici Regni Archicancellarius recognovi.

Haec autem acta sunt Romae apud Sanctum Petrum Anno Dominicae Incarnationis MCLV. Indictione IV.

Saepe verò pro speciebus conferendis nomine *Fodri*, pecunia offerebatur. Iter Romam versùs meditabatur Henricus VI. Romanorum Rex, ut ibi Imperialem Coronam reciperet. Quare Legatos per varias Provincias misit, quibus colligendi *Fodri* cura foret. En quid inter eos, & Gerardum Episcopum Patavinum hac de re constitutum fuerit. Chartam archetypam ego inspexi, atque descripsi, adservatam in Archivo Capituli Canonicorum Patavii.

Concordia Gerardi Episcopi Patavini cum Legatis Henrici VI. Romanorum Regis de solvendo Fodro pro coronatione Romana ejusdem Henrici, Anno 1190.

A*nno a Nativitate Domini Millesimo Centesimo Nonagesimo, Indictione VIII. die IX. exeunte Julio. His presentibus, qui dicentur inferius,* Domnus Bonus-Johannes Vercellensis Advocatus, & Domni nostri Henrici Romanorum Regis Legatus *cum* Domno Henrico Comite de Piano, *ut ex Literis apertis sig. . . . . ejusdem Serenissimi Regis sigillatis patebat*, ad Fodrum Regale, *atque alia servicia requirenda & colligenda . . . . . coronatione ipsius Domni Regis, Rome peragenda, vice sua & Comitis Henrici de Piano, a quo generalem . . . . . . sive concessionem habebat, sicut ex tenore instrumenti per Adam Notarium confecti a me Warino . . . . . si & perlecti va-*

let

let dignosci. Que & idem Bonusjohannes ita esse asserebat pro Romana expeditione, a Regali excell....... de proximo fieri sperabant, atque Fodro. *Domno Wilelmo de Osa Padue Potestate amicabiliter interveniente, ad..... cum* Domno Gerardo Paduano Episcopo *pervenit concordiam. Supradictus namque Bonusjohannes super his cum praefato Episcopo vi...... Regis, & ex legatione, qua fungebatur, cum supradicto Episcopo conveniens atque pacifcens, remisit eidem Episcopo presentem Regalem expeditionem, ac exercitum, quique de proximo fieri sperabant, atque* Fodrum, *ut neque ipse Episcopus ire, nec militem vel milites pro se dirigere teneatur*, neque de terris, que in domnicatu Episcopatus erant, Fodrum prestare debeat, nec hii, qui pro Episcopatu tenebant, quia ad H. Episcopo adjutorium facere debent, pro eo quod pro Episcopatu tenebant, Fodrum Regi ad hanc expeditionem sive exercitum praestare teneantur. *Sicque Domno Episcopo stipulanti jam dictus Bonusjohannes se facturum hanc concordiam Domnum Regem laudare & confirmare promisit. Quod infra triduum post completam universalem Curiam, quam Domnus Rex in Roncalia vel alibi in Lombardia tenebit, Domno Regi pro jam dicta remissione dabit centum Marchas argenti ad marchiam Cononiensem. Ad hec Ugolinus Advocatus ejus...... Transelgardinus Vicedominus atque Gnansus pro jam dictis centum Marchis, ut dictum est, persolvendis eidem...... vice Domni Regis, se pro Episcopo constituentes, eas solvere promiserunt. Itaque quisquis insolidum renunciato & auxil...... vi Adriani teneatur, & ut eo quod pro Ecclesia se constituant, nequaquam se tueri valeant. Promisit ergo Bonusjohannes Episcopo, quod faciet Domnum Regem precipere & distringere illos,*

A *qui Episcopo adjutorium facere debent.... ditione Romana, ad illud Episcopo prestandum, quemadmodum facere debent, si Episcopus in propria persona in expeditione....... nominati quoque remittens, quod Episcopus pro hac expeditione ad Curiam de Roncalia, vel alibi ubi ipsa Curia fieri, ire seu nuncios mittere non teneatur, nec pro jam dictis*

B *centum Marchis exsolvendis, ut dictum est, nuncios dirigere debet, vel nisi Rex alia de causa pro eo mitteret.*

Actum in Padua in Episcopali Capella. Testes intersuerunt Vitalianus Archidiaconus & Todeskinus & Ugolinus Padue Canonici, Magister Vivianus Episcopi Capellanus, Oldericus de Garzapane, Tebaldus Judex de Verona, Wi-

C *do de Casalvalone, Manfredus Judex, Rolandinus de Malpilio, Clarellus, Parulfinus, & Gusbertus de Orlando, atque Adam Notarius de..... & mihi Warino a partibus jussum fuit hec scribere.*

Ego Warinus Imperialis Domni F. tabellio intersui, & hoc jussum Domni....... & predictorum, qui pro eo se constituerunt, & Domni Boni-Jo-

D *hannis supradicti.*

Fodrum ergo, *Paratae*, *Mansionatica*, *Procurationes*, aliaque hujusmodi nomina, quamquam respectu diverso diversa significarint, in multis tamen conveniebant, & ex iis aliqua a Vassallis, alia a Populo solvebantur. *Fodri* autem vox, potissimum post Annum Epochae Christianae Mil-

E lesimum usurpata, significavit etiam alimenta sive commeatum, qui alicui Reipublicae Ministro jure aut injuriâ contribueretur. Vide in hanc rem, quid praelaudatus Fridericus I. scripserit in Diplomate, cujus apographum ad me misit praeclarissimus vir Antonius Rambaldus Comes de Collalto, intimus Augustissimi Caesaris Consiliarius.

Fri-

Friderici I. Imperatoris Privilegium concessum Manfredo & Schenellae Comitibus Tarvisinis, Anno 1155.

I*N nomine Sancte & individe Trinitatis. Fridericus divina clementia Romanorum Imperator Augustus. Si fidelium nostrorum petitionibus clementer annuimus, & eis profutura gratiose largimur, fideliores eos in nostris & Imperii obsequiis reddere non dubitamus. Quapropter omnium Christi, Imperiique fidelium, praesentium scilicet & futurorum solers noverit industria, qualiter nos omnes res & proprietates, quas fideles nostri* Comites Tarvisini Manfredus *videlicet &* Scenella fratres *paterno & materno jure, seu per Precepta a predecessoribus nostris Regibus aut Imperatoribus antecessoribus suis collata, vel per aliquas scriptiones Cartarum ab aliquibus hominibus juste & legaliter tenent, vel de cetero conquirere poterint, aut tenere debent, Imperiali auctoritate Privilegia eorum renovando confirmamus. Concedentes eis quicquid Regii juris infra ambitum Civitatis Tarvisii invenitur, & piscationem fluminis Silaris, sicut ad nostram Imperialem pertinuit potestatem. Et ne homines residentes in praediis eorum ante Ducem vel Marchionem aut Comitem seu Vicecomitem sive Schuldasium veniant, aut ab ipsis constringantur, nisi a praefatis Comitibus, & eorum heredibus, vel ab Imperatoria Majestate.* Et nec Fodrum neque Collectam, aut districtum, quod publicae exactioni pertineat, Duci, Marchioni, Archiepiscopo, Episcopo,
A Comiti, Vicecomiti, aut alicui alii personae magnae sive parvae, vel etiam Civitati, prebeant, *Imperiali nostra auctoritate eisdem fratribus, eorumque heredibus indulgemus, omnium hominum tam censualium, quàm super res & proprietates eorum residentium, omne districtum, & quicquid publicum fuerit ab eis exigendi omni contradictio-*
B *ne remota: salvo per omnia jure & justitia Imperii, ita ut habeant supradicti fratres & eorum heredes ad fidelitatem Imperii. Si quis igitur, quod absit, hujus nostri Precepti paginam in aliquo violare presumpserit, Imperiali banno subjaceat, & mille Libras auri componat, medietatem Camerae nostrae, & alteram partem saepe dictis Comitibus,*
C *eorumque heredibus. Quod ut omni tempore in posterum ratum & inconvulsum usibus proficiat eorum, presentem paginam Sigilli nostri impressione communivimus, adhibitis testibus, quorum nomina haec sunt:* Pelegrinus Aquileyensis Patriarcha, Hillinus Treverensis Archiepiscopus, Everhardus Bavenbergensis Episcopus, Orth ..... Ba-
D siliensis Episcopus, Wibaldus Stabulensis atque Corbejensis Abbas, Henricus Dux Saxoniae, Bertoldus Dux Ceringiae, Henricus Dux Karinthie, Odoacer Marchio de Stira Hermanus Marchio de Verona. Wido Comes de Blandrada, Comes Wido Guerra.

Signum Domni Friderici *Romanorum Imperatoris invictissimi.*

Ego

Ego Arnoldus Coloniensis Archiepiscopus & Italici Regni Archicancellarius recognovi.

Actum juxta Montem Sirachi super ripam Tiberis, Kalendis Julii, Anno Dominice Incarnationis MCLV. Indictione III. Imperante Domino Friderico Romanorum Imperatore glorioso, Anno Regni ejus IV. Imperii Primo, in Christo feliciter. Amen.

Quod etiam invenio, ab Augustis & Regibus non tantùm immunitas a *Fodro* interdum concedebatur Ecclesiis, sed etiam in earum utilitatem Fodrum ab aliis persolvendum convertebatur. Ita Fodrum illud, quod Curtis, sive Castrum Sancti Stepha-
A ni in Dioecesi Regiensi persolvebat, *pro Imperatoris receptu*, ab Episcopis Regiensibus in usum proprium percipiebatur: quod e subsequenti Charta intelliges, adservata in Tabulario Capituli Canonicorum Regiensium.

Ludovicus Regiensis Episcopus concessionem Curtis Sancti Stephani cum Plebe factam Canonicis Regiensibus & ipse confirmat, Anno 1093.

I*N nomine Sancte & individue Trinitatis.* Lodoicus *divina ordinante providentia Sancte* Regiensis Ecclesie Episcopus *ac Provisor indignus. Nos quibus Ecclesiastici regiminis cura noscitur esse commissa, sicut ceteris honore prestamus, sic ceteros bono operis exemplo debemus precedere. Erga subditos verò nostros ita nos decet esse benignos, ut studeamus affectu paternitatis pocius diligi, quàm dominatione timeri. Et quia hoc non aliter, nisi fidelibus benefaciendo, Clericos diligendo, eosque paterne corripiendo obtinere valemus, fidelium nostrorum bona, que illis a predecessoribus nostris collata sunt, inviolabiliter observare, & observando, prout possumus, augere oportet. Hec igitur circa fideles facienda esse scientes, Curtem Sancti Stephani, quam cum Plebe, & omnibus suis pertinentiis a* Sigefredo, Adelberio *scilicet atque* Volmario, *Canonicis nostris per decretorum paginam novimus esse concessam, laudando firmamus, & in presentia* Comitis Uberti *& Familie nostre, & Civium nostro-*
B *rum, per hanc nostre concessionis paginam servandam esse sancimus. Preterea si quid de ficto, vel de rebus ad eandem Curtem vel Plebem pertinentibus a Predecessoribus nostris vel a nobis injuste ablatum est, ex toto remittimus, & illis jure perpetuo condonamus.* Stipendium vero, quod pro Imperatoris receptu de Castro a nostris usque
C modò *colligebatur, nobis, nostrisque successoribus colligendi licentiam per hujus nostre institutionis paginam atque decretum nihilominus denegamus. Si quis divinum abjiciens timorem &c. Hoc ut verius habeatur & firmius ab omnibus successoribus nostris credatur, & nos manu propria firmavimus, & Clero nostro obtulimus roborandum.*

D *Actum est hoc Anno Dominice Incarnationis MXCIII. Episcopatus verò Donni Lodoici Anno II. Indictione XV.*

Hoc idem jus ab Augustis impetravere Cremonenses Episcopi, uti constabit e subsequenti Diplomate, quod e Regesto Cremonensis Episcopii olim descripsi. Chon-

Chonradus I. Imperator Hubaldo Cremonensi Episcopo jura varia, & Comitatum ipsius Civitatis confirmat, Anno 1031.

IN *nomine Sancte & individue Trinitatis. Chuonradus divina savente clementia Romanorum Imperator Augustus. Si sancta ac venerabilia loca sublimare ac defensare studuerimus ad Regni nostri statum hoc pertinere proculdubio non ambigimus. Quapropter nostrorum fidelium presentium scilicet ac futurorum noscat universitas*, Hubaldum *sancte* Cremonensis Ecclesie *venerabilem* Antistitem, *interventu dilectissime* Conjugis nostre Gisle Imperatricis, *nostram humiliter adiisse clementiam postulans, ut pro Deo & anime nostre remedio Precepta a decessoribus nostris sue Ecclesie concessa confirmaremus ac roboraremus. Cujus dignis petitionibus annuentes, prout juste & legaliter possumus, ea firmamus & corroboramus. Ita ut* quicquid Curature, Tolonei, Portatici, seu Ripatici, & Comitatum *infra prenominatam Civitatem, seu extra per quinque miliariorum spatia, sicut in ejusdem Ecclesie Preceptis continetur, teneat, habeat, firmiterque possideat tam ipse quàm & sui successores. Preterea alias consuetudines, quas sui antecessores ad illam potestatem pertinentes*, & Angarias *quondam habuerunt, &* Fotrum de ipsa Civitate, quod ad nostrum servitium colligi usus fuit, *& porcos Arimannorum, &* Albergarias; *similiter precipimus, ut ipse, suique successores perpetuis temporibus exigant. Precipimus itaque atque jubemus, ut nullus Dux, Comes &c.*

Signum Domni Chuonradi serenissimi Imperatoris Augusti.

Bruno Cancellarius ad vicem Aribonis Magontini Archiepiscopi & Archicancellarii recognovi.

Datum III. Kalendas Martii. Anno Dominice Incarnationis MXXXI. Indictione XIV. Anno autem Domni Chuonradi VI. Regnantis, Imperantis verò IV.

Actum Goslare feliciter. Amen.

Quid autem pro *Fodro* pendendum foret singulis in locis, quum Rex sive Imperator in Italiam descendebat, statutum & constans fuisse videtur. Castellum, sive Villa Sacci, perquam opulenta, in Patavino districtu, *septem Libras monetae Venetiarum in adventu Regis in Regnum Italicum* exsolvebat. Istud patebit ex Diplomate Henrici IV. Regis, quod e Collectaneis MStis Peregrini Prisciani in Estensi Bibliotheca adservatis excerpsi. De nomine Episcopi Patavini, initiali tantum literâ indicati, disceptandum aliis relinquo. Pro D. fortassis in autographo fuerit V. tunc enim Udelricus Ecclesiae illi praeerat.

Confirmatio Privilegiorum & jurium Episcopo Patavino, ejusque Ecclesiae facta ab Henrico IV. Rege, Anno 1079.

IN *nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus divina favente clementia Rex. Quoniam Regie vel Imperatorie dignitatis officium esse constat, ut Ecclesie Deo & Sanctis dicate, ob divini cultus augmentum, novis semper*

Privilegiis contra omnes infestantium incursiones muniantur: idcirco notum esse volumus omnibus fidelibus nostris tam presentibus quam futuris, qualiter vir venerabilis D. Paduane Ecclesie Episcopus *serenitatis nostre clementiam adiens postulavit; ut eidem Ecclesie sibi commisse, in honore Sancte Dei genitricis Marie constructe, immunitatis & libertatis Preceptum fieri decerneremus, per quod res & proprietates, que suo Episcopio subdi videntur, vel subdi jure debentur, firmius & plenius habere valuisset. Cujus petitioni ob amorem Domini nostri Jesu Christi assensum prebentes, ita fieri decrevimus, & hoc Preceptum inde conscribi jussimus, firmiter precipientes, ut Presulis jam dicti Sedes sancta perpetuo per hoc nostrum Preceptum, Deo opitulante constat firmiter stabilita. Confirmamus etiam per hanc nostri Precepti paginam & firmiter corroboramus omnia Precepta & mundiburdia Imperatorum sive Regum, que eadem Ecclesia habere videtur. Stabilimus etiam per hoc Preceptum quicquid eadem Ecclesia habere videtur, vel quicquid ei jure habere debetur. Nominatim Flumen, quod vocatur Retrone a Vado Silicis usque ad locum, quod intrat in flumen, quod vocatur Brenta: inde usque ad Fossam, que vocatur Baiba: & fossam cum flumine, que est a Capella Sancti Michaelis usque ad Portum de Ponte de Fossumba; ita ut nulli liceat molendinum aedificare in predictis aquis & prenominatis locis, vel clusam, vel piscariam, vel aliquod edificium, vel obstaculum facere sine licentia ejusdem Episcopi, vel successorum suorum a parte predicti Episcopii. Nominatim quoque Ladrum cum pratis & omnibus adjacentiis suis, & Pontem, qui dicitur Vicentinus, cum arcubus & molendinis omnibus, que habere videtur predictum Episcopium, vel que ei jure debentur. Nominatim quoque* Ripaticum, Teloneum, Portus, Mercata omnia *predicta in omnibus quecunque in finibus Paduae continentur. Nominatim insuper* septem Libras monete Venetiarum, quas in nostro adventu in Regnum Italicum Sacenses una causa, quia Episcopus Padue est Comes Sacensis, & Precepto Patris nostri dicunt se nobis debere. *Hec omnia per hanc nostri Precepti paginam corroboramus atque firmamus, firmiter precipientes, ut deinceps nullus Princeps, nullus Judex publicus, nullus Dux, nulla alia Judiciaria potestas aut Comes, vel Missi Dominici, nulla magna vel parva persona hoc nostrum preceptum infringere presumat. Si qua vero persona magna vel parva hujus nostri Precepti instituta vel concessa in aliquo infringere, seu personis aut bonis prenominati Episcopii, sive predicto Episcopo, suisque successoribus aliquam vim intulerit, componat centum Libras auri, medietatem Camere nostre, medietatem predicto Episcopo &c.*

Signum Domni Henrici *Regis Quarti invictissimi.*

Burcardus Cancellarius vice S....... Archicancellarii recognovi.

Data X. Kalendas Augusti, Indictione II. Anno Dominice Incarnationis MLXXIX. Anno autem Regni Domni Regis Henrici Quarti XXIII.

Actum Ratispone in Dei nomine feliciter; Amen.

Quae

Quae hactenus commemoravi publica Onera ac Tributa, nemo sibi suadeat implere universum chorum Vectigalium, *Factionum*, *Redhibitionum*, *Talliarum*, *Exactionum &c.* ut olim appellabant. Multa insuper erant, quorum nuda nomina tenemus, rem verò penitus ignoramus: Neque enim feliciora nostris barbarica illa tempora opinari licet. *Angarias* enim & *Perangarias* omnis aetas novit, simulque experta est. *Collectae* idem sunt, ac quae in Capitulari Sicardi Principis Beneventani & alibi appellantur *Collatae*, & in Edicto Theoderici Regis *Collationes*. Nunc breviata voce vulgariter vocantur *Colte*: tributum nempe persolvendum pro ratione proventuum ac redituum cujuscumque liberi Civis. Antiquum est etiam Italicum vocabulum nostrum *Dazio*, quum & *Data*, & *Datia*, & *Dadea*, & *Dationes* in antiquis monumentis memorentur, ut multis exemplis ostendere possem. Unum tantummodo afferam, ut & *Dationis* nomen, & alia incognita Tributa ac onera veterum oblivioni eripiantur. Refert Margarinus Tom. 2. Constit. 20. Bullarii Casinens. Diploma Adelchisi Langobardorum Regis, in quo haec verba: *Verumtamen & concedimus per ipsa Monasteria omnes Scufias publicas, & Angarias, atque Operas, & Dationes, vel Collectas, seu Toloneo, & Siliquatico, de* A *singulas Mercaturas, & Portoras, ut homines de supradicta Monasteria &c. ab omnibus supradictis Scufiis publicis & Angariis &c. pro nostra mercede liceat deservire*. Datum est Diploma die XI. Novembris, *Anno XIV. Regni*, *Indictione XII.* hoc est, ut Margarinus censet, Anno Christi DCCLXXIV. Sed aut illud spectat ad B Annum DCCLXXIII. aut de ejus fide dubitandum est, quum Novembri Mense Anni DCCLXXIV. jam excisum foret Regnum Langobardorum. Habemus heic non solùm *Dationes*, sed & *Scufias publicas*. Qua postremâ voce quid significetur, ii fortasse mihi edisserent, quibus datum est in penetralia antiquae Ger- C manicae Linguae descendere. Apud Germanos *Scaffia* appellabatur mensura quaedam annonae. Num *Scufiae* idem fuere, hoc est, mensurae quaedam aridorum Fisco persolvendae? Quum vero in Diplomatis authenticis Henrici II. & IV. Augustorum apud Canonicos Cathedralis Cremonensis adservatis, & a me descri- D ptis, eaedem *Scufiae* commemorentur, monumenta illa nunc accipe, ubi etiam animadvertas mentionem fieri *de porcis & vervecibus*, *operibus & albergariis*, quibus nominibus incertum est, significentur-ne publica, an privata onera, aut Tributa, sive census.

Henricus Rex III. Imperator II. Canonicis Ecclesiae Cremonensis omnia illorum bona confirmat, Anno 1055.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Si illis, qui ad loca sacra destinati divinis officiis inserviunt, nostre E *Imperialis munificentiae benivolentiam in suis peticionibus clementer ac benigne demonstramus, a Deo omnium rerum inspectore meritam & condignam retributionem nos recipere speramus. Unde omnium*

A *nium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque fidelium tam futurorum quam presentium diligens industria noverit, qualiter pro remedio animae nostrae, & ob interventum* Conjugis nostrae *dilectissimae* Imperatricis Agnetis, *nec non propter incrementum filii nostri karissimi* Heinrici Quarti *videlicet* Regis, *Canonicorum sanctae Cremonensis Ecclesiae* B *in honorem beatissimae Dei genitricis Mariae constructae necessitatibus providentes illis confirmamus, ac nostra Imperiali auctoritate corroboramus Terras suas, quas prefatae Canonicae Presules eidem Ecclesiae vi & injuste tulerant, videlicet Butaningum, Castrumvetus, Insulam, Raduldiscum, Casanovam, Butalianum, Fontanellam, Capellam Sancti Salvatoris cum suis pertinentiis,* C *necnon & ceteras Terras, quas Canonici praedicti nunc vel in futuro juste ac legaliter detinere videntur*, cum districtu, cum porcis & vervecibus, cum operibus, & omnibus Scufiis. *Preterea sancimus atque precipimus, ut nullus Episcopus, Comes, Procurator aut Decanus de ipsa Canonica* Fodrum, aut aliquam Dationem *illis tollere, aut aliquomodo sine legali judicio molestare vel disvestire praesumat. Si quis vero contra hujus nostre confirmationis auctoritatem temerarius violator extiterit, centum Libras auri optimi componat, medietatem Kamere nostre Imperiali, & medietatem predictis Canonicis. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, hanc Cartam inde conscriptam manu propria subter corroborantes, Sigilli nostri impressione jussimus insigniri.*

Signum Doni Heinrici Tercii Regis invictissimi *Secundi Romanorum Imperatoris Augusti.* ∴ R ✠

Locus Sigilli ✠ cerei exstantis.

Guntherius Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovit.

Data Idus Octobris; Anno Dominicae Incarnationis MLV. Indictione VIII. Anno autem Domni Heinrici Tercii Regis, Imperatoris autem Secundi ordinationis ejus XXVII. Regni quidem XVII. Imperii verò IX.

Actum Mantuae in Dei nomine feliciter. Amen.

Henricus Rex V. & Imperator IV. Canonicis Ecclesiae Cremonensis privilegia confirmat, Anno 1111.

D I*N nomine Sancte & individue Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Quartus Romanorum Imperator Augustus. Quoniam a Deo omnium verum inspectore meritam & condignam retributionem nos recipere minime dubitamus, si nostre Regalis munificentie benivolentiam Deo devote servientium peti-*

petitionibus clementer & benigne accommodamus: Volumus, ut omnium sancte Dei Ecclesie, nostrorumque, fidelium tam futurorum, quam presentium diligens industria noscat, qualiter nos pro remedio anime nostre, nostreque genitricis *beate memorie* Berte, *& ob incrementum Regni nostri, Canonicorum sancte Cremonensis Ecclesie in honorem beatissime Dei genetricis Marie constructe necessitatibus providentes, illis confirmamus ac nostra Regali auctoritate corroboramus terras suas, quas prefate Canonice Presules ejusdem Ecclesie vi & injuste olim tulerant, scilicet Butaningum, Castrumvetus, Insulam Redaldiscum, Casamnevam, Butalianum, Acenellum, Fontanellam, Capellam Sancti Salvatoris, necnon Oratorium Sancti Mauritii cum eorum pertinentiis: Altare quoque Sancti Imerii Confessoris, cum ejusdem Altaris oblationibus, & omnibus ad idem pertinentibus. Nec minus & ceteras Terras, quas Canonici predicti in Cremonensi Episcopatu, vel alicubi secundum Instrumenta Cartarum vel documenta legum, nunc vel in futuro juste & legaliter per loca detinere videntur,* cum districtu, cum porcis & vervecibus, cum operibus & albergariis, & omnibus Scuphiis. *Preterea sancimus atque precipimus, ut nullus Episcopus, Comes, Procurator aut Decanus aut Portinarius, de ipsa Canonica, aut de Terris ejusdem Canonice,* Fodra aut aliquas Dationes, seu Albergariam *illis tollere, aut eos de ipsis terris, seu Altari predicto sine legali judicio molestare, vel disvestire presumat. Si quis verò contra hujus nostre confirmationis auctoritatem temerarius violator occurrerit, centum Libras auri optimi componat, medietatem Imperiali Camere nostre, & medietatem predictis Canonicis. Hoc autem ut verius credatur &c.*

Signum Domni Heinrici Quarti *Romanorum Imperatoris Augustissimi.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Burcardus Monasteriensis Episcopus & Cancellarius vice Alberti Archicancellarii Maguntine Sedis Electi recognovit.

Data XIV. Kalendas Junii, Indictione IV. Anno Dominice Incarnationis MCXI. Regnante Heinrico Quinto Rege Romanorum Anno V. Imperante Primo, ordinationis ejus XI.

Actum est Verone in Christo feliciter. Amen.

Friderico I. imperante controversia oborta est inter Procuratores Fisci Caesarei, & Cremensem Populum propter Insulam Fulcherii. Regalia ac tributa illius loci contendebat Imperialis Camera ad se spectare. Quae verò haec forent, e verbis ipsius Chartae ediscere praestat. *In his locis* (ibi scriptum est) *habuit & tenuit Dominus Imperator per suos Nuntios medietatem totius Vini: & de terris Militum quartum; de ceteris verò*

rò tertium ; & plenam jurisdictionem , honorem plenum , & districtum : scilicet Fodrum , Placitum , Banna , Erbaticum , Escaticum , Tensas , Malgas , Cacias , Piscationes , Venationes , Silvas A *omnes , & cetera plenarie , quae pertinent ad honorem & districtum .* Instrumentum hoc luce non indignum decerpsi ex antiquo Regesto Reipublicae Cremonensis.

Decretum Legati Imperialis in controversia, quam habet Fridericus I. Imperator cum Cremensibus de Insula Fulcherii, an sit de Regalibus Imperatoris, & ab ipso possideatur, Anno 1188.

ANno *Dominice Incarnationis MCLXXXVIII. Indictione VI. die Jovis, XIII. die Mensis Octobris, in Civitate Laude, in Palatio Episcopi . Gualfredus de Turricella de Papia , Advocatus in hac causa pro Domino Guillielmo Atquensis Advocato , Legato Domini Imperatoris , & spetialiter ab eo constituto Procuratore ad causam de Insula Fulcherii , quam Dominus Imperator habet cum Cremensibus , predicto Domino Guillielmo ei precipiente talia verba proposuit , presentibus Judicibus Curie , videlicet Syro Sallimbenus , Ydo de Terdona , Ottone Cendatario , constitutis ad hanc causam , dicens :* Credit Dominus Guielmus , & verum est , quod Insula Fulcherii cum omnibus suis pertinentiis est Regalia . Et credit , quod post destructionen Creme Dominus Imperator habuit & tenuit cum hoc ordine , habendo plenam jurisdictionem & dominium locorum infrascriptorum , videlicet : Azanum , Torlinum , Palatium , Mons , Vallianum , Bagnolum , Clevum utrumque , Placianum , salvo jure Laudensium , quod habent in Placiano , Capregnanega , Credaria , Rovoretum , Moscacianum , Monstodunum , Gomedum , Rivoltella , & Rivolta , Umbrianum , Sanctus Laurentius , & Sanctus Andreas , & totum hoc , quod est extra fossatum & suburbium Creme . In his autem locis habuit & B tenuit Dominus Imperator per suos Nuncios medietatem totius Vini , & de terris Militum Quartum ; de ceteris verò Tertium : & plenam jurisdictionem , honorem plenum , & districtum : scilicet Fodrum , Placitum , Banna , Erbaticum , Escaticum , Tensas , Malgas , Cacias , Piscationes , Venationes , Silvas omnes , & C cetera plenarie , que pertinent ad honorem & districtum . Et hodie habet & possidet predicta . Quia verò Dominus Imperator non vult facere injuriam Cremensibus , ideo paratus est Dominus Guillielmus jam dictus facere rationem Cremensibus , si vellent dicere , se habere aliquod jus in predictis locis . *Ipsos quoque Cremenses* D *prefatus Dominus Guillielmus interrogavit sub prefatis Judicibus , si vellent dicere , se habere aliquod jus in predictis locis . Qui Cremenses , habito concilio , dilationem super hoc petierunt , scilicet causa capiendi consilium cum Sapientibus Terre sue , & cum Sociis suis , si vellent rationem postulare , vel aliquod jus dicere se habere in predictis locis .* E *Nomina Cremensium , qui venerant pro Communi Terre sue sunt hec : Bonusarius de Sablono , Benzo , Bonussenior Consules Creme , Dominus Benzonus , Gulielmus Goronus , Albericus Judex , Otto Gambazocca . Qui omnes ordinaverunt cum sepe dicto Domino Gulielmo , & cum Judicibus Curie , ad terminum statu-*

statutum venire bene instructi & consiliati, si vellent aliquod jus in predictis locis a Domino Imperatore postulare vel dicere se habere. Ibique Dominus Syrus, consilio predictorum Sociorum suorum, statuit eis terminum, & dilationem dedit, ut ab hodie usque ad octo dies essent Papie, & sequenti die Veneris consiliati essent, si velint aliquid proponere adversus Dominum Imperatorem in predictis locis. Prenominatus vero Dominus Syrus hanc Cartulam fieri precepit. Interfuerunt testes Guidottus de Sumaripa, Malsaxatus de Valezano, Arioldus Paucumallodium, Gerardus Moncius, Lanfrancus Capudcase, Ambroxius de Fuxirago, qui sunt de Laude. Bellonus de Curte, Bertramus Sallimbenus, qui sunt de Papia. Homodeus de Trezo, Oddo de Comite, atque Bocardus frater Episcopi de Cremona.

Millesimo Centesimo Octuagesimo Octavo, Indictione VI. die Veneris, XII. Kalendas Novembris, in Civitate Papie in Palatio Episcopi, presentibus Judicibus ab Imperatore delegatis, & in medio residentibus, & super hanc causam constitutis, videlicet Syrus Sallimbenus, Ydo Terdonensis, Ansprandus Judex, Otto Cendatarius, Guido de Puteo, & presentibus Consulibus, de Crema, videlicet Comes Albertus de Palatio, *& Cantelmus Benzonus, necnon & Albericus Judex, qui omnes venerant pro Communi Creme: Dominus Litifredus Imperialis Aule Capellanus, & ejusdem magnificentie Legatus, parabolâ Domini predicti Guilielmi socii sui, qui specialiter ad hanc causam a Domino Imperatore Procuratores sunt constituti, talia verba proposuit, dicens: se esse paratos audire, si ipsi Cremenses vellent aliquid in predictis locis a Domino Imperatore postulare, vel aliquid jus in predictis locis ad se pertinere dicere. Ipsi verò Cremenses sepe & sepius habito consilio, Albericus Judex de Crema, parabolâ & consensu predictorum Consulum Creme, & consilio Judicum suorum, videlicet Guilielmus Calciagrissa, Arnaldus de Superaquam, Nazarius de Rozano, qui sunt de Mediolano, & Adam de Mantua, tale dederunt responsum: videlicet quod Cremenses de predictis locis de Domino Imperatore nullam querimoniam facere volebant. Cumque ita audisset Dominus Litifredus, & Dominus Guilielmus, habito consilio Sapientum, talia verba dixerunt: videlicet quod predictus Dominus Guilielmus precipere fecit & precepit consensu predicti Domini Litifredi jam dictis Cremensibus nomine Communis Creme sub debito fidelitatis, ut de cetero de predictis locis nullo modo se intromittant, & Dominum Imperatorem, seu Nuntium vel Nuntios ejus quiete predictos locos tenere & possidere permittant, & nullam eis molestiam inferant. Prenominati verò Dominus Litifredus & Dominus Guilielmus hanc Cartulam fieri preceperunt. Interfuerunt Poncius de Giroldis, Oddo de Comite, Ingilerius de Burgo, Maltraversus, Madelbertus, qui sunt de Cremona: Lanfrancus Capudcase, Albertonus Scarpigna, Ambroxius de Fuxirago, Monacus de Ranso, Amizo Judeus, Presbiter Niger, Johannes Casola, Malsaxatus de Valerano, qui sunt de Lauda: Bellonus de Curte, Galferius Ysembardus, Guillielmus Cebolla, Rubaldus Xarinus, Busnardus Grandisvillani, Dominus Rainerius de Sancto Nazario, atque Bertramus Sallimbenus, qui sunt de Papia: & Villanus de Porta, atque Guido de Ozola, qui sunt de Parma, testes.*

Ego Guilielmus Notarius sacri Palatii mandato predictorum Domini Litifredi & Domini Guillielmi hanc Cartulam scripsi.

Quid

Quid *Malgae* fureint, hariolando quidem exponere possem, sed certam rei significationem neutiquam efferre. Quid verò *Tensae*, quarum item nomen nuper audivimus, si quis sciscitetur, respondeo, nihil aliud fuisse, nisi eamdem Tributorum speciem quae adhuc alicubi appellantur *Tasse*, & a Scriptoribus inferioris aevi *Taxae* etiam dicuntur. De ejusmodi tributis mentio est in Historia Veneta Sanuti, dum commemorat *le Tanse de' Notai*, *le Tanse de' Giudci &c.* Si fides Hickesio, vox haec Franco-Theotisca est. Verùm tutius opineris *Taxam* e Latino *Taxare* descendisse, ad significandum videlicet, quid aestimatione factâ a qualibet singulari persona aut Collegio, persolvendum erat Fisco. Fortasse Franci pro *Tassare* dixerunt *Tansare*. Durat adhuc apud Venetos verbum *Tansare*, *Taxare* significans. Et quoniam earumdem *Tensarum* mentio occurrit etiam in Privilegio Friderici I. Augusti, illud heic publica luce donandum volo, quod ex Archivo Monasterii Sanctae Mariae de Vangaditia depromsi.

Friderici I. Imperatoris Diploma, quo confirmat omnia jura ac Privilegia Monasterio Sanctae Mariae de Vangaditia, praesentibus Marchionibus Estensibus Alberto & Obizzone, Anno 1177.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Fridericus divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Imperatoriam Majestatem ad augmentum sanctarum Ecclesiarum Dei veraciter credimus constitutam: idcirco & Ecclesiis Dei, ac in ipsis Deo famulantibus subvenire summo jure debemus, & benigno semper proposito intendimus. Omnibus igitur Christianae Religionis, Imperiique Romani fidelibus, praesentibus scilicet ac futuris, apertissime pateat, qualiter dilectus noster Isac *venerabilis* Abbas Monasterii Sanctae Mariae de Vangaditia, *per fidelissimum nostrum Gotofredum Cancellarium, & per Marcum Maurocenum honorabilem & ingenuum Venetiae Civem, nostram adiit clementiam, petens per ipsos & cum ipsis, ut nos pro Dei amore, aeternaeque beatitudinis remuneratione praedictum Monasterium suum, scilicet Ecclesiam Sanctae Dei genitricis Mariae constructam super Athesis fluminis ripam ad locum, qui quondam Petra dicebatur, nunc autem Vangaditia vocatur, sub nostri Mundiburdi protectione cum omnibus suis possessionibus & rebus mobilibus & immobilibus reciperemus, eidemque Ecclesiae ea, quae hactenus possedit, & in futuro Deo favente justae acquisitionis titulo possidebit, nostrae Imperialis auctoritatis Praecepto confirmaremus. Quorum petitionibus nos placida securitate annuentes, statumque sacri ejusdem loci incolumen servare cupientes, praefatam Sanctae Mariae Ecclesiam cum omnibus suis pertinentiis in nostri Mundiburdii, nostraeque Imperialis potentiae defensione gratanter suscipimus, omnesque res & possessiones ejus mobiles & immobiles, seseque moventes, quas Abbas & Fratres ipsius Monasterii vel per se vel per alios possident, vel de cetero acquisierint, eidem Ecclesiae perpetua stabilitate per nostrae auctoritatis robur & munimen confirmamus, e quibus quaedam suis duximus exprimenda vocabulis. Videlicet possessiones, quas habent in praedicto loco, qui Vangaditia dicitur, & in Abba-*

Abbatia, & in aliis quibuscumque locis, in Episcopatu Veronae infra Civitatem, Sancti Salvatoris Ecclesiam cum omnibus suis pertinentiis, in Bardulino, in Illalio, in Albareto, in Perto, in Curia Geniaci, terras scilicet arabiles, prata &c. quae ad Curiam Geniaci pertinent, cujus terminum cernit superius caput Silvae ipsius Monasterii usque in Tartarum, quae Silva vocatur Gazolo: & est ex alia parte Athesis, Salvaterra, Ramo de Palo, Bruseda, Zuricla, in Contra, in Arquada, in Rodigio, in Ponciano, in Cento, in Squignano, in Donico, Bonisago, in Manegio, in Sarzano, in Mardimago, Venezze, cum omnibus suis pertinentiis, in Gongula, Clusurella, Cavazzana, Saguedo, in Merlaria, in Sculdasia, in Palso, in Vighizolo, in Corrigia, in Villa, in Padua, in Curte de Provio, in Villa Comeda, in Dannarolo. Haec igitur suprascripta & cetera omnia, quae in aliquo Imperii nostri loco praefata possidet Ecclesia in Castris, Capellis, Decimis, Placitis, Mercatis, Teloneis, ripis, rupinis, molendinis, Collectis, viis & inviis, vineis &c. Tansis, Bannis, *ac olivetis, universisque exhibitionibus, atque cujuslibet functionibus, cum*

A *omni honore & districtu, salva tamen Imperiali justitia, confirmamus. Tamen id Abbati praefatae Ecclesiae & suis successoribus & eorum hominibus indulgemus, ut nulli inde respondere teneantur, nisi nobis, aut certo Misso nostro ad hoc specialiter deputato. Praecipimus igitur Imperiali nostrae auctoritatis Edicto, quatenus nullus Archiepiscopus,*
B *Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Consul, vel Potestas, vel ullum Commune Civitatis alicujus loci, nec ulla omnino persona magna &c. Pro quorum omnium certa & inviolabili conservatione & memoria praesentem paginam Majestatis nostrae Sigillo communivimus, testibus subscriptis, qui sunt*
C Maguntinus Archiepiscopus, Philippus Coloniensis Archiepiscopus, Arnoldus Treverensis Archiepiscopus, Odericus Patriarcha Aquilejensis, Henricus Patriarcha Gradensis. Sebastianus Ziani Dux Venetiarum, Comes Hoslantiae MARCHIONES DE ESTE ALBERTUS & OBIZZO, Schinella Comes Tarvisii, Wezelo de
D Camino, Guilelmus Tempesta. Joannes filius Marci Maurocceni, & alii *quamplures.*

Signum Domini Friderici *Romanorum Imperatoris invictissimi & florentissimi.*

Ego Gotofredus Cancellarius vice Philippi Coloniensis Archiepiscopi, & praedicti Regni Archicancellarii recognovi.

Acta sunt Anno Domini Millesimo Centesimo Septuagesimo Septimo. Indictione X. Regnante Domino Friderico Romanorum Imperatore gloriosissimo, Anno Regni ejus XXVI. Imperii autem Anno XXIV.

Datum apud Venetias in Palatio Ducis, XIV. Kalendas Septembris, feliciter. Amen.

In Charta Reipublicae Mutinensis scripta Anno MCCLXXXI. quam infra dabo in Dissertat. XXX. *de Mercatura*, petunt Mercatores Lucenses, *ut Commune Finalis Mutinensis debeat dare pro eorum securitate Tansam a Finali usque Bondenum cum burclello uno* (Italice Burchiello) *& cum hominibus armatis*. Heic *Tansa* idem fuisse videtur, ac nobis est *Scorta*, aut *profectio*: quo sensu etiam *tensare* apud Du-Cangium defendere & protegere significat. Fortasse *tensa* ac *tansa* idem significarunt. *Tensamentum* verò tributi genus fuit, quod olim exsolvebatur pro protectione dominis. Apud Historicos quoque Britannos occurrit eodem sensu *Tense*, & *Tenserie*. Hickesium in Grammat. Anglo-Saxon. testem habeo. Ughellius quoque in Episcop. Salernitanis memorat *Audientiam*, tributi cujusdam genus; & in Episcop. Cannen. *sine calzao* (*calzario* seu *calcario* legendum est) *& affidatura, & omni jure tributario*. Num *Calzarium*, sive potius *Calcaria* tributi species fuit pro jure coquendae calcis? Mentionem facit idem Ughellius in Episcopis Casertanis *de calcariis terrarum*; & alibi de *calgariis terrarum*. In Capitulari Sicardi Principis Beneventani Tomo II. Rer Italicar. statuitur, *ut nulla nova consuetudo imponatur, exceptâ antiquâ, hoc est responsaticum, & angarias, & calcarias*. Ad alia progrediamur, nimium quippe est hic ager foecundus. In Charta Veronensi Anni MCXL. editâ a diligentissimo Campagnola in Prolegomen. ad antiqua Veronensis Urbis Statuta, *Commune de Soavo remisit omnia servicia, scilicet Plobegum, & Daciam, & Waitas*. Jam supra sermo fuit de *Dacia*, quod tributi pecuniarii genus fuit. *Waita* (nunc nobis appellatur *fare la Sentinella, fare le guardie*, idest excubias, custodias) Angaria personalis erat. Adhuc apud Mutinenses dicitur *far la guaita*, quum quis intentis oculis observat, an homo, volucris, aut aliquod aliud animal moveatur. Idem enim est *Waita* & *Guaita*, quum Itali W Germanicum vertere consueverint in *GU*. seu *GV*. Ferrarius in Orig. Ital. censet vocem *Aguato* a Latino *accubitatus* natam fuisse. Menagius vocabulum *Guatare* pro aspicere derivat a Latino-barbaro *cattare*, & a *Guatare Aguato*. Ferrarius contra *Guatare* deducit a *videre*, *visitare*. Mirum est, quei tantos viros fugerit harum vocum germana origo. *Aguato a Waita* Germanica voce, sive *Guaita* ortum est. *Stare ad Guaitam* veteres dixere: Italice *stare a Guato*; hinc *Aguato*, uti & *Guatare*, quod Mutinenses ajunt *Sguaitare*, pro intentis oculis motus alicujus clam perscrutari. Ita Gallica Lingua habet *Guet*, *estre au Guet*. Venio ad *Plobegum* Veronense. Fortasse tributum fuit colligendum ex bobus, sive terris aratoriis, uti apud Gallos *Frumentagium* fuit, & *Carrucagium*, atque *Hidagium* apud Anglos. *Plovum* enim, ut dixi in Notis ad Legem 293. Rotharis, Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum (a Germanica, ut videtur, voce *Plowen* profectum) *Aratrum* significabat, quod *Pioeu* Gallicâ diphtongo, aut *Piod*, sive *Pieu*, rustici nostri adhuc appellant. *Pflug* Germani dicunt; Sed apud Saxonum, Danorum, & Normannorum filios Britannos, *Aratro* nomen est *Plough*, & *Plow*, quod idem est ac nostrum *Piod* seu *Pioeu*. Saepe *V* consonans in *B* immutatum videmus, itaut quod in Lingua vulgari erat *Piovego*, Latine redditum fuerit *Plobegum*.

begum. Robertus Guiscardus Apuliae & Calabriae Dux apud Baronium Anno MLIX. spopondit se *persoluturum ad recognitionem fidelitatis pro unoquoque jugo boum pensionem duodecim denariorum Papiensis Monetae beato Petro & Nicolao Papae*. Haec opinari, aut divinando tentasse licuerit. Multum interea proderit nobis ad antiqua Regalia dignoscenda, sive jura, sive tributa, Charta ad Azonem VI. Marchionem Estensem pertinens, & mihi memorata in Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 38. pag. 367. Eam in suis Collectaneis MStis servavit no- A bis Peregrinus Priscianus Ferrariensis vir doctissimus. Principi huic in Feudum concessa fuerat *Curia Adriani*, nunc l' *Isola d' Ariano*; ab Episcopo Adriensi, una cum juribus quibuscumque Regalibus ad eam pertinentibus. Itaque haec jura, utpote sibi debita, expetebat Marchio a Populo Adrianensi, eaque sigillatim e- B numerabat. Contra Populus multa excipiebat. Controversiâ ad Arbitros deductâ, sententiam ii tulere, quam nunc omnibus legendam exhibeo, ut intelligant, quae tunc Principum jura, & Populorum onera forent.

Sententia Arbitrorum electorum in controversia de Regalibus, Jurisdictione &c. Castri & Curiae Adriani inter Azonem VI. Marchionem Estensem, & ejus Patruum Bonifacium, & Commune Adriani, Anno 1198.

IN Dei aeterni nomine. Anno Dominicae Nativitatis Millesimo Centesimo Nonagesimo Octavo, tempore Innocentii Electi Papae, & nemine Imperatore imperante in Italia, die III. exeunte Mense Januarii, Indictione I. Ferrariae in Episcopatu. Cum inter Dominum Azonem Estensem Marchionem, *& tutorio nomine* sui Patrui Domini Bonifacii filii quondam Domini Obizonis Marchionis de Este *ex una parte, & Martinum de Venerando, & Johannem de Balbo, & Luglanum de Guirisio, Sindicos a Communi Adriani in hac causa constitutos pro ipso Communi de Adriano ex alia, sub nostrae cognitionis examine controversia verteretur, in qua praedictus* Dominus Azo Marchio Estensis *sub nomine proprio, & tutorio nomine sui Patrui Domini Bonifacii, a praedictis personis pro Communi Adriani propter acquisitum, quod noviter a* Domino Isacho Adriense Episcopo *jure Feudi* C *fecerat: Petebat, scilicet,* omnem jurisdictionem cum Placitis, Bannis, *tam super adulteriis & assaltis & seditionibus, quàm super omnibus aliis, quae ad Banna pertinent: &* Albergarias, *quotiescumque inde transitum habuerint; &* Regalia *omnia, & omnia integre, sicut ad jurisdictionem pertinent: &* Novalia *omnia sive* Xam- D pla: *&* Flumina *navigabilia: & quod nemo debebat in Pollicinis venari vel aucupari, sine eorum licentia, vel sui Nuntii; & si cum eorum licentia fieret, debebant habere* Aprorum capita, & quarteria, & coria Cervorum. *Item dicebat, omnes domos, quae sitae sunt super aggerem Castelli Adriani, & quae sunt apud Prognedum, indi-* E *stincte ad eos pertinere, & pensionem earum domorum Communi Adriani a possessoribus a triginta annis hucusque solutas, & similiter quod pro eis acquirendis datum erat Communi Adriani, quod esse poterat centum & quinqua-*

ginta Librae Venetorum. Item dicebat, unumquemque hominem de Terra illa sibi fidelitatem contra omnem hominem facere debere, & singulis annis ibi generale Placitum facere debere, & circa Festum Sancti Martini omni anno inde habere debere tres Libras Venetorum & sex Solidos; & quotiens inde Ravennam transire vellent, homines illius loci eos illuc portare debere: & unumquemque hominem in die Sancti Stephani unum panem & duos denarios in panerio praestare debere, & septimam partem omnium anguillarum similiter sibi dare debere; & ad eos Justitias illius loci pertinere, ut per eos mensuras & pondera habeant. Et si quid de ponderibus vel pro ponderibus & mensuris exigant, suum esse debere; & eos cum honore & obedientia, quotienscumque ad Terram essent habituri accessus, eos secundum formam libellorum recipere debere: & pro exactorum extimatione ponderum & mensurarum petebat centum quinquaginta Libras Venetorum, dicens, haec omnia taliter Domino Adriense Episcopo pro Ecclesia Sancti Petri de Adria pertinuisse, & ea sibi ab eo concessa fuisse. Itemque pro domo ipsorum Marchionum ab eisdem personis pro Communi Adriae petebat Nemus Adriani, & mille Libras Venetorum pro extimatione fraudis stirpatici a triginta annis usque nunc sibi factae; & neminem in ipso Nemore debere venari vel aucupari sine eorum licentia vel sui Nuntii. Et si cum eorum licentia vel sui Nuntii facerent, Aprorum capita & quarteria & coria Cervorum sua esse debere dicebat: & quingentas Libras Venetorum pro extimatione fraudis talis Nemoris, quam eis fecerant. Et a Communi similiter duas amphoras vini peroptimi, ut in Terra illa posset inveniri, singulis annis debere habere. Et quotienscumque

A causa venandi ad Terram illam ad nemus intrare vellent, omnes homines illius loci pro voluntate eorum ad portus venire debere, & accipere personas & equos & canes & retia, intusque portare, & eos prima die suis expensis cum omnibus sociis hospitari, sequentibus autem diebus cum eis personas eorum in venando debere laborare, quoa-
B dusque ibi pro venatione illa starent; & cum exire vellent, eos similiter ad portus reducere debere allegabat. E contra praedicti Sindici Adriani pro Communi, praefatam Jurisdictionem fuisse Episcopi Adriensis, & ab eo Domino Marchioni Azoni fuisse concessam in eorum praesentia, exceptis Decimis & spiritualibus, confitebantur. Pollicinos
C verò & Flumina navigabilia, & si qua alia, quae ad publicaria pertinent, jure Feudi ab Episcopis sibi pertinere: & unum hominem tantùm per singulas domos Adriani praedicto Marchioni jurare debere pro ipsa concessione, respondebant. Ipsumque Marchionem semel in anno debere sibi facere Placitum generale non diffitebantur: & septimam
D partem omnium anguillarum ipsum debere habere, & Justitias illius loci & mensuras & pondera per ipsum Episcopum Marchioni pertinere protestabantur. Cetera verò, quae praefatus Dominus Marchio per concessionem Domini Isachi Episcopi sibi pertinere dicebat, nequaquam ad ipsum spectare proponebant, immo prorsus negabant. Praeterea verò
E praefati Sindici Adriani nemus petitum non esse Marchionis, sed eum nemus se per Feudum habere ab Episcopo praedicti proponebant. Et quia Commune Adriani dare solebat praedictis Marchionibus unum pastum per singulos annos, & duas amphoras vini, & canes, equos, & retia ad illud nemus portabant, & cetera servitia, quae eis pro ipso nemore facere faciebant, non alia de

de causa hoc faciebant, nisi quia praefati Marchiones tueri & defensare praefatum nemus illis dicebant, coram nobis allegabant.

Nos Jacobus de Fontana, & Gondoaldus, electi Arbitri a Domino Azone Estense Marchione pro se & pro Bonifacio Patruo ex una parte, & a Martino de Venerando, & Johanne de Balbo, & Luglano de Gurisio Sindicis pro Communi Adriani ex alia, ut cognosceremus & definiremus litem, quae inter eos vertebatur, secundùm quod jus & ratio exigent, aut per amicabilem compositionem inter eos finem liti poneremus: visis & auditis rationibus, confessionibus, attestationibus, & instrumentis utriusque partis omnibus, quae ante nos sunt proposita & allegata, diligenti studio & meditatione consideratis, habitoque multorum Sapientum consilio, & partibus ad invicem inter se penam centum Librarum Imperialium, nisi nostro starent Arbitrio, compromittentibus, taliter inter eos amicabili compositione laudamus & definimus. Dicimus namque, omnem Jurisdictionem Curtis Adriani in Placitis, Bannis, Ponderibus, Mensuris, & Justitiis *tam super adulteriis & assaltis & redibitionibus quàm super omnibus aliis, quae ad Banna spectant, & omnia integre, sicut ad Jurisdictionem pertinent, & septimam partem omnium anguillarum, &* Placitum *generale, secundùm tempora consueta semel in anno, praefato Marchioni Azoni propter acquisitum Domini Episcopi Isachi, secundum praedictorum Sindicorum confessionem coram nobis factam, debere pertinere. De Policinis vero, Tumbis Suventinensium, Xamplis, Fluminibus navigabilibus, & de aliis, quae ad publicaria spectant, praedicto Marchioni Azoni pro se & Bonifacio Patruo suo duas partes in integrum, & Sindicis pro Communi Adriani tertiam insolidum (ita tamen, ut eam tertiam partem a praedictis Marchionibus per Feudum teneant, ac ei fidelitatem faciant) assignamus. Tali verò conditione & pacto, quod si qua partium id, quod sibi pro rata contigerit, laborare voluerit, non ideo minus suam & alterius possit laborare partem; & quae pars laborare cessaverit, justum cambium ab alia parte recipere teneatur. Praeterea verò pro Domo Marchionis duas partes totius nemoris Adriani cum omnibus suis pertinentiis & lateribus, secundùm quod continetur in emphiteusi & Libellis Marchionum, praefato Domino Marchioni Azoni, & jam dictis Sindicis pro Communi Adriani tertiam partem ejusdem nemoris cum suis cohaerentiis, ita tamen, ut illam tertiam a praedictis Marchionibus per Feudum habeant, assignamus. Pro qua tertia parte praedictos Sindicos pro Communi Adriani ipsi Marchioni per singulos annos duas amforas vini navigabilis, & unum pastum omni anno praestare debere, ipsiusque Marchionis canes, equos, & retia, & personas ad nemus praedictum ire volentes causâ venandi, portare ad terram, & reducere, Marchionis expensis praecipimus, salvis rationibus omnium aliorum in praedictis locis habentium. De omnibus aliis petitionibus superius coram nobis factis perpetuum finem sub pena centum Librarum Imperialium inter eos esse jubemus. Ad haec fuerunt testes praesentes Dominus Petrus de Alberto de Adigerio, Ottolinus de Mainardis, Gerardus de Benbono, Albertus de Luxia Judex, Advocatus Judex, Mainardus Judex, Gerardus Contrarius, Ugitio de Contrariis, Gerardus de Rithicerio, Transimundus Judex, Jacobus a Parte, Jacobus Pagani, Egidius Blasii Judex, Andreas Judex, Ugolinus Notarius, Marchoaldus, Tomasinus de Contrariis.*

Ego

Ego Aribertus Dei gratia sacri Palatii Notarius praesens, ut audivi & intellexi, scripsi.

Multus essem, si singula heic exposita enucleanda sumerem. Lectori quoque, ut aciem ingenii sui exerceat, derelinquendum est aliquid. Illud potius animadvertere juvat, jus *mensurarum* & *ponderum* heic memoratum, unde ad Fiscum proventus manebat, me alibi deprehendisse. Scilicet in Diplomate Conradi II. Romanorum Regis, in quo confirma- A tum videas insigni Capitulo Canonicorum Ecclesiae Primatialis Pisanae *Rubum de tota Civitate, ut nemo sine ipsorum permissione praesumat appendere vel librare*. Mensurae genus est *Rubus*, & apud Insubres adhuc appellatur *Rubbio*. Jus ergo mensurandi & ponderandi in publicis Mercatibus & Foro translatum fuerat in Canonicos B Pisanos. Diploma ipsum ex eorumdem Tabulario depromtum legendum heic cunctis exhibeo.

Conradi II. Romanorum Regis Diploma, quo Canonicis Ecclesiae Pisanae omnia illorum jura ac Privilegia confirmat, Anno 1147.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Conradus divina favente clementia Romanorum Rex Secundus. Cum nullis debeamus deesse, precipue tamen circa Ecclesias & circa Ministros earum studere debemus, quatinus ipsorum interventu sic transeamus per bona temporalia, ut non amittamus eterna. Proinde omnium fidelium nostrorum tam futurorum quam praesentium noverit industria, qualiter nos petitione & humili supplicatione Canonicorum Pisane Ecclesie, pro remedio anime nostre confirmavimus Pisane Ecclesie & Canonicis ipsius possessiones ab antiquis Imperatoribus sive Regibus ejusdem Ecclesie Canonicis datas & concessas. Ad exemplum itaque antecessorum nostrorum Domni Henrici Quarti Regis, Tertii Romanorum Imperatoris Augusti, & Domni Lotharii Tertii Romanorum Imperatoris Augusti, *tradimus, concedimus & confirmamus in perpetuum Canonicis sancte Pisanae Ecclesiae in proprietatem & possessionem Silvam, Tumulum Pisanum a faucibus veteris Sircli usque ad fauces Arni, & a Fossa Cuccii, quae est prope Fos-* C *sam Caballariam usque ad mare, & tertias piscarie de Stagno: & omnia quae juste & legaliter possident; idest Decimas, predia, domos, & familias, & Guaringagas omnes, que eorum prediis adherent: & omnino omnia, quae justis modis canonice & legaliter adquisierunt & adquirere poterunt. Insuper confirmamus & largimur prefatis* D *Canonicis centum Solidos de ripa &* Rubum de tota Civitate, ut nemo sine ipsorum permissione presumat appendere vel librare. *Curtem quoque de Papiana nostra concessione, auctoritate & banni nostri confirmatione teneant, & de cetero absque alicujus contradictione libere dispenant, & proprietario jure quiete possideant. Et si quid* E *per hanc concessionem in eadem Curte adquisierint, quiete & libere possideant; ipsos & sancte Pisane Ecclesie jam dictos Canonicos sub nostra tutela & defensione recipimus, itaut videlicet nulla persona magna vel parva, nullus Dux, nullus Marchio, nullus Archiepiscopus, vel Episcopus, nullus denique vel officii vel ordinis homo audeat ipsos Canonicos vel eorum res & familias inquietare,*

tare, molestare, vel aliquo modo fatigare, nec ad Placitum nec caulam forensem, nisi in Curia nostra invitare, sed securi & absque ulla perturbatione divinis possint servitiis vacare, & pro nostri statu Imperii propensius exorare. Preterea statuimus, ut numquam temporis prescriptione predicti Canonici jura sua & possessiones perdant. Si quis autem, quod non credimus, temeraria A *presumptione hujus nostri Precepti decretum infringere temptaverit &c.*

Acta sunt autem hec Ratisbone, presentibus Henrico Ratisbonensi Episcopo, Odone Frisiensi Episcopo, Alberone Exstatensi Episcopo, Rabierto Pataviensi Episcopo, Henrico Duce de Bawaria, Hermanno Palatino Comite, Friderico Ratisbonensi Advocato, Godefrido Comite de Nuuremburc.

Signum Domini Cunradi *Romanorum Regis Secundi.*

Ego Arnaldus Cancellarius vice Henrici Moguntini Archiepiscopi & Archicancellarii recognovi.

Anno Dominice Incarnationis MCXLVIII. Indictione VIII. Regnante Cunrado Romanorum Rege Secundo, Anno verò Regni ejus X.

Data Ratisbone in Christo feliciter. Amen.

Utilis quoque ad mores veterum dignoscendos erit Charta, quam ex Regesto MSto Cencii Camerarii a me descriptam, heic editam volo. Castrum *Priceni* (idem, ut puto, quod nunc *Proceno* appellatur apud Aquampendentem in Urbevetano agro) spectabat olim ad Tusciae Ducatum. Dux autem Tusciae Anno Christi MCXCVI. erat *Philippus Henrici Sexti Regis, & Imperatoris Quincti*, frater, qui postea Romanorum Rex in schismate electus fuit. Is ergo praecepit, ut in codicillos referrentur, quae Feuda ad Ducalem Curiam in eo Castello, ejusque agro B pertinerent, & quae *Banna*, idest mulctae, inde colligerentur. En ergo Chartam, ubi complura vocabula occurrent, quorum significationem Eruditis enucleandam dimitto. Unum ego duntaxat insalutatum abire non sinam, nempe: *Castellanus Radicosani venit tunc in Priceno, & grisavit omnia bona eorum:* idest ap- C prehendit. Purum putum verbum Germanicae Linguae habes, videlicet *Greiffen*, ita ut aliqua oborta mihi fuerit dubitatio, num pro *Guisa*, *Wisa*, & *Guisare*, de quibus vide Glossarium Latin. Du-Cangii, veteres scripserint *Grisa*, *Grisare*.

Jura Curiae Ducum Tuſciae in Caſtro Priceno, ex praecepto Philippi Ducis Tuſciae collecta, Anno 1196.

IN Dei nomine. Charta teſtium recipiendorum ad inveniendam veritatem jurium & rationum, atque rerum omnium, quas Curia habet vel habere debet in Caſtro Priceni & ejus Curte intus & extra in ejus pertinentiis, ut ad perpetuam memoriam in publicam formam redigantur.

Rolanduccius Guidotti de Caſtro Priceni juravit corporaliter tactis ſacroſanctis Evangeliis dicere omnem veritatem, quam ipſe ſciret de omnibus rationibus & juſtitiis & rebus, quas Curia habet vel habere debet in Caſtro Priceni & ejus pertinentiis intus & extra. Et ea, quae ſciverit, mihi Guidoni Maizi Notario patefaciet: nec a me recedet, donec redigam in ſcriptis omnia dicta ſua. Qui Rolanduccius, poſtquam ſic juravit, dixit ſuo juramento, quod Domus Abruini, & totum teximentum, quod ſub Fracta eſt, eſt de Curia. Item dixit, quod duae domus, quas Zabulinus tenet, ſunt de Curia pro Grafio. Item dixit quod de Feudo Anſoaldi ſunt duae domus juxta domum Odonis & domum Guidonis de Monaco, quae ſunt de Curia. Item dixit, quod pro Presbytero Rolando ſunt duae domus, una quarum eſt juxta domum Roſae Donati, alia eſt juxta domum Zavattae, quae ſunt de Curia. Item pro Marcoaldo eſt una domus juxta domum Guidonis, & domum Johannelli de Scotta, quae eſt de Curia. Item domus Presbyteri Guidonis Fronzi & Cella juxta Ofreduccium & Girardum eſt de Curia. Item domus, quae eſt juxta Presbyterum Joannem & Ugolinum Donuli, eſt de Curia: & una domus, quae eſt poſt domum Gualterii, ſimiliter eſt de Curia pro Rampo. Item dixit idem Rolanduccius, quod Vinea, quam tenebat Bartholomaeus de Janni, & Ugolinus & Guiducius & Guilia Balzana, quae eſt in Grotticella, ab una via uſque ad aliam, eſt inter Vineam filiorum Anſelinuli & Vineam Scarlatinam, & eſt de Curia pro Bacaſevo, & eſt ad quinque vel ſex zappas. Item dixit, quod Vinea, quam tenebant filii Macoaldae & Johannes de Buſignano, quae eſt inter Vineam Saxi & Ofreducii & ripam & viam, qua itur ad Molendinum Gualterii, eſt de Curia pro Rampo, & eſt ad duodecim zappas. Item dixit, quod Vinea, quam tenebat Scarlatinus, quae eſt inter Ezalum, Evaconum, & Baffum, eſt de Curia pro Piero de Strambo, & eſt ad quatuor zappas. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Spallafredae, quae eſt inter Scarlatinum & Boccalamam & Bertam & viam, eſt de Curia. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Presbyteri Guidonis Fronzi, quae eſt inter Vineam Epiſcopi & Presbyteri Janni Fronzi & Benecaſam Strojani, eſt de Curia, & eſt ad quatuor zappas. Item Vinea, quae fuit Pieri Presbyteri Dominici quam tenebat Carinzo ſub Fracta juxta Abruinum, eſt de Curia, & eſt ad ſex zappas. Item dixit, quod Vinea Penzaventris ſub Fracta juxta Judicem & Rodolfulum Calvuli, eſt de Curia, & eſt ad duas zappas. Item dixit, quod Lardus & Guido de Montepulzano & Coſtam tenent a Curia Vineam ſub Fracta ad Mezolanum, & ſunt de Curia. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Pricelli de Pandecornu, quam tenebat Jannuzalus & Granus

nus & Presbyter Aldibrandus, quae est inter Vineam Macaruti & Vineam Pieri Calvuli & Blanci & Benencasae Maironis & viam publicam, est de Curia & est ad octo zappas. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Mazocli, quam habet Grumolus juxta Fontanam Interlecave, est de Curia, & est ad sex zappas. Et cohaeret eidem vineae Vinea Grasi a Pede, quae est inter vineam Penzaventris, quam habet Guido de Montepulzano, quae est inter Zabulinum & Guillielminum & filium Mejanellae & Cittadinum & Robertum.

Item dixit, quod Vinea Grasi, quam habet Zabulinus, quae est inter Gruniolum & Rusticellum Pirite & Campum Saxi & Mazocli, est de Curia, & est ad duas zappas. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Marcoaldi & Presbyteri Rolandi, quae est inter Saxum & Mazapalum & Flumen & Judicem & Rusticellum, est de Curia, & est ad duodecim zappas. Item dixit, quod Vinea quae fuit Martini Pocuserni de Flumine & de Novitina, & alia, quam tenebat Petrus Pocusonni, ab alia parte, est de Curia. Item dixit, quod Vinea, quae fuit Presbyteri Rolandi de Cotone, est de Curia, & est ad quinque zappas. Item dixit, quod duae Vineae Rampi in Aqualatula sunt de Curia. Item dixit, quod Vineae, quas tenet Guido Monaci sub Fracta, sunt de Curia, & Vinea, quae est sub Curia similiter, pro Presbytero Rolando. Item dixit, quod Campus Zabulini de Greppis est de Curia prope Zanvenire, & est inter viam Guidonis Monaci & Zuccam. Item dixit, quod Campus, quem tenet Guido Monaci pro Cavasenno de Cornu de Fracta, & omnes alii de Casenticu & de Silice & de Casaletio & de Retentiano & de Acceptorio & in Corneto & in Jove, & ubicumque est hoc, quod fuit Cavasenni pro feudo Gui-

A *donis Rozi, est de Curia. Item dixit, quod a Torolla & Amillalla usque ad Logium, & tendit usque ad Podiolos partitos & Cerretum Gisi, est de Curia pro Penzaventre, & est de feudo ejus. Item dicit, quod in Versure est Campus Presbyteri Rolandi, quem habet Senese, qui est de Curia. Item Campi, quos habent filii Bonaegrassae in*
B *Versuris & in Fontanello super stratam & inferius in Rota, sunt de Curia pro Rolando Neri. Item dixit, quod Campus de Fontanapoli, quem habet Senese inter Sanctum Martinum & Bonfilium, est de Curia pro Rampo. Item dicit, quod Acceptorium juxta Paleam inter Guidonem Monaci & Cruaconnum, sunt Rodia de Curia. Item dixit, quod alia*
C *Rodia de Corona Ribejeri, & Rodiaria Carinei & Guillielmini, & totum alium de Escletis, sunt de Curia. Item dixit, quod in Santagnella est pars feudi Boccasevi, quae est de Curia. Item dixit, quod Campus, quem habent filii Machaldae in Colle Grannu est de Rodio Curiae, quam fecit filius Guidonis Mambergae & Tosus Siliae. Item di-*
D *xit, quod feudum Dolce est de Rodio Curiae, & Rodium de Roveto similiter, & Rodium de Certeno & de Aluella sunt de Curia. Item medietas tenimenti de Fontanello est de Curia, & de alia medietate debet reddere Abbas Sancti Salvatoris Curiae Priceni annuatim viginti Solidos Denariorum, & unam Salmam Scutellarum, & unam*
E *Salmam Castanearum, & unum Porcum. Item dixit, quod Campi Raynucii Rampi, qui sunt in Campi usque in Fossatum, & tenent eos filii Macaldae & Johannis, sunt de Curia. Item quod medietas Vallis de Rene & Podium Gaidi & Stefetti in Oppieta juxta Fielem, est de Curia: & Campi post Jovem pro Precello Pandecornu, quos tenet Jannutius & Presbyter Ildibran-*

dus, sunt de Curia. Item dixit, quod duo Campi in Fontanapoli, & unus in Valle de Fenaja, sunt de Curia pro Presbytero Rolando Senes.

Item dixit, quod Zabulinus tenet quemdam Campum in Rota inter Ildibranduccium Presbyteri & Benefactum & Gualterum, qui est de Curia. Item Rosellus habet alium campum in Rota, qui est filiorum Ansoaldi juxta praedictum campum. Ita juxta eumdem est alius Campus Mazocli, qui sunt de Curia. Item dixit, quod Gruniolus habet pro Mazoclo alium Campum in Rota inter Ildibranducium & filios Ansoaldi, qui est de Curia. Item dixit, quod in Beltorio juxta Benefactum & filios Englesci est Campus Ansoaldi, qui est de Curia. Item idem ipse Rolanduccius dixit suo sacramento, quod Berardus interfecit socerum suum Grafium: unde Castellanus Radicofani venit tunc in Priceno, & grifavit omnia bona eorum. *Postmodum dedit Castellanus ipse hec omnia Hospitali Pontis Henrici pro septem Libris: & Hospitale dedit postea eadem bona Zabulino in libello ad pensionem duodecim Denariorum annuatim Hospitali reddendam. In iis bonis sunt Vineae in Paterno ad septem zappas, & duae vel tres domus. Item dixit, quod Rainucius Rampi vendidit Comiti Ildibrandino & Bernardino filio Ugolini omnia sua bona immobilia, scilicet Vineas in Roia, quae sunt ad sexdecim zappas, & sub Castroclufo, & terram in fossato Merdario & unam Casam. Item dixit, quod filius Berardi & Guittonis de Rocio, de quo est domus Senesi, quia Senese est de ipsa domo, & domus Anselmi & Bertenerii & filii Orlanduccii Roberti, & Aldibrandinus Drudi, & domus Bocci, & Ildibranduccius de Pevite seu Orlende & Martinus cum sociis suis, scilicet Zoppo & filius Scarnapulce, & Raynaldus Guittonis, & Rainerius Oviza, & Paganellus Pezaventris, qui habent Feuda a Curia, pro quibus tenentur servire Curiae ad equos & arma & de fidejussionibus. Item dixit, quod banna Curiae sunt haec. Quicumque descenderet per Ripam pro causa foci, vel lupo, vel latrone, debet dare tres Solidos Curiae: de mondeciis viarum tres Solidos. Item de omni porco & salma vini unum denarium ad Portam, si est forensis. Item dicit, quod a Sancta Maria de Martio usque ad Sanctam Mariam de Augusto non debet aliquis in flumine piscare ad guadam nec ad stortam. Et si quis contra faciet, dabit tres Solidos Curiae. Item si in Bumino a Torolla usque ad Campum Anselmi aliquis dirojaret, perdet Rodium, & tres Solidos dabit Curiae, nisi esset Sepebandese Venatorum. Item si quis incideret in Silva Vallis Herminae, tres Solidos dabit Curiae, nisi pro pungulono, vel virga coriati vel ritorta. Item de gottata quinque Solidos Curiae. Item si quis insultaret contra alium, a flumine superius & a Cannapina in susum & a Cava Estrieti, scilicet manu armata, solvet Curiae pro banno sexaginta Solidos. Item dixit, quod qui suo ictu vel percussione sanguinem effundi fecerit alicui, solvet sexaginta Solidos Curiae pro banno. Item dixit, quod Rodia & Silva Ripetosi sunt de Curia. Item dixit, quod si quis venderet bladum a Sancta Maria de Augusto usque ad Kalendas Martii forensi, qui foras ipsum portaret, dabit tres Solidos Curiae. Item dixit, quod tenimenta, quae sunt sub Fracta, sunt proprie de Curia.*

Stefulus de Castro Priceni juravit corporaliter tactis sacrosanctis Evangeliis, dicere veritatem de praedictis omnibus, sicut Rolanduccius testis primus supradictus. Qui suo juramento dixit eadem.

eadem omnia per singula capitula, quae dictus Rolanduccius Guidotti superius dixit. Et addidit & dixit, quod Feudum Pezanventris, & Orlandi Neronis & Ansoaldi sunt Curiae, qui sine heredibus mortui sunt. Et dixit, quod pater Ezali Ervaconni debebat canes Curiae ducere ad evacuandum pro suo Feudo, quod a Curia tenebat.

Jannuccius de Priceno juravit corporaliter tactis sacrosanctis Evangeliis dicere omnem veritatem, quam sciverit de praedictis omnibus, sicut Rolanduccius supradictus primus testis. Qui postmodum suo juramento dixit idem per omnia capitula, quae Rolanduccius Guidotti primus testis. Et addidit & dixit, quod Zabulinus emit ab Hospitale bona, quae fuerunt Grafii & Berardi contra prohibitionem suam, quia eo tempore erat hic testis, Nuntius, & Castaldus Curiae, & ex parte Curiae prohibuit Zabulino ne emeret, quia illa bona erant de Curia. Item addidit & dixit super facto Rainutii Rampi, quod Comes Bernardinus vendidit pro centum Libris veterum Denariorum omnia sua bona & jura, quae habebat in Castro Priceni, Archiepiscopo ementi pro Imperio, quia ipse tunc Legatus Imperatoris erat in Italia. Item dixit, quod omnia, quae fuerunt Presbyteri Rolandi habet Senese. Item de Feudis addidit & dixit, quod Boccasevu & Pierus Strami & Pierus Presbyteri Dominici, & Rolandus Neri habuerunt similiter feuda a Curia, sicut alii supradicti. Et addidit & dixit, quod ex praecepto Curiae fuit, quod nemo auderet vendere vel alienare aliquid de praedictis Feudis, & qui emeret, amitteret. Item addidit & dixit, quod Filii Presbyteri Dominici vendiderunt Vineas & Terras de Feudo suo Carincio, & dixit, quod fere omnes vendiderunt de feudis eorum, quidam plus quidam minus. Item addidit & dixit, quod medietas Vallis Viceni est de Curia Priceni, & Nemus & Podium Petri Aluellae similiter, & Collis Rotundus. De aliis dixit idem, quod Stefulus.

Zabulinus de Priceno juravit, sicut alii supradicti testes. Qui suo juramento dixit idem per omnia, quae Rolanduccius primus testis. Post quod dixit, quod ipse pro decem Libris emit bona Grafii ab Hospitale ad pensionem duodecim Denariorum sibi annuatim reddendam. Et audivit a Socero suo & aliis quibusdam, quod nemo audet vendere aliquid de Feudis suis. Et addidit, & dixit, quod filii Anselmuli & filii Bonegrassae & Martini habent de Feudo Orlandi Neronis & Episcopatus habet medietatem Feudi Danscaldi & Canonici de Soana habent aliam medietatem.

Recepti sunt supradicti testes de mandato Domini Marsilii Castellani Radicofani pro Domino Philippo Tusciae Duce & fratre Domini Henrici Dei gratia Romanorum Imperatoris, *& eodem Castellano praesente, & de consensu & voluntate hominum Castri Priceni. Et postquam recepti fuere, eorum dicta in scripta redacta, praedictos testes seu attestantes ego jam dictus Guido Notarius de mandato praedicti Castellani & voluntate hominum Priceni, eisdemque praesentibus legi & publicavi, & eorum dicta expressius notificavi in Ecclesia Sancti Angeli praedicti Castri, coram Saxo de Priceno & Gualtero ejus fratre, Ofreduccio, Willielmo....... Senese, & Presbytero Aldibrando, & aliis pluribus testibus ad hoc vocatis. Et praedicti testes, qui testificati sunt, praesentes interfuerunt, & haec omnia intellexerunt, Anno Domini Millesimo Centesimo Nonagesimo Sexto, Indictione XV. Mense Augusti*

III. Kalendas Septembris, imperante sereniſſimo Henrico VI. Romanorum Imperatore.

Et ego Guido Maizi, ſacri Palatii Notarius, ut ſupra legitur, praedictos teſtes recepi, & ſcripſi, & ad perpetuam memoriam de mandato jam dicti Caſtellani & voluntate hominum Priceni in publicam formam redegi.

A Sed praeter conſueta onera ac tributa Regi debita, quae ab *Exactoribus Reipublicae* colligebantur, & praeter illa, quae etiam Ducibus, Marchionibus, & Comitibus perſolvenda erant, non defuere olim incommoda alia ab ipſis Reipublicae Miniſtris Populo inlata. Nam & ipſi ſub colore ac nomine *Conſuetudinis*, ſive *Doni*, aut *Solatii*, ut ajebant, gentem ſubjectam nimis ultra aequum gravabant. Interdum quidem obſiſtebant boni Principes, publiciſque etiam legibus ejuſmodi peſtem avertendam curabant: ſed non tam facile pravae conſuetudines edomari ac vinci ſe ſinunt. Eo autem proceſſerat, imperante Carolo Magno, publicorum hujuſmodi helluonum intemperantia, ut ruſtica gens, Servi praecipue ac Aldiones, nimii oneris impatientes, fugâ caelum mitius quaererent, atque agros incultos relinquerent. Interceſſit inclyti Auguſti providentia, promulgatâ Lege 121. inter Langobardicas, quam integram repetere argumenti hujus intereſt. *Audivimus*, inquit, *quòd Juniores* (ideſt familiares) *Comitum, vel aliqui Miniſtri Reipublicae, ſive etiam nonnulli fortiores Vaſſi Comitum, aliquam redhibitionem* (*ideſt* ut nos dicimus, *contribuzione*) *vel collectionem* (nunc *Colta*) *quidam per paſtum, quidam etiam ſine paſto, quaſi deprecando, a Populo exigere ſoleant. Similiter quoque opera, collectiones frugum, arare, ſeminare, runcare, carrucare, vel cetera his ſimilia a Populo per eaſdem vel alias machinationes exigere conſueverunt, non tantùm ab Eccleſiaſticis, ſed a reliquo Populo exigebant. Quae omnia nobis ab omni Populo juſte removenda eſſe videntur. Quia in quibuſdam locis in tantùm inde Populus oppreſſus eſt, ut multi ferre non valentes, per fugam a Dominis vel a Patronis ſuis lapſi ſunt, & terrae ipſae in ſolitudinem redactae ſunt. Potentioribus autem vel ditioribus, ex ſpontanea tamen voluntate, vel mutua dilectione volentibus ſolatia* (ideſt jentacula & convivia) *praeſtare invicem minime prohibemus.* Cum moribus temporum noſtrorum haec ſunt conferenda. Eſt & Epiſtola ejuſdem Caroli Magni ad Pippinum Italiae Regem filium ſuum a me recuſa, Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum, pag. 112. in qua optimus ille Auguſtus ſe accepiſſe ait, *quod aliqui Duces, & eorum Juniores, Gaſtaldii, Vicarii, & Centenarii, ſeu reliqui Miniſteriales, Falconarii, Venatores, &c. manſionatica & paraveredа accipiant non ſolùm ſuper liberos homines, ſed etiam in Eccleſias, &c. Inſuper homines atque ſervientes Eccleſiarum in eorum opera, ideſt in vineis, & campis, ſeu pratis, nec non & in eorum aedificiis illos faciant operari: & carnaticum & vinum contra omnem juſtitiam ab eis exactare non ceſſent, &c.* Haec omnia omnino emendanda & corrigenda Carolus jubet. In lege ſuperius adlata atque in hac Epiſtola, *Angariae* potiſſimum recenſentur, quibus vexabantur Servi ac Aldiones Eccleſiarum. Sed ne Liberos quidem homines ab hujuſmodi flagello immunes abiiſſe inde intelligimus. Hoc tamen luculentius hauriemus ex Lege XXXII. Ludovici II. Auguſti, per me addita Legibus Langobardicis.

A cis. In ea sancitum est: *Ut Liberi homines nullum obsequium Comitibus faciant, nec Vicariis, neque in pasto, neque in messe, neque in aratura, neque in vinea. Et Conjectum* (idem atque *Contribuzione*) *vel residium* (idest, ut suspicor, pecunia, quae *pro residentia* exigebatur) *non solvant, exceptis Aribannatoribus vel Missaticis, qui legationem ducunt*. Pergebant nihilominus Comites aliique Regum Ministri, impotenter agere in Populum suae curae commissum; quare suum quoque duxit Guido Imperator circiter Annum DCCCXCII. grassanti morbo adhibere medicinam, promulgata Lege 3. inter Langobardicas, cujus haec sunt verba: *Nemo Comes, neque Loco positus* (idest Vicecomes) *neque Sculdascius ab Arimannis suis* (hoc est ab hominibus Liberis) *aliquid per vim exigant, praeter quod constitutum Legibus est. Sed neque per suam fortiam in mansionem* (nunc *magione*) *Erimanni applicet, aut placitum teneat, aut aliquam violentiam faciat &c.* En quibus Angariis obnoxii essent eorum temporum
B Populi. *Inconsuetae occasiones*, quarum mentio infra occurret in Diplomate Chonradi II. Italiae Regis, nihil aliud fuere, nisi Angariae hujusmodi a Legibus prohibitae. Chartam accipe, quam autographam vidi in insigni Monasterio sacrarum Virginum Lucensium Sanctae Justinae.

Chonradi II. Italiae Regis ac Primi inter Augustos Praeceptum, per quod Monasterio Sanctimonialium Lucensium Domini Salvatoris omnia illarum jura ac privilegia confirmat, Anno 1027.

C *IN nomine omnipotentis Dei. Chuonradus eterni munere largitoris Rex. Si aliquid locis divino cultui mancipatis largitatis nostre munere conferimus, vel collata confirmamus, ad eterne retributionis premia nobis prodesse nequaquam diffidimus. Omnium igitur Sanctae Dei Ecclesiae nostrorum presentium atque futurorum notitiae pateat, qualiter interventu dilectae* Conjugis nostrae Gislae, *per hanc nostri Precepti paginam, prout juste & legaliter possumus, confirmamus & corroboramus Monasterio Domini Salvatoris, quod est infra muros Urbis Lucae constructum, & ejusdem loci* Abbatissae, *quae vocatur* Alperga, *cunctisque Monachabus Domino ibi famulantibus..... ejus res & proprietates tam quas nunc habet, quàm inposterum habuerit, cum terris cultis & incultis, vineis, pratis, pascuis, silvis, piscationibus, servis & ancillis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, omnemque subjstanciam, quam Locus idem videtur habere. Statuimus etiam, ut abhinc inposterum quicquid prefato Monasterio per dationem religiosorum virorum, seu devotarum feminarum collatum extiterit, sub nostri confirmatione Precepti. Volumus etiam ut predictum Monasterium nostris & futuris tem-*
D *poribus, una cum omnibus rebus atque familiis immune consistat ab omni publica functione & redhibitione. Et si quando Abbatissa obierit, de eisdem ipsis eligant, quam bonae vitae invenerint. Precipimus autem ut nullus Judex publicus, vel ex judiciaria potestate aliqua infra illud Monasterium seu Ecclesias, Villas, aut reliquas possessiones,*
E *quas nunc habet, vel in antea adquisierit, mansionaticum exigere, aut fidejussores tollere, aut homines ipsius Monasterii tam ingenuos, quàm servos injuste*

juste

juste distringere, *aut* inconsuetas occasiones *requirendo*, *eum ingredi praesumat. Sed liceat memoratae Abbatissae, seu & his, quae post eam ejusdem Monasterii regimen habuerint, cum ancillis Dei ibi degentibus tranquille vivere, & Monasticae conversationis propositum quiete servare, ac pro salute nostra, seu Regni stabilitate Dei misericordiam implorare. Si quis igitur hujus Precepti (quod non credimus) violator extiterit, auri optimi Libras mille se compositurum agnoscat, medietatem Camerae nostrae, & medietatem predictae Alpergae Abbatissae, sibique succedentibus. Quod ut verius credatur & diligentius observetur, manu propria roborantes Sigillo nostro jussimus insigniri.*

A

Signum Domni Chuonradi *serenissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Hugo Cancellarius vice Domni Ariboni Archiepiscopi & Archicancellarii recognovit.

Datum Anno Dominicae Incarnationis MXXVII. Indictione IX. Regni verò Domni Chuonradi Secundi regnantis II.

Actum Veronae.

Praeterea *Toltae & mali usus* interdum appellantur ejusmodi consuetudines & exactiones praeter legem, immo & contra legem. Quare intelligas, cur cadente Saeculo IX. Berengarius I. Italiae Rex Monasterio Tarvisino inter alia Privilegia hoc etiam indulserit, *ut nulla magna parvaque persona deinceps audeat in rebus jam dicti Monasterii residentes, ad Placita trahere absque eorum Patrono; distringere vel pignerare; aut teloneum ac redibitionem aliquam, seu Urnas, atque Mutas, vel ullas Collectas ab eis, vel a predicto Monasterio pertentare*, &c. Telonei genus *Muta* fuit, cujus exempla adfert Du-Cangius in Glossar. Latino. *Urna* in Salisburgensi Dioecesi appellabatur mensura liquidorum, atque heic proinde significare videtur tributum Mensurarum supra memoratum. Diploma istud archetypum mihi olim visum in Tabulario insignis Monasterii Sancti Zenonis Veronensis, ereptum heic tenebris volo: sed prius Lectore monito, in apographo, quod mecum detuli, signatum fuisse *Annum Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCXCVI.* quod immutare tamen ausus non sum. Sed certe scribendum est, & in autographo scriptum fuerit *Anno D.CCXCVII.* Hunc enim Annum exposcit *Indictio XV.* immo & *Annus IX.* Regni Berengarii, qui longe post Idus Januarii Anno DCCCLXXXVIII. Italiae Rex renuntiatus, Annos Regni numerare coepit.

B

C

Beren-

Berengarius I. Italiae Rex Monasterium Tarvisinum Sanctorum Petri & Theonesti subjectum Monasterio Veronensi Sancti Zenonis, Mundiburdio suo, aliisque exemtionibus ac Privilegiis donat, Anno 897.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Berengarius divina favente clementia Rex. Si sanctarum Ecclesiarum oportunitatibus Regalis pietas subvenire non abnegat, & eas sua tuitione gubernare procurat atque defendere, a summo ac pio protectore Christo ipsam in cunctis juvari, nulli prorsus constat esse ambiguum. Noverit igitur omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum industria, ob amorem Dei, sanctique Zenonis Confessoris Christi atque Pontificis, Monasterium novum, situm in Comitatu Tarvisiano, quod dicitur constructum in honore Sancti Petri ac Sancti Theonisti, pertinens de Monasterio Sancti Zenonis sanctae Ecclesiae Veronensis, cum omnibus suis juris pertinentiis, ac adjacentiis in integrum, sub mundiburdi nostri tuitionem atque defensionem funditus recepisse, sub ea videlicet emunitate, quae a Praedecessoribus nostris ac nobis in predictum Sancti Zenonis Cenobium aemissae atque largita,* absque omni censu ac redibitione, seu publicorum Exactorum molestia ac violentia hominum cunctorum remota. *Ea scilicet ratione,* ut nulla magna parvaque persona deinceps audeat homines in rebus jam dicti Monasterii residentes ad Placita trahere absque eorum Patrono, distringere vel pignerare, aut teloneum ac redibitionem aliquam, seu Urnas, atque Mutas, vel ullas Collectas ab eis, vel a predicto Monasterio pertemptare ullo ingenio exigere; *vel quicquam quod injustum aut contra legem, aut contra juris rationem in Massarios, silvas, campos, salectas, aquas, aquarumque decursus, homines liberos ac servos agere, ac inferre nitatur. Sed liceat in predicto sancto Loco famulantibus pro nobis Regni nostri statu ac subole nostra orare, & quieto ac tranquillo pacis jure supplicationes effundere ad ipsum, cui cuncta sanctarum pertinent Ecclesiarum. Largimur etiam in predicto sancto Cenobio beati Zenonis & Sanctorum Petri & Theonisti, ut quicumque ex bonorum hominum suas res largiti per quascunque titulum donationis, offersionis, seu vinditionis Cartolas emiserint, libere & absolute predictae res permaneant. Insuper concedimus per hoc nostrae munificentiae Preceptum omnem redditum, quod annualiter homines Calinianenses ad partem ipsius Cenobii reddere debent, secundùm diffinitionis calculum, quod tempore Domni divae memoriae Hlotharii Imperatoris diffinitum fuit, ut ita adimpleant absque omni minoratione vel contradictione alicujus hominum. Si quis contra hanc nostrae largitionis tuitionem insurgere vel ex predictis omnibus molestiam inferre temptaverit, sciat se compositurum XXX. Libras auri obrizi, medietatem Camerae nostrae, & medietatem predictis Sanctorum Cenobiis, cui fuerint illatas injurias. Et ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus illesum & inconvulsum observetur, manu propria firmavimus, & anulo nostro jussimus insigniri.*

Signum

Signum Domni *Berengarii gloriosissimi Regis.*

Vitalis Cancellarius jussu Regis recognovi & subscripsi.

Data VIII. Idus Januarii, Anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCC-XCVI. (*) Anno verò Regni Domni Berengarii gloriosissimi Regis IX. per Indictionem XV.

Actum Episcopio Cenedensi, in Dei nomine feliciter. Amen.

Praecipue verò in Civitatibus Italiae liberis usus increvit *Boatiae*, quae *Vota* (corrupte, ut puto) appellatur in Epistola Innocentii III. Papae ad Archiepiscopum Compostellanum Lib. 2. Epist. 139. atque ibi dicitur *Census, qui Vota dicitur, quem Hispanorum Catholici Reges ex singulis boum paribus annuatim persolvendum statuerunt*. Neque recens inventum fuit. Anno MLIX. ut est in Cardinalis Baronii Annalibus, quum Robertus Guiscardus pro Apulia & Calabria ad Vassallagium ac Censum Nicolao II. Summo Pontifici sese obstrinxisset, inter alia pollicitus est, se *annualiter pro unoquoque jugo boum pensionem, scilicet duodecim denarios Papiensis monetae persoluturum Beato Petro, & Nicolao Papae Domino suo*. *Rugadicum* appellatum videtur ejusmodi tributum in Charta Reipublicae Derthonensis Anno MCLXXXIII. (siquidem vitiata non sit apud Ughellium vox illa, nempe, *Rugadicum est duo Soldi de unoquoque pari boum.*) *Boatiae* autem aperta mentio est in Charta, quam ex Regesto pervetusto Communitatis Mutinae depromsi.

Qualiter

(*) Scribendum, ut supra monui, DCCCXCVII.

Qualiter Homines de Abbatia de Fraxinorio in omni anno jurant sequi Consules Mutinae. Anno 1173.

In Christi nomine. Anno a Nativitate ejusdem MCLXXIII. Indictione VI. Sacramentum quod Homines Abbatie me Blaxio Notario, & Domino Bernardo Malvezo Consule Mutine, & Rolando Bajamontis, & Dono Brocardo, Uugulino, & Cassino, ac postea Domino Martello, Domino Johanne Bonifacii, & aliis presentibus fecerunt, tale est. „ Ego juro salvare & defendere Homines Mutinae, & eorum bona ubicumque pro posse „ semper, & omni anno dare Boatiam Mutinae sex Denarios Lucanos pro unoquoque pari boum, „ quos habebo: & omni anno jurare sequi Consules Mutine, postquam ab eis, vel ab eorum Misso requixitus fuero, sicuti Homines Mutine. Et facere ostem ad „ voluntatem Consulum Mutine, qui „ nunc sunt, vel erunt in antea, „ & nunc eos sequi juro, exceptis „ Militibus Castaldionibus, quousque erunt Castaldiones, scilicet „ Tasinus, Rainerius & Manganellus; & Castellanis, qui cotidie „ habitant in Castris sine fraude, „ quamdiu habitantiam suprascripto „ modo fecerint, nichil aliut nisi „ solummodo suprascriptam Boatiam „ excipientes. *Qui primi juraverunt, hi sunt: Tassinus, Pustecus de Rubiano, Gandulfinus de Saluto, Ildeprandinus de Lama & Horabona frater ejus, Henrigetus, Odo, Drudolus, Tuesendus, Gandulfinus de Lama, Ildeprandinus de Guizago, Janellus de Analdo, Gerardus de Closca, Ugulinus de Sechaseno, Jambonus de Guitta, Ramondinus de Adele, Gualandus de Saltino, & Gerardus de Saltino, Gosizus, Ildeprandus de Monte, Guizardus Granni & Ribaldus fratres, Frodulfus, Raimondus de Valle, Raimondus de Sclosca,* qui excepit Boatiam; *Ildeprandus, Oldemerius, Carlitus, Gandulfinus, Batalia, Bernardus, Petrus de Albaro, Rainaldus, Andrianus; Petricinus, Bassus, & Frodulfus. De Cornilio vero Stephanus de Molino, Ildeprandus de Prato, Codiponte, Sigefredus, Paxinus, Pizolus, Pupus & Johannes pater eorum, Stephanus, Johannes de Valle, Gandulfinus, Muscus, Bugnolus, Weretus, Marcignonus, Ramixinus, Johannes Drugini, Guidonus, Gerardus. De Laguxolo Ildeprandus & Robertus. De Monte Stephano Tizonus, Guasconus, Rainaldus, Baixius, Manente, & Rainerius Castaldio, qui juravit ut Taxinus. De Amogno Toxius, Rolandus, & Bonatus. De Ceretulo Janinus & Albertinus consanguineus ejus, Arduinus, Horabona, Amaninus, Lambertus, & Guizardinus. De Suxiano Berne, Ugolinus, Uliverius, Belentius, Bertemondus, Martinus, Albertinus, Raimondinus, Baroncinus, Additio de Costregnano, Gerardus & Nigrellus, Dominigus, Borleginus, Corrigellus, Blancus, Engezellus, Ugulinus, Janinus, Rolandinus, Guido, Rodulfus, Spinenbecus, Cursolus, Gerardinus de Baroncino, Rainuzolus, Daibertinus & Ubertinus. De Savonerio Arduinus, Petrus, Johannes de Ursis, Jambonus, Petrus, Allegrettus, Azolinus, Grimaldus, Martinellus, Azo Golferius; Azo Ferrarius, Albertus, Azolinus, Guirixius, Brutus & Johannes. De Massa Albertinus, Stephanus, Dominicus,*

cus, Ugulinus de Gallo, Gerardus de Pochapalea, Ubertinus Maginus, Ugulinus Bernardi, Bonardus, Gerardinus de Montali, Abandonatus, Botonus & filius ejus Cenzapanis, Guidoctus de Pocapallea, Gandulfus Bernardi, Pacificus, Petrus Bernardi, Rainucinus de Cisina, Johannes Trecifelonus, Andreas Guidoctus, Ildeprandus, Arardus, Martinus, Passius, Odo, Bezo, Petruccius, Oddo, Henginulfus & Montexinus. De Casula Bonensegna & Raimondus ejus filius, Pildericcius, Andreas de Planexinis, & Guillielmus ejus filius, Ptolomeus, Gandulfus de Rio, Martinellus, Petronus, Wiarius, Petrocinus, Albertinus, Gerardus, Pizolus, Albertinellus, Robertus, Gerardus, Martinus, Janittus, Gerardus de Andrea, Ugulinus, & Johannes, Gerardus de Martinella, Johannes de Petrizolo, Arardus Ferrarius, Preite, Albertus de Buto, Oddo, Johannes Fredulfinus, Johannes de Guinizello, Livaldus, Girardus de Ferrariis, & Albertus de Ferrariis, Wazolinus, Petricinus, Bonusjohannes, Rainunculus, Martinus, Senzanome, Girardinus de Toano, Guidoctus, Girardinus Guiduccii & Rubeus.

De Medula Manganellus Castaldio, Galioctus, Aiqutus, Guizardus, Rolandus, Malpelus, Wazettus, Piilittus, Paracharus, Guvisius, Altonus, Camphus, Pizollomus, Vivianus, Lagus, Janiscus, Grecus, Guizardus de Sevali, Ugulinus de Pallagnna, Wirisius de Sevali, Oddo de Auritta, Robertus, Engizettus, Lupus, Janinus, Candus, Ugulinus, Raimondus, Ildeprandus, Trucolus, Ricius de Sera de Migno, Tuscus Mazolinus, Romanus, Bellencinus, Guidoctus, Gualdonus, Geminianus, Brancolus, Tignosus, Mazus, Zanferus, Auriloclus, Petrizolus, Gerardus, Gotifredus, Aldradellus, Pilletus de Sevali, Mazolus, Ildeprandinus, Armanus, Ricius, Guillielmus, Bernardus, Petrus, Indivinus, Bojonus, Arduinus, Engizettus, Guirixius, Pugnettus, Petrettus, Ursellus, Ugulinus, Ribaldus, Bernardinus, Ildeprandinus de Sevali, Rainerius Magnanus, Janellus, Ildeprandinus, Grimaldellus, Girardus de Bocaxono, Ursellus, Sevarinus, Bernardus de Auricta, Bonusvicinus, Petricinus, Gualfredus, Bajamonte, Arnulfinus, Johannes, Bernardus, Petrus, Janellus, & Arduinus de Casa de Moretis. De Sassedella Conradus, Albertus, Oddo, Gerardus, Ugitio, Marus, Prandus, Pizus Fulcherius, Bojonus, Stephanus, Ubaldinus, Aliotus, Macagnonus, Bernardinus de Sera de Migno, Petricinus, Michaël, Guastavinus de Avicta, Ugolinus de Cademoreno, Belencinus, Rolandinus, Inginulfus, Spinellus, Gandulfus, Ursitus, Teuzolinus, Bulgarus, Bernardinus, & Pallucius de Cademoreno, Engicinus & Balandus. De Naredulo Ursus, Albertinus, Gibertus, Michaël Albertonus, Ildeprandus, Buscus, Ildiprandus. De Farnetulo Vivianus, Tapinus, Albertus, Gandulfus de Vitriola, Decanus. De Palagana Janellus de Valle, Martinus, Ptolomeus, David, Noë, Janellus de Bontis, Pulligus, Balbus, Janinus, Petrocinus, Guizardus, Cozus, Stephanus, Janellus, Ubertinus, Albertinus, Vitalis, Stephaninus Folitus, Manfredus, Petrizolus, Martinuccius, Janellus, Engenzellus, Bondus, Janitinus, Odilinus, Laurentius, Engicinus, Ubaldinus, Lanfranchinus, Zucus, Guitexitus, Dominicus, Johannes, Petrizolus, Arduinus, Gibertinus, Andreas, Albertinus, Petrus, Biccitus, Petrizolus, Lucianus, Hondeus, Pellatus, Martinus, Rolandus, Girardinus de Monte, Grimaldus, Hengezellus, Abientus, Rozus, Guirisius, Bonussenior, Albertus de Profundis, Segnoretus, Janinus & Rai-

& Rainucinus. *De Carezetula Villa Archivolti Janellus, Bonusjohannes, Bosus, Martinus, Ildeprandinus, Arduinus, Aliotus, Rolandus, Sullimanus, Cassonatus, Gibertus, Johannes, Lanfrancus, Ugulinus, Gandulfus, Jacobinus, Johannes, Fiulomalus, Bernardinus, & Bernardinus Baxalevore. De Vidriola Monachus, Clerigellus, Cazaguera, Guizardus, Gilius, Ugulinus, Arcivixius, Benjamin Veclus & Cazaguera, Engizinus, Bottus, Engezettus de Gasdia, & Engezettus, Albertinus, Guidolinus, Munarius, Ildeprandinus, Garulius, Petricinus, Janinus, Pizolus, Gerarducius, Gerardinus, Albertinellus, Nitonus, Rubeus, Janinus, Rubeus, Belco, Luscus, Oprandinus, Ugitio, Rascatius, Gandulfinus, Rainerius, Petrus, Mittifocus, Janinus, Vitalis, Albertinus de Pugnone, & Bertomondus. De Fraxinorii Burgo Butterius, Gottifredus, Manfredus, Bernardus, Sinibaldus, Rufus, Guirixius, Tedibonus, Gotefredus, Guidoctus, Bernardus, Cavalcalupus, Dente, Horabona, Geminianus, Vincentius, Stephaninus, Ildeprandus, Rolandus, Guizardinus, Petricinus, Petrus, Caritas, Niger, Mercadente, Johannes, Mondinus, Gerardus, Pizolus, Arditio, Pittetus, Turclius, Rainuccinus, Clerigellus, Gandulfinus, Bernardus Bajamonte, Guido, Blancus, Ambroxius, Bennus, Folia, Bonifacius, Pistor, Guidoctus, & Guidoctus, & Gandulfinus. De Arcivolto Castellani Corvulus, Raimondinus, Castaldio, Cervus, Zaffarinus, Guido, Daniel, Rainucinus, Boratius, Petrus, Parasaccus, Oliverius, Odo, Guiscardus, Tunsus, Oddolus, qui non sunt Castellani, Junius. De Runcho Sigifredi Grugnolus, Ildeprandus, Richardus, Belfante, Manente, Brugnetus & Boniolus. De Runcho Sigifredi, qui non sunt Castellani, Ildeprandus & Bernardinus frater ejus. Homines Archipresbyteri de Rubiano Ugolinus de Rubiano, Gandulfus de Gorzato, Ildeprandus de Carezeculo, Janinus de Laguxolo, Albertinus de Laguxolo, Horabona, Rustigellus, Guirixius, Janinus, Rodulfus & Janinus.*

Ego Blaxius Imperialis Sacri Palatii Notarius interfui, & suprascriptos homines universos sacramentum facientes, ut supra legitur, scripsi.

Ad haec non minùs antiquis quàm nostris temporibus, extraordinariis tributis & exactionibus Populi premebantur, praesertim si belli sustinendi aut inferendi necessitas ingruebat. Ac praecipue in Vassallos ejusmodi procella sese exonerabat, a quibus Principes *Auxilia* (ita enim appellari consueverunt) facile petebant, sive *Dona gratuita*, & *Mutua* (*Preste & Prestanze* ab Italis vocabantur) quorum adhuc nomen honestum, at rem gravem nonnulli Populi norunt & sentiunt. Sive ergo bellum instaret, sive uxor Principi, ejusve filio ducenda foret; aut collocandae filiae, aut cingulum Militare conferendum Domino, illiusve filiis ac fratribus; aut Civitas, aliudve Castrum muniendum, ut ceteras praeteream caussas, quarum foecunda est semperque erit ambitio, avaritia, & necessitas: *Auxilia* ab universo Populo, interdum verò ab unis Vassallis petebantur atque exigebantur, non secus atque tributa. *Mutua* & *Dacias*, quibus Patavinus Populus lacerabatur, saepe a Cortusiis in Historia commemorari videas, uti & *Prestantias* a Matthaeo Villanio. In Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 3. Guillielmi Apuli versus attuli, quibus testatur, Robertum Guiscardum celeberrimum Apuliae & Calabriae Ducem Anno MLXXVI. aut sequenti, quum filiam suam Hugoni filio Azonis inclyti

Marchionis Estensis conjugem daret, a Comitibus ac Proceribus suis *Doña* petiisse :

- - - - laeti quibus & vir & uxor abire
Donati valeant : nec enim prius Imperiales
Altera cum proles thalamos Michaëlis adisset,
Quodlibet Auxilium dederant . - - -

Quod si pro aliquo extraordinario casu Principi aliquid a Populo bis aut ter pendebatur, sive Magistratibus ac Judicibus a privatis, id in Consuetudinem abibat ; atque ejusmodi tributa, seu salaria, aut dona, sub *Consuetudinis* nomine exinde colligebantur, ejusque vocis crebra est mentio in veterum monumentis. Et istarum sane Consuetudinum, sive immortalium onerum, nulla fortasse Civitas est, quae aliquam in sinu suo non alat ac toleret. Neque ignota haec nomina & onera antiquis. In l. 2. C. de *Offic. Praef. Praet. Afric.* habetur *Notitia Consuetudinum*, *quas in sacro laterculo & in Praetorio pro tempore Dux praebere debet*. Neque Ecclesiastica Respublica hisce Consuetudinibus caruit olim, neque nunc caret. Unum exemplum do ex Diplomate Ludovici II. Augusti Anno DCCCLXXIII. apud Puricellium in Monumentis Basilic. Ambrosianae. *Nullus Pontifex* (ibi legitur) *ullas Praestationes*, *vel annuas Donationes*, *seu quaslibet Angarias*, *& Superimpositas Exactiones*, *contra morem Canonicum*, *sive Regularem Constitutionem superimponere aut exigere audeat*. Ejusmodi verò Consuetudines antiquioribus Seculis appellatae etiam fuerunt *Occasiones*, quod videlicet ea tributa, aut angarias, aut sportulas, sive dona invexisset alicujus belli, aut publicae necessitatis, aut alicujus iniquitatis *Occasio*. Ludovicus Pius Augustus in Lege 37. Langobard. *de injustis*, ait, *Occasionibus & Consuetudinibus noviter institutis*, *sicut Tributa sunt*, *& Tolonea in media via*, *ubi nec aqua*, *nec palus*, *nec pons*, *nec aliquid tale fuerit*, *unde juste census exigi possit*, *ut auferantur*, *&c.* Occurrit eadem vox in aliis antiquorum Regum Chartis ac Scriptorum monumentis. Veterum quoque Tributa ac Vectigalia saepissime *Redhibitiones*, *Publicas Functiones*, *Exactiones*, & *Publica* sive *Publicaria* interdum appellata invenies, uti & aliquando *Fiscalia* & *Regalia*, quod jura forent sive Tributa ad Fiscum sive Regem spectantia. *Imposte* ab Italicis dicuntur ; hoc est angariae, tributa, seu onera imposita: qua ratione, ut alibi monui, in pactis locationum fieri prohibebatur quaevis alia *superimposita*, idest onus, sive tributum. Supra detestati fuimus impiam Legem, sive Consuetudinem, quae nedum inter Christi sectatores, sed ne inter homines quidem sine detestatione nominanda foret : hoc est, Naufragorum bona ad litus ejecta Fisco adjudicata fuisse. Additum heic volo, nefandum ejusmodi usum posterioribus Saeculis potissimum invaluisse in Anglia atque in Regno Siciliae, ut alia loca omittam. Eò humana cupiditas devenit, ut Carolus I. Siciliae Rex ne Genuensibus quidem indulgentiam praestiterit, qui classe sua Anno MCCLXX. sibi, & Sancto Ludovico Franciae Regi fratri suo, in obsidione Tunetana fidelem operam navarant, atque in litore Siculo una cum Regiis navibus naufragium perpessi fuere. Abominandum facinus narrant Annales Genuenses Cassari

ſari Lib. 9. Tomo VI. Rer. Italicarum his verbis: *Porro Rex Carolus naufragio afflictis afflictionem accumulans, extorſit ab omnibus quidquid ex dicto exſtitit naufragio recuperatum, poſt triduum dicens, quod ex Regis Guilelmi conſtitutione & longa conſuetudine, hoc debebat ſuis ſcrineis applicari: defenſiones Januenſium, allegantium conventionem cum ipſo initam, per quam ſani & naufragi in perſonis & rebus ſecuri in ſolo Regno haberi debebant, penitus non admittens.* Et pauca haec ſufficiant de Tributis & Vectigalibus barbarici aevi, quae omnia me nequaquam enumeraſſe pro certo habeo. Hunc etiam campum foecundiſſimum effecere bellorum neceſſitas, & Reipublicae conſervatio, cujus nervi ſunt publici reditus; adde, & Principum quorumdam ambitio & crudelitas. Componat nunc eruditus Lector ejus temporis mores cum Romanorum veterum ritibus, immo & cum noſtris: tum rebus bene perſpectis ſtatuat, minora-ne an graviora olim fuerint publica onera. Exploratum quippe eſt, non minus veteres illos, quos tanti facimus, & cum veneratione nominamus, ſagaciſſimos fuiſſe publicorum ſine numero onerum, etiam ſordidorum, inventores, rigidoſque exactores. Quibus autem oneribus nunc Populi graventur, meum inveſtigare non eſt. Sed dum quiſque propria ſentit, aliena verò, ac praecipue vetera ignorat, in ſua facile tempora invehitur, ac Mundum in deteriora ruere ad inane ſui ſolatium clamitat. Argumento huic finem faciam, unum tantummodo addendo, quod imperitis antiquae Eruditionis mirum videatur, certum tamen habemus a Salviano, locupletiſſimo teſte Seculi a Chriſto nato Quinti. Nos horremus Gothorum, Hunnorum, Langobardorum nomina. Attamen auctor eſt idem Salvianus Lib. V. de Gubern. Dei, tot Tributis ac oneribus aevo ſuo gravatos fuiſſe Romani Imperii populos, ut eis longe melius foret cum Barbaris & ſub Barbaris eſſe. *Franci*, ait, *hoc ſcelus neſciunt. Chunni ab his ſceleribus immunes ſunt. Nihil horum eſt apud Wandalos, nihil horum apud Gothos. Tam longe enim eſt, ut haec inter Gothos Barbari tolerent, ut ne Romani quidem, qui inter eos vivunt, iſta patiantur. Itaque unum illic Romanorum omnium votum eſt, ne umquam eos neceſſe ſit in jus tranſire Romanorum.*

DE

DE ACTIBUS MULIERUM.

DISSERTATIO VIGESIMA.

DISSERTATIO VIGESIMA.

Ge verò & de *Mulieribus* aliquid commentemur, ne ille sexus heic se insalutatum contemtumve putet. Illud primo repetendum est, temporibus barbaricis virgines comam aluisse, hoc est intonsas processisse. Liutprandi Regis Leges non semel commemorant, *filias in capillo in casa relictas*. Et Cunibertus Rex, teste Paullo Warnefridi Lib. 5. Cap. 37. de Gest. Langobardor. *quum Theodotem puellam eleganti corpore & flavis prolixisque capillis paene usque ad pedes decoratam*, laudari audisset, in ejus amorem continuo exarsit. Quae verba indicare videntur, tunc virgines incessisse capillis passis & nodo tantùm, ut opinor, post humeros constrictis. Sed nihil obstat, quin & excogitemus, alias in occipitio crimen collegisse, uti mos etiam temporum nostrorum est. Mediolani, Bononiae, ac alibi adhuc pueri & puellae appellantur *Tosi*, *Tose*, *Tosane*, *Tosoni*, & *Tosetti*. Quod quamvis contrarium sensum ingerat, hoc est, eosdem *tonsos* significare videatur; attamen arbitror, e corruptione vocis *Intonsi* & *Intonsae* Langobardicas seu Italicas voces istas emanasse, uti etiam Ferrarius opinatus est in Li-

A bro de Origin. Linguae nostrae. Si *intonsae* procedebant virgines, ergo ubi marito jungebantur, crinem tondere iis mos fuerit secundum Judaicarum mulierum morem. Diversa tamen Du-Cangius sentit in Glossario Latin. ad vocem *Capilli*, haec scribens: *Promissos crines innuptae ferebant, nec eos in nodos retorquebant,* B *quod nuptarum erat praesertim apud Langobardos*. Sed nisi testes adferantur, hujusmodi opinioni assentiri minime cogimur. Ut enim ajebam, non ideo innuptae a nuptis distinguebantur, quod illae promissos, istae collectos crines deferrent, sed quod illae in *capillo*, istae verò *tonsae* per consequens incederent. Incertum ve- C rò est, num feminae viro traditae caesariem tantummodo decurtarent, an potius paene ad cutem tonderent: quod postremum nunc feminae Judeae observant. Etiam apud Francos veteres plebs masculina, Gregorio Turonense teste Lib. 3. cap. 18. Histor. Franc. *caesariem incisam* gerebant, quum contra prioris stirpis D Reges comam nutrirent, ac per humeros dimitterent: a quo more discessere Reges Carolinae stirpis: nam & ipsi non secus ac Populus, honestâ tonsurâ crimen castigaverunt. Ceterum nulla mihi dubitatio est, quin saltem subsequentibus Seculis, immo vix erepto Langobardis Italiae

Regno, ad mores Francorum ſe compoſuerint Italicae conjugatae, quae ſubinde capillos ſolicite aluerint, atque intortos ad capitis ornamentum geſſerint. Fuit & puellarum mos, interulas gerere, ſive ſubuculas. Paullus Diaconus Feſti breviator, *Supperus*, ait, *veſtimentum puellarum lineum; quod & ſubucula, ideſt Camiſia dicitur*. Ridet heic Paullum Joſephus Scaliger, ſcribens: *Camiſiam uſurpat Paullus verbum ſuae aetatis, ac ſuorum elegantiâ dignum*. Praecipitem Scaligeri ſententiam arguet Victor Vitenſis, qui tanto antea, hoc eſt Anno Chriſti CCCCLXXXVII. de Perſecut. Vandal. Lib. primo, *Camiſias & femoralia* memorat. Immo jam hoc nomen vulgatiſſimum ſuo aevo tradit Sanctus Hieronymus in Epiſtol. ad Fabiolam. En ejus verba: *Volo pro legentis facilitate abuti ſermone vulgato*: hoc eſt Vulgari, qui jam in multis a Latino diſſidebat, ut oſtendam infra in Diſſertat. XXXII. *de Origin. Linguae Italicae*. Pergit Hieronymus: *Solent militantes habere lineas* (ideſt veſtes) *quas Camiſias vocant, ſic aptas membris, & adſtrictas corporibus, ut expediti ſint vel ad curſum vel ad proelia &c.* Quae ergo a Paullo *Camiſiae* vocantur, quibus aevo ſuo puellae utebantur (niſi ad Feſti potiùs aevum ea verba ſint referenda) minime videntur interiores veſtes fuiſſe, quae nunc ſermone noſtro vulgari *Camicie* nuncupantur, ſed ſuperiores ac patentes, hoc eſt, ut nunc dicimus, *Camiciuole*. Haſce lineas, & albas, adſtrictaſque, ut puto, corpori geſtavere puellae. Fortaſſis etiam uſque ad talos deſcendebant. In eamdem ſententiam congruit Octavii Ferrarii opinio, qui lib. 3. Cap. 20. de Re Veſtiar. arbitratur, *Supparum* a *Subucula* fuiſſe diverſum, hoc eſt, tunicae genus, ſuper alia indumenta geſtatum. Quod etiam e ſacra veſte diſcimus, *Albâ* videlicet, quam *Camice* nos appellamus; veteres autem, in primis Gregorius Magnus Lib. 6. Epiſt. 27. & Anaſtaſius in Benedict. III. *Camiſium* & *Camiſiam* nuncuparunt. Adde Alcuinum in Lib. de divin. Offic. *quam Camiſiam dicimus vel Supparum*. Atqui omnes norunt, *Camiſam* hanc, ſive *Albam* ſupra ceteras veſtes in ſacris deferri, atque ad talos deſcendere. Graeci verò ſignificaturi interulam ſive Subuculam, quae tunicae ſuberat, & corpori inſidebat, uſi ſunt voce ὑποκάμισα, ideſt *ſubcamiſia*, ut diſtinguerent a *Camiſiis*, quae ſuperinduebantur aliis veſtibus. Anaſtaſius in vita Sancti Johannis Eleemoſynarii: *dicebat ſemper, quod poſſet expoliare divites, & ipſum etiam hypocamiſum ab eis benevole auferre*.

Ad Sponſalia quod attinet, olim mos fuit, Romae ſaltem, & quidem Saeculo IX. ut vir fidem ſuam de ducenda in uxorem femina confirmaret, annulo ei in digitum immiſſo: quod nunc in ipſa tantùm benedictione matrimonii peragitur. Quum verò ante Sacerdotem conjugium celebrabatur, tam viro quàm feminae *Velum* quoddam ſacratum ſuper eoſdem extendebatur in ſignum pudoris & conjugalis pudicitiae ſervandae. Ad ſecundas nuptias progreſſi, ejuſmodi Velamine carebant. Coronae etiam utrique conjugi imponebantur, quibus ornati procedebant ad maritales aedes. Haec nos docuit Nicolaus I. Papa in Reſponſ. ad Conſulta Bulgaror. Cap. 3. ubi interrogatus, quae conſuetudo ſervanda eſſet in nuptiis, ait: *Noſtrates tam mares quàm feminae nullam ligaturam*

auream

*auream aut argenteam, aut ex quolibet metallo compositam, quando nuptialia foedera contrahunt, in capitibus deferunt. Sed post Sponsalia, quae futurarum sunt nuptiarum promissa foedera, quaeque consensu eorum, qui haec contrahunt, & eorum, in quorum potestate sunt, celebrantur, & postquam arrhis Sponsam sibi Sponsus per digitum fidei a se Annulo insignitum desponderit, dotemque utrique placitam Sponsus ei, cum scripto pactum hoc continente, coram invitatis ab utraque parte tradiderit &c. ambo ad nuptialia foedera perducuntur. Et primum quidem in Ecclesia Domini cum oblationibus, quas offerre debent Deo per Sacerdotis manum, statuuntur: sicque demum benedictionem & Velamen caeleste * suscipiunt &c. Verumtamen Velamen illud non suscipit, qui ad secundas nuptias migrat. Post haec autem de Ecclesia egressi Coronas in capitibus gestant, quae semper in Ecclesia ipsa sunt solitae reservari &c.* Antiquissimus autem erat ritus *Annuli* in Sponsalibus dandi, isque a Tertulliano in Lib. de Cultu Feminarum appellatur *Annulus pronubus*. Romanos Ethnicos eodem ritu usos legimus. A sancto Ambrosio *flammeum nuptiale nuptarum* commemoratur in Lib. de Virginitate Cap. XV. quo nomine *Velamen* illud designatum vides, cujus est mentio apud Nicolaum Papam. Idem Ambrosius Epistol. 19. ait: *Quum ipsum conjugium Velamine Sacerdotali & Benedictione sanctificari oporteat &c.* Quatuor homines ad quatuor angulos ejusmodi *Velum* (quod etiam *Pallium* appellavere) tenebant. Per manus autem Sacerdotis *Coronae* novorum Conjugum capitibus imponebantur, eaeque turritae esse consueverunt, atque ex floribus. Quem morem a Graecis & Romanis acce-

A ptum, uti Paschalius Lib. 2. Cap. 16. de Coronis ostendit, veluti innocentem retinuere Christiani. In contrahendo etiam matrimonio dexteras, uti nunc, ita olim vir & mulier jungebant, uti idem Tertullianus & Nazianzenus, testantur. Denique a Sacerdote monebantur, ut ob reverentiam Sacramenti eo die & se-
B quenti nocte à commercio carnali abstinerent. Immo erant, qui per biduum & triduum subsequens observandam indicerent continentiam: quod sane durum carnalibus nostrorum temporum hominibus videretur. Quum verò ad mariti domum novae nuptae traducebantur, pluribus etiam quam nunc tripudiis, majorique pom-
C pâ, res peragebatur. In Lege 6. Aistulphi Langobardorum Regis Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. haec leguntur: *Pervenit ad nos, quod dum quidam homines ad suscipiendam Sponsam cujusdam Sponsi cum Paranympha & Troctingis ambularent, perversi homines aquam sordidam & stercora super ipsam jactassent &c.* Multam gravem talia in posterum audentibus
D Rex indicit. Langobardi enim id observasse videntur, quod nunc Britannica gens religiose tuetur: videlicet ubi delictum novum emergit, cui poenas hucusque disertis verbis non praescripserint Leges, impune abit; & nova Lex condenda est, ne in posterum castigationem effugiat. Qui *Troctingi* appellantur in
E Langobardica Lege, *joculatores, qui saltare noverunt*, a Papia in Lexico, atque ab aliis creduntur. Equidem in Notis de vi istius vocis dubitavi, & adhuc dubito, quamquam certum mihi sit, nuptias iis temporibus multis lusibus fuisse celebratas. Vide quae de *Trutanis* dicam in Dissertatione XXIX. *de Spectaculis*.

 Quan-

Quantâ autem pompâ Reges ac Principes suas agerent nuptias, multis ostendere possem, & aliquid etiam innui in praelaudata Dissertatione. Sed alio properandum. Illud tantummodo hinc intelligere liceat, minores etiam, proportione dignitatis ac virium spectatâ, in suis nuptiis ludos, convivia, & luxum procurasse. Apud Lombardos praecipue Seculo XIV. & XV. mos fuit Oratorem adhibere, qui in solemni aut Sponsalium, aut ipsius Matrimonii contractu, Epithalamium recitabat coram cognatis, civibusque in paternas Sponsae aedes coactis. Hoc est, Orationem, qua is effundebatur in laudes geminae Familiae, atque adolescentis utriusque. Duo ex hisce Epithalamiis in commendationem amplissimae Borromeae gentis dedi ego Tomo 2. Anecdotor. Latinor*. Multum auri ejus pompae occasione in vestibus, monilibus, conviviis, aedium ornamentis, ludis, aliisque hujusmodi luxus & gulae profusionibus per dies multos a viro impendendum erat. Sed neque amici & cognati contributione immunes abibant. Namque in consuetudinem abiit, ut unusquisque aut Sponso aut Sponsae munera offerret, eaque praesertim in Principum ac Magnatum nuptiis magnifica fuere. Vide quae Aliprandus in Chronico Mantuano heic evulgando refert. Vide supra memoratam Dissertationem *de Spectaculis*. Sed ejusmodi, ut ita dicam, vectigalia, quod nimium incommodi volentibus, graviusque nolentibus afferrent, Legum conditores tandem interdicere aequum putarunt. In Statuto Mediolanen. Part. 2. Cap. 455. haec leguntur: *Quum mulier fuerit Sponsa, vel Matrimonio copulata, nullus, excepto Marito vel Sponso, debeat eidem*

A *munus nec munera offerre in publico nec occulto, sub poena &c.* Neque ejusmodi donorum profusionem recentem putes. Memorantur enim in Rotharis Langobardorum Regis Lege *exenia Nuptialia*, quae Sponsae quidem offerebantur, sed in jus Mariti cedebant. *Si quando* (en verba Legis 184.) *pater filiam, aut frater sororem*
B *suam alii ad uxorem tradiderit, & aliquis ex Amicis accepto* (an excepto?) *Exenio ipsi mulieri aliquid dederit, in ipsius sit potestate, qui mundium de ea fecit*. Modus tamen iste loquendi sat prodit, rarò ac moderate dona tunc fuisse collata in nuptiis. Res deinde in excessum abiens, tandem rerum moderatores ad frenum adhibendum
C compulit. Quae verò Dos secundùm Romanam Legem a parentibus tradenda esset, probe norunt qui Jurisprudentiae dant operam. Quid a Langobardis, tantummodo inquiramus; nam ad eorum Legem ultra Saeculum XII. major Italici Regni pars sese composuit. Nihil de Dote constitutum habemus in Langobar-
D dicis Legibus. Parentes filiabus, aut fratres sororibus pro arbitrio suo dona conferebant, eaque *Phaderphium* appellavere, quasi in his sita esset *paterna hereditas*; ita enim hoc nomen sonat. Qualiscumque autem foret ista largitio, hereditatis loco futura erat filiabus in bonis paternis. Audi Legem 181. Rotharis Regis:
E *Si quando pater filiam suam, aut frater sororem suam legitimam alii ad maritum dederit, in hoc sit sibi contenta de patris aut fratris substantia, quantum ei pater aut frater in die traditionis nuptiarum dederit, & amplius non requirat*. Idem Rotharis quid *Phaderphium* fuerit, explicat in Lege sequenti, ubi: *habeat ipsa mulier,* (viro viduata) *Morgengap, & quod de paren-*

* Edit. hujus Tomi XI. P. III.

parentibus ejus adduxerit Phaderphium. Apertius haec in Lege 199. ejusdem Rotharis, ubi de vidua ad domum patris regressa: *De Fadersio autem, idest de alio dono, quantum pater aut frater dederit ei, quando ad maritum ambulavit, mittat in confusum cum aliis sororibus*. Dotes autem a parentibus aut fratribus traditae antiquis temporibus exiguo, aut nulli incommodo familiae erant, quippe modicae, aut saltem moderatae, quales adhuc Germanica gens conferre solet. Ab horum moribus discessere, ut nemo nescit, recentiores Itali, qui in filiis collocandis domum exhaurire coguntur, & quandoque ut tantum onus excutiant, eas volentes, utinam non & nolentes, Parthenoni commendant.

Contra a viris mulier non parvo, ut ita dicam, emi videbatur; quod & Thucidides in Historia, & Aristoteles in Politicis olim a Graecis factum, literis prodidere, ita ut eorum Nuptiae species quaedam emtionis & venditionis essent. Tacitus quoque de Germanorum moribus ait: *Dotem non uxor marito, sed maritus uxori affert*. Nam primò vir *Metam*, seu *Methium*, aut *Mephium* (ita enim varie effertur, aut corrumpitur in Libris veterum vox ista) pro femina persolvebat. Deinde verò eidem constituebat *Morgincab*, seu *Morgincap*, seu *Morgangeba* (quippe & ista vox, aeque ac altera, Germanica, non unâ scribebatur ratione). Utriusque donationis mentio est in Lege 49. Liutprandi Regis Lib. 6. *Nulli sit licentia conjugi suae de rebus suis dare amplius per qualecumque ingenium, nisi quod ei in die votorum in Mephio & Morgincap* dederit. Utramque vocem explico. Langobardi quoque meditantes, quanta sit feminae mentis infirmitas, & levis in muliebri sexu rerum experientia, & fraudibus obnoxia credulitàs, decreverunt, ne qua Mulier esset, quae sub alicujus Viri tutela, protectione, & quadam potestate viveret, ita ut sine consensu tutoris ejusdem irriti essent feminae contractus, alienationem rerum respicientes. Tutela hujusmodi *Mundium* appellabatur a Saxonico *Mund:* & vir ille, ad quem spectabat mulieris patrocinium atque defensio, *Mundualdus* vocari consuevit. *Mundualdi* a natura erant, quod est ad filias, Pater: eo deficiente, Fratres; ac subinde Agnati. Filii quoque masculi *Mundualdi* interdum fuere Matris. Mulieris nuptae fere semper Maritus. Quod si nemo alius esset, ad quem patrocinium feminae pertineret, *Curtis Regia*, hoc est Fiscus, sive Rex, id curae ac oneris suscipiebat. En Rotharis Legem 205. *Nulli Mulieri Liberae sub Regni nostri ditione, Lege Langobardorum viventi, liceat in suae potestatis arbitrio, idest sine Mundio, vivere, nisi semper sub potestate virorum, aut certe Regis* (alii Codices habent, *aut potestate Curtis Regis*) *debeat permanere. Nec aliquid de rebus mobilibus aut immobilibus sine voluntate ipsius, in cujus Mundio fuerit, habeat potestatem donandi aut alienandi*. Langobardicae hujus consuetudinis adhuc vestigia supersunt in Statutis aliquot Urbium Italiae, ac praecipue in Regno Neapolitano, ubi diutius ac tenacius quàm alibi Lex Langobardorum observata est. Johannes Villanius Lib. 2. Cap. 9. Histor. ut ex additamentis a me editis constat Tomo XIII. Rer. Italicar. haec habet: *E feciono la Legge, che ancora si chiama Longobarda; e tengono ancora e' Pugliesi, e gli altri Italiani in quella parte, dove danno Monualdo,* ove-

overo il volgare Monovaldo alle Donne, quando s' obbligano in alcun contratto; e fu buona e giusta Legge. Quum verò nubebat alicui femina, non continuo fiebat, ut vir *Mundium* uxoris consequeretur; sed opus erat ut illud, ut ita dicam, emeret a Mundualdo priori, sive is pater, sive frater, aut alius agnatus uxoris esset; atque in eam rem pretium concordi voluntate partium statuebatur. Pretium hujusmodi *Meta*, *Mephium*, *Methium* appellatum videas in Legibus Langobardicis: quam vocem Glossographi *donationem sponsalitiam*, *vel nuptialem* interpretantur. Ego *sponsalitiam* potius arbitror: nam uti Lex 178. & subsequens Regis Rotharis indicat, quo die *Sponsalia* celebrabantur, *Meta* quoque statui, saepissime etiam persolvi consuevit. Sed quod ii donationem vocant, liceat etiam appellare emtionis speciem; nam ut Martinius & Vossius opinati sunt, vox *Meta*, & *Methium* a Saxonico *Meden* conflata videtur: quod est *mercede conducere*. Sed sive donatio sive emtio fuerit, *Meta* haec in dotem mulieris cedere consuevit, sive id secundùm leges foret, sive ex largitione patris, fratrum, aliorumve agnatorum fieret. Quod si decedebat vir, pergebat vidua esse in *Mundio*, sive sub potestate illius, qui heres marito erat. Illâ verò ad secunda vota transeunte, secundus maritus, si Mundium uxoris suum facere cupiebat, ut est in Lege 182. Rotharis, *de suis propriis rebus medium pretii, quantum fuerit dictum, quando eam primus maritus sponsavit, pro ipsa Meta, dare debebat ei, qui heres proximus mariti prioris esse inveniebatur*. Hisce positis rectius, quàm olim fecerim, explicandam sumo Legem 161. Rotharis, cujus haec sunt verba: *Si* A *fuerint filii legitimi, & filii naturales, & sorores tam legitimae, quàm naturales, pro Mundio eorum tollant filii duas partes, naturales verò tertiam partem*. Quod noluerim variantes omnes lectiones Codicis Estensis in editionem Legum Langobardicarum Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. inferre, adhuc Lex ista emendatione indiget. B Non *eorum* scribendum est, sed *earum*; neque enim *Mundium* masculorum fuit, sed feminarum. Et sane in eodem Codice Estensi aperte legitur *pro Mundio earum*. Adhibenda quoque est eadem correctio praecedenti Legi 160. ubi legitur: *Pro Mundio autem tollant naturales &c.* Codex Exstensis praefert, *pro Mundio autem* C *suprascriptarum tollant &c.* idest Sororum.

At mirum tibi videatur, maritos ad conquirendum sibi uxorum suarum *Mundium* erogasse pecuniam. Mirari desinas, ubi recogites, nunc etiam plerisque in locis familiares esse donationes caussâ nuptiarum a viris factas. Immo & apud antiquis- D simos Populos in usu fuisse, ut vir mulieri dotem constitueret, aut donum pro sua conditione decentissimum conferret, discimus e sacratissimis veteris Testamenti Libris, atque e profanis Scriptoribus Homero, Diodoro, ac aliis, quos commemorare nihil opus est. Ritum hunc Turcae adhuc observant. Quare mu- E lierem per quamdam coëmtionis speciem conquirere sibi vir videbatur. Secundùm Legem Salicam *solido & denario* desponsabatur femina, hoc est persoluto pretio, quod in illius dotem convertebatur, aut in jus parentum transibat. Ad haec e Mundio sibi comparato multum utilitatis reportare poterant viri. Nam decedentibus uxoribus post acquisitum Mun-

A Mundium sine filiis, Mariti secundùm Leges succedebant. Liutprandus Lib. 2. Lege 8. *Si autem contigerit illam mori, quae jam nuptui tradita est, tunc ille ei succedat, qui eam per Mundium suam fecit.* In Henrici quoque Primi Augusti Lege Langobardicâ constitutum fuit, ut *uxori sine filiis amborum decedenti* vir ex asse succederet.
B Fratres etiam, ut nuper vidimus, propter Mundium Sororum portionem hereditatis paternae capiebant. Quod si quis Mulierem aut interimebat, aut laedebat, aut calumniâ appetebat, aut in sacramentum mittebat, poena reo imposita pendenda erat iis, *ad quos Mundium de ea pertinebat.* Alia emolumenta
C praetereo: sed unum certe praeterire nefas esset. Nimirum si puella libera, aut vidua *alteri sponsata*, sponte quidem, sed *sine voluntate patris, vel fratris, vel ejus, ad quem Mundium pertinebat,* viro alicui Libero per matrimonium copulabatur, tunc *maritus, qui eam in uxorem acceperat,* multabatur a Lege, hoc est *Solidos viginti componere* cogebatur habenti
D Mundium mulieris, idque *pro anagrip*, idest pro culpa praesumtionis, & alteros *viginti propter faidam,* hoc est ne agnati inimicitiam alerent, ac de eo vindictam sumerent. Id constat ex nonnullis Legibus Rotharis & Liutprandi; e quibus iste etiam statuit Lege 61. ut si ejusmodi puellae
E sua sponte nubenti *Meta nec promissa nec data fuerit, & contigerit ut Maritus ipse moriatur, antequam de ea Mundium faciat, contenta sit ipsa Mulier, nec possit postea Metam quaerere ab heredibus ejus.* Ceterum eâdem Lege Langobardorum statutum fuit, ut si puella *sine voluntate parentum*, idest patris, aut fratrum, aut agnatorum, nuberet, qui eam duxerit, Solidos eosdem componat. Viduae verò licebat alteri, libero tamen, pro suo arbitrio nubere ex Lege 182. Rotharis. Et quoniam humanum genus novos in dies procreat excessus, quum abundare coepissent viri, qui blanditiis feminarum excaecati *Metas* eis immodicas constituebant, intercessit idem Liutprandus, ac modum prodigalitati posterorum posuit. Digna est, quae integra huc referatur illius Lex 35. Lib. 6. *Si quis*, ait, *conjugi suae Metam dare voluerit, ita nobis justum esse comparuit, ut ille, qui est Judex* (idest Comes, aut de numero Magnatum) *dare debeat, si voluerit, Solidos CCCC. amplius non. Et reliqui Nobiles homines dare debeant Solidos CCC. amplius non. Et si quiscumque alter homo minus dare voluerit, det quomodo convenerit.* Explicatione minime indiget Lex ista.

Verùm ne sic quidem cupiditati Mulierum factum est satis. Iis praeterea *Morgincap*, quod supra nominavimus, a plerisque maritis constituebatur. *Donum matutinale* ea vox significat. Hoc est, invecta sensim consuetudo fuit, ut Mariti remuneraturi Uxores ob labores, primâ nocte conjugii exantlatos, primo mane eis donum nuptiale conferrent, non gemmam, non vestem, non alias mundi muliebris nugas, sed portionem fortunarum suarum. Et ea quidem donatio diversa a *Meta* fuit: nam in Lege V. Aistulphi Regis *Meta* & *Morgincap* dilucide distinguuntur. Irrepserunt & huc vitia multa: quare suum censuit Liutprandus Rex, uxorios viros cohibere, ne in stultas donationes rapi se finerent. Vide Legem primam Lib. 2. ubi haec habentur: *Si quis Langobardus Morgincap conjugi suae dare voluerit, quando sibi eam in conjugem sociaverit, ita de-*

decernimus, ut aliâ die ante parentes & amicos suos ostendat per scriptum a testibus roboratum, & dicat: Quia ecce quod Conjugi meae Morgincap dedi: ut in futuro pro hac causa perjurium non incurrat. Tamen ipsum Morgincap volumus, ut non sit amplius, nisi quarta pars de ejus substantia, qui ipsum Morgincap dedit. Si quidem minus dare voluerit de rebus quàm quarta pars sit, habeat in omnibus licentiam dandi quantum voluerit. Nam super ipsam quartam partem dare nullatenus possit. Si opinari licet, spes ista, colligendae nempe a viro, qui sibi contingeret, tam profusae donationis, solicitas admodum efficiebat ejus temporis puellas, ut intactam servarent, illaesamque ad thalamum deferrent virginitatem suam, ne Marito caussa praeberetur abstinendi a *dono matutinali*. Nam uti ex hac ipsa Lege satis elucere videtur, *Morgincap* non ante, sed post nuptias ac maritales amplexus, feminae jam *Conjugi* constituebatur. In more autem fuisse puto, ut plerumque viri longe ante ipsum nuptialem diem ac praecipue Sponsalium die, donum ejusmodi pollicerentur. Sed Charta nequaquam scribebatur, nisi post consummatum matrimonium. Neque deerant, qui promissa fraudantes, *perjuri* propterea appellabantur. Erat enim *Morgincap* gratuita & voluntaria donatio. Et ipsis etiam Francis familiarem fuisse *Morgincap*, animadverterunt Gallandius in Tractatu de Franco-Alodio, & Baluzius in Notis ad Capitularia. Quam in rem celebris est locus apud Gregorium Turonensem Lib. 9. Cap. 20. Historiae Franc. ubi referuntur pactiones Anno DLXXXVIII. initae inter Childebertum & Guntchramnum Reges. En verba: *De Civitatibus verò, hoc est, Burdegalâ,*

A *Lemovicâ &c. quas Gailesuindam germanam Domnae Brunichildis tam in Dote quàm in Morganegiba, hoc est, matutinali dono* (fortasse Glossema referunt haec verba) *in Franciam venientem certum est adquisisse*. Baluzius autem Chartas producit, in quibus viri donant *quartam portionem* bonorum suorum *dilectae Conjugi suae*;

B atque adeo videmus, Chartam & constitutionem Morgincap celebrari consuevisse *aliâ die post noctem nuptialem, qui est dies votorum nostrorum*, ut habet Charta ab eodem Baluzio laudata. Dixi licuisse viris *quartam partem*, neque ultra, de propriis fortunis dono dare uxori. Attamen & *tertiam* datam fuisse discimus e Char-

C ta Anni DCCCLXXIII. quam addidi Chronico Casauriensi Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 939. Ibi traditur Monachis Casauriensibus *quicquid eidem Gundi uxori quondam Justonis pertinebat a parte viri sui, videlicet tertiam portionem de omnibus rebus suprascriptis, quae ei in die votorum Vir suus dederat*. Tantae liberalitati

D Lex obstabat: verùm iste vir aut a Principe impetrarat facultatem excedendi, aut Legem ipsam conculcaverat. Ceterum e Chartario ejusdem Coenobii Casauriensis Baluzius in Appendice ad Tom. 2. Capitularium pag. 1550. Libellum protulit, Anno Christi MXLIV. scriptum, in quo Johannes filius quondam Domi-

E nici donat Miczae filiae quondam Johannis, Conjugi suae *Quartam portionem de omnibus rebus proprietatis suae*. Nunc in Regno Neapolitano, secundùm Leges Pragmaticas, quae mulier lucro dotali (*Antefatto* appellant) post viri mortem frui cupit, crinem sibi abscindere jubetur, eumque super defuncti mariti loculum componere. Hujus moris nullum

lum apud antiquiores vestigium reperi. Ad *Morgincap* redeo. Procedente tempore alia apud Italos invecta est consuetudo. Nam quum praeviâ experientiâ Mulieres didicissent, plures viros, postquam sua vota nuptiali nocte complerant, a pollicitis recessisse, neque amplius adduci se passos ad eam donationem faciendam: idcirco ut suis rebus cautius prospicerent, ante ipsas nuptias Chartam *Morgincap* sibi conscribendam curabant. Non unam ex hisce Chartis legi ego in Tabulario Canonicorum Mutinensium, sed unam tantùm adferam inde depromtam.

Constitutio Morgincap facta a Guidoto filio Villani Nomencalae sponsae suae, Anno 1185.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Anno a Nativitate ejusdem MCLXXXV. quintodecimo Kalendas Decembris, Indictione III. Dilecta valde atque amabilis mihi semper Nomencale filia Guasconi de Monticlariculo, honesta femina, Sponsa mea. *Ego quidem in Dei nomine Guidotus filius quondam Vilani de predicto loco, qui professus sum ex natione mea Lege Langobardorum vivere*, *Sponsus & dator tuus praesens praesentibus dixi: Manifesta causa est mibi*, quoniam die illo, quando te sponsavi, promiseram tibi dare justitiam tuam, secundùm Legem meam in Morgincap, idest quartam portionem omnium rerum mobilium & immobilium, quas nunc habeo, aut in antea habuero. Nunc autem, si Christo-auxiliante, te in Conjugio sociavero, suprascriptam quartam portionem omnium rerum mobilium & immobilium, *ut supra legitur*, tuae dilectioni do, cedo, confero, & per praesentem Cartam Morgincap in te habendum confirmo, ut facies exinde a praesenti die tu & heredes tui, aut cui vos dederitis, quicquid volueritis ex mea plenissima largitate.

Actum Montisclariculi feliciter.

Ego Amricus Notarius sacri Palatii rogatus interfui & scripsi.

Similes sunt & aliae Chartae ejusdem Tabularii, in quibus animadverteris, Morgincap appellari *justitiam secundùm Legem*, ita ut non amplius voluntaria, sed necessaria oblatio illa evasisse videatur. Simul etiam deprehenderis, constitutionem Morgincap factam in iis fuisse non Conjugi, sed *Sponsae*, atque adeo ante nuptias. *Si Christo auxiliante, te in conjugio sociavero*, ibi legitur. Quamobrem si nostri temporis nobiles viri conqueruntur, quod in grave facultatum suarum detrimentum saepe vergat Uxorem ducere, praeterita Secula inspiciant, quibus necesse fuit tam caro comparare sibi thalami sociam. Ad haec norint, etiam secundùm Jus Romanum vigore Auth. *Praeterea* C. *Unde vir & uxor*, debitam fuisse *Quartam* uxori indotatae in bonis Mariti locupletis: in quam Legem consulendi sunt Legum interpretes, Authenticam illam pro more ampliantes, extendentes, limitantes. Illud tamen inter antiqua & nostra tempora intercedit discrimen, quod Morgincap fere semper servabatur in domo viri, si femina praemoriebatur, aut si liberos relinquebat: nunc autem in luxum ac enormem mundum muliebrem dos universa dissipatur atque evanescit. Franci verò, ut supra

pra e Gregorio Turonensi innuimus, praeter *Morgincap*, *Dotem* futuris uxoribus constituebant, quae *Methii* Langobardici vices implesse videtur. Idque ipsis Regibus ac Imperatoribus in more fuit. Eximio Diplomati lo- A cus heic esto, quod ex Archivo Monachorum Casinensium Sancti Sixti Placentiae, ubi archetypum adservatur, depromtum fuit, eo pluris aestimandum, quod Campii in Historia Eccles. Placentin. diligentiam effugit.

Ludovici II. Imperatoris Diploma, quo Angilbergae Sponsae suae dotalitio nomine duas Curtes donat, Anno 850.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Hludovicus gratiâ Dei Imperator Augustus. Constat itaque mundanorum Nobilium ordo, & marium insignium ritus, ut quisquis sibi legitimo tramite uxorem maluerit sociari, & nubendi copulam honesto decore sortiri, mores veterum sequens, talibus se erga gratiosissimos nuptiarum affectus ornet munificentiis, ut ea, quae egerit, & Deo placita & futura per tempora humano juri solide rata stabilitate consistant. Quod jus adeo suis decentiis incrementum sumpsit, ut non solùm nobilitas magnorum Virorum, sed etiam Regum & Imperatorum sublimitas hujuscemodi usibus atque negotiis effectum praebere non spreverit. Quapropter omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum, comperiat industria, quia nos divino tacti amore, moremque antecessorum nostrorum piissimorum Imperatorum sequentes, una per consensum, & voluntatem nostrorum Optimatum, hanc dilectissimam Sponsam nostram Angilbergam *nomine juxta Legem Francorum* dotamus, *& eam Domino auxiliante, ad Culmen nostrae sublimitatis Uxorem praesentialiter usque perducere disponimus. Cujus* dotalicium *subter in hu-* B *jus nostrae Imperialis dignitatis Praecepti pagina scribere jussimus, & futuris temporibus firmum & stabile decrevimus manere. Damus igitur tibi amantissimae* Sponsae nostrae Angilbergae Dotalicio nomine *Curtem juris nostri, quae dicitur Campomiliacio, cum omnibus adjacentiis suis & pertinentiis, servis & ancillis utriusque sexus, nec-* C *non & Curtem, quae dicitur Curtisnova, cum omnibus similiter suis pertinentiis & adjacentiis, cum servis & ancillis utriusque sexus, cultum & incultum . . . . . . in integrum, & de nostro jure & dominatione in jus & dominationem tuam cedimus atque transfundimus, ut ab hodierna die & deinceps habeas, teneas, & possideas, &* D *quidquid inde facere tibi libuerit, liberam & firmissimam potestatem faciendi potiaris, tam de supradictis Curtibus, Campo videlicet Miliacio, quae sita est in Comitatu Motinensi, & Curte Nova, quae est in territorio Regensi, quamque & de Capellis ad easdem Curtes pertinentibus. Porro ut haec nostra Imperialis cessio &* Dotalitii *promul-* E *gatio nostris futurisque temporibus firmior habeatur, & diligentius observetur, manu propria subter firmavimus, & de Bulla nostra roborari jussimus.*

Signum Domni [monogram] *Imperatoris Hludovici Augusti.*

Signum Sigilli olim ✠ appensi & deperditi.

Adalbertus Cancellarius ad vicem Remigii scripsi & subscripsi.

Data III. Nonas Octobres, Anno Christo propitio Imperii Domni Hludovici piissimi Augusti II. Indictione XIV.

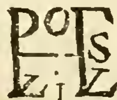
Actum Maringo Curte Regia in Dei nomine feliciter. Amen.

Animadverte Epocham Imperii Ludovici II. deductam ab Anno DCCCXLIX. quo eum Lotharius Augustus pater consortem Imperii renuntiavit. Quare & ipse ante Romanam coronationem Imperiali titulo est usus. Habes heic etiam Annum, quo idem Ludovicus, uti recta conjectura suadet, Angilbergam duxit, fortasse filiam Ludovici Germaniae Regis. Ceterum Liutprandus Rex, ne dementati viri a feminarum artibus, patrimonium in eas profunderent, edixit, ne cuiquam liceret uxoribus praeter *Methium & Morgincap*, aliquid aliud largiri. *Nulli sit licentia* (ita ille Lib. 6. Lege 49.) *Conjugi suae de rebus suis dare amplius per qualecumque ingenium, nisi quod ei in die votorum in Mephio & Morgincap dederit; & quod supra dederit, non sit stabile*. Franci verò legibus suis minime vetabantur nova dona in sinum suarum Conjugum effundere. Praesertim verò Imperatrices ac Reginae, quod Legum civilium freno solutae essent, & Mariti omnium maxime opibus affluentes sibi contigissent, saepe eos hortabantur, ut liberalitatis famam sibi conquirerent donationibus crebris in suas *conthorales* sive *contectales*, ita enim Uxores barbarica Latinitate interdum appellarunt. Quam sapienter ejusmodi consilio, virique sui tenero corde profecerit Angilberga Augusta nuper laudata, ex aliis monumentis in hoc ipso Opere evulgatis intelliget Lector: percipietque rursus ex altero, quod sum editurus, descripto ex eodem Archivo Sancti Sixti Placentini, ubi vetustum apographum visitur.

Donatio Sexti, Leocarni, & Atticiani facta Angilbergae Augustae Conjugi suae a Ludovico II. Imperatore, Anno 870.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Hludovicus divina ordinante providentia Imperator Augustus. Universorum sanctae Dei Ecclesiae fidelium tam praesentium quamque & futurorum noverit solertia, nos per hoc nostrae munificentiae Imperiale Praeceptum concessisse ac aeternaliter confirmasse sub perpetua dominatione *dilectae* Conjugi nostrae, *carissimae scilicet* Augustae Angilbergae Sextum *Cortem nostram in Comitatu Cremonensi, sed & Cortem nostram* Leocarni *in Comitatu Stationensi, simulque* Atticianum *Cortem nostram in Comitatu Dianensi. Ipsas Cortes, Sextum videlicet, Leocarni, & Atticianum cum omnibus appendiciis & pertinentiis earum, cum familia diversi sexus & aetatis, cum universis rebus intrinsecus & extrinsecus tam mobilibus integriter quamque & immobilibus ad easdem Cortes respicientibus, Massariciis, Aldionaticiis, Libellariis, Judiciariis, Conditionariis, Vicarialibus, Alpi-*

pibus, Piscariis ubicumque & quantumcumque ex antiquo earumdem dominio consuetudinario more pertinuisse dinoscitur, omnia & in omnibus jam dictae Augustae amabili Conjugi nostrae ex hoc nunc & in posterum mancipamus ac stabilimus jure proprietario habendas, tenendas, possidendas, & fruendas ac dominandas, & quicquid exinde elegerit & voluerit, sibique placuerit in vita & post mortem, in omnibus perpetuam habeat potestatem faciendi. Si quis vero, quod non credimus, huic nostrae Imperiali praeceptioni contraire, aut in aliquo molestari temtaverit, primitus Dei omnipotentis incurrat iram. Deinde sancimus, ut componere cogatur centum Libras auri probatissimi ei, cui molestari non erubuit. Et haec nostra praesens A *concessio, sicuti constituimus, inviolata permaneat. Unicuique vero nostrorum successorum, qui per tempora fuerint, interdicimus, & sub divina invocatione adjuramus & attestamur, ut nostrae deliberationis facta, ut a nobis edita sunt, ita sinant rata irrefragabiliter, sempiternaliterque permanere. Si vero, quod non credimus, nostrum irruperint, sen-* B *tiant in praesenti severitatem aeterni Judicis, & in futuro cum Juda veritatis proditore sempiternam luant combustionem. Et ut pleniorem* haec nostra praesens donatio *atque concessio obtineat vigorem, veriusque ac firmius ab universis credatur & observetur, manu propria subter eam firmavimus, & Bullis nostris roborari praecepimus.*

Signum *Domni Hludovici serenissimi Augusti.*

Ego Gauginus jussu piissimi Augusti Domni Hludowici scripsi & subscripsi.

Actum Capua Civitate IV. Nonas Julii.

Data Anno, Christo propitio, serenissimi Augusti Domni Hludovvici XXVIII. Indictione III. in Dei nomine feliciter. Amen.

Comitatus Stationensis heic memorati nomine, uti in subsequenti Dissertatione animadvertemus, significatur *Angeriae* Oppidum ad Verbani oras in Mediolanensi agro, ac sub ditione praeclarissimae Borromeae gentis situm. Quid verò fuerit *Comitatus Dianensis*, decernere neutiquam ausim. In ora Occidentali Genuensis Reipublicae *Dianum* Castrum jacet, uti & alterum in Monteferrato prope Albam: sed fieri potest, ut neutrum heic designetur. Ad notas Chronologicas Diplomatis hujus C quod attinet, *Indictio III.* Annum Christi indicat DCCCLXX. Verùm ab eo Anno abhorret *Annus XXVIII.* Imperii, sive Epocham Ludovici II. deducas ab Anno DCCCXLIX. sive a subsequenti DCCCL. aut etiam ab Italici Regni exordio; ita ut irrepsisse mendum huc dignoscamus, incuriâ primi librarii, aut postremi, D qui Diploma mihi descripsit. Et Capuae quidem Anno DCCCLXX. Ludovicus II. egisse potuit, quidquid contra dubitasse videatur Peregrinus in Histor. Princip. Langobardor. pag. 275.

275. Tomi II. Rer. Italicar. Part. I. Eidem Ludovico Augusto frater fuit *Lotharius Lotharingiae Rex*, Princeps ob repudiatam *Theotbergam* legitimam Conjugem, ac superinductam Waldradam pellicem in Historia Ecclesiastica famosus. Censuris Ecclesiasticis territus Lotharius Anno DCCCLXV. Theotbergam recepit, atque ut eam deliniret, collatis donis certavit. Tabulas donationis adservat adhuc praelaudatum Placentinum Coenobium Monachorum Sancti Sixti eâ, ut puto, de causâ, quod Lotharius ipse repentino fato sublatus, in ea Urbe tumulatus est; ipsa verò Theotberga munificentiam suam explicavit in ipsas Placentiae Ecclesias, uti monumenta a Campio exhibita nos docent.

Diploma Lotharii Regis Lotharingiae, quo Theotbergae Conjugi suae quasdam Villas in variis Comitatibus sitas concedit, Anno 867.

IN nomine omnipotentis Dei & Salvatoris nostri Jhesu Christi. Hlotarius divina perveniente clementia Rex. Regalis celsitudinis moris est, fideliter sibi famulantibus donis multiplicibus & honoribus ingentibus honorare, atque Regiae sublimitatis liberalitate ditare. Proinde noverit omnium Fidelium sanctae Dei Ecclesiae, ac nostrorum, praesentium videlicet & futurorum solertia, quia placuit largitati nostrae celsitudinis Teotbergae dilectissimae nostrae *quasdam res nostrae proprietatis ad proprium conferremus: idest in Pago Gracianopolitano* Bellinsua, *in Mauriacense, Januensi, Lausonensi, Amausensi, Scudensi, nec non & in Pago Lugdunense* Villas, *quorum sunt haec vocabula:* Cavurnum, Lemningum, Novelicium, Mariacum, Aquis, Ariacum, Sugenadum, Primiacum, & Montem Sancti Martini, Anersiacum, Belmontem, Talgurium, Ducziadum, Marlindum, Virilgum, Durerium, Toducium, Columnam, Haltingum, Montiniacum, *& quicquid ex ipsis rebus in* Grosona *sitae sunt, quatenus eas perenni jure ad proprium pertineat. Sed ut liberalitatis largitio rata & inconvulsa permaneat, hos excellentiae nostrae apices fieri jussimus, per quos memoratae Teotbergae dilectissimae nostrae praefatas Villas in jam dictis Pagis constitutas sub omni eorum integritate, appendiciis videlicet, Ecclesiis, domibus, ceterisque aedificiis, terris cultis & incultis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, exitibus, & regressibus, totum & ad integrum, quicquid ad easdem Villas pertinere dinoscitur, ad proprium tribuimus, & de jure nostro ad dominationem ipsius transferimus, ita videlicet, ut quicquid ab hodierno die & deinceps ex eisdem rebus facere voluerit, liberam ac potissimam in omnibus habeat potestatem faciendi quicquid elegerit. Et ut haec nostrae largitionis auctoritas pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria subter firmavimus, & anuli nostri impressione assignari jussimus.*

Signum HLOTARIX *Hlotharii gloriosi Regis.*

Hrod-

Hrodmundus Notarius ad vicem Grimblandi recognovi.

Data XVI. Kalendas Februarii Anno, Christo propitio, Regni Domni Hlotharii gloriosi Regis XI. Indictione XV.

Actum Aquisgrani Palatio Regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

Hinc autem elucere videtur, quousque se protenderet Lotharii Regnum, cui tempore illo, hoc est non sub Lothario I. Augusto, sed sub isto Lothario ejus filio impositum fuit *Lotharingiae* nomen. Amplificatum hoc Regnum subinde fuit post obitum fratris sui Caroli Provinciae Regis, qui Anno DCCCLXIII. improlis diem clausit extremum, atque hereditatem reliquit, divisam postea inter Ludovicum II. Augustum, & Lotharium Regem, fratres superstites. Cum his consonant, quae Hadrianus Valesius erudite animadvertit in Notitia Galliarum pag. 283. Post non multos menses altero Diplomate confirmavit idem Lotharius eamdem donationem, addiditque res quondam *Huberti* fratris ejusdem Theotbergae, qui scilicet Hubertus, si fides Sammarthanis in Genealogic. Histor. Reg. Francor. adjungenda est, Ducali titulo apud Alpes, & Montem Jurensem, Populos rexit: sed in Annalibus Bertinianis tantummodo appellatur *Hucbertus Clericus conjugatus, & Abbas Monasterii Sancti Martini*, vir utique flagitiosissimus, ac caesus in proelio Anno DCCCLXIV. In altero hoc Diplomate integrum repetitur primum, atque haec interseruntur: *Et quicquid ex ipsis rebus in Grossona sitae sunt, omnesque res quondam Huberti Abbas* (en ut Abbatem tantùm, non verò Ducem illum Lotharius appellat) *fratris ipsius, quas pro ejus infidelitate nostra Regni dignitas sortita est, illi tradimus, adque transfundimus, quatenus eas perenni jure ad proprium retineat. Sed ut liberalitatis largitio &c.* ut in praecedenti vidimus. Subscribit *Corimblandus Regiae dignitatis Cancellarius. Data VIII. Kalendas Decembris Anno, Christo propitio, Regni gloriosissimi ac piissimi Regis Hlotharii XII. Indictione I. Actum Dodiniaco.* Ad haec Regiae liberalitatis in Reginas Conjuges exempla denique istud etiam accedat, quod ex membrana, archetypi faciem praeferente, in Archivo sacrarum Virginum Ticinensium Monasterii Theodotes, nunc *de Posterula,* olim ego ipse descripsi.

Curtis de Pratoplano donatio facta Annae Augustae Conjugi suae a Berengario I. Imperatore, Anno 920.

IN nomine Domini Dei aeterni. Berengarius divina ordinante clementia Imperator Augustus. Benignitati divinae deputare debemus, quod sua ineffabili clementia immeritos ad hoc Imperiale fastigium provexit, nobisque aspiravit, ne ultima nos dies imparatos reperisset, ut de celesti regione, in qua non peregrini, sed heredes esse debemus, sollicita intentione ipsius adjutorio consi-

de-

derare studeremus; sicque factum est, ut sana mente & voluntaria potestate opitulante Christo per Precepta nostrae concessionis & ordinationis quomodocumque melius provideretur nostri juris & proprietatis predia atque hereditates pro Dei amore & remedio animae nostrae, ne in posterum ex his aliqua oriretur intentio per nostrae successionis genus presenti auctoritate dividere, atque jure.... largiri dignaremur. Ideoque noverit omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum industria, eo quod nos, sicut prolocuti sumus, pro Dei amore, animaeque nostrae remedio, & interventu Widonis *reverentissimi...... necnon & supplicationibus* Odelrici *incliti* Marchionis Curtem *nostrae proprietatis* de Prato Plano *finibus Placentinis, cum Capella ibidem constructa & omnibus adjacentiis & pertinentiis suis in integrum jure proprietario* Annae *dilectae* Conjugi nostrae *concessimus, ac de nostro jure & dominio in ejus jus & do-* A *minium omnino transfudimus ac delegavimus, una cum casis, terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, saletis, sacionibus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, servis & ancillis, Aldionibus & Aldianis, montibus, vallibus, paludibus, planiciebus, coltis & incoltis, divisis & indivisis, omnibusque ad se juste & le-* B *galiter pertinentibus, ad habendum, tenendum, vendendum, alienandum, pro anima judicandum, & quicquid voluerit perpetuo faciendum, absque totius Potestatis contradictione. Si quis igitur hoc nostrae auctoritatis & ordinationis atque presentis concessionis Preceptum infringere vel violare temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum,* C *medietatem Camerae nostrae, & medietatem praedictae Annae Conjugi nostrae, aut cui ipsa dederit, aut haberi concesserit. Quod ut verius credatur, & diligentius observetur, manu propria roborantes de anulo nostro subter insigniri jussimus.*

Signum Domni BERS *Berengarii serenissimi Imperatoris Augusti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Episcopus & Cancellarius ad vicem Ardingi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data VI. Idus Septembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXX. Domni verò Berengarii serenissimi Regis XXXIII. Imperii autem sui VI. Indictione IX.

Actum Papiae in Christi nomine feliciter. Amen.

Post *Bertilam* primam Berengarii uxorem, ab eo ob non servatam fidem veneno sublatam, ad illius thalamum *Anna* deducta est, quae sa- D pientius se gerens, Regiam munificentiam non semel experta est. Occurrit ejus nomen in aliis Berengarii tabulis in hoc ipso Opere a me evul-

evulgatis. *Annus* autem *VI. Imperii Anni DCCCCXX.* recte consonat cum *Indictione IX.* inchoata Kalendis Septembribus. Verùm discordat ab aliis, quae infra animadvertam in Dissertat. LVI. *de Religione*, atque aliis in locis, videlicet Berengarium, Anno DCCCCXVI. uti censuit Pagius, non autem DCCCCXV. coronam ac titulum Imperialem Romae suscepisse. Sed heic error cubare mi- A hi creditur. Vide Dissertationem LXVI. *de Monaster. Monial.* ubi Chartam adferam, Anno DCCCCXX. scriptam, *X. Kalendas Decembris, Anno V. Berengarii.* Idem quoque dicendum reor de altera Charta concordi cum hoc ipso Diplomate, quam e Collectaneis Peregrini Prisciani Ferrariensis viri, circiter Annum B MCCCCXC. doctissimi, existentibus in Bibliotheca Estensi, exerui.

Curtis Firminianae donatio facta Martino, Leoni, Urso, & Petro filiis suis a Firminiano Consule, Anno 918.

In nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propitio Pontificatus Domni Joannis summi Pontificis & universalis Pape in Apostolica sacratissima beati Petri Sede Sexto: sicque imperante Domno piissimo perpetuo Augusto Berengarius a Deo coronato pacifico magno Imperatore, Anno Quarto, die IV. Mensis Junio, Indictione Sexta, in loco, qui dicitur Firminiana. Profitens profiteor ego quidem in Dei nomine Firminianus Consul per hujus pagine votis profersionis, donationis, seu largitatis, transfersionis, atque benefactis, necnon propter transactionis meae paginam, vos presentes in Christi nomine Martinus & Leo & Ursus & Petrus minor, dilectis emancipatis filiis meis, & in vestris filiis & heredibus do, dono, trado, cedo, elargior atque transfero, & meo jure, meoque dominius, meisque ceteris filiis & heredibus alieno, transcribo, atque subduco in jura & dominium vestrum emancipati filii mei, in vestrisque filiis & heredibus. Idest Curtes mea domnicata integra, que vocatur Firminiana, cum omnibus sibi pertinentibus, quas nunc habere & detinere videor jure proprietatis mee inter confinibus de predicta Curte, que voca- C *tur Firminiana, hoc est ab uno latere Sablune, ab alio latere Finalis & Rere, a tertio latere Cuparius & Capite Ranito, a quarto latere mare. Ita ut in iis omnibus liceat vobis inibidem introire atque ingredere per hanc paginam donationis seu transfersionis a me in vobis facte in vobis tradita sine ullo alicujus obstaculo vel impedimento, quieto tramite inibi dominium & potestatem habeatis, teneatis, possideatis etiam vendendi, donandi, vel commutandi, &* D *more quicquid vobis placuerit exinde faciendi. Et ab hoc die numquam liceat mihi suprascriptus Firminianus, neque meis ceteris filiis vel filiabus, vel heredibus meis ullo unquam in tempore quamvis facere questionem, repetitionem, aut causationem vel interpellationem, ullamque molestiam generare incontra vos denominati filii mei emancipati, neque* E *incontra vestris filiis & heredibus pro his omnibus, que . . . . . . vel in totum nunquam agimus, neque contendimus, aut invadimus, vel inoccupamus, neque agentibus quod discindere audeamus, neque in jure, unde existivit, non abrenuntiamus per nullam occasionem, neque ingenio, non per nos, neque pro ulla summissura persona, non adeundo ju-*

judicio, non ad supplicando Principibus, neque per Ecclesiasticam interpellationem, aut per Regalem vel Imperialem potestatem, ne ullam rationem contra ire, quam sensus humanus attingere potest: sed magis da nos & da nostris omnibus filiis & heredibus securi exinde maneatis in omnibus . . . . . Quod si, quod absit, & avertat divina potentia, & omnia ut supra non observavero vel adimplevero, & contra ita ire nec agere aut contendere voluero per quemlibet modum vel titulum, pro quibus jurata voce dico, per Deum Omnipotentem, Sedemque sanctam Apostolicam, vitam Domnorum nostrorum, attestatione confirmo, que datura me esse promitto ego antedictus Firminianus una cum ceteris filiis & heredibus ante omne litis juditium aut interpellatione, pene nomine auri obrizo Libram unam, & per solvere maneat hanc paginam in sua firmitate. Quam paginam Andreas Tabellio scribendam rogavimus, subter manibus propriis firmavimus, testibusque a nobis rogitis obtuli subscribenda, eorumque presentia eam eorum contradidi sub die & Mense & Indictione suprascripta Sexta in loco, qui dicitur Firminiana.

Ego Firminianus Consul in hac pagina a me facta subscripsi.

Severus in hac pagina rogatus testis subscripsi.

Ildebrandus in hac pagina donationis rogatus testis subscripsi.

Andreas in hac pagina rogatus testis subscripsi.

Bruno in hac pagina rogatus testis subscripsi.

Reginaldus in hac pagina rogatus testis subscripsi.

Andreas Tabellio Scriptor hujus pagine donationis, ut supra, post roborationem interfui, complevi, & absolvi.

Habemus heic *Indictionem Sextam*, Anno DCCCCXVIII. decurrentem. Quod si eo Anno in cursu erat *Annus IV.* Imperii Berengarii, ergo is Imperii titulum sumserit Anno DCCCCXV. ante Junium mensem oportet. Quum tamen plura sint, ac longe certiora monumenta, coronationem Romanam Berengarii ad Annum DCCCCXVI. referentia, apta haec minime sunt ad me removendum e priore sententia. Quod si major fides Chartae nunc evulgatae foret habenda, inde praeterea intelligere possemus, minus recte a Pagio eodem exordium Pontificatus *Johannis X. Papae* alligatum fuisse Aprili *Anni DCCCCXVI.* nam Charta ista nos docet, ipsum praecedente *Anno DCCCCXIII.* ante diem IV. Mensis Junii Cathedram Principis Apostolorum conscendisse. Et sane concordem videas notitiam hanc cum Leonis Ostiensis Historia, quam in hoc loco Pagius contemnit. Verùm heic agitur de apographo recenti, cui multum auctoritatis tribuere non licet. Ceterum, ut in semitam revertar, repeto, nulli Langobardicae mulieri licuisse donare, vendere, aut permutare sine consensu Mundualdi sui. Attamen, quum humana cupiditate urgente deprehensum fuisset, Mundualdos in tutelam feminarum institutos, potestate sibi datâ, ac infirmitate muliebris sexus, male uti, Liutprandus Rex edixit, ut mulieri *res suas*, etiam *consentiente viro*, venundare volenti, duo vel tres *Parentes*, idest qui agnatione illi conjungerentur, contractui adessent, exploraturi videlicet & ipsi, num fraus, vis, aut alia iniqua caussa eam ad vendendum pertraxisset. Hunc ipsum ritum adhuc Mutinenses observant; & uti veteres Langobardi ad

ad contractum etiam donationis protenderunt, ita & Mutinenses ad quoscumque contractus, unde laedi feminae possint. Porro eumdem ritum nobis describet Charta, quam mihi suppeditavit Archivum Estense.

Bonifacius Marchio & Richilda Comitissa illius Uxor Monasterio Sancti Silvestri de Nonantula multos agros donant, Anno 1017.

In nomine Sancte & individue Trinitatis. Anno Dominice Incarnationis Millesimo Septimodecimo. Henricus gracia Dei Imperator Augustus, Anni Imperii ejus Deo propicio hic in Italia Quarto, Mense Marcius, Indictione XIV. Monasterio Sancti Silvestri Christi Confessoris, ubi ejus humatum quiescit Corpus, sito Nonantula. Nos Bonifacius Marchio filius *bone memorie* Teudaldi *qui fuit itemque* Marchio, & Richelda Conjuge *ejus jugalibus*, filia *bone memorie* Giselberti, *qui fuit* Comes Palacii: qui professi sumus Legem vivere Longobardorum; *& mihi quidem* Richelda, consentiente scripto Bonefacio Marchio, viro & jugale meo, & subter in omnibus confirmante, & ut Lex habet autoritas, una cum noticia de propinquioribus parentibus meis, *quorum nomina eorum*, Lanfrancus & Maginfredus germanis meis, *in qua subter affirmati esse leguntur.* A quibus interrogata & inquisita sum, si ab ipso jugale & Mondualdo meo, vel a quenlibet hominem, aliquam me pati violentia, an non. *Quidem & ego supra Richilda in eorum parentibus meis, & reliquorum Nobilium presencia hominum*, certam facio professionem & manifestationem, eo quod ab ipso jugale meo, nec ad nullum hominem nullamve pati violencia, nisi mea bona & spontanea voluntate, *ac Cartula onfersionis una cum prescripto jugale meo communiter facere visi sumus. Propterea diximus: quisquis in sanctis ac in venerabilibus locis aliquid ex suis contulit rebus, justa Auctoris vocem in hoc Seculo centuplum accipiet, & insuper quod melius est, vitam possidebit eternam. Et ideo nos, quorum supra, Bonefacius Marchio & Richilda jugalibus donamus & tradimus seu offerimus in eodem Monasterio Sancti Silvestri scito Nonantula, proprietario jure habendum, & tibi* Domnus Rodulphus Abbas ipsius Monasterii, *tuisque successoribus in perpetuum possidendum: id sunt, Casis & omnibus rebus territoriis illis, seu padulibus & piscationibus juris nostri, qui supra jugalibus, quod habere visi sumus in locas, ubi dicitur Arcoada & Auratica seu in Granariolo, qui rejacet in loco & fondo Trecenta, atque medietatem de Curte Tricentola, quod sunt ipsis rebus in prescripto loco Arcoada, per mensura justa a pertica legitima de pedes duodecim mensurata inter sediminas cum casis & areis, ubi vitis estant, seu pratis atque terris arabilis; & area una de terra cum Capella super habente, quae est consecrata in honore Sancti Michaëlis Archangelis, una cum rebus ad ipsa Capella pertinentibus juges centum. De gerbidis & buscaliis seu silvis cum areis illorum atque padulibus juges centum viginti. Sunt fines ad ipsis rebus in prescripto loco Arcoada de mane terra Arimanorum, quod vocatur Sadriani & publica de Plebe Sancti Georii. De Meridie terra Sancte Marie, qui vocatur Due Basilice. Da Sera terra de Massa Sancti Petri de Roma. De subto Cortem*

tem Sancti Martini de Zello. Et subter rebus ipsis in prescripto loco Auratica pecies quatuor cum Capella, qui est consecrata in honorem Sancti Zenoni. Prima pecia cum prescripta Capella super se habente, est circumdata finis da mane Sancte Marie: da meridie fossam, que vocatur Pellastrina; da sera similiter Sancte Marie; de subto Sancti Georii in Layno, qui vocatur termino de Puntecelli. Secunda Pecia est circumdata finis de mane heredes quondam Petri Judex, qui vocatur de Rabodo, & Almericus de Ferraria; da meridie ipsius Almericus; da sera prescripto heredes Petri Judex, & Bonici Prandi; de subto prescripto termino de Punticelli. Tercia pecia de mane & de meridie prescripto Almericus; da sera Sancte Marie; de subto Sichelmi Judex & Azoni Diaconus & heredes quondam Warini Comes. *Quarta pecia quidem est quarta pars de fondo Codonicla. Et sunt predicte quatuor pecies super totes insimul ad eandem mensura sediminas cum casis & areis, ubi vitis estant, una cum predicta Capella, seu pratis atque terris arabilis, juges sexaginta de gerbidis & buscaleis seu silvis cum areis earum atque paludibus juges triginta & tres.*

Et sunt rebus in predicto loco Granariolo Massaricia una, qui tenere videtur per Johannes & Petrus Pocco per eadem mensuram inter sedimen cum casis & areis, ubi vitis extant, seu pratis atque terris arabilis seu gerbidis, juges tredecim, & sextaria viginti, & paludibus seu piscationis ad eandem Massariciam pertinentibus in integrum. Coërit ei in circuitu ad predicta Corte Trecentola, da mane Cleloibola & Cazanetica: da meridie Val de Ravida & Rosolese: da sera Finale & Berbiculo & Vadegoso: de subto Aqualungola, que dicitur Muclena, vel quis alii sunt

A *in hiis omnibus coërentes. Et est jam dicta medietatem de prefata Corte Trecentola infra ipse coherencie per jam facta mensura inter sediminas cum casis & areis, ubi vitis exstant, seu campis arabilis atque pratis & area cum Capella super se habente, qui est consecrata in honorem Sancti Johannis & Blaxii, qui est posita in loco Grumiliato,*

B *juges duocenti. De silvis, glandiferis, & piscationibus cum areis suarum, juges duocenti: de gerbidis & buscaleis seu paludibus cum areis suarum similiter juges duocenti, cum omni jure, adjacentiis, & pertinentiis earum rerum per locas & vocabolas ad ipsam medietatem de eadem Curte pertinente in integrum. Verùm eciam donamus & offerimus*

C *nos quidem jugalibus in eodem sanctum & venerabilem Monasterium de reliqua namque vero medietates de ipsa Corte, idest Massaricia una, item juris nostri, quam habere visi sumus in predicto loco Trecentola, nominative ipsa Massaricia, que nunc recta vel laborata est per Marcum Bonzoni. Et est ipsa Massaricia, sicuti predicto Massario regitur,*

D *inter sedimen cum casa & areis, ubi vitis estant, seu pratis atque terris arabilis, juges octo: de gerbidis, buscaleis, seu silvis & paludibus cum areis eorum juges quatuor, quod sunt omnibus predictis rebus, ut dictum est, tam casis cum sediminibus & Capellis cum domui cultiles seu reliquis terris, campis, pratis, pascuis, vineis, & silvis,*

E *ac stallareis cum areis in aqua estant una cum paludibus & piscationibus seu venationibus cum adjacentiis & pertinentiis ad predictis locis pertinentibus, cultis & incultis, divisis & indivisis, omnia & ex omnibus, una cum finibus & terminibus, accessionibus, & usibus aquarum, aquarum ductibus cum omni jure, adjacentiis & pertinentiis earum rerum per locas & vocabulas ad*

ipsas casis & rebus pertinentibus in integrum. Que autem jam dictis casis & omnibus rebus, qualiter superius comprehensis & mensuratis per coherencias legitur cum superioribus & inferioribus atque cum ingressoribus & accessionibus suarum in integrum, ab hac die & hora damus & tradamus seu offerimus tibi, qui supra Rodulfi Abba tuisque successoribus ad parte jam dicto Monasterio maneant & persistant potestatem ad habendum & faciendum nomine proprietario jure, absque omni nostra, quorum supra jugalibus & heredum nostrorum contradictione. Quidem & spondimus atque promittimus nos, qui supra, jugalibus & donatoris una cum nostros heredes tibi quidem Rodulfi Abba tuisque successoribus ad pars ipsius Monasterii jam dictis casis & capellis, seu omnibus rebus, quod tibi superius donavimus & offerimus in integrum, ab omni contradicentem hominem defensare juxta Lex. Quod si ad defensandum minime fecerimus, aut si contra hanc Cartulam offersionis agere aut causare presumpserimus, vel si agentibus consentiens fuerimus, tunc predictis casis & Capellis seu omnibus rebus quantiscumque vobis superius donavimus & offerimus, sicut pro tempore melioratis fuerint aut valuerint, sub estimatione in consimilibus locis in duplum vobis ad pars predicto Monasterio restituamus, quia sic inter nobis convenit.

Actum in loco Revere feliciter.

Bonefacius Marchio subscripsi.

✠ *Signum manus predicta* Richylda Conmitisa, *qui hac Cartula offersionis, ut supra, fieri rogavi, & ei relicta est.*

✠ Lanfrancus Comes Palacii, *qui eadem Richylda germana mea interrogavi, ut supra, subscripsi.*

✠ Maginfredus Comes, *qui eadem Richilda germana mea interrogavi, ut supra, subscripsi.*

✠ ✠ ✠ *Signum manibus Atoni, & Jugoni, seu Oprandi, Legem viventis Langobardorum, rogati testes.*

Ego Donatus Notarius sacri Palacii scripsi, post tradita complevit & dedi.

Richildae, quam primis votis duxit *Bonifacius Marchio*, postea Dux Tusciae, meminit Donizo in Vita Mathildis Lib. primo Cap. *6.* hisce versibus.

Marchio Richildam praetaxatus Comitissam,
Quae Giselberti de sanguine Principis exit,
Duxit in uxorem, fuerat quia dives honore.
Haec agapem multam miseris dabat atq; tributa:
Haec defuncta jacet sine pignoribusque Nogarae.

Uti jam animadverti Par. I. Cap. 8. pag. 55. Antiquitat. Estensium, Florentinius & Bacchinius opinati sunt, Richildae isti patrem fuisse *Giselbertum Comitem Lucemburgi*, sanctae Cunegundae Augustae fratrem. Corruere eorum sententiam ex his vides. Illam progenuit *Giselbertus*, natione Langobardus, & *Comes Palatii*

latii (*Principem* propterea illum Donizo appellat) de quo mihi ſermo fuit in Diſſertatione VII. *de Comitibus Palatii*. Jam verò animadverteris, huic donationi interfuiſſe *Lanfrancum Comitem Palatii*, & *Maginfredum Comitem* ipſius Richildae fratres, qui palam ipſam interrogarunt, ſponte-ne, an coacta donaret. Quod ſi de Vidua agebatur, eique nulli erant agnati, aut ſi erant, abſentes erant: tunc aliquis, ut puto, eligebatur, qui Mundoaldi locum teneret. Id elucere poſſe videtur ex Charta, quae in Archivo Abbatiae Vangadicienſis adſervatur, quae *Almericum Marchionem* & *Francam* ejus conjugem nobis exhibet,

Donatio quamplurium agrorum facta Baſilicae Sanctae Mariae de Vangadicia in Dioeceſi Adrienſi a Franca Comitiſſa, Uxore quondam Almerici Marchionis, Anno 954.

IN nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Berengarius & Adelbertus filius ejus gratiâ Dei Reges, anno Regni eorum Deo propitio V. Sexto die Menſis Decembris, Indictione XIII. Baſilica Sanctae Mariae quae eſt ſita prope flumen Adice veclo, & conſtructa quondam primo Domni Almerici olim Marchionis, & Franca *jugales, ab eis noviter aedificata, ubi Presbyter Joannes Cuſtos & Rector conſtitutus fuerat a quondam...... Francha Lanfranchi, & relicta ſupradicti Almerici*, quae profeſſa ſum ex natione mea Lege vivere Langobardorum, conſentiente & ultimo confirmante Idelmaro Presbytero & Rectore...... ipſius Baſilicae, *praeſens praeſentibus dixi: quiſquis in ſanctis ac venerabilibus locis ex ſuis aliquid contulerit rebus, juxta Auctoris vocem, in hoc Seculo centuplum accipiet, & vitam eternam poſſidebit. Ideoque ego* Francha *dono & offero perpetualiter habendum in ſupradicta Baſilica pro anima mea, & ſupradicti quondam Almerici, qui fuit vir meus...... ſex in loco & fundo Merlariae, & in Altadura, & in Caſale. In primis in Merlaria & Caſale & omnes res, quod rectum & laboratum eſt per Rodamaro Maſſa. Secundum Caſale ibi ſimul & tenenti, quod rectum eſt per heredes quondam Johannis Ferraccii. Tertium Caſale in ipſo loco Merlaria, quod rectum fuit per Laurentium Pellotum. Quartum Caſale ibidem tunc laboratum per Martinum Bongatum. Quintum Caſale in Altadura, quod rectum eſt per Bonellum filium quondam Giſemperti Maſſarii. Sextum Caſale denique, quod jacet in Villa...... ab uno latere terra deſerta Sculdaſia, ab alio foſſatum.... & poſtitias heredes quondam Sandrani, ab uno capite via, ab alio terra nigra; ſeu & omnes res Altadura & in Caſale. In primis in Altadura petias duas de vite, una quae dicitur de Grimaldo, alia quae dicitur Dualiſſa, quae recta eſt per heredes Petri Maſſa..... de vite quae recta eſt per Barontium Pigonum, & petia una de vite, & terra inſimul ſe tenente, quae vocatur Cluſura Madelgeri, petia una terrae, quae partim..... decimas, ſeu in Caſali unum Caſale, quod rectum & laboratum eſt per heredes Johannis Scurzabuli. In Urbana Caſale unum, quod rectum eſt & laboratum per Johannem Suirianum...... in ipſo loco Urbanae, quae recta & laborata eſt per Zenonem de Barucio. Etiam dono vobis, Sacerdotes*

vel

vel Levitae; seu ceteri Clerici, qui nunc ordinati sunt, vel in futuris temporibus ordinati fuerint, ut pro nobis peccatoribus ad Dominum Jesum Christum orare debeatis, item omne Toloneum, quod dicitur Tuxidura de navibus, flumen Adice veclo percurrentibus....... piscationes, venationes, de finibus Pedices, usque in Ruta de Adice & de Visinara corente remissa de Tartaro, & in Stafulo decurrente in Ruta de Cadenaro. Et quidquid juxta praefatos fines inventum fuerit per quodcumque ingenium pertinere de jure, quod fuit supradicti Almerici, qui fuit dominus omnium in integrum, cum predictis Casinis, Massaritiis, seu terris vineatis, campis, pratis, pascuis, silvis, ac stalaticis, rupinis, ac paludibus, cultis & incultis, divisis & indivisis, una cum finibus, terminibus, accessionibus, usibus aquarum, aquarumque decursibus, molendinis & piscationibus in dictos fines inventum fuerit, una cum coemeteriis & offersionibus, quas eadem Basilica Dominus dederit faciendum in integrum, & successoribus de supradictis rebus quicquid voluerint, & prefati Sacerdotes de eadem Basilica curam & solicitudinem habere debeant tam de Officiis quàm de Luminaribus. Et si quo tempore opus fuerit, praefatam Basilicam restaurare, per ejusdem Sacerdotes fiat restauratio: quoniam supradictas Massaritias in eis locis & fundis, videlicet in Merlara, in Perarolo, in Altadura, & in Casale, & praedicta........ e dura fluminis Adice veclo........ ex ista parte usque in Ruta de Cadenaro, & de alia parte fluminis Visinaria usque in Missa de Tartaro, & inde usque in Stafulo, & inde usque in supradicta Ruta de Cadenaro & piscaria de Corusano & Silva insimul se tenente, quae vocatur Gurgo de muro, & cernit fines ab uno latere Vi-

A *verno percurrente usque in fossa de Molino, cum accessionibus & ingressuras earum, cum superioribus & inferioribus suis, sicut supra legitur, & suis adhaerentiis decernitur, & sunt comprehensa in integrum....... Hac die dono & offero in eadem Basilica Sanctae Mariae a die presenti & hora & sumptu & usu praedictorum Sacerdotum ac*
B *Levitarum & caeterorum Clericorum, qui modò ordinati sunt, & pro tempore ordinati fuerint, & ibidem frequentius deservierint, faciant ex frugibus earum rerum vel censu, quos Dominus annue dederit, quicquid voluerint sine omni mea & heredum & proheredum meorum contradictione vel defensione, & absque restitutione. Insuper volo, ut*
C *homines, qui supra res praelibatae Basilicae Sanctae Mariae resident, ad nullum Placitum vadant, neque custodiam, nisi ad supradictos Sacerdotes, eorumque successores, & nullum redditum, nec herbaticum, nec recollectam, neque publicum faciant, nisi ad praefatam Ecclesiam, praeter ad Castrum restaurandum cum ceteris vicinis. Et si opus*
D *fuerit, praefatos homines ire ad Placitum, dum opus fuerit praefatae Ecclesiae, vadant. Et si ego Francha, vel mei heredes, aut ulla summissa persona vos, vestrosque successores inquietare aut molestare quocumque ingenio praesumserint: ego supradicta Francha & mei heredes vobis vestrisque successoribus componere debemus poena argenti Libras*
E *centum. Insuper casas & omnes res, sicut supra legitur, in duplum. Et si... & fieri non credo; si Princeps, aut quaelibet magna parvaque persona, tam propinqui quàm extranei, tam masculi quàm feminae, hanc meam offersionem in aliquo aut per totum molestare voluerit, & praedictam Basilicam quiete & pacifice praedictas res habere non permiserint, tunc Dominum omnipoten-*

tem

A *tem habeant retributorem, & ante tribunal Christi cum Juda traditore inde stet ad judicium in ratione, & cum eo maneat in Inferno inferiori. Et si Deo permittente nemini molestati fuerint, tunc Presbyteri praefatae Basilicae, eorumque Successores in eorum sumptu & usu habeant fruges earum rerum, & faciant de illis omnibus, sicut supra legitur proprietario nomine quidquid voluerint, pro* B *anima mea, & supradicti quondam Almerici, qui fuit vir meus, mercede. Quia taliter in omnibus mea bona decrevit voluntas. Hanc autem Cartam & offersionis meae paginam Notario & Judici Domnorum Regum tradidi & scribere rogavi, in qua etiam subter confirmatis testibus obtuli ad roborandum.*

Actum Castrum Rhodigii feliciter.

C *Signum manu supradictae Franchae, quae hanc Cartulam offersionis fieri rogavit, & ei relecta est.*

Ego Ildemar Presbyter, qui eidem Franchae omnia supradicta consensi, ut supra legitur, subscripsi.

Signum manibus Conradi filii Girardi, & Rongoni filii, itemque D *Rongonus Vasso Adelgisi Lege vivente Langobardorum, & hanc Cartulam offersionis rogati testes. Martinum de Sarzano, Badoro de Rhodigio, Viso de Vitale Russo, habitantes in Castro Rhodigii, testes. Enricus qui vocatur Guazalino de Bugosso, & Gusselino Vasso Adelgisi, & Gregorio Decano testes.*

Ego Poma Notarius & Judex Dominorum Regum, scriptor hujus Cartulae offersionis, post traditam complevi & dedi, Anno Domini . . . . . LIV.

Hic ille *Almericus* sive *Amelricus Marchio* est, cujus mentionem feci in Antiquitatibus Estensib. Par. I. Cap. 23. pag. 223. Ignotum autem nobis est, cui Marchiae praefuerit. Is cum Franca conjuge sua primus auctor fuit ditandae Basilicae Sanctae Mariae de Vangadicia, quae postea in Monasterium & Oppidum evasit, olim pertinens ad Atestinos Principes, situm non longe ab Atice veteri, cui adhuc nomen *l'Abbazia*. Videmus heic Ildemarum Rectorem ipsius Basilicae consentientem donationi Franchae, quasi Mundoaldi vices ille impleret; etenim jam e vivis excesserat *Amelricus* ejus vir, ad quem simulque & ad Francam ejus uxorem pertinet altera Charta, cujus apographum legi in ejusdem Monasterii Tabulario.

Donatio Amelrici & Francae conjugum Ecclesiae Sanctae Mariae ad fluvium Athesim, Anno 952.

E *IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnantes Dominos nostros Berengario & Adelbertus ejus filio ejus Reges hic in Italia Anno Quinto, sub die de Mense Augusti, Indicione X. feliciter. Scola Sacerdotum de Ecclesia beatae Dei Genitricis Virginis Mariae, quam nos ipsis jugalibus in nostro proprio essundamentum edificavimus, que nos libere & possidere visi sumus in loco & fundo, que vocatur flumen Vedre, ubi nunc presenti tempore Johannes Presbiter Custos & Rector ipsius Schole esse videtur. Nos quidem in Dei omnipotentis nomine* Amelricus..... *idemque Amelrici, &* Francha *honorabilibus jugalibus, qui Lege Salicha vivere visi sumus, per hanc presentem paginam offersionis nostre, & per wasonem terre, & ramum arborum, fistucum notatum,*

atque cultellum, & duos wantos, totum insimul hac tandem visi sumus, & corporalem facimus investituram & traditionem seu offersionis nomine presenti die & hora ad jure ipsius Scole perpetuario nomine habendum. Idem in integrum omnibus casis & rebus illius juris & proprietatis nostre, quod supradictis jugalibus, quem nos habere & possidere visi sumus, qui positi sunt ipsis casis & rebus in loco & fundo Cavezana ab ipsis casis & rebus, tam terris casalivis & terris cum vineis & terris aratoreis, seu vigris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, salectis, sacionibus, rivis, ac padulibus, piscationibus, aquis, aquarumque decursibus, cum omnia & ex omnibus de quantum ad jam dictum loco Cavezana legibus pertinent, nos qui supradicti jugalibus in jam dicta Scola....... de predicta Ecclesia Sancte Marie donamus, concedimus, tradimus atque offerimus per remedium animae nostrae vel parentum nostrorum. Itemque concedimus, donamus atque offerimus per hanc presentem paginam offersionis nostrae a die presenti & ora ad jure ipsius Scole proprietario nomine ad habendum idem omnis transita illa juris proprietatis nostre, & possidere visi sumus, & nobis legibus pertinent, & juris habere in alveo fluvio Athesis, qui vocatur Flumen Vedre, prope jam dicta Ecclesia Sancte Marie cum omnia & ex omnibus, sicut supra nos, qui supradictis jugalibus presenti die & ora ad jure ipsius Scole per hanc presentem paginam offersionis donamus, tradimus atque offerimus: ut Custus & Rector, qui ibidem modo est, vel qui pro tempore fuerint, talem exinde habeant potestatem de ipsas res, atque transitam, sicut supra legitur, ad regendum & gubernandum seu disponendum, sicut de alias res ipsis Scole facere visi sunt per potestatem, ut forsitans nobis peccatores, parentumque no-

A *strorum proficiant ad salutem & gaudium sempiternum. Et exinde de ea omnia, qualiter superius legitur, nos jam dictis jugalibus nobis exinde nullam reservavimus ab ipsis casis & rebus una cum superioribus & inferioribus earum rerum, cum ingressibus atque regressibus suis communibus. Et si vero, quod futurum esse non credimus, si*

B *aliquid de heredibus ac proheredibus nostris, aut quelibet ulla opposita magna parvaque persona hominum surrexerit aliquando tempore, quod contra hujus nostrae paginam offersionis, quem nos nostros bono animo fieri rogavimus, ire quandoque temptaverit, aut ea infrangere voluerint, & probatum fuerit, tunc componat ipsos heredes ac proheredibus*

C *nostris vobis vel ad vestros successores, qui pro tempore in ipsa sancta militaverit Ecclesia, ipsis predictis casis & rebus & omnia, sicut supra legitur, omnia in duplum, & insuper stipulacionis nomine componamus vobis pena que & multa una cum sociante Fisco auri optimi uncia una, argentum ponderas duas coactus absolvamus, &*

D *de hoc quod repecierint, nichil vindicare habeant. Et insuper cum Juda traditore ante tribunal aeterni Judicis habeant damnationem. Et hec presens pagina offersionis, sicut supra legitur, omnique tempore firma & stabilis, inconvulsa & irrevocabilis permaneat, sine omni contradicione hominum, cum stipulatione subnixa. Et quia nos ipsis*

E *suprascriptis jogalibus hanc membrana simul cum calamo & attramentario & pinna atque cultellum & duas wantos, totum insimul manibus nostris, justa Lege nostra Salicha, de terra levavimus; & Ingelbertus Notarius tradidimus ad scribendum, & testes in qua hac subter confirmans ad nos rogitos obtulimus ad corroborandum.*

Acto in Castro Merlaria feliciter.

Si-

A *Signum ✠ ✠ manibus suprascriptorum Amelrici & Francani honorabilis jogalibus, qui hanc paginam fieri rogaverunt, ad omnia suprascripta, & ei relecta est.*

Signum ✠ ✠ ✠ manibus Fulcherio filius quondam Jeberto, & Ildoino filio Bonildoigo, & Eruigo filio ejus, viventes Lege Salicha, testes.

B *Signum ✠ ✠ ✠ manibus Gariverto, qui Gezo dicitur, & Giselbertus, & Adelfredus germanis filiis Felice, testes.*

Signum ✠ ✠ ✠ manuum Tedaldo, qui Rezo vocatur, & Granso filio Boni, Everardi, testes.

C *Ego qui suprascriptus Ingelbertus Notarius rogatus, qui hanc paginam scripsi, & post tradita complevi.*

Verùm in Chronologicis notis hujus Chartae inter *Indictionem X.* quae Anno DCCCCLII. decurrebat, & *Annum Quintum Berengarii II. Regis* pugna est. Quare neque hanc, neque superiorem, Chartas legitimas praestare velim, quum apographa tantùm viderim, eaque, ut vides, vitiata, neque inter se concordia. Ceterum, uti jam monui, secundùm Langobardos Mundualdus feminis dabatur. Diversa verò minime fuisse videtur consuetudo Alamannorum Legem sequentibus. Operae pretium erit huc adferre Chartam, quam ad me misit amantissimus mei vir, ac in re antiquaria peritissimus Joseph Antenor Scalabrinius, Ferrariensis Ecclesiae Sanctae Mariae in Bucca Rector.

Charta Imeltrudae filiae Keisculd, Alamannorum Lege viventis, quae agros nonnullos vendit Fulcardo Sculdascio filio Walae, Anno *936*.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnantibus Domnis nostris Hugone Rege hic in Italia Anno Nono, D *& Domno Lothario Rege filio ejus Anno Quinto, sub die X. Mensis Marcii, Indictione IX. feliciter. Constat me Imeltruda honesta femina, filia bone memorie Keisculd*, qui Lege Alemagnorum vivere visa sum, *sicut & Heinricus filio Teckerio genitori....* vivere visus fui, *& buna* per largitatem Motaldi *filio itemque Motaldi* item E ex Alemagnorum genere, *libenti animo, & mea bona & spontanea voluntate, sine ulla vim pati, vendidisse, ac vendedit, tradidisse, & ita tradedit tibi vero Fulcardo Scudascio, & filio bone memorie Wala, & per hanc presentem paginam vendicionis, & per duas manicias hac tradere visus sum, & corporaliter facio tibi investituram venditionis* justa Legem meam Alemagnorum, *presenti die & hora ad tuam proprietatem abendum, idest in integrum omnibus illis juris proprietatis mee, quas habere & possidere visa sum, qui positi sunt ipsis rebus in finibus Romania in loco, & sunt in Comitatu Ferrariense, locus ubi nominatur Galinario ab ipsis super suis rebus, buna cum terris casalinis, & terris cum vineis, cum campis, pratis, pascuis, silvis, salectis, sacionibus, aquis, hac padulibus, ripis rupinis, decimis, pinsionibus, piscationibus, venationibus, molendinis, aquis, aquarumque decursibus,*

bus, cum omni & ex omnibus rebus suis, sicut supra legitur, sicut ibidem in predicto loco Galinaro abere visa sum, aut mibi legibus pertinet, vel pertinere debet, ibidem ceteris locis, cum omnia & omnibus, sicut superius comprensum est, ego qui suprascripta Emeltruda huna per largetatem Motaldi Avocato meo *tibi suprascripto Fulcardo sive Heinrico in integrum visa sum venundari ad die presenti & hora, ad tuam proprietatem habendum, tenendum, vendendum, donandum, commutandum, vel faciendum exinde de eo in integrum, sicut superius comprensum est, quitquit tibi & heredibus tuis, aut cui tu dederis, placuerit, ex mea plenissima largetate, nulli alii venditis, traditis, mancipatis, nec adpositatis non abeo, nisi tibi suprascripto Fulcardo, de meo jure & dominium in tuoque jure & dominium transfundo potestatem ad abendum; & exinde de hec omnia qualiter superius legitur, jam dicta venditrix exinde mibi nulla reservo ab ipsis rebus, huna cum ingressis & regresibus suis rationem. Et per suprascripta mea vendicione recepi ego jam dicta venditrice da te suprascripto hemtore precio finito per argento, & alia merce, insimul valente Solidos treginta. Cui despondeo adque repromitto me ego jam dicta venditrix, vel meos heredes tibi suprascripto hemtori, vel ad tuos heredes, aut cui dederis, si de suprascripta mea vendicione aliquando tempore molestare vel contendere presumpserimus, & ab hunumquemque homine defendere non potuerimus, tunc tantum & in quantum suprascripta mea vendicio cum omnia super se habente eo tempore in consimile loco eis melioratum voluerit, duplare promittimus. Et hanc paginam vendicionis, sicut supra legitur, quem ego meo bono animo fieri rogavit, omnique tempore firmam & stabilem, inconvul-*

A *sum & inrevocabilis permaneat, & in se omnique tempore obtineat robor sine omni contradictione hominum cum stipulacione subnixa. Et quia ego ipsa suprascripta Emeltruda honesta femina hac pergamena cum hactramentario & pinna & duas manicias, totum insimul manibus meis de terra levavi, huna cum suprascripto* Motaldo Avocato meo ju-

B sta Lege mea Alemagnorum; *& Pedelbertus Notario tradidi ad scribendum, & testes in qua hic subtus meis suprascriptis obtulit ad roborandum.*

Acto in Castro Leuniacus feliciter.

✠ *Signum de manus suprascripta Emeltruda, qui ipsum precium recepit, & anc paginam vendicionis fieri rogavit, ad omnia*

C *suprascripta, & ei relectum est.*

✠ *Signum de manus suprascripto* Motaldo Avocato ejus Defensori, qui eidem largetatem dedi, *& in ac pagina vendicionis manum suam posuit.*

✠ ✠ ✠ ✠ *Signum manibus Regnardo filio quondam Berardo, & Raimberto filio quondam Ul-*

D *fecauso, & Davit filio quondam Odelberto, & Dominico filio quondam Martino, de suprascripto loco, testes.*

✠ *Signum de manus Teudejulfo filio quondam Teudiverto de ipso loco teste.*

Ego suprascriptus Pedelbertus Notarius rogatus, qui hanc paginam

E *vendicionis scripsi, & post traditam complevi.*

Quae heic appellatur *largitas Motaldi Advocati*, sive *Defensoris*, idem est ac si dixisset *Mundoaldi*. Mulieribus autem, Romanâ Lege viventibus, si nuptae erant, viri consensus necessarius erat, quoties inducebant in animum vendere aliquid aut donare. Sublato postea e vivis viro, libe-

liberum eis aliquibus in locis fuisse videtur sine alicujus, aut agnati, aut Judicis praesentia & auctoritate, contractus quosvis consummare. Utriusque moris exemplum e Tabulario celeberrimi Monasterii Sublacensis descripsit, & ad me misit Nicolaus Aloysius, eruditionis praesertim Ecclesiasticae solertissimus cultor.

Agrorum donatio facta Monasterio Sublacensi, ejusque Abbati Georgio, a Rosa muliere nobili, Anno 967.

Anno Deo propitius Pontificatus Domni Johannis summi Pontificis & universali decimi tertii Pape in sacratissima Sede beati Petri Apostoli Secundo, Indictione Decimâ, Mense Junii die XX. Quoniam certum est, me Rosa nobilis femina, consentiente mihi Benedicto Mansionarium viro meo, *oc die cessi & cessimus, & inrevocabiliter largior, nullo me cogente, neque contradicente, aut vim faciente, sed propria spontaneaque voluntate vobis* Domno Georgio Secundicerio, *modò* Monachum & Abbatem *esse videtur, venerabili Monasterio Sancti Christi Confessoris Benedicti, quod situm est in Sublaco, tibi vel in cunctis aliis Abbatibus seu Monachis in eodem venerabili Monasterio permanentibus in perpetuum. Quia ego dono vobis pro Dei omnipotentis amore & . . . . . veniam delictorum meorum, ut puris, sacris, cotidianisque orationibus cum justis & electis Domini in Regnis celestibus merear portionem accipere. Idest Vinea a novello pastinata, seu terra vacante, que sunt insimul petie sex in integrum cum introitu & exitu eorum, & cum omnibus ad eas generaliter & in integrum pertinentibus: posite in territorio Aviciense, miliario ab Urbe Roma plus minus, in loco qui vocatur Sancto Eleutherio, & inter affines, ab uno latere Valle, que vocatur Ocrana; a secundo latere vinea de herede de Demetrio, qui vocatur Malagoi; & a tertio latere vinea de* Johanne Episcopo *sancte* Anagnine Ecclesie; *& a quarto latere . . . . . Unde hos muniminas novas & vetustas, quam meis detinui manibus, una cum hanc donationis Charta insimul vobis contradidi, quas suprascripta Vinea a novello pastinata, cum terra vacante, que sunt petie sex in integrum, cum introito & exitu suo & cum omnibus ad eam pertinentibus, ut supra legitur, & post obitum meum cum Dei venia abeatis, teneatis, possideatis in usum & salarium ejusdem venerabilis Monasterii in perpetuum, & numquam a me neque ab heredibus & successoribus meis, aut a mea summissa magna parvaque persona contra vos vestrisque successoribus nullam habebitis questionem aut calumniam; sed in omni tempore ab omni homine & in omni loco, ubi vobis necesse fuerit, stare me una cum heredibus & successoribus meis, & defendere promittimus vobis vestrisque successoribus in perpetuum. In qua & jurata dico per Dominum omnipotentem, sancteque Sedis Apostolice seu salutem viri beatissimi & Apostolici sanctissimi Domni Johanni Tertiodecimi Pape, hec omnia, que hujus Charte seriem textus eloquitur, inviolabiliter conservare & adimplere promitto. Si enim (quod absit) & quoque tempore ego vel meis heredibus & successoribus contra vos vestrisque successoribus, aut si contra hac sub usufructuario donationis Charta, quam sponte fieri rogavit, agere*

aut causare presumpsero, tunc non solùm perjurii reatum incurram, verùm etiam datura me promitto una cum heredibus & successoribus meis vobis vestrisque successoribus ante omne litis initium pene nomine auri uncie sex obricii, & post penam absolutionis manentem huic Charte in sua permaneat firmitate. Quam scribendam rogavi Benedictum Scriniarium & Tabellius . . . . . . A B

✠ *Signum manu suprascripta Rosa nobili femina*, consentiente sibi Benedicto Mansionarius viro suo, *& donatrice suprascripta Vinea.*

Benedictus Mansionarii Scole consessioni ✠ signum feci.

Benedictus testis rogatus signum ✠ feci. C

Alberico testis rogatus signum ✠ feci.

Stephano testis rogatus signum ✠ feci.

Georgius Secundicerius Scole *testis rogatus signum ✠ feci.*

Ego Benedictus Scriniarius & Tabellio Urbis Rome complevi & absolvi.

Hujus *Georgii Secundicerii*, qui Sublacensi Monasterio praefuit, mentio quoque est in Annalibus Benedictinis Mabillonii ad Annum DCCCCLXVII. ubi Privilegium indicatur eidem ab Ottone Magno Augusto concessum. Is autem, si conjecturam proferre licet, non professione Monachus fuit, sed in Romana Ecclesia Diaconus Secundicerius, cui commendata fuerat cum Abbatis titulo cura Sublacensis Coenobii. Neque praeterire volo *Benedictum* illum *Mansionarium*, Rosae donatricis virum, eique consensum praestantem. Si *Mansionarios* in ordine Cleri constitutos ponimus, ergo is Clericus conjugatus fuerit. Nunc alteram Chartam accipe.

Imilia nobilissima Comitissa multa donat Sublacensi Monasterio, ejusque Abbati Humberto, Anno 1052.

IN nomine Domini Dei Salvatoris Jesu Christi. Anno Domino propitio Pontificatus Domno Leoni summo Pontifici & universali Nono Pape in sacratissima Sede beati Petri Apostoli Anno Quarto, in mense December die primo, Indictione VII. Quoniam certum est, me Domna Imilia *nobilissima* Comitissa, *que olim* Domnus Donadeus *conjugem fuit, habitatrice in Palestrina a die presenti donamus, cedimus, tradimus, & inrevocabiliter largior atque offero, nullo me cogente, neque contradicente, vel sevadente, aut vim faciente, scilicet & propria expontanea voluntate pro redemptione anime quondam Johannis, qui vocabatur de Bene & Donadei & Domna Itta & de Johanne filio meo &* D E

anima mea, & de eredibus nostris, per hos dono & concedo in oc venerabili Monasterio Sancti Benedicti & Sancte Scolastice Virginis, quod ponitur in Sublaco & in te Domno Humberto *Domini gratia humilis* Abbas, *in te tuisque successoribus Monachis, Abbatibus a Domino servientibus in oc venerabili Monasterio in perpetuum permanendi, & pure sancteve orationibus die noctuque Domino agere incessatis, per hos dono & concedo omnia portione nostra, & de suprascripti nominati, que pupillorum acquisita abuimus de Castello, quod vocatur Sancto Angelo, intus & foris, per fundora & casalibus, in montibus & in planis. Fundum Collemalu: Fundum Romani majo-*

*jore & minore: Fundum & fundum territorio de Sancta Maria in Zezinni: Fundum Vallicotte: Fundum Colombella; & cum omnibus illorum nomina de Casalibus de territorio de Sancta Maria Zezinni, cum Ecclesiis, & cum omnibus, & nostrum acquisitum in casis, casalibus, vineis, terris, campis, pratis, pascuis, & cum pantanu. Et predium, quod vocatur Majulescu, & de suprascripto Castello in casis, casalibus, vineis, terris, campis, pratis, silvis, salectis, agresta cum arboribus, & cum aquis, aquimolis, & cum omnibus ad eas pertinentibus, & ubicumque de suprascripto Castello, & Fundum Sancta Maria Zezinni a suprascripti pertinenter pupillorum acquisitum. Omnia donamus & concedimus in suprascripto venerabili Monasterio absque ulla contradictione cum introita & exita eorum & cum omnibus ad eas pertinentibus, nullam reservationem nobis facio. Et de presenti introeundi, utendi, fruendi, possidendi, vendendi, donandi, commutandi in usum & salarium in suprascripto Monasterio in perpetuum permanenda. Quibus & numquam a me, neque ab heredibus & successoribus meis, neque a mea sumissa nulla magna vel parvaque persona contra suprascripto Monasterio aliquam aliquando abebitis questionem vel litis & litis calumnie: sed in omni tempore ab omni homine & in omni loco suprascripto Monasterio necesse fuerit stare, nos una cum heredibus nostris defendere promittimus. In quo & jurata dicimus per Dominum omnipotentem, sancteque Sedis Apostolice Domno Leoni Pape, hec cum omnia, que in Chartula suprascripta notata vel * adscipta leguntur, ut agere presumpserimus & minime defendere noluerimus, aut non potuerimus, tunc non solùm perjurium reatum incurramus, set ante omne litis initium pene nomine componamus auro purissimo Libre decem, & post pena absolutionis manentem hanc Chartam suprascripto Monasterio maneat firmitatem. Quam ad scribendum rogavi Giso in Dei nomine Notarium & Tabellium Civitatis Tiburtine in Mense & indictione suprascripta.*

Domna Imilia nobilissima Comitissa, que hanc Chartam fieri rogavit & firmavit.

Domno Johannes filius de Johannes de Georgio.

Domno Stephano, qui vocatur Caramannu.

Domnus Johannes Dativus Judex.

Domnus Miso de Monteforcuna.

Domnus Miso de Ilperinu.

Ego Giso in Dei nomine Notarium & Tabellium Civitatis Tiburtina complevit & absolvit.

Scribendum heic *Indictione VI.* inchoatâ menſe Septembri, aut reponendum *Anno V.* Leonis Noni Papae: quae poſtrema emendatio *Annum MLIII.* proderet. Quod ſi Indictio integrum Annum implens adhibita fuit, cum *Anno IV* Leonis conjungenda erat *Indictio V.* Atque heic animadvertas, donationem factam a Comitiſsâ viduâ, Romanâ (ut reor) Lege utente, alicujus alterius conſenſu minime indiguiſſe. Neque enim toedebit heic repetere, quod jam indicavi ſupra in Diſſertat. XV. *de Manumiſſionibus:* ſcilicet decretum olim fuiſſe, ut ſi qua Mulier Libera Servo nuberet, ejus agnatis liceret in illam animadvertere; iis autem minime id curantibus, ſervili miniſterio in Palatio Regis femina addicebatur. Nunc audi, quid poenae ſtatuerit Ripuaria Lex contra ejuſmodi facinus Tit. 59. §. 18. *Si ingenua Ripuaria Servum Ripuarium secuta fuerit, & parentes ejus hoc contradicere voluerint, offeratur ei a Rege,*

ge, *ſeu a Comite*, *Spatha*, *&* *Conucola* (unde *Conocchia* Italicum). *Quod ſi Spartham acceperit*, *Servum interficiat*. *Si autem Conucolam*, *in ſervitio perſeveret*. Dura lex gladium offerens tam dirâ conditione adhibendum. Vide Diſſertationem LXVI. *de Monaſteriis Monialium*, ubi de poena liberae feminae in vetitam venerem proruentis alia attuli. Ceterum qui mores, quae virtutes ac vitia feminarum olim fuerint, nihil eſt nunc opus inquirere. Non alia a noſtris fuere tempora illa. Erant mulieres ſumme piae, prudentes, & caſtae: erant ſceleſtiſſimae, impudiciſſimae, atque inter eas mediae. Tunc etiam libido ſuas flammas expandit, atque adulteria non defuere. Adulter verò ac Adultera paſſim convicti, viro laeſo volente, Servitutis jugum pati cogebantur; eoſque Fiſcus Regius ad ſe trahebat. Comitibus autem facultas data erat faciendae inquiſitionis de ipſa conjunctione Adulterii: atque hujuſmodi criminis cognitionem alicubi ſpectaſſe ad Epiſcopos, jam monui in Diſſertatione XIII. *de Hominibus Liberis*. Deprehensâ autem muliere conſentire tactibus impudicis, Marito licebat *in eam vindictam dare*, *ſive in diſciplina*, *ſive in venditione: veruntamen non occidatur*, *nec ei ſcematio corporis fiat*. Si verò impudicus multam a Lege propoſitam ſolvendo impar erat, tradebatur & ipſe Marito *in diſciplina*, *vel venditione*. Haec Liutprandus Rex. Decrevit autem Rotharis Rex, ut Marito, deprehendenti Uxorem in Adulterio, jus foret, tam eam, quàm adulterum impune occidendi: quae Lex adhuc obſervatur Mutinae, ac in aliis locis. Et Seculo quidem vulgaris Aerae Decimo, quo nullum corruptius Italia Chriſtiana vidit,

A tam enormiter libidini frena laxata ſunt, ut ipſae principes feminae palam in omne intemperantiae genus ſeſe effunderent. Prae ceteris verò circiter Annum DCCCCXXV. ex hujuſmodi licentia famam ſibi grandem conquiſiere apud Langobardos *Ermengardis Adelberti Eporediae Marchionis uxor*, & apud Romanos *Ma-*
B *rozia Johannis XI. Papae mater*, *& Alberici Marchionis ſenioris conjux*, ejuſque mater *Theodora*, ac ſoror altera *Theodora*: quarum vitia ad poſteros tranſmiſit liberiore ſtilo Liutprandus illorum temporum Hiſtoricus. Eodemque Seculo, quum Eccleſiaſtica diſciplina rimas undique contraxiſſet, coepit ipſe Clerus obſer-
C vatam in Occidente ab exordio Eccleſiae continentiam contemnere, eoque tandem evaſit maleſanus ardor, ut Presbyteri, nedum Diaconi & Subdiaconi, feminas ſub omnium oculis loco uxoris haberent, illud cauſſati, cur non ſibi liceret, quod apud Graecos minime nefas erat? Longe utique facilius pullulant Vi-
D tia, quàm Virtutes: quare peſtilentia haec univerſas fere Italiae Civitates, ipſamque Urbem, ſenſim invaſit. Connivebant mali Praeſules, obſiſtebant boni; atque inter poſtremos hoſce mihi referendus eſt Warinus ſive Guarinus (quod idem eſt) Mutinenſis Epiſcopus, qui Anno MV. Eccleſiae huic praeerat. Adigebat
E ille quoſcumque Presbyteros ad Beneficia promovendos, hujuſmodi flagitio inquinatos, aut ſuſpicionem illius ingerentes, ad ſacramentum de caſtitate ſervanda, & fidem frangenti poenam indicebat. In margine vetuſtiſſimi Sacramentarii MSti apud Canonicos Mutinenſes haec deprehendi: *Ego Andrea Presbiter promitto coram Deo & omnibus Sanctis*, *& tibi*

bi Guarino Epiſcopo, quod carnalem comiſtionem non faciam: & ſi fecero, & onoris mei & beneficio Eccleſiae perdam. Ita ille perquam Latine. Succedit alterum ſimile jusjurandum: *Ab hac ora in antea promitto ego Johannes Archipresbiter tibi Warino Epiſcopo, quod diebus vitae meae cum muliere alterius adulterium non faciam, neque cum inlicita meretrice fornicationem. Et ſi fecero, me ipſum confirmo in periculum.* Benedictus quoque VIII. in Ticinenſi Synodo temporibus iiſdem ſaluberrima in hanc rem edicta promulgavit. Porro in quantum incendium poſtea flamma haec eruperit, quantaeque turbae ob iſtos (ita enim appellabantur) Nicolaitas Mediolanenſem Eccleſiam concuſſerint, non eſt hujus loci explicare. Proſtant Petri Damiani, Baronii, ac Puricellii Opera, eorumque tumultuum narrationem nobis reliquere Landulphus ſenior, & Arnulphus Hiſtorici Mediolanenſes in Libris a me evulgatis Tomo IV. Rer. Italicarum.

Ad mulieres regredior, e quibus duae in Italia eodem Saeculo XI. ſummae prudentiae in regendis Populis, ac militaris etiam fortitudinis laudem retulere: *Mathildis* videlicet *Comitiſſa*, Tuſciae Duciſſa, aliarumque in Lombardia Urbium domina: & *Adelaſia*, ſive *Adelais Marchioniſſa Seguſii*. Verùm iſtae perquam raras reliquere poſt ſe virilis hujus virtutis imitatrices. Matthaeus tamen Villanius fortiſſimi animi feminam nobis exhibet *Ciam* (Tertiam alii appellant) Franciſci Ordelaffi Forolivienſium domini, ſive tyranni, uxorem, quae Seculo Chriſti XIV. militaribus armis cincta hoſtes non ſemel repulit, ac Caeſenae Arcem viriliter tutata eſt. Neque reticendum, per Secula plurima inter Chriſtianos viguiſſe duplex Matrimonii genus: alterum ſolemne, tabulis nuptialibus intercedentibus initum, alterum dote ac ſolemnitate carens, quod Clandeſtinum nunc appellatur. Mulieres priori modo nuptae, *Uxoris* nomine diſtinguebantur: reliquae vero, etſi mutuo in Matrimonium conſenſu vir & mulier liberi conjungerentur, *Concubinae* frequentius appellatae ſunt, atque interdum *Viceconjuges*. Quod probe tenendum, ne quoties in antiquorum monumentis *Concubinae* titulum, temporibus noſtris abominandum, offendis, continuo crimen arbitreris. In Concilio Toletano primo ſcriptum eſt: *Qui non habet Uxorem, & pro Uxore Concubinam habet, a communione non repellatur.* Paria, immo clariora, tradidit Sanctus Iſidorus, cujus verba a Gratiano referuntur c. *Chriſtianus*, Diſtinct. 34. *Chriſtiano ne dicam plurimas, ſed nec duas ſimul habere licitum eſt, niſi unam tantum aut Uxorem, aut certe loco Uxoris* (ſi Conjux deeſt) *Concubinam*. Hanc in rem vide Gratianum ipſum, & Canonum Interpretes, Archidiaconum, Turrecrematam, Turrianum, Bellarminum, Barboſam, &c. Ac propterea quamvis Eginharto teſte Carolus Magnus poſt Liutgardis Reginae mortem *quatuor* habuerit *Concubinas*, immo variis temporibus *octo*, ut alii tradunt, ejus tamen famam docti viri tuentur, rati non alias mulieres eo nomine deſignari, quàm *Uxores*, uti nunc ajunt, *Conſcientiae*, ſive *ſiniſtri lateris*, quae etiam *Uxores Concubinae* interdum ſunt appellatae. Vide Macrios in Hierolexico. Ad tempora uſque Concilii Tridentini ejuſmodi conjunctio licuit ac tolerata fuit; nunc ubi ejuſdem Concilii diſci-

ſciplina recepta eſt, Matrimonia Clandeſtina inire amplius non licet. Sublato autem e vivis uno e Conjugibus, nunquam ab Eccleſiis Latinis revera interdictum fuit alteri ad ſecunda vota tranſire, uti neque ad tertia, & ultra etiam, modò morte alterutrius ſacrum vinculum ſolveretur. Attamen ſecundas haſce Nuptias, eoque magis tertias & quartas antiqua Eccleſiae Secula praeſertim apud Graecos, moleſte tulerunt, improbarunt, immo & poenitentiae ſubjecerunt; atque hinc ortum *Irregularitatis* impedimentum ad Ordines Sacros. Scilicet in libidinem ac intemperantiam pronior videbatur, cui non ſatis erat unico matrimonio o-

A peram dediſſe. Addita eſt ridenda vulgi opinio, quam tamen Juſtinianus Auguſtus adhibere & ipſe non dubitavit in Authent. de Nuptiis, nempe *animam mariti defuncti ſecundis Nuptiis contriſtari*. Quamobrem licebat quidem olim poſt Conjugis unius fata ſuperſtiti ad alias convolare Nuptias; rarius tamen id olim fiebat,

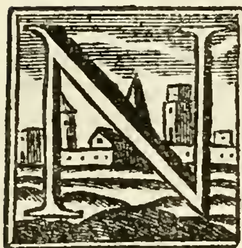
B quàm noſtris temporibus, ne in invidiam vulgi feminae praeſertim incurrerent. Cujus etiam rei perdurare apud nos veſtigium infra animadvertam in Diſſertatione XXXIII. *de Moribus*, quum ſibilis & dicteriis Populi excipiantur nuptiae Viduarum cum Viduis.

DE
ITALIAE STATU,

HABITATORUM AFFLUENTIA, AGRORUM CULTU, MUTATIONE CIVITATUM, FELICITATE AC INFELICITATE, TEMPORIBUS BARBARICIS.

DISSERTATIO
VIGESIMAPRIMA.

DISSERTATIO
VIGESIMAPRIMA.

NUm Populum plurimum Italia nutrierit, florente Romanorum Republicâ, ac vigente Caesarum imperio, nunc instituti mei non est inquirere. Hoc unum in praesenti Dissertatione considerandum mihi sumo, nempe comparationem instituere inter barbarica & nostra tempora, ut intelligamus, an eadem olim fuerit, atque nunc sit Populórum & incolarum copia in hisce regionibus. Quo tempore Langobardi Italiam invasere, multis vulneribus debilitatam invenere felicissimam antea Provinciam. Quippe Anno Christi DLXV. saeva adeo pestilentia grassata est inter Italicos, ut innumera hominum millia sustulerit, Civitatesque non paucas & rura paene habitatoribus exhauserit. A tanta Populorum clade vix anni tres abierant, quum ferocissima gens in Italiam irruit: teste autem Paullo Warnefridi Lib. 2. Cap. 26. de Gestis Langobardorum *non erat tunc virtus Romanis* (quo nomine universa gens Italica significatur, Romano tunc Imperio subjecta) *ut resistere possent; quia & pestilentia, quae sub Narsete facta est, plurimos in Liguria & Venetiis extinxerat: & post annum, quem*

A *diximus fuisse ubertatis, fames nimia ingruens universam Italiam devastabat.* Accessit & altera lues. Langobardorum enim secundus Rex Clephus *multos Romanorum viros potentes, alios gladio extinxit, alios ab Italia exturbavit.* Successere Duces, quibus Regnum regentibus, *spoliatis Ecclesiis, Sacerdotibus interfectis, Civitatibus sub-* B *rutis, Populisque, qui more segetum excreverant, extinctis (exceptis his regionibus, quas Albuin ceperat) Italia ex magna parte capta & a Langobardis subjugata est.* Inter tot adversa opinari sane licet, afflictam admodum fuisse fortunam Italiae, multisque non tantum locis, sed & Urbibus non paucis desolationem fuisse C inlatam, atque adeo immutatam faciem rerum, ut & agris ac ipsis Civitatibus incolarum nervus subtractus, aut foede imminutus fuerit. Facilis verò vastatio, difficilis reparatio. Tum Anno DXC. hinc Franci, inde Graeci, junctis consiliis & armis, regiones istas caedibus ac incendiis replevere, receptis *Montenk* D (scribe *Mutinâ*) *Altino, atque Mantuâ Civitatibus*, ut est in Epistolis ad Childebertum Regem eo tempore scriptis apud Du-Chesnium Tomo primo Scriptor. Francicor. pag. 871. & seqq. Suum post haec furorem Langobardi exonerarunt in reliquas Italiae partes, Graecis adhuc obtem-

A perantes. Patavina Civitas capta, *flammis vorantibus concremata est*, & *jussu Regis Agilulfi ad solum usque destructa est*. Parem fortunae aleam subiere Cremona, Brixellum, aliaque loca. Exarchatum Ravennatem, Romanum Ducatum, Neapolim, ceterasque Graecorum Urbes gladius Langobardicus saepe vexabat. Contra B Hunni Forojuliensem Provinciam non semel vastarunt.

Inter tot clades & aerumnas fluctuante Italiâ nemo non intelligit, quàm squallida multis in regionibus tunc foret illius facies. Ipsa Urbium Regina Roma, quandiu Langobardorum Regnum viguit, summis calamitatibus agitata, atque in pejora ruens, ex antiquo splendore decidebat. Et ad ea quidem tempora pertinere puto Epigramma, quod in vetustissimo Codice Capituli Canonicorum Mutinensium MStum legi, atque heic editum volo.

Epigramma in Urbem Romam, Saeculo, ut videtur, VII. aut VIII. compositum.

Nobilibus fueras quondam constructa patronis,
Subdita nunc servis. Heu male Roma ruis!
Deseruere tui tanto te tempore Reges:
Cessit & ad Graecos nomen honosque tuum.
In te nobilium Rectorum nemo remansit;
Ingenuique tui rura Pelasga colunt.
Vulgus ab extremis distractum partibus orbis,
Servorum servi nunc tibi sunt domini.
Constantinopolis florens nova Roma vocatur.
Moenibus & muris Roma vetusta cadis.
Hoc cantans prisco praedixit carmine Vates:
Roma, tibi subito motibus ibit amor.
Non, si te Petri meritum Paulique foveret,
Tempore jam longo Roma misella fores.
Manciribus subjecta jacens macularis iniquis
Inclyta quae fueras nobilitate nitens, &c.

C Ad legendos reliquos versus me acies oculorum defecit. Scribit Poëta, Romam *tanto tempore* a suis Regibus fuisse desertam, & *ad Graecos* transiisse ejus nomen atque honorem. Dicuntur autem *servi servorum* tunc Romae dominari: quod minime accipiendum est de Romanis Pontificibus, sub quorum dominatione certum est Romanam rem assurrexisse; sed quidem de *Graeculis*: nam antiquitus Servis in Graecia natis Urbs abundavit; tunc verò e converso Graeci Praefecti Romanis imperabant. Infra eadem Urbs appellatur *Manciribus*, hoc est, ut conjicio, spuriis,

riis, sive *Mancipibus subjecta iniquis*. Nobiles autem Romani *rura Pelasga* colere dicuntur. Animadvertas etiam velim versum illum prisco Poëtae tributum, quem ab aliis memoratum vidi, hoc est,

Roma, tibi subito motibus ibit amor.

Retrogradam fortunam Urbis eo versu designatam Poëta arbitratur; si enim ab ultima litera inverso ordine ipsum versiculum legere incipias, eumdem rursus reperias: qui sane literarum concursus mirandi aliquid continuisse Grammaticis visus est. Et multum quidem antiquitatis esse versiculo huic, ex Apollinari Sidonio discas, cujus verba sunt Lib. IX. Epist. XIV. *Ii nimirum sunt recurrentes, qui metro stante, neque literis loco motis, ut ab exordio ad terminum, sic a fine releguntur ad summum. Sic est illud Antiquum*

Roma, tibi subito motibus ibit amor.

Ergo quàm afflicta dejectaque foret ante Francorum adventum, & Graecis regnantibus, Romanae gentis & Urbis fortuna, paucula haec nos docere possunt. Ceterum Langobardici Regni interiora tunc mitiori sidere procul dubio fruebantur. Stabilitâ quippe dominatione Regum, & bello ex sinu suo in finitimos deducto, pax, securitas, atque justitia Populum sensim multiplicavit, & agris fertilitatem restituit. Non tantùm Urbes Civibus frequentes erant, sed & Castella & rura. Inito nempe foedere, & affinitatibus contractis, & abjectis Arii erroribus, tam Romani (antiqui scilicet Italiae incolae) quàm Langobardi, unus Populus effecti sunt, & quum Romani primis novi Regni annis, Paulo teste, *tertiam partem suarum frugum Langobardis persolvere* cogerentur, tempore progrediente sublatum fuit inter utramque gentem discrimen, ita ut omnes paribus tributis forent obnoxii. Agros etiam Italici Regni vix dissimili ratione, ac nostris temporibus coluntur, tunc fuisse excultos, persuasum habeo, quum non in vicis & Castellis tantùm rusticanae familiae degerent, sed etiam in Curtibus & casis per arva interspersis.

Dejectis Langobardis Regibus, sub Francis deinde pacatior Italia floruit: eoque tempore par est credere, amplificatam fuisse Populorum ac habitatorum progeniem: hi enim fructus e pacis gremio plerumque enasci solent. Verùm Carolo Crasso Augusto ex humanis rebus sublato, teterrima bella inter Guidonem Spoleti, & Berengarium Fori Julii Duces, aliosque Principes ad Italicum Regnum inhiantes, successere in gravem totius Regni perniciem. Accessit & altera pestis: nam Hungri per annos plures, hoc est ab Anno Ch. DCCCC. usque ad annum DCCCCL. crebris irruptionibus mirum in modum Urbes ipsas Italiae, nedum Villas, caedibus ac incendiis lacerarunt atque foedarunt. Neque tot malis & populationibus factus est finis, donec in Ottonem Magnum & Caesares Germanicos translatum est Regnum atque Imperium. Quae sub iis post Seculum X. fuerit Italiae facies, & habitatorum affluentia, infra investigabo. Nunc dicendum, quamvis etiam animo conciperemus, Italicas provincias, ante Annum a Christo nato Millesimum, innumeris hominum capitibus abundasse, nihilo tamen secius tempora nostra, quod est ad eorum numerum, longe illis anteire atque praestare. Et primo fieri non potuit, ut tunc tot rusticorum familiae

liae & casae numerarentur, quot nunc in Italicis arvis inspicimus. Erant enim iis Saeculis frequentes apud nos non in montibus tantum sed & in planitie, Luci, Silvae, Nemora. *Gajum*, *Gazium*, *Gagium*, *Waldum*, & *Gualdum*, nomine e Germanica Lingua derivato, cui in usu est *Wald*, tunc etiam appellavere *Nemus:* atque ea vox a Langobardis praecipue usurpata. Apud Ughellium Tom. 8. Ital. Sacr. in Archiepiscop. Beneventan. Arichis Princeps Beneventi in Charta fundationis & dotationis Monasterii Sanctae Sophiae Anno DCCLXXIV. largitur *Ecclesiam Sancti Petri, quae aedificata in Galo ..... Ecclesiam Sancti Abundi, quae sita est in Galo nostro Paline &c. Et ex ipso Galo circa ipsam Ecclesiam largiti sumus in Monasterio Sanctae Sophiae territorium longitudine milliaria duo, latitudine unum &c. Et concessimus nominato Sanctae Sophiae Monasterio ex ipso Galo Motula milliaria duodecim, &c.* Sunt ibi & alia ejusmodi loca: sed ubique legendum videtur *Gajo*. Quod ubi statuas, hinc ediscimus, jam praegrandes illas silvas coeptas fuisse exscindi, ibique sensim casas aedificatas. In Diplomate Caroli Magni Anno DCCLXXXI. dato Ecclesiae Regiensi apud eumdem Ughellium in Appendice Tomi V. Ital. Sacr. de quo agam & ego infra in Differt. XXXIV. *de Diplomatis*, memoratur *Gajum nostrum, quod in Luciaria conjacet, & nunc noviter excolitur.* Usi sunt & veteres ad designanda nemora voce *Foresta*, quam etiam Germanicae Linguae nos debere multi opinantur: & *Bosco*, quod vocabulum nobis Germania dedit, quae Sylvam *Busch* appellat, deditque Francis, apud quos *Bos* aut *Bois* idem significat. *Brolium* quoque & *Breilum* veteres dixere saltum, in quo ferae ad venandi usum muro circumducto alebantur: *Parcum* appellavere posteriores. Vide Romualdi Salernitani Chronicon ad Annum MCLIII. Tomo VII. Rerum Italicarum. In Capitularibus Caroli Magni Anni DCCC. habes *Lucos nostros, quos Brogilos vulgus vocat*. Attamen apud Mediolanenses *Brolium* pro Viridario seu Pomario nunc usurpatur; & apud Mutinenses *Brollo* est locus arboribus pomiferis consitus, & muro aut sepe circumseptus. Vide Chartam Adelberti Episcopi Bergomatis Anno DCCCCXV. scriptam Tomo IV. Ital. Sacrae, ubi *casa cum Brolio uno tenente cum muro circumdata, seu arboribus*. Quae omnia indicare videntur, *Brolium* appellatam fuisse agri portionem arboribus ornatam & muro cinctam, sive ibi ferae alerentur, sive non. Et sane Sanctus Hieronymus in Cap. 3. Ezechiel. περίβολον, unde efformatum fuit nostrum *Brolium* & *Broilum*, interpretatur *vivarium* vel *conclusum locum*. Octavius Ferrarius locum, in quem Patricii Veneti conveniunt ad pertractandum de honorum petitione, & munerum publicorum distributione, ideo *Broglio* appellatum arbitratur, quod is locus περίβολος, seu locus arboribus consitus foret. Sed perpendendum, num forte inde natum nomen fuerit, quod ibi fiat *Broglio*, seu *Imbroglio*, idest consilia ineantur, & colloquia vigeant, ut perturbentur petitiones ac ambitus unius, juventur alterius. Et sane *Far Brojo*, sive *Broglio*, idem exprimit, nempe consultare de rationibus excludendi parum dignos aut inimicos, & promovendi digniores & amicos. Vide *Imbrogliare* in Dissertatione XXXIII. *de Origin. Vocum Italicarum*. *Macclam* quoque Apuli ac Romani olim Silvam minorem appella-

pellavere, & apud illos adhuc vox *Macchia* significatione eâdem perdurat, cujus originem obtorto collo a *Dumus* deducit Menagius. In Charta Chronici Vulturnensis Anno DCCCCLXXXVIII. pag. 478. legitur *usque ad Macula Johannis Ateſſani*. Opinarer ego potius metaphorice nuncupata *Maculas* fuiſſe ſuccreſcentia in agris heic & illic dumeta. Apud nos *Macchia*, & *Macchione*, non eſt Silva aut Nemus, ſed Virgultorum aut Veprium ſpiſſa congeries in campis, aut foſſatorum ripis enaſcens. Nomen hoc Apuli ac Romani ad integram Silvam tranſtuliſſe videntur. Erant & Silvae aliae minores, diverſi generis arbores complexae, quae *Laureta*, *Roboreta* dicebantur, *Saliceta*, *Albareta*, *Cerreta*, *Fraxineta*, *Perſiceta*, *&c.* Et apud nos nomina eadem perdurant, quum ſublatis arboribus & ſilvis ager excultus

A locum dederit Villis, earumque habitatoribus. Sed his dimiſſis, certum futurum eſt nobis, barbaricis temporibus multum agri Italici occupatum fuiſſe ab ejuſmodi Silvis, non ſecus atque adhuc intueamur in nonnullis Germaniae locis, quamquam extra controverſiam poſitum reor, apud Germanos ipſos immanem veterum Silvarum copiam abB ſciſſam cecidiſſe, & eradicatam culturae agrorum ſenſim locum dediſſe. Proinde in antiquis Diplomatis & Chartis Italiae multae nobis occurrunt Silvae, quarum nunc nullum ſupereſt veſtigium. Accipe Diploma Aiſtulphi Langobardorum Regis, quod ex Archivo Monachorum Caſinenſium Sancti Petri Mutinenſis depromC ſi, ubi pervetuſtum illius exemplum, notis tamen Chronologicis deſtitutum adſervatur.

Aiſtulphus Langobardorum Rex Lopecino Mutinenſi Epiſcopo Curtem Zenam donat circiter Annum 752.

FLavius Aiſtulfus Rex excellentiſſimus Eccleſiae beatiſſimi & Confeſſoris Chriſti Geminiani, qua ejuſdem Corpus quieſcit humatum, & beatiſſimo viro Patri noſtro Lopecino Epiſcopo, *per preſens Preceptum poteſtatis Regni noſtri, ſicut a nobis tua ſperavit paternitas, per glorioſiſſimam atque precellentiſſimam* Giſeltrudam Reginam *dilectam* Conjugem noſtram, *concedimus atque donamus in ipſa ſancta Eccleſia* Curtem noſtram, *quae dicitur* Zena, *territorio Motinenſi*, Silva jugis numero quingentis, *coherentes ibi a tribus partibus* Gajo noſtro, *qui pertinere videtur de ipſa Curte Zena, de quarta vero parte percurrente fluvio, qui nominatur Scultenna. Ea ratione ſupraſcri-*

D *pta quingenta jugera Silve concedimus, ut ab hac die ipſe ſanctus locus, vel tua paternitas omni in tempore ſecuriter dona noſtra valeat poſſidere, qualiter & noſtra juſſimus, tradimus, atque conſignatum eſſe videtur voluntate, quatenus ab hodierno die habentes hoc noſtre donationis & ceſſionis Preceptum, ſecuriter atque firmiter ipſe ſanctus loE cus valeat poſſidere. Et nullus Dux, Comes, Gaſtaldius, vel Actionarius noſter contra hoc noſtre donationis & ceſſionis Preceptum audeat ire quandoque, ſed omni in tempore ipſe prenominatus ſanctus locus vel tua paternitas ſecuriter valeatis poſſidere. Ex dicto Domni Regis* . . . . . Cetera deſiderantur.

Quae

Quae hic dicitur *Giselttruda* conjux Aistulphi Regis eadem memorata reperitur in Opuscul. de fundatione Monasterii Nonantulani Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum, utpote *soror Sancti Anselmi*, cui originem suam debet celeberrimum illud Coenobium in agro Mutinensi constructum. *Curtis Zena* olim & ipsa sita erat in eodem agro ultra Scultennam fluvium, infra Castellum Sancti Caesarii, fortassis ubi nunc Castrumfrancum Bononiensium visitur. Nam Bononienses, quantis olim potuere viribus, suos fines protenderunt Mutinam versùs, suumque agrum ex alienis spoliis amplificarunt. Ipsum Nonantulanum Monasterium intra fines ipsius Curtis Zenae aedificatum videtur. Et visitur adhuc eisdem in locis Villa *Gagii*, quae non alia esse videtur a *Gajo Regis*, in hac ipsa Charta memorato. *Ecclesia de Zena*, & *Via Claudia*, conterminae Curti Vilzagarae, seu Sancti Caesarii, ad Septemtrionem, dicitur in Charta Comitissae Mathildis Anno MCXII. scriptâ, apud Bacchinium in Histor. Monaster. Padolironensis. Doctissimus olim amicus meus Gaspar Berettus Monachus Benedictinus, in Regia Ticinensi Urbe Philosophiae Professor, pag. 55. Dissertationis Chorographicae, quam praeposui Tomo X. Rer. Italicar. dubitavit, an *Zena* fluviolus idem fuerit ac *Madia*, nunc *Samogia*; incertus tamen addidit: *Docti Mutinenses nos corrigant*. Certe Zena fluviolus, unde nomen Curtis Zena sumsit (nisi potius ab ipsa Curte fluvius ipse appellationem suam derivaverit) a Samodia differt, ac longe distat. In vetustissimo Statuto Populi Mutinensis Anno MCCLV. decretum est, *ut fodiantur Dugaria* (de hoc nomine vide infra Dissertationem XXXIII. *de Origin. Voc. Italicarum*) *Sancti Caesarei*, *Zenae*, *Panarii*, *Gazi*, *Panzani*, *Nonantulae*. Modus etiam traditur aestimandi fundos *de Sancto Ambrosio*, *de Villa Ronchi*, *Gazio*, *Panzano*, *Zena*, *Sancto Caesario*, *Bazano*, *Castro Crescente*, *Ravarino*, *Nonantula &c.* quae singula ad Comitatum sive agrum Mutinensem ultra Scultennam tunc pertinebant, & partim adhuc pertinent, eoque tempore cuncta ad Mutinensem Rempublicam pertinebant. Est autem in iis locis fluviolus *Gena*, nunc *la Zena*; & inferius *la Generella*. Memoratur etiam fluvius *Gena* conterminus Nonantulae in Diplomate Aistulphi Regis Langobardorum Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 191. Ibi Anselmo Abbati concedit Rex ad Monasterium Nonantulanum construendum *Silvam ex Curte nostra Gena*, *coherentem per loca designata*, *ex una parte fluvio Panario &c.* Qui *Panarius* heic dicitur, idem est atquae *Scultenna*: & etiamnum in montibus antiquam *Scultennae* appellationem retinet, quum in planitie *Panarius* appelletur. Infra in eodem Diplomate memoratur *Gajum Deginae*; sed ibi scribendum *Gajum de Gena*. Adhuc quidem perdurat in agro Nonantulano nemus non contemnendae magnitudinis: sed aut ab illo diversum est, quod *Gajum Regis* olim dicebatur, uti & *Silva*, in qua constructum fuit insigne Nonantulanum Monasterium; aut si quidquam commune cum iis id nemus habuit, a multis Saeculis excisum attenuatumque adeo fuit, agris ad culturam perductis, ut immutata plane fuerit loci illius facies. Quot aliae Silvae Monasterio Nonantulano essent, infra intuebimur. Nunc audi Apollinarem Sidonium Lib. prim. Epistol. V.

Scri-

Scribit ille, se inspexisse *ulvosum Lambrum, coeruleum Adduam, velocem Athesim, pigrum Mincium &c. quorum ripae torique passim quernis acernisque Nemoribus vestiebantur*. Nunc horum pauca aut nulla vestigia supersunt. Innumera alia Nemora & Saltus in Chartis heic editis offendas, quae jamdiu aratro parere didicerunt. Redeo ad fluvium *Genam*. Ejus mentio etiam occurrit in Diplomate Conradi I. Romanorum Regis Anno MXXXIII. apud Sillingardum & Ughellium, ex quo habemus, quousque tunc se protenderet Dioecesis Mutinensis. Scilicet confirmat ibi Conradus Ingoni Mutinensi Antistiti *Plebem Sancti Felicis in Mutia cum Curte & Decimas omnium illarum Villarum in Stratam Petrosam percurrentem juxta Genam, & Blancanise. Et flumen Genae, & Mutiae, & Panariae &c. & Cortem Genae cum omni Decima, & Decimam integram de Plebe Sancti Caesarii, & Castellum de Bazano &c.* Quare videas, non tantùm Nonantulanos Monachos, sed etiam Mutinenses Praesules *Curtem Genam* sibi tribuisse. Immo quàm turbulenta fuerint barbarica illa Saecula, atque instabilis rerum possessio, quippe hanc eamdem *Curtem, sitam in Comitatu Mutinensi, loco, qui dicitur Zena, cum omnibus rebus & familiis, & Capellam in honore sancti Caesarii*, Carlomannus Rex dono dedit Wibodo Parmensi Episcopo, & subinde Carolus Crassus Anno Christi DCCCLXXX. confirmavit.

Neque tantùm Silvae crebrae, sed & Paludes antiquis temporibus longe quam nunc frequentiores erant: idque potissimùm spectabatur circa multos ex fluviis Langobardici Regni, ubi in Padum se se exonerant: atque in primis ubi Padus & Atex A in mare influunt. Profectò florentes fructiferosque passim agros nunc in Langobardia intuemur, & cuncta fere flumina suis aggeribus constricta frenum pati conspicimus. Verùm si regionis hujus chorographiam aliquam veteres nobis reliquissent, qualis tunc erat, mirum quàm dissimilis collata cum illa videretur nostri temporis B regio. Neque barbaricorum tantummodo dierum infelix fructus hic fuit, sed vel ipsis Romanis longe lateque imperantibus, Paludum, & Lacuum, & Nemorum copia non mediocris Aemiliam, Flaminiam, ac Venetiam multis in locis occupabat. Vitruvio teste Lib. primo Cap. 4. *Paludibus opprimebatur tota illa regio, quae* C *inter Ravennam, Altinum, & Aquilejam se extendit.* Strabone etiam teste Lib. V. *omnis regio haec majorem partem Paludibus abundat*. Praedixerat ille, loquens de Brixia, Mantua, Regio, Como: *Hae Urbes longe supra Paludes jacent*. Idem ille testatur de multis Venetiae Urbibus, *quarum aliae insularum more cinguntur aquis,* D *aliae alluuntur mari aliqua a parte, quae in mediterraneis supra Paludes sitae sunt*. Nondum verò nata erat inclyta Venetiarum Civitas. Herodianus quoque scribit, *stagna, & Paludes inter Altinum & Ravennam enavigata fuisse*. Quàm verò late excurrerent olim ejusmodi Paludes, erudite inquirit Dominicus Corradi E Serenissimi Ducis Mutinae Mathematicus in Libro, cui titulus *Effetti dannosi, &c.* Mutinae Anno 1717. typis edito. Qui nunc Ferrariensis ager cis Padum singulari fertilitate commendatur, tunc stagnantibus aquis pisces aut ranas in plerisque locis alebat; immo nondum Ferrariae Urbis natalem noverat. Quo etiam in loco celeberrima Civitas Ravenna aevo suo ja-

jaceret, Apollinaris Sidonius prodit Lib. primo, Epist. 8. ad Candidianum scribens: *In qua Palude indesinenter rerum omnium lege perversâ, muri cadunt, atque stant, turres fluunt, naves sedent, aegri deambulant, medici jacent &c.* Addit. *Tu vide qualis sit Civitas, quae facilius territorium potuit habere, quàm terram:* idest potius dicenda est longe quidem extendere fines agri ac juris sui, sed paucos agros arabiles intra fines suos numerare. Pari aquarum stagnantium incommodo tunc Bononiensis ac Mutinensis agri planities premebatur. Nempe inter ambas Civitates, & ad ipsam Viam Aemiliam, ipsis Romanorum temporibus Nemora ac Paludes occurrebant, & angustiam viarum faciebant. Vide quid habeat Galba in Epistola ad Ciceronem inter ejus Familiares Lib. 10., & Appianus Lib. 3. Bellor. Civilium. Pejora quoque subsequentibus Saeculis sensit Mutina: nam quae ab eodem Appiano appellata est *Urbs felicissima*, atque a Tullio *firmissima & splendidissima Populi Romani Colonia*, & a Pomponio Mela ob opulentiam *Patavio* & *Bononiae* aequata, temporibus barbaricis ad eas calamitates adducta est, ut a fluminum eruptionibus, cursuque vago circumsepta, & agrorum cultoribus, immo & habitatoribus paene spoliata, diutissime humilis & squallida jacuerit. Eaque erat Mutinensis Urbis facies vel Seculo X. Nam Auctor Vitae Sancti Geminiani, cujus fragmentum protuli ego, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 691. quaerens, cur haec Civitas olim *inclyta inter Aemiliae Urbes, locuples & fertilissima, aedificiis murorum & turrium propugnaculis admiranda &c.* aevo suo, hoc est circiter Annum a Christi Nativitate DCCCCXXX. tam gravi casu ex antiqua dignitate prolapsa langueret, in haec verba respondet: *Quod comprobatur esse verissimum, ut assidue cernitur, saepedictae Urbis solum nimiâ aquarum insolentiâ enormiter occupatum, rivis circumfluentibus, & stagnis ex paludibus excrescentibus, incolis quoque aufugientibus noscitur esse desertum. Unde usque HODIE multimoda lapidum monstratur congeries, saxa quoque ingentia praecelsis quondam aedificiis aptissima, aquarum crebrâ, ut diximus, inundatione submersa.*

Sed unde tanta Fluviis licentia ac rabies in Mutinensium Urbem? Monet nos Sanctus Ambrosius in Epistol. 39. ad Faustinum, Civitatem hanc circiter Annum CCCLXXXVIII. quo Epistola illa conscripta creditur, semidirutam jacuisse. *De Bononiensi,* inquit, *veniens Urbe, a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Regium derelinquebas: in dextera erat Brixillum: a fronte occurrebat Placentia &c. Tot igitur semirutarum Urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera, non te admonent &c.* Sive a Constantino Magno, sive potius bello recenti a Maximo Tyranno afflicta fuerit Mutina, profectò mire debilitatam tunc illius fortunam hinc noscimus. Et ne assurgeret, obstitere deinde Langobardorum bella: diu enim Mutina sub Langobardico imperio limitanea Urbs fuit, & Graecis Ravennam & Exarchatum tenentibus objecta, crebrisque propterea bellis ac aerumnis obnoxia. Quare nil mirum, si sublatis aut imminutis agrorum ac Urbis incolis, Fluvii circumpositi ac torrentes omnes a nullo compressi, fortassis etiam ad praesidium Urbis consulto extra aggeres errare permissi, aut coacti, Paludibus ac Stagnis pleraque arva com-

complerint. Atque hinc factum putat Sigonius noster, ut confertim Mutinensis Populus aliò ad habitandum perrexerit, & *Civitatem Novam*, quae in Via Aemilia, sive potius *Claudia*, longe a veteri quatuor millibus passuum ad Occidentem sita erat, conderet atque incoleret. Attamen an haec germana fuerit immutatae sedis caussa, dubitare non desino. Neque enim *Civitatis novae* ager Paludibus immunis erat, si vera sunt, quae occurrunt in Diplomate Caroli Magni Francorum & Langobardorum Regis pro Episcopo Regiensi, cujus examen institui in Dissertat. XXXV. *de Sigillis*. Nimirum ibi leguntur: *Indeque per Campum Milatium ad Septentrionalem plagam, per Paludes Civitatis Novae, usque Stratam, ac deinde in Aquamlongam, usque dum venit in Burianam*. Veri mihi videtur similius, locum illum coli coeptum a Mutinensibus ex praecepto Liutprandi Regis, ut infra ostendam: praesertim quum ager Mutinensis ad fines Bononiensium e diuturno bello inter Graecos & Langobardos attritus nimium foret. Porro Civitatis hujus Novae, quae *Geminiana* quoque dicitur in Diplomate Ludovici Pii Augusti, illustris mentio est in postremis Caroli Magni tabulis apud Baluzium, atque in aliis monumentis Ecclesiae Mutinensis a Sillingardo & Ughellio editis. Sed restitutâ Civitate veteri, nova penitus sublata est, uno illius nomine, unoque Templo in ea Villa superstite. Proinde in Chartis bene multis Mutinensibus Paludosa loca aut Nemora commemorantur etiam Seculo XII. quod uno exemplo patefaciam, desumto e pergamena existente in Tabulario Canonicorum Mutinensium. Scripta haec fuit *An-*

A *no MCXXIX. Sexto Kalendas Februarii, Indictione VII.* Uti illic legitur, *Domnus Dodo gratiâ Dei Episcopus Mutinensis concedit* * *exphyteutico jure res illas territoriis, & vineatis, & Boscalivas & Paludivas juris Ecclesie S. Geminiani in loco Albareto.* Ita Johannes Episcopus Mutinensis in Charta Anni DCCCCXCVIII. edita a Sil-
B lingardo & Ughellio, donat Monachis Mutinensibus Sancti Petri *Molendinum unum supra Civitatem Mutinam, in loco, qui dicitur Carolinus, cum decem jugeribus de terra inter Paludes & Silvas.* Anno quoque MXXVI. Conradus Romanorum Rex suo Diplomate confirmat Warino Episcopo Mutinensi *Civitatem Mutinam*
C *a tribus miliaribus in circuitu, omnem districtum, & Placitum, & quicquid inibi jure Episcopii pertinet, videlicet Paludes, Silvas, Aquas, Aquarumque ductus, quae sunt positae juxta idem Episcopium.* Sed sensim ea loca industriâ hominum excoli coepta sunt, multaeque domus ruri aedificatae. In antiquissimo Statuto MSto Rei-
D publicae Mutinensis Lib. 2. Cap. 56. constitutum fuit: *Ut quicumque habet terram juxta Stratam Claudiam* (quae *Aemilia* olim appellata creditur) *inter Sanctum Leonardum & Citanovam, ad minus octo bibulcarum, ibi debeat facere unam domum quae valeat ad minus sex Libras Mutinenses; & eam habitare, vel habitari facere.* Quo
E ascenderet pecuniae Mutinensis Libra, aestimare hinc possis.

Nisi antiqua Bononiensium monumenta jamdiu excidissent, nullo negotio, ut arbitror, dignosceremus, eorum agros, in inferiori Comitatus parte nunc dire a stagnantibus aquis oppressos, meliori sidere antiquitus usos minime fuisse. Quum enim amplissimis Paludibus inferioris Padi

cursus obsideretur, quae inter ipsam Urbem & Padum loca interjacebant, ab infestis Paludibus & ipsa fuere foedata. Refert etiam Ghirardaccius Lib. 2. Histor. Bononiensis, Literas Gregorii VII. Papae datas Anno MLXXIII. per quas Lamberto Episcopo Bononiensi confirmat *Portum, qui cognominatur Galliana* (nunc *Gajana*) *cum ripatico & teloneo & Paludibus & Piscariis, & Silvis &c. Monasterium Sancti Anastasii fundatum in fundo Petriculo, cum portu, & teloneo &*

A *ripatico, cum Silvis & venationibus, cum Paludibus, &c. Curtem Milonis cum portu & ripatico, cum Silvis & cum Paludibus & piscationibus &c.* E paucis istis reliqua metire. Ad Occidentem quoque Bononiensis agri Paludes exstitisse, elucere videtur e Diplomate Berengarii I. Nonantulanis Monachis dato, cujus exemplum

B in Tabulario suo adservatum a Monachis Benedictinis Monasterii Mutinensis Sancti Petri, ego heic editum volo.

Berengarii I. Italiae Regis Diploma, quo Monasterio Sancti Silvestri Nonantulano omnia illius jura ac Privilegia confirmat Anno 899.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Berengarius divina favente clementia Rex. Si liberalitatis nostrae munere locis Deo dicatis quiddam conferimus beneficii, & . . . . Ecclesiasticas ad . . . . . servorum Dei nostro relevamus juvamine, atque Regali tuemur munimine, id nobis & ad mortalem vitam temporaliter transiendam, & aeternam feliciter obtinendam liquido credimus profuturum. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presentium scilicet & futurorum noverit industria, quia vir venerabilis Leopardus Abbas ex Çenobio Nonantulensi *per* Landulfum *reverentissimum* Archipresulem, *necnon &* Adelardum *venerabilem* Episcopum, *dilectissimos Consiliarios nostros, imploratus est nostram magnificentiam, quatenus pro amore Dei omnipotentis, nostraeque mercedis intuitu, omnia Privilegia Pontificum Romanorum, & Praecepta Regum Langobardorum, Francorumque Imperatorum praedecessorum nostrorum, quibus illi, seu & ceteri fideles ad predictam Ecclesiam donando largiti sunt, & res fidelium ejusdem Ecclesiae, per eadem Precepta auctoritatis*

C *oraculo confirmaverunt, necnon & omnia memoratorum Precepta, nostra auctoritate vel liberalitate firmaremus, simul & Privilegia Romanorum Pontificum. Cujus petitionem, quia justa & rationabilis nobis esse videbatur, recipiendam atque implendam judicavimus. In quorum . . . . omnium Preceptorum* Flavii Aistulfi Regis *legebatur sic:*

D *Manifesta causa est, quoniam ante hos dies est concessum venerabili viro* Anselmo Abbati, *vel omnium Fratrum Monachorum Monasterii Nonantulae,* Silva ex Curte nostra, quae dicitur Gena, *per loca designata, coherente ab uno latere fluvio Panario; & ab alio latere Casa, quae est inter..... & Era Silva usque in Rivomortuo; a tertia parte Strata publica;* a quarta vero parte Silvas & Paludes, *una*

E *cum Basilica Sancti Martini Confessoris Christi, quatenus ibi jam fatum Cenobium constitueretur, sicut & factum est. Nunc autem postulavit Congregatio sua nostram perexcelsam potestatem, ut in ipso sancto Monasterio, vel suae Congregationi jam dictam Silvam, sicut coherentia dicta est, per nostrum Preceptum confirmare deberemus, & aqua de flu-*

fluvio Gena ad cujuspiam hominis pote-
state subjecta non fieret, neque cum na-
vigio pergere, aut pontem vel transitum
super eam construere sine licentia Mona-
sterii, & utrasque ripas fluminis ad
duodecim pedes perdonamus, atque subtus
Strata publica nullus Molendina edifi-
care presumat usque fines illorum flu-
minum . . . . . duo Molendina in Cur-
te Panciano sine predictorum licentia
Monachorum: & si naves cum merci-
monia in predicto Flumine venerint in-
fra prenominatas fines, liberam potesta-
tem habeatis vos vestrisque posteris Ri-
paticum legaliter exigere. Nos vero Dei
omnipotentis considerantes misericordiam
& . . . . . confirmamus in ipso sancto
loco, vel vestrae Congregationi jam di-
ctam Silvam juxta ut coherentia dicta
est. Confirmamus etiam in eodem Mo-
nasterio vestro Insulam unam, quae esse
videtur inter Panarium & Fossam, quae
dicitur Munda per designata loca; ab
Oriente predictus Panarius fluvius; a
Meridie Villa Salicetum; ab Occidente
predicta Fossa Munda, & Militaria
usque Silva Comitis; & de subtus
Fossa Mortua exeunte in Panario: ut
nemo in predictis Fossis vel Flumine
audeat Molendina edificare absque con-
sensu Abbatis aut Monachorum. Necnon
& confirmamus omnes res illas, quas
ante hos dies vestrae largiti sunt Con-
gregationi. Curtem quoque Canetulum in
territorio Mutinensi cum omnibus perti-
nentiis suis. Sive duas portiones de
Silva de Lupuleto, seu Silva Muria-
nense. Modemaricum, Capuanum, Pon-
tenarium, & Paludes Grumulenses,
usque in limitem Arimanum . . . . in
Gaucianum, & Villam Ullianam, &
de ipso limite in Panario veniente, &
de Via Decimanexe . . . . usque in Fos-
satum Finalem cum Decimanexe & U-
lianexe, secundum eorum coherentias;
atque ex alia parte fines de Lamese in
Casale Modenulam & Huludivam, &

A sicut vadit . . . . . Argile, Salexe,
cum Fossa Quintana, seu Vico Siculo,
cum omnibus pertinentiis suis in inte-
grum, cum Ecclesia beati Petri Aposto-
li, quae ibi ab ipsis Massariis nostris
edificata est, una fine tenente in Vico
Tuguro atque Taschente veniente in Pa-
nario: ex alio latere in fine Lamese &
fluvium Scultenna, qui & Panarius di-
B citur, deducendi habeant licentiam, ubi-
cumque illis melius visum fuerit. Et ut
nullus inferioris magnaeve potestatis ho-
mo Molendina vel Portus . . . aut na-
ves in ipso Fluvio vel . . . . edificare
audeat, aut piscationes facere, aut cum
navigio pergere sine vestra licentia. Igi-
tur secundum hoc nostrum Preceptum
Silvas & Paludes, sive predictam Fos-
C sam Lavaturiam cum omnibus Fossis &
campis per legitimos fines percurrenti-
bus; item ex alia parte fluvium Gena
conjungente scilicet in Rosalesse, & u-
trasque ripas fluvii Panarii usque ad
duodecim pedes in latitudine, sicut
ad . . . . . pertinet. Stabilimus autem
vobis vestrisque Successoribus, qui in se-
culum seculi in jam dicto . . . . No-
D nantulensi Monasterio pro tempore Chri-
sto servierint, Silvam unam in Gayo
Lamese, veluti ad Curtem nostram per-
tinuit, per designata loca, ex uno la-
tere fluvius Lama, de alio latere flu-
vius Moclena, tenente uno capite in li-
mite Polyto, & alio capite in loco Cor-
nyo & Fraxino, usque in Canale Mo-
denula & Hluduria intrante in Mo-
E clena, & a Strata publica usque in
Padum. Et ut in ipsis fluviis Modina,
Lama, seu Hluduria nullus audeat fa-
cere Molendina, nec Portum edificare
preter Abbatis & Monachorum Molen-
dina, quantum finis illorum continet.
Et per Padum de subtus usque in Fos-
sa, quae vocatur Carraria, atque ex a-
lia parte per Moclenam in josum usque
in caput de praedicta Fossa.

Me-

Medietatem ex Piscariis nostris in territorio Mantuano in loco Sarmata & Bondeno. Atque alias Piscarias in finibus nostris Regisianis & Flexianis, *sicuti usque modo habuimus ad Curtem Regis in integrum, ex una parte currente fluvio Moclena; de alia parte fluvio Bondeno unum caput tenente in Fossa, quae dicitur Firmana, seu Vilula de Lacu, per Floriana, sive per Fossa Struariorum seu Albaretum usque in Spinum; alio autem capite in Pado tenente una cum arboribus & limitibus, qui infra praescriptas coherentias esse videntur, omnia vobis & posteris vestris in perpetuum confirmamus* tam silvas, quam pascua seu limites & Paludes; omnesque alias fossas & campos, seu Paludes, unde qualescumque piscationes fiunt, exeuntes vel intrantes a Trepontio in josum usque in Fossamlatam & Gambarionem. Cunctas Fossas & Paludes, quae fiunt de fluvio Bondeno, *idest Tresclaria, cum campis suis: & campum Formigosum inter Trepontium;* & Lacumfatuum *cum ipso Pontisio, & omnes latoras usque ad Grumum. Seu* Silvam *& Laorianum, atque terram, & ipsas latoras per Trepontium quae & de Bondeno exeunt, & Spino atque Trepontio in Bondeno*, & Lacu de Vulpino; *simulque Tubum, qui exit de Bondeno in Porcaria & Sagida, atque ex alio latere Sagida exiente de Vulpino intrante in* Lacu de Duracino Buceneto, *qui exit de Tubomortuo, intrat in Comarise, tenente unum caput in Canedulo, & aliud in Duranno. Similiter etiam Campum de Duracino, atque Bonasulam, quae ponit caput in Arculas, simulque modum duas Arculas, contractionis latoras.* Et Lacum de Fulgino ponentem caput in Bondeno: necnon Virginiana cum omnibus locis ac fossis & quibuscumque Piscariis, *sicut nos usque adhuc ad nostras tenuimus manus. Et nullus magnus aut parvus homo in omnibus* supradictis Piscariis *absque vestra licentia, successorumque vestrorum aliquo modo piscare presumat. Insuper & propter vestram insignem ratam predictam petitionem juste concedimus vobis & successoribus vestris confirmamus Monasterium Domini Salvatoris situm in Fainanum, cum universis legalibus & pertinentiis &c. percurrentibus ipsius Massae finibus ab uno latere fine Capuanense, & fluvio Ceila; ex alio latere Lardaniola Jugale desuper ponente capite in Monte Misceno: Seu* Silva de Scuplano *cum Castello, & Sextula, Monte Calvo, Cervariolo, & Alpe currente Rivo Arciliense, & Sardaniola fluvio percurrente, necnon Massa Lizano, & Gaba cum viculis suis, idest Aquaviva, Rivofrigido, Vilinatico, Saxo Ciliciano, Guclam Vinianam, & Porcili, cum montibus percurrentibus ipsius Massae finibus ab uno latere fine Capuanense & fluvio Ceila; ex alio latere Lardaniola Jugale a supra ponente capite in Monte Misceno veniente in Gajum Reginae; de subtus autem veniente uno capite in Fluviglio. Sancimus ergo, ut nullam potestatem habeant homines ibidem residentes de ipsa Massa vel ejus finibus praenominatis vendere per quemcumque titulum, neque extraneos homines illuc vocare aut introducere, nec Placitum quis tenere presumat, nisi Rectores & Prepositi Monasterii. Et si per licentiam rectam ipsius Monasterii inter se vendiderint, censum solitum ad partem Monasterii emptor persolvat. Nam si ipsi homines subam ab extraneis ubicumque emerint, ad jus dominiumque & potestatem perveniat Monasterii. Et homines residentes in ipsa Massa opera cum bovibus & manualibus in jam dictum Fainanum Monasterii*

rii Domini Salvatoris faciant, necnon & angarias, atque portatiam ibi & alibi, ubi opportunum fuerit. Quod si in ipsis Silvis *aliquis roncoras fecerit, aut si peculia pabuerit, redditum escaticum, seu casaeum ad Fratres Nonantulanae famulantes totum perveniat. Simul etiam Plebem Sanctae Mariae in Lizanum constitutam concedimus vobis vestrisque successoribus eo ordine ut nullus Episcopus Bononiensis vel aliunde in ea aliquid agere aut ordinare praesumat, nisi tantum Consecrationem, Confirmationem, Predicationemque faciant. Et Presbyterum, quem vos vel vestri Successores idoneum ibidem constitueritis, a potestate vestra nullatenus submovere praesumat, nec aliquam dominationem in jam dicta Plebe facere aut exinde quicquam tollere tentet. Et ut* in omnibus Silvis *jam fati Cenobii nullus Comes sive Castaldeus seu quislibet nobilis aut ignobilis cum canibus aut quocumque ingenio venationes exercere praesumat propter inquietudinem animalium Monasterii. Necnon concedimus, ut in quibuscumque Comitatis vel locis Cellas acquisieritis, aut Villas,* ubi Silvae communes sunt, *vestram semper portionem habere praecipimus. Et ut nullus in Regno nostro Italico vel Romano cujuslibet ordinis praefati Monasterii Servos aut Ancillas, qui fuga lapsi fuerint, contra Abbatem aut Praepositum vel Advocatum, cum inventi fuerint, quoquo modo audeat retinere. Similiterque etiam donamus praeceptales . . . . . videlicet quadraginta octo, qui nunc sunt, vel futuris temporibus ex ipsis aut ex aliis esse voluerint, ut liberam ad Monachorum utilitatem peragendam habeant potestatem, remota totius potestatis inquietudine.*

Igitur perdonamus vobis & eidem Sancto Cenobio vestro, ut Notarii in A *omni Regno nostro . . . . . Chartas, Judicata, Emphytheosis, & Libellos scribant absque ullius . . . . . impedimento. Confirmamus etiam vobis & praedicto Monasterio vestro, ut de ripatico vel theloneo singularum Civitatum, sive de Ferraria, vel Comaclum, vel qualibet functione, nec theloneo in quibuslibet locis, Civitatibus,* seu Clusis B Regni nostri, *atque negotiis, sive de Instrumentis Chartarum . . . . . seu de Advocatis, quales & undecumque eligere voluerint, licentiam habeant potestatem causas Monasterii peragere secundùm eorum precepta & judicata. Necnon de inquisitionibus faciendis per idoneos homines de possessionibus & rebus Monasterii vestri per viginti annos, &* C *eo amplius. Seu de Placitis & de pignorationibus vestrorum hominum, de immunitate, quàe est triginta Libras argenti, & de Via per Vilzacharam, seu de aqua fluvii Genae ad Molendina, & de Portu, sive Ponte in Aqualonga. Similiter & confirmamus vobis, & in prescripto Cenobio vestro Cartulas illius donationis, quas vobis Anscau-* D *sus Episcopus* (*), *& Gaydoaldus Medicus emiserunt, cum omnibus rebus illius . . . . . . liberi homines per Cartulam prescriptam contulerunt: ut firmiter vos & praefatum Cenobium vestrum possideatis. Mercata etiam de propriis ejusdem Ecclesiae agris & terris constituendi licentiam habeatis, & conducendi diversa mercimonia & negotiatores, cun-* E *ctoque thelonium, & quidquid de ipsis mercatis exigi potest, ibidem famulantibus pertineat sine contradictione. Jubemus itaque, ut quicumque ex liberis hominibus voluerit Advocatus eorum fieri, qui causas suas peragere nesciunt, absque alicujus licentia libera potestate persistat. Et si quis in vadia eorum recipere noluerit, nullus impedire presumat,*

(*) Popilienfis Epifcopus. Vide Rubeum pag. 225.

mat. Addidimus quippe vobis vestrisque posteris in praefato Monasterio vestro; ut quaecumque persona nobilis aut ignobilis in omni Regno nostro de sacro vel secularibus . . . . . ad praedictum sanctum Cenobium refugium facere voluerit, aut res suas ibidem conferre quesierit, non Comes aut Minister publicus nec Missus noster ei contradicere audeat, sed liceat ei libera potestate de se suisque omnibus rebus quicquid voluerit in eodem Monasterio conferre. Volumus quoque & concedimus, ut quandocumque divina vocatione Abbas ipsius Monasterii, ejusque Successores de hac luce migraverint, ipsi Monachi de ipsa Congregatione qualem inter se digniorem invenerint licentiam habeant eligendi Abbatem. Iterumque concedimus vobis vestrisque Successoribus, ut de singulis navibus Portaticum liberrimum exigatis potestatem. Statuimus & modis omnibus jubemus, ut praedictum est, quatenus in praefati Monasterii rebus nullus superioris vel inferioris ordinis, nec Episcopus, aut Clericus, non Comes, aut Castaldius, vel Reipublicae Procurator, nec qualibet persona invasionem facere audeat, ullo in loco, non ad causas judiciario more audiendas, vel freda exigenda, aut mansiones vel paratas faciendas, parafredas, seu fidejussores tollendos, aut homines tam ingenuos & libellarios, quamque & servos super terram ipsius Ecclesiae manentes, emphyteotecarios & . . . . . preceptales persecitanos ullo modo distringendos, nec ullas publicas functiones aut redibitiones, vel illicitas occasiones requirendas, consurgere audeat vel exigere praesumat; sed liceat vobis & vestris posteris in omnibus rebus vobis subjectis atque hominibus sub immunitatis nostrae defensione quieto ordine consistere, ac pro nobis totiusque Regni nostri stabilitate Domini misericordiam delectabilius exorare.

A *Praecipimus insuper, ut nec vos nec Fratrum Abbates audeant aliquorum hominum potestatem conferre scriptiones sine consilio vel consensu omnium Monachorum, aut injuste disponendarum rerum minoratione delegare: sed nec ullus Monachus aliquam conferre scriptiones, qui tuae probantur non esse potestatis. Quod si fecerit, roborem nullum praeficiat.*
B *Conferimus etiam vobis, & in ipsum sacrum Cenobium vestrum olivetum unum in luminaribus Ecclesiae positum prope Castellum Aginulfi, quod pertinuit de Curte nostra Lucense; & duas Casas massaritias ex ipsa Curte, quae regebantur per Ascumfridum & Fuscolonem germanos, & nepotes eorum Chrispolo & Luciolo & Bertialo. Quin etiam*
C *perdonamus sanctitati vestrae, vestrisque posteris in perpetuum, ut ex ipso Sancto Cenobio & rebus, quas vobis inibi contulimus, & temporibus adquirere Deo propitio potueritis tam vos, quam posteri vestri nullum servitium vel donationes nobis vel futuris Regibus exinde exigant, nisi pro benedictione in Quadragesima majore quadraginta luceos, & in Quadragesima Sancti Martini similiter per Missum ipsius Monasterii con-*
D *signatos in Papia, aut Mantua, sive si fuerimus Ravenna. Concedimus etiam vestrae reverentiae, successorumque vestrorum in sempiternum, ut habeatis licentiam per Padum trahendi, ad pisces majores minoresque capiendos a loco, qui dicitur Fossatum usque in mare. Et ubicumque in omni Regno no-*
E *stro habeatis nunc, aut habueritis in futuro, Silvas communes habeatis & Piscarias, si ibi sunt, ac ceteri homines, una cum medietate de Porto in Aqualonga, qui est juxta Stratam publicam, & pertinuit de Curte nostra Civitatis Novae, unde reliquam medietatem Ecclesia Sancti Geminiani habere probatur. Atque granum illud, quod an-*

annue colligitur de . . . . . in Curte nostra, quae sita est in Civitate Nova, quantum pro ipsa colligitur, portatico quantum habentes ab hodierna die . . . . serenissimum Praeceptum ipsum sanctum Monasterium, vel vos, successoresque vestri firmiter superius comprehensa valeatis possidere. Et nullus Episcopus vel Clericus, Dux, Comes, Castaldius, vel Actionarius noster, aut quispiam magnus parvusque . . . . . contra hoc firmitatis Praeceptum audeat ire quandoque, sed omni in tempore in jam dicto sancto Monasterio vestro vel vobis successoribusque vestris stabilis permaneat in perpetuum. Si quis autem hujus nostrae inscriptionis temerario ausu violator exstiterit, & hanc nostram jussionem per omnia non conservaverit, sciat se compositurum centum Libras auri optimi, medietatem Palatio nostro, & medietatem sancto Monasterio vestro. Concedimus insuper omnia vobis vestrisque successoribus in perpetuum, ut si, quod absit, quicumque Rex, Imperator, seu quilibet . . . . . Praeceptum praedecessorum nostrorum Regum vel Imperatorum contra hoc nostrum Praeceptum donationis ire tentaverit, aut Cenobium praedictum vestrum, seu res ejus in Fratrum stipendiis collatas & pauperum Christi, diminorare praesumpserit, aut in aliquo alicui per beneficium, vel pro quocumque ingenio dederit, liceat vobis vestrisque posteris . . . . omnia quae supra dicta sunt, cuilibet sanctae Sedis Apostolicae Papae, sive Imperatoribus, atque Regibus, seu Principibus de quibuscumque Regnis Catholicis subdere potestati, & veluti . . . . . secundùm ritum . . . . . legis per Regum Praecepta sua firmata tenentium . . . . tenere & possidere atque tradere cui vobis placuerit.

Cum vero praedictum Praeceptum Christianiss. Regis coram nostram Regalem clementiam lectum fuisset, consideravimus tantam ejus industriam & elymosinam ob Dei amorem, Sanctorumque omnium Apostolorum ac beati Silvestri in alimoniam Servorum Dei, pauperumque Christi delegatam in cunctis . . . . sive concessionis, sereno animo confirmamus per hoc nostrum Regale Praeceptum, & ipsum praenominatum, & alia Regum Sanctorum, atque jam dictorum Imperatorum Praecepta, adsensum tribuimus, scripturasque, quas Abbates praedicti Cenobii, sive Monachi, de Curtis atque Massaritiis seu Casis hactenus injuste fecerunt, omnes rumpi censuimus. Et ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes, anuli nostri impressione subter jussimus sigillari.

Signum Domni BS LNE *Berengarii gloriosissimi Regis & invictissimi.*

Martianus Notarius ad vicem Petri Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data XIV. Kalendas Septembris, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIX. Domni autem Berengarii gloriosissimi Regis XII. Indictione II.

Actum Curtis nostrae Vilzachara in Dei nomine feliciter. Amen.

Habemus heic amplissimum Nonantulanum Monasterium in agro Mutinensi situm, Silvis & Paludibus olim abundasse. Curtis Gena *Silvam* complectebatur. Tum haec ipsa *a quarta parte Silvas & Paludes* habebat. *Silva* quoque *Comitis* spectabatur in iisdem locis, & *Silva de Lupolcto*, & *Silva Murianese*, & *Paludes Grumulenses:* quae omnia ultra Scultennam fluvium jacebant. Atque hinc etiam intelligere possumus, Paludibus multis & Nemoribus interfectum fuisse agrum Mantuanum situm cis Padum, uti & illum, qui nunc Mirandulae Ducatus appellatur, pars olim Regiensis Comitatus. Confirmat enim Berengarius iisdem Monachis *Silvam unam in Gajo Lamese, & medietatem ex Piscariis nostris in territorio Mantuano in loco Sarmata* (nunc Sermido) *& Bondeno; atque alias Piscarias in finibus nostris Regisianis* (idest Regiensibus) *& Flexianis*. Insuper confirmat *tam Silvas, quàm pascua & limites & Paludes, omnesque alias fossas & campos seu Paludes, unde qualescumque piscationes fiunt, exeuntes vel intrantes a Trepontio in josum usque in Fossamlatam & Gambarionem. Cunctas etiam Fossas & Paludes, quae fiunt de fluvio Bondeno, & Lacumfatuum & Lacum de Vulpino, & Lacum de Duracino, & Lacum de Fulgino; nec non Virginiana cum omnibus locis ac Fossis, & quibuscumque Piscariis &c.* Ex his perspicimus, quanta agri pars tunc aquis stagnantibus operiretur, aut aleret Silvas. Quae caussa etiam fuit, cur Saeculis iis tanta Luporum copia esset in Italia, Gallia, & alibi, uti etiam fidem facit Auctor Chronici Novaliciensis: immo & Ursorum, unde natum adagium: *Menar l'Orso a Modena;* ad designandam rem perquam

A difficilem. Cujus adagii veram interpretationem attulit Tassonius noster, non autem Segnius Florentinus apud Menagium. Haec autem nemorosa loca & Paludes, quas corrupto vocabulo *Padules* postea nuncuparunt, & nos adhuc *Paduli* dicimus, tamquam ab aliis neglecta loca & inculta, sibi procurabant saepe
B Monachi ad nova Monasteria condenda, nil pensi habentes, an aër impurus aut compressus incommoda incolis afferre posset, dum hominum ac praecipue feminarum frequentiam & consortia evitarent. Atque hinc nata pleraque celeberrima totius Italiae Monasteria, uti Casinense, Farfense, Sublacense, Vulturnense, Bo-
C biense, Pomposianum, Novaliciense &c. Cuncta haec aut in Montibus, aut inter Silvas, aut inter Paludes constructa primum fuere. Quod & contigit Padolironensi in agro Mantuano cis Padum, cujus Historiam scripsit, & monumenta evulgavit Clariss. Bacchinius. Fundatum illud fuit in Insula inter Padum & La-
D rionem fluvium: atque, ut constat e Chartis, ibi erat *terra arabilis juges viginti duo, Silvas & Buscalia juges* (idest jugera) *sexaginta,* uno contractu quaesita sibi ab Adelberto Attone proavo Comitissae Mathildis. Tum altero contractu is in eodem loco per commutationem sibi procuravit *Castrum inibi constructum cum a-*
E *rea terrae arabilis modia quadraginta, Silvis & Buscalibus modia mille sexaginta*. Pro his & ille dedit Praeposito Sancti Michaëlis Regiensis inter cetera sita infra Civitatem Regii *Silvas & Buscalias modia mille triginta*. En quam frequentes forent in hisce regionibus Silvae ac Nemora. Theudaldus verò Marchio Adelberti filius, Monasterium illud fundans Anno

no MVII. haec omnia eis in dotem constituit, fines designans *da Meridie Palude de Salto, & Palude de Saliceto;* deinde addens *Paludem unam ex integro, quae vocatur Rotunda, cum Piscatoribus* (hi Servi, aut Adscriptitii erant) *& omnibus rebus, quicquid ad ipsas Paludes pertinet.* Infra commemoratur *Palus, quae vocatur Grega.* Propterea tam saepe iis temporibus in Chartis donationum aut emtionum apponebatur clausula *cum Silvis, Paludibus, Piscationibus &c.* Ita Mathildis Comitissa in Chartâ, Anno MCXV. ejus vitae postremo exaratâ apud eumdem Bacchinium confirmat *terras cum Paludibus & Piscationibus & Silvis positis in Curte Quistelli, quas Avus meus Theudaldus Marchio* eidem Monasterio largitus fue-

A rat, cujus fines sunt *Fossa, quae vocatur Gabiana juxta Paludem de Palezeto, & intrant in Plautanello & in Lacum Romani, & sicut percurrit Lacum Romani usque in Paludem de Gardenagula.* Sunt & alia multa Paludum ac Silvarum nomina in Chartis ejusdem Comitissae, aliorumque hominum, quae praetereo, cuncta eo B collineantia, ut certos nos faciant, Ferrariensem agrum, & inferiores partes Comitatus Regiensis ac Mantuani citra Padum, nemoribus & aquis stagnantibus olim abundasse. Neque iis carebat Parmensis. Uno exemplo res palam fiet, nempe Diplomate Arnulphi Regis, quod adservatur in Tabulario Capituli Ca- C nonicorum Parmensium.

Arnulphi Germaniae Regis Diploma, quo omnia bona & jura ad Wibodum Parmensem Episcopum spectantia confirmat, Anno 894.

In nomine sanctae & individuae Trinitatis. Arnulphus divina favente clementia Rex. Si fidelium nostrorum pro affectui consulimus, paternum morem sequimur, & alacriores eos in nostrum servitium reddimus. Quapropter notum sit omnibus fidelibus sanctae Dei Ecclesiae, nostrisque, presentibus scilicet & futuris, quia Wibodus *venerabilis* Episcopus *adiit excellentiam nostram per* Attonem *sanctae* Magontinae Ecclesiae Archiepiscopum, *& dilectum Consiliarium nostrum, quatinus de omnibus suis proprietatibus in singulis locis vel Pagis Italiae, Tusciae, Spoleti, atque Romaniae, per instrumenta Cartarum & Precepta antecessorum nostrorum, & per enfiteosis ac libellos, seu per quemvis ordinem acquisitas, aut in antea Deo propitio acquirendis, nostro ei concederemus atque con-*

firmaremus Precepto. Cujus precibus ob D *devotionem & fidelitatem ejus assensum prebentes, concedimus atque in perpetuum confirmamus eidem Wibbodo Episcopo, vel cui ipse significaverit, Abbatiolam in finibus Comensibus, quae dicitur Monasterium Vetus, in honore sanctae Dei genitricis Mariae: seu & Curtem Corniolum in finibus Tusciae: atque Corticellam, quae dicitur Caput* E *Parioli: seu & Saluciolas, quam ipse cum omni integritate per preceptum* Avunculi nostri Karoli *acquisisse dignoscitur in finibus Parmensibus, sed aliud, quod ibi pertinet ad Comitatum reddens. Nos tantum ipsam Corticellam* una cum Silva, *& prato uno tenente, que est * cupite uno in Systerione, alio in* Lacu qui dicitur Majore, *tertio*

 latere

latere in Formulasco, & via quae pergit ad Cellam Sancti Silvestri, quarto latere tenente in Bajolano: hanc Corticellam cum manentibus decem concedimus & confirmamus. Similiterque Casale, quod dicitur Ballonum, cum omnibus pertinentiis suis, seu & discretos fines, & juxta quod jam dictus Pontifex in canonicos usus pro remedio animae Domni Genitoris nostri ordinavit. Necnon etiam per hoc idem Preceptum ex nostra plenissima largitate jam dictum Presulem habere statuimus in Comitatu Parmense Sortes quatuor: unam ex ipsis est sita in Insula, quae dicitur Barco, quae fit laborata & directa per Leopertum & Ampertum atque Jordanum libellario nomine. Cui coheret ex una parte Polisino, & ex aliis tribus partibus fluvius Padi: ceterae autem adjacent in Insula, quae dicitur Sacca, quae fiunt directae per Stradevertum, Dominicum, Leonem, & Alexandrum, atque Domninum, similiter libellario nomine. Eodem etiam modo illi concedimus atque donamus in ipso Comitatu Parmense pecias duas de Silvis, quarum una est posita in jam dicta Insula, quae dicitur Sacca, cum terris, Paludibus, atque Piscariis ei in integrum perdonamus. Cui coheret ex uno latere Budrio, ex alio latere Silva Sancti Petri, a tercio latere Portum de Albaritulo, & ex quarto latere fluvius Padi. Altera denique pecia de Silva est sita in Gajo de Soranea, tenente a capite uno in Palasione usque in Taro, aliud caput in Pado, tercium caput in Taro, a quarto latere Curte via publica, quae tenet caput in Palatione, & Fossa Guittaldi usque ad Lacum Sancti Secundi, revertente ad arginem usque in Silvam de Stagno, & inde usque ad supradictum Lacum. Insuper etiam & alias terras, res, Ecclesias, casas, massaricias, familias utriusque sexus, cum omnibus rebus, ad

A eas pertinentibus, & quaecumque a temporibus bonae memoriae Consobrini nostri Ludoici Imperatoris, necnon Genitoris nostri Karlomanni, atque Avunculi nostri Imperatoris Caroli: quicquid etiam instrumenta Cartarum tam per emphiteosis & per libellos quàm per alium conscriptionis vel conquisitionis titulum vel ordinem conquisivit, vel
B in antea Deo annuente acquirere potuerit in singulis finibus Italiae, Romaniae, Spoleti, & Tusciae, vel in omni fundo & loco tocius ditionis Regni nostri, tam de nostrorum antecessorum, quàm etiam de nostro jure, seu & de singulis aliis hominibus jure proprietario, secundùm conscriptiones earum rerum & facultatum tam Precepta quàm
C omnia instrumenta, monimina, institutionem quoque elemosinae suae concedimus & in perpetuum confirmamus; ut per anteriora Precepta, & per hanc nostram auctoritatem habeat, teneat, possideat & faciat quid aut qualiter placuerit, tam ipse, quàm cui dederit vel significare voluerit. Si quis vero, quod minime credimus, contra hoc nostrae con-
D cessionis seu donationis vel confirmationis Praeceptum cujuscumque ordinis aut dignitatis persona, ex omnibus supradictis vel comprehensis se intermittere in toto vel in parvo praesumpserit, & hanc nostram auctoritatem irrumpere non formidaverit, sciat se compositurum triginta Libras argenti meri jam dicto Wibbodo venerabili Episcopo, vel cui
E ipse dederit, & post multam solutam haec nostra auctoritas firma & stabilis ad omnia suprascripta in perpetuum permaneat. Et hoc concessionis seu donationis atque confirmationis nostrae Preceptum per cuncta futura Secula inviolabiliter in Dei nomine obtineat vigorem. Et ut verius credatur & diligentius observetur, manu propria conscribere, & anulo nostro sigillari precepimus.

Signum

Signum Domni Arnulfi [monogram] *invictissimi Regis.*

Wichins Cancellarius ad vicem Theotmari Archicapellani recognovi.

Data XV. Kalendas Mai, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIV. Indictione XII. Anno Regni Arnulfi Regis in Francia VII.

Actum Yporegiae feliciter. Amen.

Pauca Parmensis agri loca nume- A
rata heic vides; attamen in iis de-
prehendis *Silvam in Capite Parioli: Lacum qui dicitur Majore: Silvas in Insula Sacca, cum terris, Paludibus, atque Piscariis: Silvam Sancti Petri: Gajum* (idest nemus) *de Soranea: Lacum Sancti Secundi: Silvam de Stagno*. Colligere ex his possumus, qui
reliquorum locorum in ea planitie B
ad Padum usque aspectus foret. Neque ego plura addam de reliquis Galliae Cispadanae aut Transpadanae agris. Interim propter illa, quae hactenus de Paludibus & Silvis, eo tempore crebris, a me dicta sunt, nemo sibi persuadeat, illas omnino fuisse habitatorum expertes. Quoties
flumina pluviis cadentibus turgida e C
monte in suppositam planitiem ruebant, toties secum adducebant aquas turbidas ac coenosas, quae sensim in paludosos sinus novam terram inferebant. Potissimum verò fluvii illi exleges consuevere congestâ arenâ interdum alveo suo ripas eminentes hinc inde conflare, aliisque in locis
insulas, ac humiles veluti colles ex- D
citare. Statim ergo ut monticuli ejusmodi consistentem humum ostendebant, eo advolabant piscatorum familiae, & impositis tuguriis locum incolebant: & si pateretur humus, exstirpatis virgultis ac arbustis sponte illic natis, tellurem aratro subigentes, ad fruges reddendas erudiebant. Res autem rara ibi erat domus tegulis cooperta, ita ut singularis appellatio quibusdam locis accesserit *le Ca coppate*; quod casae illae tegulis contectae essent, quas *Coppi*, a figura fortasse cupa adhuc dicimus. Du-Cangius *cupatam domum* apud Ghirardaccium in Histor. Bononiens. ad Annum MCCCLVI. inveniens, domum indicari censuit *in modum cupae seu cupellae tectam*. Minime ille assequutus est Italicae vocis significationem. Scilicet in nascentibus iis locis tuguria palustribus tantum cannis obsepta constituebantur, aut saltem paleis illis, quas nos *Paviera* appellamus, tectum casae operiri consuevit, quemadmodum & nostris temporibus adhuc in tuguriis Bononiensium Vallium ac Paludum conspicimus. Immo barbaricis Seculis in locis etiam honestis aedes paleis contectae spectabantur. Eamque ob caussam Civitas tumultuario opere a Mediolanensibus praecipue Seculo XII. condita, *Paleatae* Civitatis nomine traducta fuit; & *Alexandria*, in honorem Alexandri III. Papae appellata, quod casis abundaret ex *paleis*, aut luto paleato constructis, aut

aut paleâ opertis, irrisionis causâ a Ticinensibus inimicis *Alessandria della Paglia* nuncupari coepta est, uti scribunt Romualdus Salernitanus, Sicardus Cremonensis, Gualvaneus de la Flamma, aliique Historici. Eamdem ob caussam *Nizza della Paglia* in Ducatu Montisferrati cognomen accepit. Praeterea familiare fuit barbaricis iis Saeculis, *Scindulis*, hoc est tabulis, sive asseribus, aut laminis ligneis, clavo ferreo confixis, tegularum vice domos cooperire. Rotharis Langobardorum Rex in Lege 287. *Si quis* (ait) *de casa erecta lignum quodlibet aut Scandulam* (sive Scindulam) *furatus fuerit, componat Solidos sex*. Germanica Lingua adhuc voce *Schindel* eo sensu utitur. Hisce Scindulis, Plinio teste, Roma adolescens per aliquot Secula contecta fuit. Diuturnum autem fuisse earum usum discas e Charta Mediolanensi Anni MCCI. quam Puricellius adfert pag. 1170. Monument. Basilic. Ambrosianae. Agitur illic de *Lobia* quadam, quam *Loggia* nos nuncupamus. Haec (ut ibi dicitur) tunc erat *de Scandolis cooperta; & postea fuit cooperta de Palea, quae combusta fuit ab igne desuper Ecclesiam venientе*. Posita erat *Lobia* illa *juxta murum Ecclesiae beati Ambrosii*, idest Mediolani juncta muro Ambrosianae Basilicae; ita ut hinc eluceat, quam rudes adhuc in Italia forent mores, quando in Urbe splendidissima, & apud insignem Basilicam, tectum illud aut *Scindulis* aut *Paleâ* coopertum spectabatur.

Et privatorum quidem hominum aedes plerasque in Urbibus Italiae tunc abundasse ejusmodi tegumentis, neque ejus consistentiae fuisse, ac nostri temporis: indicare possunt tot ac tanta incendia, quae Saeculo praesertim XI. & XII. integris ferme Civitatibus excidium adferebant. Lege Historias a me editas in Collectione Rerum Italicarum. Occurrent Mediolanum, Placentia, Bononia, Brixia, Mutina, atque aliae complures, quae oborto unius domus incendio, & in reliquas summo impetu, facilique negotio penetrante flammâ, in cineres abiere. In Chronico Patavino, quod evulgabo in hoc Opere, *Anno MCLXXIV. incendium ortum fuit in Padua, per quod fuerunt combustae 2614. domus, quae tunc erant ligneae, fragiles, & non cuppis, sed Paleis & Scandolis contectae*. In Vita Sancti Ansegisi Abbatis Fontanellensis Tom. V. Sanctor. Bolland. Mensis Julii, haec leguntur: *Porticum de novo fecit, & eam cooperiens Scindulas ejus ferreis clavis affixit*. *Casas* autem *palliaricias* saepe memoratas vidi in Chartis Archivi Canonicorum Mutinensium. Unius tantùm mentionem accipe, quae scripta fuit, *Otto gratia Dei Imperator Augustus, Anni Imperii ejus in Dei nomine ic hin Italia VII. & item Otto filio ejus Imperator Augustus Anni Imperii ejus in Dei nomine Anno verò I. die XIII. Mensis Junius, Indictione XI.* idest Anno Christi DCCCCLXVIII. Ibi Wido Episcopus Mutinensis *Dominico qui & Franco, vel ad tuis heredibus ad abendum, seu laborandum, seu censu afficto reddendum libellario nomine usque ad annos viginti novem expletos* concedit: *id sunt camporas pecias tres cum una Casa Palliaricia, & cum aliquantulis vitis super se habentem, juris Episcopii Sancti Geminiani, qui rejacent in locas prope est Castro Viniola &c.* Ita in Bullario Casinensi Tom. 2. Constitutionem X. habemus *Anno IX. Desiderii Regis, & VI. Adelchis Regis* Langobardorum,

rum, ideſt Anno Chriſti DCCLXV. in qua Cunimundus Langobardus donat *Caſam domocultilem meam, & omnes tectoras infra ipſam terminationem meam Scandolicias, vel Pallearicias &c.* Turrigius quoque vir diligentiſſimus, Part. 2. pag. 533. de Crypt. Vatican. Chartam refert ſcriptam Romae *Anno Sextum Domni noſtri Johanni Nonodecimi Papae, adque & Chucradi Imperatoris Hanno Tertio, Indictione XIII. Menſe Martio die XV.* Ideſt Anno Chriſti MXXX. Ibi *Leo Datibus Judex* locat Gregorio, qui vocatur de Gizi, *medietatem integram de domo ſolarata Scandalicia, quantacumque &c.* eâ conditione appoſitâ, *ud ſi Domnum Imperatorem in iſtam Civitatem exitam, & in ipſam domum ſtare non potueris, aud ipſam domum fregerint, tam per Imperatorem, quamque etiam infra iſto conſtituto anni de ipſam domum lignamenta fortiorem fregerint, omnia conciare, & de ipſo perditum reſtaurare promitto.* Ante annos tres Conradus Coronam Imperatoriam ſuſcepturus, Romam cum exercitu venerat. An ejus milites modeſte ſe geſſerint, fortaſſis hinc diſcere poſſis. Animadverte praeterea antiquitatem Italicae vocis *Conciare* pro *Reſtaurare, Reficere:* quae quidem Italis in uſu etiam erat Seculo X. ut liquet ex Charta Anni DCCCCLIX. jam ſupra a me evulgata in Diſſertatione XVIII. Vocem ipſam Ferrarius a *Concinnare* traxit; at Menagius a *Como, Comtus, Comtia,* & quidem rectius, *Comtiare* deduxit. Itaque tunc Italia frequenti in uſu habuit aedes *Scandalicias*, quae ita aſſerculis ligneis loco imbricum ac tegularum operiebantur, uti olim arundinibus in Germania. De iſtis Plinius Lib. 16. Cap. 36. *Tegulo earum* (arundinum) *domus ſuas Septentrionales Po-*

A *puli operiunt.* Plautus quoque in Rudente meminit *arundinum*, quibus tecta tegenda erant. Hinc ergo crebra olim in Civitatibus Italiae incendia, quae interdum innumeras domos vorabant: qualia adhuc identidem audimus accidere in Septemtrionalium Populorum Urbibus. Audi nunc ante quatuor Saecula loquentem Gualvaneum de la Flamma Cap. B 156. Manipul. Flor. Tomo XI. Rer. Italicarum, ubi narrato terribili incendio Mediolanenſis Urbis Anno MCV. ſubdit: *Eſt ſciendum, quod Civitas Mediolani propter multas deſtructiones non erat interim muratis domibus aedificata, ſed ex cratibus, & Paleis, quamplurimum compoſita. Unde ſi* C *ignis in una domo ſuccendebatur, tota Civitas comburebatur. Unde fuit ſtatutum, quod flante vento nullus in domo ignem ſuccenderet.* Tantam nobiliſſimae Urbis dejectionem credat qui velit. Ego & tunc aedes e calce ac lateribus aedificatas ibi puto; ſed quia tecta complura Scindulis aut Paleis tegebantur; inde dilatandis D incendiis facilis erat occaſio. Quare ut huic incommodo & periculo in poſterum proſpicerent Italici, ſimulque ut majorem Civitatibus decorem compararent, caverunt, ne cuiquam ultra liceret aedes intra Urbem poſitas Paleis contegere. Praeſto heic mihi eſt Rubrica 223. Lib. 2. Statutorum MStorum Anno MCCLXXXVIII. E Ferrariae conditorum, ubi haec verba: *Ad officium praedictorum* (ideſt Aeſtimatorum a Republica electorum) *pertineat, ne domus aliqua Paleata, ſive de Storiis* (contendunt nonnulli, *Storias*, non Storeas, ab antiquis etiam ſcriptum fuiſſe) *cooperta ſit in Civitate Ferrariae a terraliis infra, ſecundùm quod ſub foſſatis clauditur Civitas. Sed omnes cooperiantur*

de

de Copis (hoc eſt, tegulis). *Qui contra fecerit, puniatur in viginti Solidis Ferrarienſibus, & teneatur tollere coopertorium de Palea vel de Storiis.* In ſuperioribus ſe nobis obtulit vox *Lobia* adhuc Mediolanenſibus in uſu, idem nempe ac *Loggia* Tuſcis, hoc eſt Deambulatorium, ſeu *un Corridore*. Octavius Ferrarius & Monoſinius arceſſunt *Loggia* a Graeco λογεῖον. Menagius dubitat, an ex *Locus* profluxerit. Sed nullus poſtremae huic opinioni locus erat. Mihi *Lobia* ſeu *Laubia* profluxiſſe creditur ex antiquiſſimo gentium Septemtrionalium vocabulo, quod occurrit in vetuſtis Italiae, Galliae, & Germaniae monumentis. Germani quippe *Laube* adhuc appellant id, quod nobis eſt *Loggia*.

Antiquiſſimis Saeculis, ut diximus, Paludes a Ravenna Altinum uſque protendebantur: attamen uti nunc Venetiae, eique conterminae Inſulae, & Comaclum, aquis circumſedentur, ita neque olim Paludes obſtabant, quominus habitarentur & conſiſterent ipſa *Ravenna*, *Spina* Civitas, *Butrium*, ab Oppido Bononienſis agri, ut ſuſpicor, diverſum, *Adria*, aliaeque Urbes aut Caſtella, quorum ne unum quidem nunc veſtigium extat. Sed & iis ſublatis alia ſubinde in exſiccatis editioribuſque Paludum locis excitabantur, ut dixi. Quidquid verò telluris ſupra aquas attolleret caput, nominibus hiſce diſtingui conſuevit: *Dorſo* ſeu *Doſſo*: *Poleſino* ſeu *Policino*: atque etiam *Corrigio* ſeu potius *Corrigia*, uti habent vetuſti Libri, & autographae veterum Chartae non paucae. *Dorſi* vocabulo cur uſi ſint incolae, nemo non intelligit. Cur *Poleſini* (quod nomen adhuc in Ferrarienſi agro celebre eſt, & occurrit in Parmenſi Diplomate nuper evulgato) quaerebat Gaſpar Sardius Lib. 2. Hiſtor. Ferrarienſ. atque e Graeco vocem hanc deſumtam opinabatur. Ego quod non adeo eruditos eorum temporum incolas putem, etymologiam nominis amo potius ignotam mihi fateri, quam e Graecia arceſſere. A *Peninſula* illud Menagius derivat. Sed nemo facile ejus conjecturae ſubſcribat, tum quod incertum ſit, an *Poleſini* forent *Peninſulae*, tum etiam quòd multùm una vox ab altera diſtet. In Diplomate Ludovci II. Anni DCCCLXXI. Tomo V. Ital. Sacr. in Appendice ad Epiſcop. Regienſes, penes Ughellium, Rotfredo Regienſi Antiſtiti confirmatur *Inſula Suzaria inter Padum & Zaram cum fundis & locis ſeu paludibus, & locis, ubicumque eſſe videntur in alveis vel curriculis Padi; quique ab hominibus Pagi ipſius, Pullicini nominantur.* Profectò *Pullicinus* cum *Peninſula* nil commune habere videtur. Adde, ex altero Diplomate, hoc eſt, Ludovici III. Regis, poſtea Imperatoris, ſpectante ad Annum DCCCC. nos edoceri, *Poleſinos* non *Peninſulas*, ſed *Inſulas* fuiſſe. Ibi haec verba: *cum aliis Inſulis, quae vulgo Pullicini vocantur.* Ughellius corrupte habet *Pulcini*. Anno MCCLXXXVIII. Praetor Ferrarienſium, uti conſtat ex ejus Populi Statuto MSto, in Eſtenſi Bibliotheca adſervato, hoc etiam ſuo jurejurando ajebat: *Et dabo operam, ut aggeres & ripae Padi efficiantur & manuteneantur. Et quod Policini diviſi aggerentur, ita quod per ipſos aggeres, ſeu per illum aggerem quilibet eques & pedes poſſit libere ire. Et quod Scurſuria* (ideſt foſſae) *mundentur & recaventur, & teneantur libera & aperta.* Ad haec *Corrigium* ſeu *Corrigia* fortaſſis appellata ſunt ea loca, quòd Cor-

Corrigiae ad instar eminere viderentur super stagnantes aquas. *Strisce di terra* nos appellaremus. Temporibus nostris *Cuora* dicitur in iis regionibus tellus, quae in Vallibus cannas seu arundines gignit, ac sensim obdurescens piscatorum casas admittere potest. E Graecis diu Ravennae dominatis profectam vocem puto, quibus χώρα *Chora* appellatur *Solum*, *Ager*, *Tellus*. Ubi enim rustici tellurem assurgere inter Paludes cernebant, *Choram* hanc nuncupabant. Multa ex his *Cuoris* conjuncta fortasse *Corrigio* nomen dedere. Certe, si quid video, non aliud *Corrigii* vox significasse mihi creditur, quàm prominentia in vallibus loca, quae deinde culta ac habitata nomen adhuc servant in infima Lombardiae regione. Quamquam potuit & ab antiquis Latinis id nomen descendere. Apud Goësium inter vetustos Rei agrariae Scriptores Innocentius haec habet: *Vallis de fundo suprascripto est. Etiam montem in medio usque in jugalem Corrigiam permittit*. Nihil aliud est *jugalis corrigia*, nisi summum montis, quod extenditur ad instar corrigiae, *striscia del giogo*, *schiena o serra della Montagna*. Ut autem intelligas, *Corrigias* revera fuisse Insulas in longum productas, veluti *Corrigiam* Latine, sive *Striscia* Italice, accipe verba, quae Peregrinus Priscianus Ferrariensis vir doctissimus, circiter Annum MCCCCXC. in Annalibus MStis retulit, expressa e sententiâ Anno MCLXXX. Indictione III. a *Garsendonio Episcopo Mantuano*, cujus nomen Donesmundus, Ughellius, & alii deformarunt, pronuntiatâ. Erat controversia *de piscationibus*, *canalibus*, *&* *Lacis in Curte Sermitis*, *a*

A *Secla supra adstantibus*. Testes inter cetera haec habent: *Et in hoc sunt diversa nomina*, *scilicet Lacus Taurus*, *Corrigium Gaminetae*, *Corrigium Trebatii*, *Corrigium de Lagusculo usque ad Perotum de Fine. Et Secla dividit unum Corrigium ab alio. Et flumen Arconinae & Lacus Taurus dividunt alia Corrigia*. Sed ut ejusmodi
B *Corrigiorum* mentio evidentius constet, depromere juvat insignem Chartam Adelaydis Imperatricis, Ottonis nempe Magni uxoris, per quam multa dono dedit celeberrimo Monasterio Benedictinorum Ticinensium Sancti Salvatoris. Autographum egomet legi & descripsi ex Tabulario ejusdem Coenobii. Margarinus in Bul-
C larii Casinensis Part. 2. pag. 44. hanc eamdem Chartam produxisse videtur. Sed praeterquamquod corruptae ibi sunt Notae Chronologicae, diversa etiam ibi perspicies a textu, quem profero, quum tamen dies, mensis, & locus conveniant. Ille donationem hanc refert ad Annum DCCCCLXIX. manifesto errore, quum diser-
D ta heic & ibi mentio fiat *Ottonis III. Imperatoris*. Mabillonius in Annalibus Benedictinis eam pertinere arbitratur ad Annum DCCCCLXXXIV. quum, ut ille ait, in iis literis legendum videatur *Anno Imperii Ottonis Tertii Primo*. Verùm Ottoni III. corona ac titulus Augustalis Anno tantùm DCCCCXCVI. collati fue-
E re: ac proinde ne ipse quidem calculos rite subduxit. Illud denique statuendum, has literas spectare ad Annum DCCCCXCIX. quo sancta ipsa Imperatrix finem vivendi fecit, decurrente mense Aprili, Anno Tertio Imperii ejusdem Ottonis Tertii.

Donatio facta Monasterio Sancti Salvatoris Ticinensis ab Adelaide Imperatrice Vidua, Anno *999*.

IN *nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Tercius Otto gratia Dei Imperator Augustus, Anno Imperii ejus Deo propicio Tercio, XII. die mensis Aprilis, Indictione XII. Monesterio Domini Salvatoris, quod est fundatum foris & prope Civitate Papia a* Domna Adaleida Imperatris Augusta, *ubi in ipsum Monesterii sanctum Corpus beati Felicis Christi Martiris requiescit, & ubi nunc Domnus* Ildebaldus *Abba ab hac dicta Domna Adelaida Imperatricis preordinatus esse videtur. Ego ipsa* Adaleida Imperatris, filia bone memorie Domni Rodulfi Regis, & relicta bone memorie Domni Ottonis Imperatoris, *que professa sum ex natione mea Lege vivere Salicha, ofertris & donatris ipsi Monesterio presens presentibus dixi. Quisquis in sanctis ac venerabilibus locis ex suis aliquid contulerit rebus, justa Actoris vocem in hoc Seculo centublum accipiet, insuper & quod melius est, vitam possidebit aeternam. Ideoque ego que supra Adaleida Imperatricis dono & offero a presenti die in eodem Monesterio Domini Salvatoris pro anima predicto bone memorie* Domni Ottoni Imperatoris, qui fuit vir meus, *seu item* Ottoni similiter Imperatoris, qui fuit filio meo, *adque pro anima* Tercio Ottoni Imperatoris Abiatico meo, *seu pro anima mea, meorumque parentum mercede, & ordine sicut ic subter lecte sunt: Cortes duas domoi-coltiles cum Casis & Castris & Capellis, adque rebus omnibus ad se pertinentibus juris mei, quibus sunt positos ipsas Cortes infra Italicum Regnum; una in*

A *loco fundo Mallaga, cui coëventias decernitur. Habet fines de mane de fluvio Pado usque ad Rupta de Albareto, quod est justa Terra Sancti Silvestri* (*), *& usque in Pallude . . . . . & usque ad Fossato . . . . . . Sancti Victoris, & usque in Tartaro, & ad Tartaro usque ad Fossa de Caput Fraxani; de Capite Fraxani usque ad*
B *Sancti Michaëlis, qui vocatur Coternione, & vadit usque in Tartarello . . . . ad loca Melani, & usque ad Fossa Ruzia, & usque in Palude de Pascula, & vadit usque* ad Dossum Fraxanaria, *& usque ad Palude Mala, & usque* ad Corrigia in Tengola, *& usque* ad Corrigia Boniverti, *& usque ad Insula, & usque in predicto*
C *fluvio Padi, & est per mensura justa insimul jugeas sex millia, Aliacus, Remoratica simul jugeas septemcentos sexaginta sex . . . . . in currente Telione in Pauledeberto, in Marlongo, & quomodo tenet Fossato Scalide usque in Grilla, & ex alia parte ipse . . . . . in Telione. Et si amplius de meo jure rebus ab ipsas Cortes & rebus pertinenti-*
D *bus plus inventi sunt, quàm ut superius legitur in integrum . . . . . . per anc Cartam offersionis, & pro remedio anime mee in jure & potestate ipsius Monesterii persisterit omnia, ut dictum est. Ipsas Cortes domoi-coltiles cum casis & Castris seu Capellis, sive terris, vineis, pratis, pascuis, silvis, ac stallareis, rivis, rupinis, ac paludibus,*
E *molendinis ac piscationibus, mercatis & tholoneis, seu districtis, ripaticis, coltis & incoltis, divisis & indivisis, una cum finibus & terminibus, accessio-*

(*) Idest Monasterii Nonantulani.

stionibus & usibus aquarum, aquarumque ductibus, cum omnibus juribus, adjacentiis & pertinentiis earum rerum per loca & vocabula ad ipsas Cortes & Castris seu Capellis & rebus pertinentibus vel aspicientibus, cum predictos servos, ancillas, aldiones, vel aldianas, exinde pertinentibus, praeter quod antea, nam ut aliud, omnia in integrum.

Quem autem suprascriptas Cortes duas domui-coltiles cum predictis Casis, Castris seu Capellis atque rebus omnibus ad se pertinentibus vel aspicientibus juris mei supradictas una cum accessionibus & ingressores earum, seu cum superioribus & inferioribus earum rerum, qualiter supra legitur, cum predictos servos & ancillas, aldiones vel aldianas in integrum, ab ac die in eodem Monesterio Domini Salvatoris jam dictas Cortes domui-coltiles cum predictis Casis, & Castris seu Capellisque rebus omnibus, sive servis & ancillis, aldiones vel aldianas ad ipsas Cortes & rebus pertinentibus donare & offerre videor in eo ordine subter legitur; ita ut faciant exinde ipse Abba & Monachos ipsius Monasterii, qui nunc & pro tempore in eodem Monasterio ordinati fuerint, & die noctuque Deo servierint, ad eorum usu & sumptu de predictas Cortes domui-coltiles, seu Casis & Castris sive Capellis & rebus omnibus atque de fruges & reddituum seu censuum quod exinde exierit, & Dominus dederit, sive de servitio de predictos servos & ancillas, aldiones & aldianas ab suorum usu & sumptu quidquid voluerint sine omni mea ac proheredum meorum contradictione vel probibicione, seu pro anima predictorum Ottoni quondam Imperatoris, & item Ottoni similiter Imperator, atque Tertio Ottoni Imperatoris, sive mea, vel parentorum meorum mercede. Insuper ego que supra A-

A *daleida Imperatris partem ipsi Monasterio Domini Salvatoris de predictas Cortes domui-coltiles, atque de predictis Casis, Castris, seu Capellis & rebus omnibus, sive de eisdem servis & ancillis, aldiones & aldianas ab ipsas Cortes & rebus pertinentibus, legitimam facio traditam & vestituram per cultellum festuca notatum, wantonem, &* B *wasonem terre, atque ramum arboris; & me exinde foris expuli, warpivi, & adsasito feci, & ad partem ipsi Monasterio eis relinqui faciendum exinde pars ipsi Monasterio Domini Salvatoris a presenti ordine, sicut hic subter legitur, quod voluerit sine omni mea & heredum ac proheredumque meorum contradictione, seu pro anime predicto quon-* C *dam Ottoni & item Ottoni Imperatoris, qui fuerunt vir & filio meo, atque pro anima Tertio Domno Ottoni similiter Abiatico meo, sive mea, meorumque parentorum mercedem. Ita tamen ut ipse Abba & predictos Monachos pro anima predictorum Domni Ottoni, & item Ottoni Imperatoris, seu pro Tertius Domnus Otto Imperator, atque pro me pec-* D *catrice, seu pro anime parentorum meorum die noctique apud Deum exorare dignetur, & qualiter exinde fecerint, Deum omnipotentem cum omnibus Sanctis suis habeant retributorem. Si quis verò, quod futurum esse non credo, si ego ipsa Adaleida Imperatris, quod absit, aut nullus de heredibus ac proheredibus meis, seu quislibet opposita* E *persona contra anc Cartulam offersionis mee quandoque tentaverimus, aut eam per covis genium infrangere quesierimus, tunc inferamus parti ipsius Monasterio Domini Salvatoris, vel ad illam partem, contra quem exinde litem intulerint, multa quidem pena auro optimo uncias centum, argenti ponderas mille: & quod repetierimus, vindicare non valeamus, presens anc Cartulam offersionis*

*diuturnis temporibus firma permaneant
atque persistant inconvulsa cum stipula-
tione subnixa. Et bergamena cum atra-
mentario de terra elevavi me paginam
Johanni Notario sacri Palatii tradidit
& scribere rogavi, in qua subtus con-
firmans, testibusque obtulerit roborandam.*

*Actum infra Castrum, qui dicitur
Asterna Judiciaria Alsasiense fe-
liciter.*

*Signum manus suprascripte Adaleida
Imperatris, qui anc Cartam of-
fersionis fieri rogavi, & ei re-
lecta est.*

*Signum manus Liuzoni filius quondam
Ermenfredi, Lege vivente Sa-
lica testis.*

*Signum manibus Amizoni filius quon-
dam Benoni & Adam filius
quondam Andrei, seu Predever-
ti filiorum Fini testes.*

*Ego qui supra Johannes Notarius sa-
cri Palatii Scriptor ujus Cartu-
le offersionis per data licentia
Domni Acumanni Comitis istius
Comitatu Alsasiense, post tradita
complevi & dedi.*

Mirum fortasse videatur, cur Ti-
cinense Monasterium Sancti Salvato-
ris dicatur a piissima Adelayde Au-
gusta *fundatum foris & prope Civitate
Papia*. Diserte Paullus Diaconus de
Gest. Langobard. Lib. 4. Cap. 50.
de Ariperto Langobardorum Rege
scribit: *Hic condidit apud Ticinum O-
raculum Domini Salvatoris, quod extra
Portam Occidentalem, quae dicitur Ma-
renca, situm est, quod ornamentis variis
decoravit, & substantiis sufficienter dita-
vit*. Infra idem testatur, Bertaridum
& Cunipertum Reges, nempe filium
ac nepotem Ariperti, in *Basilica Do-
mini Salvatoris*, hoc est in eodem
Templo fuisse tumulatos. Eorum ego
lapidem sepulchralem repertum in eo-
dem Coenobio dedi Antiquit. Estens.
A Par. I. Cap. 10. Sed aliud est *Basilicam*
excitare, aliud *Monasterium*. Illam
construxit Aripertus I. Rex; hoc au-
tem Basilicae conjunxit piissima Im-
peratrix Adelays curâ ac studio San-
cti Majoli Cluniacensis Abbatis. E-
quidem, novi, inscriptionem ibi An-
no MDLXXXV. positam, quae non
minus Templi, quàm Coenobii insti-
B tutorem Aripertum testatur; sed qui-
bus tabulis, aut testibus eadem epi-
graphe nitatur, videant religiosissimi
illi Monachi. In Bullarii quidem Ca-
sinensis Part. 2. Constitutione XV.
memoratur a Desiderio Rege *Mona-
sterium intra muros Civitatis nostrae
Ticino ad nobis ad suprascriptam Co-
njugem nostram constructum, in honorem
C Dei Salvatoris, & Sancti Danielis*. Sed
nihil istud (quippe intra *muros Urbis*
aedificatum) commune habuit cum
altero *foris & prope Civitatem* funda-
to. Vide etiam infra in Differt. LXIV.
de Vario statu Dioeces., quae de hoc
ipso Monasterio disserui. Interea Char-
ta nuper edita nobis obtulit intra Pa-
ludes, juxta Padum & Tartarum,
D *Dossum Fraxanaria, & Corrigiam in Ten-
gola, & Corrigiam Boniverti*. Aliorum
quoque *Corrigiorum* Paludibus insiden-
tium mentio est in testamento Al-
merici, sive Amelrici Marchionis a-
pud Peregrinum Priscianum in Col-
lectaneis pertinentibus ad Annales
Ferrarienses adservatos in Estensi Bi-
bliotheca. Duplex illius exemplum
E idem Priscianus adfert. Ego neutrum
legitimum ac certum praestare au-
sim, quum nonnulla mihi obversen-
tur, quae dubiam tabularum istarum
fidem faciant. Utrumque tamen exe-
rere juvat. Certum quippe mihi est,
ejusmodi monumenta saltem a non me-
diocri antiquitate commendari. Ter-
tium quoque illius Testamentum in-
fra dabo in Differtat. XLI. *de No-
mini-*

minibus. De hoc ipso Marchione sermo infra recurret in Dissertat. XXXVI. *de Emphyteusibus*, & in Dissertat. XLI. praedicta *de Nominibus*.

A

Testamentum Almerici sive Amelrici Marchionis, & Francae Comitissae illius Uxoris, quo heredem instituunt Episcopalem Ecclesiam Ferrariae, Anno 948.

IN *nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Pontificatus vero Domno nostro Agapito summo & universali Papa in Apostolica sacratissima beati Petri Apostoli Domini Sede Duodecimo; sicque imperante Domno nostro Ugo & Lotario filio ejus Anno Vigesimo Secundo, XVIII. die Mensis Julii, Indictione VI. Ferrarie. Omnipotens Deus Pater celi & terre, Creator animarum & corporum & universe Creature, animas, quas condidit, ad remedium salutis semper invitat. Ideoque ego bone memorie* Almericus *gloriosus* Marchio de Civitate Mantua, una cum Franca *gloriosissima* Jugali, *volumus & judicamus atque disponimus per nostram ultimam voluntatem in hoc Instrumento nostre dispositionis & ultime voluntatis nostre testationis testamur mentem nostram, & judicamus omnia nostra bona & possessiones quantascumque habere & detinere ac possidere visi sumus in hoc Regno Italie. In primis volumus & judicamus, ut Georgius Archidiaconus sancte Ferrariensis Ecclesie beati Georgii sit fideicommissarius meus & heres mihi in vice sancti Georgii Episcopii Ferrarie Martyris Christi, & nomine heredis ipsa Ecclesia succedat nobis, & habeat omnes res & possessiones meas integras, que in hoc territorio & Comitatu Ferrarie habere & tenere visi sumus tam de proprio, quàm de conductitia in perpetuum possidere. Conductitia vero, que a vestra sancta Ferrariensi Ecclesia tenere videor, transacta emancipo in ipsa suprascripta Ecclesia, cujus juris est.*

B

Idest omnes Massas, que a sancta Romana Ecclesia sunt emancipata & tradita in ipsa sancta Ferrariensi Ecclesia, quod est ipsa Massa, & diu habetur in ipsa suprascripta Ecclesia Ferrariensi emancipo ab omni ex publico seu privato, in jure & dominio ipsius venerande Ecclesie. Similique modo tradimus & in jure & dominio suprascripte sancte Ferrariensis Ecclesie emancipamus omnes res nostras, que jure proprio tenere visi sumus infra ipso Episcopio Ferrarie, idest da Levante Massa Comito, & Massa Fiscalia, & Veterana: da Mediodie Argele Auriato: da Tramuntane fluvio Bondeno, & fluvio Tartaro, & fluvio Pistrina, quod est ipsa suprascripta nostra res infra hec latera. Juxta Ferrariam fundo Germiniana, & Valle, que vocatur Fusca, & Corrigio, & Dorso, qui vocatur Fruntibuti. *Similiter Curtem Porto, atque Piscaria, que vocatur Rupina. Similique modo toto & integro Fundo Purpurano cum Fundo Quirenti, quam Mandrie, seu Insula, que vocatur Marleatica, usque Stilo de Baldo, &* Curte Corrigia, *atque Boloneticus usque in Massa Castiloni, & usque Silva Majore, que vocatur Donica. Similiter vero Curte Majaticus, sicque Pedrurio, & Vicoboneso, atque Fulvitico: sicque Silvaria, atque Suffuta, & Casale Osualte, atque Cortule & Telete de Bagnolo, Laveclo, Gliraticus, Dondorigo, Villamana, & Trulana: sicque & Orbite. Similique modo concedimus & largimur atque testamur in suprascripta sancta*

C D E

cta Ferrarienſi Eccleſia beati Georgii Chriſti Martyris pro animabus noſtris novem untias de toto & integro fundo Trecenta, & totum Corrigium qui vocatur de Roverè, *& totum & integrum fundum Ponticelli, & totas integras ſex untias de fundo Arſizanca, & tres untias de fundo Laurana, & untias quatuor de fundo Publica, & untias tres de fundo ubi dicitur Volta de Deno, & totum fundum Cortigna; & totam & integram medietatem de fundo toto Ronathiſe, & totam & integram Vallem, que vocatur de Molino, & totum & integrum fundum de Pirro Virtuſe, & totum & integrum fundum, qui vocatur de Granariolo, & totum fundum de Foſſato Novo, & totas & integras untias ſex de Contula de Luipa, & totum & integrum fundum, qui vocatur Due Rovere.*

Similique modo concedimus & largimur in ſupraſcripta ſancta Ferrarienſi Eccleſia beati Georgii totum & integrum fundum de Pathalu, & integrum fundum de Canale, & integrum fundum de Vignale, & integras tres untias de fundo Caſtagnolo, & integrum Corrigium de Launitho, *& totum fundum Cortale, & untias quatuor de Concola Lovaria, & totum etiam integrum fundum, qui vocatur Marana, & medietatem de fundo Auriano, & medietatem de fundo, qui vocatur Campo de Aibaro, & integrum fundum de Carathoni, & totum fundum de Valle Surico, & totum fundum Saliceto, & medietatem de fundo Mariſelle, & quatuor untias de fundo de Cona, & medietatem de fundo de Fabrica, & de fundo Sancti Leonis, & totum fundum Taſſarie, & untias quatuor de Caſale Veclo, & untias ſex de fundo & prato Marlini, & untias quatuor de Farvalina, & untias tres de fundo Lavaclo, & untias novem de fundo Lithro-*

A *ſa, & de fundo de Ulmo, & integrum medium fundum Matriſane, & totum fundum & Vallem Piſcatoriam, & medium fundum de Termine de Petra, & untias quatuor de Calle de Caruho, & medium fundum de Cona de Publica, & untias ſeptem de fundo Cothagnola, & medium fundum de Lavazane, & medium Saltritica, & medium fundum*
B *Ducentule, & totum fundum Roſillo, & integrum fundum de Scoſſamaſſa, & fundum Flaibano, & totum fundum Cortigni, & totum fundum Methathera, & totum Caſtagnolo, & totum fundum de Paſurio Corvaſtro, & medium runcum, qui vocatur Donico, & totum fundum Cothapoſſa, & tres untias de fundo Clauſiano, & untias ſex in fundo*
C *Cerviniano, & untias quatuor in fundo Nogarie, & de fundo Gontiatica, & untias novem de fundo & Valle Tigonaria. Has omnes ſupradictas res, que in iſto Comitatu & Epiſcopatu & territorio Ferrarie habere viſi ſumus, cum omni jure & pertinentia ſua, ſeu in jure & dominio ſupraſcripte ſancte Ferrarienſis Eccleſie beati Georgii in per-*
D *petuum: quia ſic eſt noſtra ultima voluntas. Ibi etenim corpuſculum meum judico ſepeliri. Alias autem res noſtras, que in noſtro territorio Comaclo habere viſi ſumus, & omnes Inſulas maris Adriatici ad Monaſterium Sancti Apollinaris relinquimus. Similiter omnia, que extra iſta confinia in noſtro territorio habere viſi ſumus ad ipſum Epiſcopa-*
E *tum Beati Petri Apoſtoli relinquimus, excepto quod ad* Opertum Comes *per Cartas emiſimus. Alias vero res, que in territorio Parmenſi habere viſi ſumus, ad ipſum Epiſcopatum Sancte Marie relinquo. Similiter & omnes alias res noſtras, que in ſingula territoria habere viſi ſumus ad ſupraſcriptas Eccleſias de ipſo territorio pro anima relinquimus, quia ita volumus & jubemus: & ſic*

eſt

est nostra ultima voluntas. Unde enim jubeo & testifico, quod omnia testamenta, que quondam disposuimus, sint irrita & vana, & nullum vigorem habere precipimus, quia sic est nostra ultima voluntas: & jurata voce dico per Deum omnipotentem, & per vitam Patrum sanctorum nostrorum, & per sacrosancta Dei Evangelia, que presentia in manibus meis teneo, & ore meo osculor, hoc Testamentum observare promitto, & nullum aliud ordinavero. Sic me Deus adiuvet, & illa sancta Evangelia.

A

B

Leo Tabellio bujus Testamenti scriptor de suprascripto Almerico & suprascripta Franca, jugalibus, vidi & audivi & corroboravi. Et Georgius Arcidiaconus sancte Ferrariensis Ecclesie in vice ipsius Ecclesie heredem substitui, & testibus ab eis rogatis obtuli roborandum & subscribendum sub die mensis Julii, & Indictione VI. Ferrarie.

C

✠ *Ego* Opertus Comes *presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

D

✠ *Ego Eribertus presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

✠ *Ego Leo presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

✠ *Ego Damianus presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

✠ *Ego Petrus presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

✠ *Ego Lambertus presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

✠ *Ego Adalbertus presens vidi & audivi, & rogatus me teste subscripsi.*

Chartam hanc retuli ad Annum DCCCCXLVIII. quo revera decurrebat *Indictio Sexta*, potuitque decurrere *Annus XXII.* Hugonis Italiae Regis. Sed quod attinet ad Annos Agapiti Secundi Papae, pro *Anno Pontificatus XII.* scribendum est *Anno II.* aut potius *III.* Librarius numeros Romanos parum attente scrutatus, sibi fortasse visus est invenisse X. praepositum hisce numeris. Cur vero *Anni Lotharii* heic minime legantur, alii videant. Praeterea quum *Opertus Comes* commemoretur in hisce tabulis, conjecturam meam Par. I. Cap. 23. Antiquitat. Estens. proposui, ipsum fortasse annumerandum esse inter Majores Marchionum & Ducum Estensium. Accipe nunc alterum Testamentum ejusdem Almerici.

Almerici Marchionis alterum Testamentum, Anno 948.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Pontificatus Domini nostri Agapiti summi & universalis Papae in Apostolica sacratissima beati Petri Apostoli Domini Sede Secundo, imperante Domino Hugone & Lothario filio ejus Anno XII. die XVIII. mensis Julii, Indictione VI. Ferrarie. Omnipotens Deus pater celi & terre,

E

creator omnium animarum & corporum & universe creature, animas, quas condidit, ad remedium salutis semper invitat. Ideoque ego bone memorie Almericus Marchio de Civitate Mantue, una cum Franca conjuge mea, *volumus, & judicamus, atque disponimus in hoc Instrumento dispositionis & ultime voluntatis nostre testationis Testamento*

A *stamento III. mentem nostram videlicet, de omnibus nostris bonis & possessionibus, quantascumque habere & detinere ac possidere visi sumus in hoc Regno Italie. In primis volumus & judicamus ut Georgius Archidiaconus sancte Ferrariensis Ecclesie beati Georgii sit fideicommissarius meus & heres nomine ipsius Ecclesie Sancti Georgii, & nomine* B *heredis ipsa Ecclesia succedat nobis, & habeat omnes res & possessiones meas integras, quas in hoc territorio Ferrariensi & Comitatu habere & tenere visi sumus tam propria, quàm conductitia in perpetuum, conductitia videlicet, que ab ipsa sancta Ferrariensi Ecclesia tenemus, ipsi Ecclesie, cujus juris est, emancipo. Idest omnes Massas, que a* C *sancta Romana Ecclesia sunt emancipate & tradite, ipsi Ferrariensi Ecclesie emancipo ab omni publico & privato in jus & dominium ipsius venerande Ecclesie. Simili quoque modo tradimus in jura & dominium suprascripte sancte Ferrariensis Ecclesie emancipamus omnes res nostras, que jure proprio tenere visi sumus in ipso Episcopatu Ferrarie: hoc est ab Oriente Massam Corneti. Fi-* D *scalie, & Veterarie: a Meridie aggerem Auriatum: ab Occidente fluvium Bondenum, & fluvium Tartarum, & fluvium Pistrinam, videlicet, fundum Germinianum, Vallemfuscam,* Corrigium & Dorsum Fruntibalti, *similiter Curtem, Portum, atque Piscariam Dopinam, totumque & integrum fundum Purpuranum cum fundo Quirentis,* E *Mandrie, atque Insula Marleatica, usque ad Stillum Baldi, &* Curtem Corrigiam, *Bolonesicam, atque Massam Castilioni, & Silvam Majorem nuncupatam Donicam, item Castilioni, Curtem Maraticam, Pedrurium, Vicum Bonosium, atque Fulviticum, Silvariamque, ac Suffutam, & Oschaltis Casalem, atque Cortilem Balneoli, Lancedum, Ghiraticum, Dondorigum, Villammannam, & Trullariam, & Orbitem.*

Similique modo concedimus & largimur atque testamur infrascripta sancte Ferrarie Ecclesie beati Georgii Christi Martiris pro animabus nostris, videlicet novem untias totius & integri fundi Tricente cum toto Corrigio Rovereti, *& fundo Ponticelli. Item sex untias fundi Arzozatici, tres Lauriani, quatuor Publici, tres ejus fundi, qui dicitur Volta Atii, & totum fundum Cortiguum cum medietate fundo Ronathisii. Ad haec Vallem Molendini, fundum Piri, Ganarioli, & Fossatinovi: untiasque sex Contule Lupi, cum fundo Roveretti, Pathlischi Canalis, & Vinealis, atque tres untias fundi Castaneoli, & integrum* Corrigium Launichi, *& fundum Cortalem, & untias quatuor Concole Lovarie, & totum fundum Maranum cum medietate Tragiliani, Auriani, Campi de Albero; nec non fundum Carathonem, Vallemsuricam, fundum Salicetum cum medietate Mariselle, nec non quatuor untias Conne, Fabrice, & Leonis cum fundo Taxario. Igitur untias quatuor Casalisveteris, & sex in fundo & prato Marvuli, & quatuor in Farnalina, tres in Laudo, novem in Lithrosa & Ulmo; ac medium fundum Matrisane cum Valle piscatoria, & dimidio terminis Petre, untiasque quatuor Vallis Coriubi, & medium fundum Conne publice, cum untiis septem Cochaniole, dimidioque Lavazani, Saltitrice, & Ducentule, atque fundum Dosilli, Scotiamassa, Flaibani, Cortigui, Merlathece, Castaneoli, & Pastini, Corvastri cum medietate Runci Dominici, & toto fundo Cothapose. Item tres untias fundi Claussini, sex Cervimani, quatuor Nogarie & Gonciatice, & novem Vallis Tigonarie. Que omnia suprascripta in isto Comi-*

Comitatu & Episcopatu atque territorio Ferrariensi habere visi sumus. Idcirco ea cum omni jure & pertinentiis in jus & dominium suprascripte sancte Ferrariensis Ecclesie beati Georgii in perpetuum transferimus in hac nostra ultima voluntate, ubi etiam volumus corpusculum nostrum sepeliri. Alias vero nostras, quas in nostro territorio Comaclensi habemus, & omnes Insulas maris Adriatici Monasterio Sancti Apollinaris relinquimus. Simul omnia que extra ista confinia in territorio Adriensi habere visi sumus, ipsi Episcopatui beati Petri Apostolici relinquimus. Que vero in territorio Parmensi possidemus, ipsi Episcopatui Sancti Marici relinquimus. Similiter & omnes alias res nostras, quas in singulis terminis habere visi sumus, Ecclesiis pro anima nostra relinquimus, quia ita volumus & jubemus & sic est nostra ultima voluntas. Ulterius jubemus & testificamur omnia Testamenta, que quondam disposuimus, esse irrita & inania, nullumque vigorem posthac habere precipimus, quia sic est nostra ultima voluntas. Et jurata voce dicimus per Deum omnipotentem, & per vitam Patrum Domnorum nostrorum, & per sacrosancta Dei Evangelia, que in manibus tenemus, & ore osculamur, hoc Testamentum velle observare, & nullum aliud ordinare. Sic nos Deus adjuvet, & illius sancta Evangelia.

Actum Ferrarie per Leonem Tabellionem coram testibus ab Almerico & Franca rogatis, Operto Comite, *Eriberto*, *Leone*, *Damiano*, *Petro*, *Lamberto*, *atque Alberto*, *sub die XVIII. mensis Julii*, *& Indictione VI.*

Signum Ugonis Regis Italie.

Signum Hlotharii Regis Italie,

Recte heic adnotatum videas *Annum II Agapiti II. Papae*. Sed per-
A peram conjungitur cum *Anno XII.* Hugonis Regis. Uti in altero nuper edito Testamento inspeximus, restituendus heic est *Annus XXII. Hugonis*. In calce Chartae Signa *Hugonis* & *Lotharii* Italiae Regum, peregrinum sapiunt. Quod ad rem nostram pertinet, recensentur heic *Corrigium & Dorsum*, *qui vocatur Fruntibuti*.
B *Curtis Corrigium qui vocatur de Roverè*, *& Corrigium de Launitho*. Haec omnia in paludosis locis jacebant. Quaecumque ergo Castella aut vici occurrunt, adhuc *Corrigii* nomine in Veronensi, Mantuano, aliisque Comitatibus distincta, uti & insigne Oppidum Regiensis Dioecesis, ex quo celebris olim Familia *de Corrigia* an-
C te plura Saecula cognomentum sumsit, nunc in Estensium Principum ditione situm, cum aquis stagnantibus conflictata olim fuere; & sive colles essent, quos pertingere aquae nunquam potuerant, sive tellus tandem congesta illic attolleret caput, coepta sunt habitari. In Charta Mathildis Comitissae Anno MC. exara-
D ta apud Bacchinium in Histor. Padolironens. dono datur Ecclesiae de Gunzaga *Corrigium unum*, *quod habet fines de meridie Palude Saliceti*, *de sera Vangaicii*, *& Paludem unam juxta predictum Corrigium*, *quae protenditur usque Ruperum & Laniole*, *& usque Plantanelum*, *& usque ad Lacum Romanum*. Habemus heic graphice pi-
E ctam veterum Corrigiorum imaginem. Reperimus & nomen *Mezzano* inditum aliquibus Villis ad Padum praecipue sitis in Parmensi, Laudensi, aliisque agris. Insulae Padi ita olim appellatae sunt, quod loca essent *media* inter aquas. Nunc autem in continenti vetustam retinent appellationem. Otto Morena in Histor. Rer. Laudens. Tomo VI. Rer. Italicar.

pag. 1081. haec habet: *Placentini reduxerunt naves usque ad ripam Padi, quae est versùs Placentiam. Sed Laudenses in quodam M·zano, qui Insula dicitur, proelium cum Placentinis incipientes &c.* Sed potissimum Ferrariensis ager, postremus nempe, in quem Padus influebat, paludibus olim atque stagnantibus aquis obnoxius fuit. Teste Radevico Lib. I. Cap. 45. de Gest. Friderici I. Anno MCLVIII. Ferrariam penetrarunt copiae Imperatoris Friderici, Civesque mandata Principis facere coëgerunt: *Ea res incredibilis visa est, eo quod Ferraria, Pado ibidem instagnante, & Paludes impermeabiles faciente, munimento locorum fidens, omnem viciniam suam intrepida ac superba rideret atque despiceret.* Plurimum debet Civitas illa Atestinis Principibus, quod iis praecipue curantibus vastus ager vomeres acceperit, ac messem exinde reddiderit.

Porro incredibile est, quantùm immutata sensim fuerit Italicarum Urbium & locorum illorum facies, quae in planitie fluviis conterminae, eorumque inundationibus obnoxiae erant. Sunt, in quibus area loci ad decem, viginti & ultra cubitos excrevit. Atque in primis Mutinensis Civitas, ludibrium olim errantium fluviorum, alte defossas interdum reperit antiquae Mutinae ruinas, ita ut ubi nunc fundamenta novarum aedium statuuntur, ibi culmina veterum constitisse videantur. Haec scribit Strabo Lib. V. Geograph. *Lanam mollem, & omnium longe optimam producunt loca circa Mutinam* (και τὸν Σκυ-τάναν) *& Scutanam flumen.* Legendum Σκυλτένναν, sive *Scultennam*. Temporibus nostris quanquam Mutinensis agri lana multo sit in pretio, tanta tamen illius praestantia minime videtur, ut peculiare elogium ei con-

A venire possit. Discriminis hujus in caussa fortasse fuerit terrarum atque adeo pascuorum mutata natura, aut culpa rejicienda est in rusticorum pigritiem, qui vivo amne oves non purgant; ajunt enim periti, lanam ovibus nostris ita purgatis detractam subtilitate ac mollitie cum optimis certare. Quum ergo tot olim, bar-
B barico praesertim aevo, *Paludibus* ac *Silvis* premeretur Italiae superficies, ac praecipue in montibus *Nemora* abundarent, consequens est, ut opinemur longe minorem iis temporibus quàm nostris fuisse habitatorum copiam. Non enim plures incolas arva habere consueverunt, quàm alere possint, nisi sint maritimae Urbes ne-
C gotio addictae, ad quas facile navium ope annona opportuna defertur. Tunc autem non levis agrorum pars inculta jacebat. Verùm ubi aut pacis commoda animos Populis fecere, aut augendae rei cupiditas segnitiem ex eorum pectore amovit, sensim Nemora exscindi & eradicari coepta sunt, & coli loca, unde tandem abscesserant stagnantes aquae.
D Immo eò hominum concordia ac industria crevit, ut vagantes fluvios aggeribus arctarent, fossisque deductis paullatim siccarent ulvosam antea palustremque tellurem. Adfert supralaudatus Bacchinius in Histor. Padorilonens. pag. 92. Appendic. Chartam ejusdem Comitissae Mathildis, quae Anno MCXII. Abbati Sancti
E Benedicti donat *Terram quamdam, quae nunc exstirpatur, ex parte stirpatam, ex parte cum Silva, quae est posita in Curia Massae infra Comitatum Ferrariae, in fundo quod dicitur Margarino; a secundo capite Palus, quae dicitur Albolini; ab altero latere Runchus de Johanne Anestasii.* Eodem studio & aliis terris suis adhibuere cultu-

turam. Quid in Veronensi agro Populus Nogariensis praestiterit in amolienda immani Silva, quae ad jus spectabat celeberrimi Nonantulani Mutinensis Coenobii, ex Innocentii II. Papae Literis disces, quas authenticas legi in Archivo ejusdem Monasterii.

Literae Innocentii II. Papae ad Populum Nogariae, circiter Annum 1136. scriptae.

INnocentius servus servorum Dei, dilectis filiis Militibus & bonis hominibus Nogariae salutem & Apostolicam benedictionem. Perlatum est ad aures nostras, quod Nogariensem Silvam, quam Comitissa Matildis a Monasterio Nonantulano sub annuali pensione tenuit, *& antequam moreretur, eidem Monasterio reddidit*, extirpaveritis, eamque vestris usibus excolatis. *Et quoniam valde periculosum est Ecclesiarum justitiam minuere vel retinere, per presentia vobis scripta mandamus, atque precipimus, quatenus de laboribus, quos ibidem excolitis, prefati Monasterii Fratribus jus suum integre persolvatis.*

Datum Laterani VII. Kalendas Decembris.

Adest Bulla plumbea, ibique literae,

INNOCENTIUS PP. II.

In Charta Veronensi Anni MCCXXV. evulgata a docto & amico viro Bartholomaeo Campagnola ante vetera Statuta Veronensium legitur facienda *restauratio illis, quibus ablatum erat, vel esset de suo Nemore, & Silva Gazi & Ingazata* (fortassis in *Gazata*) *Nogariae*. *Gajum* & *Gazum* idem olim nomen fuit. *Ronchi* verò, *Runchi*, & *Roncora* ab antiquo Latino verbo *Runcare*, appellabantur loca, quae concisis Nemoribus aratro tandem subigi poterant: quae vox adhuc perdurat, & in veterum monumentis frequens habetur. In Charta Ferrariensi Anni MCXIII. quam autographam teneo, haec leguntur: *Terram autem illam, quam roncabo, frui debeo per annos tres; postea reddam Terraticum &c.* In Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 40. pag. 408. memini me Chartam producere, in qua fit mentio de *Samplis* & *Amplis*, quarum vocum significationem obscuram diu sum perscrutatus. Nunc monendus est Lector, idem *Xampla* fuisse ac *Runcos*, scilicet saltum sive agrum eruncatum, atque ad culturam paratum. *Terra exemplata*, & *Exemplatio*, & *Exemplum* eo sensu apud veteres occurrunt, ut multis testibus ac tabulis ostendit Du-Cangius in Glossar. Latino. Inde *Xamplum* efformatum. In quo autem *Sampla* ab *Amplis* differrent, divinare nescio. Erunt qui unum idemque putent, utpote ab una voce *Exemplum*, uti videtur, profecta, seu potius ab *Exempliare* Latino. Hinc Tusci veteres dicebant *Sciampiare* pro *Dilatare*, cujus vocis jam antiquatae exempla habes in Vocabulario *della Crusca*. Atque hinc proprie enata videtur vox *Scempio*. *Exarta* quoque pro *Exemplo*, sive Nemore succiso, aut terrâ a dumetis expurgatâ, in antiquis monumentis invenias. Agros verò, qui aratrum primo sentire incipiebant, *Novales* appellatos videas. Ad haec vasta loca, quibus erepta fuerat Silva, *Roncalia* & *Rhuncalia* nuncupari exinde coepta sunt. Duas Villas ejusdem nominis Mutinensis

Civitas habet in inferiori agro suo. Habent & aliae Langobardiae Urbes, nobisque occurrunt variis in locis *Ronchi*, *Roncovetere*, *Roncaglio*, *Ronca*, & horum similia nomina. Inter quae praesertim diu celeberrima fuit Placentinorum *Ronchalia* ad Padum, utpote locus amplissimus, ac nullis arboribus impeditus, in quo solemnem ac mirabilem Curiam interdum Francici, & fere semper Germanici Imperatores quum primum in Italiam descendebant, habere consuerunt, confluentibus illuc ex universis Italiae Urbibus Principibus ac illustribus viris. Ejus mentio est apud Urspergensem, Ottonem Morenam, aliosque Scriptores. *Prata Ronchaliae*, ubi Henricus II. inter Augustos Anno MXLVII. Curiam nobilem habuit, memorat Arnulphus Mediolanensis Lib. 3. Cap. 4. Histor. Tomo IV. Rer. Italicarum. Ex quo intelligimus, locum illum, tum quod in centro, ut ita dicam, Langobardiae foret, tum etiam quod percommodam aream tanto nobilium virorum

A Populo, eorumque tentoriis praeberet, in eum usum fuisse selectum. Sed & *Ronchaliae* appellatio prodit, locum ipsum aliquot ante Saecula Nemoribus ac Silvis abundasse, iis autem excisis ad usum pratorum fuisse educatum. Rursus verò si intra Paludes ab antiquissimo tempore tellus in collem assurgens, non amplius

B infestas aquas sentire, aut si sensit, supereminere sensim coepit: illic non solùm rusticorum mapalia, sed & Vici & Castella paullatim aedificata fuere. Nulla mihi dubitatio est, quin infima Comitatus Mutinensis pars antiquis Seculis diuturnam fluminum alluviem perpessa fuerit. Attamen ipso Seculo X. Aerae Christia-

C nae in ea regione jamdiu conditum invenio *Castellum Sancti Felicis*, quod ob foecundos agros magni apud nos aestimatur, uti & alias Villas in ejus finibus, videlicet *Libaticam*, *Ripaticam* (nunc *Rivara*) *Camorianam* (nunc *Camorana*). Testem rei habeo Chartam, quae autographa in Tabulario Estensi adservatur.

Contractus venditionis quarumdam terrarum & jurium factae a Leone, qui & Liotefridus, Johanni Clerico filio Stephaniae, Anno *929*.

IN nomine Domini nostri Jhesu Christi, regnante Domno nostro Ugho Rex ic in Italia Anno Quarto, de Mense Madio, Indictione Secunda. Consta, me Leo, qui Liotefrido nomine, videlicet vinditor vindo, & ad presens die trado tibi Johannes filius quondam Stephanie emtore meo, vel a tuis heredibus, idest omnes res juris illas, quas mihi avenit per Cartula comparacionis da Sicheuzo Presbitero in Villa Libatica, & in Riparia, seo & in Camoriana, *& per aliis singulis locis, ubi per ipsa Cartula mihi legibus pertinet, idest tam*

D *terris, vineis, campis, pratis, silvis, salectis, aquis, Paludibus, Piscaria, virgaria, vel usu, puteis aquarum cum introito, & exsito suo, & cum omni jure suo super se abet in integrum. Ad presens die vindo & trado potestatem tibi Joannes Clericus vel a tuis heredibus a jura proprietario nomine abendum*

E *& possidendum; precio autem placito & definito, sicut inter nos bono animo convenit pro pacto & bona voluntate, idest in valiente pro adpretiatum Solidos viginti, tantum est finito pretio & completo sum, nulla exinde remansit debi-*

bitum. Unde modo spondeo adque repromitto me ego qui supra Leo vinditor una cum meis heredibus tibi qui supra Johannes Clericus vel a tuis heredibus ipsa memoratas res omni tempore ab omni eoque omine defensare. Et si defensare non potuerim, aut contra anc Cartula vendicionis alico tempore agere aut causare vel corumpere quesierim, tunc promitto me ego Leo vinditor una cum meis heredibus tibi qui supra Johannes Clericus emtore meo, vel a tuis heredibus componere ipsa memoratas res in duplo sub estimacione precio in consimile locas & anc Cartula, sicut superius legitur, in sua permaneat firmitate.

Acto in Castello Sancti Felici *feliciter.*

✠ *Signo manus Leoni vinditoris, qui hanc Cartula vindicionis fieri rogavit, sicut superius legitur.*

Signo ✠ ✠ ✠ ✠ *manibus Hoprandi, & Everardi germanis, & Stadeuti, & Barbati rogati testis.*

Scripta Cartula per manum Arivaldi Notarii post tradita complevi & dedi.

Illud tamen mihi intente consideranti deprehensum est, Castellum Sancti Felicis situm esse, ubi amplus terrae tractus ab Occidente in Orientem dorsi ad instar eminet supra reliquam planitiem, ita ut erumpentes Padi & Gabelli (nunc *Secchia*) aquae eò nunquam ascenderint. Sive dorsum illud antiquitate multa nitatur, sive fluvii hinc inde enormi cursu fluentes illud efformarint: nil mirum, si ante octingentos annos Castellum nobis illic occurrat. Montibus autem ob imbrium impetum decrescentibus, & in imam Lombardiae partem arenam & argillam devehentibus, non solùm aequata sensim fuere complura e paludosis locis, atque exsiccata a Ravenna usque ad Altinum, sed etiam turbidis aquis Padi, aliorumque fluviorum in mare labentibus, multum increvere alluviones, & cedente mare factus est locus in ejus litore novis agris, novisque habitatoribus ad eos incolendos. Padum verò non semel mutasse cursum & alveum, documenta veterum ostendunt. Unum seligo, in quo *Padus Veclus* memoratur, e Chartophylacio Estensi eductum.

Charta Gualterii Archiepiscopi Ravennatis, in qua Padi veteris mentio est, Anno 1122.

I*N nomine Domini. Anno ab Incarnatione Domini Millesimo Centesimo Vigesimo Secundo, temporibus Domni Callisti Pape, & Einrici Imperatoris, die XXX. Mensis Octubris, Indictione Prima, in Curte de Argenta. Quia peto a vobis in Dei nomine* Domno Gualterio, *servo servorum Dei, divina gratia* Archiepiscopo *ego Dominicus Judex pro persona & in vice Casiotti sub dominio & potestate Sikelmi patris sui & Imize matris sue, seu filiis & nepotibus suis tantum, petitioni nostre, que habetur in subditis, libenter acommodatis asensum, hob hoc quia nec munificentia deperit, nec percipientibus in perpetuum, quod datur, adquiritur, & quoniam speramus, ut omnes res, quas abuit Sikelmus pater suprascripti Casiotti & sibi pertinuit, per enfiteusim a jure sancte vestre Ravennatis Ecclesie infra tota Plebe Sancti Petri in Copario, & quas*

quas ille modò detinet, & medietatem integram de Fundo, qui vocatur Serinzana, cum terris, vineis, silvis, casalibus, pratis, pascuis, salectis, sationalibus, Paludibus, vel omnibus ad predictas res pertinentibus, vel ad suprascriptam medietatem Fundi Serinzana pertinentibus, constituta in partibus Ferrariensibus, Plebe Sancte Marie in Figariolo in finibus ejusdem fundi, qui vocatur Serenzana, ab uno latere Pado percurrente, & ab alio latere Pado Veclo, *a tertio Calle Cava & terra Aquariolo Tundule; enfiteuticario modo postulamus largiri, si minime per enfiteusin antea sint largita, vel si juste & racionabiliter a vobis petivi, vel ab aliis minime detineri videntur, donec Domini Divinitas in ac luce jusserit permanere vitam: sub pensione omni Marcii Mense, aut infra indic . . . . inferre debeamus Actoribus sancte vestre Ravennatis Ecclesie Denariorum Veterum duodecim. Nihilque de omni expensa, quam mibi fecerint, ab Actoribus sancte vestre Ravennatis Ecclesie in superius adfixam pensionem reputare debeat nullam tardietatem aut neglectum tam ad inferendam predictam pensionem, quamque ad melioracionem predictarum rerum facere debeant. Sed antedictam pensionem omni Marcio Mense infra indic . . . . . sine aliqua excusatione aut dilatacione Actoribus sancte vestre Ravennatis Ecclesie persolvere debeat. Et nec cuiquam presens Preceptum, aut suprascriptas res alicui omini dare vel vendere seu transferre aut oponere vel comutuare aut in alio venerabili loco relinquere audeat per ullum ingenium vel argumentum. Sed nec aliquando adversum sanctam vestram benefatricem Ravennatem Ecclesiam cuiquam contra justitiam tractare aut agere, nisi propria causa, si contigerit, per justitiam tantumodo ventilare audeant. Quod si in aliqua tardietate aut neglectum inventi fuerimus extra agere de is, que superius afixis condicionibus, non solùm hoc precepto recadant, verum eciam daturi fiant Parti sancte vestre Ravennatis Ecclesie ante omnem litis inicium aut interpellacionem pene nomine auri obrizo uncias sex. Et si non persolverint multociens dictam pensionem infra biennium, ut Leges censent, tunc post pene solucionem licencia sit Actoribus sancte vestre Ravennatis Ecclesie nos exinde expellere, & qualiter providerint ordinare. Set post transitum eorum, tunc predicte res cum omnibus ab eis acta, facta, melioratataque fuerit, ad jus sancte vestre Ravennatis Ecclesie, cujus est proprietas, modis omnibus revertantur.*

Quam vero Precepti paginam Raimberto Notario scribendam jussit, in quam vero subscripsit sub Die & Mense & Indictione suprascripta & in suprascripto loco.

Si heic innuitur *Rupta Ficheroli*, citius quàm putarit Sardius in Histor. Ferrariensi Padus ad Ficherolum scissus fuerit. De aliis Padi scissuris agit Peregrinus Priscianus in Annalibus Ferrariensibus MStis. Quod tamen Populi numerum in Italia potissimùm amplificare coepit, fuit effusa Imperatorum & Regum liberalitas in Ecclesias atque in Vassallos, quibus non Cortes tantum, Castella ac Villas largiti sunt, sed & Regalia, ita ut scinderentur prorsus Comitatus; & qui antea unus erat ager, uni Comiti atque uni Urbi subjectus, deinde ab Urbe & Comite abstractus, in centum, ut ita dicam, Regulos divideretur. Certatim autem isti curam omnem collocabant in Castellis suis nobilitandis ac muniendis, eisque & agro subjecto, quantam poterant, procurabant incolarum copiam, ut plures in iis haberent defenso-

sores pro tutela suae ditionis, & pluribus etiam imperarent. Ea ratione vel in ipsis montibus, nedum in planitie multiplicata sunt una cum Castellis ac Villis hominum capita. Haec ante Seculum XI. & postea sunt actitata. Verùm ubi Civitates Italiae in libertatem se se veluti concordi impetu asserere coeperunt, tunc & ipsae quam maximo studio animum intenderunt non solùm ad recipiendos veteris imperii fines, immo & dilatandos, sed etiam ad amplificandas Civium familias. Quam in rem Nobiles viros, antea in Castellis suis fere semper habitantes, adegere ad incolendam Civitatem per aliquot saltem anni cujusque menses, multosque ex iis, communione honorum ac munerum factâ, perpetuos deinde habitatores habuere. Neque segnius institere Principes, qui regendas postea acceperunt easdem Urbes, ut major in dies accessio fieret Civium numero. Itaque, si paucas excipias, Italicae Civitates temporibus iis ambitum suorum moenium ampliare coactae sunt. Neapoli, Mediolani, Florentiae, Ticini, Veronae, Cremonae, Bononiae, Ferrariae, atque in aliis Urbibus vix ullus est Historiae patriae vel leviter peritus, qui non indicet, quantum incrementi factum fuerit Saeculis iis Civitati suae, ita ut quae Templa olim condita fuerant in suburbano agro, nunc intra ipsas Urbes inclusa spectentur. Tunc certe mirum in modum, quod est ad Populorum copiam floruit Italia. Quod si praesentem illius fortunam cum Seculis iis conferimus, utique otio & pace diffluentem Italiam aspicias, sed simul antiquo habitatorum numero a ducentis annis nimium imminutam. Civitates bene paucas demo, quae nunc aut plures quàm olim cives numerent, aut certe nihil sibi de Populo sublatum putent: reliquae profecto decreverunt, & ex iis complures ne dimidium quidem, immo neque trientem aut quadrantem gentis olim ibi habitantis complecuntur. Quam ob caussam quaeris? Quòd ad alios Populos migrarunt florentissimae quondam apud nos lanificii ac serici artes; quòd commercium maritimum aliae gentes nobis jamdiu eripuere; quòd a teterrimis pestilentiis exhaustae habitatoribus Urbes, nunquam exinde gravem reparare jacturam potuere; quod denique regionis hujus non modica pars dominis servit extra sua claustra regnantibus. Alias caussas omitto.

Sed mihi Italiam exhibenti ante Seculum XI. longe minorem incolarum numero praeditam, quàm postea, objicere quispiam possit, Italiam vel ipsis barbaricis temporibus pluribus quàm nunc abundasse Civitatibus. Nam teste *Anonymo Ravennate*, medii Aevi Geographo, Lib. 4. cap. 30. nobilissimam hanc regionem *quidam Philosophi amplius quàm septingentas Civitates habuisse dixerunt*. Idem verò Anonymus multas enumerat, quarum non solùm nulla nunc vestigia restant, sed ne mentio quidem apud antiquos occurrit, fortasse quod a Librariis in ejus textu nomina * tenebras nunc nobis offundant. Doctissimus vir D. Gaspar Berettus Mediolanensis, Monachus Benedictinus, in Prolegomenis ad Tabulam Chorographicam medii Aevi, editis Tomo X. Rer. Italicar. diligentissime inquirit in aetatem Ano-

* Desideratur heic aliquid ad sententiae integritatem: forsan vox *corrupta*, seu alia aliqua significationis consimilis supplenda.

nonymi Ravennatis, quem *Guidonem Presbyterum Ravennatem* a Blondo & Galateo olim memoratum fuisse opinatur, sibique serius quàm Porcheronius, Leibnitius, & alii censuerunt, floruisse videtur. Sed quisquis ille fuerit, & quocumque tempore illa plane informis vitiataque Geographicarum rerum farrago literis consignata fuerit, vel ab ipso Guidone, vel ab aliquo ejus Epitomatore: illud mihi certum est, nullius hoc loco ponderis futuram esse nobis Scriptoris istius auctoritatem. Is enim miscet & confundit Italiae statum, qualis olim fuit vigente Romanorum Republica, cum eo statu, in quo ipsa consistebat Seculo VIII. vel IX. quum tamen immanis locorum immutatio subsequuta fuisset, ita ut neutrius effigiem bene conspiciamus. Praeterea is inter Urbes recenset aut minutos Vicos, aut Castella, quae nunquam ad dignitatem Urbis assurrexere: & contra omittit, quae temporibus barbaricis in honore fuere. Paucis exemplis sententiam meam firmabo. Libro Quincto Cap. 33. post Placentiam Urbes istae ab Anonymo commemorantur: *Julia Chrysopolis, quae est Parma: Becillum* (idest *Brixellum*) antiquissimum sane Oppidum, & Colonia olim Romani Populi, sed a Langobardis excisum, & nunquam pristino splendori restitutum. *Tanetum*. Vicus hic fuit Romanorum aevo, & si etiam mavis Oppidum, de quo legendus Cluverius, cujus quoque Vici nomen superest; sed nullam fuisse ejus dignitatem opinari licet, Langobardis & Francis in Italia regnantibus. *Lepidum Regium, Mutina, Forum Gallo-*

A *rum*. Et istud Forum notum est in Romana Historia, sed inter Castella computandum; cujus tamen, quum haec scribebat Anonymus Ravennas, exciderat prorsus nomen, fortassis etiam memoria perierat. *Bononia, Claternum*. Utique apud Romanos Scriptores *Claternum* non ignobile Oppidum occurrit: sed vereor, ut A- B nonymo vivente aliquid ex eo superesset; quod si supererat; jamdiu in humilem Vicum evaserat. Sunt & alia ejusmodi loca ad Verbanum Lacum, atque alibi sita, quae in censum Civitatum ab eo Scriptore referuntur, quum nihilominus illa nunquam excesserint Vicorum aut Castellorum sortem. Contra Anony- C mus ille veluti ignotam praeterit *Civitatem novam* in Mutinensi agro conditam, cujus supra mentionem feci, nobilem sane locum, utpote dignum commemoratione in Testamento Caroli Magni. Neque ullum verbum is habet de *Asilo* (nunc *Asolo*) illustri Oppido, ejus sane dignitatis, ut Lotharius I. Augustus D Anno DCCCXXIII. in Capitulari *de Doctrina*, seu *de Scholis*, a me edito in Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. illius nomen inter Urbes Italicas referendum putarit. Plura ex his vide in Prolegomenis nuper laudati Beretti. Neque enim juvat ultra excurrere. Sed non ingratum Lectori fuerit perpendendam sibi acci- E pere Bullam, quam in Tabulario Canonicorum Regiensium authenticam vidi atque descripsi. Spectat illa ad Guibertum Ravennatem Archiepiscopum, qui sub Clementis III. Papae nomine Ecclesiam Dei vexare diu perrexit. En illius verba.

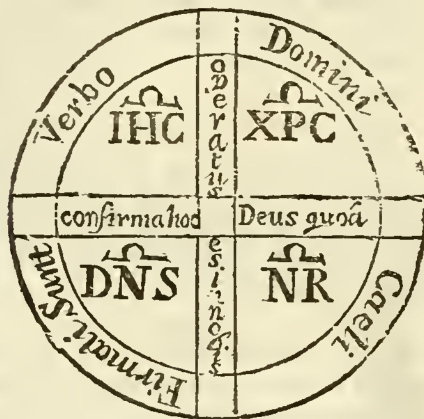
Cle-

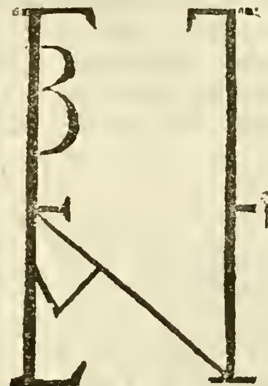
Clementis III. sive Guiberti Pseudo-Papae Bulla, qua Canonicis Ecclesiae Regiensis omnia illorum bona & jura confirmat, Anno 1092.

Clemens Episcopus servus servorum Dei, Canonicis Regiensis Ecclesiae, ipsorumque successoribus in perpetuum. Oportet nos in specula Sanctae Sedis Apostolicae constitutos ad defensionem & firmitudinem Ecclesiarum Dei vigilanter insistere quatenus de bono in melius Deo adjuvante proficiant, ut remota omnium pravorum hominum inquietudine ministrantes divinis officiis promptius intenti quietè ministrare queant, & nos boni Pastoris mereamur percipere praemia. Ac per hoc per praesentem scripturam Apostolica auctoritate in perpetuum manendum confirmamus Canonicis sanctae Regiensis Ecclesiae, ut ad Canonicam suam inviolabiliter teneant Curtem unam, quae dicitur Villa, & mansos tres in Gova, mansum unum in Noniano, in Campilia Curtem unam, & mansos duos, & unum, quem dedit Sigefridus, qui dicitur Galliulo, Curtem, quae dicitur Massa, cum suis appendiciis, Prenniano cum suis, & terram, quae est in Castro Holeriano, in Mucleto mansum unum, in Dinazano unum, in Valle Birli unum, in Monte Babuli unum, in Casaliclo unum, in Braciano tres, in Veteriuola unum, in Monte Todioni unum. Et quicquid pertinet ad praedictam Sanctae Mariae & Sancti Michaelis Canonicam in Tabiano, Caterniano, Mellocio, & Grazano, & Verniano cum suis appendiciis, & in Civitate Nova, *& in Curlo, & res illas cum silva in Bajarola, & Plebem unam in Rivalta cum Castro & suis pertinentiis, & mansum in Corniano & in Runcho, Folliano, & Alliano, & res in Gavassa cum decimis, & silva, & in* Corrigia, *seu in Butrio, in Rio, Fazano, Campogalliani, in Fontana, in Prato, Canule, Mandrie, in Gurgo. Et sortes duas, quae sunt prope Curtemnovam, & mansos duos in Cetlule, & Plebem de Nuvalare cum omnibus suis pertinentiis, & mansos tres in Canole, Corviatico, Mandriole, in Fabrica mansum unum, & in Seso, Rodano, Silvarano, Carbognano, Caldariola, Campaniola, Bedullo, Vico Martini, Querciola, Monte Gamoni. Et Capellam Santi Viti in Offiano, & Capellam Sancti Abundi cum suis pertinentiis, Pratum de Boceto, Ariole, Gaziata, Motelena, Campigene, Marmoriolo, & res, quae rejacent juxta Ponticellum Rodani, Silva de Groseto, Purciliole, Runcise, & in Casale Fossedunde, & Razolum cum piscariis, & omnibus suis pertinentiis ad Sanctum Stephanum, ad Sanctum Possidonium, in Pago Mutinensi Buyda, in Monte Passarario, in Puliagnello, Serra, Appollina ad Sanctam Mariam cum oliveto. Et Decimam in* Civitate, quae vocatur Regium, *cum omni integritate, & in Marsia. Et omnes res, quae sunt in circuitu* Civitatis quae vocatur Emilia. *Et Curtem unam in Tertonensibus, quae dicitur Nova; & omnes res, quae sunt in Aqueductio, & Curtem Sancti Stephani cum Plebe, quae infra Castrum sita est, cum omnibus suis pertinentiis, sicuti a bonae memoriae* Sigefrido Episcopo, *vel ab aliis Episcopis pro suis, suorumque successorum animabus, eidem Canonicae per scriptum vel investituram bene providendo integre collata sunt. Atque omnes res, quas de donis Episco-*

ſcoporum, vel voto fidelium praediƈtae Canonicae vel Canonicis oblatas eſſe dinoſcitur, Sanƈtorum Canonum auƈtoritate, noſtraque Apoſtolica emunitate huic noſtro inſcripſimus Privilegio, cum omnibus ſuis adjacentiis & pertinentiis in perpetuum inviolabiliter conſervandum abſque omni contradiƈtione alicujus magnae parvaeque perſonae. Si quis autem temerario auſu contra hoc noſtrum Apoſtolicum Privilegium agere vel ordinare aliter res Canonicae vel alium in eis uſum ponere praeſumpſerit, quàm eum quem conſtituit Teuzo Epiſcopus, Sigefridus, Adhelberius, Wolmarus, Gandulfus, *ſciat ſe omnipotentis Dei poteſtate, ac beati Petri Apoſtoli, Sanƈtorumque omnium, noſtra etiam auƈtoritate, anathematis vinculo innodatum, & a Regno Dei alienatum, & cum omnibus impiis eterno incendio concremandum. At vero qui obſervator extiterit, gratiam & miſericordiam vitamque eternam a miſericordiſſimo Domino noſtro conſequi mereatur.*

Datum apud Ceſenam per manum Bernerii vice Petri Cancellarii, Anno Dominicae Incarnationis MXCII. Indiƈtione XV. Anno autem Pontificatus Domni Clementis Tertii Papae IX. Idibus Junii.

Habes heic mentionem *Civitatis novae,* quam ſupra memoravimus. Sed quod prae ceteris animadvertas velim, Canonicis iis confirmatur Decima *in Civitate quae vocatur Regium;* & *omnes res quae ſunt in circuitu Civitatis, quae vocatur Emilia.* Ergo non ſecus ac Mutina, Regium Lepidi geminam Civitatem olim oſtentabat, alteram *Regii*, alteram *Aemiliae* appellatione diſtinƈtam. Vide Diſſertationem XXVII. *de Moneta*, ubi de Nummis Regii. Exploratum eſt eruditis, *Regium Lepidi*, Civitatem apud antiquos celebrem, ejuſmodi nomen a Marco Aemilio Lepido, ſive fundatore, ſive inſtauratore, accepiſſe. Uti uni ex iis Civitatibus *Lepidus* nomen dedit, ita & alteri appellatio *Aemiliae* ex ejuſdem *Aemilii* Lepidi memoria indita fuiſſe videtur. Sed erant-ne Urbes iſtae disjunƈtae, an verò conjunƈtae? Dirimere quaeſtionem inter tot tenebras mihi minime tribuam, quum praecipue in tot aliis Regienſium monumentis hujus Civitatis *Aemiliae* nulla ſe offerat mentio. Somnium certe no-

nobis venditaret, qui in ὑποβολιμαίῳ Diplomate Ludovici Pii *Ravennam, Aemiliam &c.* confirmatam Romanae Ecclesiae inveniens, agi de Civitate ista arbitraretur. *Mutina, Regium, Parma*, ac *Placentia* (Civitates procul dubio Italici Regni) ab Augustis, Regibusque traditae nunquam aut concessae fuerunt Sancto Petro, uti etiam innui in Dissertatione II. *de Regno Italiae*. Si tamen conjecturae locus est, utraque illa Civitas conjuncta fuit, modicoque intervallo disjuncta, uti nunc est in Civitate Mutinae Civitas Herculea, ob additamentum Urbi factum ab Hercule II. Aestino Duce Ferrariae ac Mutinae; aut uti olim fuit Leonina Civitas apposita Romanae. Erant procul dubio duae illae Regiensium Urbes altera Nova, altera Vetus. Et hujus quidem *Civitatis Veteris* mentionem invenio in Literis Adalardi Episcopi Regiensis Anno DCCCCXLVI. scriptis, quas, ex eodem Canonicorum Archivo depromtas, Lectori nunc exhibendas censeo.

Donatio Canonicis Ecclesiae Regiensis ab Adhelardo Episcopo Regiensi facta, Anno 946.

ADhelardus *superni muneris gratia sanctae* Regiensis Ecclesiae *omnium servorum Dei* Praesul *humillimus*, *omnibus Episcopis, Abbatibus, Monachis, Clericis, cunctisque sanctae Dei Ecclesiae Regni istius fidelibus, in Domino Jesu Christo unanimiter constitutis, gratia vobis & pax aeterna multiplicetur. Quisquis zelo Christi ac pietate fervens ad hoc cordis secretum rimari se praeparat, ut Deo ex rebus caducis & temporalibus munus quodlibet mente undique sincera Jesu Christi militibus, sibique ac Genetrici suae instanter servientibus conferat, haut non dubie in coelesti Regno sortietur & centuplum accipiet, atque in illa regione beata, ubi Sancti in Domino laetantur, sine fine gaudebit. Et nos quamvis indigni Praesulatus honore fungimur, & animarum curam gerere debemus, Sanctorum Patrum dictis conformes effecti, ad hoc noster animus pervigil esse debet, ut Ecclesiae Dei diligentiam sine cessatione habeamus, ut stipem Deo famulantibus subministremus, ut a Redemptore nostro audire mereamur: Serve bone hactenus laborasti; veni, & ego te reficiam. Ideoque nos hanc refectionem ardenti ac scienti animo, ope freti divinâ adipisci cupientes, & perhenniter eâ frui mereamur, pro salute animarum omnium Christianorum vivorum, ac defunctorum requie, atque pro animae nostrae purgatione, & omnium Successorum nostrorum mercede perhenni concessa, per hoc nostrae auctoritatis Privilegium concedimus Ecclesiam Sanctae Mustiolae, quae sita est prope Castrum Baniolum, quam Magnibertus per precariam habuit, cum omnibus suis pertinentiis, idest campis, pratis, vineis, silvis, cultis & incultis: & terram in Fabrice, quam Bernardus Alamannus Episcopio dedit, quam Amenpertus & Grinivertus nunc per precariam tenent; & Massariciam unam in eodem loco, quam Andreas, & Dominicus filius Dominici Manci tenent; & alteram Massariciam in Baniolum, quam Berus per precariam habuit, quae nunc laboratur per Stephanum & per consortes suos, & terram cum Frascario, in Corticella modios..... a mane Sancti Michaëlis: a me-*

a meridie & a sera Via de subto Sancti Prosperi; ad inluminationem altaris beatorum Martirum Grisanti & Dariae, &..... Custodis, qui illic omnipotenti Deo & beatorum supradictorum Martirum Grisanti & Dariae deserviat. Quod si quis successorum nostrorum hoc nostrae oblacionis munus callida ingenii curiositate ullo tempore praescripto subtrahere quaesierit aut consenserit, omnes maledictiones, quas proposuit beatus Moyses filius Israël, si quando recessissent a via Domini, veniant super eum, & partem habeant cum Dathan & Habiron, atque cum Juda proditore in Inferno crucietur, & non sit in recordatione memoria ejus ante Deum, neque nomen ejus in libro vitae adscriptum inveniatur, nisi resipiscendo secundum Deum, & nostrae institutionis edictum supradictis Martiribus Grisanti & Dariae, & praefato...... emendacionem omnem fecerit.

A

B

Factum est hoc Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLVI. Indictione V.

Actum in Civitate Regio.

Ego Madelbertus Presbiter & Primicerius ex jussione praelibati Praesulis Domni Adelardi scripsi.

Alterum simile Privilegium Adelardi Episcopi, cujus partem posteriorem exhibeo, praetermissis, quae paria sunt cum antecedenti Privilegio.

ADhelardus *superni &c. concedimus Ecclesiam Sanctae Mustiolae, quae sita est prope Castro Banniolo, cum omni sua pertinentia, idest campis, pratis, vineis, silvis, cultis & incultis; & Massariciolam unam in Banniolo, quae per Johannem laborata est; & precariam una in Gavassa, quae est de Rioaldo; & peccia una de terra arativa* in Civitate Vetere, *in Ecclesia beatorum Martirum Chrisanti & Dariae, & beati Thomae Apostoli Christi, ut habeant Clerici, idest Adelbertus Presbiter & Martinus Clericus, qui illic omnipotenti Deo, ac beatorum supradictorum Martirum Chrisanti & Dariae quotidianum debitae venerationis exhibent famulatum. Et qui pro tempore loco eorum successerint, teneant, possideant, & faciant quicquid eorum expecierit animus vel voluntas, absque ulla successorum nostrorum contradictione vel molestatione, & pro salute nostra, successorumque nostrorum Episcoporum omnium, debitum servitutis officium in praesenti Ecclesia votis & precibus indefessis augmentando adimpleant, ut sanctae compunctionis exemplo clarescentes per multa dierum tempora bonis operibus insistendo, in sancta Religione permaneant, atque a Domino Jesu Christo immarcescibilem gloriae coronam percipiant. Quod si quis successorum nostrorum hoc nostrae oblacionis munus callida ingenii curiositate ullo in tempore Fratribus praescriptis subtrahere quaesierit &c.*

C

D

Actum in Civitate Regio.

Ego Adalardus Episcopus subcripsi.

Ego Constantinus Archidiaconus subscripsi.

Ego Martinus Archipresbiter & Praepositus subscripsi.

Ego Staudepertus Presbiter & Prepositus manu mea subscripsi.

E

Ego Adrepertus Diaconus subscripsi.

Ego Madelbertus Presbiter & Primicerius manu mea scripsi & firmavi.

Ego Aribaldus Diaconus subscripsi.

Quo autem in loco *Civitas Vetus* Regiensis foret, indicabit subsequens Charta ex Archivo Sanctimonialium Sancti Thomae illius Urbis desumpta. Scilicet Ecclesia ejusdem Sancti Thomae adhuc vigens, sita fuisse dicitur *in Regio Civitate vetere*.

Charta Heribaldi Regiensis Episcopi concedentis Ecclesiam Sancti Thomae Canonicis Sancti Michaëlis, Anno 943.

✠ HEribaldus *superni muneris gratia sanctae* Regiensis Ecclesiae.... *Omnibus Episcopis, Abbatibus; Monachis, Clericis, cunctisque sanctae Dei Ecclesiae Regni istius fidelibus in Domino Jesu Christo unanimiter conjunctis, gratia Dei & pax aeterna multiplicetur. Quisquis zelo Christi ac pietate fervens ad hoc cordis secretum praeparat, ut Deo ex rebus caducis & temporalibus munus quodlibet mente sincera Jesu Christi Domini militibus, sibique ac Genitrici suae instanter servientibus conferat, haut dubio in caelesti Regno sortietur & centuplum accipiet, atque in illa regione beata, ubi Sancti cum Domino laetantur sine fine gaudebit. Et nos, quamvis indigni qui Praesulatus honorem fungimur, & animarum curam gerere debemus, Sanctorum Patrum dictis conformes effecti, ad hoc noster animus pervigil esse debet, ut Ecclesiae Dei diligentiam sine cessatione habeamus, & stipem Deo famulantibus subministremus, ut a Creatore nostro audire mereamur: Serve bone hactenus laborasti; veni, & ego te refitiam. Ideoque nos hanc refectionem ardenti ac sitienti animo, ope freti divina adipisci cupientes, ut perhenniter eam frui mereamur, pro salute animarum* Domnorum nostrorum Regum Hugonis & Hlotharii figlii ejus, *& pro statu Regni eorum; atque pro animae nostrae purgatione, & omnium successorum nostrorum mercede perhenni concessa, per hoc nostrae auctoritatis Privilegio concedimus* Ecclesiam beati Thomae Apostoli, quae sita est Regio Civitate vetere, *cum sua domo cultila intus & foris* in circuitu Regio, *in Canonica beati Michaëlis Archangeli, ut habeant Kanonici, qui illic omnipotenti Deo & ejus Genitrici, sanctoque Archangelo Michaëli cotidianum debitae venerationis exhibent famulatum, & qui pro tempore loco eorum successerint, teneant, possideant, & faciant quidquid eorum expetierit animus vel voluntas, absque ulla successorum nostrorum contradictione vel molestatione; ac pro salute animarum Domnorum nostrorum Regum & nostra, successorumque nostrorum Episcoporum omnium, debitum servitutis offitium in praefata Ecclesia votis & precibus indefessis augmentando adimpleatur, ut sanctae conversationis exemplo clarescentes per multa dierum tempora, bonis operibus insistendo in sancta Religione permaneant, atque a Domino Ihesu Christo inmarcessibilem gloriae coronam capiant. Quod si quis successorum nostrorum hoc nostrae oblationis munus callida ingenii curiositate ullo in tempore fratribus Kanonice Sancti Michaëlis Archangeli subtrahere voluerit, omnes maledictiones, quas proposuit beatus Moyses filiis Israël, si quando recessissent; adveniant super eum, & partem habeant cum Dathan & Abyrhon & cum Juda traditore Domini in inferno crucientur, & non sit in recordatione memoria ejus ante Dominum, neque nomen ejus in libro vitae adscriptum*

ptum inveniatur, nisi rescipiscendo secundùm Dominum, & nostrae institutionis Edictum, fratribus prelibate Kanonice omnem emendationem fecerit.

Factum est hoc firmitatis robur, Anno Domni Hugonis piissimi Regis XVII. & Hlothrii Regis filii ejus XIII. undecimo Kalendas Junii, Indictione Prima, Civitate Regio feliciter, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLIII.

✠ *Eribaldus Episcopus hanc scripturam a me libenti animo factam propria manu roboravi.*

✠ *Ego Adelgisus Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Milio Presbiter manu mea.*

✠ *Ego Inzelotus Presbiter subscripsi.*

✠ *Ego Eldebertus Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Garipertus Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Petrenacius Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Wincausus Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Taudepertus Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Warnerius Diaconus manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Reudoinus Diaconus manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Ecgelmundus Judex de mandato Regum rogatus subscripsi.*

Sed nimis multa sunt, quae tenebris obsepsit antiquitas. Non enim tantummodo locorum facies propter bella, incendia, inundationes, aliasque humanarum rerum vicissitudines, mutata est, sed ipsae res stabiles atque perennes sublatis antiquis nominibus nova induerunt. Domestica exempla praesto sunt mihi. Inter *Gabellum* atque *Scultennam*, fluvios non ignobiles, Anonymo tamen Ravennati ignotos, Mutinensis Civitas jacet. Verùm qui olim *Gabellus*, nunc *Sicla*, vel *Secla* est, vulgari sermone *Secchia*: qui *Scultenna*, nunc *Panarius*, vel Italice *Panaro*, & in inferori parte *Canalis Mutinae* appellatur. Cur, & quando acciderit hujusmodi nominum mutatio, quis divinare queat? Ad *Siclam* quod attinet, unus est Plinius, qui Lib. 3. Cap. 16. Histor. Natural. ubi fluvios in Padum influentes describit, hos etiam nominat *Niciam*, *Gabellum*, *Scultennam*. Verùm in Plinii editis Libris multas habemus dubias depravatasque lectiones, quod rari sint Scriptoris hujus vetustissimi Codices; ita ut sine haesitatione semper illius editionibus fidere minime liceàt. Quid si corruptum foret *Gabelli* nomen, uti procul dubio est & alterum *Niciam*? Legendum enim est *Inciam*, quod nomen adhuc retinet fluvius *Enza*, Regienses a Parmensibus disterminans nonnullis in locis. Certe caussam dubitandi mihi praebuit antiqua Inscriptio, magni facienda, quam hactenus editam non vidi, posita Valeriano Augusto, ejusque Collegis, Anno Christi CCLIX. quo tempore *Pons Seclae* vel *Seculae* Augustorum indulgentia restitutus fuit. Fulvius Azzarius vir doctissimus & diligentissimus in Histor. Regiensi, ante annos centum scripta, eamdem Inscriptionem refert, inquiens, adservari hunc lapidem ad Sancti Faustini Plebem in agro Herberiensi, hoc est *di Rubiera*. Ne mille quidem passus a flumine Secla is locus distat, atque illuc ego ipse olim profectus sum, cupiditate duntaxat ductus, Inscriptionem hanc meis oculis legendi ac describendi. Sed sive lapis inde aliò fuerit jamdiu asportatus, sive in novis aedibus consepultus jaceat, spem atque exspectationem meam deceptam dolui. En inscriptionem ipsam, quam ita

Ita Amicus olim meus, qui se vidisse testabatur, hisce delineabat verbis: *Lapis cum Inscriptione repertus in muro Templi Sanctorum Faustini & Jovitae, agri Herberiensis, nunc ad latus portae aedium Canonicarum parieti junctus, politum est marmor, & coloris cinericii. E temporis injuria, atque ob majorum incuriam, in tres partes scissus est, quae conjunctae fuerunt in illius translatione. Subsequentes literae facile leguntur, & characterum degradatio ibi cernitur, qualem in hocce exemplo retinui. Longitudo lapidis se extendit in octo Palmos ac dimidium ad mensuram manus vulgaris, altitudo in quatuor.*

IMP. CAES. P. LICINIVS
VALERIANVS. PIVS. FEL. AVG. PON.
MAX. GERM. MAX. TRIB. POT. VII. CoS. IIII
P P. PRO. COS ET. IMP. CAES. P. LICINIVS
GALLIENVS GERM. PIVS. FEL. AVG. PONT. MAX. TRIB.
POT. VII. COS. III. P. P. PROCOS. ET P. CORNELIVS SALONINVS
VALERIANVS. NOBILISS. CAES. PONT. SECVL. VI IGNIS CONSVMPT. INDVLG.
SVA RESTITVI CVRAVERVNT.

Quem heic appellatum videmus PONT. SECVL. interpretari aliter non possumus, quàm *Pontem Seculae*, quum proximus amnis hoc indicet, & adhuc in illius alveo antiquissima pilarum vestigia, quibus pons ligneus innitebatur, spectanda se praebeant. Atqui si Anno Christi CCLIX. jam *Secula*, vel *Secla* appellabatur is fluvius, vix credi potest is aliter appellatus aevo Plinii senioris, quum ab ejus morte ad tempora Valeriani Augusti Anni circiter centum octoginta duntaxat effluxerint. Ac proinde *Gabelli* vox apud eundem Plinium corruptionis suspicionem minime excludit, dum Inscriptio ista a nobis statuatur certa atque genuina. Attamen ut sua stet Pliniano textui auctoritas, addenda heic sunt saepe laudati Peregrini Prisciani verba, qui ante ducentos & quadraginta annos Annales Ferrariae literis mandabat, in Estensi Bibliotheca adser-

adſervatos. De antiquo curſu Siclae haec ille habet: *Inter Irberiam & Campum Gallianum curſum ſuum dirigens, & Nuvolariae finibus praeteritis, & medios iterum Buranae & GAVELLI campos percurrens, crebris revolutionibus, & pertranſito iterum Buranae & Bondeni ſolo, & Canale Spini, in Padum Larionis propter Sanctae Crucis locum & Valles, ſeſe demergebat, paludes illas omnes replens*. Perdurat adhuc in Mirandulae Ducatu Vicus, cui nomen *Gavellus*. Quare aut ab eo fluvius *Gabellus* nomenclaturam accepiſſe, aut ei dediſſe videtur. Fortaſſis etiam geminum nomen flumini illi fuit: hoc eſt *Siclam* ſuperiores incolae, *Gabellum* inferiores, uti nunc (repetere liceat) alterum Mutinenſium fluvium habitatores montium appellare pergunt *Scultennam*, ſub quo etiam nomine Romanorum rerum Scriptoribus notus fuit. Populi verò infra poſiti a quampluribus Saeculis *Panarium* nuncupant.

Quod etiam animadvertendum, alii antiquis temporibus fuere Comitatus, qui ſubinde extincti ſunt; ipſorumque Comitatuum ſemper ſtabilium fuere alii fines, ac modo ſint. Id verò factum ſive ex Imperatorum Regumve decreto, ſive bellorum cauſſa, quae * victoris Urbis agrum dilatavit, victae contraxit. Liceat mihi rurſus in ſcenam deducere *Civitatem* illam *Novam*, quam ſupra innuimus, *Mutinâ* veteri Civitate paene deſertâ, a Civibus noſtris olim habitatam, atque ab hac Urbe Occidentem verſus quatuor paſſuum millibus diſſitam. Illic autem non minus Populus Mutinenſis, quam Miniſtri Regis, ſive, ut ajebant, Reipublicae, ſedem ſuam poſuere. In vetuſto Catalogo Chartarum Nonantulani Monaſterii, quem proferam infra in Diſſertatione LXVII. *de Modis aquirend.* recenſetur *Privilegium clementiſſimi Karoli Imperatoris*, ideſt Magni, *in Anſelmo Abbate confirmans quamdam ſententiam, quae lata fuit inter ipſum Abbatem, & inter Raynaldum Caſtaldionem Civitatis Novae, & Populum ejuſdem Civitatis, & Populum Sorbarienſem, Alberetum, & Colegariam, de Inſula & Silva, quae eſſe videtur inter Panario & Foſſa, quae dicitur Munda*. Uti in Diſſertatione X. *de Minorib. juſtitiae Miniſtris* oſtendi, *Gaſtaldiorum* ſive *Gaſtaldionum* nomine interdum deſignati ſunt, qui *Comitis* munere fungebantur, ac Civitatibus aut Oppidis nomine Regis praeerant. Idque potiſſimùm contigit Langobardorum Regno vigente. Campius in Hiſtor. Placentinae Eccleſ. Tom. prim. pag. 177. Perthariti Regis decretum refert de controverſia finium inter *Dagilbertum Gaſtaldum Placentinae Urbis*, & *Imonem Gaſtaldum Parmenſis*. Itaque vides, Regis Magiſtratus Mutinenſem Populum tunc regentes, a *Civitate Nova* ſuam per ea tempora deſumſiſſe appellationem. Immo *Comitem* etiam *Civitatis* hujus *Novae* deprehendiſſe mihi videor Anno DCCCXIII. in tabulis Rataldi Epiſcopi Veronenſis, ab Ughellio Tomo V. Ital. Sacr. editis. Iis enim ſubſcribit *Riempertus Comes Civitatis Novae*, idemque ibi in altera Charta praecedente occurrit, ſed vitiato nomine. Tunc ex Aemoniae Civitatis ruinis nondum nata erat altera *Civitas Nova* in Iſtriae Provincia. Ac propterea veri omnino ſimile eſt, illic memorari Comitem *Civitatis Novae* Mutinenſis, ac praeſertim, quod

* Legendum *victricis:* Nuſquam enim, niſi feminei generis *Urbs* ditio latinos apud ſcriptores reperitur, & *victoris* pro *victricis*, aut amanuenſis, aut typographi fecit incuria.

quod iis tabulis subscripserint *Gerardus Comes Civitatis Regiensis*, conterminus Mutinensi agro, & *Anselmus de Gagio*, qui Vicus tunc in Pago Persicetano inclusus spectabat ad Comitatum Mutinensem. Erat autem in *Civitate Nova* Ecclesia Sancti Petri, eadem, ut puto, quae nunc superest, Parochialis, unicum illustris olim loci monumentum superstes: nam cetera aedificia dejecta jamdiu fuere, atque effodientibus etiamnum illorum vestigia occurrunt. In fronte ejusdem Templi collocatus spectatur Langobardicus hic lapis, characteribus Romanis scriptus, & Saeculo Christi XVI. in eo agro effossus olim ad eumdem ipsum locum pertinens. Implexae alicubi sunt literae atque attritae, ita ut colligere omnes mihi curiose exploranti non licuerit. Digna autem Inscriptio est quae omnium oculis subjiciatur.

HAEC XPS FUNDAMINA POSUIT FUNDATORE
REGE FELICISSIMO LIVTPRAND PER.... VM CEB.....
HIC VBI INSIDIÆ PRIVS PARABANTVR
FACTA EST SECVRITAS VT PAX SERVETVR
SIC VIRTVS ALTISSIMI FECIT LONCIBARD.
TEMPORE TRANQVILLO ET FLORENTISS.
OMNES VT VNANIMES..... PLE... IS PRINC.....

Diligentissime inspexi, legiturque ibi non *Langobard.* sed *Loncibard.* quam lectionem in aliis quoque, paucis tamen, antiquis monumentis reperi, ita ut in posterum si *Longobardorum* nomen per O, non per A, scriptum iis temporibus occurrat, non continuo inclamandum sit, latere illic fraudem sive imposturam. Equidem in germanis Caroli Magni Diplomatibus, atque aliis in Chartis exaratis sub Carolinis Imperatoribus fere semper *Langobardos* per A, non per O, memoratos animadverti. Idque etiam constabit ex marmore, quod se spectasse Ravennae, ad me scripsit Amicus meus antiquae eruditionis cultor, ac Medicus celebris Dionysius Andreas Sancassanius. Ibi inquam in peripheria marmoris fracti hi characteres supersunt..... OL REGI FRANCOR ET LANGvBARDOR. HIC PATRICIO RO...... Carolo Magno nondum Imperatori positus ille arcus fuit. Verùm qua ratione hoc nomen scriberetur, regnantibus ipsis Langobardis, Lapides tantùm ac Libri tunc scripti indicare certo possent. Interea habemus heic Inscriptionem sine dubitatione in Civitate Nova positam sub Liutprando Rege circiter Annum Christi DCCXXX. Atque idem lapis, si quid video, tempus ipsum indicat, quo primum aedificari coepta est *Civitas Nova* Mutinensium. Ibi *prius parabantur insidiae*. Ergo ad avertendos, terrendosque latrones, & ad liberandam ab eorum insidiis Viam Claudiam illac excurrentem, Liutprandus Coloniam, ut ita dicam, habitatorum, sive Civium Mutinensium, in Civitatem Novam deduxit cujus ipse fundamenta locarat. Celebris deinde ita locus evasit, ut ejus mentionem in postremis suis tabulis Anno Christi DCCCVI. Carolus Magnus apud

Baluzium Tomo primo pag. 441. Capitularium fecerit, inquiens: *Per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regiensium, & Civitatem Novam, atque Mutinam usque ad terminos Sancti Petri*. Vide etiam hujus loci mentionem in Charta Eriberti Episcopi Mutinensis Anno MLXXV. scripta, quam dedi supra in Dissertatione V. *de Ducibus*. Moenibus autem cingebatur Nova illa Civitas, atque id constare poterit ex tabulis in Archivo Canonicorum Mutinensium adservatis & scriptis Anno DCCCLV. quarum Chronologicas notas eruditi expendant velim: *Imperatoribus Domnis nostris Hlotharius & Ludowicus filio ejus, excellentissimis Imperatoris Augustis a Deo coronatis, Anno pietatis Imperii eorum Deo protegente Trigesimo Sexto, & Sexto Decimo*, die *XXIX. de Mense Julio, Indictione Tertia. Placuit atque convenit inter Domnus Jonas Dei gratia Episcopus sancte Ecclesie Motinensis, nec non & ex alia parte inter Garboino de Curolo* (nunc *Corlo*) *livero homine, ut in Dei nomine ego qui supra Garboino, vel meis heredis laborare & excolere debeam rem juris sacre Sancti Petri Apostoli, que est constructa & edificata intra Muras Civitatis Nova*. Hinc habemus, numeratos fuisse Annos Imperii Lotharii I. Augusti usque ad ejus mortem, sive usque ad Monasticam vestem ab eo assumtam: quae illius immutatio facta est Septembri Mense ejusdem Anni DCCCLV. Verùm, qui heic describitur Annus *Sextusdecimus* Imperii *Ludovici II.* omnino cum Historia pugnat, neque Epocham Regni, neque *Imperii* exhibet. *Sextus* tantummodo legendum videtur. Erat praeterea prope ipsam *Civitatem Novam* Castellum constructum. En alteram Chartam ejusdem Mutinensis Tabularii scriptam, *Berengarius gratia Dei Rex hìc in Italia, Anno Vigesimo Quarto, die primo de Mense Julius, per Indictione Quartadecima*, idest Anno Christi DCCCCXI. Ibi Gottofredus Episcopus Mutinensis quasdam terras in emphyteusim concedit, *positas infra Castellum nostrum, quod est edificatum prope muras Civitatis Nova*. Alteram accipe exaratam *regnante Domnus Berengarius gratia Dei Rex ìc in Italia Anno Vigesimo septimo, Pridie Kalendas Aprilis per Indictione Secunda*, hoc est Anno DCCCCXIV. Complectitur pergamena ista donationem factam eidem *Gotefredo Episcopo de peciola una de terra, que rejacet longo muro de Castello* (en Italicam Linguam: jam enim tum dicebant *lungo il muro del Castello*) *quod est edificatum prope muras Civitatis Nove*. Habemus tum heic, tum supra *Muras*, indicium videlicet Linguae Vulgaris, cui dicere in usu erat & adhuc est *le Mura*. De eodem Castello *juxta Civitatem Novam* alia monumenta loquuntur apud Sillingardum & Ughellium. Praeterea Civitatis ejusdem mentio mihi occurrit in informi quodam monumento, quod inter rudera praelaudati Monasterii Nonantulani, scriptum antiquissimis characteribus, reperi, atque heic, qualecumque sit, editum volo.

Col-

Collatio multorum bonorum facta a Lothario I. Augusto Monasterio Nonantulano, circiter Annum 827. vel 842.

D*Omno Lothario Augusto, serenissimo Romanorum Patricio, a Deo coronato, sedem pacificam, beatitudinem tenentem Romanam, Longobardorum. Omnibus Imperii sui est venerabilibus locis debere cautum est venerabiliter expositas in omnibus legibus . . . . preceptum in venerabile Monasterio nobis pro... tivo expositum est. De aliquantis itaque rebus a nobis concessis & tributis in ipso veneravili Monasterio, vel da quibuscumque hominibus vel personis tributas sint; aliquas res vel concessas in ipsam religionem vel ejus patrimonio atque possessiones lucrari videtur. Ideoque per omnia* in nostro territorio Emilianensi, vel ad partem Motinensem infra confines Civitatis Geminiana, *rebus nostris donnicatis vel colonicatis, sive de publico, sive de privato ad nostram Regalem domum pertinentibus vel adjacentibus, ut quod ad nostram domum debetur, id in eodem suprascripto venerabili Monasterio tribuitur, da confines Fossa Sclarola, seu Fossa Pavignana ad confines* Riparia, ripa Scoltenna, *& fluvio Moclena per usque fluvio Lama usque in Sulcole per usque in Bagnone, idest Tumba Rodiliana, Casale Restani, & Casale Grummolo, Silva Leguriano, Silva Agolaria, Casa Lauto, Campo Rovirito, Campo de Rusco, Campolongo, Bruniana,* Civitas Geminiana, que vocatur Flexiana, *Quarantole, Ureniana, Verminitica, Niratica, Calendatica, Pilliciana, Corniola, ad pertinencias suprascriptas res justa fluvio Moclena, confines Civitatis Geminiana, Casale Monterioni, atque Casale Firmani, & Casale Alperti, & Casale* A *Tassinaria, seu Casale omne Brixili, atque Casale Bruxili, seu Curlo, & Tumbole, atque Fossa Bruxola, & Corrigio Brancudo, & Valle Alba, & Casale Fontancllae, & Corrigio Boni, seu Casale Acus, & Casale Tallolo: & insuper alia fundora vel Casalia, cum omnibus ad easdem rebus generaliter vel specialiter pertinentibus vel adjacentibus,* B *sive tributarias vel censuarias, sive donnicatas vel colonicatas, actoribus ad easdem . . . . rebus generaliter vel specialiter pertinentibus vel adjacentibus in ipsius confines & latera, atque ad suprascripta fundora & casalia pertinentes vel adjacentes, vel da ipso Monasterio donnicatas vel colonicatas in ipso venerabili Monasterie* C *sint Privilegio positas sine aliquo obstaculo vel opposicionem alicujus contrarietatis nostra plenissima largicione. Unde ut quaecumque persona, que nostro Precepto statutum est, conare, inviolare aut infringere, siat se compositurum cognoscat mulcta auro obrizo Mancosos centum. Nostra itaque statuta inviolabiliter observare precipimus.*

D *Datum sub Die & Mense Augusto, Indicione Quinta.*

Lotharius Augustus Imperator.

Verba illa diligenter animadverte *in nostro territorio Emilianensi*, idest in Provincia, seu parte *Aemiliae* ad nos atque ad Italicum Regnum spectante; *vel ad partem Motinensem infra confines Civitatis Geminiana.* E Eadem fuit *Civitas Nova*, ac *Geminiana*, uti etiam constat ex Diplomate Ludovici Pii apud Sillingardum & Ughellium. Infra repetitur *Civitas Geminiana, quae vocatur Civitas Flexia-*

xiana. Si ita interpungendus est locus iste, praeter *Geminianae*, appellationem quoque *Flexianae* ea Civitas detulisse videtur. Ego tamen rem dubiam relinquo. Atque hinc etiam haurire fortasse possumus, cur *Riparia* (nunc *Rivara*, Villa in agro Sancti Felicis) eo nomine donata fuerit: nempe quod olim foret *Ripa Scoltennae*, a quo tamen fluvio nunc aliquot stadiis distat. Haec adnotasse juvat ad illustrandas Mutinensium res, immo & Caroli Magni tabulas postremas, in quibus hujus *Civitatis Novae* mentio est. Qui illas falsi suspicione resperserunt, secum reputent, fieri vix potuisse, ut posteriorum Seculorum impostor in illud Testamentum conjiceret Civitatem illam, cujus a tanto tempore ne vestigia quidem ruinarum supersunt. Progredior, demonstraturus, longe latius excurrisse olim Comitatum, sive agrum Civitatis Mutinensis. Quod, quamquam infra in Differtat. XXXIV. *De Diplomat.* sim significaturus, nunc uberiùs est confirmandum. Inter paucas celeberrimi Nonantulanì Monasterii, quae supersunt, membranas, hanc descripsi, apposite ad rem nostram, ex apographo, ut mihi visum est, pervetusto.

Magnifica bonorum donatio facta Nonantulano Monasterio, & Anselmo Abbati, a Johanne Duce Ursi Ducis filio, & Ursa ejus sorore Sanctimoniali, Anno 776.

IN *nomine Domini Dei Salvatoris nostri Jesu Christi, regnante Domno nostro Karolo serenissimo Rege, Anno Secundo, die Sexto Mensis Marcii, Indictione Q . . . . . decima. Domino sancto & venerabili Monasterio Sanctorum Apostolorum, & Christi Confessoris Silvestri*, situ Nonantula, Pago Persiceta, territorio Motinense, & . . . *tegente vir beatissimus* Anselmus Abbas *preesse videtur. Nos quidem* Johannes illustris Dux, & Ursa sorore mea, Ancilla Christi, filius ac filia Ursoni *bone memorie presentes presentibus salutem. Nichil esse credimus, nichilque illustrius humanum possit genus boni aliquid promereri, quam ut primitus promissa vota solvere. Quia nam fragilitatis nostre memores incommoda, per quot totus pene patitur Mundus, de repentini casibus fortasse preveniamus ea, que nos ipsi Deo . . . . offerimus oraculo. Qua de re nos, qui supra, Johannes Dux, & Ursa soror mea, humilis Ancilla Christi, providentia Dei, prono animo & spontanea nostra bona voluntate, nullo penitus cogente aut suadente vel vim inferente, sed nostra proprie deliberacione, ad luminaria, vel usu serviencium predicti Monasterii, seu stipendia pauperum debeant ministrare, a presenti die donamus, tradimus, mancipamus ac cedimus, & in jura suprascripti Monasterii transcribimus possidendum aliquid ex rebus nostris. Idest in Casale Sociolo, Pago Montebelio, oliveto circumdato, quod nobis obvenit pro dono & precepto . . . . ad proprietate nostra. Et donamus Curtem nostram Perituło in integrum, & Curtem nostram Lolustra, omnia in integrum, & casas massaricias ad eamdem Curtem pertinentes . . . . & terra nostra simul tenentibus, scilicet Campo Vitali, & Grazonitica & . . . . usque Silva Majora, que vocatur Brajolam, quam devicimus ego & genitor meus pro Placito Papia, cujus lateribus sunt, a Levan-*

vante Rio, qui currit sub Ponte Floriani usque Silva Majorem, exinde Strata publica. A Tramuntante Rio Russo usque Silva Majore; de subto eadem Silva & sexta porcione de eadem Brajola. Et Corte una de Lignano, & massaricias quinque prope Castro Gissaro, quod dicitur Britu. Donamus etiam Curtem nostram in Meliti, & casas massaricias ad eadem Curtem pertinentes, cum terris, vineis & silvis, omnia in integrum. Et Curtem nostram in Petroni cum sua pertinencia omnia in integrum. Seu & Curtem nostram, que est posita in Totiliano, cum casas massaricias, cum terris & vineis & silvis ad eam Curtem pertinentes, omnia in integrum.

Similiter donamus Curtem nostram, que est posita in Casale in loco Castilioni, qui alio nomine Verdeta vocatur, eo quod Viridarium Regis ibi resideat, pro ideo appellata est Verdeta, *cum casas massaricias & aldiaritias, cum terris, vineis & silvis, & omnia & ex omnibus ad eamdem Curtem pertinentes in integrum, quem bone memorie* genitori nostro Ursoni Duci *obvenit per donum* Serenissimi Aistulfi Regis. *Tradimus atque donamus vobis Curtem nostram, que est posita in Aquario cum casas massaricias & aldiaricias, cum terris & vineis & silvis ad eamdem Curtem pertinente, omnia in integrum. A presenti die hec omnia suprascripta, sicut superius legitur, donamus, confirmamus, atque offerimus in predicto Monasterio beatissimorum omnium Apostolorum, & Christi Confessoris Silvestri, seu tibi Donno Anselmo Abbati, vestrisque successoribus possidendum in perpetuum, vel disponendum seu ordinandum, sicut vobis melius visum fuerit. Hec omnia suprascripta damus & offerimus pro remedio anime genitori nostro Domno Ursoni Duci, &* Domna Ariflada genitrice nostra, *seu pro remedio animarum nostrarum vel parentum nostrorum tradimus & offerimus omnia suprascripta a presenti die, sicut superius legitur, cum casis, terris, vineis & campis, pratis, pascuis, silvis, salectis, sacionalibus seu astallariis, rivis, fontibus, rupinis, aquis, aquarumque decursibus, limitibus, omnia & ex omnibus, quantascumque ad ipsas supradictas Curtes pertinent mobiles & immobiles, se seque moventibus, omnia & ex omnibus a presenti die sint in suprascripto Monasterio, sicut superius legitur usque in perpetuum. Anteponimus res illa, que jam pro anima nostra donavimus in Monasterio Sancti Benedicti, quem in . . . . Domnus & genitor noster bone memorie* Ursus Dux *a fundamento construxit. Nam alias omnia suprascriptas res & Curtes cum omnibus pertinenciis, sicut superius legitur, a presenti die in prefato Monasterio vestro vel eisdem servientibus tradimus potestati possidendi vel ordinandi, qualiter vobis vel successoribus vestris placuerit; que prona & bona voluntate conscripsimus ad jus dominiumque prefati Monasterii libere permaneat. Nec a nobis seu a quemquam heredum nostrorum, aut subposita ficticia procurantisve persona alterius contra venturi esse promittimus per omnipotentem Deum, & inseparabilem Sanctam Trinitatem. Quod si quis heredum &c. Quam oblacionis nostre paginam a presenti die, omnem vim, metum & circumscriptione cessante, Stephano Notario totum rogatarioque nostro scribere rogavimus, in qua & manus nostre proprie conscripsimus, testibusque a nobis rogatis obtulimus roborandam, eorumque presentia eam in manibus Domni Anselmi Abbatis tradavimus sub die Mensis Marcii, & Indictione suprascripta feliciter.*

Ego

Ego Johannes *in Dei nomine* Dux *in hac Donatione a me facta in Monasterio tradita postulata pro remedio anime mee, & sicut supra legitur, manu mea subscripsi.*

Ego Ancilla Christi Ursa indigna in hac donatione a me facta in suprascripto Monasterio, sicut supra legitur, manu mea subscripsi.

Maurus filius Benenati de Panicale in hac donacione facta a Johanne Duce & ad Ursa germana ejus in suprascripto Monasterio, sicut supra legitur, ad eosdem testes subscripsit.

Signo manus Caroso de Postumiano teste.

Signo manus Dominico Cerioni teste.

Stephanus Notarius Scriptor hujus Cartule donacionis seu offersionis post roborata a testibus complevi & dedi.

In Dissertatione V. *De Ducibus Italiae* alteram Chartam evulgavi, spectantem ad hunc ipsum *Johannem Ducem*, & Anno Christi DCCLXXII. scriptam. Eum *Ducem Persiceti* & *Pontis Ducis* appellat, nescio quibus tabulis fretus, Auctor Catalogi Chartarum Nonantulani Monasterii, infra edendi in Dissertatione LXVII. *de modis acquirend.* Ego illum similem fuisse Ravennatibus Ducibus opinor, nisi etiam eorum Avus fuerit, qui postea in Ravennate Historia occurrunt. Ad nos quod attinet, Monasterium Sancti Silvestri heic dicitur *situm Nonantula, Pago Persiceto, territorio Mutinense*. Ager sive territorium Mutinensis Urbis, quem *Comitatum* postea appellavere, uti nemo non videt, tunc ambitu suo complectebatur *Pagum Persicetum*. Pagus autem Persicetanus *Monasterium Nonantulanum*. Pagum, quum audis, ne tibi humilem, abjectumque Vicum finge. Heic significat partem regionis, sive Regionem, quae multis Vicis constabat, Oppidis, ac Villis. Neque enim apud antiquos vox *Pagi* Vicum, aut congeriem multarum aedium, praecipue rusticanarum designavit, sed latum terrarum tractum. Apud Campium Tom. I. Histor. Eccles. Placentin. pag. 456. in Diplomate Ludovici Pii memoratur *Monasterium Gravacum in Pago Placentino constructum:* idest in agro Placentino. Ita apud Ughellium in Episcopis Veronensibus Diploma Ludovici II. recenset res positas *in Pago Veronensi, in Pago Tarvisino*. Ejusdem verò vocis vim nullo negotio possem, Caesaris, Plinii, Taciti, aliorumque verbis confirmare. Sed Lectorem dimitto ad Freherum, Salmasium, Vossium, Bignonium, Du-Cangium, Pitiscum, & alios, qui pluribus *Pagi* significationem illustrarunt. A *Pago* autem Eruditi efformatum putant Gallicum *Païs*, & Italicum *Paese*, ut alibi jam innui. Sed & in Diplomate archetypo Ludovici Pii, quod ex Archivo ejusdem Nonantulani Coenobii descripsi, memoratur *Villa Reduddum, quae dicitur supernomen Curticella, in Pago Persiceto*. Integrum Diploma dignum est, quod e tenebris eruatur.

Ludo-

Ludovicus I. Augustus suo Diplomate confirmat commutationem factam inter Petrum Abbatem Nonantulanum, & Rodulphum Rectorem Monasterii Brixiani Sancti Salvatoris, Anno 814.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Hludowicus divina ordinante providentia Imperator Augustus. Si enim ea, quae fideles nostri Regni pro eorum oportunitatibus inter se commutaverint vel concambiaverint, nostris confirmamus Edictis, Imperialem exercemus consuetudinem, & hoc postmodum jure firmissimo mansurum esse credimus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum sollertiae, praesentium scilicet & futurorum, qualiter vir venerabilis Petrus Abbas ex Monasterio Nonantulo, *quod est constructum in honore beatorum Apostolorum & Sancti Silvestri Confessoris, ad nostram accedens clementiam, innotuit serenitati nostrae, eo quod aliquas res cum* Hrodulfo Rectore Monasterii, quod est constructum intra muros Civitatis Brixiae in honore Domini Salvatoris nostri Jesu Christi, quod vulgo appellatur Monasterium Novum, *concambiasset. Dedit itaque vir venerabilis Petrus memoratus Abbas de parte Monasterii sui predicto Hrodulfo ad partem praefati Monasterii Villas nuncupantes Castellione, Calcinato, Silviniano, Monticulo, sicut eidem Hrodulfo pro oportunitate Monasterii recipere placuit. E contra in compensatione hujus meriti dedit jam dictus Hrodulfus praescripto venerabili Petro Abbati ad partem Monasterii sui pro oportunitate servorum Dei in eodem Coenobio commorantium,* Villam nuncupantem Reduddum, quae dicitur supernomen Curticella, in Pago Persiceta, *cum omni integritate vel soliditate sua. Unde & commutationem de praedictis locis, nostris obtutibus ostendit ad relegendum. Sed pro integra firmitate petiit celsitudinem nostram, ut in eleemosina nostra ipsam commutationem denuo per nostrum mansuetudinis Preceptum plenius confirmare deberemus. Cujus petitionem denegare noluimus: sed sicut unicuique fidelium nostrorum juste rationabiliterque petentium, ita nos illi concessisse, atque in omnibus confirmasse cognoscite. Praecipientes ergo jubemus, ut inspectam ipsam commutationem, sicut per eam plenius declaratur, quicquid pars juste & rationabiliter alteri contulit parti, deinceps per hanc nostram auctoritatem jure firmissimo teneant atque possideant: & quicquid exinde facere voluerint, libero in omnibus perfruantur arbitrio. Et ut haec auctoritas firmior habeatur, & per futura tempora plenius conservetur, manu propria subscripsimus, & de anulo nostro subter sigillari jussimus*

Signum [monogram: HLUDOVICUS] *Hludowici serenissimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Helisachar recognovi & subscripsi.

Data Kalendis Augusti, Anno Primo, Christo propitio, Imperii nostri, Indictione Septima.

Actum Aquisgrani Palatio Regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

Animadverte, quomodo Ecclesiastici olim homines, ut firmiores in posterum forent commutationes praediorum, ac praecipue Villarum a se factae, curarent ut ad eos accederet Imperatorum confirmatio. Ad haec ne insalutata dimittas velim ea verba, ubi *Rodulfus* dicitur *Rector Monasterii, quod est constructum intra muros Civitatis Brixiae, in honore Domini Salvatoris nostri Jesu Christi, quod vulgo appellatur Monasterium Novum*. Celeberrimum fuit, & adhuc est in Civitate Brixiana Monasterium Sanctimonialium Sanctae Juliae, quod in honorem Salvatoris nostri a Desiderio Rege, ejusque conjuge Ansa aedificatum fuit. Ego quoque, utpote qui veniâ mihi factâ a sacris illis nobilibusque Virginibus Tabularium Asceterii ipsius excussi, nonnulla inde excerpta monumenta in hoc ipso Opere evulgavi. Hujus autem Monasterii fundationem refert Clariss. Mabillonius in Annalib. Benedictinis ad Ann. Christi DCCLIX. Tum ait: *Monasterium Novum dictum est ab instauratione, quae Anno Domini Octingentesimo Tricesimo Quinto facta memoratur. De eo intelligendum videtur Necrologium Augiense, in quo laudatur Austreberga ex Monasterio, quod dicitur Nova*. Quum heic offenderim ego Rodulfum *Rectorem Monasterii Novi Brixiani*, primo quidem suborta mihi suspicio est, aliud fuisse Monasterium hoc ab altero Sanctae Juliae, & illud quidem a Monachis, hoc autem a sacris Virginibus excultum; & eam suspicionem augebat Diploma Ludovici II. Augusti, Anno DCCCLVI. *actum Brixia Civitate, Monasterio Novo*, quum Imperator non in Parthenone, sed in Monachorum Coenobio, habitasse ac Diploma dedisse videretur. Verùm suspicioni factus est finis, inspecto quodam Diplomate, quod Margarinus in Bullarii Casinensis Tomo 2. protulit: inde enim constat, *Novi* appellationem antiquitus conjunctam fere semper fuisse cum Sanctae Juliae Monasterio. Et profecto longe antea quàm Mabillonius putarit, natam fuisse ejusmodi appellationem, Diploma nuper a me editum prodit. Quamobrem Rodulphus iste *Rector Monasterii Novi*, Oeconomus ac Minister tantummodo fuisse censendus est Coenobii Sanctae Juliae. Cujus moris exemplum alterum dabo in Charta Pistoriensi Anni DCCXLVIII. Dissertat. LXV. *de Monasteriorum erection.* Regrediamur ad ea Diplomatis verba: *Villam nuncupatam Reduddum, quae dicitur supernomen Curticella, in Pago Perficeta*. Retinet adhuc eadem Villa apud nos appellationem *Reddù*, & Ecclesia Parochiali decorata est, ac Nonantulani Oppidi ditioni sub Serenissimo Duce Mutinae subest. Amplitudinem quoque *Persicetanae* regionis, sive *Pagi*, nobis indicavit Leo Marsicanus Lib. primo, Cap. 54. Chronic. Casinens. haec de Johanne Abbate scribens: *Hic fecit libellum Adelberto filio Rainerii de Rastello* (nunc *Rastellino* nuncupatur eadem Villa, sita olim & ipsa in Pago Persiceto) *de aliquot Curtibus hujus Monasterii in Comitatu Mutinensi, fundo, qui dicitur Persiceta*. Petrus quoque Diaconus Lib. 4. Cap. 18. ejusdem Chronici, auctor est, subjectum fuisse Coenobio Casinensi *Monasterium Sancti Benedicti, territorio Mutinensi intra fines fluvii Fusculi & limitis Malmeniliaci*. Curtes olim non vasta tantummodo praedia, sed integram Villam significabant. Id saepe innui, atque alibi antiquis tabulis confirmavi. Haec autem omnia in eodem

eodem Perficeti tractu ad *Comitatum Mutinensem* spectabant. Porro quousque se protenderet regio ista, intelliget quisque, Oppidum Sancti Johannis nunc recogitans, Bononiensium ditioni subjectum, quod uti intra fines *Persiceti* aedificatum, adhuc nomen servat *Sancti Johannis in Persiceto*. In Diplomate Friderici II. Augusti apud Ughellium Tomo 2. Ital. Sacr. in Archiepiscopis Bononiensibus, confirmatur Henrico Bononiae Episcopo *Castrum Sancti Johannis in Persiceto*. In antiqua editione Historiarum Matthaei Villanii Lib. prim. Cap. 68. & infra memoratur *San Giovanni in Cesena*. In nuperrima editione ejusdem Operis, Tomo XIV. Rer. Italic. monui in notis, Florentinum Codicem MStum praeferre *San Giovanni in per Cesena*. Sed utrobique corruptus est locus; ibique restituendum *San Giovanni in Persiceto*.

En ergo qui olim forent fines Comitatus Mutinensis. Scilicet saltem Samodia fluviolus, nunc la *Samozza*, Mutinensem agrum a Bononiensi dividebat. Immo in Mutinensium portione relinquebatur *Badianum*, nunc *Bazzano*, cum integro Pago Persiceti, complectente Nonantulam, Sanctum Caesarium, Zenam Curtem, Pansanum, Castrum Sancti Johannis, aliasque Villas & Castella, quorum non modicam partem Bononiensium potentia sensim in suam ditionem postea redegit, non Comitatu tantummodo, sed & Dioecesi Mutinensium imminutâ, reclamantibus nequidquam Mutinensibus. Praetermitto, ex aliis monumentis indicari, ultra Samodiam in superioribus locis excurrisse olim nostrum Comitatum. Quamobrem in statuendis olim finibus inter Bononiam ac Mutinam, qui nunc adeo impares sunt, justam videmus observatam fuisse mensuram. Quum verò Langobardi Mutinam Graecis Ravennae dominantibus primo eripuissent, non universum continuo hujus Civitatis agrum sibi subdidere. Verùm Liutprandus (Paullo Diacono teste Lib. 6. Cap. 49. de Gest. Langobardorum) *Castra Aemiliae, Foronianum* (lege *Feronianum*) *& Montem Bellium, Buxeta, & Persiceta* Graecis eripuit. *Feronianum* nunc *il Fregnano* sive *Frignano*, Provincia est Mutinensis Ducatus in montibus, Bononiensi agro contermina, & complectens Sextulam ditionis caput, Fananum, ac plurima alia Castra & Villas. *Friniates* Ligures a Livio memoratos, ibi potius, quàm ubi Cluverius opinabatur, quaerendi sunt. Ii nomen regioni dedisse, aut ab ea accepisse videntur. *Mons Bellius*, nunc *Monte Veglio*, seu *Monte Vio*, Bononiensibus antiquitus obtemperans, sed aliquo etiam tempore Mutinensium potestati obnoxius fuit. De *Buxeto* haec habet Clariss. Vir Gaspar Berettus Monachus Benedictinus in Dissertat. Chorographica praeposita Tomo X. Rer. Italicarum, Section. 14. *In agro Mutinensi, vel Bononiensi, juxta Paullum & Sigonium locus est quaerendus*. Et merito: neque enim veri videtur simile, *Buxetum*, situm ad Padum inter Placentiam ac Parmam, heic designari. Cur, quaeso, locus exigui nominis Langobardorum vim effugisset, quum ipsi agro & Urbibus circumpositis pacifice tandiu antea potirentur? Apud nos tamen illius nomen (uti de aliis bene multis evenit) ante complura Saecula excidit. Apud Anastasium in Vita Gregorii II. Papae legitur: *Langobardis Aemiliae Castra, Feronianus, Montebelli, Verablum cum suis Oppidis,*

Buxo, *&* *Persiceta*, *Pentapolis quoque* & *Auximana Civitas se tradiderunt*. Atque haec de finibus antiquis Comitatus Mutinensis. Sed vix ulla Civitas ostendi poterit, quae sui agri fines vel ipsis antiquis temporibus stabiles retinuerit; & si quidem olim retinuit, bellis postea inter Italicas Urbes excitatis, & saevientibus Gibellinorum & Guelphorum factionibus, immutata plane finium facies fuit. Erant enim vetusto tempore Civitates, quae latius, erant & quae brevius, agrum sibi, sive suo Comiti subjectum protendebant. Uti in Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 8. ostendi, spectabant olim ad *Comitatum Brixianum Casale Majus*, *Videliana*, *Pomponescum*, *Pangunedum*, *&* A *Suzaria*: quod mirum videatur spectantibus Urbis illius distantiam ab iis locis, ac praesentem rerum statum; sed minime mirum est recolentibus tantam in aliis locis mutationem subsequutam. Hac de re egi supra in Differt. VII. *de Comitib. Palatii*. Praeterea in Dissertatione XXII. sequenti *de Legibus Ital.* animadver- B temus, eumdem Brixiae Comitatum olim excurrisse in multas Terras, quae nunc Cremonensi Civitati obsequuntur. Addere nunc placet Caroli Crassi Diploma, e Tabulario Monachorum Benedictinorum Monasterii Placentini Sancti Sixti depromtum, in quo videas Fontanae locum situm *Comitatu Brixiensi*, *Parochiâ* (idest Dioecesi) *Cremonensi*.

Donatio facta a Carolo Crasso Imperatore Johanni Gastaldio, Anno 883.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus divina favente clementia Imperator Augustus. Si petentibus commoda largimus fidelibus nostris, quibus haec contulerimus, proculdubio devotiores ac promptiores eos in nostro reddemus obsequio. Igitur notum esse volumus omnibus fidelibus nostris, tam praesentibus scilicet quàm & futuris....... utulfum dilectum Consiliarium & Ministerialem nostrum adiisse serenitatis nostrae magnificentiam, quatinus concederemus cuidam fideli nostro Johanni Gastaldio de Curte nostra Murgola Massaritia nostra illa*, *quae conjacent* in loco qui vocatur Fontane, Comitatu Brixiensi, Parochiâ Cremonensi, *prope Curtem nostram Expiras*, *pro fideli servitio ipsius*, *quod incunctanter & fideliter nostrae celsitudini exhibet*, *& ob aeternae retributionis praemium; jure proprietario habendum & faciendum* C *quid delegerit. Cujus videlicet interventui aurem clementiae accommodantes*, *ejusque fidelis nostri jam praenominati Johannis devotissimo famulatui viscera pietatis nostrae suggerentes*, *concedimus atque donamus supranominata Massaritia nostra de Fontanis eidem praedicto Johanni in integrum cum omnibus adjacentiis ibique respicientibus*, *jure pro-* D *prietario habendi & faciendi tam ipse jam saepe nominatus Johannes quamque & heredes ipsius*, *idest dandi*, *vendendi*, *comutandi*, *alienandi secundùm libitum proprium liberam exinde permittimus eidem habere potestatem quicquid voluerit faciendi; nemine umquam successorum nostrorum hoc irrumpente; sed modis omnibus rata & inconvulsa ad* E *augmentum mercedis aeternae tam nostrae quamque predecessorum nostrorum inviolabiliter maneat. Si quis vero post nostrum decessum hoc nostrae auctoritatis*

Prae-

Praeceptum aliquo modo irrumpere aut violare temptaverit, triginta Libras auri optimi componat, medietatem Palatio nostro & medietatem praedicto homini & heredibus ipsius. Ut autem hoc verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria confirmavimus, & impressione Bullae nostrae supter adsignari jussimus.

Signum KRLS *Karoli serenissimi Imperatoris.*

Sigillum plumbeum olim, ut videtur, appensum desideratur.

Waldo Notarius ad vicem Liutuvardi Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data X. Kalendas Julii, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXIII. Indictione I. Anno verò piissimi Imperatoris Karoli Tertio.

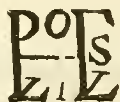
Actum Murgula Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Ita Parmensi Comiti suberant *Felina* & *Malliacus* Curtes sive Castella, quae a multis Saeculis in Regiensi Comitatu recensentur, uti Charta indicat a me evulgata in Dissertatione VI. *de Marchionibus*. Sed & ipse Regiensis Comitatus inferiori parte sua pertingebat olim fines Ferrariensium, multaque alia loca complectebatur, inde sensim avulsa: inter quae unum commemorare lubet, hoc est, *Wardistallam*, nunc *Guastalla*, ad Ducatus honorem seriùs evectam. Testem hujus rei dabo Diploma, quod autographum vidi atque descripsi ex Archivo Reipublicae Cremonensis, curante Francisco Arisio Viro Clariss. Conservatore Ordinum ejusdem Civitatis.

Ludovici III. Italiae Regis Privilegium, quo Curtem Guardistallam confirmat Monasterio Placentino Monialium Sancti Sixti, Anno 901.

In *nomine Sancte & individue Trinitatis*. Hludovicus *divina favente clementia* Rex. *Omnium fidelium sancte Dei Ecclesie, nostrorumque, presentium scilicet & futurorum comperiat industria, quoniam quidam venerabilis sancte* Concordiensis Ecclesie Episcopus, *nomine* Adalmanus, *nostram adiens excellentiam, enixius postulavit, quatinus quandam* Curtem juris Regni nostri, que dicitur Wardistalle, consistentem in Comitatu Regisiano, non longe a fluvio Pado, *concederemus Monasterio in honore sancte Resurrectionis, & beatorum Martyrum Bartholomei, Xisti, & Fabiani, ab* Avia nostra Angelberga quondam Imperatrice *a fundamentis constructum infra menia Civitatis Placenti-*

A *centine, ita ſane ut perſiſtat etiam pro anima* Avi noſtri Domni Hludovici Imperatoris, *& predicte Avie noſtre, & Genitricis, & noſtra, cum univerſis apenditiis ejus, ac familiis utriuſque ſexus. Cujus precibus aſſenſum prebentes, hoc ſerenitatis noſtre Preceptum conſcribi juſſimus, per quod concedimus eidem Monaſterio in honore ſancte Reſurrectionis, & beatorum Martyrum Bartholomei, Xi-* B *ſti, & Fabiani, prefixam* Curtem Wardiſtallam. *cum omnibus rebus & Capellis ad eandem Curtem pertinentibus, videlicet cum caſis, vineis, maſſaritiis, diverſiſque territoriis, campis, ſtallariis, ſylvis, paſcuis, aquationibus, piſcationibus, molendinis, aquarumque decurſibus, ſervis, ancillis, aldionibus, aldianabus, & quidquid ad prefixam Curtem aſpicit vel aſpicere videtur totum & integrum eidem Monaſterio concedimus perpetualiter poſſidendum, ut in uſus Monacarum ibidem Domino famulantium ſemper abſque ullius contradictione perſiſtant. Si quis autem temerarius quiſquam, quod non credimus, contra hoc noſtre inſtitutionis Preceptum in aliquo violare aut infringere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras centum, medietatem Palatio noſtro, & medietatem cui inlata fuerit violentia. Et ut veriùs credatur, ac diligentius ab omnibus obſervetur, manu propria ſubter roborantes, anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum *Domni Hludovici glorioſiſſimi Regis.*

Adeſt adhuc Sigillum Cereum ejuſdem Regis.

Arnulphus Notarius ad vicem Liutuardi Epiſcopi & Archicancellarii recognovi & ſubſcripſi.

Datum XIV. Kalendas Februarii, Anno Incarnationis Domini DCCCC. Indictione Quarta, Anno Primo, regnante Hludovico glorioſiſſimo Rege in Italia.

Actum Bolonia Civitate in Dei nomine. Amen.

C Habemus heic *Adalmanum* Ughelliano Catalogo Concordienſium Epiſcoporum addendum. Attentiori tamen ſtudio Notas Chronologicas hujus Diplomatis conſiderandas offero. Annus Chriſti quidem dicitur *DCCCC.* Verùm *Indictio Quarta* Annum indicat *DCCCCI.* ac proinde adhibitam heic vides Aeram Venetorum ac Florentinorum, qui tribus Menſibus poſt vulgarem Nativitatem Domini novum Annum exordiuntur. Et ſane Diploma datum Bononiae fuit, dum Ludovicus Tertius Romam contenderet ad Coronam ac nomen Imperatoris ſuſcipiendum: uti revera Februario Menſe ejuſdem Anni DCCCCI. ſuſcepit. Quod aperte indicat Charta a Florentinio edita, in Vita Mathildis Lib. 3. pag. 114. & ſcripta *Februario Menſe, Indictione Quarta,* dum is adhuc Romae eſſet. Refert D Pagius Ludovici coronationem *ad Annum DCCCC. poſt ultimum Menſis Auguſti.* Baronius verò ad Annum praecedentem DCCCCXCIX. Neuter audien-

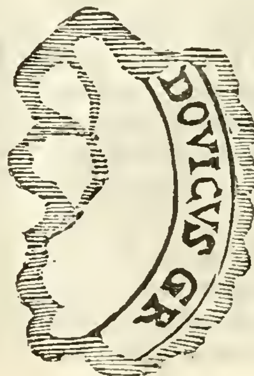
A diendus. Ludovicus Tertius Januario Menſe Anni DCCCCI. nondum Imperiale ſolium conſcenderat, uti ex hoc Diplomate conſtat. Rurſus ipſum Romano Diademate donatum fuiſſe tantummodo poſt *diem II. Idus Februarii* ejuſdem *Anni* DCCCCI. oſtendet nobis Diploma, quod archetypum, parte Sigilli ſuperſtite, adhuc adſervant in Tabulario ſuo Canonici Cathedralis Regienſis, & ego e tenebris, in omnium commodum, educere ſtatui.

Ludovici III. Imperatoris donatio facta Richardo Vaſſo Bertaldi, Anno 902.

B *In nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Hludovicus *divina favente clementia Imperator. Omnium fidelium noſtrorum, preſentium ſcilicet & futurorum comperiat induſtria, quoniam* Liutfredus *inclytus* Comes, *&* Arlulfus Comes, *noſtri dilectiſſimi fideles, noſtram adeuntes excellentiam, enixius poſtulaverunt, quatinus cuidam fideli noſtro nomine Richardo Vaſſo Bertaldi* C *quandam Braidam unam de Maſſa hactenus pertinente de Comitatu Regienſe, & Pratum Modium unum inter Rivum, qui dicitur Cruſtula Vetus, & Vico Roleſa, & in Regia Civitate petias tres de terra pertinentes de eodem Comitatu per Praeceptum noſtrae auctoritatis jure proprietario concederemus.* D *Quorum precibus aſſenſum prebentes, hoc ſerenitatis & excellentiae noſtrae Praeceptum fieri decrevimus: per quod praedictus fidelis noſter Richardus Braidam eandem ſuperius jam dictam, & Pratum, ſive tres petias de terra cum omnibus pertinentiis & adjacentiis earum, juſte & legaliter ibidem pertinentibus, futuris quoque temporibus abſque ullius contradictione tam ipſe quàm ſui heredes perpetualiter poſſideant; liberam quoque & firmiſſimam in omnibus habeant poteſtatem donandi, ordinandi, commutandi, vendendi, ſeu quovis titulo inſcriptionis alienandi, remota totius publicae Poteſtatis inquietudine. Si quis vero contra hoc noſtrae inſtitutionis Praeceptum in aliquo violare aut inrumpere temptaverit, ſciat ſe compoſiturum auri optimi Libras triginta, medietatem Palatio noſtro, & medietatem prefato Richardo, ſuiſque heredibus. Et ut verius credatur, ac diligentius ab omnibus obſervetur, manu propria ſubter roborantes, anuli noſtri impreſſione inſigniri juſſimus.*

Signum (ſimile ſuperiori) *Domni Hludovici glorioſi Imperatoris Auguſti.*

Pars Sigilli

cerei ſuperſtitis.

Arnulfus Notarius ad vicem Liutoardi Episcopi recognovi.

Datum II. Idus Februarii, Annis Domini DCCCCII. Indictione V. Anno Primo Imperante Domno Hludovico in Italia.

Actum Papiae feliciter. Amen.

Si Anno DCCCCII. secundo Idus Februarii adhuc decurrebat *Annus Primus* Ludovici Tertii, ergo ejus coronatio post eumdem diem Anno praecedenti DCCCCI. & Februario quidem Mense peracta fuit. Vide etiam, quae protuli in Dissertat. XIX. *de Tributis*. Repeto nunc antiquorum Comitatuum varium statum. Apud Ughellium Tomo V. Ital. Sacr. in Episcop. Comensib. & apud Tattum in Annalib. sacr. Comensibus, Diploma habetur Lotharii I. Augusti, commemorantis *Vallem Tellinam in Ducatu Mediolanense*. *Ducatus* tamen *Mediolanensis* vox aevo illo insolens alicui fortasse videatur, ac interpolati textus suspicionem ingerat, scriptumque olim fuisse in autographa membrana *Comitatu Mediolanense*. Et sane ex altero certiore monumento discere id possumus, a me edendo in Dissertat. subsequenti *de Legib. Italic.* ubi eadem regio dicitur *de Comitatu Mediolanensi*: quod profectò stuporem ingerat. Attamen nullus mirandi locus, si Lector consulat Chartam infra mihi producendam in Dissertatione LXX. *de Cleri Immunitat.* ex qua constabit, *Novocomensem Urbem* Anno DCCCLXXX. *Comiti Mediolanensi* fuisse subjectam, atque adeo suo Comite destitutam. Sive enim ea Civitas propter aliquod crimen, Comitatus jure spoliata fuerit, sive honorem hunc amplissimae Urbi ac Metropoli Mediolanensi Rex aut Augustus aliquis conferre voluerit, ut illius ditio alias etiam Urbes, & ingentem agri mensuram complecteretur: certa est praerogativa adeo ampli Comitatus temporibus iis, quem deinde rerum vicissitudines aut minorem, aut etiam longe majorem effecere, additis Mediolanensi aliis finitimis Comitatibus. Atque heic Lectores minus periti monendi sunt, non Civitates tantùm, sed alia etiam minora loca sive Oppida vetustis temporibus suo *Comite*, sive Praeside fuisse ornata, ita ut ejusmodi Oppidorum ditio sejuncta a quovis Magistratu Civitatum foret, ac uni Regi, aut Marchioni, sive Provinciae Praefecto, subesset. Illustria hujus rei exempla suppeditabit nobis praelaudata nobilissima Urbs Mediolanum. Nam etsi olim in Septemtrionalem plagam illius Comitatus amplissime progrederetur, ab Oriente tamen ad Laudensis agri limites consistebat, & ab Occidente conterminos habebat alios Comitatus, a sua ditione omnino sejunctos. Apud Puricellium in Monumentis Basilicae Ambrosianae num. 150. Diploma Berengarii Regis legitur scriptum Anno Christi DCCCXCIV. in quo Canonicis Ambrosianae ejusdem Basilicae donat, *Mansum illud, quod est in Cornalede pertinens ex Comitatu Frazionensi*. Ubi situs fuerit Comitatus iste Frazionensis, infra inquiram. At Gualvaneus Flamma in Manipulo Florum, Tomo XI. Rer. Italicar. pag. 649. haec

haec scribit de amplificatâ Mediolanensium potentiâ ad Annum MCLXVII. *Ducatus Burgariae, Marchionatus Martesanae, Comitatus Seprii, & Comitatus Turigiae, & Parabiagi, & Comitatus Leuci, qui omnes quasi domestici inimici Terram istam semper invaserant, facti sunt subjecti & servi perpetui Civitatis Mediolani &c. Civitas Angleriae, & Civitas Brianziae in nostra Oppida rediguntur.* Ex his regionibus nonnullae Comites proprios accepisse videntur tantummodo post Annum Christi Millesimum, quo tempore crebrius in varias sectiones dividi Urbium Comitatus coepti sunt. Aliae verò vetustis etiam Seculis a suis Comitibus regebantur. In postremis tabulis Angilbergae Augustae Anno DCCCLXXVII. scriptis, & a Campio in Tomo I. Histor. Ecclesiae Placentinae evulgatis, enumerantur *Curtes in Comitatu Burgarense, id sunt Brunago & Trecate.* Quare *Ducatum Burgariae* potius quàm *Comitatum*, eum Gualvaneus appellarit, divinare nescio.

Et quoniam *Trecatis* nomen nuper occurrit, videant eruditi Mediolanenses, an istud indicare possit, Comitatum olim *Burgariae* eum fuisse, qui nunc *Viglevani Comitatus* est. In Tom. 2. Italiae Sacrae in Episc. Parmensibus Otto Magnus Anno DCCCCLXIX. Ingoni nobili viro confirmat quidquid is habet *in Comitatibus Bulgariensi, Laumellensi, Plombiensi, Mediolanensi &c. Plombia* ab Anonymo etiam Ravennate memoratur, ejusque Comitatus Novariensi conterminus fuit. Quod etiam discas e Diplomate Conradi I. Augusti Tomo 4. ejusdem Italiae Sacrae in Episcopis Novariensibus. In quo Imperator ille Anno MXXVIII. Petro Episcopo Novariensi concedit, sive confirmat *Comitatum de Plumbia & alium de Oxula*, nunc *Domodossola*, ad Occidentem Novariae. In eumdem *Plumbiae* locum Episcopus Novariensis, nunc amplissimus S. R. E. Cardinalis Gibertus Borromeus, adhuc retinet non spirituale tantùm, sed & civile imperium. Ejusdem etiam *Comitatus Plumbiensis*, in quo erant duae Curtes *Barazzola* & *Agredada*, meminit Otto Magnus Imperator in Diplomate Anni DCCCCLXII. pro Ecclesia Insulae Sancti Julii, quod habes in Episcopis Novariensibus. Ejusmodi verò Comitatus, inter montes siti, dignitate urbanis Comitatibus multum concedebant. Ac proinde Henricus I. Augustus in Diplomate Anni MXIV. nuper memorato Petro Antistiti Novariensi *Oxulensem Comitatum* concedens, ipsum appellat *quemdam Comitatulum, qui in Valle Ausula infra ipsius Episcopatus Parochiam adjacere dignoscitur.* Commemoratum etiam videas *Comitatum Bredolensem inter Tanagrum & Sturiam*, in Diplomate Ludovici III. Augusti, Anno Christi DCCCCI. Tomo 4. Italiae Sacrae in Episcop. Astensib. Ejus situm aliis designandum relinquo. Antiquissimus etiam est *Comitatus Seprii*, ab eodem Scriptore memoratus. Occurrit is nobis in aliquot Chartis heic evulgatis, ac praecipue in Chartâ Anni DCCCXLIV. (ubi memoratur *Johannes Comes Sepriensis*) editâ in Dissertat. IX. *de Missis*. Haec pauca monumenta nunc addo. In insigni Tabulario Monachorum Cisterciensium Sancti Ambrosii Majoris Mediolani pergamenam legi scriptam *Regnantes Domni vere excellentissimi Karolo & Pippino Regibus hic in Italia, Anno Regni eorum Trigesimo, & Vigesimo Tertio, VIII. die Mense Martii, Indictione Duodecima*, idest Anno

no DCCCIV. ubi vides, *Regis* tantùm, & minime Imperatoris titulo Carolum donari. Pergit Charta: *Domino sancto, & Angelorum meritis quoaequando Oratorio* (egregios sane titulos Oratorio collatos, sed ad formularium eorum temporum expressos) *beati Confessoris Domini nostri Jesu Christi Zenoni, quod fondato esse videtur in loco Campellioni prope Riba...* (ideſt ad ripam Lacus Lugani) *finibus Civitatis Sebrienſe*. En ut *Seprium* tunc inter Civitates recenseretur. Nunc vix illius vestigia supersunt in agro Mediolanensi, ubi *Castel Scprio*, non longe ab Oppido Gallarati. Altera membrana, in eodem Ambrosiano Archivo adservata, exarata fuit: *Hludowicus divina ordinante providentia Imperator Augustus &c.* Indictione *V. Mense Februario*, ideſt Anno DCCCLVII. *Conſtat, me Angelbertus de Vico Canobio finibus Sebrienſe &c. Canobium* nunc nobile Oppidum eſt ad oram Verbani Lacus, ampliſſimae, multiſque nominibus ſpectatiſſimae Borromeorum Familiae ſubjectum. Quare vides, quàm late excurrerent fines *Seprienſis Comitatus*, quando ad Lacum Lugani & ultra Verbanum ferebantur. Temporibus iis quoties audis *Comitatus* nomen, ditionem, uti jam monui, intellige peculiarem, atque a reliquis diviſam, utpote quae territorio proprio circumſcripta, proprio etiam Praeſidi parebat. Sed hanc notionem turbare videtur tertia Charta ex eodem Tabulario Ambroſiano depromta & ſcripta; *Hludowicus divina ordinante providentia Imperator Augustus, Anno Imperii ejus Deo propitio Quintodecimo, XII. Kalendas Martii, Indictione XIII.* ideſt Anno DCCCLXV. quo Petrus Abbas ibi memoratus Ambroſiano Coenobio praeerat. *Monasterio Christi Confeſſoris Ambroſii, ubi ejus ſanctus* (ita) *Corpus requieſcit, ego Sigeratus Vaſſus Domni Imperatoris, filius bone memorie Leoni Comite, preſens preſentibus dixi: Do hac offero in predicto Monaſterio pro remedium anime mee, vel quondam Amelrici Epiſcopo Aviunculo meo* (fuit ille Novocomenſis Epiſcopus) *hoc eſt Curte, & omnibus rebus illis poſitis in loco & fundo Balerne, ubi dicitur Oblino, Judiciaria Sebrienſe &c.* Obiter heic animadvertas velim, praeclariſſimam Urbem vocari *Mediolanium* non *Mediolanum*. Noris, uſum hunc non novum iis temporibus fuiſſe, immo ne ipſis quidem antiquis Seculis, uti oſtendam in collectione veterum Inſcriptionum, quas proximè in lucem proferam.

Nuper vidimus *Judiciariam Sebrienſem*, non verò *Comitatum*. Suſpicandi locus eſt, ibi unum ex Judicibus minoribus conſediſſe, qui a Comite Mediolanenſi penderet, uti complures alii pendebant, jus dicentes ruri in praecipuis Oppidis aut Caſtellis, quae ager Civitatis complectebatur. Et revera in Diſſertatione ſubſequenti *de Legib. Italic.* offendemus *Valtelinam Judiciariam Mediolanenſem*. Verùm *Judiciaria* heic ſumenda videtur Langobardorum more, qui *Judices* appellare conſuerunt, quos Franci deinde *Comites* dixerunt. In Liutprandi Regis Lege XV. Lib. V. de Servo fugace habentur haec: *Si in aliena Judiciaria inventus fuerit*, ideſt in agro ſive diſtrictu alterius Civitatis. Neque enim heic, ut de Valtelina, dicitur Sebrienſis Judiciaria Mediolanenſis. *Angleriam Civitatem* ſupra commemoravit Gualvaneus de la Flamma: illuſtre ſane Oppidum in orâ Verbani Lacus ſitum, ipſumque ab aliquot Seculis praeclariſſimae Bor-

Borromeorum Familiae, uti & nunc Comiti Johanni Borromeo, Hispaniarum Magnati, subjectum. Huic olim nomen *Stationa*, atque idem occurrit regnantibus Augustis Francis, & Seculo etiam XI. *Scationa* corrupte appellatur ab Anonymo Ravennate. Neque ulla dubitatio est, quin eadem Civitas fuerit *Stationa* antiqua, & recentior *Angleria*, uti antea ostenderunt doctissimi viri, Puricellius in Vita Sancti Arialdi, Saxius in Apolog. pro Sanctis Gervasio & Protasio, & novissime P. Berettus in Dissertatione Chorographica praeposita Tomo X. Rer. Italicarum. Qui postremus etiam conjectat, *Forum Licinii* a Plinio memoratum esse ibi quaerendum. Cur *Angleriae* nomen loco accesserit, si & mihi opinari licet, inde factum putarim, quod illic dominatus fuerit aliquis, a quo proprium nomen in Oppidum translatum fuerit, idest *Engelerius*, *Angelerius*, *Ingelerius*, sive *Ingelarius*: unum enim nomen diversis modis pronuntiatum, & apud veteres non ignotum fuit. Igitur ab eo *Angeleria* sive *Engeleria* Civitas potuit nominari: quod contigisse aliis quoque locis demonstrare promtum esset. Contractâ voce *Angleria*, aut *Engleria* inde fuerit efformata. Sed quomodocumque ea appellationis mutatio invaluerit, certum est, sub Francis & Germanis Augustis, proprium *Stationae* fuisse *Comitatum*, cujus ditio ad pleraque Verbani Lacus meridionalia Oppida ac Villas se se protendebat. Repete supra memoratum Angilbergae Imperatricis Testamentum Anno DCCCLXXVII. Ibi statuuntur *in Comitatu Stationense* Curtes *Cabroy*, & *Masinum*. Ad Verbanum jacet *Masinum*, illustris locus eo potissimum nomine, quod ibi Matthaeus Magnus Vicecomes primam lucem vidit. In Tabulario praelaudato Sancti Ambrosii Majoris raptim legi Chartam scriptam *Anno DNN.* (idest *Domnis Nostris*) *Carolo & Pippino filio ejus viris excellentissimis Regibus Francorum & Langobardorum* (Pippinum imperite *Francorum* quoque Regem appellatum animadverte) *hic in Italia*, *Annis Regnis eorum Tregesimo Quinto & Vigesimo Primo*, *sub die XI. intrante Mense Septembri* (ergo perantiqua est formula *intrantis Mensis*) *per Indictione Selinoriensis Prima*. Is est Annus Christi DCCCVIII. Sed sive me festinatio & characterum difficultas illuserint, sive alia Pippini Regis Epocha quaerenda sit, illius *Annus XXI.* neque cum Anno initi Regni Italici, idest Anno DCCLXXXI. neque cum Chartâ paullo ante memoratâ aliisque similibus, conciliari potest. Vocem illam *Selinoriensis* plane insuetam, quum descripsi, agnovi. Fortassis ibi est *Selinorientis*, idest *Lunâ nascente*. Sed quid rei Lunae est cum Indictione? Felicius divinent alii: neque enim mihi ad manus membrana est, ut secundis curis illam attentius considerem. In ea *Draco filius quondam Rodelmundo* commemorat, *quae possidere videor in territorio Civitatis Sebriense &c. seu & in finibus Stazonensis, locus Leocarni*. In aliis etiam Chartis Oppidum *Leocarnum*, nunc *Locarno*, pertinere vidimus ad Comitatum Stationensem, ut nunc mirari subeat, quei *Canobium* in pergamena supra laudata repertum (si de Oppido ad Verbanum sito illic agitur) Sepriensi Comitatui tribuatur, quum Leocarnum longius positum in ora ejusdem Lacus ad Stationensem spectaret. Atque hactenus vidimus tres Comitatus, *Burgariensem*, *Se-*

Seprienſem, & *Stationenſem*, antiquis temporibus a Mediolanenſi ſejunctos, quos tandem potentiſſima Civitas Mediolanum, formâ Reipublicae aſſumtâ, ſibi ſubjecit. Atque his adjiciendus ſupra memoratus *Comitatus Frazionenſis*, cujus mentio occurrit in Charta Anni DCCCXCIV. a Puricellio evulgata inter Monumenta Baſilicae Ambroſianae, num. 150 Ubi is fuerit (dum *Stazionenſis* ibi legendum non ſit) decernere minime auſim, niſi quod in eo Comitatu *Cornaledum* ſtatuitur, mihi verò notus eſt *Cornalè* locus ad laevam Pizighittoni ſitum. Num eo tempore, qui nunc ager *Cremenſis* appellatur, *Frazionenſis* fuerit, a ſuo Comite rectus? Tunc certe nulla *Cremae* mentio. Mos autem fuit, ut quum loca inter Civitates nobiliores poſita, multum ab iis diſtarent, regioni intermediae, ad incolarum commodum, ſuus Praeſes ſive Comes daretur. Ac propterea in ſuſpicionem aliquando adducebar, *Caſtrum* quoque *Arquadum* ſive *Arcuatum* inter Placentiam & Parmam jacens, ad Comitatus honorem olim evectum fuiſſe. Suſpicioni aditum aperuit Charta autographa, ſed prae vetuſtate protrita, quam ex ruderibus Nonantulani Coenobii deſcripſi, atque heic evulgandam puto.

Donatio multorum bonorum facta Nonantulano Monaſterio ab Aliberto Presbytero, Anno 833.

IN *nomine Domini Dei & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti. Hludowicus & Hlutario, divina ordinante providentia Imperatores Auguſtos, Anno imperii eorum Deo propitio Vigeſimo, & Quartodecimo VII. Kalendas Auguſtas, Indictione XI. Quoniam gentis humane incertus exitus eſt, nec dicere* . . . . *terminum premonentem* . . . . . *dicentem*, Parati eſtote, quia neſcitis diem neque oram; *ut quandoque me Dominus de hac luce migrare juſſerit, non me de negligentia judicet, ſed de bonis operibus gratuletur. Et ideo ego Alibertus Presbiter filius quondam Johanni de Bardi, nullo me compellente nec vim inferente, ſed de propria mea deliberationis arbitrio, ſola me conſiderante omnipotentis* . . . . *& remedio anime mee vel parentum meorum, volo, ut omnibus rebus meis, quem habere viſus ſum in loco* . . . . *ſeu modo* . . . . *vel per* . . . . . *ſingulares* . . . . . *necnon &* . . . . . *beatorum Martyrum Protaſii & Gervaſii, ſitum in ipſo loco Odolo, deveniat in Monaſterio beatiſſimorum omnium Apoſtolorum & Chriſti Confeſſoris Silveſtri, ſito Nonantula, territorio Motinenſe, ubi nunc tempore venerabilis* Ansfrit Abbas *eſſe videtur, a preſente die deveniat in alimonia pauperum vel in ſtipendia Monachorum, ibi Dominum deſervientibus; ideſt tam caſis habitationis mee in Bardi, vel alias tectoras, ſeu pro aliis ſingulis caſalibus, una cum ſupraſcripta Eccleſia Sanctorum Protaſi & Gervaſi, Curtis, Ortas, rivis, clauſuras, campis, pratis, paſcuis, vineis, ſilvis, montibus, &* . . . . *ripis, ropinis, ac paludibus, cultum & incoltum, diviſum & indiviſum, uſibuſque aquarum, vel puteos, cunfinibus vel terminibus, una cum ſingulas caſas maſſaricias, vel ſortibus tam in Odolo vel in Barcu, vel per aliis ſingulis caſalibus*, finibus Caſtro Arquenſis, vel finibus Placentina, *vel in* finibus Regenſis, *loco* Arcete, *ante-*

teposito in Trimiolo & in Varianise . . . aliis omnibus rebus juris mei tum de paterna vel materna substantia, sive per comparationem, donationem, commutationem, vel per qualecumque ingenio seu tinore ad me devolutessunt, & me de inter germanis meis vel nepotibus in divisione obvenisse dinoscitur, seu arboribus olivarum una cum omni jure, adjacentiis & pertinentiis suis, cum accessionibus vel egressoriis suarum, omnia & ex omnibus ut supra dixi in integrum deveniat in jam dicto sancto & venerabili Monasterio pro anima mea, vel parentum meorum a presenti die, ante posito in . . . . locis Trimiolo & in Varianise ut supra mihi reservavi, nam aliis omnibus rebus meis superius comprehensis, ubicumque inventum vel perqueritum fuerit, omnia & ex omnibus habeat in integrum ipso supradicto Monasterio, ab hac die in perpetuum teneat, possideat, vindicet atque defendat. Et per majore firmitatem jurata voce dico per omnipotentem Deum, & inseparabilem Sanctam Trinitatem, Sedemque Sanctam Apostolica, & sanctas quatuor Evangelias, numquam sum venturus causandi aut removendi, judicandi, sed omni in tempore firmis & stabilis permaneat; & non liceat nolle quod semel volui, sed quod semel ad me factum vel conscriptum est, inviolabiliter modis omnibus conservare promitto. Quam vero Cartole donationis, seu offersionis mee, Johannes Notarius scrivere rogavi, in qua subtus propria manu mea scripsi & una cum testibusque ad me rogatis obtuli roborandum.

Actum ad Curte ipsius Monasterii, qui dicitur Ponte Marmoriolo, die & Indictione Undecima, feliciter.

✠ *Ego Alibertus Presbiter in hac Carta donationis atque osercionis a me facta relegi & manu propria subscripsi.*

Signum manus Gausperti germani ipsius Aliberti Presbitero rogatus testis.

Signum manus Gariperti de Aucis rogatus testes.

Signum manus Audoaldi de Vereniano rogatus testis finibus Brexiane.

Signum manus Rodemari de Dungueno finibus Brexiana *testis.*

Ego Radeberto Presbitero rogatus ad Aliberto Presbiter mano meo subscripsi.

Ego qui supra Johannes Notarius scripsi, post roboratum tradidi & complevi.

Viden ut nomine *finium* heic distinguantur Comitatus? Si *Castrum Arcuatum* in alicujus Urbis Comitatu situm fuisset, ejus Urbis fines, ut de Placentina ac Regiense factum est, commemorasset Tabellio: ac proinde a vero non abhorreret suspicari, Castro quoque illi proprium Comitem & agrum fuisse olim tributum. Idque manifestius e subscriptione testium elucet. Scilicet ii ita nominantur *Audoaldus de Vereniano finibus Brexiane, Rodemarus de Dungueno finibus Brexiana*, quod loca incolerent Comitatus Brixiani. Contra *Garipertus de Aucis* nullâ factâ mentione finium aliquorum, aut alicujus Comitatus, subscribit. Cur verò hocce discrimen? Et quoniam facta est heic mentio *Aucis*, nobis istum quoque locum inquirendum proponamus. Antiquitus memoratum videas *Comitatum Aucensem*. In Charta Anno MXII. scripta, quam evulgavi Par. I. Cap. 14. pag. 121. Antiquitatum Estensium, emersit *Lanfrancus Comes hujus Comitatu Auciense*. Ibi suspicatus sum, potuisse eo nomine designari Oppidum *Leuci* in fine Larii Lacus. Tabulae etiam Peutingeria-

nae *Leucerim* ſtatuunt inter Brixiam & Bergomum. Meminit & Anonymus Ravennas. Deinde in eam opinionem inclinavi, Oppidum nunc Brixiani agri *Orci vecchi* antiquis Saeculis *Auce* nuncupatum fuiſſe: quae vox progreſſu temporis, *AV* pro more Francorum in *O* converſo, ac addito *R*, evaſerit in *Orci*. Situs ille inter Brixiam, Bergomum, Cremonam, & Laudem Pompejam, a ſingulis multum diſtat: atque ideo peculiari ſua ditione olim donatum opinari, non incongruum videbatur. Verùm certò deprehendiſſe, quid fuerit locus & Comitatus *Aucenſis*, tandem mihi viſus ſum. Scilicet regio illa, quae cis Padum inter Placentiam & Parmam jacet, appellaturque *lo Stato Pallavicino*, eo nomine deſignata olim fuit. Nunc *Buxetum* Oppidum illius caput eſt. Antiquis Seculis *Auce* Oppidum, cujus neſcio an ullum amplius ſuperſit veſtigium, aut quomodo immutatum fuerit nomen, regioni univerſae nomen dabat. Fortaſſis ex hujus loci ruinis crevit *Burgus Sancti Domnini*, nunc Civitas Epiſcopali honore decorata. Nam quod

A praelaudatus doctiſſimus amicus meus Gaſpar Berettus Monachus Benedictinus in Diſſertatione Chorographicâ Tomo X. Rer. Italicar. pag. 121. praefixâ opinatur, jam Seculo Chriſti Nono *Burgi* illius mentionem occurrere in Placito Parmae habito Anno DCCCXXX. quod Campius evulgavit in Hiſtoriae Eccleſ. Placentin.

B Tom. prim. pag. 456. vereor, ut ſatis ſolidis fundamentis nitatur. Ibi agitata eſt controverſia inter *Grimoaldum Avocatum da pars Monaſterii Sancti Florentii in Florenzola, & Urſonem Presbyterum tam de beneficium.... da pars.... Sancti Domnini &c.* Ita haec edidit Campius. Verùm ibi legendum eſt *Eccleſiae*, *Monaſterii*, *Ora-*

C *torii*, *Plebis*, aut quid ſimile, non autem *Burgi*. Infra legitur: *qui ad pars Sancti Domnini res ſuas pro animam ſuam dedet.* Ergo de Eccleſia illic agitur, non de Burgo. At unde hauſerim ego, in tractu illo ſitum olim fuiſſe *Comitatum Aucienſem*, ſequens Diploma edocebit, quod ex Archivo Monachorum Caſinenſium

D Monaſterii Placentini Sancti Sixti depromtum eſt.

Ludovici Germaniae Regis Diploma, quo Hirmingardae Nepti ſuae quaſdam Curtes concedit, Anno 876.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Hludowicus divina favente gratia Rex. Notum ſit omnibus Sanctae Dei Eccleſiae fidelibus, noſtriſque praeſentibus ſcilicet & futuris, qualiter dilecta Nepta noſtra Hirmingarda *deprecata eſt celſitudinem noſtram, ut ob mercedis noſtrae augmentum quaſdam res proprietatis noſtrae conſiſtentes in Italia ei in proprium concediſſemus. Cujus petitioni ob amorem Domini noſtri Jeſu Chriſti libenti animo aſſenſum*

praebentes, decrevimus ita fieri. Con-

E *ceſſimus itaque ei illam Curtem in proprium, quae vocatur Morcula, conſiſtentem in Comitatu Pergama, & Lemin Curtem in eodem Comitatu, &* Curtem Majorem in Placentino Comitatu, & in Aucia, *& novum Monaſterium in Papia. Et juſſimus ei fieri hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum, per quod decernimus atque jubemus, ut nec nos, nec ullus ex ſucceſſoribus noſtris ullam poteſtatem habeat in praefatis rebus ei*

qui-

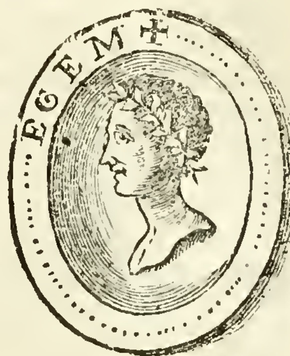
quicquam auferre, sed eas cum omnibus ibidem adjacentiis vel pertinentibus diebus vitae suae securiter habeat, teneat, atque possideat. Post suum verò obitum ad suae filiae revertatur potestatem. Et ut haec auctoritas largitionis nostrae firmior habeatur, & per futura tempora a fidelibus nostris verius credatur, & diligentius observetur, manu propria nostra subter eam firmavimus & anuli nostri impressione assignari jussimus.

Signum POS ZIZ *Domni Hludowici serenissimi Regis.*

Hebarhardus Cancellarius ad vicem Liutberti Archicapellani recognovi & subscripsi.

Data IV. Kalendas Martii, Anno XXXVIII. Regni Domni Hludovici serenissimi Regis in Orientali Francia regnante, Indictio Octava.

Actum Francofurt, in Dei nomine feliciter: Amen.

Reperimus heic *Curtem Majorem* sitam in *Comitatu Placentino, & in Aucia.* At visitur adhuc Castellum *Curtis Majoris* in ditione ad Pallavicinos Marchiones olim pertinente, conterminum agro Placentino. Vide etiam supra in Dissertat. XIX. *de Tributis* Placitum Anno DCCCCX. Cremonae habitum, in quo se nobis offert *Advocatus Curtis Domni Regis Auce, quae dicitur Majore.* *Auce* pro *in Auce*. Attamen perpende, num ipsi *Curti Majori* nomen fuerit *Auce*, atque inde universo illi Comitatui titulus *Aucienfis* accesserit. Exploratum quoque habeo, pari Comitatus jure ac honore olim donatum fuisse Oppidum *Gardae* ad Lacum Benacum positae, unde is *Lago di Garda* adhuc appellatur. Jam Charta producta in Dissertatione XIV. *de Servis* nos docuit, *Civitatis* nomine nobilem locum olim nequaquam caruisse. Atqui vix ulla erat Civitas, cui territorium proprium ac proprius Praeses sive Comes non esset. Addo nunc alterum Berengarii I. Praeceptum, unde hoc idem ediscere fas est. Illud autographum, curante Cl. issimo Viro Marchione Scipione Maffeo, inspexi & descripsi Veronae in Tabulario praeclarissimi Monasterii Sancti Zenonis.

Be-

Berengarii I. Italiae Regis Diploma, quo terras & Manentes quosdam cum aliis juribus largitur atque confirmat Monasterio Veronensi Sancti Zenonis, Anno 893.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Berengarius Rex. Quia ad animarum pertinet lucrum quicquid Ecclesiis Dei & venerabilibus Locis confertur, & hic mos ab antiquis Regibus inolevit, ut Ecclesiae Dei de eorum donis & munere ditarentur: noverit omnium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque fidelium, praesentium scilicet ac futurorum industria, Petrum Cancellarium nostrum, *nobisque fidissimum, nostram exorasse clementiam, quatenus Coenobio Sancti Zenonis, ubi Corpus ipsius quiescit, preceptali inscriptione res pertinentes* de Corte nostra Meleto sitas in Garda juxta Ecclesiam Sancti Severi, *cum olivis & vineis ad habendum jure perpetuo largiremur. Nos igitur ratam ejus arbitrantes peticionem, predictas res, quae sunt jugera octo, sita in* finibus Gardensis, *cum olivetis, vineis, terris &c. sicut de Corte nostra Meleto pertinuerunt in integrum,* A *ubicumque* infra Gardam *invente fuerint hereditario jure prefati Sancti Zenonis Coenobio per hoc munificentiae nostrae Preceptum concedimus & firmamus. Manentes preterea duos, quos* Gisla Comitissa *predicto sancto loco obtulit, qui pertinuerunt de Curte Albareto, quam nos eidem Gislae per Preceptum contulimus, eidem sancto Coenobio ad* B *habendum & proprietario jure tenendum firmiter corroboramus. Super predictas quoque res illud concedimus & donamus, ut sicut a Divae memoriae* Hlothario Imperatore *per Precepti paginam concessum est, liceat Abbatibus praefati Coenobii, qui per tempora fuerint, duas Naves in Pado, & in flumine Athesis, & per cetera flumina habere ad* C *navigandum & eundem, ubicumque necesse fuerit, absque ulla publica exactione & datione. Si quis vero umquam &c.*

Signum (✠) *Domni Berengarii gloriosissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Restulfus Notarius jussione Regia ad vicem Adelardi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data V. Idus Novembris, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIII. Anno vero Regni Domni Berengarii gloriosissimi Regis VI. Indictione XI.

Actum Verona in Dei nomine feliciter. Amen.

Habes heic *Curtem Meletam sitam in Garda*, seu *jugera octo sita in finibus Gardensis*. Praecedentem Chartam cum D ista confer, hoc est, formulam illam *in finibus*, atque intelliges Comitatum Gardensem negari jure non posse an-

antiquis Saeculis. Ita *Comitatus Montesilicanus*, nunc *Monselice*, Oppidum Patavini agri, mihi occurrebat in Charta Anno DCCCCXXVIII. scripta, quam in Chartario suo adservant Venetiis nobilissimae Sanctimoniales Coenobii Sancti Zachariae. Ejusdem quoque mentionem habes in Diplomatis Henrici I. & Conradi I. Augustorum, quae Ughellius edidit Italiae Sacrae Tom. V. in Episcop. Veronensib. Plures alii similes Comitatus evolventi veteres pergamenas sese offerent, unde nobilitata olim loca fuere, quae nunc aut ignobili fortunâ premuntur, aut prostrata penitus jacent. Sed inter eos potissimùm a me poscit *Comitatus Lucardus*, ut eripiatur e tenebris oblivionis. Positis pignoribus contenderem, paucis in mentem venturum, quis & ubi olim fuerit locus: excidit enim a multis Seculis illius dignitas. Sed quae Charta illius nomen, eadem quoque & ejus situm mihi indicavit. Hanc ex Nonantulani Coenobii Archivo depromtam, scriptamque ante Annum Christi Octingentesimum, Lector accipiet in Dissertat. LXVII. *de Modis acquirendi, &c.* Nunc novisse sufficiat, ibi a Carolo Magno enumerari *in Comitatu Lucardo Corte nostra Sancti Petri in Mercato, seu Corte nostra Monte Calvo, & Corte Campane, & Corte Petroniano, Plebe Sancti Leonardi, Corte a Furno, & Castro Ciliano, atque Monte Bonici, & Sancti Petri, cum Corte Quintolo; & juxta fluvio Gofintia, Corte Dominici, & Sancti Donati, Corte Decimo, Plebe Sanctae Ceciliae, Corte Penite, Plebe Sanctae Mariae, Corte Meleto, Corte Monacile, Vadolongo, Quarte, Plebe Sancti Petri, Babaciona cum Capella Sancti Petri, Cortem Sepi, cum Ecclesia Sancta Maria, Corte Caracle cum Ecclesia Sancti Martini, Corte Casentino, Corticella una, qui vocatur Satri, Corte Pinscingno cum Cella Sancti Apostoli prope fluvio Selice.* Siste nunc tibi ante oculos Italiam Magini, aut Ortelii Theatrum; atque ibi Chartam Topographicam Tusciae scrutare. Occurret inter Arretium, Florentiam, Senam, Volaterras, & Pisas, Vicus *Lucardus*. Hunc antiquissimis Seculis inter Oppida computatum, eumdemque esse, qui Comitatus honore fruebatur, agnoscere cogimur, ex reliquis locis in antiquissima ea membrana memoratis ac circumpositis. Adhuc enim si topographicas Chartas consulimus, in circuitu ejusdem loci intuemur *Petrognano*, *Pogibonzi*, idest *Podium Bonici*, quod idem puto cum *Monte Bonici* in pergamena adnotato, *Monte Domenichi*, *San Donato*, *Santa Maria*, *Meleto*, *San Pietro*, *&c.* ut alia loca praeteream, quae eruditi Florentini facilius colligent atque animadvertent. Profecto quum in membrana commemorari vidissem Curtem *Casentino*, regionem illam indicari suspicabar, quae adhuc sub eadem appellatione Tuscis notissima est. Verùm nulla in eo tractu occurrunt e locis in veteri Charta descriptis: & quando *Lucardus* vicus, seu Castrum superest, vix alibi quaerendus videtur *Comitatus Lucardus*. Senensi Urbi olim exiguus ager contributus fuit: quod ex Chartis producendis in Dissertatione LXXIV. *de Parochiis* intelligere possumus. Ac propterea nil mirum, si inter Civitatem illam & Florentiam interpositus olim fuit alter Comitatus. Anonymo Ravennati Lib. 4. inter Tusciae Civitates enumerantur *Aretia*, *Graecae*, *Lugaria*, *Umbrion*, *Beternis*, *Equilia*, *Floria*, *Florentia &c.* Qui lo-

locus ab eo *Lugaria* nuncupatur, (ut alia plurima apud illum) fortasse depravatus ad nos venerit; & *Lugardam*, sive *Lugardum*, aut *Luchardum* referre omnino videtur; quem locum in Tuscia frustra Porcheronius & alii quaesierunt.

Redeo nunc ad *Feronianum* (*il Fregnano*, sive *Frignano*), Pagum, sive Provinciam Mutinensis Ducatus, cujus supra facta est mentio, investigaturus, num antiquis temporibus territorii Mutinensis pars esset. Decurrente Seculo Christi Octavo, & sub Regibus Langobardis, suum agrum atque ditionem a reliquis solutam

A habuisse videtur. Paullus Diaconus Lib. 2. Cap. 18. de Gest. Langobardor. Nonam Provinciam Italiae describens, hoc est, *Appenninas Alpes*, ait: *In qua sunt Civitates Feronianus, Montepellium &c.* Ibi de *Fregnano* agitur. Opinioni huic faventem habeo Chartam, cujus Apographum ante annos sexcentos exaratum adservant in Tabulario sui Coenobii Monachi Benedictini Regienses, olim Sancti Prosperi, nunc Sancti Petri. Ecce illam, elegantissimo, ut tute perspicies, Latino sermone conscriptam.

B

Literae Jobiani Subdiaconi & aliorum ad Anselpergam Abbatissam Monasterii Sancti Salvatoris Brixiani, in quibus eidem donant Piscarias positas in territorio Feronianensi, Anno 767.

REgnante Domni nostri Desideri & Adelchis Reges, *Regni eorum Undecimo & Nono, die VI. de Mensi Decembris, per Indictione VI. feliciter. Dilectissima nobis semper* Donna Anselperga *a Deo dilecta* Abatissa Monasterii Domini Salvaturi, *scita in Civitate Brexia, quam* Domnus Desiderius Rex *a fundamentis edificavet. Ideoque nus Jobianus Subdiaconus, Amantio filius Liberi, Martinorum, Stephano filius Albino, Beatus, Lupicenus, ac Martino. Cogitanti Jobiani Benenato donatores nus presentes presentibus dixi: Illas jura firmissima, que & spontanea conferitur voluntate, scrivere providimus beatitudinis tue, ex nostri duno tibi concedere visi sumus Piscarie Sortis nostras, que ex integro in loco ubi nuncupatur* Rio Torto, Terreturio Feronianensi, *per designatas locas, idem de uno lanterio, quod tenet fine inter ipsis donanti & Martino Gastaldius, & de alio lanterio, quod cur-*

C *rit Cluza uno capo tenente in ipsa Cluza, & de alio capo Johanne filius Domineco habente, & infra designatas locas nobis nunc reservamus fini tua, que supra Anselperge Abbatisse confirmamus potestate vestra habendas & possidendas, & tuis . . . . . defendendas, aut quicquid exinde facere aut judicare volueris, in vestra tribuimus potestate.*

D *Et nunquam nobis liceat nolle quod voluimus dare semel vobis concessa, sed omnia, sicut superius legitur . . . . nos inviolabiliter conservare promitomus.*

Acto in Vico Bisbetum feliciter.

Ego Jobianus Subdiaconus in hanc Cartulam donationis a me facta manu subscripsi.

E ✠ *Signa manus Amanti filius condam Liveri, qui hanc Cartolæ donationis fieri rogavit.*

✠ *Signa manus Martini Feliculi, qui hanc Cartula donationis fieri rogavit.*

✠ *Ma-*

✠ *Manus Stephani filius memorati Albino, qui hanc Cartula donationis fieri rogavit.* A

✠ *Signa manus Beati, qui hanc Cartola donationis fieri rogavit.*

✠ *Signa manus Benenati filius Stephani, qui hanc Cartola donationis fieri rogavit, qui juxta Lege sua Langobardorum recepit Launechit manente par uno.* B

✠ *Signa manus Lupiceno, qui hanc Cartola donationis fieri rogavit.*

✠ *Signa manus Martino, qui hanc Cartulam donationis fieri rogavit.*

✠ *Signa manus Johannis filius bone memorie Donati testis.*

✠ *Vel Lampertus Notarius rogatus ad suprascriptis donantis in hanc Cartula manu mea testis subscripsi.* C

Ego Gaidoald rogatus ad suprascriptis donantis in hanc Cartula donationis manu mea testis subscripsi.

Scripsit ego Godstalco Notario postradita coram testibus relegi, complevi & dedit.

Dona illa sita fuisse dicuntur *Terreturio Feronianensi:* quae dicendi formula plerumque apud antiquos idem significat atque *Comitatus:* & praesertim, quum nulla Mutinensis Urbis mentio addatur. Seculo autem Decimo se mihi altera Charta offert, quam in suo vetustissimo *Registro* custodit Respublica Mutinensis, unde sublucere videtur, *Feroniani* fines etiam fines Mutinensis Comitatus fuisse. Istam quoque Lectori exhibeo.

Examen testium in controversia de finibus inter Mutinenses & Bononienses, Anno *969.*

IN nomine Domini Dei eterni. Octo gratiâ Dei Imperator Augustus, Anno imperii ejus in Dei nomine hìc in Italia Octavo, D *& die Pridie Kalendas Julii, Indictione XII. Cum Donnus Octo Imperator Augustus in legatione sui imperii in Comitatu Mutinae resideret,* altercatio facta est ante eum inter Bononienses & Mutinenses de confinibus & terminis Episcopatus eorum. *In primis Vitalianus dixit:* Sicut sum monitus ab anticos homines, E inter Mutinam & Bononiam os esse fines, dico vel assero: Alpe que dicitur Capotauri; de Capotauri in loco, qui dicitur Androna; de Androna ad terminum, qui dicitur Cimbrianum; de Cimbriano ad terminum, qui dicitur ad Privatum; deinde descendit per Alpem maximam; inde per termine Mauri; de termine Mauri ad terminum, qui sunt ad Roncolamelli: de termino Roncolamelli ad Saxo Mulare. Et dum haberet infra termines Semelanensis, vel Petilianensis. *Sic dixerunt: Vitalianus Martia;* De terminis, quod vos dicitis inter Semelanensem vel Petilianensem fines dexendere aut esse, non ero testis. Sed de terminis, qui sunt inter Bononiam & Mutinam testis sum. Deinde descenditur per Prato Barati: *Lupizenus germanus dixit:* Monitus sum a genitore meo, quod Alpem, qui vocatur Capotauri, finis esse inter Mutinam & Bononiam. Deinde termini, qui dicitur ad Andronam, descendente ad locum, qui dicitur Cimbrianum: de Cimbriano ad terminum, qui vocatur

tur Privato; inde descendente per Alpem maximam; deinde ad terminum Mauri; inde ad terminum, qui sunt a Roncholamelli; deinde ad termine Saxomulare. Et monitus sum, quod ipse finem inter Mutinam & Bononiam descendit per Prata Barati. *Calventius & Brencius similiter dixerunt, qualiter suprascripti Vitalianus & Lupezenus. Petrus germanus similiter dixit. Bonelo de Vichaleto similiter dixit. Petro de Jetimiano similiter dixit; Mauro Blancari, & Lupicenus Marcienensis dixit. Idem equaliter dixerunt homines commanentes in Villa Semelano de jam dictis terminis. In primis Dalterius dixit:* Monitus sum a Vitaliano Manco, qui fuit Avum meum, quod finis esse inter Mutinam & Bononiam Alpis, qui dicitur Caupo Tauri; inde descendit ad terminum in Androna; deinde ad termine in Cimbriano; inde ad terminem ad Privato usque ad Alpem maximam; inde per termine Mauri; deinde ad terminem Runcholanelli, usque ad termine Saxomulare; deinde ad terminem, qui est a Funtana Longobardorum; deinde ad termine, qui est in Valle Griffonaria: inde in Aquarugiolo usque in Trararola; deinde ad termine Dapucli usque in Monte Parvialinense; deinde ad termine in Vitecta; deinde ad termine ad Clusa, habeant intentionem Semelanensis & Pitalianensi inter se. De finibus suis, sicut dixit suprascriptus Vitalianus Martia, commanente in Pitiliano de finibus istis, quod dicitis, inter vos testis non ero, ut supra legitur; sed inter Mutinam & Bononiam testis sum; & percurrunt ipsi fines recto tramite usque in Prato Barati, deinde in Petrafista; inde ad Petram in Castaniolo; deinde ad termine, qui

A est fictus super Basilica Sancti Johannis. *Justinianus de Mumutiano dixit:* Sic sum monitus de Lumello. *Marso, vel Vitaliano Manco, & Vitaliano Bicono, vel Gondelia de Miciano, qui omnes suprascriptos fines designatos Semelanensi similiter dixerunt, qualiter & Claterius. Johannes Gontarei dixit:* Sic sum monitus de suprascriptos

B homines anticos, quod per terminus, qui sunt a Saxomulare, inde per termini a Funtana Langobardorum usque in Valle Griffonaria, & termines in Quarojolo, & termines in Trajarola, & termines in Capudi; inde ad termines in Monte Pervilianense usque in Vitecta; inde finem ad Clusam, sicut esse fi-

C nis inter Mutinam & Bononiam. *Gutus Marinus Maunciani, Williarinus Magistri Gustilla, Stephano Juliareni, Lupicenus, Matrone, Johannis & Sergius de Mociano, Martianus Cara, Lupicenus Rosomellitum, isti omnes similiter testes fuerunt; item qualiter dixerunt homines Montebellienses. In primis Domicus de Forticiano dixit:* Ad-

D monitus fui, quando Martinus fecit mandutare Clusiam, & sic dixit nobis, ut ipsas lignas, quod Capelantius super istis a Petra po.... olim sicut fecimus, qui dixit nobis, si aliqua requixitio fuerit, hic est finis inter Mutinam & Bononiam. *Testes similiter interfuerunt Ursus Georgii, Pe-*

E *trus de Funiano, Vulliarinus de Castro, Petrus de Veturiano, Lupizenus Mauri, Justinus Dovilia, Maurus Carosi, Blanco de Papuniano.*

Actum est in Curia Domni Octonis Imperatoris feliciter.

Egsilverdus Notarius jusione Domni Imperatoris scripsi & coroboratam complevi.

Ego Degoldeus sacri Palatii hoc exemplum ex authentico, ut vidi,

di, legi & cognovi, nil addens neque minuens, preter forte literam vel sillabam plus vel minus, & sicut in eo continebatur, scripsi.

Ex his vides, *Semelanum in Feroniano* positum pertinuisse ad Mutinenses. Sunt & alia monumenta, quae produnt, proximam Villam *Adiani*, nunc *Aiano*, in Mutinensium potestate fuisse. *Saxum Molare*, quod adhuc suum nomen servat, limitaneum erat inter Mutinenses & Bononienses. Et quum ejusmodi fines a montium jugo desumantur, reliquum est, ut Mutinensium ditio integrum Feronianum complecteretur, immo & alia loca, quae in jus Bononiensium postea cessere. Sed nihil dissimulandum: *haec altercatio facta* dicitur *inter Bononienses & Mutinenses de confinibus & terminis Episcopatus eorum:* non ergo de finibus territorii ambarum Civitatum. Certum quippe est, saepe alios fuisse (quod & adhuc passim intuemur) fines Dioecesis, alios Territorii sive Districtus Urbium, ita ut modò brevior, modò latior Episcoporum aut Civitatum ditio fuerit. In Sepriensem & Stationensem Comitatus olim se quidem protendebant Archiepiscopi Mediolanensis, non autem Urbis, jura; & contra Mediolanensis Comitis potestas interdum usque in Tellinam Vallem progressa est, quae tamen Novocomensi Episcopo suberat & subest. Ita & in Antiquitat. Estensib. Par. I. Cap. 7. Curtem Murgulam memoravi, sitam *Comitatu Brixiensi; Parochiâ* (idest Dioecesi) *Cremonensi*. Attamen quum non levis monumentorum copia adferri possit, unde appareat, *Episcopatus* vocem adhibitam fuisse ad designandum etiam Comitatum & Districtum Civitatum, quod nimirum saepe ac saepius non alii essent Episcopatus atque Comitatus fines, uti Canone 17. Oecumenici Concilii Calchedonensis constitutum videtur: propterea sua adhuc vis restat Chartae nuper productae ad prodendos terminos politicae ditionis inter hosce Populos. Et praesertim, quod lis agitata est in Saeculari Curia *ante Ottonem Magnum Augustum*, neutro ex Episcopis praesente aut instante; & identidem repetitur, eos esse *fines inter Mutinam & Bononiam*. Sunt & alia exempla, e quibus patebit, sub *Episcopatus* nomine significari etiam Comitatum.

Atqui Seculo XI. exploratum habeo, *Feronianum* suis Magistratibus paruisse, divisumque fuisse a Comitatu Mutinensi. In Tabulario Capituli Canonicorum nostrae Urbis donationem legi factam Ingoni Episcopo *Anno MXXXIV.* terrarum sitarum infra *Comitatum Ferengniense*. Rursus in altera pergamena exarata *Anno MXXXVI. Chunradus Dei gratiâ Imperator Augustus Anno Imperii ejus Deo propitio hìc in Italia Nono, II. die ingrediente Mense Hoctuber, Indictione Quinta*, occurrit mihi *Ubertus filius bone memorie Daiberti de Comitatu Feregnano*. Ita in Tabulario Monachorum Benedictinorum Mutinensium Sancti Petri membrana existit, scripta *Anno Tertii Henrici Imperatoris Indictione XV.* idest Anno Christi MXVII. aut MXLVII. in qua memoratur *Albizo filius Daiberti de Comitatu Feroniano Advocatus Monasterii*. Quò verò tempore Mutinensis Respublica Feronianum, aliaque contermina loca sibi subjecerit, patefaciam in Dissertatione XLVII. *de amplificat. Civitatum Italicar. dominat.* Interea ex hactenus deductis elucere potest, insta-

biles, multisque mutationibus obnoxios olim fuisse Comitatus ac fines Urbium. Quae rerum inconstantia mirum etiam in modum crevit, quum Urbium Comitatus coepti sunt liberalissime scindi, eorumque portiones effundi in Comites Rurales: quod praesertim contigit regnantibus Augustis Germanicis. Verùm de hoc supra actum est in Dissertatione VIII. *de Comitibus*. Porro olim & aliae Civitates in Italia numerabantur, quarum vel ipsa vestigia excidisse novimus. Sunt tamen, quae nomen saltem retinent, quanquam a primaeva dignitate omnino prolapsae. *Antemnae*, exempli gratiâ, Civitas, Latinorum temporibus non ignobilis sane fuit, non multum distans a fontibus Anienis (nunc *il Teverone*) in Hernicis. Eam memorarunt Varro, Festus, Servius, Livius, Silius, & alii a Cluverio recensiti Libro 2. Cap. 9. pag. 665. Italiae antiquae. Appellatur adhuc *Città d' Antina*, quanquam humili fortunâ fruatur. Ejus autem mentio occurrit in Literis Alexandri III. vel IV. summi Pontificis, quas e Codice MSto Cencii Camerarii descripsi.

A

B

Literae cujusdam inhibitionis Alexandri Papae (*III.* vel *IV.*) ad Clerum & Populum Verulanum.

Alexander Episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis universo Clero & Populo Verulano salutem & Apostolicam benedictionem. Quum Terra vestra specialiter beati Petri, & nostri juris existat, graviter est puniendus, si quis vestrûm aliunde quâm ab Ecclesia Romana requirit patrocinium vel tutelam. Inde est, quod Universitati vestrae per Apostolica scripta praecipiendo mandamus, quod nullus vestrûm ab aliquibus extra Verulas, quàm ab Ecclesia Romana patrocinium vel defensionem praesumat requirere; nec aliquis vestrûm possessiones vel Silvas, quae in territorio vestrae Civitatis consistunt, alii, quàm concivibus suis, vendere, donare, vel pignori obligare praesumat. Insuper etiam vobis omnibus inhibemus, ne quis vestrûm Bittoni quondam concivi vestro, qui egressus de Terra vestra ad Civitatem Antenae, *sicut audimus, se transtulit, ut facilius vos & Terram vestram possit nocere, contra vos, vel eamdem Terram auxilium praestare audeat vel favorem. Si qui autem Praecepti vel prohibitionis nostrae in hac parte fuerint transgressores, singuli banno decem Librarum se noverint subjacere.*

Datum Tusculani V. Kalendas Decembris.

C

D

E

Bobiensis quoque Civitas, & Episcopatu quidem ornata, olim illustris fuit, non illa, quae inter Genuam & Placentiam sita, a Sancto Columbano celebritatem nominis adepta est, sed quae posita in ditione Pontificia, Episcopatu quoque longe ante alteram est aucta. In hac Urbe agnoscenda decepti sunt Cluverius, Leander Albertus, Carolus a Sancto Paulo, Illustrissimus Fontaninius, & alii. Erudite & egregie de ea commentatus est supralaudatus Amicus olim meus P. Berettus in Prolegomenis ad Tabul. Chorographic. pag. 163. Tomi X. Rer. Italicarum. *Dioecesis Bobiensis* mentionem quoque invenio in monumentis Seculi XIII. ut e Charta subsequenti patebit. Quare accedit & hoc ad dignoscendum, non idem fuisse *Sarsinam*

A *sinam* ac *Bobium*, quod Ughellius nobis persuadere voluit in Tomo 2. Ital. Sacr. Nam longe ante Annum MCCXXXII. quo data est Charta e memorato MSto Codice Cencii desumta, & nunc mihi evulganda, *Sassenatensis Episcopus*, ejusque Dioecesis in honore erant, uti monumenta ab ipso Ughellio producta evincunt; & in Diplomate Conradi I. Augusti An. MXXVIII. confirmantur Sassenatensi Ecclesiae quaecumque ad ipsam pertinent *in territorio Sassenatensi &c. & infra Comitatum Bobiensem, in territorio Feretrano, in Caesenati Comitatu &c.* ita ut videas diversa fuisse *Sarsinam*, & *Bobium*.

Instrumentum, quo Ugucio Dadei Deo & Ecclesiae Romanae obtulit omnia bona sua, quae habebat vel habere debebat in Dioecesi Castellana, Feretrana, & Bobiensi, Anno 1232.

A *IN nomine Christi. Anni ejus sunt MCCXXXII. Indictione V. die VII. exeunte Mense Octubris, tempore Gregorii Papae & Friderici Imperatoris. Ego quidem in Dei nomine Ugucio Dadei de Castro Aldice, pro me & pro filiis meis, propria & spontanea voluntate, liberoque arbitrio, pro redemtione animae meae & parentum meorum, do &* B *offero Deo & Ecclesiae Romanae & tibi Domno Raynaldo Domni Papae Subdiacono, Capellano, Massanorum Rectori, & Apostolicae Sedis Legato, recipienti nomine ipsius Ecclesiae Romanae, concedo & trado omnia mea bona praesentia & futura, quae habeo & teneo, vel aliquis pro me habet vel tenet, vel mihi pertinet in* Dioecesi *Ca-*C *stellana, Feretrana, &* Bobiensi: *scilicet Castrum Aifari, & ejus Curtem, Castrum Corneti & ejus Curtem, Castrum Masseti & ejus Curtem, Castrum Montisajusti & ejus Curtem, & partem meam Castri Frageti & ejus Curtem, & ea quae habeo in Villis Montisrotundi, & in Villis de Calance, & Roccbettam, & Castrum de Silvaplana, & Castrum Montis Portiulae,* D *& Castrum de Fonte Clusi, & Castellum Veclum, & Castrum Montisbetolini, & Villam de Rufello, & Castrum de Frisciana & ejus Curtem. Haec omnia praedicta cum omnibus suis pertinentiis, & cum omni jure & actione mihi in dictis rebus competenti & competituro, do & trado tibi dicto Domno Raynaldo Legato recipienti, sicut dictum est, nomine dictae Romanae Ecclesiae. Quae omnia confiteor me possidere nomine ipsius Ecclesiae Romanae, & ad fidelitatem & servitium ejus. Et omni secundo Anno in festo Sancti Pancratii Domno Papae unum Asturem, & unum Cereum unius Librae cerae Plebi Xistini de Massa, nomine Census vel Pensionis solvere promitto. Et hoc ideo dictum est in secundo anno solvere pensionem praedictam, quia frater meus Rayneriis de parte sua debet tantumdem solvere, sicut continetur in publico Instrumento facto per manum Magistri Stephani Notarii. Quam donationem, oblationem, concessionem, & traditionem per me meosque liberos & heredes in perpetuum firmam tenere, & contra non venire, sed ab omni persona legitime defendere & auctorizare cum meis expensis tibi Domno Legato, tuisque successoribus nomine Ecclesiae Romanae promitto & obligo sub poena Mille Marcharum argenti puri & optimi, sollemni stipulatione interpositâ, & poenâ solu-*

ſolutâ, haec omnia praedicta ſint in perpetuum firma & rata. Praedictus Dominus Hugutio hanc paginam verbum dedit ſcribendi.

Hoc actum ad Plebem Xiſtini de Maſſa in praeſentia talium teſtium, ſcilicet Archipresbyteri Plebis Siſtini Rainerii, Domni Galterii nepotis Domni Legati, Bonzii de Valle Vatula, Deuſſalve de Cornano, Deuſſalvi de Plano, Guidonis de Caneto.

Ego Johannes, ſacri Palatii Lateranenſis, & Communis Maſſae Notarius, his praedictis interfui, ſcripſi, complevi, & in publicam formam redegi, & ſignum meum poſui.

Civitatis quoque *Anſedoniae* nomen in antiquorum monumentis occurrit, e cujus ruinis Oppidum Orbitelli in ora maris Tyrrheni ſurrexiſſe creditur. De illa mentionem habet Berettus in nuper laudatis Prolegomenis pag. 207. Evulgavit etiam Ughellius Tom. primo Ital. Sacrae in Epiſcop. Oſtienſibus, ac deinde Margarinus in Bullar. Caſinenſ. Tomo 2. Conſtitution. 25. Diploma Leonis III. Papae, & Caroli Magni Imperatoris, per quod ambo *integram* eamdem *Civitatem, quae ab omnibus vocatur Anſidonia*, donant *Monaſterio S. Anaſtaſii, quod eſt poſitum ad Aquam Salviam*. Verùm Diploma illud omnino ſuppoſiticium mihi videtur. Ignota eſt omnibus antiquis Hiſtoricis victoria Caroli eo in loco, ut ibi ſcribitur, non ſine ingenti miraculo reportata. Ab eorum temporum ritu abhorret, tum Papam, tum Imperatorem conjunctâ auctoritate ejuſmodi dona feciſſe. Ad haec Carolus appellatur *magnificus & praeſens Rex:* tum ſe ſubſcribit hiſce verbis: *Ego Carolus Imperator Auguſtus*, quemadmodum etiam ſubſcribit *Hugo Dux Luxovienſis* vel *Lugdunenſis:* quae aevo illo inaudita ſunt, uti & poena inobedientibus indicta, perſolvenda *Romano Imperio*. Neque Annum ſecundùm Epocham Dionyſianam apponere tunc in uſu fuit, ut alia omittam. Quamobrem donationem quidem praefracte non negarim (Civitas quippe illa exſtitiſſe olim potuit) ſed pertinaciter inſiſtendum non eſt documento illi ſaltem dubio, quanquam Turrigius quoque Part. 2. de Crypt. Vatican. illius fragmenta retulerit, ſcripta, ut is ait, in pariete ſub porticu Monaſterii ejuſdem Romae poſiti. Nam quamvis donationis hujus memoria occurrat etiam in Alexandri IV. Bulla, ab eodem Ughellio editâ, atque altera ſit mihi, nondum evulgata, Gregorii VIII. Papae, in qua ſacro eidem loco confirmatur *Civitas Anſedonia:* attamen quum ſubſequentes Bullae innitantur fundamento incerto Bullae Leonis III. praelaudati, quid certi ex hiſce fluat, non video. Conſule etiam Malavoltum in Hiſtor. Senenſ. Lib. 2. Nam ſi ei hac in re fides habenda, Carolus Magnus donavit *la Terra di Anſidonia* Aedi ſacrae Sancti Anaſtaſii non longe ab eo loco poſitae, qua Anno DCCCCXXXV. a Saracenis vaſtatâ, Alexander III. poſt duo Secula ejuſdem fundos & jura in Monaſterium Romanum Sancti Anaſtaſii *delle tre Fontane* tranſtulit. Vide tandem Chronicon Monaſterii Vulturnenſis in Samnio poſiti, quod evulgavi Part. 2. Tomi prim. Rer. Italicar. Ibi pag. 343. Figura VI. fragmentum chorographicum viſitur, in quo fluvius exhibetur, penes quem jacet *Monaſterium Sancti Petri*. Ex altera parte *Urbs Anſedona*. Tum *Urbs Fidea*. Si certò nobis innoteſceret,

de

de quonam Coenobio agatur illic, ſitum fortaſſe Civitatis *Anſedonae* certius teneremus. At pag. 353. ejuſdem Chronici Deſiderius Langobardorum Rex ſuo Diplomate (quod tamen ſpurium nemo non videat) teſtatur, ſe aedificaſſe *Monaſterium beati Petri Apoſtoli in Valle Tritenſe*, cui in dotem tribuit, *quidquid per Alpes & Colles, quae habentur inter Tritenſem & Pinnenſem, & intra Forcunenſem Comitatum &c.* atque illud donat Vulturnenſi Coenobio. Suppoſiticium, inquam, eſt illud Diploma; antiqua tamen fictio. Et ſiquidem ad hocce Monaſterium ſpectet fragmentum illud Chorographicum, ubi mentio facta eſt Civitatis *Anſedonae*, olim fue-
A rit illa non in Etruria, neque in agro Senenſi, ſed quidem in Veſtinis, ſive in Aprutio ulteriore, atque adeo in Regno Neapolitano. Falco Beneventanus ad Annum MCXXXIII. auctor eſt, Rogerium Regem ſuae ſubdidiſſe poteſtati poſt Materam *Civitatem aliam nomine Anſam*. In eodem Chronico memoratum videas pagin.
B 355. alterum *Monaſterium beati Petri Apoſtoli, ſitum juxta fluvium Sabbati, territorio Beneventano*. Ne hoc quidem in Tuſcia poſitum, ubi tamen *Anſedona* a recentioribus ſita fuiſſe creditur. Conſiſto: immenſam namque navigationem ſuſciperet, qui Italiae Urbes exciſas aut depreſſas ſigillatim recenſere in animum induceret.

DE

DE LEGIBUS ITALICORUM, ET STATUTORUM ORIGINE.

DISSERTATIO VIGESIMASECUNDA.

DISSERTATIO VIGESIMASECUNDA.

Uod est ad *Leges*, quibus post barbaros invectos usa fuit Italia, satis mihi videbar eloquutus in Praefatione ad Leges Langobardicas Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum. Attamen quum Medii, ut ajunt, Aevi Eruditionem universam, etsi ornare pro merito nequeo, delineare tamen aliqua ex parte, & praesenti Opere complecti statuerim: propterea de *Legibus* eâ tempestate adhibitis aliquid adhuc sum commentaturus. *Romanorum Legem* ubique vigentem invenere Gothi, quum primùm sub Theoderico Rege Italiâ potiti sunt, nihilque earum auctoritati detractum voluere, immo sese iis ipsimet subdidere atque attemperarunt. Sublatis Gothis per Justinianum I. Augustum, ipsoque etiam vitâ functo, successere in hujus Regni dominatione Langobardi, tum Franci. Ex quo igitur in Italiam effusa est Langobardorum gens, ea tum odio in Romanorum Imperatores Constantinopoli degentes, suosque fere perpetuos hostes, tum amore peculiarium suorum rituum & consuetudinum, satius duxit novas Leges, quas *Langobardicas* appellamus, condere seu scribere, quàm ad Romanas sese accommodare, veniâ

A tamen factâ antiquis Italiae incolis regendi res suas ad Romanarum normam. Praeterea Franci, suis & ipsi Legibus assueti, hoc est *Salicis*, has in Italiam intulere, atque in usu pro suis moribus ac negotiis retinuerunt. Ad haec quum Carolo Magno Francorum Regi gentes aliae subessent in Germania, aliis addictae

B Legibus, & ex iis in Italiam multi confluerent, atque heic lares figerent, praecipue *Ribuarii*, *Alamanni*, & *Bajuvarii*: impetrarunt & isti, ut secundum proprias Leges liceret eis vivere, & contractus conficere. Quamobrem sex diversae Leges tunc in Italia numerabantur, e quibus unam tantum profitebantur homines, scilicet fere semper suae gentis propriam.

C Hisce accesserunt *Capitularia* non pauca Caroli Magni, ejusque filii Ludovici, ac Nepotum Augustorum, quae commixta nunc habemus cum Legibus Langobardicis: olim verò addita quidem, sed sejuncta ab iis legebantur. Quippe non Langobardicam tantummodo gentem, sed & re-

D liquum Populum Italici Regni eadem obligabant. Denique post Carolini generis Augustos, Guido Imperator, ac deinde Otto Magnus, & aliquot Germanici Imperatores, Leges paucas adjecere Capitularibus iis, ipsas quoque universae Italicae genti impositas atque observandas.

Antiqui Codices MSti, ac praetertim Mutinenses, quibus ego sum usus, Salicam, Langobardicam, Alamannicam, Bavaricam, Ribuariam, atque ipsam Romanam, contractam tamen ac breviatam, distincto ordine complectebantur: atque in iis periti essent eorum temporum Judices ac Jurisconsulti oportebat, ut pro diversa litigantium Lege caussas agitarent atque dirimerent. In supra memorata Praefatione ad Langobardicas Leges versus attuli ex eodem Codice Mutinensis Cathedralis descriptos, quorum primum repeto:

Hunc Heros Librum Legum conscribere fecit
Evrardus prudens. - - - - - - - -

Conjectabam ego, *Evrardum* illum *Heroëm*, idest Principem, quo curante collectae fuerant Veterum Leges in Italia olim usurpatae, fuisse *Everardum*, seu *Eberhardum Forojuliensem Ducem* seu *Marchionem*, Berengarii postea Regis ac Imperatoris patrem, & Gislae Ludovici Pii Augusti filiae maritum. Nunc eamdem conjecturam novo adminiculo confirmatum eo. Postremas ejusdem Everardi Comitis atque Ducis tabulas evulgavit Aubertus Miraeus in Codic. Donation. piar. Cap. 15. non Anno Chr. DCCCXXXVII. ut ille opinatus est, sed Anno DCCCLXVII. ubi Princeps ille inter cetera inquit: *Volumus, ut Unroch* (primogenitus ejus filius) *habeat Librum de Lege Francorum, & Ripuariorum, & Langobardorum, & Alamannorum, & Bavariorum.* En quanti faceret ille Librum hunc, & quàm non immeritò ei tribuisse mihi licuerit earumdem Legum collectionem in Mutinensi Codice memoratam.

A Dixi, Everardum, qui Berengarii Augusti pater fuit, & Cisoniensis Monasterii fundator, *Forojuliensem* quoque *Ducem* sive *Marchionem* fuisse, tum gravibus conjecturis adductus, quas Valesius in Notis ad Panegyric. Berengarii, & Amicus doctissimus Berettus in Dissert. Chorographica, Tom. X. Rer. Italicar. pag. 68. attu-
B lerunt, tum etiam apertissimis aliis documentis innixus; non vero iis, quae Annalista Metensis habet apud Du-Chesnium ad Annum Christi DCCCLXXXVIII. nempe: *Quaedam pars Italici Populi Berengarium filium Everhardi, qui Ducatum Forojulianum tenebat, Regem sibi statuunt:* haec enim indicant quidem, Berengarium
C Ducatui Forojuliano praefuisse, non verò illius patrem. Attamen habemus a Frodoardo Lib. 4. Histor. Remens. *Everardum* hunc ipsum, *Marchionem* fuisse. Immo hos de illo Rhythmos adfert Dacherius Tomo 2. pag. 878. Spicilegii novissimae editionis:

Regibus immensis Evrardus Cisoniensis
D *Creditur aequalis, ut ait Liber Historialis:*
Qui de Nobilium descendens stirpe Virorum,
Dicitur Italiae quondam tenuisse Ducatum.

Habemus Everardum *Marchionem* ac *Ducem in Italia. Comes* etiam in ejus
E Testamento, aliisque in monumentis appellatur. Praeterea Frodoardus idem Lib. 3. Cap. 26. Histor. Remens. Ecclesiae, Epistolas Hincmari recensens, ait, ipsum scripsisse *Viro illustrissimo Eberardo ex Principibus Lotharii.* Non alium heic designari puto, quàm Berengarii patrem, Principem in Italia, ubi Lotharius Augustus degebat.

bat. Atqui exploratum habemus, Everardum ipsum in Italia per annos complures habitasse; ipsumque ejus Testamentum conditum fuit Anno Ch. DCCCLXVII. *in Comitatu Tarvisiano in Corte nostra Musiestro*, hoc est in Urbe Ducatus Forojuliensis, ubi & vivere desiit. Accedit quod ante Annum DCCCXLVIII. Gothescalcus famosus Monachus ob controversias de Praedestinatione Româ in Gallias revertens, apud Eberardum ipsum diversatus, doctrinam suam in Venetiae Civitatibus disseminare coepit. Quamobrem eâ de re certior factus Rabanus Moguntinus Archiepiscopus a *Notingo*, non *Veronensi* Episcopo, sed *Brixiano*, literas & Opusculum ad ipsum Notingum misit, edita ab Ughellio Tomo 3. Ital. Sacr. in Episcopis Clusinis. Literas etiam dedit ad *Heberardum Comitem* in Italia habitantem, significans, vulgatum fuisse Moguntiae, *quendam sciolum, nomine Gothescalcum apud vos manere, qui dogmatizet &c.* In antiquissimo autem Codice, quem Ughellius ad manum habuit, post Opusculum nuper memoratum, subsequitur inscriptio haec: *Item Epistola Rabani Archiepiscopi ad Heberardum Ducem*. Quare quamquam *Comes* a Rabano appelletur *Everardus*, quo etiam nomine in Testamento ipsius donatur: discimus tamen, ipsum apud veteres nomen etiam tulisse *Ducis*. Scilicet qui olim *Duces*, & *Marchiones* fuere, iidem etiam fuere *Comites*, & Seculo praecipue Nono vix aliâ quàm *Comitis* appellatione compellabantur. Ad haec Albericus trium Fontium Monachus ad Annum DCCCLIV. ista tradit: *Hoc Anno Comes Everhardus cognomento Radulfus, Dux Forojulii a Lothario constitutus, Corpus Callisti Papae ab Episcopo Brixiae Notingo* (en cujus Urbis tunc Episcopus iste foret) *impetravit, & in praedio suo apud Tizonium* (scribe *Cisonium*) *Tornacensis Dioecesis attulit*. Satis haec futura forent ad persuadendum nobis, *Eberhardum* Ducatui seu Marchae Forojuliensi usque ad Annum DCCCLXVII. praefuisse. Verùm testem locupletissimum proferre juvat ejusdem veritatis, immo & alterius. Nimirum non *Eberhardo* tantùm, sed & *Hunroco* illius primogenito Marcham eamdem a Ludovico II. Augusto traditam fuisse regendam. Lucem hanc debemus Clariss. viro Johanni Burchardo Menkenio, potentissimi Poloniae Regis & Electoris Saxonici Consiliario, qui Tomo primo Veter. Scriptor. Rer. Germanicar. pag. 90. breve Chronicon evulgavit *Andreae Presbyteri* Itali, quod in Tom. I. hujus Operis Dissert. I. a me recusum habes. Hic autem, ipso Ludovico II. imperante florebat. En ejus verba: *Multam fatigationem Langobardi & oppressionem a Sclavorum gente sustinuerunt, usque dum Imperator* (hoc est Lotharius I. aut Ludovicus II. ejus filius) *Forojulanorum Eberhardum Principem constituit. Quo defuncto Unroch filius ejus in Principatum successit*. Itaque usque ad Annum DCCCLXVII. Forojulii Marchio & Dux fuerit *Eberhardus*: deinde *Hunrocus* ejus filius natu major; illo autem e vivis sublato, *Berengarius* filius natu minor, qui tandem Italiae Rex, & Imperator Romanorum fuit. Ac propterea vides, quam meritò censuerim, ad hunc ipsum Eberhardum referendam esse Collectionem Legum in Mutinensi Codice comprehensam, qua scilicet Populi in civili commercio & in foro uterentur.

Ri-

Ritus autem conficiendi ac promulgandi Leges, non is olim fuit ac nostris temporibus apud nonnullos Regum ac Principum servatus. Tunc enim Leges perpetuo duraturae, ac universo Regno imponendae, non ab uno arbitrio ac providentia Principis, ejusque Consistorii manabant; sed opus erat, ut iis accederet *Consilium* & *Consensus* Ordinum sive Primatum Regni. Singulis ergo annis consueverunt Italiae Reges generalia Regni Comitia habere, plerumque Ticini, & plerumque recurrentibus Kalendis Martiis. Eò hac de caussa confluebant praeter Palatinos, etiam Proceres Regni, hoc est *Duces*, & *Judices*, qui *Comites* sub Francis postea sunt nuncupati, sive Praesides Urbium, & militiae Praefecti. *Episcopi* quoque, praesertim sub Francis & Germanis, coibant illuc, quod & ipsi primas in Populo tenerent, & Regalibus non paucis procedente tempore fruerentur. In iis Comitiis, non secus atque in sacris Episcoporum Conciliis, novae Leges edendae proponebantur, expendebantur. Neque antea illas promulgare mos fuit, quàm eas probasset Procerum coetus, in quo universi Regni, ut ita dicam, mens & voluntas conclusa videbatur. Hunc honorem Populo suo habebant Reges ii, quos nunc barbaros tanta facilitate appellamus, & ego in primis. Jam habet Lector Praefationes Legum Langobardicarum a me evulgatas in Libro supra memorato: eas mecum percurrat. In calce sui Edicti Rotharis Rex haec scribit: *Leges patrum nostrorum, quae scriptae non erant, literis tradidimus, partemque earum Consilio, parique Consensu Primatum, Judicum, cunctique felicissimi Exercitus nostri, augentes constituimus*. Grimoaldus Rex in Prologo suarum Legum & ipse fatetur, se eas sanxisse *per suggestionem Judicum, omniumque Consensum*. Neque aliam rationem tenuit Liutprandus Rex, qui Lib. prim. ait, ea sibi *placuisse una cum omnibus Judicibus de Austriae & Neustriae partibus, & de Tusciae finibus, cum reliquis fidelibus meis Langobardis, & cuncto Populo assistente*. Eadem ipse repetit in aliis Praefationibus ad Libros suarum Legum. Idem quoque a Ratchisio Rege praestitum animadvertes. Sed & Aistulphus Rex testatur, se *convocatis ex diversis partibus Regni nostri Judicibus, communi Consilio* novas Leges *in Edicti paginam affigi statuisse*. Quas etiam Carolus Magnus Italico Regno observandas proposuit, ipse non aliter sanxit, quàm *congregatis in unum Episcopis, Abbatibus, Viris Illustribus*, uti ex ejus Praefatione didicimus. Patrem pariter imitatus est Pippinus Italiae Rex, qui suas Leges statuit, *quum adessent nobiscum singuli Episcopi, Abbates & Comites, seu reliqui Fideles nostri Franci & Langobardi*. Exciderunt Praefationes Legum Ludovici Pii, Lotharii I. Ludovici II. & Guidonis Imperatorum, e quibus nullus dubito, quin paria hausuri essemus, si incolumes ad nostra usque tempora evasissent. Pauca etiam, quae Otto II. Augustus decrevit, in Comitiis Veronensibus stabilita sunt Anno DCCCCLXXXIII. *omnibus Italiae Proceribus convenientibus & consentientibus*. Neque alibi quàm in Comitiis Regni Henricus I. Imperator Leges suas ab omnibus Proceribus *attestatione laudis* confirmatas emisit. Ita dum *Turegi in universali Conventu Langobardorum* Henricus II. Augustus sederet, ait se Legem sanxisse *Episcoporum, Marchionum, Comitum, aliorumque multorum* no-

nostrorum Fidelium Consensu & Auctoritate probatam. Praeterea vide Praefationem Lotharii II. Augusti ad Legem a se editam in Comitiis Roncaliensibus, uti & Radevicum Lib. 2. Cap. 7. referentem Leges, Roncaliae itidem promulgatas a Friderico I. Imperatore, accedente semper Italicorum Procerum Consilio & voto. Neque aliam consuetudinem in ferendis novis Legibus fuisse Francorum, Alamannorum, aliarumque gentium Regibus, tum veterum monumenta, tum Schilterus, aliique Juris publici Germanici Scriptores, multis ostendunt. En ergo quid olim Imperatores ac Reges praestarent, quum indicenda Populo nova quaepiam Lex erat. Nam quod est ad Caesarum nostri temporis in hisce potestatem ac limites, complures eruditorum Libros, in Germania scriptos, consulere Lectoris erit, plura ediscere cupientis.

Quot ergo Legibus pro diversitate gentis uti sinerentur incolae Italici Regni, facultate eis facta a Regibus & Augustis, jam vidimus. Quamobrem unusquisque secundùm suae Legis praescripta hereditates & successiones adibat, contractus conficiebat, se se ac sua defendebat, sacramenta

A praestabat; multas verò secundùm Legem illius, cui inlata fuisset injuria, persolvebat. Audi Pippinum Regem Italiae in Lege IX. *Si latrocinia vel furta, aut praeda inventa fuerint, emendentur, juxta ut ejus Lex est, cui malum ipsum perpetratum fuerit*. Rursus idem in Lege 46. *Sicut consuetudo nostra est, Romanus vel Langobardus si* B *evenerit quod caussam inter se habeant, observamus, ut Romanus Populus successionem eorum juxta suam Legem habeat. Similiter & omnes scriptiones juxta Legem suam faciant. Et quando jurant, juxta Legem suam jurent. Et alii homines ad alios similiter. Et quando componunt, juxta Legem ipsius, cui malum fecerint, componant. Et Langobar-* C *dus illi similiter convenit componere*. Tunc autem morem fuisse, ut omnia fere crimina componerentur, jam supra in Dissert. XIX. *de Tributis* palam feci. Partim laesis, partim Fisco pecuniaria illa poena, in Legibus ipsis statuta, persolvebatur: qua ratione evadebant & ipsi homicidae: neque enim capitale plerum- D que fuit, hominem occidere. Non ingratum, reor, Lectori erit exemplum rei accipere, quod mihi suppeditavit insigne Tabularium Monasterii Ambrosiani Mediolanensis.

Charta compositionis coram Petro Abbate Monasterii Mediolanensis Sancti Ambrosii, in qua Magnifredus de Alebio, pro poena Aldii, ad idem Monasterium spectantis, a se occisi, domum, terras & res mobiles dimittit supradicto Coenobio, Anno 870.

N*otitia qualiter se conjunxerunt Leo Presbiter & Monachus Monasterii Sancti Ambrosii, necnon & Magnefredus de Alebio finibus Valtellina, pertinens ipsius Monasterii, presentia* Petri *venerabilis* Abbatis *eidem Monaste-* E *rio Sancti Ambrosii, & Ambrosii, & item Ambrosii, Judices Civitate Mediolano: aaessent cum eis Leo Argentario filio Grasemberti de Trebuttio, Oldebertus de Lamponiano, Odelfredus filius quondam Iselprandi de Concoretio, Achi-*

Achinaldus Notarius, Bonus de Pariani, Rodebertus & Aupertus Vassalli Sancti Ambrosii, Aribertus Clericus de Sorebate & reliqui. Dicebat ipse Leo Presbiter & Monachus da parte suprascripti Monasterii contra predicto Magnefredus, eo quod ipse Magnefredus in peccatis venisset super quondam Melesone, qui fuit Aldius ipsius Monasterii de suprascripto Vico Alebio, & sic eum occisisset, unde a parte ipsius Monasterii justitia facere deberet. *Sed ipse Magnefredus statim concredens, se professus dixit & manifestavit:* Hoc veritas est; vetare non quero nec possum, quia in peccatis dum me cum ipso Melesone Aldione ipsius Monasterii comisi, sic eum ferivi, unde ipse Melesus mortuus fuit. Sed minime tantùm habeo de mobilibus, unde ipsa compositio dare aut persolvere possum. Sed habeo in aliquantulum de Casellula & terrula mea. Peto, ut eam in quantum est pro ipsa compositione a parte istius Monasterii recipere & habere debatis. Sed in quantum minus est valente de ipsa compositione, dum usque habeo, recipere debeatis de mobilia mea, in quo habeo, usque ad ipsa compositione implendum. *Sicuti presenti ipse Magnefredus per fuste de manu tradavit in manu suprascripto Leoni Presbytero & Monachis a parte ipsius Monasterii presenti pro ipsa compositione habendum suprascripta Casellas & ceteras edificias & terrula vel res suas in tantum quantum ipsa esse debet compositione pro morte suprascripti quondam Melensoni Aldius ipsius Monasterii, quam dicebat occisisset, eâ ratione ut accedant super ipsas Casellas & res quas pro ipsa compositione dederant ad estimandum & habendum exinde a parte suprascripti Monasterii presenti die in tantum, quantum ipsa compositione Legibus esse debent, & in quantum ipsa res minus valuerit quàm ipsa compositione adimplere mobilibus suis, in quo habuerit.*

Hoc actum est ad ipsum Monasterium Sancti Ambrosii, Anno Imperii Domni Hludowici Imperatoris Vigesimo Primo, Mense Novembrium, Indictione Quarta.

Ambrosius Notarius ibi fui.

Abrosius Notarius interfui.

Bonus interfui.

Odelfredus interfui.

Ego Aribertus Clericus interfui.

Ego Odelbertus interfui.

✠ ✠ *Signum manibus suprascriptorum Rodeberti & Auperti interfuerunt.*

Ego Rachibertus Notarius hunc breve scripsi & interfui.

Legem Nonam supra allatam Pippinus Rex hisce verbis concludit: *De ceteris verò caussis communi Lege vivamus, quam Domnus Karolus excellentissimus Rex Francorum atque Langobardorum in Edicto adjunxit.* En ut *Capitularia* a Carolo Magno addita Legi Langobardicae, non Langobardos modò, sed & Romanos, idest Romanae Legis sectatores, Francos quoque, ceterosque Regni Italici habitatores constringebant. Cur tamen *Langobardi* tantum & *Romani*, (idest Italici reliqui, non e Langobardorum semine procreati, sed ab antiquis Italiae incolis profecti) a Pippino memorentur, si quis petat, respondeo, fortassis in caussa fuisse, quod praecipua gens Italici Regni adhuc ex duobus illis Populis constaret. Verùm & sub Pippino Italiae Rege *Franci*, *Bajuvarii*, ac *Ripuarii*, stabilem apud Italos habitationem sibi conquisierant, atque heic stipendia merebant, uti & exterae aliae gentes, quae Italicum coelum patrio prae-

praeferentes, stirpem suam heic propagarunt, iisque tunc datum est, ut suae gentis Lege & ipsi uterentur. Luculentum testem heic habeo Pippinum ipsum Regem, qui in Lege 28. inter Langobardicas statuit: *De diversis generationibus hominum, quae in Italia commanent, volumus, ut ubicumque culpa contigerit, unde fayda crescere poterit, pro satisfactione hominis illius, contra quem culpaverint, secundùm Legem ipsius, cui negligentiam commiserint, emendent*. Ad haec inter Capitularia ipsius Pippini Italiae Regis, edita a Baluzio Tomo I. Capitular. pag. 542. quae tamen inter Langobardicas Leges non recensentur, & aequius fortasse referenda sunt ad Carolum Magnum, hoc in primis commemorandum est. *Explicare debent ipsi Missi, qualiter Domno Regi dictum est, quod multi se complangunt, Legem non habere conservatam. Et quia omnino voluntas Domni Regis est, ut unusquisque homo suam Legem pleniter habeat conservatam: si alicui contra Legem factum est, non est voluntas sua nec jussio*. Quam solicitus esset Carolus Rex de privilegiis seu pactis Italico Populo nuper conquisito servandis, hinc habes. In Regno etiam Francorum plures erant Leges probatae a Regibus, & quibusdam gentibus peculiares, & ab iis passim usurpatae. Ut ergo pateret, quam quisque Legem intra Italiam sequeretur, in contractibus, judiciis, aliisque actibus adhibendam; & ne cui liceret mutatione Legis alios eludere sive in negotiis & successionibus, sive in litibus: unicuique opus erat suam profiteri Legem, secundùm quam regendus in posterum foret. Nondum certior factus sum, an quisquam in Italia, Langobardis regnantibus, Legis suae mentionem in

A contractibus fecerit, quum Langobardi suâ, Itali indigenae Romanâ uterentur. Nullum profecto hujus rei vestigium in Chartis eorum temporum hactenus offendi, nisi quod Clariss. Mabillonius in Appendice ad Tom. 2. Annal. Benedictinor. num. 24. ex apographo tabulas refert, quibus *Manigundis veste Monialium induta, quae visa sum vivens Lege Langobardorum*, Cairatense Monasterium B fundat, & patrimonio donat in *Comitatu Sepriensi*, nunc in agro Mediolanensi, ut in praecedenti Dissertatione vidimus. Sed mihi suspecta est illius Chartae fides ex hoc ipso, quod Legem suam profiteatur: id enim vereor, ut in usu tunc fuerit. C Praeterea Charta illa scripta dicitur *Regnante Domno nostro Liutprando & Heldeprando nostris excellentissimis Regibus, Anno eorum Vigesimo Tertio, Mense Julii, Indictione Quincta*. Haec erroribus scatent. Non iidem fuere anni Regni Liutprando atque Hildeprando. *Et ab Anno XXIII. Liutprandi* abhorret *Indictio Quinta*. Vide supra in Dissertatione XIV. *de Servis*. D Ad haec Manigundis donat eidem Monasterio quaecumque *infra ipsum Regnum Italicum habere visa sum*. Verùm sub Regibus Langobardis audita nunquam fuit *Regni Italici* mentio. Ad posteriora Secula ea dicendi formula spectat, ut exempla ostendunt, quae in Antiquitatibus evulgavi. E Reliqua omitto, atque ad Francos Italiâ potitos descendo.

Nulla dubitatio est, quin sub eis publica confessio Legis viguerit. Lotharius enim Primus Augustus Anno DCCCXXIV. Romae Legem hanc, idest 37. inter Langobardicas promulgavit: *Volumus, ut cunctus Populus Romanus interrogetur, quali Lege vult vivere, ut tali, quali professi fuerint*

rint vivere velle, vivant. Quod si offensionem contra eamdem Legem fecerint, eidem Legi, quam profitentur, subjacebunt. Quantâ verò diligentiâ haec Legis professio eodem ipso Lotharii I. Seculo praestaretur, non satis mihi constat. Nam in tabulis illius aevi fere nunquam occurrit mentio Legis, quam homines in contractibus sequerentur. Opinor ergo huic debito factum fuisse satis professione duntaxat *Nationis*, quae revera exprimi consuevit ipso etiam Saeculo ab iis, qui in Langobardia, sed minime Langobardi origine, versabantur. Nam qui sese inscribebat *ex genere Francorum*, aut *ex genere Alamannorum*, is etiam Legem suae gentis se profiteri significabat. In plurimis autem Chartis ejus aevi mentionem factam Nationis invenias. Exemplum accipe ex pergamena authentica Archiepiscopii Lucensis scripta Anno DCCCLV. his verbis: *Regnante Domno nostro Hlothario Imperator Augusto, Anno Imperii ejus postquam in Italia ingressus est, Trigesimo Tertio, & filio ejus Domno nostro Hludowico idemque Imperator Anno Sexto, X. Kalendas Octubris, Indictione IV. Manifestu sum ego Baldericho, homo Francischo, filio bone memorie Aderichi, quia convenit mihi una tecum Hieremias, gratia Dei hujus sancte Lucane Ecclesie humilis Episcopus, ut inter nos de aliquantula rerum viganeum facere deberemus &c.* Permutationem faciunt, & ad visitanda praedia missi sunt quidam *da parte Adalberti Comis*, idest *Comitis*. Eam quoque in rem non incongruum puto edere Chartam, quam archetypam olim vidi in Tabulario Reipublicae Cremonensis. *Ingelberga*, seu *Angelberga*, & *Angilberga* Imperatrix insigne Monasterium Sancti Sixti Placentiae erexerat, uti toties monui, atque incolendum sacris Virginibus tradiderat, quod postea Anno MCXII. Mathildâ Comitissâ urgente, in Monachorum ditionem ac habitationem cessit. Multa Coenobio huic Angilberga largita fuerat, plura etiam a Ludovico II. Augusto viro suo ad illud in dies magnificentius ditandum impetrarat, atque inter cetera Curtem de *Wardestalla celebrem*, quae nunc *Guastalla* appellatur, titulumque Ducis suo Principi defert. Hanc postea Parthenoni eidem dono dedit, uti constat ex Histor. Eccles. Placentin. Campii. Itaque Anno DCCCLXIV. vel DCCCLXV. missus est ab Imperatore *Gualbertus Episcopus Mutinensis* Wardestallam, ut Petrum quemdam, Mandatarium, ut ajunt, ipsius Augustae in realem possessionem induceret Curtis illius: quo officio is impigre functus est coram multis testibus, quorum Nationem consignatam quoque intueare.

Walpertus Episcopus Mutinensis, Missus Ludovici II. Augusti Engelbergam Imperatricem in possessionem immittit Curtis Guardistallae, Anno 864. vel 865.

IN nomine Domini. Imperante Dominus nostro Hlodohwicus magnus Imperator Anno Quintodecimo, die de Mense Novembris, Indictione Terciadecima, feliciter. Breve recordationis, qualiter Walpertus Motinense Ecclesie Episcopus, *& Missus Domni Imperatoris veniens Wardestalla, habens exemplar*

Pre-

Precepti Domni Imperatoris, *quem ob multimode dilectionis* Auguste Inghelbergae, *jure proprietario Domno Imperator predicta* Cortem *cum Capella & dote sua*, *cum omnibus servis & ancillis*, *ac dominius*, *agris*, *vineis*, *pratis*, *pascuis*, *silvis*, *aquis*, *aquarumque decursibus*, *cunctisque in integrum ab eandem Curtem aspicientibus*, *seo omnibus muvilibus & inmovilibus juxte & legaliter ab eandem pertinentibus perpetualiter habendum concesserat*: *quod exempla relectum eorum presentia*, *quorum nomina subto leguntur*, *idest Tanchredus Capellanus & Consiliarius Domni Imperatoris*, *Giselbertus*, *Adulsus*, *Deusdedit*, *Ragimfredus*, *Ragimbertus*, *Adebbertus*, *Teudericus*, *Petro*, *Atrepaldo*, Amicho ex genere Franchorum, Teuperto ex genere Francorum, Fulcherius ex genere Alamanorum, *Joanace Presbiter*, *Vitale Presbiter*, *Austreverto Presbiter*, *Germano*, Presbiteri ex genere Francorum, *Raperto Presbiter*, Hadebald Diacono ex genere Francorum, *Ilaeberto Diacono*, *Raperto Diacono*, *Urso* Langobardo, *Urso Presbiter*, Luvegiso ex genere Francorum, Adreverto ex genere Francorum, *Grinebertus Notarius*, Inglericus ex genere Alamanorum. *In istorum omnium suprascriptorum presentia post relectum exemplar jam dictus Walpertus Episcopus ex jussionem Domni Imperatoris a parte Domne Ingeberghe Auguste*, *Petrum juris ejus famulum & Ministrum vicem ejusdem Auguste per columnam de domo ejusdem Curtis jam fatum Petrum revestivit jure proprietario*, *sicut in eamdem contenebatur exemplar*.

Actum est haec in predictam Curtem Wardestalla die IV. Kalendas December, *feliciter*.

✠ *Ego Walpertus Episcopus & Missus Doni Imperatoris post acta traditione subscripsi*.

Ego Urso Presbiter supra nominatus interfui.

Ego Johennatius Presbiter supra nominatus interfui.

Ego Roperto Presbiter supra nominatus interfuit.

Ego Germanus Presbiter supra nominatus interfui.

Ego Ildepertus Diaconus supra nominatus interfuit.

Signum manus Anteberti interfuit.

Ego Teudebertus supranominatus interfui.

Ego Giseverto interfui.

Ego Ropertus supra nominatus interfui.

Ego Ragimfrido interfui.

Signum manus Atrapaldi qui interfui.

Signum Inglerixi qui interfuit.

Heic habes ritus eorum temporum minime diversos a nostris. Sed aliâ etiam de causâ apud me multo in pretio est Charta praesens, quod nos manu ducat ad detegendum, addendumque albo Episcoporum Mutinensium Praesulem, quem Gaspar Sillingardus hujus Urbis Episcopus in *Catalogo omnium Episcoporum Mutinensium* edito Mutinae Anno MDCVI. ignoravit, neque Ughellius in Italia Sacra agnovit, utpote qui Sillingardo uni acquiescens, ejus Librum in usum suum convertit. Exhibent Scriptores isti Privilegium a Ludovico II. Imperatore concessum Ernido Episcopo Mutinensi *Decimo Tertio Kalendas Octobris*, *Anno Christo propitio Imperii Domini Ludovici piissimi Augusti Undecimo*. Verùm in membrana ejusdem Privilegii, adservatâ in Tabulario Capituli Canonicorum Mutinensium Notas Chronologicas ita signatas vidi: *Data Decimo Tercio Cal. Octubris*, *Anno Christo propitio Imperii Domni Hludowici piissimi Augusti XV.*

 Indi-

Indictione XI. Habemus heic *Annum XV.* Imperii Ludovici II. Habemus quoque annum eumdem in Charta nuper editâ; sed heic conjunctum cum *Indictione XI.* illic cum *Indictione Tertiadecima*, ita ut mendum in alterutram ex hisce Chartis irrepsisse videatur. Verùm discordia ista, si ex diversae Epochae usu ac diverso Indictionis exordio, ut conjicio, profecta est, facile tollatur. In Wardestallensi Charta nunc producta, Anni Imperii Lucovici II. deducti fuerint ab Anno Romanae coronationis, hoc est ab Anno DCCCL. quo decurrente Mense Novembri adhuc decurrere potuit *Indictio Tertiadecima*. Non enim, ut Pagius censet, eo Seculo nova Indictio ubique in cursu esse incipiebat Mense Septembri. Atque adeo Chartam hanc spectare dicemus ad Annum DCCCLXV. dum certum sit, quod Pagius statuit, eumdem Augustum Romae coronam accepisse die secundâ Decembris Anni DCCCL. At Diplomatis a Sillingardo & Ughellio editi Epocha deducenda videtur ab Anno DCCCXLIX. quo Ludovicus II. a Lothario Augusto parente suo consors Imperii renuntiatus est ante diem XIX. Septembris: ac proinde Privilegium illud datum fuerit Anno DCCCLXIII. dummodo *Indictio XI.* integrum Annum rexerit. Quare habemus, *Ernido* Episcopo Mutinensi *Gualbertum* successisse Anno DCCCLXIV. vel DCCCLXV. Si tabulas insignis Archivi Canonicorum Mutinensium Sillingardus diligentiori curâ excussisset, quod nunc deprehendimus, didicisset & ipse. Scilicet ibi Charta legitur, scripta *Anno XXVI. Ludovici Magni Imperatoris* (& supra a me edita in Dissertatione XIII. *de Hominib. Liberis*) in qua idem *Walpertus* sive *Gualpertus Episcopus Mutinensis* cuidam Johanni terras Ecclesiae suae sitas in Collegaria in emphyteusim concedit. Est is Annus Christi DCCCLXIX. secundùm Epocham Italici Regni. Successorem habuit *Gualbertus Leodoinum*, qui a Sillingardo & Ughellio *Leodoindus* appellatur, cujus etiam Chartam proferre juvat, ex eodem Canonicorum Mutinensium Archivo depromtam, ubi ejus archetypum adservatur. Inde etiam colligi potest ritus profitendi Nationem, quem jam ex praecedenti Charta didicimus. Scilicet in hac altera memoratam videas *Adelburgam Dei ancillam*, hoc est Monastica veste indutam, *quae fuit conjux Auterami Comitis ex genere Francorum*. Hunc fuisse Comitem Mutinensem, opinari liceat. Ejus autem Nationis ideo facta videtur mentio, ut dignoscatur, qua Lege ejus quoque uxor uteretur.

Leudoinus Episcopus Mutinensis Adelburgae Moniali, olim Auterami Comitis Conjugi, in emphyteusim concedit Oratorium Sancti Desiderii, Anno 876.

In *nomine Domini nostri Jesu Christi. Imperante Domno nostro Karolo magno Imperator Augustus a Deo coronato, Anno Imperii ejus Primo, die XII. de Mense Junio, per Indictio Nona. Placuit adque convenit inter* Domnus Leudoinus *gratia Dei* Mutinensis Episcopus, *nec non sed etiam & inter* Adelburga Dei Ancilla, qui fuit Conjux Auterami Comite ex genere Francorum,

A corum, *ut in Dei nomine ego qui su-
pra Adelburga vel meis heredes resede-
re & laborare debeamus in terra vel
casa, seo res sancte Ecclesie Mutinen-
sis, locis, ubi dicitur inter Ramo &
Fredo nec non & Sicla, quod est Ora-
torio Sancti Desiderii de beneficio Hor-
schini, & est per mensura ad perticas
legitimas de pedes duodecim juges un-*
B *decim modium unum, omnia in inte-
grum. Ut diximus, ipse suprascripte res,
qualiter superius legitur, resedere & la-
borare debeamus ego qui supra Adelbur-
ga, quam vel meos heredes ad laboran-
dum, colendum, casas canalibus edifi-
candum, vitis ponendum, pastinandum,
propaginandum & excolendum, fossatas
cavandum, roncandum, adque in ibi-*
C *dem edificias faciendum, & in omni-
bus suprascriptis rebus & casis seu &
Oratorio meliorentur, nam non pejoren-
tur, usque advenientibus continuo annis
viginti & nove isti proximi advenien-
tibus. Et pro ipsi suprascriptis rebus
& casis seu & Oratorio vobis dare de-
beamus in Missa Sancte Marie, quod
est in Mense Augusti, Solidos quinque*
D *tantùm vobis, qui supra Leudoini E-
piscopi, vestrisque successores, quam vel
ad Missis vestris sine omni tardietate
vel neglectum. Et in judicio patroni
stare debeamus ad rectam justiciam fa-
ciendam: & si noluerimus, per potesta-
tem nobis pignorare debeatis sine publi-
ca auctoritate. Penas vero inter nos po-
suimus, ut si exire aut minare aut a-*
E *liqua superposita feceritis, vel neclectum
fecerimus, tam nos suprascripti quamque
successoribus aut eredibus nostris & pro-
batum fuerit, tunc promittimus conpone-
re unus alterius, cui culpa inventa fue-
rit, idest pena nomine in argento Soli-
dorum viginti, & post pena soluto hos
Libelli convenientie, sicut superius legi-
tur, in sua permaneat firmitate. Unde
duo Libelli pari tinore conscripti sunt.
Acto Mutine die, Regni, & Indi-
ctione suprascripta feliciter.*

✠ *Signo manuum Adelburge, qui
hunc Libellum fieri rogavi &
firmavi.*

*Scripto Libello per manum Johanni
Presbitero & Notario sancte Ec-
clesiae Mutinensis, post tradito
complevit & dedit.*

Ita in pergamenâ insignis Ambrosiani Mediolanensis Monasterii Archivi a me inspectâ hae Chronologicae notae praeferuntur: *Hlutharius divina hordinante providentia Imperator Augustus Anno Imperii ejus Vigesimo...... Domni Hludowici Regis filii ejus Anno Quarto, Mense Martio, Indictione XI.* idest Anno DCCCXLVIII. Subscribunt autem testes *ex genere Allamannorum*, & alii *ex genere Francorum*. Altera ejusdem Archivi Charta visitur scripta *Anni Imperii Domnorum nostrorum Hlotharii & Hludowici filii ejus Imperatoris Trigesimo Tertius, & Tertius, Mense Novembrio, Indictione Prima*, hoc est, Anno Christi DCCCLII. si Indictio a Septembri initium sumsit. Nimirum Epocham Regni Italici a Lothario adhibitam heic habes. Ludovici II. ejus filii Epocha deducenda videtur ex Anno DCCCXLIX. quo eum Lotharius pater consortem Imperii renuntiavit, si verum est, quod Pagius contendit, ejusdem Ludovici II. coronationem Romanam ad Annum subsequentem DCCCL. die secundâ Decembris esse referendam. Itaque in ea Charta occurrit *Adelburga relicta quondam Adelgisi de Selanno una cum Simpertus Sculdascio tutore suo, & filia Balderici de genere Allamannorum*. Praeceperat Lotharius I. Augustus, uti supra vidimus, *ut cunctus Populus Romanus interrogetur quali Lege vult vivere &c.* Legis hujus in Urbe ipsa promulga-

tae

tae conſectaria heic intueris. Pariter in additamentis ad Chronicon Caſaurienſe Part. II. Tom. II. Rer. Italicarum pag. 932. habetur Charta Anno DCCCLXVIII. ſcripta, cui ita ſubſcribunt teſtes: *Ego Gregorius filius Leonis de Civitate Roma, Legem vivens Romanam &c. Signum manus Johannis Ducis de Civitate Roma, Legem vivens Romanam &c. Teubaldus Legem vivens Romanam ſubſcripſi. Signum manus Landerici ex genere Romanorum.* Hi vetuſtiores, qui mihi hactenus occurrerint, diſertis verbis Legem ſuam profitentes. Subſequitur in eodem Caſaurienſi Chronico altera Charta Anno DCCCLXXI. exarata, in qua *Siſenandus ex genere Francorum* domos & agros vendit. Teſtes ejuſdem Nationis ſubſcribunt, aſſerentes ſe *ex genere Francorum;* ſed nulla ibi Legis mentio. Nam qui Nationem profitebatur, Legem quoque, ſi nihil aliud addebat, Nationis ejuſdem ſe obſervare fatebatur. Hunc autem uſum indicandae *Nationis* ſeu *Francicae* ſeu *Alamannicae &c.* crebrius in Saeculi X. contractibus obſervatum videas in eum, quemadmodum jam innui, finem, ut ſimul dignoſceretur, cui Legi addicti homines forent. Illuſtris Vaſſi *Alamannicae Nationis* mentio eſt in Charta, cujus antiquiſſimum exemplum reperi inter rudera olim ditiſſimi Chartophylacii Monaſterii Nonantulani. Verùm notas Chronologicas accuratius deſcriptas exoptaſſem: quippe illas nimium claudicare video. Tum apud Ughellium in Epiſcop. Tarviſin. Tom. V. Ital. Sacr. tum in Catalogo Abbatum Nonantulanorum, quem in Diſſertatione LXVII. *de Modis acquirend.* producam, Liutefredus Nonantulanus Abbas Anno DCCCLI. lectus fuiſſe traditur. Verùm nullus alius teſtis laudatur, niſi pergamena ipſa, quam ſum editurus. Itaque dum ſtatuamus, agi heic de Charta ſincera, ejuſque vitia refundenda eſſe in antiquum Librarium: pertinuiſſe eadem potuit ad Annum Chriſti DCCCLXI. vel DCCCLXII. Ludovico II. Auguſto imperante, ac emendanda erunt verba illa *Anno Imperii eorum XXXIV.* Attamen vox *eorum* indicat, excidiſſe nomen *Lotharii I.* ſive is conſors Imperii cum Ludovico patre fuerit, ſive Ludovicum filium ſocium in ea dignitate habuerit. Ita vero ſe habet Charta illa.

Donatio Warti Vaſſi Imperialis facta Monaſterio Nonantulano agri Mutinenſis, ac ejus Abbati Liutefredo, circiter Annum 861.

I*N nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Domnus Imperator Lodovicus divina ordinante providentia Imperator Auguſtus*, Anno Imperii eorum XXXIV. *Tertiodecimo Kalendas Novembris*, *Indictione X. Monaſterio beatiſſimorum Apoſtolorum & Chriſti Confeſſoris Silveſtri ſito Nonantulam in territorio Motinenſe, ubi* Liutefredus Abbas *eſſe videtur. Ego in Dei nomine* Warti Vaſſus Domni Imperatoris, Legibus vivens Allamannorum, *preſens preſentibus dixi: Quiſquis in ſanctis ac venerabilibus locis ex ſuis aliquid contulerit rebus, juxta auctoris vocem centuplum accipiet, & vitam poſſidebit eternam. Ideo ego Warti Vaſſus Domni Imperatoris, dono & offero a die preſenti in antea ha venerabilem locum, ideſt Caſa, Curtem maſſariciam juris mei, quam*

ha-

habeo in loco & in fundo Madio, territorio Veroniense, tam mea porcionem, quamque quondam Teovaldi germano meo, ut dictum est, tam casas cum horto, campis, vineis, pratis & silvis vel omnia & in omnibus quicquid in predicto loco vel inibi circiter ea per singula loca, & casaliam ad ipsa Casa pertinet . . . . & intus Civitate Verona casa in loco . . . . . . a Isachio germ . . . . possessam, & desensatam fuerint . . . . . sanctum hac venerabilem locum in subsidium Fratrum do & offero per presente Cartula, que suprascripte terre . . . . corporalem tibi Liutesredo venerabili . . . . ejusdem Monasterii a parte Monasterii facta est, & me exinde foris expuli & absasito . . . & Monasterium vestrum intromisi per petualiter possidendum. Si vero quod futurum esse non credo, ego ipse, quod absit, aut alius de heredibus ac proheredibus meis, seu qualibet persona contra hanc pagina offersionis me venire aut tam infrangere conaverit, inferet ad partem ipsius Monasterii, quod est pena auri optimi Libre decem, argenti pondera decem, & quod repeterit, vindicare non valeat, sed presens pagina offersionis mee omni tempore inviolata permaneat cum stipulacione subnixa, & bergamina cum atramentario de terra levavi; *Andrea Notarius tradidit scribere rogavi, in qua cubter confirmavi, testibusque obtulit roborandam.*

Actum in Civitate Mantua, in Palacio . . . .

Qui autem *Franci* aut *Alamanni* erant, e ritu dignosci solent, quo utuntur in donationibus atque venditionibus. Nam in signum traditi dominii ac possessionis, *sestucum nodatum*, *wasonem terrae*, vel *ramum arboris*, vel *pergamenam*, vel *calamum cum atramentario*, vel *cultellum &c.* de terra attollentes, emtori aut donatario tradebant. Plurima sunt in Opere isto hujus ritus exempla; attamen heic adferre decrevi nonnulla. E Chartae Ferrariensis pessimè descriptae exemplo haec excerpsi: *Petrus Vasso & Misso Domni Bulgaru Comes de Comiato Cumiaclensis apprehendit guazone de terra, & misit in manibus Romaldelli, dicens: Ecce trado ad per investituram a te per te, ad permanendum in te, & in vestris heredibus & proheredibus in perpetuum &c.* Annus heic desideratur. Berengario I. Italiae Regi inter paucos carus fuit *Anselmus Urbis Veronensis Comes*, uti ex sequenti Diplomate patebit, cujus apographum vetustum in Nonantulani Monasterii Tabulario vidi.

Barengarii I. Italiae Regis Diploma, per quod Anselmo Comiti Veronensi Curtem Duas Robores donat, Anno 910.

IN nomine sancte & individue Trinitatis. Berengarius divina ordinante clementia Rex. Justum ac congruum satis omnino . . . . . dilectissime Conjugis nostrique Regni consortis Berchtile *precibus nostre serenitatis aurem libenter accommodamus. Quapropter universorum sancte Dei Ecclesie nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum comperiat experientia, qualiter dilecta Conjux nostra, nostrique * Kegni consortis Berchtila nostram deprecata est clementiam pro fideli nostro* Anselmo *glorioso* Comite, nostroque Compatre & Consiliario, *ob fidei illius puritatem, quam sepe probavimus, ut ei per hoc nostre auctoritatis . . . . . proprietario nomine Curtem juris Regni nostri, que Duas Ro-*

Robores dicitur, pertinentem de Comitatu Veronense; nec non terras & predium in Rovescello cum Capella, que in onore beati Zenonis ante irruptionem Paganorum in eodem loco constructa erat, concedere dignaremur. Nos verò ejus humilitatis precibus gratanter acclinati, eidem fideli nostro Anselmo glorioso Comiti presatam Curtem nostram, que ad Duas Robores dicitur, cum omnibus rebus & pertinentiis suis, mobilibus & immobilibus, terris videlicet &c. Servis utriusque sexus, colonis, redhibitionibus, seu cum omnibus, que dici vel nominari possunt, ad eamdem Curtem hactenus pertinentibus; predium quoque & terras in Rovescello adjacentes, cultas & incultas, una cum Capella nominata, seu cum omnibus mobilibus & immobilibus cum Pratis &c. theloneis, ripaticis, publicis exactionibus, vel quicquid in Portu & in fundo Rovescelli Regie parti in presenti pertinere A *dinoscitur prefato Anselmo Comiti jure proprietario per hoc nostre concessionis Preceptum . . . . . & de nostro jure & dominio in ejus jus & dominium omnino transfundimus atque donamus ad habendum &c. Si quis igitur &c.*

Signum Domni Berengarii serenissimi Regis.

Ambrosius Cancellarius ad vicem Ardingi Episcopi & Archicancellarii recognovi.

B *Data VI. Kalendas Augusti, Anno Dominice Incarnationis DCCCCX. Domni vero Berengarii serenissimi Regis XXIII. Indictione XIII.*

Actum in Curte Rodingo, in Christi nomine feliciter. Amen.

C Atque hic idem *Anselmus Veronensis Comes* ex *genere Francorum* fuit, ac filius *Waldoriensis*. Testem habeo alteram Chartam, ex eodem Nonantulano Archivo depromtam.

Anselmus Veronensis Comes Monasterio Nonantulano Mutinensis agri Castrum, aliaque donat, Anno 911.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnante Domno nostro Berengario Rege hic in Italia Anno Vicesimo Quarto, sub die de Mense Septembris, Indictione XV. feliciter. Monasterio Sancti Silvestri sito in Comitatu Motinense, loco, *ubi vocabulum est* Nonantulas, *ubi isto moderno tempore* Gregorius *venerabilis* Abbas *esse videtur, & ubi multas res a bonis hominibus delegate sunt: ego quidem in Dei omnipotentis nomine* Anselmus *gratia Dei* Comes Comitatu Veronense, & filius *bone memorie* Waldoriensis Francorum genere *do & concedo & trado atque offero in suprascripto Monasterio beati Sancti Silvestri pro remedio anime mee vel parentum meorum, idest* D *quod Deo & ad ipsum sanctum Monasterium do, cedo ac trado atque offero presenti die obitus mei ad jure ipsius Monasterii, ad habendum ad victum & cibum Monachorum seu pauperum, qui ibidem modo sunt, vel qui pro temporibus ipsum sanctum locum Monastice militaverint; hoc est Casis juris illius proprietatis mee, quod est Castrum unum* E *cum casis & rebus, que mihi suprascripto Anselmus Comes jam ante hos plurimos dies per Cartam donationis pro suscepto Launegildo da Audiberto Diacono, qui Audo vocatur, sancte Veronensis Ecclesie advenit: quas ego habere & possidere videor hic in Comitatu Veronensi in loco & fundo, qui vocatur* Gastro de Nogaria *non valde lon-*

longe a Curte, que vocatur Duas Robores, ab ipsis prenominatis Casis & rebus cum omnia de quantum ibidem habere visus sum. Quod sunt terra cum casas & alias edificias earum super se habente cum Curtis & aliis rebus tam infra eodem Castro, qui nominatur Nogaria, *quamque & de foris ipso Castro insimul adherentem cum casis & rebus, & cum omnia de quantum ibidem habere visus sum, de quantum mihi suprascripto Anselmo Comiti per jam dicta Carta donationis, quas supra legitur, michi Legibus pertinet aut pertinere debet cum omni integritate & pertinentia sua ab ipsis suprascriptis Casis & rebus meis pertinentem vel aspicientem, presenti die obitus mei de meo jure & dominium in potestatem & dominium sit in potestatem Abbati, qui modo est, vel qui pro temporibus fuerint: ad jure ipsius Monasterii habendum, tenendum, & faciendum exinde ipsis casis & rebus, sicut superius legitur, ad regendum & gubernandum, sicut & de aliis casis & rebus ipsius Monasterii facere visi sunt. Et ut hec presens meam paginam offersionis, sicut supra legitur, presenti die obitus mei cum omnia, qualiter superius legitur, omnique tempore in ipsum sanctum locum firmam & stabilem perpetualiter permaneat sine omni contradictione hominum, & ex mea vel heredumque meorum; & si aliquid de heredibus ac proheredibus meis aut quelibet ulla opposita persona hominum post diem obitus mei surrexerit, qui contra hanc meam paginam offersionis ire quandoque temtaverint aut eam isfrangere & contradicere voluerint, tunc componat ipsis heredibus ac proheredibus meis ad jure ipsius Monasterii ipsis hominibus, rebus in duplum, & insuper componat pena aurum optimum Libras tres, argentum pondera sex coactos absolvant, & de hoc quod repetierint, nihil vendicare valeant, sed presens hec meam paginam offersionis, quem ego suprascriptus Anselmus Comes meo bono animo fieri rogavi in eodem sanctum locum, sicut supra legitur, firmam & stabilem permaneat cum stipulatione subnixa. Et quia ego ipse suprascriptus Anselmus Comes* huic membrana insimul cum calamo, seo & atramentario & pinna, & wasone terre, ramo pommis, fistucum notatum, atque & cultellum, & wantos, totum insimul justa Legem meam Francorum de terra levavi: *& Martino Notario tradidi ad scribendum, & testes in qua hic subtus confirmans ad me rogatos obtuli ad roborandum.*

Acto in Civitate Verona feliciter.

Signum ✠ suprascripti Anselmi Comitis, qui hac paginam, sicut superius legitur fieri rogavit ad omnia suprascripta, & ei relectum est.

Signa ✠ ✠ ✠ manibus Betoni Vasso ejusdem Anselmi Comiti & Martinus Vasso ejus, & Isembertus filio quondam Gonberto ex Francorum genere, *testes.*

Ego Petrus Scavinus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Gisulfus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Ildebertus Scavinus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Donatus Scavinus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Rogerius Notarius manu mea subscripsi.

Ego qui supra legitur Martinus Notarius rogatus hanc paginam scripsi & post traditam complevi.

Ejusmodi autem donationi, ut stabilis in posterum foret, curâ Monachorum accessit etiam confirmatio supra memorati Berengarii I. Regis, cujus Diploma ex pervetusto apographo in Tabulario Nonantulani ejusdem Monasterii adtexo.

Berengarii I. Italiae Regis Diploma, per quod Monachis Nonantulanis Curtem Duas Robores eis ab Anselmo Comite donatam confirmat, Anno 911.

A *IN nomine Domini Dei eterni. Berengarius Rex. Noverit omnium fidelium sancte Dei Ecclesie, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum, industria, eo quod* Anselmus Comes Veronensis *per Cartulam oblationis Monasterio beati Silvestri sito Nonantulas oontulerit pro remedio anime nostre & sue, Curtem, que dicitur ad Duas Ro-* B *bores, & predia quedam locata in Portu & fundo Rovescella, una cum Capella ibidem in honore Sancti Zenonis edificata finibus Veronensibus, sub integritate, sicut nos dudum nostre largitatis Precepto eidem Anselmo Comiti jure proprietario concessimus. Ac per hoc duo prefati Monasterii venerabiles Monachi, Petrus videlicet Presbiter & Johannes* C *Decanus per Odelricum nostrum karissimum fidelem & nobilem virum suppliciter nobis . . . . . petentes nostre pietatis clementiam, ut eamdem Cartulam oblationis simul cum prefata Curte Duas Robores & predia sita Rovescello pariter cum jam dicta Capella ad honorem beati Zenonis constructa in integrum, sicut nos hactenus pretaxato Anselmo* D *Comiti per nostrum donavimus Preceptum, ita divino amore succensi nostre confirmationis titulo corroborare dignaremur: Quorum precibus acclinati eamdem Curtem Duas Robores cum omnibus appenditiis suis, casis videlicet, terris, &c. simul cum prediis & Capella, &c. pro ut prefato Anselmo Comiti contulimus proprietario jure &c. per hoc nostrum regale Preceptum confirmamus eidem Monasterio usque in perpetuum ad habendum & commutandum, quatenus Abbas &c.*

Signum Domni Berengarii serenissimi Regis.

Johannes Notarius jussu Regis recognovi.

Data V. Kalendas Novembris Anno Dominice Incarnationis DCCCCXI. Domni vero Berengarii serenissimi Regis XXIV. Indictione V. Decima.

Actum Papiae in Christi nomine feliciter. Amen.

Animadvertas etiam velim, non in Contractibus tantùm homines Salicae, seu Francicae Legis adhibuisse ritus illos *wasonis*, *festuci*, *rami*, *andilaginis &c.*, sed etiam in postremis tabulis: quod tamen rarum mihi visum est in altera Charta ejusdem Anselmi Comitis. Fortasse tamen id factum fuerit, quòd Donationem potiùs quam Testamentum suprema haec ejus voluntas referre videatur. En illam ex antiquo apographo, existente in nuper laudato Archivo, depromtam.

Testamentum Anselmi Comitis Veronensis, omnia sua Monasterio Nonantulano destinantis, Anno 910.

E *IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnante Domino nostro Berengario Rege hìc in Italia Anno Vicesimo tercio sub die de mense Decembrio, Indictione XIV. Dum pius ac Redemptor omnipotens Deus homini in hoc seculo vi-*

vitam concesserit, semper debet illud agere, quod Deo acceptabile est, & purum Deum . . . . in hoc seculo protegente Christo incolumis assistere valeat, & insuper quod melius, vitam possideat eternam, & vocem Domini audire mereatur: venite ad me, qui vestra reliquistis, & me sequuti estis. *Ideoque ego* Anselmus Comes Comitatu Veronense: *manifestum est mihi eo quod absque filiis filiabusque legitimis esse invenior, qui mihi secundùm Legem succedere debeant, propterea previdi ut aliquid de rebus meis juris proprietatis mee, quas hic supter nominatim declaravero, deveniat presenti die obitus mei* in Monasterio beati Silvestri sito in Comitatu Motinense, loco ubi vocatur Nonantula, *ubi multa Corpora Sanctorum requiescunt in pace, & ubi multae res a bonis hominibus delegate sunt, ubi* Gregorius Abbas *Custos & Rector esse videtur . . . . idest quod Deo & ibidem ad suprascripto Monasterio beati Sancti Silvestri presenti die obitus mei do ac trado atque offero ad victum & cibum Monachorum & pauperum. Hoc est Cortes meas nominative, quas ego suprascriptus Anselmus Comes habere videor, que posite sunt in finibus Veronensis locus, ubi vocabulum est Duas Robores. Et addo ibidem in suprascripto Monasterio beati Sancti Silvestri, idest Capella una, & Oratorium Sancti Zenonis, que dicitur sita in Villa, que nominatur Roversella, cum omni ad easdem Cortes & Capellam pertinente usque in fluvio Menago percurrente in Tartaro; & sicut mihi suprascripto Anselmo Comiti per paginam scriptionis Preceptum da Domno & Seniore meo Berengario glorioso Rege advenit ab ipsis prenominatis Curtis & Capella, qualiter superius legitur, una cum terris, casalinis, & sediminas earum, cum Curtis, ortis, & viridario suo,*

A *& cum arboribus & pomiferis, & omnia super astante, cum casalibus massariciis, cum curtis, ortis, areis. A foris verò tam terris aratoriis seu vigris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, salectis, sacionibus, ripis, rupinis, decimis, piscationibus, pensionibus, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, & cum omnia, & ex omnibus casis &* B *rebus ad easdem Cortes & Capella pertinentem vel adspicientem in integrum; ego qui supra Anselmus Comes presenti die obitus mei in predicto sancto Monasterio, sicut supra legitur, do, trado, atque offero pro remedio anime mee, insuper Domno & seniore meo Berengario . . . . Rege, seu successores & antecessores ejus, & pro anima mea, &* C *parentum meorum; ut Abbas, qui pro tempore fuerit in prenominato Monasterio Sancti Silvestri, ut haveant potestatem ad regendum, gubernandum, sicut de aliis Casis & rebus ipsius Monasterii facere visi sunt, secundùm Deum, qualiter melius providerint. Ita tamen ut si aliquis Veronensis Ecclesie, aut quislibet persona surrexerit, que contra* D *hanc meam paginam offersionis seu ordinationis, quam ego Anselmus Comes mea bona & spontanea voluntate fieri jussi, ire quandoque tentaverit, aut eam infregere voluerint pro qualibet ingenio, aut . . . . . suprascriptis omnibus rebus & casis, sicut supra legitur, de eodem suprascripto Monasterio subtrahere quesierint, aut in beneficium dare volue-* E *rint, tunc presentialiter ipse suprascripte res, sicut supra legitur, ad propinquiores parentes meos revertantur, & ipsi habeant potestatem ad ordinandum & disponendum in suprascripto Monasterio, sicut supra legitur, & sicut supra statui & ordinavi. Et si aliter fecerint, judicem habeant Deum omnipotentem. Et si propinquiores parentes mei non fuerint, qui hoc faciant, aut forte*

si tam distulerint facere, tunc volo ego Anselmus Comes, ut Pontifex Tridentinus talem exinde habeat potestatem ordinandi & disponendi de ipsis suprascriptis rebus & casis meis, sicut supra legitur, in predicto Monasterio, sicut supra statui, & mee ordinationis decrevit voluntas. Et si hoc facere distulerit, quod non fecerit, tunc volo, quod intromittat se Pontifex hujus Veronensis Ecclesie, qui hoc faciat, & adimpleat meam ordinationem, sicut supra statui & ordinavi in predicto Monasterio. Nam non exinde subtrahere querat de predicto sancto Monasterio, quod volo ut ibidem permaneat, sicut supra statui & ordinavi. Et si facere distulerit & non fecerit, aut forsitan subtrahere voluerit, tunc volo ego Anselmus Comes, ut Pontifex Mantuanensis Ecclesie habeat potestatem ipsis Casis & rebus ad ordinandum & disponendum in eodem suprascripto Monasterio, sicut mea decrevit voluntas, & supra statui. Et si hoc facere distulerit & non fecerit, aut subtrahere quesierit, volo ut intromittat se Pontifex Brixiane Ecclesie, ut ipse ordinet & disponat in predicto Monasterio secundùm meam ordinationem, sicut supra statui & ordinavi, ad jure ipsius Monasterii suprascripti ad habendum proprietario nomine, ut supra dixi. Volo ut sic permaneat presenti die obitus mei, sicut supra statui & ordinavi, absque ulla contradictione hominum & heredum vel proheredum meorum, sicut supra legitur. Et ut hec presens mea pagina offersionis & ordinationis mee, sicut supra statui & ordinavi, presenti die obitus mei in eodem suprascripto Monasterio, sicut supra legitur, firma & stabilis, inconvulsa & inrevocabilis perpetualiter permaneat cum stipulatione subnixa. Et quia ego suprascriptus Anselmus Comes hanc membranam una insimul cum calamo seu & atramentario, wasone terre, ramo pomis, cum fistuco nudato, atque culteilum, & wantone, totum insimul juxta Legem meam Francorum, de terra levavi: *& Martino Notario tradidi ad scribendum, & testibus similiter ad me rogatis obtuli ad roborandum.*

Actum in Civitate Verona feliciter.

Signum ✠ suprascripto Anselmi Comiti, qui hanc paginam, sicut supra legitur, fieri rogavit ad omnia suprascripta, & ei relectum est.

Signa ✠ ✠ ✠ Helie Vicecomitis, & alius Helie Nepotis ejus, & Bernardi item Nepotis ejus ex Francorum genere, *testes.*

Signa ✠ ✠ Gummerichi, & Mileadelmus Sculdasius, Vassi ejusdem Anselmi Comitis, testes.

Ego Petrus Scavinus in hac pagina rogatus manu mea subscripsi.

Ego Amelbertus Notarius rogatus manu propria subscripsi.

Ego Robertus Notarius rogatus manu mea subscripsi.

Ego Audebertus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Gisemundus rogatus manu mea subscripsi.

Ego Luvemperto de Straustias, & Teupaldo de ipso loco, & Grauso de Antea rogati testes.

Signa ✠ ✠ Gisulfo, & Pedelbertus de Turre.

✠ Ego suprascriptus Martinus Notarius rogatus hanc paginam, sicut supra legitur, scripsi, tradidi & complevi.

Professio autem Legis, ac potissimum Nationis ad originem Familiarum dignoscendam potissimùm inservire consuevit. Exemplum accipe. Situm olim erat in Marchia Tarvisina Monasterium Campi Sion, vulgo

go *di Campese*, juxta fines Tridentini agri, cujus nunc levis imago superest. In insignis Monasterii Sancti Benedicti Padolironensis Tabulario Charta adservatur, scripta Anno MCXXVII. in qua *Tiso Novellus* (unde Nobilis Familia Patavina de Campo Sancti Petri) *Albericus de Romano*, ac alii, Henrico Abbati Monasterii Padolironensis subjiciunt, ac regendum tradunt Campense illud Coenobium. Hic idem *Albericus* in altera Charta Anno MCXXV. exaratâ, una cum *Cuniza* conjuge sua, eidem Campensi Monasterio aliquot fundos est elargitus. Albericus *Nationem & Legem Salicam* profitetur, Cuniza uxor *Langobardam*. Heic sane habemus unum ex antiquioribus Familiae de Honaria, sive de Romano, quae tres Eccelinos & Albericum enixa est, ob crudelitatem praecipue famosos in Historia Patavina, Veronensi, ac Tarvisina. Gerardus Maurisius in Histor. de Reb. gest. Eccelini, Tomo VIII. Rer. Italicar. ait: *Quidam Dominus Eccelinus fuit pater cujusdam Domini Alberici*, ad quem Albericum referenda omnino est Charta nuper indicata. *Qui Albericus fuit pater Domini Eccelini. Et hic Eccelinus* (scilicet Balbus) *pater fuit alterius Do-*

A

mini Eccelini (idest Monachi) *patris praesentium Dominorum Eccelini* (hoc est, Tertii saevissimi Tyranni) *& Alberici fratrum de Romano*. Quum ergo Albericus ille Primus Nationem & Legem *Salicam* profiteatur, Germaniae inferiori, aut Franciae tribuendi sunt illius Majores. In altera Charta Anno MCLIV. scriptâ

B

Eccelinus Balbus una cum *Cuniza matre* sua contractum facit cum eodem Padolironensi Monasterio: hanc autem *Cunizam* nuper vidimus *Alberici de Romano* senioris uxorem. Ceterum *Nogariae Castrum* celebre supra memoratum in Charta jam edita donationis Anselmi Comitis, post multos annos *Bonifacius* Marchio, postea

C

Dux Tusciae, magnus helluo bonorum Ecclesiasticorum, sub specie Feudi vel Emphyteusis, a Nonantulanis Monachis accepit; eique etiam dominata est ejus filia *Comitissa Mathilais*, ut prodit Donizo Monachus in ejus Vita Lib. 2. Cap. *6.* & *9.* Tomo V. Rer. Italicarum. In eodem Castro Monachi ipsi Nonantulani Ec-

D

clesiam Sancti Silvestri Anno MLXXXVIII. evicerunt: quod prodet subsequens Charta, ex eodem Nonantulano Archivo, ubi autographum adservatur, desumta.

Mathildis inclytae Comitissae Charta, per quam Monachis Nonantulanis dimittit Ecclesiam Sancti Silvestri in Castro Nogariae sitam, Anno 1088.

IN *nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Anno ab Incarnatione ejusdem Millesimo Octuagesimo Octavo, V. Kalendas Marcii, Indictione XI. Manifesta causa est mihi* Matildae, *Dei gratia si quid sum*, filiae quondam Bonefacii *incliti* Marchionis, *quod propter Dominum, & anime*

E

mee remedium ac meorum parentum promitto atque exspondeo, si unquam in tempore ego vel mei heredes ac proheredes agere aut causare presumpserimus, vel agere aut causare presumpserimus, vel agere consentientes fuerimus, vobis Johanni Praeposito, & Adierio Avocato Ecclesie Sancti Silvestri site Nonantula,

tula, vel vestris successoribus a parte A
predicte Ecclesiae, vel adversus predictam Ecclesiam, idest nominative Ecclesiam Sancti Silvestri sitam in Castro Nogarie, *cum omnibus terris, casis, campis, pratis, silvis, & piscationibus, & omnibus pertinentiis, & nominative sicuti ante hos dies & annos habite seu detente fuerunt a jure ipsius Ecclesie per concessionem & lar-* B
gitatem quondam Richilde *inclite* Comitisse, *seu per suprascriptum* Bonefacium & Beatricem genitores meos. *Et nominative Mansum de Boniza Galiarda, & omnibus pertinentiis ad predictum mansum, seu etiam clausuram de Mercato, & clausuram de Valle Cederano, quas Wido & Berta Baila habuerunt & detinuerunt, de quibus ex* C
jurejurando definitum est per Marcum Clericum de Sancto Petro ante detentas fuisse per Johannem Presbiterum de Nonantula ipsius Ecclesie de Nogaria; & me exinde warpivi, & absentem feci. Dicendum, mibi aliquid exinde pertinere debet sive per scriptum, sive sine scripto, sive per quocumquevis ingenium: Et si de meo dato aut facto exinde in D
aliam partem apparuerit cuiquam dedisse aut fecisse, vel in antea ego vel mei heredes dederimus aut fecerimus, & auctores & defensores omni tempore de suprascriptis rebus, qualiter supra legitur, non fuerimus, tunc componere promittimus predicte Ecclesie Sancti Silvestri de Nonantula suprascriptas res in duplum sicut pro tempore meliorate fuerint aut E
valuerint sub extimatione. Et nec mihi liceat ammodo ullo tempore nolle, quod semel volui, sed quod hic a me semel factum vel conscriptum est, sub jurejurando inviolabiliter conservare promitto cum stipulatione subnixa.

Actum in Castro Nogariae.

MA TIL
DA DI
GRA SI
QD EST

Ego Azzo Causidicus & Advocatus subscripsi.

Signa ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ *manuum Maginfredi de Sorbaria, atque Bernardi filii ipsius, Bernardi de Parma, ac Sassi de Bibianello, Ser Lanfranci de Sancto Marco, qui in his omnibus, ut supra legitur, testes interfuerunt.*

Johannes Notarius sacri Palatii, hujus promissionis & obligationis Cartule scriptor, post traditam complevi & dedi.

Redeo nunc ad *Anselmum Comitem Veronensem*, qui non diu supervixisse videtur donationibus supra memoratis: nam modico post tempore in eodem munere subrogatum invenio alterum, cujus nunc mihi mentio facienda. Adservatur in eximio Parthenone Sanctimonialium Venetarum Sancti Zachariae antiquum Regestum, in quo leguntur multa illustris loci vetera monumenta. Inde ego excerpsi partem Donationis Anno DCCCCVI. ab Adelardo Episcopo Veronense factam Ingelfredo gente Alamanno, habitatori in Foro Julii, hisce verbis: *In nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnante Domno Berengario Rege hic in Italia Anno Nonodecimo, sub die primo Mensis Septembris, Indictione.... Dilectissimo atque amantissimo michi semper Ingelfredus ex gente Alamannorum, qui habitaturus in fine Furijulanense, amicus michi fideliter servire visus est. Ego in Dei omnipotentis*

tentis nomine Adelardus venerabilis Episcopus sancte Veronensis Ecclesie, Amicus & Donator tuus, presens presentibus dixi &c. Ei ergo Chartam donationis facit *de omnibus rebus illis, quas michi advenit da Wikerio, & site sunt ipse res in Comitatu Montis Siligani, seu in Cona, aut in Montanana, seu in Petriolo &c.* Mos autem erat (Lege etiam 14. Langobardor. Ludovici Pii Augusti idem sancitum fuit) ut quando testes ejusdem Nationis haberi poterant in celebrandis contractibus, ii adhiberentur, non verò alterius. Itaque eidem Chartae ita subscribitur. *Ego Adelardus Episcopus sancte Veronensis Ecclesie hanc Cartam donationis a me facta subscripsi. Sinibaldus ex Almannorum genere, filius bone memorie Tobaldo de Saltus. Ingoni filio ex Almannorum..... Milo ex genere Francorum. Altekeno filius Dominico ex Comitatu Ceneza*, idest Cenetensi. Qui heic dicitur *Milo ex genere Francorum*, idem omnino fuisse videtur ac *Milo* egregius vir, Berengarii I. Augusti alumnus, qui & ejus mortem Liutprando teste Lib. 2. Cap 20. Histor. viriliter ultus fuit. Nisi idem sit, certe ad ejus familiam spectare videtur *Milo Marchio* (idest Veronensi, ut opinari licet, Marchiae Praefectus) qui Anno Christi DCCCCLV. supremis tabulis suis ingentem copiam bonorum elargitus est eisdem Sanctimonialibus Venetis Sancti Zachariae. Tabulas ipsas vidi in antiquo Regesto praelaudati Coenobii, illasque antea evulgavit Ughellius Tomo V. Ital. Sacrae in Episcop. Veronensib. ubi is dicitur *Milo Marchio filius bonae recordationis Manfredi, qui Lege Salica vivere visus sum.* Neque immerito Milonis istius Marchionis aut heredes, aut descendentes fuisse censentur *Comites* olim *Veronenses*, qui postea *Comites de Sancto Bonifacio* appellati fuere. Nam in eodem Tabulario Veneto Sancti Zachariae Chartae existunt, quibus Anno MLV. *Bonifacius, Henricus, & Obertus germani, filii quondam Uberti Comitis* pollicentur, se quotannis tradituros Monasterio quinquaginta modios tritici pro redituum dimidio quod reliquit *Milo Marchio* in suo testamento. Eodem Anno MLV. *Berta filia quondam Arduini Comitis, conjux quondam Uberti Comitis*, sese obligat ad modios vigintiquinque eidem Monasterio persolvendos. Tum ipso Anno *Henricus Comes Veronensis* (idem, ut puto, qui supra) & ipse alios viginti quinque modios annuos se daturum promittit, *secundùm ordinationem Milonis Marchionis proavi sui.* Ita scriptum in Indice Chartarum, neque enim Chartas ipsas ad alia intentus scrutatus fui. Ibi quoque pergamena ad Annum MLXXXIII. referebatur, in qua *Albertus de Roncho filius quondam Uberti Comitis* modios octodecim persolvendos a se agnoscit propter portionem, quae sibi contigerat de bonis *Milonis* quondam *Marchionis*. Verùm haec omnia subtiliore examine indigent, quum apud Ughellium in Episcop. Veronensib. Charta legatur Anno MLXII. exarata, in qua occurrit *Milo filius quondam Ugonis Veronae Comitis, qui professus sum ex Natione meâ Lege vivere Romana.* Si vera haec sunt, suspicionem ingerere possunt, Comitatum Veronensem minime in una Familia fuisse continuatum.

Redeo ad *Ingelfredum ex genere Alamannorum*, cui Adelardus Veronensis Antistes donationem fecit. Is postea *Veronensium Comes* a Berengario I. Italiae Rege constitutus est, perspicuo

ſpicuo indicio, ipſum in aula quoque Regis multum gratiae ſibi conquiſiiſſe, quando cariſſimam omnium Urbem Berengarius illius regimini commendavit. In Chartario nuper laudati Coenobii Veneti Sancti Zachariae ſupremae illius tabulae leguntur, Anno DCCCCXIV. confectae. Ex iiſdem haec pauca decerpſi: *In nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Regnante Domno noſtro Berengario Rege hic in Italia Anno Vigeſimo ſeptimo, ſub die Menſe Decembris, Indictione Tercia feliciter. Monaſterio Sancti Zacharie Puellarum, qui eſt conſtructus in finibus Venetiarum non longe a Pallatio de Rivoalto, ſanctum & venerabile locum. Ego quidem in Dei omnipotentis nomine Ingelfredus gratia Dei Comes Comitatu Veronenſe, & filius bone memorie Grimaldo ex Alemannorum genere &c.* Ibi multa largitur eidem Parthenoni: ſibi tamen, ac *Ettingo* filio ſuo, dum in vivis fuerint, reſervato eorum dominio; *ut uſque dum ego quidem ſupradictus Ingelfredus Comes, & Ettingo filio meo in hoc Seculo advixerimus, omnia in noſtra ſit poteſtate ad judicandum & ordinandum &c.* Quod verò attinet ad Chartam Adelardi Epiſcopi Veronenſis, ſcriptam *Anno XIX. Berengarii Regis*, hoc eſt Anno Chriſti DCCCCVI. omittendum non eſt, ejus ope Chronologiam Epiſcoporum Veronenſium vitiatam, ut mihi videtur, reſarciri poſſe. Si Panvinio, Pereto, & Ughellio fides, circiter Annum DCCCXCI. *Adelardus Epiſcopus* vivere deſiit, & ſucceſſorem habuit *Adelbertum*: hoc autem e vivis ſublato, Cathedram Veronenſem tenuit *Notherius II.* Atqui nos e Charta ſupra memorata habemus, Adelardi vitam ſaltem ad Annum DCCCCVI. productam fuiſſe. Praeterea *Adelbertus* ille, donec certiora monumenta adferantur, expungendus eſt e catalogo Antiſtitum Veronenſium. *Adelbertus* quidem *Epiſcopus* in monumentis ejuſdem temporis celebris eſt, ſed Bergomati Eccleſiae praefuit. Ac proinde veri puto ſimilius, Adelardo vitâ functo e veſtigio ſucceſſiſſe *Notherium*. Sed & hic *Notecherius* potius eſt appellandus: neque eum *Secundum* vocare ego auderem, quum juſtae cauſſae adſint ſuſpicandi, *Notherium Primum*, quem Anno DCCCLVI. ſine ullis tabulis Epiſcopatu Veronenſi auctum tradunt, non alium fuiſſe a *Notecherio* Adelardi ſucceſſore. Ad hunc autem ſpectat Charta, quam in Regeſto ſaepe laudati Monaſterii Veneti Sancti Zachariae adſervatam ſub oculis habui. Priora illius verba, argumento huic congrua, audire neminem pigebit. *In nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Regnante Domno noſtro Ugo Rege hic in Italia Anno Primo, ſub die primo Kalendas Auguſti, Indictione Prima feliciter. Monaſterium Sancti Zachariae Prophete, ſito in Venetias. Ego in Dei omnipotentis nomine Notkerius Epiſcopus ſancte Veronenſis Eccleſie, & filius bone pie recordationis Adelmari ex Longobardorum genere, do trado atque offero pro remedio anime mee, vel bone memorie Ingelfredo Comes in ſupradicto Monaſterio &c.* Sed heic vitium eſt in notis Chronologicis. Amanuenſis enim incaute a *die prima* & *Indictione Prima* deceptus, *Annum* etiam *Primum* conſignavit, niſi ego prae feſtinatione has perperam deſcripſerim. Scribendum ibi *Anno Tertio* aut *Secundo*, & referenda eſt Charta ad Annum Chriſti DCCCCXXVIII. Dixi adhibitos fuiſſe teſtes ejuſdem Nationis, quotieſcumque haberi in promtu poterant, idque luculentius intelli-

lige-

ligemus e Charta, cujus antiquum apographum vidi in Tabulario Archiepiscopii Lucensis. *Hubertus Tusciae Marchio*, filius Hugonis Italiae Regis, *Salicam Legem* profitebatur, quum e Francorum gente descendisset. Proinde in ejus contractibus Salicos testes invenias, ac praecipue in subsequenti.

Hubertus Tusciae Marchio aliquot aedes & agros vendit Teudimundo filio Fraolmi, Anno 952.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi Dei & eterni. Anno ab Incarnationis ejus Nomgentesimo Quinquagesimo Secundo, Quinto Nonas Magii, Indictione X. Manifestus sum ego* Uberto Marchio, Legem vivente Saliga, bone memorie Donni Ugoni Regi, *quia* secundo Legem meam atramentario, pinna, & pergamena de terra lavavi, *& Arnifridi Notario ad scribendum tradidi, per* wasone terre, & fistucum nodatum, seo ramum arboribus, adque per cultellum & wantonem, seu andilanc: *& sic per hanc Cartula* justa Legem meam Saliga, *vindo, dono, trado, cedo adque transfundo, & mitto in potestate tua Teudimundo filio bone memorie Fraolmi, idest quinque casis & rebus juris mei illis massariciis, quas abeo in loco & finibus ubi dicitur Pozeuli, que una ex ipse casa & res massariciis regere videtur per Flaiperto Massario, secunda verò per Urso, tertia verò per Petrus, quarta per Teutio, quinta verò regere videtur per Cerbonio Massario. Simulque & vindo tibi idest undecim casas & rebus juris meis illis massariciis, quam abeo in loco & finibus, ubi dicitur Porcari, una ex ipse casa &c. Ita & vindo tibi idest inter terra & silva illa seo Padule, qui vocatur Clusa, & Quinto, seo Oliveto, adque Teulaja, que de predictas casis & rebus massariciis &c. Tibi eas vindo, dono, trado, cedo, adque transfundo, & mitto de juris dominationis mei in juris dominationis tue, & per ec omnia suprascripta mea venditio, donatio, traditio, quas tibi venundavit, recepit ad te pretium argentum Libras quinquaginta in presinito, & deliberatum pretium, & dum ipsum pretium per manibus accepisset me qui supra Uberto Marchio, ex ipsis casis & rebus foris warpivit, & exitum fecit, & tibi qui supra Teudimundo tuisque eredibus intromisi &c. Hanc cartulam venditionis & traditionis mee tibi qui supra Arnifridi Notario ad scribendum tradidit, & scribere rogavit, & testibus obtulit roborandum.*

Actum Curte, que dicitur Aurane.

Ubertus Marchio in hac Cartula a me facta subscripsi.

Signum ✠ ✠ ✠ *manus Atenolfi, & Bernardi, adque Gu.....* Lege viventem Saliga testis, *& pretio dante viderunt.*

Signum ✠ ✠ ✠ *manuum Saligi, Ingelberti, seo Inghilelmi,* Legem viventem Saliga testis, *& pretio dante viderunt.*

Ego Arnifridi Notario &c.

Atque ista confer cum iis, quae de Huberto Salico Marchione Tusciae attuli in Antiquitatib. Estensib. Par. I. Cap. XV. *Ripuariae* quoque Legis aliqua est mihi facienda mentio, quam professi sunt Populi ad Rhenum inferiorem considentes. Rara vestigia in Italicis Chartis oc-

A currunt adhibentium hanc Legem: occurrunt tamen. Ac praesertim inter Nobiles Dynastas ex Ripuaria regione in Italiam translatos memoratus fuit Ughellio, Florentinio, & mihi quoque supra in Dissertatione VI. *de Marchionibus*, *Bonifacius Marchio filius Alberti Comitis, qui professus est Legem vivere Ribuariorum*. Hunc Anno Christi MII. in Tusciae regimine successisse Hugoni Magno Marchioni opinatus est Cardinalis Baronius in Annalib. Ecclesiasticis. Sed uti in eâdem Dissertatione animadverti, sine bonis tabulis Bonifacius Alberti filius Etruriae Marchio reputatus est: certumque reor, Baronium a vero discessisse, quum Bonifacium eumdem nobis obtrusit germanum fratrem laudati Hugonis Marchionis; quippe Hugo Huberti natione Salici filius fuit; Bonifacius autem Alberti sive Adelberti, natione Ribuarii. Age verò, quis iste *Albertus* seu *Adelbertus Comes* fuerit, inquiramus. B Est mihi exemplum Chartae ob vetustatem attritae, quam Joseph Antenor Scalabrinius Ferrariensis, antiquitatum studiosissimus scrutator, in Tabulario Monasterii Bononiensis Sancti Stephani vidit. Qualiscumque sit, digna sane est, quae tenebris eripiatur.

Donatio terrarum Monasterio Sanctorum Bartholomaei & Savini, sito in agro Bononiensi, vico Mussiliano, facta ab Adelberto Comite, & Bertilla Comitissa conjugibus, Anno, ut videtur, 981.

C *In nomine .... intrante Augusto. Regnante .... Imperatore .... Indictione VII..... Anno p.... Augustus filius Dono Octonis Imperatoris, scilicet Anno Imperii ejus ....* Comes & Bertilla *Dei misericordiâ* Comitissa, *hanc traditionem & concessionem concedere dignemini, ut Deus .... in nostro Monasterio, qui est in honorem Sancti Bartholomei Apostoli, & beati Savini Martiris ...... genitricis Marie, & beati Ambrosii Confessoris, & aliorum Sanctorum, quod nos facere cupimus & obnixe desideramus, ad utilitatem Monachorum servientium Christi die & nocte ..... salmodus referendum Deo creatori nostro pro nostris peccatis, ab oratione non recedentes ..... & semper & assidue exorent, ut Dei omnipotentis medelam & requiem sempiternam in tremendo die Judicii misereri dignetur animabus pro* Domna Gualdrada, que fuit gloriosa Comitissa, *&* *pro* Domno Teobaldo, qui fuit Dux & Marchio, genitore & genitrice meis: *sicque pro animabus &* Bonifacii *&* Walfredi *&* Adelberti filiorum nostrorum, *pro animabus omnium heredum nostrorum. Hic vero presentialiter elegimus & concedimus atque in dicto ..... Dei voluntate & de rebus quas predicto Monasterio concedimus in nullo* D *homine nec vendere nec donare nec appo... nec .... Monachorum .... concedimus ... ipso Monasterio jure proprietario ... nostras Vineas circa ipsum Monasterium & Oratorium in quo ortum pro oleribus, pistrinum, & coquina, & cetera que necessaria sunt: finis de suprascriptis vineis, quas concedimus, esse videtur, ab uno latere Lavino .....* E *jura in donnicata & .... terra vin .... & arat .... in ipso fundo Musiliano, que recta & laborata .... cum filiis & filiabus*

A *liabus suis, excepto Johanne Cuka filio suo, alia omnia & ex omnibus super eis, qualiter superius legitur, cum servis & ancillis, omnia in integrum. Atque concedimus in suprascripto Monasterio omnia & ex omnibus terram vineatam & aratoriam, que recta & laborata in supradicto Musiliano . . . . per man . . . . Martino filio suo, &* B *in fundum Vinti. Similiter omnia & ex omnibus in integrum que acquisivi per cartulam venditionis da Ildrada, quod vocatur fundo Cignaulo, sit concessum in supradicto loco, pecia una terre ubi Ecclesia edific . . . . mansione. Necnon pecia una terra, quam acquisivit in supradicto fundo Cignaulo, quas in suprascripto Monasterio concessi per re-* C *medium anime sue: & terra illa, que est in loco qui vocatur Pra Casigno & in supradicto fundo Cignaulo, omnia & ex omnibus concessum a supradicto Monasterio in integrum. Seu & infra Plebe Sancte Marie Matris Christi in fundo Lupolito, omnia & ex omnibus, que nobis pertinent de Curte, que vocatur de Linare, cum omnia super se & in* D *se habente in integrum, una cum terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, salectis, arbustis, arboribus pomiferis, divisis quam . . . . àquis, rupinis, usibus aquarum, fontibus, cultum & incultum, omnia & ex omnibus, qualiter superius legitur, sic concessum in supradicto Monasterio Sancti Bartholomei Apostoli, omnibus qualiter* E *superius dictum est, damus & . . . . utilitatem predictorum Monachorum, ut possint, qui inibi Deo ordinati fuerint, vivere & cibum sumere & allere, ita ut nostra, quorum supra dictum est, possit vita concedi, in nostra sit potestate regendi & agregandi & . . . . . misericordia Dei omnia, qualiter superius legitur, in honore Monachorum servientium, & post nostrum obitum, quando Domino placuerit, deveniet in potestate heredum nostrorum similiter gubernandi & regendi in honore Monachorum. Et si autem, quod avertat Deus, aliqua occasio vel prava contemptio, instigante antiquo hoste . . . . heredibus emendentur; & quicquid in ipso Cenobio sancto & Oratorio datum, offertum, oblatumque fuerit, sit in potestate supradicti* Petri Presbyteri & Abbatis, *& Monachorum ipsius sancti Monasterii, ubi pauperes & peregrini refetionem habent. Mundiburdium vero ab avaris & pravis hominibus in nostra sit potestate defendere, & solatium prebere in ipso sancto Monasterio, & in ipso Abbate omni tempore sine obstaculo & impedimento adversorum hominum & pravarum gentium, semper maneant quieti & securi a nobis & a nostris heredibus. Et si aliqua controversia & superstitiosam causam in ipso sancto Cenobio vel super ipsos Monachos adversa . . . . . de his omnibus, que pro animabus nostris dedimus, sciant esse composituros in ipso sancto Monasterio & ipso Abbatti & Fratribus Deo servientibus, eorumque successoribus, auri optimi Libras triginta. Nos denique* Adelbertus *Dei misericordiâ* Comes, *&* Bertilla *Christi clementiâ* Comitissa, secundùm nostram Legem Rubuariam *facere nitimur defensionem. Hec omnia, que superius diximus, omni tempore in perpetuum maneant, & lux indeficiens sit nobis. Et si aliquis de heredibus ac proheredibus . . . . contrarietatem comiserit, aut minuare conaverit, vel distruere vel frangere voluerit, cum Deo vivo & vero eternam haveat altercationem, & cum Angelis & Archangelis, & cum omni militia celestium reddat rationem in die Judicii.*

Actum in dicto Vico Panigale, Indictione supradicta Nona.

Signa ✠ ✠ ✠ ✠ *manuum supradicti* Adelberti Comitis, *&* Bertille *jugalis* Comitisse, *&* Bonifacii, *&* Walfredi germani, *qui hic Cartula donationis consenserunt, & manus posuerunt, sicut supra legitur, rogaverunt, & omnia eis relecta est.*

Signa ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ *manuum Wido filio Geremie*, Natio Francorum, *& Johanne de Pelegno de Elena , & Antonino, & Petro Medicus, & Leo . . . Strada de Panigale , rogatis testibus .*

Ego Ildebrandus testes.

Scripta hanc Carta donationis per manus Johannis Notarii , rogatus a supradictis, sicut supra legitur, scripsi, complevi, & dedi.

Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Nonagesimo Septimo ex authentico Reginaldus Tabellio, in quantum recognoscere potuit, exemplavit .

Presbiter Homodeus, Manfredinus, & Wido Pot . . . . & Widizone, & . . . . . ad omnia suprascripta audienda, sicut supra relegitur in antiquo Instrumento, interfuerunt, & hujus rei causa rogati sunt testes.

Ego Girardinus Dei gratia Notarius, hoc presens Instrumentum, ut supra legitur, legi.

Habemus heic *Adelbertum Comitem*, ejusque conjugem *Bertillam Comitissam*, qui *secundùm nostram Legem Ribuariam* defensuros se esse donationem factam pollicentur. Ad haec oblationem istam faciunt pro animabus etiam *Bonifacii* & *Walfredi* & *Adelberti filiorum nostrorum* . Certa heic indicia sunt, agi de patre *Bonifacii Marchionis Lege Ribuaria viventis*

A Anno MIX. ut in membranis legitur. Praeterea offeruntur haec etiam Deo *pro Domna Gualdrada, quae fuit gloriosa Comitissa, & pro Domno Theobaldo, qui fuit Dux & Marchio, Genitore & Genitrice meis*. Haec referenda videntur ad ipsum Adelbertum Comitem donatorem. Quod ubi statuas, habes Adelberti ipsius patrem B *Theobaldum Camerinorum & Spoletinorum Marchionem & Ducem*, quem Liutprandus Ticinensis Historiae suae Lib. 4. Cap. 4. commemoravit, & *affinitate conjunctum Hugoni Italiae Regi*, & Lib. 5. Cap. 2. *Nepotem* dixit. Ejus uxor *Gualdrada Comitissa* fuit: ac proinde emendandus Lilius in Historia Camertum, qui Ermengardam C uxorem ei tribuit. Proxime autem praecessit *Theobaldo* in regimine Spoletani Ducatus *Bonifacius Marchio* & *Comes potentissimus*, uti idem Liutprandus eum appellat Lib. 3. Cap. 18. atque hic *Gualdradam* duxerat *sororem Rodulphi Burgundionum Regis*, diversam a *Gualdrada* Adelberti Comitis conjuge. Decernant autem alii, qui- D bus plus otii sit, an Adelbertus iste, sive Albertus Comes e Bonifacio Spoletano Duce descendisse potuerit, quum ejus pater Theobaldus certe eidem Ducatui praefuerit, & recreatum videamus in ejus filiis *Bonifacii* nomen, immo primogenitus illius Bonifacius Ribuarius *Marchionis* titulum gesserit. Vide etiam Chartam E Anno MIX. scriptam apud Ughellium Tom. 3. Italiae sacrae in Archiepisc. Florentinis, ubi *Bonifacius inclytus Marchio, filius Domni Alberti, qui fuit Comes, profitetur se Legem vivere Ribuariorum*. Idem ille omnino videtur, qui in modo evulgatâ Chartâ enuntiatur. Atque haec jungenda iis, quae antea commentatus sum de Ducibus Spoletanis in Dissertatione VI.

VI. *de Marchionibus*. Hactenus dixi, in more fuisse, ut qui *Nationem* profitebatur, *Legem* quoque ejusdem Nationis tacite se amplecti protestaretur. Attamen quum licuerit, ut infra adjiciam, Italiae incolis aliam a sua Natione profiteri Legem; ac propterea quum certam ejusdem Legis notitiam minime is praeberet, qui Nationem suam tantummodo patefaciebat: sensim invectus est ritus, ut in donationum, permutationum, aliorumque contractuum Chartis, homines Italici disertis verbis profiterentur, cui Legi obnoxius quilibet foret. Exempli caussâ ajebant: *Ego Adelbertus filius &c. qui professus sum ex Natione mea Lege vivere Langobardorum:* cujus rei exempla bene multa dedi in Antiquitatibus Estensibus. Hujus professionis indicia, non multa tamen, occurrunt in Chartis Saeculi Noni. Unum adferam excerptum e pergamenâ Monasterii Ambrosiani Mediolanensis. Ita illic legitur: *Scriptum pro futuris temporibus securitate & firmitate, qualiter presen-*

A *tia bonorum hominum Francos & Langobardos, eorum nomina supter leguntur, tradedit Gisulfus Ministerialis Domni Imperatoris, qui profitebatur Salica vivere Lege, per cultellum, wantonem, & fistucum notatum, seu ramum arboris, justa sua Lege Salica, in manus Petri quondam Paulici, seu Ercembaldi, Vasallo suo &c. rebus mobilibus & im-*

B *mobilibus tam in Valtelina Judiciaria Mediolanensis, & in Casale Judiciaria Planluense, vel ubi ubi &c. Anno Imperii Domni Hludowici Octavo Decimo, XVI. Kalendas Magias, Indictione XV.* Est is Annus Christi DCCCLXVII. Animadverte *Vallem Tellinam* temporibus iis ad Comitatum sive districtum Civitatis Mediolanensis spectasse. Quid fuerit *Judiciaria* illa *Plan-*

C *luensis*, inquirant alii. De hoc ipso in praecedenti Dissertatione mentionem feci. Ineunte etiam Seculo X. expressa invenitur eadem Legis professio. Ipsam intuere in membrana authentica scripturae difficillimae, exsistente in Archivo Estensi, cujus haec sunt verba.

Donatio bonorum facta a Luvone filio Gonzolini Severo Nauclero Ticinensi, Anno 919.

IN *nomine Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Regnante Berengario Rex Augustus ic in Italia Deo propitio; decimo su die de Mense Julius, Indictione Setima, feliciter. Constat me Luvo filio Gouzolino de Civitate, que vocatur Verona, & Berengario Rege*, vivente Lege Longobardorum, *tradedisse, ita tradedit tibi verò Severo Nauclerio filio Siro da Pavia per anc presente pagina donacionis mee a die presente & ora, a tua proprietate at abendum: idest Terra juris proprietatis mee, quam ego abere & possidere viso*

D *sum, & posita est ipsa dicta res in Comitato Gavello, & in finibus Longuria in loco, ubi vocabulum est Curte Colognia, que fuit de Cono. Et Curte, que dicitur Perlogina in uno tenente, & cum Curtesella, que nominatur Prodognica. Et que terre fines Valle Prodognica & da uno lato Sirmone & Fenicla abente, & da alio latus. Que res*

E *ipse pertinet & in Canpirso abente, & da uno latus Villa Zacara abente, & que in jura Dognica jacente, & alio latus Curgocavo jacente, & que in jure Curte pertinet, aut pertinere debet, & in-*

& infra designato loco, vel ejus mensura, seu predita coërencia cum omni supra se abente, ego jam dictus Donator exinde mibi nulla reservo, una cum ingresso comune. Et pro dita mea donacione accepit ego ditus Donator ad te dicto Entore senito merito causa Anigilda Manicias duas. Et quidem spondeo atque repromito ego jam dito Donator vel meis & heredibus tibi dito Entor vel tuis vel heredibus, aut cui tu dederis, sit. Et si de dita mea donacione aliquãdo tempore molestare presunserimus, & quitquit homo defendere non potuerimus a tantum in quantum dita mea donacione aliquando tempore, cum omnia supra se abente, in consimili loco res valuerit, duplare promitimus. Et anc presentem paginam donacionis mee, sicut supra legitur, hognique tempore firma & reabile inconvulsa inrevocabilis permaneat, cum stipulacionis sugnixa.

Acto in presenti loco finibus Longuria, feliciter.

Signum ✠ *manus dito Luvo filio Gonzolino, & Berengario Res, qui anc presentem paginam donacionis scribere rogavit, & omnia, que sicut supra legitur.*

Signum ✠ ✠ ✠ *manus Arcuberto, & Fredingo, & Almerico,* vivente Lege Salica, *a scribere.*

Signum ✠ ✠ ✠ *manus Aurengo & Felicis & Agino,* vivente Lege Longobardorum, *rogatus ad scribere, & omnia, que sicut supra legitur.*

Et ego Gausfredo Notarius atque Judes de omnia, que supra legitur, qui anc paginam donacionis scripsit & post tradita complevit & atsolvit.

Exinde verò crebrius & accuratius signata in Chartis cernitur *Legis*, & non raro *Nationis* quoque, confessio; idque familiare fuit Seculo

A XI. simulque XII. Nunc repeto, licuisse olim Italicis, abjectâ Nationis suae Lege, alteram publice profiteri. Huc facit Edictum Lotharii I. Augusti Romae promulgatum, ut supra vidimus. Quare nuda professio Legis, etsi plerumque Nationem quoque indicare consueverit, certum tamen ejusdem argumentum

B praebere nequit. In Praefatione ad Antiquitates Italicas animadverti, *Umbertum Comitem filium quondam Amedei*, professum fuisse Anno MXCVIII. se *Lege vivere Romana*, uti patet ex Charta ab Ughellio edita Tom. 4. Ital. Sacrae. Ex eo descendit Regia Sabaudiensium Ducum, nunc Sardiniae Regum, Familia,

C quam tamen Guichenonius contendit olim usam fuisse *Lege Salica*. Ex hac autem Charta Clariss. Marchio Scipio Maffejus Veron. Illustrat. Lib. XI. pag. 306. conjecturam deduxit, nobilissimos eos Principes Romanae originis fuisse, ac praecipue, quod familiare eis fuerit *Amadei* nomen, Latinum nempe, sive Romanum,

D non verò exterae gentis. Proinde is in alteram conjecturam progreditur, videlicet fieri potuisse, ut ii descenderint ab Amedeo, *Milite apprime nobili*, qui Anno DCCCCXL. comitem se dedit Berengario seniori suo (teste Liutprando Lib. 5 Cap. 8. Histor.) dum in Germaniam fugiens, Hugonis Regis insidias elusit. Deni-

E que addit: *Forse Berengario fatto poi Re d' Italia in premio della sua affezione e del suo valore, gli donò la Savoja, o gran parte d' essa*. Equidem certum puto, non ita Romanorum fuisse proprium *Amedei* nomen, ut inter Francos etiam, & Salicae Legis professores nunquam legatur. Anno DCCCXXVIII. Ludovicus Pius Augustus *Amadeo Comiti, Heliae, &*

Wal-

Waldo Vassis nostris imperat, *ut adjutorium faciant Herlegaudo Diacono ad restaurandam Ecclesiam Sancti Benigni*, Divionensis in Burgundia. Alii quoque ejusdem nominis in Gallia & Belgio olim occurrebant. Illud contra concedo, videlicet fieri potuisse, ut ab isto *Comite Amadeo* antiqui Mauriennae Comites, postea Sabaudiae Duces, descenderint. At quod est ad Berengarium II. Italiae Regem, is minime potuit largiri Sabaudiam aut potiorem ejus partem illustri illi suo Militi Amedeo: quod facile intelliget Doctissimus ipse Maffejus, quotiescumque recogitet, Sabaudiam nunquam ad Italicum Regnum pertinuisse, & praecipue Seculo Christi Decimo partem fuisse Burgundici Regni. Dixi, nudam Legis professionem minime certum praebere Nationis quoque indicium; atque hoc potissimum animadvertere opus est, quum agitur de Ecclesiastici ordinis viris, tam Saecularibus quàm Monachis; ii quippe *Lege Romana* regebantur, ita ut ubi quisquam Clero nomen suum dederat, is continuo, sive Langobardus, sive Francus, sive alterius gentis foret, se Romanis Legibus addictum profiteretur. A Ludovico Pio Augusto in Lege 55. Langobard. statutum est: *Ut omnis Ordo Ecclesiarum secundùm Legem Romanam vivat: & sic inquirantur & defendantur res Ecclesiasticae*. Proinde videmus in Chartis nostris Presbyteros, qui se natione *Langobardos* aut *Franciscos* appellant; *sed propter honorem Sacerdotii Romanâ Lege* se vivere profitentur. Privilegii loco id Clericis concessum ego opinor, neque per vim eos adactos fuisse ad ejurandam gentis suae Legem, dum haec sibi gratior foret. Interdum enim Ecclesiastici viri deprehenduntur aliâ potius quàm Romanâ Lege usi. Apud Campium in Appendice Tomi primi Histor. Ecclesf. Placentin. ad Annum DCCCCXXXIII. *Andreas humilis sanctae Derthonensis Ecclesiae Episcopus, & filius bonae memoriae Aviprandi de loco Racle, Lege vivens Longobardorum*, postremas tabulas condit. En ut ille adhuc pergit uti Langobardicâ Lege. Idem observatum videas ab Attone Bergomate Episcopo Anno MLXXII. Tom. 4. Ital. Sacrae. Et ille se profitetur ex *Natione sua Lege vivere Longobardorum*. Professus itidem fuit *Nationem* ac *Legem Francorum* Odelricus Episcopus Cremonensis, ut patebit e formulis dicendi in ejus Charta legendis, cujus antiquum apograhum vidi in Tabulario Capituli Canonicorum Cremonensium.

Odelricus Episcopus Cremonensis Monasterium Sancti Laurentii in Suburbio Civitatis Cremonae fundat, atque illud multis bonis donat, quibusdam conditionibus Abbatem & Monachos constringens, Anno 990.

Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Nongentesimo Nonagesimo, Pridie Kalendas Junii, Indictione Tercia. Dum primus ac Creator omnium rerum omnipotens Dominus homini in hoc Seculo vitam concedit, semper debet illud agere, quod Deo acceptabile sit & purum munus Deo offerre. Unde in hoc Seculo protegente Christo incolumis esse reperiatur, & quod me-

melius est vitam eternam possidere mereatur. Quapropter ego Odelricus Episcopus sancte Cremonensis Ecclesie, filius bone memorie Nantelmi Comitis, ex genere Francorum, accepto superno consilio, non mea operante clementia, edificare visus sum Monasterium in honore Sancti Laurentii Martyris in area una de terra juris mei, cum duabus Ecclesiis inibi constructis, quarum una in honore Sancti Laurentii, alia in honore Sancte Marie, seu beatorum Apostolorum Philippi & Jacobi est edificata: quas ego a fundamentis noviter edificavi, que esse videntur in suburbio hujus Civitatis Cremone, non multum longe a Porta Canonicorum, sive pecia una de vitibus cum area in qua estat, in quas via percurrit, cum parte terre aratorie ibi se tenente, atque pecia una de prato cum Palude simul se tenente, que est per mensuram omnis simul jugera undecim: coheret ei a duabus partibus, a mane scilicet & meridie terra ipsius Episcopii sancte Cremonensis Ecclesie; a tercia parte, idest a sera, terra Ildeprandi, Rozonis; a quarta parte, idest a meridie via publica. Et dono seu offero atque judico eidem sancto & venerabili Monasterio pro anime mee remedio, scilicet casas & omnes res, que sunt similiter juris mei, posite in loco & fundo que dicitur Pladena, que est Curtis una domui cultile cum Castro ibi constructo & fossato, cum tunimine circumdato, & Capella consecrata in honore Sancti Michaëlis Archangeli cum servis & ancillis ibidem habitantibus, seu cum casis & omnibus rebus & massariciis ad eandem Cortem pertinentibus, & est pro mensura sedimina cum eodem Castro ibi & Capella cum areis ex parte vitatis jugera undecim &c. Servos & Ancillas, quorum nomina sunt: Leo, Pederunga jugales, Ursenga, filia eorum Bruna,

A Alchinda, Andrea, Adam, Arnoldus, Dominicus, Liutaldus, Dagibertus, Adelbertus, Remedius, Johannes, & item Johannes, Teupertus, Petrus, Attale, Pedeuga, Ropga, Roteperga, Garlinda, Walperga, Ageuga, item Benedicta, Odenga, Guperga, Bona, Dominica. Omnes quoque ille case & res, que sunt in locis & fundis Raigada sita prope
B Ursocasale, & est per mensura justa sedimina & vineas cum areis suis terris arabilibus & silvis atque Castanetis jugera sexaginta &c. Et dono seu offero atque judico eidem sancto & venerabili Monasterio pro anime mee remedio, scilicet casas & omnes res, que est similiter juris mei, posite in loco & fundo, que dicitur Pladena &c. De terris
C vero arabilibus & pratis jugera centum: de Silvis quoque & stallareis seu buscaleis & jerbidis jugera centum quinquaginta, sive cases & omnes res in locis & fundis Canedo &c.

Ab hac die in eo Monasterio dono & offero, & per presentem Cartula ibidem habendum confirmo. Insuper cultellum, festucam nodatam, wantonem,
D & wasonem terre, atque ramum arboris parti ipsius Monasterii, legitimam facio traditionem & vestituram, & me exinde foras expuli, warpivi, & absascito feci &c. Proinde volo & instituo, seu judico, ut sit idem Monasterium cum omni sua integritate & pertinencia sub mundio & tuitione pretaxati Episcopii sancte Cremonensis Eccle-
E sie tantum, ad id defendendum, & Abbatem ibidem ordinandum & consecrandum, quando necesse fuerit, secundum constitucionem Sanctorum Patrum ab Episcopo ejusdem Episcopii, suisque successoribus, ita ut munera nullus exinde accipiat, & prelibata Abbacia perpetuo erga cultum religionis & regulam Sancti Benedicti in sua virtute permaneat sub regimine scilicet Abbatis & Congregationis

nis Monachorum sine aliqua diminucione terrarum & rerum atque familie, que ad utilitatem Abbatis & Monachorum pertinent. Set neque Abbas quempiam quocumque tempore ordinare presumat in religiosum quemque, quem si tota Congregatio concors elegerit. Illud & attendendum est, ut si forte dissenserint vel discrepaverint, secundum precepta sanctorum Canonum ac religiosiori parti semper cedant. Si autem Monachi in eodem Monasterio constituti tepidi in amore Dei, aut contra instituta Patrum torpentes, qui non conspiciuntur insistere secundum Regulam sanctorum Patrum, ab Abbate ejusdem Monasterii corrigantur. Si autem Abbas contra statuta Patrum fuerit deprehensus, & in sinistram partem declinaverit, assistentibus duobus Presbiteris Abbas, qui . . . . non religiosiores inventi fuerint, eorum juditio & prudentia definiatur. Ab Episcopo ipsius Ecclesie, suisque successoribus tam ipsum & successores ejus instituto corrigendum. Nec licentia sit Episcopi ejusdem Episcopii suisque successoribus sub . . . . . reprensionis zelo cupiditatis aliquam Monasterio offendere controversiam contra prescripta omnia. Nam si, quod Deus avertat & fieri non credo, Episcopus aut pars ejusdem Episcopii Abbatem & Monachos, qui in eodem Monasterio ordinati fuerint, quiete & pacifice sub sancta Regula vivere non permiserint, vel de eadem Abbatia & rebus vel familiis aliquam subtractionem aut minorationem facere quesierint, & hanc meam ordinationem per omnia sic stabilem esse non permiserit, sicut supra decrevi, tunc volo & per hanc Cartulam confirmo atque judico, ut veniat & sit eadem Abbatia in potestate Archiepiscopi sancte Mediolanensis Ecclesie &c.

Ego Odelricus Episcopus in hoc judicato a me facto subscripsi.

Signa ✠ ✠ ✠ *manuum Adam Vassi predicti Odelrici Episcopi, & Boncjovis, seu Gotefredi de eadem Civitate Cremona*, testes Lege viventes Salica.

Ego qui supra Adelbertus Notarius, Scriptor hujus Cartule ordinationis seu Judicati atque dispositionis, post tradita complevi & dedi.

Ad haec vide infra in Dissertatione LVI. *de Religion. Christian.* Rorii Patavini Episcopi Chartam, qui *Lege Salica* utebatur. Ita in Tabulario Canonicorum Mutinensium habetur Charta scripta his Notis: *Henricus gratia Dei Rex, Anno Regni ejus Deo propitio ic in Italia Quarto, V. Kalendas Novembris, Indictione VI.* idest Anno Christi MVII. Continetur ibi commutatio *inter Domnus Wido Episcopus Episcopio sancte Ticinensis Ecclesie, nec non & Johannes Presbiter, filius quondam Andree, qui professus ex Nacione sua Legem vivere Langobardorum &c.* Chartam quoque produxit supra memoratus Campius pag. 491. scriptam Anno DCCCCXLIX. ubi occurrit *Adelprandus Diaconus de ordine sancte Placentine Ecclesie, qui profiteor me ex Natione mea Lege vivere Longobardorum*. In Charta autem Anni DCCCCLXXXVIII. pag. 492. nominatur *Sigulfus Episcopus sancte Placentine Ecclesie, qui professo sum ex Natione mea Lege vivere Salica*. Insigne etiam Monasterium Farfense mordicus semper contendit, se *Capitulis Langobardorum Legis*, non verò *Romanae*, esse regendum, ut in Chronico Farfensi habetur Part. 2. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 501. 503. & 520. Dignum est, quod legatur Placitum ibi editum pag. 505. ubi qui ritus in Judiciis servarentur, vel in ipsa Urbe, constabit. Liberti quo-

que Legem Dominorum suorum sequi jussi sunt in Lege 229. Rotharis Regis. Itidem in Decreto Liutprandi Regis Feminae sui Conjugis Legem profiteri cogebantur; ejusque moris Sigonius, Chifletius, Florentinius, & alii, atque ego ipse in Antiquitatibus Estensibus, non unum exemplum attulimus. Attamen morem hunc novis aliis exemplis confirmare juvat. *Beatrix* uxor Bonifacii Ducis & Marchionis Tusciae, ac mater Mathildis celeberrimae Comitissae, ex gente Langobardica profecto suum sanguinem non hausit, utpote quae patrem habuit Fridericum Lotharingiae Ducem, & Salicam Legem in aliquot Chartis profitetur. Verùm cum eodem Bonifacio Marchione conjuncta, hoc est cum Principe Langobardici generis, adhaesisse & ipsa invenitur Legi viri sui. Profero Chartam ex Archivo Benedictinorum Regiensium, olim Sancti Prosperi, nunc Sancti Petri, testem hujus veritatis.

Concordia inter Beatricem Comitissam, Bonifacii Ducis & Marchionis uxorem, & Johannem Abbatem Monasterii Regiensis Sancti Prosperi, Anno 1041.

ANni ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Quadragesimo Primo, die Terciodecimo Mense Marcii, Indictione X. Monasterio Sancti Prosperi Christi Confessoris, ubi ejus umatum quiesct Corpus, sita suburbium . . . . . ubi nunc Domnus Johannes Abbas *ordinatum esse videtur. Ego* Beatrice Cometissa, filia quondam Frederici, & conjus Bonefacii Marchio, que professa sum Lege vivere Langobardorum: *ipso namque jugale & mundoaldo meo michi consenciente & subtus confirmante, presens presentibus dixi: Promitto atque despondeo me ego, que supra, Beatrice Cometissa, una cum meos heredes, a parte predicto Monesterio . . . . nullum unquam in tempore non habeamus licenciam nec potestatem per nullumvis ingenium, nullamque occasionem, quod fieri potest, agere nec causare nominative Masaricies seu rebus territoriis juris prefato Monesterio, quibus esse videntur dues ex ipses in loca, que dicitur Campaniola; una que recta fit per Dominico, & alia est recta per Johannes & Petro germanis. Tercia namque Masaricia in loco ubi dicitur Campegene, que recta fiunt per item Dominico; quarta Masaricia in loco, qui dicitur Sorbolo, est recta per Bonino Masario; quinta Masaricia in loco, qui nominatur Paterno, que recta fiunt per Madelberto Masario; sesta Masaricia in loco, ubi dicitur Monticello prope Viliano, que recta & laborata fiunt per item Johanne Masario. Nominative quod ipse Bonefacio Marchionis . . . . Masarici per Cartulam offersionis in eodem Monesterio emisit omnia, & ex omnibus, ut dictum est, in integrum. Quot si amodo aliquanto tempore ego que supra Beatrice Cometissa vel meos heredes a parte jam dicto Monesterio predictes Masaricies agere aut causare vel removere presumserimus per nos, aut nostra sumitentes personas, vel si aparuerit ullum datum aut factum, vel colibet scriptum, quod nos de predictes Masaricies inde in aliam partem fecissemus, & claruerit & exinde . . . . ore taciti & quieti non permanserimus: tunc promitto componere ego que supra Beatri-*

tri-

trice vel meos heredes a parte predicto Monesterio pena dubles ipses Masaricies, sicut pro tempore fuerint meliorates, aut valuerint sub extimatione in consimilibus locis, & insuper pena argentum denariis bonis Papiensibus Libres centum. Quidem & ad anc confirmandam promisionis Cartulam accepi ego, que supra Beatrice Cometisa ad te jam dictus Domnus Johannes Abbas da partem predicto Monesterio exinde Launechil Capello uno, manente anc Cartula promisionis omnique tempore in sua firmitate.

A

Actum in loco, qui dicitur Bondino, feliciter.

✠ *Signum manus suprascripta Beatrice Cometisa, que anc Cartulam promisionis per consensum ipsius Bonefacii Marchio jugale suo fieri & firmare rogavi, & supradicto Launechild accepi, & ei relecta est.*

Signum ✠ ✠ ✠ *manibus Marci, & Ingelberti, seu Johanni,* Lege viventes Langobardorum *rogatis testes.*

B

Scripsi ego Adelbertus Notarius, post tradita complevi & dedi.

Alterum exemplum prodeat, haustum ex Archivo amplissimi Viri Antonii Rambaldi Comitis de Collalto, intimi Consiliarii Caesarei.

Rambaldi Comitis Tarvisini donatio facta Monasterio Sancti Eustachii Martyris de Narvesia, Anno 1081.

ANno Dominice Incarnationis MLXXXI. pridie Kalendas Augusti, Indictione XIV. in Monasterio Ecclesie Sancti Eustachii Martyris Christi, sito in loco Montelli ad locum, ubi dicitur Narvisia, ubi Domnus Petrus esse videtur. Nos Rambaldus Comes, filius Rambaldi Comitis de Civitate Tarvisii, & Magthilda filia Burgundi Marchionis, conjugales, qui professus sum ego quidem Rambaldus Comes ex natione mea Lege vivere Longobardorum, & ego Magthilda ex natione mea Lege vivere videor Salica, sed nunc pro Viro meo Lege vivere videor Longobardorum: *ipso namque jugali meo & mundualtio mihi, cui supra, consensi, & subscripsi, & confirmare presens presentibus diximus: Vita & mors in manu Dei est. Melius est enim homini, metu mortis vivere, quàm spe vivendi ad mortem subitaneam pervenire, ut quisquis in sanctis & venerabilibus locis ex suis aliquid contulerit rebus, justa Auctoris voce in hoc Seculo centuplum accipiet, & insuper quod melius est vitam possidebit eternam. Ideo nos qui supra Rambaldus Comes & Magthilda jugales pro remedio anime nostre & parentum nostrorum offerimus, donamus & tradimus predicto Monasterio Sancti Eustachii in primis sex Massaritias in Calcade, que sunt laborate, & recte per Massarios liberos homines. Hi sunt, prima per Andream: secunda . . . . . & tres alias in eadem Villa, & eodem territorio ejusdem Ville Calcade, quas Pater meus & Mater mea eidem contulerunt Monasterio pro remedio anime sue. In Sancto Martino quinque Mansos & Mercatum. Prima Massaritia est laborata & recta per Johannem Landum: secunda per Petrum: tertia per Stephanum; quarta per Pagisanum: quinta per . . . . . . liberos homines. Et insuper alias decem damus, concedimus, & firmamus supradicto Monasterio. Et*

C

D

E

Ecclesiam Sancte Marie in eadem Villa, quam Pater meus, & Mater mea eidem contulerunt Monasterio. In Ronchade Capellam Sancte Cecilie cum Manso uno laborato per Vitalem liberum hominem. Et insuper omnia, que Pater meus & Mater mea contulerunt eidem Monasterio pro remedio anime sue. In Narvisia Massaritias decem. In Archade tres. In Spercellano duas. In Maserata duas. In Sperzenigo tres. In Arnas sex. In Mestre quatuor. In Vedelago duodecim. Et Ecclesiam Sancti Pelagii cum dote & petia una terre extra Civitatem Tarvisii infra ambos Cagnanos: cum casis & horto & Curte, insimul se tenentibus. Ecclesiam Sancti Michaëlis, & culturam ipsius cum dote. Molendinum subtus Croda cum suis pertinentiis. Quas omnes supradictas Massaritias, Capellas, & Molendinum juris nostri, cum casis, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, & stallariis, ripis, rupinis & paludibus, cultis & incultis, divisis & indivisis, una cum finibus, terminis, & accessionibus, & usibus aquarum, aquarumque ductibus, cum omnibus supradictis Capellis, Massaritiis, cum suis pertinentiis in integrum predicto Monasterio obtulimus pro remedio anime nostre & parentum nostrorum, & omnibus ingressibus suis generaliter, ut superius legitur. Et decernimus ab hac die predicto Monasterio, & Abbati Petro & Monacis, qui pro tempore ordinati fuerint, ut faciant jure proprietario & nomine quicquid voluerint sine omni nostra & parentum nostrorum mercede. Eidem spondemus, atque promittimus nos qui supra Rambaldus Comes & Magthilda jugales, una cum nostris heredibus predicto Monasterio & Abbati & suis successoribus, aut cui pars dicti Monasterii dederit, ab omni homine defensare. Et si defensare non potuerimus, aut si nobis exinde aliquid per quovis ingenium subtrahere quesiverimus: tunc in duplum restituemus vobis eadem offersionis Cartula, sicut pro tempore fuerint meliorata, aut valuerint sub estimatione, & in consimili loco.

Actum in Civitate Tarvisii in Turre ipsorum Jugalium supradictorum, feliciter.

✠ ✠ Signum Rambaldi Comitis, ac Magithilde Jugalium, qui hanc Cartulam offersionis pro anime sue & suorum parentum scribere rogaverunt.

Ego Opius de Fontanea rogatus, & Imperiali auctoritate Notarius scripsi.

✠ ✠ ✠ ✠ Marsilius de Vico Avigini, Odulphus Villanus, & Egidius de Romano, & item Peregrinus, Lege Longobardorum atque Salica viventes testes.

Non pigebit Lectorem accipere alteram Chartam, quae ad filiam ejusdem Rambaldi Comitis pertinere videtur. Eam ego depromsi e nuper laudato Tabulario Monachorum Benedictinorum olim Sancti Prosperi, nunc Sancti Petri Regiensis.

Mathildis Comitissa, uxor Uchonis Comitis Monachis Regiensibus Sancti Prosperi quaedam a viro suo donata confirmat, Anno 1091.

IN nomine Domini Dei eterni. Anni ab Incarnatione Domini nostri Jhesu Christi Millesimo Nonagesimo Primo, X. die mense Decembris, Indicione XV. Tibi, que dicitur Ecclesia de Monasterio Sancti Prosperi, sita extra Civitate Re-

Regi, ibi prope est non multum longe, *ego* Matilda Comitissa, filia quondam Regibaldi Comitis de Comitatu Tervisi, & conius Uchoni Comitis, qui professa sum ego ipsa Matilda Comitissa ex Nacione mea Lege vivere Langobardorum, set nunc pro ipso viro meo Lege vivere Alamanorum. *Ipso namque predicto Ucho Comes jugale meo mihi consencientes & subtus confirmantes presens presentibus disi; promitto adque epspondeo me ego que supra Matilda Comitisa, una cum meis heredibus a pars Ecclesia de Monesteri iste Sancti Prosperi, ut amodum nullum quempiam tempore non abeamus licenciam, nec potestatem per nullumvis ingenium, nullamque occasionem, quod fieri potest, agere, nec causare adversus eodem suprascripto Monesteri Sancti Prosperi, sorte una Masaricia in Loco & fundo Castello Walteri, & in loco, ubi dicitur Roncale, que est recta & laborata per Bonotempo Masario, & est ipsa sorte Masaricia inter sediminis, & vineis cum areis suarum, seu terris arabilis & pratis pro mensura justa juges quinque; & omnibus rebus terectoris in loco & fundo Campezini, in locis ubi dicitur Curte Gastaldii, & a la Molla. Et sunt istis rebus terectoriis inter sediminis seu vineis cum areis suarum seu terris arabilibus & pratis juges sunt item quinque, & si amplius in jam nominatis locis Campizini suprascriptis rebus & terectoriis inventum fuerit, quod sint supra dicta mensura, a pars Ecclesia dicti Monesterii Sancti Prosperi per . . . . . . potestatem proprietario jure, unde suprascripto Ucho Comes jugale meo per Cartulam ufferslonis emisit in potestatem . . . . . . Ecclesia dicto Monesterio Sancti Prosperi dicendum, quod michi pertineat, aut pertinere debeat; sed omni tempore ego que prius Matilda Comitisa, meisque heredibus exinde tacitis & contentis permaneant. Quod si amodo aliquando tempore ego que supra Matilda Comitisa cum meis heredes adversus Ecclesiam dicti Monesterii Sancti Prosperi, aut ili, qui ipsa sorte Masaricia & de suprascriptis rebus terectoriis tenuerit da parte dicti suprascripto Monesterio, agere aut causare vel removere presumserimus, aut si aparuerit ullum datum aut factum vel col . . . . exinde in aliam partem aparuerit, cui ego que supra Matilda Comitisa de suprascripta sorte Masaricia & de suprascriptis rebus terectoriis dedisemus aut fecisemus, tunc si oc aparuerit & clarum fuerit, tunc componere promitto me ego que supra Matilda Comitisa a pars Ecclesie dicti Monesterii Sancti Prosperi pena dupla suprascripta sorte Masaricia & omnibus rebus terectoriis in duplum, sicut pro tempore fuerint meliorates, aut valuerit sub estimatione in consimilis locis, quia oc in tali tenore facere jussi. Et accepi ego que supra Matilda Comitisa da pars Ecclesia dicti Monesterii Sancti Prosperi pro miso Landulso Monachus merita causa & inde Launechil crosna una, ut ec mea mens firma & stabilis permaneat adque persistat, quia omnia sic ut inter nobis convenit.*

Actum in Castro Calvisiano, feliciter.

Signum ✠ manum suprascripta Matilda Comitisa, que anc Cartulam promisionis fieri rogavi, & iste Launechil accepit ut supra.

Signum ✠ manum Ucho Comes, qui eadem Matildi Comitisa cogius sua consensio mibi ut supra.

Signum ✠ ✠ manibus Lanfranchi, & alio Lanfranco probis hominibus testes Lege Langobardorum dd. viventes.

Ego Riboldus Notarius & Judex sacri Palatii rogatus scripsi ugius Car-

Cartule promissionis postradita complevi & dedi.

Hoc etiam exemplum accipe, quod de Tabulario Nonantulani Monasterii eduxi, ubi antiquum apographum A adservatur. Libenter verò, ejusmodi Chartas oblivioni ereptas volo, quòd in iis illustres personae memorentur, quarum memoriam aut restituere, aut conservare decet.

Charta permutationis bonorum inter Rodulphum Abbatem Nonantulanum & Adelbertum Comitem filium Uberti Comitis, Anno 1034.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Chuonradus gratia Dei Imperator Augustus, Anno imperii ejus Deo propitio VIII. quarto die mensis Julii, Indictione II. Comutatione in Dei nomine noscitur esse contractum bone fidei, ut vicem contractus optineat firmitatem eodemque nexu oblicant contrahentes. Placuit itaque bona convenit voluntatem inter nos Rodulphus Abbas Monasterio Sancti Silvestri sita Nonantola, nec non Adelbertus Comes, filius quondam Uberti, qui fuit item Comes, & Suphia jugalibus, filia Pachleurandi, qui fuit similiter Comes, que profitebatur se ipsa Suphia ex Natione sua Lege vivere Langobardorum, sed nunc per eundem Viro suo Legem vivere videtur Salicha. *Ipso namque jugali & mundoaldo suo ei consentiente & subter confirmante, & ex justa capitalii & Domni Imperatoris, in qua inter cetera continere videtur, ut sic mulier cum viro & marito suo . . . . potestatem res suas venumdandum ita & donandum commutare valeat. Idemque ipsa Suphia, una cum notitia* Domni Widoni item hujus Comitatu Plumbiense, *in cujus presentia vero testium certa se nullam pactitur violentiam cuipiam hominem, nec ab ipso jugali & mundualdo suo, verò sua bona & spontanea voluntate, ut in Dei nomine debeat dare, sicut a presenti dederunt ac* B *tradiderunt vicissim. In primis dedit ipse Domnus Rodulfus Abbas da parte ipsius Monesterii eisdem jugalibus commutationibus nomine, idest quartam porcionem de Corte una domui coltile in loco & fundo Monte, qui dicitur Surdo, & quartam porcionem de Capella una inibi constructa in onore Sancti Silvestri, atque & quartam porcionem de casis & massariciis* C *& omnibus rebus, quibus sunt positis tam in suprascripto loco & fundas Manciori, Montelauri, Marcelingo Auvilia, Serra, Maliolo, Cucularia magno, Pautiano, Pinariano, Pasiano, Albuciano, Gabiano Magni, Vasariano, Cavacio, Canbiano, Palacio, Marti . . . . Buliano, Cele, Casiori, Cisole, Andecho, Regiano, Pauliano,* D *cum tercia porcione de Castro inibi habente, Merentino, Uncianore, Novole, Balbiano, Montojovis, Paverio, Sulcia, Fanioli, Casalale infra finibus . . . . . intra Paciano & Buscelli in Cavadolia, Puliano, Sasis, Corte Darina, Corte de Scataldeis, cum Capella inibi edificata in onore Sancti Petri, Casalegrasso, Caramagnola . . . . cum Capella* E *. . . . . ente Braida, Sancto Georgio, Gramignano infra Civitatem Torino de Capella una, que est edificata in onore Sancti . . . . . & de medietatem de Mercato istius Civitatis, & de ortis & rebus . . . . . & de casa una cum Curte uno tenente prope eodem Mercato, sive foris muro istius Civitatis*

tis

tis in circuitu ibi prope Corte de Marcilago, & de Capella una, Corneliano, Mandalone, Taliano, Vulfeneria, Se. . . . . . . Corte justa Trevetia, de Capella una, que est edificata in onore Sancti Martini, & de Molendinis quatuor integris, & de medietatem de aliis tribus, Busineto, Silva de Cillari . . . Monte . . . . Jermaniasco, Alpis & Vallis, Rivalta, de medietatem de Castro inibi abente Govone, Rivole, Alpiniano, & de Piscaria inibi abente, Raconese, Romanese, Soave . . . . atque pre ceteris locis & vocabolis ad ipsa Corte & Capellis, seu rebus pertinentibus, cum quarta portione de servis & ancillis, aldiones, aldianas utriusque sexu ad eadem Corte . . . . . quarta portione de eadem Corte & Castris seu Capellis, sive de sediminibus & vineis, cum areis suarum, seu terris arabelis atque pratis & silvis seu jerbis & areis suarum super . . . . commutacione recepit ipse Donus Rodulfus Abbas a parte ipsius Monasterii ab eosdem jugalibus meliorata res, sicut Lex habet, idest omni eorum porcione; item de Corte una domui coltile ipsis Corte . . . . . se in loco & fundo, ubi Wilzachara dicitur, cum eorum porcione de Capellas tres inibi edifi ate in onore Sanctorum Cesarii & Geminiani, seu . . . . omni eorum porcione de casis & massariciis . . . . & omnibus rebus ad easdem Cortes & Capellas pertinentibus vel aspicientibus, quibus sunt positis tam in ipso loco, qui Wilzachara, quamque in locas & fundas Palezatico, Ortesana, Siliano, Liza, Pinetelo, Figaro, Oliolo . . . . . Casiliana, Misiano, Salsina, Colegaria, Mansulino, Tavialo, Carzoleto, Cazareli, Mesina, Persiceta, Fraseneta, Gavile, Vicofrigido, Duliolo, Fontanese, Tabiano, Montegenario, Sanguineti, &c. ut in alia Charta.

ADELBERTUS COMS SSI

Signa ✠ manus suprascripta Sophia, que anc Cartam commutacionis fieri rogavi, ut supra legitur.

VVIDO COMES SSI

Signum ✠ ✠ ✠ manibus suprascriptorum Ozoni, & Ugoni, seu Warnerii, qui super ipsas res accesserunt, & estimaverunt, ut supra.

Signa ✠ ✠ manibus Tetaldi & Razoni, ambo Lege viventes Romana testes.

Gribaldus Notarius sacri Palatii, Scriptor ujus Cartule vel commutationis post tradita complevi, & dedi.

Heic memoratum vides, subscriptumque *Widonem Comitem Comitatus Plumbiensis*. Oppidum fuit *Plumbia* nunc in agro Novariensi situm, uti adnotavit Cl. Vir Gaspar Berettus, Benedictini Ordinis clarum ornamentum, in Tabula Chorographica pag. 126. Tomi X. Rerum Italicar. Tunc verò conterminum fuit Novariensi Comitatui, atque a peculiari Comite regebatur, ut jam monui in Dissertatione praecedenti *de Statu Italiae*. *Adelbertus* autem *Comes* permutationis auctor fortasse fuit illius ejusdem *Uberti Comitis* filius, quem Henricus I. Augustus damnavit, una cum Marchionibus Estensibus Anno MXIV. Vide Antiquit. Estens. Par. I. Cap. 13. pag. 108. Sed & illud constat, Mulieres, viris earum vivere desinentibus, repetiisse Legem propriam. Constitutum quippe fuit a Lothario I. Augusto Lege 14. *Ut mulieres Romanae* (ita ille edicit), *quae viros habuerunt Langobardos, eis defunctis a Le-*

Lege viri sui sint absolutae, & ad suam revertantur Legem. Et hoc statuimus, ut simili modo servetur in ceterarum Natione mulierum. Exemplum hujus ritus sit tibi Charta eruta e praelaudato Chartophylacio Benedi- A ctinorum Sancti Petri Regiensis. Ibi Berta Vidua profitetur, se *ex Natione sua Lege vivere Salica*, quum tamen *Walfredus* ejus olim vir *Lege Langobardorum* viveret.

Donatio agrorum facta a Berta Walfredi conjuge, & ab Alberto ejus filio, Monasterio Sancti Prosperi Regiensis, Anno 1111.

In nomine Sancte & individue Trinitatis. Anno ab Incarnacione Domini nostri Jhesu Christi Millesimo Centesimo Undecimo, IX. Kalendas Februarii Indictione Quarta. Monasterio Sancti Prosperi, sito in loco suburbio Civitatis Regio, ubi nunc Domnus Pacificus Abbas preesse videtur. Nos Berta filia quondam Gerardi, & relicta quondam Walfredi de Comitatu Trivixino, & Albertus filius ejusdem Walfredi, & meus, que supradicta Berte; qui professi sumus, ego que supra Berta ex Nacione mea Lege vivere Salica, & ego ipse Albertus Lege vivere Langobardorum, *presentes presentibus diximus: Quisquis in sanctis &c. Ideoque nos qui supra Berta & Albertus, mater, & filius, donamus, & offerimus in eodem venerabili Monasterio, idest medietatem de Massaricia una de terra juris nostri, qui supradicti mater, & filii, quam habere & detinere visi sumus in eodem Comitatu Parmensi in loco, ubi dicitur Casale Cavagnoli, & est de Curte, que vocatur Castrum Walterii, & dividitur cum alia medietate de Massaricia quadam, que olim fuit* Comitisse Donolle; *sed nunc esse videtur ejusdem Monasterii Sancti Prosperi, cum terris & vineis seu pratis, & cum omnibus jure adjacenciis &c. Etiam & donamus & offerimus nos, qui supra mater, & filius, eidem venerabili Monasterio Sancti Prosperi, idest petiam unam de terra cum vitibus, que jacet in loco, ubi dicitur Roncore in eadem Curte Castri Walterii, prope silvam ejusdem Curtis &c. Et quidem spondimus atque promittimus nos qui supra Mater & filius, istam donacionem, qualiter superius &c. in integrum ab omni contradicente homine defensare &c. Et insuper ego que supra Berta, obligo me sub pena, que est auri obtimi uncias decem, argenti pondera viginti &c.*

Actum Runcalie in casa dominicata ejusdem matris, & filii feliciter.

Signum ✠ ✠ manuum jam dicte Berte & Alberti, Mater, & Filius, qui hanc Chartulam offersionis fieri rogaverunt ad omnia ut supra.

Signum ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ manuum Agicardi filii Gosberti, & Ugonis filius Alberti, & Beneincasa filius Johannis Decani, & Bulgarelli Maleassetati, nec non Alberti Pinzabona, atque Armani filius Taurelli, testes.

Signum ✠ ✠ ✠ manuum Laurentii Vixoso, seu Uberti de Campigine, atque Viviani de Monticello, Lege Salica viventes testium.

Ego Johannes Palatinus Judex, Scriptor hujus Cartule offersionis, post traditam complevi & dedi.

Sed

Sed aut ejusmodi Leges interdum contemnebantur, aut illas consuetudo aliquando obruebat. Certe invenio mulieres, quae quamquam conjugatae, viri tamen sui Legem minime sequebantur. In Tabulario Canonicorum Cremonensium duas pergamenas legi, quarum prima exarata fuit Anno Christi MX. unde paucula haec excerpsi: *In nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Einricus gratia Dei Rex, Anno Regni ejus Deo propicio ic in Italia Septimo, XI. die mens...... Indictione VIII. Episcopio sanctae Cremonensis Ecclesiae, ubi Domnus Landulfus Episcopus praeordinatus esse videtur. Ego Elena Cometissa filia bonae memoriae Oberti, & conius...... go ardorum* (idest quae professa sum ex Natione mea Lege vivere Langobardorum) *sed nunc pro ipso viro meo Lege vivere videor Salica &c.* Haec autem post multa dono data eidem Episcopo, ab ipso in emphyteusim accipit, *sestam partem de Corte una domui coltile, & sestam partem de Castro & Capella inibi constructis juris Episcopii vestri in suprascripto Comitatu Cremonense, qui pertinet de Comitatu Bresiense in loco & fundo Sesto &c.* Subscribunt Elena ipsa Comitissa, tum literis majusculis *BERNARDUS COMES*, tum duo testes *Lege viventes Salica* pro muliere, & duo *Lege viventes Romana* pro Episcopo. Habemus heic ritum vulgarem professionis Legis, quod est ad Feminas conjugatas. Alterius Chartae Anno MLXVI. exaratae, & ritum diversum praeferentis, en verba priora: *Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Sexagesimo Sexto, VII. Kalendas Novembris, Indictione V. Constat nos Garibaldus, & Bado, seu Ribaldus, germanis filiis quondam item*

A *Ribaldi, qui fuit Vicecomes de Comitatu Bergomense, & Berta conius ipsius Garibaldi, filia quondam Osberti, & Berta conjux jam dicti Ribaldi, filia Alcherii: qui professi sumus omnes Lege vivere Langobardorum, & ego ipsa Berta professa sum ex Natione mea Lege vivere Allamanorum. Ipsis namque jugalibus & mundualdibus nostris nobis*
B *consentientibus, una cum noticia Domni Arialdi Comitis hujus Comitatus Bergomensis, de sub cujus judiciaria potestate esse invenimur &c. accepimus a vobis Domno Hubaldo Dei gratia Episcopo sanctae Cremonensis Ecclesiae, argentum Denarios bonos Mediolanensis Libras sex & Solidos viginti, finitum pretium pro Curte & Castro cum area*
C *sua juris vestris, que nominatur Ruvicingo &c. Actum loco Grumello feliciter. Signum manus suprascripti Domni Arialdi Comes, qui oc signum Crucis fecit &c.* Ex ambabus hisce Chartis intelligas, quàm immutati sint fines veterum Comitatuum, sive Districtuum. *Grumellum* in Charta postrema memoratum pertinebat olim ad
D *Comitatum Bergomensem*, quum tamen perquam longe ab ea Civitate jaceat, & contra octo tantùm millibus passuum a Cremona distet. Sic *Juvenalta*, nunc *Genevolta*, Bergomatis agri, olim fuit, nunc verò Cremonensis, uti ex eorumdem Canonicorum Archivo didici, ubi Charta legitur scripta *Anno Imperii Tercio Ot-*
E *toni Deo propicio Quarto, mense Madius, Indictione XII.*, idest Anno DCCCCXCIX. cujus ecce exordium: *Dum in Dei nomine Comitatu Pergomense Castro, que dicitur Juvenalta, per data licentia Domni Odelrici Episcopi Episcopio sancte Cremonensis, in judicio resideret Cesso Dei gratia Diaconus & Missus Domni Ottoni Imperatoris, singulorum omminum justitias &c.*

Redeo ad Chartam, quam ante attuli, scriptam Anno MX. Ibi vidimus Cortem & Castrum constructum *in Comitatu Cremonense, qui pertinet de Comitatu Bresiense in loco Sesto*. *Sextum* aberat ac abest a Cremonensi Urbe sex tantùm millibus passuum. Num ergo eo usque se protendebat Comitatus Brixianus? Profecto nisi Brixianae Civitati, ejusque Comiti jus in ea loca fuisset, nihil erat, cur heic Brixianus Comes memoraretur. Et profecto in Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 7. jam ostendi, latissime olim excurrisse fines Comitatus Brixiani. Vide etiam Dissertat. VIII. *de Comitibus*, ubi de Cremonensium Comitatu decurtato egi.

Sed ut in semitam redeamus, nuper vidimus *Bertam* conjugem Ribaldi viventis, praesentis, ac *secundùm Legem Langobardorum* viventis, quae tamen profitetur, se *ex Natione sua Lege vivere Alamannorum*. Guichenonius in Bibliothec. Sebus. Centur. prima, Cap. 93. Chartam refert, ubi haec verba: *Nos Guilelmus Marchio* (Montisferrati) *& Julita jugalis, filia quondam Leopoldi Marchionis de Austria...... Nos itaque supradicti jugales, qui professi sumus ex Natione nostra Lege vivere Salica; sed ego Julita mea Lege vivere videor Alamannorum*. Haec obscura & fortassis ex apographo vitiato deducta. Clariora ego adferam ex Chartis Mutinensibus. In Archivo nempe Canonicorum Mutinensium non unum Legis diversae a Conjugibus observatae exemplum occurrit: sed unum ego inde excerptum appono. *Anno Dominice Incarnationis Millesimo Tertio, XIV. Kalendas Magii, Indictione Prima. Ecclesia Sancti Geminiani Christi Confessoris, ubi ejus humatum quiescit Corpus, sita intra hanc Civitatem Motina. Nos quidem in Dei nomine Petrus filius quondam item Petroni, qui professus sum Lege vivere Romana* (neque hoc praeteribo, in eisdem Chartis Mutinensibus saepissime ineuntes contractus profiteri Legem Romanam, quum in aliis bene multis Urbibus frequentius occurrat Langobardicae professio) *& Rozza jugalibus, filia Everardi, qui sumus habitatores in Pago Persiceta, qui professa sum ego Rozza Legem vivere Longobardorum: ipso namque Petrus viro jugale & Mundoaldo meo mihi consenciente, & subter in omnibus confirmante, & ut Lex, in qua professa sum vivere, habet auctoritas una cum noticia de parentibus meis &c.* Donant isti Warino Episcopo *medietatem de Castellum unum cum fossato & tonimine circundato juris nostri cum Capella inibi edificata &c. Nominatur namque Castellum Novum. Locus autem, ubi constructum esse videtur, vocatur Casale Utantula. Est area ejusdem Castri nostram porcionem per mensura justa ad pertica legitima de pedes duodecim mensurata tabulas sexaginta sex &c.* Habemus heic Petrum Legi *Romanae* obnoxium, Rozzam vero ejus conjugem *Langobardicae* addictam. Id quoque luculentius confirmabitur altero exemplo, quod mihi Serenissimi Ducis Mutinae Archivum suppeditavit.

Charta

Charta donationis factae Adelberto Presbytero habitatori in loco Castellione a Gezone & Teuza Conjugibus, Anno 1019.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Enricus gratia Dei Imperator Augustus, Anno Imperii ejus Quinto, X. die mense Augustus, Indictione II. Tibi Adelberti Presbitero, qui est abitator in loco Castellione, nos Gezo filio quondam Johannis & Teuza jugalibus, filia quondam Aliprandi, qui professus sum ego ipse Gezo ex Natione mea Lege vivere Romana, & ego ipsa Teuza professa sum ex natione mea Lege vivere Langobardorum: predicto namque jugale meo mihi consentiente, & subter confirmante, & justa eandem Legem, in qua nata sum, una cum noritia & interrogatione de propinquioribus Parentibus meis, qui sunt Teuzani.... Wibertus, & Girardo propinquioribus parentibus meis, in quorum presencia, vel testium certam facio professione, quod nullam me pati violentiam at quempiam hominem, nec ipso jugale ac mundualdo meo, nisi mea bona ex spontanea voluntate, amicus & amica, donator & donatrix tua Presbiteri diximus. Quapropter donamus a presente die dilectionis tue, & in tuo jure & potestatem per hanc Cartula donationis proprietario nomine in te abendum confirmamus: hoc est Casis & rebus territoriis illis juris nostri, quem supra jugalibus, quam habere visi sumus in loco, ubi dicitur Banniolo, qui est infra Corte, que dicitur Basillica, Docius, Stadengarda, & Campo qui dicitur Binda, vel in eorum atiacentiis & pertinentiis earum rerum per locas & vocabolas ab ipsis casis & haerebus territoriis pertinentibus vel inde aspicientibus in integrum. Que predictis casis & re- [A] bus territoriis de eodem loco Banniolo per mensura justa inter sediminas & areis, ubi vitis estant, seu terris arabilis, atque pratis juges duo rebus terrectoriis de eodem loco Standegarda est per mensura justa juge uno, Campo de Binda est per mensura justa perticas novem, & quantum plus de nostri, quorum supra jugalibus, juris & rebus in [B] easdem...... ut supra mensura legitur, inventum fuerit, omnia per eadem Cartulæ donationis in tua, qui supra Adelberti Presbitero, aut cui tu dederis persistans potestatem proprietario juri. Que autem suprascriptis casis & rebus territoriis illis juris nostris superius dictis una cum accessionibus & ingressoras earum, seu cum superioribus & in- [C] ferioribus suorum, qualiter superius mensura legitur, ab hac die tibi, qui supra Adelberti Presbitero dilecto amico nostro donamus, cedimus, conferimus, & per presentem Cartulam donationis proprietario nomine in te habendum confirmamus, & facias exinde a presente die tu aut cui tu dederis proprietario nomine quicquid volueritis sine omni no- [D] stra, quem supra Gezoni & Teuzani jugalibus & heredum nostrorum contradicione vel defensione & absque rextauracione; excepto quod Geuzoni & Teuzani jugalibus datum aut factum vel quolibet scriptum apparuerit, quod nos ipsis exinde in aliam partem fecissemus, aut emissemus, nihil vobis defendere nec restaurare promittimus. Nam si de no- [E] stro jugalibus datum aut factum apparuerit, quod nos exinde in aliam partem fecissemus aut emissemus, & claruerit, tunc da illam partem unde oc apparuerit, nos qui supra jugalibus una

cum noſtriſque heredibus tibi, qui ſupra Adelberti Presbitero, aut cui tu dederis, defendere & reſtaurare promittimus, excepto ut ſupra. Qui ſi defendere non potuerimus, aut ſi vobis exinde aliquod per covis ingenium ſubtraëre queſierimus, tunc in duplum eadem donatio, ſicut ſupra legitur, vobis reſtituamus, ſicut ſupra tempore fuerit melioratis, aut valuerit ſub eſtimatione in conſimilibus locis. Quidem & ad hanc confirmandam donationis Cartula, accepimus nos quem ſupra Gezo & Teuza jugalibus at te, quem ſupra Adhelbertus Presbiter exinde Launechil Capello uno, ut hec noſtra donatio omni tempore firma permaneat, atque perſiſtans con ſtipulatione ſubnixa. Et nec mihi qui ſupra Gezoni liceat ullo tempore nolle quod volui, ſed quod ad me ſemel factum, vel quod ſcriptum eſt, ſub jusjurandum inviolabiliter conſervare promitto con ſtipulatione ſubnixa.

Actum locus, ubi dicitur Lucaniono feliciter.

Signum ✠ ✠ *manibus ſupraſcriptorum Gezoni & Teuzani jugalibus, qui hanc donationis fieri rogaverunt, & predicto Gezo eidem Conius ſue conſenſit, ut ſupra, & eorum relecta eſt.*

Signum ✠ ✠ *manibus Wiberti, & Girardi propinquioribus eidem Teuzani, qui eam interrogaverunt, & conſenſerunt ut ſupra.*

Signum ✠ ✠ ✠ *Azoni, & Bernardi, ſeu Teuzoni* Lege vivere Romana rogatis teſtes.

Signum ✠ ✠ *manibus Oddoni atque Andrei rogatis teſtes.*

Ego Raginerius Notarius ſacri Palatii rogatus Scriptor ujus Cartulæ donacionis poſt tradita complevit & dedit.

Et heic vides, nihil penſi habuiſſe Mulieres, an viri ſui Legem ſequerentur. His autem conſona eſt Charta evulgata a Campio Tomo I. Hiſtor. Eccleſ. Placentin. pag. 498., & ſcripta Anno Chriſti MX. Ibi *Johannes filius Berulſi Judicis, qui ex Natione ſua* profeſſus eſt ſe *Lege vivere Romana*, & *Walderada, quae & W..za* conjux ſupraſcripti Johannis, quae profeſſa eſt, ſe ex Natione ſua *Lege vivere Langobardorum*, donant Oratorium aedi ſacrae Sanctae Juſtinae. Atque heic potiſſimùm animadvertenda ſunt, quae in Appendice Hiſtoriae Monaſterii Padolironenſis pag. 46. & ſeqq. Clariſs. Bacchinius evulgavit, hoc eſt, plures celeberrimae Comitiſſae Mathildis Chartas. In una ex iis inclyta mulier dicitur *ex Natione ſua Lege vivere Langobardorum*. In reliquis bene multis Tabulis eadem ſatetur, ſe tantùm *Lege vivere Salicâ*. Atque hae ſcriptae fuerunt omnes poſt Annum Chriſti Milleſimum Centeſimum, hoc eſt diutiſſime poſt mortem Godefridi Ducis primi ejus viri, Lege Salica utentis. Parum dixi. Chartam habeo, quam in Tabulario Monaſterii Benedictinorum Regienſium, olim Sancti Proſperi, nunc Sancti Petri, ſub oculis habui, ubi eadem Comitiſſa ait, ſe *ex Natione ſua Lege vivere Salica*. Juvat nunc ipſam producere.

Mathildis Comitissae & Ducissae donatio facta Monasterio S. Prosperi Regiensis, nunc S. Petri, Anno 1080.

IN *nomine Sanctissimae & individuae Trinitatis. Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Octoagesimo, die IX. mensis Decembris, Indictione III. Monasterio Sancti Prosperi sito foris & prope Civitate Regense, ubi* Domnus Giselbertus Abbas *praeesse videtur. Ego quidem in Dei nomine* Matelda Comitissa, filia quondam Bonefacii Marchio, quae professa sum ex Natione mea Lege vivere Salicha, *offertrix & donatrix ipsius Monasterii, praesens praesentibus dixi: Quisquis in sanctis, ac in venerabilibus locis ex suis aliquid contulerit rebus, juxta Actoris vocem in hoc Seculo centuplum accipiet, & insuper quod melius est, vitam possidebit aeternam. Ideoque ego que supra Matelda Cometipsa dono & offero in eodem sancto Monasterio a presenti die, hoc est peties duae de terra, una laboratoria, & altera prativa, quae prativa dividitur in tribus partibus pro nimia abundantia aquarum: quas habere visa sum in loco & fundo, ubi dicitur Castello Gualteri; & sunt ipse peties de terra per mensuram justam juges viginti & novem. Finis ad praedicta terra prativa a meridie haeredes quondam Gandulfi, a mane & de subto praedicta Curte de Castro Gualteri, ad super per totam a sera funditur. Item a meridie* Comes Ubertus: *& si quae aliae sunt cohaerenties. Item si amplius inventum fuerit de praedictis petiis de terra laboratoria & prativa, quod ad meum jus pertinuisset, quae ut supra mensura, & omnia . . . . possessionis meae permaneat & persistat in integrum. Qui autem suprascriptae peties de terra laboratoria & prativa juris mei una*

A *cum accessione & ingressores . . . . . . oribus illarum, & qualiter superius legitur in integrum ab hac die in eodem Monasterio aono & offero, & per praesentem Cartulam offersionis ibidem ad habendum confirmo, sicut supra, & per animae meae mercedem. Insuper* cultellum, fistucam nodatum, wantonem, & wasonem terrae, atque ramo B arboris, coram testibus legitimam facio traditionem & investituram, & me exinde foris expuli, warpivi, & absentem feci, *& ad partem praedicti Monasterii habendum reliqui; ita ut faciat praedictum Monasterium proprietario nomine, sicut superius legitur, quicquid voluerit sine omni mea ac haeredum & probaeredum meorum contra-* C *dictione vel repetitione. Si quis vero, quod futurum esse non credo, si ego ipsa Matilda, quod absit, aut ullus de haeredibus ac probaeredibus meis contra hanc Cartulam offersionis ire quandoque tentaverimus, aut eam per quodvis ingenium infringere quaesierimus: tunc inferamus ad illam partem, contra quam litem intulerimus, mulcta, quod est pe-* D *na auri optimi uncias quatuor, argenti pondera octo, & quod repetierimus, vindicare non valeamus, sed praesens haec Cartula offersionis diuturnis temporibus firma maneat atque persistat inconvulsa con stipulatione subnixa. Ego quae supra Comitissa Matilda, meique haeredes, ac probaeredes parti ipsius Monasterii, sicut superius legitur, in inte-* E *grum ab omni homine defensare. Quod si defendere non potuerimus, aut si vobis exinde aliquid per quodvis ingenium subtrahere quaesierimus, tunc in duplum eandem offersionem ut supra, & parti*

ipsius

ipsius Monasterii restituamus, sicut pro tempore fuerint melioratae, aut valuerint sub aestimatione in consimilibus locis. Et bergamena cum atramentario de terra ego quae supra Matilda Comitipsa levavi. *Hanc enim paginam Cartulae offersionis Henuvardi Notarii sacri Palatii tradidi & scribere rogavi, in qua subter confirmans, testibusque obtuli roborandam.*

Actum infra praedicto Monasterio Sancti Prosperi feliciter.

Matilda Dei gratia, si quid est, in hac Cartula a me facta subscripsi.

Signum ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ manibus Audo de Cornazano, & Gerardo nepote suo, seu Raginerio filius Ugonis, filii Albini, atque Bernardo, & Petro germanis Lege viventium Salicha rogati testes.

Signum ✠ manibus Bulgari de Nonantula rogati testes.

Ego Henuvardus Notarius sacri Palatii Scriptor hujus Cartulae offersionis post tradita complevi & dedi.

Equidem miratus sum, Mathildem Comitissam, e Langobardo patre natam, tunc ob mortem Godefridi Ducis primi viri sui pristinae suae libertati restitutam, appellatam a quoquam fuisse non tantum *Lege* sed & *Natione Salicam*. Id fortasse factum, quod ejus mater Beatrix ex eâdem

A gente fuerat. Nam uti jampridem animadverti in Antiquit. Estens. Par. I. Cap. 23. multa habuit antiquitas, quorum caussas nunc difficile assequimur, & uti *Legem*, ita quoque *Nationem* diversam profiteri olim licuisse videtur. Ac praecipue si qui advenientes ex Regnis exteris ad incolendam Langobardiam heic lares figebant; B eorum quippe nepotes ac pronepotes ex longo, ut ita dicam, indigenatu jus acquirebant se quoque appellandi *Natione Langobardos*. Tabulas reapse illic attuli, quibus Oddo Blancus *Nationem ac Legem Romanam* profitetur, ejus verò filii *Langobardam*. Ceterum quo tempore professio ejusmodi desierit, is nullo negotio C intelligat, cui Chartas antiquas in Archivis latentes invisere liceat. Scilicet Seculo Christi XIII. decurrente ea consuetudo paullatim evanuit, idque non aliâ de caussâ, quàm quod Romanae Leges forum & Scholas ubique implere coeperint, ac priorum temporum ritus antiquarint. Exemplum tamen unum proferam, D quo conservata inspiciatur Anno MCCXII. professio Legis, Chartam videlicet, quam ex Archivo Curiae Episcopalis Parmae acceptam suppeditavit mihi, dum viveret, Comes Franciscus Torellus, ex avita nobilitate ac studio eruditionis Historicae mihi semper cum honore commemorandus.

Charta venditionis duarum partium medietatis Castri Gualterii facta a Maladobato Prandorum Opizoni Episcopo Parmensi, Anno 1212.

IN nomine Domini. Millesimo Ducentesimo Duodecimo, XII. Kalendas Novembris, Indictione XV. in presentia infrascriptorum testium, Maladobatus

E Prandorum, & Prandus ejus filius, profitentes se Lege Lumbarda vivere, *vendidere atque tradidere ad proprium & per allodium* Domino Opizoni

zoni *Dei gratia* Parmensi Episcopo *duas partes medietatis, sive res sit divisa, sive indivisa* Castri Castrigualterii Prandorum, & Doglonis, & Turris, *domorum & casamentorum, cum omnibus edificiis & terraliis & foveis atque spaldis, & honoribus, & cum omni jurisdictione, conditionibus, factionibus, redditibus, fictis, albergariis, coltis, rationibus, & exactionibus, hominibus & habitatoribus & manentis, piscationibus & venationibus, & cum omni jure & jurisdictione Curtis & Castri, & spetialiter Guaritae & Sceleraguatae, bocatae, & phalangatae, atque sepis & Pontis, & in omni jure & honore Curtis & Castri, & jurisdictionibus ejusdem Castri. Praeterea dicti Maladobatus & Prandus dedere, cessere, atque mandavere eidem Domino Episcopo & ejus successori omnia jura & actiones utiles & directas, quae & quas habebant, sibique competebant in rem & in personam, nomine vel occasione hujus rei venditae, & ipsum Dominum Episcopum tamquam in rem suam Procuratorem, & se Possessores ejusdem rei pro eodem Domino Episcopo, & ejus nomine fecerint & constituerint, & pro pretio ejusdem rei dicti Maladobatus & Prandus fuere confessi, se triginta Libras Imperiales a prefato Domino Episcopo accepisse. Et renunciavere exceptioni non numeratae pecuniae hujus pretii, atque omni juri & legibus, quibus dicere, aut objicere possent hanc venditionem duplum, aut plus dupli valere, vel quod deberent restitui ad suplementum predicti pretii, vel ad dictas res venditas petendas: ut amodo dictus Dominus Episcopus & ejus successores, & cui dederint, faciant de omnibus dictis rebus venditis & cum accessibus & ingressibus, cum superioribus, & inferioribus suis iure proprietario quidquid voluerint, sine omni praefatorum Maladobati, & Prandi atque heredum eorum contradictione. Promisere quoque dicti venditores, & una cum suis heredibus sese obligavere praefato Domino Episcopo, & ejus successori, & cui dederit, dictas res venditas ab omni impediente & contradicente persona cum ratione defendere & disbrigare. Quod si facere noluerint, aut si per quodvis ingenium se subtrahere quaesierint, tunc in duplum, ut ratio exigit, ei restituere promisere, sicut pro tempore fuerit meliorata, aut valuerit sub extimatione in consimili loco.*

Actum Parmae feliciter in Palatio dicti Domini Episcopi cum stipulatione subnixa.

Ibi verò testes rogati fuere Guido de Intiola, & Gerardus Gilii de Intiola, qui fuere rogati dare tenutam, Johannes Nibii, Rodulfus Cavazutus, Magister Henricus de Castrogualterio, Dominus Beltrammis Judex.

Item in Millesimo Ducentesimo Decimotertio, die XVI. intrante Aprilis, Indictione Prima, praesentibus Guilielmo de Rivalta, Gundo Villani, Gerardo Suzopupo, Gerardino de Sancto Hilario, testibus rogatis, Domina Mauxibilia uxor dicti Maladobati, & Domina Jacoba uxor dicti Prandi huic venditioni consensere & parabolam dedere, & in ea omni suo juri pignoris & ypotecae dotis, donationis quartae, vel cujuslibet alterius sui juris .... renunciavere, & hoc in domo dicti Maladobati.

Ego Domninus Pungolinus sacri Palatii Notarius interfui, & hanc Chartam rogatus scripsi.

Verùm, ut nuper dixi, *Romanarum Legum* dignitas ac studium ita eodem Seculo XIII. invaluit, ut illarum

larum disciplinae ac regimini Italia universa sese ultra sensim addixerit, & reliquarum Legum non usu tantùm, sed & nomine tandem paene exoleto, unum Jus Romanum universos fere Italiae Populos exinde constrinxerit. Huic autem *Statuta*, sive *Leges Municipales*, praeferebantur semper, & adhuc praeferuntur; tunc enim duntaxat ad Romanam Legem recurritur, ubi Statuta nihil contra decrevere. Quid tamen unam Legem heic memoro? Quasi videlicet oblitus, iisdem temporibus succrevisse immanem illam ejusmodi Municipalium Legum, sive Statutorum silvam, quae nunc Italiam ferme totam occupat ac premit. Quod in ditione Serenissimi heri mei Ducis Mutinae factum intuemur, nimirum non Civitates tantum, sed & Oppida ipsa, immo & aliquot Castella, proprio Statuto regi, idem in compluribus aliis, Italiae, Galliae, Germaniae, aliorumque Regnorum Provinciis & locis notissimum est observari: quod quanto incommodo sit tum Legum studiosis, tum Populis ipsis, non est instituti mei nunc differere. Illud unice adnotabo, originem Municipalium Legum, si quid video, referendam esse ad tempora subsequuta Pacem Constantiae, quae, ut eruditi norunt, stabilita est Anno Christi MCLXXXIII. inter Fridericum I. Augustum, & Civitates Societatis Lombardorum. Antea certe *Consuetudines* quaedam invectae fuerant in fere omnium Urbium regimen; immo istae pro *Legibus* habebantur, quum has ipsas Carolus Magnus probasset in Lege Langobard. 148. quam ex Estensi Codice ego primum evulgavi Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. Eam heic repeto: *Ut longa consuetudo, quae utilitatem publicam non impedit, pro*

A *Lege servetur*. Praecipue verò plures invaluere, postquam Populi non pauci ex Italicis in libertatem assurrexere, & sub Consulibus pro necessitate ac utilitate Civium constituere multa coeperunt. Clarissimus Vir D. Guido Grandius Abbas Camaldulensis nonnullas ex hisce Constitutionibus a Pisana Republica efformatas

B Anno MCXLVI. MCLVI. & subsequentibus, atque in MSto Codice adhuc servatas, laudavit in Epistol. de Pandectis. Nusquam tamen decreta ejusmodi ab Urbibus condita, compulsa fuerunt in unum corpus, cui *Statutorum compilatio* nomen esset. At postquam in Pace Constantiae Fridericus I. Augustus foederatis Lom-

C bardorum Civitatibus *Regalia & Consuetudines* concessit, sive confirmavit: tunc coeptae sunt accuratius ac saepius efformari Leges, quibus esset aut in praesenti necessitate, aut in posterum Respublica regenda. Hae autem in unum collectae, *Statuta* appellatae sunt, quae primo paucas paginas implerunt, tum supervenientibus in dies novis decretis justum

D volumen tandem constituerunt. *Consuetudines* etiam nuncupatae sunt ejusmodi Leges, uti Du-Cangius antea in Glossario Latino animadvertit. Jamque ante Annum MCCVIII. conditum fuisse *Statutum Civitatis Ferrariae*, in Antiquit. Estens. Par. I. Cap. 39. ostendi, producto Decreto, quo Ferrariensis Populus Anno eo-

E dem *Azzonem VI. Marchionem Estensem* sibi perpetuum dominum elegit. Ibi haec habentur: *Adijcientes, quod de Anno in Annum hoc Statutum firmetur, & cetera supra dicta, & scribantur in corpore Statutorum &c.* Et *Statutarii, qui pro tempore fuerint, hoc Statutum, & supradicta teneantur firmare, & scribi facere in volumine Statuto-*

tutorum Communis Civitatis Ferrariae. Infra eorumdem Statutorum mentio recurrit. Neque segniorem se praestitit in concinnando Statutorum suorum Libro Populus Mutinensis: nam vel ante Annum MCCXIII. ejus mentio mihi occurrit in Charta adservata in Tabulario Reipublicae Mutinensis, cujus haec sunt verba.

Concordia inter Commune Mutinae & Salinguerram pro destruendo Castro Pontis Ducis, secundùm promissionem jam factam a Marchione Estensi, Anno 1213.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Talis pactio & concordia fiet inter Commune Mutinae & Dominum Sallinguerram & Nepotem, & suos, videlicet, quod Sallinguerra debet dare Castrum Pontis Ducis Communi Mutinae ad destruendum, & ad faciendum totam suam voluntatem, deferendo homines ipsius Castri & totum mobile, quod habent in ipso Castro sine fraude. De aliis verò rebus omnibus, erit arbitrio Potestatis Mutinae. Et debet restituere omnes prixonerios, quos habet de Civitate & Episcopatu Mutinensi cum navibus suis, que ablate fuerunt, vel extimationem, si que essent deperdite, & cum scutis & zappis, que in Castro invenientur. Et debent jurare tenere dictum Castrum Pontis Ducis destructum, secundùm quod alii homines Ferrarie & Marchio *juravere & promisere. Et debent dare & datum facere & promittere secundùm quod homines Ferrarie &* Marchio *dederunt & fecerunt de dicto Castro & Curia tota & Districtu. Et debent Sallinguerra & Nepos jurare stare preceptis Potestatis Mutine & Potestatis Parme, & avere Mercatorum Parme reddere. Et Commune Mutine debet dare Sallinguerre & Nepoti mille Libras ad rationem Imperialium, & debet eos extrahere de banno, & restituere ei podere Regalie Imperii, quod habebat in Episcopatu Mutine, eo jure tantum, quo habebat prius. Item debet promittere Commune Mutine*, quod faciet ponere in Statuto Civitatis, *quod si aliqua partium Ferrarie*, Marchio, *vel Sallinguerra fuerit de Civitate Ferrarie expulsa, quod non debeat prohiberi pro Communi amicis partis expulse, quin possint prestare auxilium & adjutorium, secundùm quod voluerint, parti expulse. Idem in omnibus & per omnia promiserunt & juraverunt Domino Bernardo Potestati Mutine & Domino Rambertino Potestati Parme sua bona ipsis similiter obligando in pena quinque millium Marcharum argenti.*

Actum apud Pontem Ducis in exercitu, in castris hominum Parme; MCCXIII. Indictione Prima, die Veneris VIII. intrante Novembri, presentia & testimonio Bernardi de Cornazano &c.

Ego Petrus de Oliveto quondam Imperatoris Henrici Notarius, & tunc Potestatis Mutine Notarius, & Communis, interfui, & rogatus scripsi.

Primis verò temporibus nihil aliud Statuta Urbium & Locorum complectebantur, nisi decreta Reipublicae aut Potestatum, qualia quotidiani regiminis, & publicorum negotiorum cura exposcebat. Raro autem quisquam discedebat a Romanis aut Langobardis Legibus, quibus Majores obstricti fuerant. Sed tempore consequente ab hisce etiam recessum est;

est; hoc est efformata sunt Statuta, per quae Langobardorum, aut Justiniani Leges non paucae abrogatae sunt, sive immutatae; nam prout quisque Populus satius duxit, tunc alio ordine successiones, contractus, aliaque tum civilia, tum criminalia negotia peragenda constituit. Apud Venetos Statuta collegit ac edidit Anno MCCXLII. Jacobus Theupulus Dux. *Reperiens enim* (ut scribit Andreas Dandulus in Chronico pag. 353. Tomi XII. Rerum Italicarum) *Statuta ab eo, & Praedecessoribus edita tantae confusioni submissa, ut in eorum observatione Judices frequentissime vacillarent, pro eorum reformatione elegit viros doctos, qui antiqua corrigentes, & nova statuentes, Duci in uno volumine redacta obtulerunt &c.* Et sane eodem Saeculo XIII. pleraeque Civitates corpus Statutorum suorum adornarunt, ac pro Lege in posterum elegerunt. Postremo tandem loco mihi sunt praecipue commemorandae Municipales Leges Populi Veronensis Anno MCCXXVIII. promulgatae, ac in unum Librum conjunctae. Has Anno MDCCXXVIII. publici juris fecit doctissimus Amicus meus Bartholomaeus Campagnola Archipresbyter Sanctae Caeciliae Veronensis, in omnium eruditorum utilitatem, quippe ex ejusmodi fontibus plura educi possunt ad eorum temporum mores & regimen Italicarum Urbium rite dignoscendum. Propterea & ego in calce Dissertationis L. *de Civitat. Italicar. Libertat.* antiqua *Civitatis Pistoriensis Statuta* evulganda censui, per quae ad barbaricae Eruditionis supellectilem augmentum accedet. Neque hoc praetermittendum est, Majores nostros, antequam inveheretur per universam Italiam professio Romani juris, & in Scholis Bononiensibus, aliisque subsequutis, Romanae Leges explicarentur, controversiae sine tot Citationibus, Protestationibus, Exceptionibus, Instantiis, Contradictoriis, aliisque aeternis Fori nodis ac funibus expediebantur. At vix Legulejorum Respublica invaluit, & Juris Romani sacraria aperta fuere, quum via quoque reserata fuit tricis omnibus, quibus lites nunc temporis obnoxiae sunt, & ob quas interdum perpetuantur. Vide quaeso Actum unum in lite, quae circiter Annum MCXC. agitata fuit inter Obizonem I. Marchionem Estensem & Heredes nobilis Viri Alberti de Baone. De ista sermo mihi fuit Par. I. Cap. 38. Antiquitat. Estens. Eâ occasione, uti videtur, facta fuit sequens protestatio, quae se mihi obtulit in Archivo Estensi; ac satis prodet, quantâ cautelâ jam tum Legum periti instituere coepissent longam litium navigationem, quorum industriam non solùm subsequentes aemulati sunt, sed mirum in modum superarunt.

Protestatio Procuratoris nobilis Mulieris Aychae de Camino contra Obizonem I. Marchionem Estensem in controversia de Villis & Castris Baonis, circiter Annum 1190.

P*Encius Tabellio, qui fuit de Curterodulo, & nunc Padue moratur, Procurator nobilis mulieris Domine Ayche de Camino, & Domini Tisolini de Ungarellis, Civium Padue,* protestatus denuntiat & dicit Illustri Viro Domi-

mino Opizoni Estensi Marchioni, *quod Domina Aycha supradicta, & Dominus Tisolinus jam dictus, parata & paratus est, si aliquid de jure tenetur, & debet facere, agere, tractare, & complere ipsi Domino Marchioni, tamquam successores Domini Alberti de Baone & Domine Darie quondam ejus filie, predicto Domino Marchioni facere & complere: Visis Instrumentis, ad que facienda, gerenda & complenda tenebantur predicti Domini Albertus de Baone & Domina Daria filia ejus, & ad que tenentur dicto Domino Marchioni de jure successores eorum, scilicet Domini Alberti & Domine Darie. Et cum instancia magna petiit & petit ab ipso Domino Marchione, & ab eo requirit, ut Instrumenta, de quibus Dominicus Caccia Procurator ipsius Domini Marchionis procuratorio nomine pro eo fecit intimationem tempore quo ipse fecit denuntiare Domine Ayche & Domino Tisolino, super facto Villarum & Castrorum Baonis & Vallis, ut videant & cognoscant ad que ipsi tenentur & tenebantur Domino Marchioni antedicto: cum ipsi per se nullos contractus umquam vel obligationem fecerint cum Marchione aliquo Estense; & si Majores sui aliquos contractus vel obligationem umquam fecerint, quod ipsi nec sciunt, nec credunt aliquos contractus vel obligacionem fecisse, ignorant illos. Et supplicavit & petiit ab ipso Domino Marchione, ut ostendat & exhibeat Instrumenta predicta, de quibus dictus Procurator procuratorio nomine pro eodem Domino Marchione fecit intimationem tempore denuntiationis predicte, quia si aliqua Instrumenta existunt, & sunt vera, communia sunt ipsius Domini Marchionis & successorum predictorum Dominorum Alberti & Darie.* Protestatur, denuntiat, & dicit Procurator predictus, *non assentiendo, predictam Dominam Aycham & Dominum Tisclinum, nec confitendo, heredes esse predictorum Dominorum Alberti & Darie, salvis omnibus aliis juribus, exceptionibus communibus, & defensionibus Dominis Ayche & Tisolino predictis.*

Ceterum abrogatane unquam fuerit apud Italos Langobardorum Lex, an potius paullatim ipsa in desuetudinem abierit, antea investigavi, scilicet in Praefatione ad Leges Langobardicas Part. 2. Tomi II. Rerum Italicarum. Ibi in primis evicisse me puto, veritate minime niti eorum sententiam, qui Leges Romanas probatas, Langobardicas vero dejectas decreto Lotharii II. Augusti, circiter Annum MCXXXVI. sunt opinati. Memini, me vidisse Chartam non unam, ineunte ipso Seculo XIII. hoc est tamdiu post ipsius Lotharii imperium, scriptam; in quibus professio Langobardicae Legis occurrit. Et Lib. I. Constitution. Sicular. Cap. 59. Fridericus II. Imperator ait: *Secundum consuetudines approbatas, ac demum secundum jura communia, Langobarda videlicet & Romana.* Ita in Antiquitatib. Estensib. Par. I. Cap. 40. pag. 397. & 399. in duobus Diplomatis Ottonis IV. datis Anno MCCXII. legitur: *Nullâ Lege Romanâ, vel Lombardâ, seu consuetudine vel Statuto gentis cujuslibet obviare valente.* Hanc eamdem veritatem aliis argumentis ex eruditione veterum petitis confirmavit celeberrimus Abbas D. Guido Grandius, nuper mihi laudatus, in eâdem Epistolâ *de Pandectis*. Norunt autem Eruditi, Leges Langobardicas, Salicas, Ribuarias, &c. editas fuisse ab Heroldo, Lindenbrogio, Wendelino, Goldasto, Baluzio, &c. Langobardicarum editionem dedi & ego Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum, fortasse

se non contemnendam. Nunc addo, haberi in MSto Codice Bibliothecae Estensis *Legem Salicam*. Et quoniam occurrunt ibi variantes Lectiones, aut Glossae, ex quibus textui adhuc obscuro lux aliqua affulgere potest, quasdam seligere, atque in omnium commodum proferre nunc liceat. Editionem Baluzii prae oculis habeo.

Ibi Tit. 2. Cap. primo legitur: *Si quis porcellum lactantem furaverit de Chranne prima, aut de mediana &c.* In Eccardi editione habetur *de Rhanne prima*. Tenebrosam hanc vocem interpretatus Bignonius, & Du-Cangius, *Haram porcorum* heic significari censuerunt. Eccardus verò propius vim vocabuli attigit, scribens *de Rhanne prima* idem esse ac *de primo coïtu*. Fortassis omnium rectissime explicat Glossa Codicis Estensis: ubi *de Chranne prima* dicitur, id est *de primo partu*.

Tit. 2. Cap. 3. *Si quis porcellum de Sude furaverit, qui clavem habet*. Porcorum stabulum *Sudem* interpretatur Pithoeus. Stabulum seu Haram ceteri. Recte. Nam Glossa Codicis Estensis *Sudem* esse dicit *Aram porcorum*. Ibi verò non *qui clavem habet*, aut *habuerit*, legitur, sed *de Sude furatus fuerit, quae clavem habet*, hoc est *feram*. Infra habemus *acceptorem*, idest *accipitrem intra clavem positum*: quod idem significat.

Tit. 2. Cap. 10. *Si quis tertussum porcellum furaverit*. Wendelinus *Tertussum* interpretatur *tertii gregis*. Pithoeus, *qui domi nutritur*. Eccardus suspicatur significari *suem tertio jacto editam*. Accipe nunc, quid habet Codex Estensis. Nescio num ibi sit *Tertussum* aut *Tertustum*. Glossa: *idest* castratum. Linguae Germanicae periti videant, unde ejusmodi interpretatio emerserit.

A Tit. 2. Cap. 13. *Septingentis Denariis, qui faciunt Solidos decem & septem cum dimidio*. In MSto Estensi: *DCCXX. Denariis, qui faciunt Solidos XVIII.* Ita quoque in duobus Capitibus subsequentibus.

Tit. 2. Cap. 14. *Si quis majalem sacrivum, qui dicitur votivus, furaverit*. Glossa Codicis Estensis *Votivum* B explicat *ad occidendum*. Neque enim toleranda interpretatio, quae a Pithoeo profertur ad vocem *Sacrivus*, hoc est: *qui & defensor aliorum porcorum*. Sacrivi seu votivi sues fuisse videntur, qui ad sacrificium destinati erant. Quod ubi admittamus, necesse est, adhuc inter Salicos fuerint, qui Ethnicorum superstitioni addicti C erant. Hoc certe affirmare nemo audeat sub Carolo Magno Principe Christianissimo. Verùm Salicae Legis Pactus, ut ajebant, conditus fuit, dum Francorum gens adhuc *teneretur barbarie*, hoc est Gentilium ritibus.

Tit. 3. Cap. 5. *Si quis vaccam domitam &c.* Estensis Codex habet *domesticam*.

D Tit. 3. Cap. 7. *Si quis taurum gregem regentem furaverit, qui de tribus Villis communes vaccas tenuerit, hoc est trespillius &c.* Apud Eccardum haec ita leguntur: *Si quis taurum, qui gregem regit, & nunquam vinctus fuit, furaverit*. Codex Estensis: *Si quis taurum gregem regentem furatus fuerit, qui de tribus Villis communes vaccas te-* E *nuerit, nec umquam junctus fuisset, hoc est trepellius*. Glossa, *idest qui bene trepat*. Apud Germanos *Treppe* est quod Italis *Salita, Montata*. Hoc tauro admissario recte conveniat, qui ex hoc *Trepellius* appellatus fuerit, non verò quod *trium tintinnabulorum taurus* foret.

Tit. XI. Cap. 6. *Si quis homo Ingenuus alienum Servum in Texaga duxe-*

xe-

xerit, aut aliquid cum eo negotiaverit. Pithoei Glossa ad illud *Texaga* habet: *intra tecta*. Eccardus *Texaga* interpretatur *furtum*, *sive ablationem occultam*. At in Estensi Codice habetur, *in taxetam*, *idest mercatum*. Erit eruditae gentis Germanicae investigare, num ejusmodi interpretatio ferenda sit.

Tit. XI. Cap. 5. *Aut fabrum*, *sive vinitorem*, *vel molinarium*, *aut carpentarium*, *sive venatorem*. In Estensi MSto *fabrum*, *sive venatorem &c. sive vineatorem*. Eccardi editio plane diversa praefert.

Tit. 14. Cap. 10. *Si quis puellam, quae Druchte ducitur ad maritum, in via adsallierit*. Estensis Codex habet: *Si quis puellam, quae Tracte ducitur &c.* Glossa: idest *per Nuptiatores*. Vide Notas meas ad Legem *6*. Aistulphi Regis Langobardorum, & Dissertationem XX *de Mulierum Actibus*, uti & XXIX. *de Spectaculis*.

Tit. 14. Cap. 11. *Si quis Ingenuus ancillam alienam in conjugem acceperit, ipse cum ea in servitio implicetur*. In Codice Estensi *applicetur*. Tum additur: *Dum ipsa vixerit tantùm:* quod ad Jurisprudentiam & mores eorum temporum animadvertendum.

Tit. 14. Cap. *16*. Pro *fratris uxorem*, *aut avunculi*, legitur in Codice Estensi *aut avunculam*.

Tit. 15. Cap. 4. *Si quis hominem &c. adsallire*, *vel viae laciniam ei facere praesumpserit*. Estensis Codex: *adsalierit*, *vel violentiam ei facere praesumpserit*.

Tit. *16*. Cap. prim. *De eo, qui Villam alienam adsallierit*. In Estensi Codice additur: *cum collecta*, hoc est cum agmine aliorum hominum.

Tit. *16*. Cap. 4. *Si quis Aristatonem*. Vide Dissertationem XXIII. *de Moribus Ital.*

Tit. 17. Cap. 2. *Si quis spicarium, aut maholum cum annona incenderit*. Estensis Codex: *Si quis picharium* (*idest Cellarium*) *aut Macholum* (*idest Canavam*) *cum annona incenderit*. Heic latere vitia suspicor. Attamen *Spicarium pro horreo* poni, ut alii censent, vix est credibile. In horreo recondi spicae minime consueverunt. Quid verò sit *Maholum*, idest *horreum sine tecto*, ut Pithoeo placuit, difficilius intelligam.

Tit. 18. Cap. 4. *Si quis concidam, vel sepem alterius capulaverit*. Ut dixi in Dissertatione XXX. *de Origin. Voc. Italicar.* in quibusdam Mutinensium pagis *sepes* adhuc appellantur *Cedde*, profectò a *Concida*. Ita nempe a *caedendo* appellatae Sepes. In Estensi MSto Codice habetur: *Si quis concisam vel sepem* (*idest Arevativum*) quae vox corrupta, & nihil significans videtur; vel *Palenchatum*, sive *Palancatum*, qua voce barbarica Secula significarunt sepem e palis confectam.

Tit. 19. Cap. 10. *Si quis alterum in via adsallierit & exspoliare tentaverit &c. bismille ducentis Denariis, qui faciunt Solidos triginta, culpabilis judicetur*. In Codice Estensi: *& eum exspoliaverit, vel temptaverit &c. MCC. Denariis, qui faciunt Solidos XXX. culpabilis judicetur*. Atque ita scribendum: nam revera Solidi triginta dant secundùm Salicos Mille ducentos Denarios.

Tit. 23. Cap. 3. *Si quis navem vel ascum de intro clave furaverit*. Codex Estensis: *Si quis navem vel asclum de intro clavem furatus fuerit*. Sed praeferendum *Ascum, idest Scaphula*, ut ibi Glossa addit, cum reliquis Interpretibus concors.

Tit. 24. Cap. 3. *Si quis sclusam de farinario alieno ruperit*. In Estens. Codice: *Si quis clausuram de Molino a-*

lie-

lieno. Quid *Sclusa*, quid *Farinarium* fuerit, hinc habes. Italica Lingua pro *Sclusa* dicit *Chiusa*.

Tit. 26. Cap. 8. *Si quis feminam postquam &c.* Estensis Codex: *feminam ingenuam*.

Tit. 29. Cap. 6. *Si quis messem alienam per furtum metere aut reffare praesumpserit*. In Estensi Codice: aut *treffare*. In Glossâ additur: *idest spicanti evellere*. In editione Eccardi est *metere aut repascere*. Tu illius Notas adi, si lubet: neque enim immorari juvat.

Tit. 29. Cap. 8. *Si quis impotos de melario &c. tulerit*. Estensis Codex: *Si quis impotus &c.* Addit Glossa: *idest poma*. Nescio an Interpres divinum egerit. Heic enim surculi ad inserendum indicari potius videntur.

Tit. 29. Cap. 13. *in Napinam*. Codex Est. *in Rapinam*, idest ubi *rapae* habentur.

Tit. 29. Cap. 19. *Si quis aratrum in campum alienum intrare probibuerit &c. vel testaverit*. Habet Estensis Codex: *vel restaverit, idest vetaverit*.

Tit. 29. Cap. 24. Codex Estensis addit in fine: *Et si in caballo adduxerit, XII. Solidos. Et si in dorso, VI. Solidos culpabilis judicetur*.

Tit. 29. Cap. 32. *Si quis statuam aut tremaclum &c.* In Estensi Codice: *Si quis statuam (idest retias) aut tremaculum*. Wendelinus & Du-Cangius *statuam* fuisse *contum* arbitrantur. At heic non de navibus, sed de retibus agitur. *Tremaclum*, nunc Tuscis * *Tremaglio*, nobis Lombardis *Tramacchio*, retis genus, de cujus vocis origine consule Ferrarium ac Menagium.

Tit. 30. Cap. prim. *Et pretium propter hoc dederit*. Legitur in Estensi MSto: *& pretium propter hoc acceperit, & non fecerit*.

A Tit. 32. Cap. 1. *Si quis alterum Cenitum clamaverit*. In Codice Estensi: *Cenitum (idest Arga)*. De voce *Arga* vide, quae Du-Cangius habet. Vide etiam Dissertationem XXIII. subsequentem *de Moribus Ital.* Cum Wendelini interpretatione Glossa Estensis consonat.

Tit. 32. Cap. 7. *Si quis alterum delatorem clamaverit*. Vox ista Italicum
B *Spia* significat, ut omnes norunt. Eruditi Germani videant, cur Glossa Estensis explicet: *Delatorem, idest Lindegarium*.

Tit. 37. Cap. prim. *Homicidam illum domini inter se dividant*. In Codice Estensi: *Homicidium illud &c.*

Tit. 37. Cap. 2. Glossa in fine
C haec addit: *Indicant Franci, qui LX. aut plusquam XL. Denarios valent, furatus fuerit, ut sit Latro. Qui verò minus, non sit*.

Tit. 37. Cap. 8. Glossa Codicis Estensis ad verba illa: *Si legem intellexerit*, haec habet: *idest, si homo ille, qui occisus est, aut parentes Domino vel Servo illi malefecerint, ut per*
D *legem sint culpabiles, poterit se reclamare, ut Leudem non solvat, vel non tribuat quicquam, nisi quod Servum tradat; & priusquam tradiderit eum, dicat, illum Servum non habere, unde mallatus est: & liberabitur a compositione medietatis*. Haec non inutilia ad Jurisprudentiam barbarici aevi.

Tit. 40. Cap. 6. in fine haec ad-
E duntur a Codice Estensi: *Si verò minus de sex fuerint, mille Denariis, qui faciunt Solidos XXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & dilatura*.

Tit. 42. Cap. 5. *etiam nolenti Domino Servi pignus donare debet*. In Codice Estensi: *aut nolente Domino Servi, pignus &c.*

Tit. 43. Cap. 1. *Si quis Ingenuus hominem Francum, aut Barbarum occide-*

* Immo *Tramaglio*.

de-

derit &c. En Glossam Codicis Estensis: *aut hominem Barbarum, idest, quos Franci ex alia patria in suam adduxerunt, & ipsos captos Lege Salicâ vivere nolunt.* Haec animadvertenda. Nam Du-Cangius in Glossario, & Eccardus in Notis ad Titulum XV. Legis Salicae opinantur, *Transrhenanas omnes gentes, Theutonicâ Linguâ utentes*, sub *Barbarorum* nomine venisse: quasi eâdem Linguâ non uterentur & *Franci*, quos tamen a *Barbaris* distinctos eadem Salica Lex prodit. Quare cum ejusmodi Glossâ conferenda est haec opinio. Ad alia propero.

Tit. 43. in Estensi Codice non legitur Cap. Secundum: neque immeritò, nam infra repetitum videas.

Tit. 47. est in Codice Estensi *De Reipu viduae mulieris*, hoc est, ut Eccardus explicat, *de iterato Matrimonio viduae*, sive *de pretio vidue iterum nubentis*. Cap. autem 2. in medio haec leguntur: *tunc ipse, qui ei testatus est, super fortuna sua ponat, & Grafionem roget, ut accedat ad locum, & ipsum inde expellat.* Ita in editione Baluziana. Accipe quid habeat Estensis Codex: *Tunc ipse, qui ei testatus est, omnem substantiam suam promittit. Si illi supradicta probare non potuerit, super fortunam suam ponetur, & Grafionem (idest Comitem) roget, ut accedat ad locum, & ipse inde expellat eum.*

Tit. 48. *de Affatomiae*, in MSto Estensi inscribitur *de Affattoone*. Contendit Eccardus, haec omnia vitiata esse, & scribendum *de Adframire*, sive *de Adramire*. Lector eum consulat. Pro *in laisum suum*, ibi scribitur *in laipsum*, idest *in sinum*. Pro *in beo suo pultes manducassent*, Codex Estensis habet: *Et in beudo suo pultem &c. idest in mensa sua.*

Tit. 49. *Ista omnia ubi suus Hamallus est.* Glossa Codicis Estensis: *Hamallus, idest Debitor.* Eccardus legit *Rhamallus*, & vocem insalutatam dimittit.

Tit. 52. Cap. prim. *Si quis Ingenuus aut Lidus alteri fidem fecerit.* Estensis Glossa: *Idest fidejussor extiterit.*

Tit. 55. Cap. prim. *Si quis ad aeneum mallatus fuerit.* Glossa Codicis Estensis: *ad aeneum, idest ut manum mittat in Caldariam.* Recte. Hac de re vide infra Dissertationem XXXVIII. *de Judiciis Dei.*

Tit. 59. *per compositionem se educeret.* In MSto Estensi: *se exdiceret.* Ita infra *se exdicere voluerit;* & infra, *ita ille culpabilis judicetur.*

Tit. 60. *de Rachinburgiis*, est in Codice Estensi: *de Raginburgiis.* Cap. primo pro *in tertia vice*, idem Codex habet *ad tertiam vicem.* Et infra pro *dicendi se legem distulerint*, ibi legitur *legem dicere distulerint.*

Tit. 61. *de Chrenecruda*, in MSto Estensi per istam Glossam sensus juvatur: *de Chrenequida idest terra collecta de quatuor angulis domus, legaliter in aliquem projecta.* De hac verò voce consulendus Clariss. Eccardus. Infra pro *in durpilo*, Codex Estensis habet *in Durbillo, hoc est, in limitari, & intercaptare.* Infra pro *quantum de compositione diger est*, in Estensi Codice legitur *quantum de compositione debet digerere.* Infra pro *Chrenecruda*, habetur *Chrenetruda, idest de illa terra.*

Tit. 62. Cap. 6. pro *tota terrae hereditas perveniat*, Codex Estensis tantùm habet, *tota hereditas perveniat.*

Tit. 64. est de *Charoëna*. In MSto Estensi *de Charenova.*

Atque haec paucula delibasse sufficiat ad Legem Salicam illustrandam, quae multis adhuc tenebris scatet, & varia est in variis Manuscriptis. Reliqua minutiora praetermisi.

DE

DE MORIBUS ITALICORUM POST ARREPTAM A BARBARIS ITALIAE DOMINATIONEM.

DISSERTATIO VIGESIMATERTIA.

DISSERTATIO

VIGESIMATERTIA.

Tiamſi *Barbarorum* vocabulo Latini, & Graeci olim, ac deinde Italici eos plerumque appellarint, qui alienigenae, peregrini, atque extranei, ſive alterius nationis erant: quod plurimis exemplis oſtendi poſſet: attamen eâ praeſertim voce a Populis elegantibus & cultis, quales fuere iidem Graeci, atque Latini, deſignari conſueverunt Populi, moribus incultis, rudes, impoliti, humanitatis ſaepe obliti, & unâ ferme ferocitate ſpectabiles. Corporis quidem habitus, ac diverſitas veſtium, unam ab altera gentem interdum diſtinguit; ſed levis momenti exteriorem iſtam diſſimilitudinem unuſquiſque agnoſcat, quum ſub diſpari veſtimentorum uſu par inveniri poſſit in utraque gente morum elegantia. Quod revera hos Barbaros & ruſticos conſtituit, illos verò civiles & cultos, in moribus ſitum eſt, atque in ingenii ac animi habitibus, quos adhuc plane diverſos ac varios pro gentium varietate cernimus, & aut laude, aut vituperatione dignos cenſemus. Anno CCCCLXXVI. Odoacer Turcilingorum & Herulorum ductor Italiam Romanis Principibus ereptam ſibi ſubdidit. Succeſſere in i-

A dem imperium Gothi ſub Theoderico, qui Anno Chriſti CCCCXCIII. Odoacre interemto, Rex Italiae conſtitutus eſt. Gothis ſubſequente Seculo dejectis, Juſtinianus Auguſtus Italiam recepit. Tum eodem Seculo, circiter Annum DLXVIII. Langobardi Italiâ fere univerſâ potiti, Regnum ſuum ultra ducentos annos

B produxere. Tum Anno DCCLXXIV. proſtrato Langobardorum Rege, Franci ſub Carolo Magno Italiae dominari coepere. Denique Anno DCCCCLXII. Romanum Imperium Germanis delatum eſt, apud quos adhuc perdurat. Inter tot dominorum mutationes, & incurſum, atque incolatum exterarum gentium, qui Ita-

C licorum mores fuerint, nunc eſt inquirendum. Et primo, ſi quando nova Natio alteram profligat, & conquiſitum Regnum, translatis laribus, ſibi habitandum ſumit (quod ab Herulis, Gothis, & Langobardis in Italia factum novimus, a Francis in Gallia, a Saxonibus & Normannis in Britannia, a Viſigothis in

D Hiſpania) nonnunquam contingit, ut victor Populus in victum ſuos mores ac ritus transfundat. Regis enim ad exemplum Populi aut lubentes, aut inviti non raro ſe ſe componunt. Sed & aeque facile eſt, ut victores ipſi a victis meliores mores edocti, ſenſim ad eorum vitam ſe ſe accom-

modent, & feritate ac rusticitate depositâ, mansuete ac civiliter vivere discant.

Sub Odoacre Herulorum Rege Italicis Populis inflictae fuerunt innumerae clades. Et Populus quidem ille ab extremo Septemtrione, atque ab Oceani maris, sinusve Baltici litoribus evocatus, asperos & crudeles secum deduxerat animos, & jam sylvescentem Italiae gentem ad rusticitatem pertrahere potuisset, si diutius heic suam sedem fixisset. Verùm paucos post annos Theodericus Ostrogothorum Rex, sublato e vivis Odoacre, ejusque copiis debellatis, novos incolas & dominos Italiae dedit, hoc est *Gothorum* Regnum apud nos statuit. Ad *Gothorum* nomen nos, quamquam adeo ab illorum temporibus dissiti, exhorrescimus, quasi in mentem nostram incurrat gens plus quàm barbara, & prorsus immanis. Gerrae, gerrae. Non certe Gothos cum Romanis aequem: attamen eorum, simulque & Italiae Regem Theodericum quamplurimis Romanorum Imperatoribus gloriâ, fortitudine, sapientiâ, & moribus liberalibus praeferam. Eum, ut Ennodius in illius Panegyrico auctor est, aliaeque Historiae testantur, *educaverat in gremio civilitatis Graecia*, ita ut Italia non saevissimum Tyrannum, sed aequissimum Regem acceperit, qui vitiis certe non caruit, sed pluribus abundavit virtutibus, qui in mansuetudine, magnificentia, & liberalitate praecipuum decus suum collocabat, sub quo Leges, & Artes, & pristini Magistratus nequaquam exciderunt, immo uberius quàm antea floruisse deprehenduntur. Neque ipsa gens Gothica ab inhospita aliqua regione atque horrido caelo tunc primum praecisa, sed inter Populos humaniores versata, avitam asperitatem jamdiu dedidicerat. *Nec defuerunt*, Jordane teste de Reb. Getic. Cap. 5. *qui eos sapientiam erudirent. Unde & paene omnibus Barbaris Gothi sapientiores semper exstiterunt, Graecisque paene consimiles, ut refert Dio*. Proinde nil mirum, si, ut Anonymus Valesianus Auctor est, adeo Theodericus non Italicam tantummodo, sed & *vicinas oblectavit gentes, ut se illi sub foedus darent, sibi eum Regem sperantes. Negotiantes vero de diversis provinciis ad ipsum concurrebant. Tantae enim disciplinae fuit, ut si quis voluit in agro suo argentum vel aurum dimittere, ac si intra muros Civitatis esset, ita existimaretur. Et hoc per totam Italiam augurium habebat, ut nulli Civitati portas faceret, nec in Civitate portae claudebantur: quis quod opus habebat, faciebat, qua hora vellet, ac si in die*. Plura de illo Ennodius habet, plura Cassiodorius, quae ego missa facio. Sed potissimum legenda Gothorum ipsorum oratio ad Belisarium Lib. 2. Cap. *6*. Procopii de Bello Gothico. Quare ne tunc quidem Italia censenda est ex antiquae dignitatis statu, quamquam longe antea imminuto, in infelicissimum squallorem, ac postremam barbariem deflexisse. Non pulsi, non caesi a Gothis Italiae Populi. Quod solùm passi sunt, Procopio teste ac Ennodio, agrorum partem eis ereptam suis Gothis Theodericus assignavit: idemque jam antea fecerat Odoacer; & olim Romanos quoque, Livio in primis, & Siculo Flacco testibus, praestitisse novimus.

Si quid igitur video, quod mores Italicorum revera nimium a veteri statu dejecit atque immutavit, Langobarborum fuit in Italiam irruptio, atque heic longe lateque eorum dominatio constabilita. Nam quo tempore

pore Alboinus cum suis Pannoniae vale dicens in hasce regiones irruit, ex diversis etiam aliis gentibus Germanicis integras acies sibi junctas ducens, aeque ad Italorum spolia inhiantes, ferrea plane & immitis & brutorum aemula gens ista fuit. Sub Alboino fusus multis in locis Italicorum sanguis; at pejora sub Ducum regimine consequuta sunt: nam eorum gladius in quosque resistentes conversus habitatoribus Urbes ac rura spoliavit, ita ut Paullo Diacono teste Lib. 2. Cap. 32. de Gest. Langobardorum, *spoliatis Ecclesiis, Sacerdotibus interfectis, Civitatibus subrutis, Populisque, qui more segetum excreverant, extinctis, exceptis his regionibus, quas Albuin ceperat, Italia ex maxima parte capta sit, & a Langobardis subjugata*. Excipit ille ab Albuino jam occupata. In his enim jam sibi conquisitis pacem Langobardi alebant. Itaque eorum furor in loca illa sese exoneravit, quae adhuc adversari sunt ausa, ac praecipue in agrum Romanum, quum Urbs in fide Augustorum semper constans nunquam adduci potuerit, ut barbaro Populo faceret deditionem. Audi Gregorium Magnum, qui cadente eodem Seculo Romanam Cathedram implevit, Dialogor. Lib. 3. Cap. 38. *Mox effera Langobardorum gens de vagina suae habitationis educta, in nostram cervicem grassata est; atque humanum genus, quod in Hac Terra prae nimia multitudine quasi spissae segetis more surrexerat, succisum aruit. Nam depopulatae Urbes, eversa Castra, concrematae Ecclesiae, destructa Monasteria virorum & feminarum, desolata ab hominibus praedia, atque ab omni cultore destituta in solitudine vacat Terra: nullus hanc possessor inhabitat: occuparunt bestiae loca, quae prius multitudo hominum tenebat*. Haec de Romano Ducatu Sanctus Gregorius. Neque enim in deditos sibi Populos, sibique parentes, debacchata videtur rabies Langobardorum. Illud tamen minime dissimulandum, a Clepho Alboini successore multos *Romanorum viros potentes, alios gladio extinctos, alios ab Italia fuisse exturbatos*, ut idem Paullus tradit. Accessit ad Italiae calamitates horrenda pestis ac intoleranda fames, quae mala vel ante Langobardorum adventum habitatoribus Urbes & agros exhauserant, ut propterea in vacuo veluti Regno se se ac sobolem suam, immo & mores barbari facile propagarint. Mores, inquam; nam quum attenuati forent veteres Italiae incolae, & plerique in deterrimam paupertatis sortem dejecti, nihil virium aut exempli hisce fuit, ut novos dominatores ad aliud vivendi genus elegantius, ac humanius allicerent. Propterea perrexere diu Langobardi in feritate ac rusticitate primaeva, atque in barbarico vultus & vestium ornatu, donec mitius Italiae caelum, & Romanorum & Graecorum contermina exempla, eos ad morum culturam aliquam, & ad urbanitatem sensim deduxit. Ab Agilulfi Regis conjuge Theodelinda, narrat Paullus Lib. 4. Cap. 23. de Gest. Langobardor. constructam fuisse in honorem beati Johannis Baptistae insignem Basilicam Modoëtiae, ubi & picta fuere Langobardorum gesta. *In qua pictura*, ut idem scribit, *manifeste ostenditur, quomodo Langobardi eo tempore comam capitis tondebant, vel qualis illius vestitus, qualisve habitus erat. Siquidem cervicem usque ad occipitium radentes nudabant: capillos a facie usque ad os demissos habentes, quos in utramque partem in frontis discrimine dividebant.*

Vesti-

Vestimenta verò eis erant laxa & linea, qualia Anglosaxones habere solent, ornata institis latioribus vario colore contextis. Calcei verò eis erant usque ad summum pollicem paene aperti, & alternatim laqueis corrigiarum retenti. Postea verò coeperunt Hosis uti, super quas equitantes Tybrugos byrreos mittebant. Sed hoc de Romanorum consuetudine traxerunt. Haec ille, satis ostendens, alium postea vestium & capitis ornatum invaluisse. *Hosae* sive *Osae* tibialia, seu calceamenta fuisse putantur, quales nunc *Stivali* & *Stivaletti* Italis. De iis Vossius & Du-Cangius. Germani tamen *Hosen* appellant *Braccas*, nobis *Calzoni:* contra Anglis *Hose* significat *Tibiale*. Quare Langobardorum *Hosas* suspicari possumus non dissimiles ab ocreis Hungarorum peditum, quae pedes, tibias, simulque coxas vestiunt. Matthaeus Villanius Lib. 8. Cap. 74. Histor. ait: *Dove gli Ungheri in Uosa, e gravi di lor' armi, e giubboni non poteano salire.* Apud Boccaccium quoque *Vose* non semel memoratur. Vox autem *Stivali* ex Germanico *Stiefel* prodiisse censetur, eaque sententia fuit Menagii & Ferrarii. Attamen addidit Ferrarius, ipsum Germanicum *Stiefel* efformatum fuisse ex Latino *Aestivalis*, subintelligendo *ocrea*. Et sane Du-Cangium vide ad vocem *Aestivalia*. Sed haec ipsa exempla non ejus sunt antiquitatis, ut mihi dubitationem omnem eripiant: Fieri quippe potuit, ut quum vetustissimum nomen *Stivali* reddere Latine vellent, *Aestivalia* dicerent, quod proprior ista vox esset, non quod revera *Aestivales ocreae* forent: namque hyemali tempore eorum quoque usus fuit, immo necessitas major. Germanis id accuratius inquirendum relinquo.

Porro extra controversiam positum est, Langobardos aluisse barbam: immo inde eis accessisse hoc nomen *ab intactae ferro barbae longitudine*, veluti rem certam narrat supra memoratus Paullus Warnefridi. Sunt qui aliunde illud arcessendum constantissime contendunt. Ego hac de re litigantes dimitto. Inter Leges Rotharis damnatur, qui *surgente rixa per barbam, aut per capillos hominem liberum traxerit*. Ravennae quoque pro foribus Templi Sancti Vitalis, eodem Paullo Diacono, & Rubeo in Histor. Ravennat. testibus, positus fuit lapis sepulcralis Droctulfo, qui ab Authari Langobardorum Rege ad Exarchum deficiens, bellicis virtutibus famam sibi praegrandem quaesierat. Haec ibi de illo:

TERRIBILIS VISV FACIES, SED CORDA BENIGNA:

Sed mente benignus, habet Paullus;

LONGAQVE ROBVSTO PECTORE BARBA FVIT.

Grimoaldo quoque Regi *prominentem barbam fuisse* idem Paullus tradit. Scilicet barbam nutrire, Langobardis decorum ac virile visum est olim. Fortassis etiam facie quodammodo barbae ipsius ope ad terrorem compositâ, se metum hostibus incussuros sperabant: quod & nunc a nonnullis praestatur, retentâ duntaxat, & utrinque pendente, labri superioris barbâ: nos *Mustacchi* appellamus. Adeoque id certum, ut ignominiae

miniae loco haberetur apud multas gentes, barbâ spoliari: fortasse quod Servorum tantummodo esset, sine capillis & barbâ incedere. Idem Paullus Lib. *6.* Cap. *6.* de Ariberto Rege scribit: *Comprehensumque Rotharit pseudo-Regem, ejus caput, barbamque radens, Taurinis in exilium retrusit.* Vide Barthium Lib. 51. Cap. 7. Adversarior. atque alios Eruditos in hoc eodem argumento versatos, quos praetereo. Romani contra ex antiquissima consuetudine barbam aut castigabant, aut radebant. Crinem quoque, uti & nunc fit, honestâ tonsurâ composuisse videntur. Certe formam tonsurae diversam a Langobardica servarunt. Audi Anastasium in Vita Hadriani I. Papae scribentem, Langobardos illos, qui in fide & servitio Beati Petri se futuros pollicebantur, *more Romanorum tonsuratos fuisse*. Contra Liutprandus Rex apud ipsum Anastasium in Vita Gregorii III. *multos Nobiles de Romanis more Longobardorum totondit, atque vestivit.* Quaenam verò foret diversitas ista Tonsurae, & in quo sita esset ipsa hominum illius temporis crinium decurtatio, is tantummodo rite describere posset, qui picturas tunc factas aliquandò reperiret. In antiquissimo Rituali MSto Casanatensis, apud PP. Praedicatores Coenobium Romanum S. M. in Minerva incolentes, variae Benedictiones leguntur, inter quas una ad *Capillos tondendos*. Ibi haec Oratio: *Omnipotens Christe Salvator; innocens, & innocentiae amator: humilis, & humilitatis assumptor; mansuetus, & mansuetudinis inhabitator: qui venientibus ad te parvulis manus tuae benedictionem imponens, talium dixisti esse Regnum Coelorum: benedic hunc famulum tuum N. cujus in tuo nomine superflua recidimus Capillorum: da ei intellectum cum aetatis augmento, ut te timeat, te intelligat, & tua mandata custodiat, & te auxiliante usque ad annos senectutis cum summa sanitate perveniat, per te, Salvator Mundi, qui cum Patre &c.* Illud quidem certum est, Francos a barba promissa abstinuisse; fortassis & nullam nutriebant, Mystacibus tantùm contenti. Agnellus in Vita Gratiosi Archiepiscopi Ravennatis, eum inducit haec praedicentem: *Venient ex Occiduis partibus rasi barbas:* quo nomine Francorum gentem designat. Eginharto teste prioris stirpis Reges Francici *crine profuso, barbâ submissâ* incedebant. At sub Carolo Magno alii mores invecti videntur. Quum ipse omnibus notum vellet, se Grimoaldo Beneventanum Principatum contulisse jure beneficiario, & intacta suprema potestate sua, inter cetera ab eo exegit (verba sunt Anonymi Salernitani, seu Erchemperti Cap. 4. Histor. Langobardor.) *ut Langobardorum mentum tonderi faceret.* Verùm pacta haec non diu stetere. Quare *more Romanorum* tonderi, hoc praecipuè importabat, ut barba deponeretur, aut saltem curtaretur. Neque enim audeo, eos prorsus imberbes praestare, quum Ravennates Romanorum socios, neque Langobardis subjectos, inveniam saltem barbae aliquid aluisse. Agnellus in Vita Damiani Archiepiscopi, eos nobis exhibet *capillos & barbas extrahentes. Omnes nobiles & ignobiles squallidâ barbâ moerendo incedebant.* Ita a Landulpho seniore Lib. 3. Cap. 12. Histor. Mediolanens. circiter Annum MLIX. Landulphus Populi Capitaneus dicitur, *Barbam, ut usus antiquus exigebat, quasi purpuream gerens.* Bonifacius quoque Dux & Marchio Tusciae, pater Comitissae Mathildis,

Anno

Anno MXLII. iratus in quosdam Burgundiones, *barbam quatiendo minatur*, uti scribit Donizo in Vita Mathildis Lib. primo Cap. 11.

Graecorum quoque mos fuit ipsam nutrire barbam, ac promittere; quumque ad eorum mores se Veneti conformarent, propterea & ipsi procedebant barbati. Petrus Urseolus Venetorum Dux, qui Seculo Christi X. Ducatu sese abdicavit, ut Monasticam vitam amplecteretur, dum fugeret una cum Guarino Abbate, conspiceretque instare, qui ad se revocandum convolabant, conversus ad Abbatem ait: *Quantocius accipe novaculam, & depone mihi barbam, sicque colobium indue Monasticum*. Hac arte evasit minime ab eis agnitus. Ita in ejus Vita lego. Ad haec Anno MXXVIII. in Charta Chronici Vulturnensis Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum pag. 506. Ildecardus quidam ait: *Inspiravit me omnipotens Deus, ut hoc Mundum derelinquam, & tundam* (pro *tondeam*) *caput & barbam meam, & vestem sanctam Monachilem induam*. Praeterea mos fuit, ut Clerici Latini, potissimum Romani, barbam raderent. Gregorius VII. Papa Lib. 8. Epist. 10. scribebat: *Quemadmodum totius Occidentalis Ecclesiae Clerus ab ipsis Fidei Christianae primordiis barbam radendi morem tenuit, ita &c.* Verùm non haec tam diserte Gregorio Pontifici affirmanda erant. Alii enim fuere ac varii veterum Clericorum mores. Concilii IV. Carthaginiensis Canonem 44. audi: *Clericus nec comam nutriat; nec barbam radat*, sive, ut alii Codices habent, *tondeat*. Non tam certus est, fateor, textus Canonis hujus, Codicibus non bene concordibus. At procul dubio Apollinaris Sidonius Lib. 4. Epist. 24. apertissime prodit, *Clericos* suo tempore in Galliis Barbam aluisse. Sed alii deinde mores obtinuere. Et quidem Saeculo eodem, quo Sanctus Gregorius VII., floruit etiam Petrus Damiani. Is verò Barbae a Clericis rasae luculentus est testis, dum Lib. primo Epistola 15. scribit: *Ecclesiarum plane Rectores tanto vertiginis quotidie rotantur impulsu, ut eos a Saecularibus Barbirasium quidem dividat, sed actio non discernat*. Quibus ex verbis discimus, Laicos Romanos intactam servasse Barbam, aut eam curtasse, non sustulisse. Animadverte tamen, quid habeat Ditmarus sub initium Libri VII. ubi Romanam Coronationem Henrici I. inter Augustos ad Annum Chr. 1014. describit. Eum nempe nobis exhibet *a Senatoribus duodecim vallatum, quorum sex rasi Barbâ, alii prolixâ mystice incedebant cum baculis*. Rursus in Vita praelaudati Gregorii VII. per Cardinalem Aragonium ex antiquis decerptâ, atque a me editâ Tomo III. Rer. Italic. Sanctus ille Pontifex abjecisse dicitur *sexaginta Mansionarios beati Petri. Erant enim Cives Romani uxorati, seu concubinarii, barbâ rasi, & mithrati, asserentes, se Cardinales Presbyteros esse*. Scilicet Laici erant, seque eodem tempore Presbyteros mentiebantur, in cujus rei signum *barbâ rasi* procedebant. Ita Dandulo teste in Chronico, circiter Annum Christi DCCCCXLVI. Dominicus Vir Laicus a Populo Veneto *expetitus Episcopus, abscissâ barbâ sibi, invitus Episcopatum accepit*. Proinde in antiquissimis picturis, & anaglyphis, Monachi & Clerici saeculares imberbes occurrunt. Quod risum moveat: barbati Graecae Ecclesiae Ministri Seculo IX. & subsequentibus, hac etiam de caussâ Latinos veluti ingentis flagitii insimularunt, quod barbam tonderent: quasi ex barbâ promissâ pendere

dere

dere possit hominum probitas atque sanctitas. Ratramnus Corbejensis Monachus Lib. 4. Cap. 5. Operis contra Graecorum opposita, editi a Dacherio, futilem hac de re illorum calumniam refellit, simul prodens, ne apud Latinos quidem Clericos constantem fuisse ejusmodi consuetudinem. Certe, ut vidisti, Barbam radebant Monachi. Attamen Angelus de Nuce in Notis ad Cap. 24. Vitae Sancti Benedicti, Tomo IV. Rer. Italic. antiquissimam picturam exhibet, in qua Sanctus idem Patriarcha, ac Johannes Casinensis Abbas *Barbam rotundam* praeferunt, immo & Mystaces. Goldastus quoque in Notis ad Vitam Caroli Magni haec scribit: *Rarissimae namque sunt de vetustis Monachorum imaginibus, quas ego quamplurimas vidi, quae barbam non praeferant*. Ergo pro temporum ac locorum varietate varia fuerit Barbae aut nutriendae, aut caedendae consuetudo. Sed & Graecis alia tonsurae ratio fuit: quod ex Epistol. 88. Codicis Carolini constat, scripta Carolo Magno ab Hadriano I. Papa, ex qua intelligimus, Arichisum Beneventanum Ducem seu Principem ab Imperatore Graeco petiisse *auxilium & honorem Patriciatus una cum Ducatu Neapolitano sub integritate. Pro qua* re pollicitus est ei *tam in tonsura, quàm in vestibus usu Graecorum perfrui, sub ejusdem Imperatoris ditione*. Deinde subdit: *Haec audiens autem Imperator, emisit illi suos Legatos, scilicet Spatarios duos, in ditionem Siciliae ad Patricium eum constituendum, ferentes secum vestes auro textas, simul & spatam, vel pectinem, & forcipes, sicut illi praedictus Arichisus indui & tonderi pollicitus fuerat*. En ergo quàm tenaces olim forent homines ejusmodi rituum, & quàm sedule peculia-

A rem vestium suarum, ac tonsurae formam servarent, ut sese a reliquis Nationibus distinguerent.

Ad Langobardos redeo. Illi ubi Arianismo abjurato Religionem Catholicam & Leges amplexi sunt, tunc, ut ita dicam, cicurati, pietatis, clementiae, justitiae, ac humanitatis operibus, cum aliis Nationi-
B bus certarunt, ita ut in eorum Regno, & sub ipsorum Regibus, bene Populo fuerit. Illos profecto saevos ac intolerandos Romani interdum sensere. Sed nihil ab iis actum, quod non & aliarum gentium Reges in bellorum tumultu ac rabie egerint, & millies postea sit actum ab aliis, uti Historia nos edocet. Inhiarunt quo-
C tidie Graeci, quum vires suppetebant, ad Langobardorum interitum, in quos veluti Italiae usurpatores internecino odio ferebantur. Vicissim verò & Langobardos solicitabat cupido subdendi sibi Exarchatum Ravennatem, Ducatum Romanum, Neapolim, aliasque maritimas Urbes, adhuc in Graecorum fide constantes, ne hostes diutius in sinu haberent. Hinc bel-
D la, hinc incendia & clades. Accessit & Graecorum ipsorum saevitia & impotentia in Romanos Pontifices, & Iconoclastica Haeresis ab ipsis Imperatoribus Graecis disseminata, ac propagata. Quae omnia Langobardorum Regum animos incenderunt ad invadendam Ravennam, & ad tentandam obsidione Romanam ipsam
E Urbem. Sed hinc eis exitium, & Regno finis fuit: nam Romani Pontifices, a subeundo Langobardorum jugo nimis alieni, adversùs illos Pippinum & Carolum Francorum Reges in Italiam advocarunt; & subinde occasionem conspicati gerendae etiam utilius rei suae, non solùm Langobardos, sed & Graecos ab Italiae domina-

minatione dejecerunt, & pactis initis cum victoribus Francis universam Italiam inter se partiti sunt. Itaque successere in Italico Regno, tum & in Romanorum Imperio Franci, quae gens & ipsa e Germaniae visceribus olim egressa, & Gallis, aliisque Populis subactis, victorias longe lateque protulerat. Sub novo Principe Carolo Magno, ejusque successoribus, quales Italicorum mores evaserint: facile aestimare possumus. Nam Franci vel antea quam suum proferrent imperium in Galliam, concinnitate vitae Langobardos superarunt: deinde verò insigni terrarum tractu potiti, elegantiores etiam paullatim sunt facti; quod enim barbarici apud se erat, sensim deponentes, Romanorum devictorum moribus se se tandem attemperarunt. Illustre est hujus gentis elogium apud Agathiam Scholasticum, qui sub Justiniano I. Augusto, circiter Annum Christi DLX. floruit, Lib. primo Histor. Ita ille praeter cetera scribit: *Sunt enim Franci non campestres* νομάδες, (idest non errantes per pascua, neque mapalia sua, ut rustici, circumferentes) *ut fere plerique Barbarorum; sed & politiâ ut plurimum utuntur Romanâ, & legibus iisdem; eandem etiam contractuum & nuptiarum rationem, & divini Numinis cultum tenent. Christiani enim omnes sunt, rectissimeque de Deo sentiunt. Habent & Magistratus in Urbibus, & Sacerdotes. Festa etiam perinde atque nos celebrant; & pro barbara natione, valde mihi videntur civiles & urbani; nihiloque a nobis differre, quàm tantummodo barbarico vestitu & linguae proprietate. Ego certe eos cum ob alia, quibus praediti sunt, bona, tum verò ob mutuam inter se justitiam & concordiam summopere miror &c.* En quam bene compositi vel

A ipso Seculo Christi VI. forent Francorum mores; quos etiam laevigasse & expolivisse uberius videtur Carolus Magnus, Princeps ille tum rebus gestis, tum animi, ac mentis magnitudine maximis quibusque aequiparandus. Nihil ergo ex hoc novo domino, novisve incolis deperiit moribus Langobardicae sive Italicae gentis:
B immo in eorum utilitatem ac ornamentum conversa est tanta rerum mutatio, quum certum sit, assumtos e Francorum genere Romanorum Imperatores Langobardicis Legibus alias addidisse summe laudabiles, & sapientiam, rectumque Populorum regimen aperte indicantes. Italia verò cum sub Regibus Langobardis, tum
C praecipue sub Francis, intestinâ pace fere semper fruens, in exteros tantùm hostes arma & fortitudinem exercebat.

Atque heic potissimùm, idest in armorum usu ac fortitudine, gloriam suam Langobardi aeque, atque Franci, statuebant, uti & animi oblectationem in Venatu, & Aucupio.
D Et profecto ad feras insequendas, & necandas adeo Populorum illorum animi proni tunc erant, ut Episcopi ipsi & Clerici ab his abstinere difficillimum putarent. Quare in multis Conciliis opus fuit pravum ejusmodi usum sacris viris interdicere. At earum gentium Reges, dum pace fruerentur, immo & belli tempore, Hi-
E storia nobis exhibet fere semper Venationi addictos atque intentos. Romanos procul dubio & ipsos venationis amore captos legimus. Numismata etiam vidi aprorum caedem referentia. Immo Plinius in Panegyrico Cap. 81. Trajanum laudat, quod ubi otium & quies daretur, *lustraret saltus, excuteret cubilibus feras,* subdens: *His artibus futuri Duces imbueban-*

buebantur, certare cum fugacibus feris cursu, cum audacibus robore, cum callidis astu. Attamen plerique Romanorum ab ejusmodi studio abstinebant, aut potius per Servos aucupium, leporumve capturam exercebant. Falconum quoque usus Seculo tantùm IV. Aerae Christianae in Italiam invectus creditur. At Populi ceteri tum Asiae, tum Europae, ac praesertim ad Boream positi, ex antiquissimo more venationem deperibant; neque tantùm Reges atque Optimates, sed & ipsum vulgus liberorum hominum. Hanc illi hereditatem ad posteros, atque ad ipsa tempora nostra transmiserunt, ita ut Barbarorum potiùs ritum quàm Romanorum, appellare liceat Regum, Principum, ac Nobilium adeo impensum venationis studium. Hinc venatoriae rei multiplex mentio in Legibus Langobardicis, Francicis, Salicis, Ripuariis &c. Inde etiam saltus & silvae ad custodiam ferarum, muro interdum, aut palis, aut fossis circumdatae. *Gajum, Parcum, Brolium* nuncupabant haec loca, illaque Regibus Persis antea in usu fuisse tradit Zosimus Lib. 3. Histor. Descriptam habes Caroli Magni venationem magnificam in Carmine Anonymi, edito a Canisio in Lection. Antiqu. Hoc etiam studio mire delectatus est Lambertus Imperator. Verùm Anno DCCCXCVIII. dum in luco Marinco huic operam daret, necatus est. Uti etiam habet Leo Marsicanus Lib. 2. Cap. 60. Chronic. Casinens. Sergius Dux Neapolitanus *venatum in ipso Sancto Paschali Sabbato pergens, silvam suis cum pueris, ut apros caperet, est ingressus; tensisque retibus, ad insequendos eos sese cum canibus huc illucque unanimiter omnes per silvam diffundunt.* De Carolo Magno

A supra laudato haec habet Eginhartus in ejus Vita: *Assidue exercebatur equitando ac venando: quod illi gentilitium erat. Quia vix ulla in terris natio invenitur, quae in hac arte Francis possit aequari.* Ante etiam de eodem Principe dixerat: *Filios more Francorum equitare, & armis ac venationibus exerceri fecit.* Ludovicus autem

B Pius recte considerans, quam carum & pretiosum apud Italicam sive Langobardicam gentem esset Gladium deferre in fortitudinis ac nobilitatis signum, & Venari voluptatis caussâ: statuit in Lege 16. Langobard. Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. ut quum ad persolvendas poenas auferenda forent pignora, intactus cuicumque relinqueretur Gladius & Accipiter. *In*

C *compotione guidrigild,* (sunt ejus verba) *ut ea dentur, quae in Lege continentur, excepto ancipitre & spatâ.* Rationem quoque reddit, subjiciens: *Quia propter illa duo aliquotiens perjurium committitur, quando majoris pretii, quàm illa sint, esse jurantur.* Et quidem Venationis amor, & Volu-

D cres rapaces ad ejus usum diu servati fuerunt apud Italos. Quod etiam colligo ex Statuto Populi Mutinensis, ante annos quadringentos manu exarato, in quo ut semina discordiarum ob hosce volucres subinde nata in posterum tollantur, haec decreta legas: *Si quis invenerit Falconem, Asturem, Terzolum, & Spara-*

E *verium alterius, & ipsum ceperit, salvum faciat ipsum, & deferat ea ad domum Massarii Communis; & praesentare teneatur Massario vel Potestati vel Judicibus suis. Et Massarius teneatur eum salvare, donec sciat cujus sit, & eidem reddatur. Et Potestas faciat dari de avere Communis tres Soldos Ferrariensis ei, qui ceperit Sparaverium, & ei, qui ceperit Falconem vel Asturem,*

 & prae-

& praesentaverit, *decem Soldos Ferrariensis*. Tum contra facienti poena indicitur. Id autem tanti momenti tunc visum est, ut Massarii volucrem illam repertam indicare omnibus publico proclamate cogerentur, *ut dominus inveniretur*. Id quoque in aliarum Urbium Legibus municipalibus cautum invenio, ac praecipue in Mediolanensi. Sed in isto etiam animadversione dignum est, quod habetur Part. II Cap. 444. ubi decretum est, ut *nullus capiat Ciconias*, *nec Hirundines*, *sub poena Librarum quinque Imperialium*. Hoc ait Carpanus interdictum, *eo quod nullum damnum afferunt publico*. Non illâ, ut puto, de caussâ; sunt enim & aliae volucres complures, quae nihil inferunt damni: sed quia utiles censentur homini, quum insecta perniciosa & serpentes tollant, & hominis amicae reputentur, quippe in ipsis aedibus nidificant; aliaque narrantur sive fabulosa, sive vera, de earum pietate, prudentia, ac praedictionibus. Saepe ego miratus sum, cur aetate nostrâ paene ignota invisaque sit apud nos *Ciconia*, quam tamen veteres in Italia consedisse ac nidos exstruxisse ferunt. Non alia mihi caussa occurrit, nisi quod post invectum usum pulveris tormentarii & scloporum, Ciconiis antea nidificantibus in tectis facile bellum illatum fuerit, propter quod vertere solum elegerint. In Germania crebrae visuntur ac habitant: incolae quippe religioni sibi ducerent, amicam avem interimere, faustumque omen arbitrantur Ciconiam habere sui tecti incolam. Certe in Historiis Patavinis legi. vel Seculo Christi XIV. pacifice habitasse Ciconias in agro Patavino. Aulicus verò Ticinensis, qui eodem Saeculo circiter Annum MCCCXXX. Opusculum scribebat de Laudib. Papiae, editum Tomo XI. Rer. Italicar. haec de Ticinensi agro memoriae prodebat: *Mundatur autem tota regio illa a venenosis animalibus*, *& maxime serpentibus*, *per Ciconias*, *quae illic toto tempore veris & aestatis morantur*. Irascendum ergo, inquiet aliquis, majoribus nostris, qui tam utile ac innocens volatilium genus ab Italico caelo exterminarunt.

Denique amorem venationis in Italicis Principibus diu perdurasse, multis exemplis ostendere possem. Sed sufficiant duo Mediolanenses, scilicet Johannes, & Luchinus Vicecomites, qui teste Gualvaneo de la Flamma, synchrono auctore, *canibus venaticis*, *falconibus*, *asturibus*, *accipitribus*, *in maxima quantitate* abundarunt. Neque tantùm mirere, Johannem Vicecomitem, Episcopum Novariensem, ac deinde Mediolanensis Urbis Archiepiscopum & Dominum, venationi adeo addictum. Saeculis iis non minus Clerici quàm Laici ejusmodi studio ad furorem usque delectabantur, contemtis Conciliorum decretis, a quibus vetantur sacrati viri, falcones, venaticosque canes alere, ipsique venationi operam dare: quod sane & nunc Clericorum istis usum dedecere potest, si tumultu & excessu res peragatur, uti olim fiebat. Sed quo pluries olim vetitum id audimus, eo evidentius intelligimus, tunc ejusmodi morbum adeo invaluisse, ut medicos amplius non audiret. Vidimus *Spatam*, sive Gladium supra ceteras res antiquis Populis cordi fuisse. Tunc enim nulli rei enixius illi studebant, quàm gloriae Fortitudinis. Esse fortes amabant, aut saltem videri. Adeo autem in honore apud ipsos Langobardos fuit laus ista & opinio, ut nullâ majori

majori contumelia onerari quis posset, quàm eum appellando *Arga*, idest, ut nunc dicimus, *un poltrone*, sive inertem ac timidum. In Lege 384. Rotharis: *Si quis alium Arga per furorem clamaverit*, is revocare *injuriosum verbum* jubetur, solutâ tamen poenâ duodecim Solidorum; aut *per pugnam* sustinere cogitur suum dictum aut dicacitatem. Apposite Paullus Warnefridi Lib. 6. Cap. 24. narrat, Argaidum virum illustrem, quòd a Ferdulfo Duce *Arga* appellatus fuisset, & convicium ferre non posset, in medios hostes irruisse, ut morte sua dedecus sibi a Principe illatum elueret. Idem quoque in Lege Salica fuisse constitutum ostendi in Notis ad eamdem Rotharis Legem. Intolerandum nempe convicium pariter apud Francos fuit, virum appellare *Leporem*, hoc est, timidum sive fugacem. Tunc ergo Populis omnibus e Septemtrione, in nova ad Meridiem sita regna prolapsis, par fuit studium, arma tractare, in his sese exercere, equos agitare, hastas, jacula, & sagittas emittere, clypeum ad omnes ictus offerre, cunctisque, brevi dicam, insultibus assuescere, qui tum in singulari certamine, tum in publico bello accidere possent. De hominibus Liberis heic loquor. Servi enim, ut alibi monui, militiae nomen dare nequaquam sinebantur. Theodericum Gothorum Regem eâ etiam de caussâ commendat Ennodius in Panegyrico, quod pacis tempore pubem indomitam sub oculis suis faceret bella proludere. *Adhuc*, inquit, *manent in soliditate victricia agmina, & alia jam creverunt. Durantur lacerti missilibus, & implent actionem fortium, dum jocantur. Agitur vice spectaculi, quod sequenti tempore poterit satis esse virtuti. Dum* * *amentis puerilibus hastilia lenta torquentur; dum arcus quotidianae capitum neces dirigunt, Urbis omne pomerium simulacro congressionis atteritur. Agit figura certaminum, ne cum periculo vero nascantur*. Paria e Cassiodorio afferri possent. Neque aliter egisse Romanos rerum dominos, ut milites suos ad proelia mature erudirent, Vergilius, Josephus, Silius, Plinius, aliique veteres memoriae prodidere. *Simulacra bellorum agere* dicebantur, ut habet Julius Capitolinus in Maximino. Vide & Vegetium. Ita ut qui post Annum Christi Millesimum emersere Ludi militares, Hastiludia videlicet ac Torneamenta, semen suum ac imaginem in fictis iis antiquorum certaminibus habeant. Vide infra Dissertationem XXIX. *de Spectaculis*. Quum verò post Barbaros Italiâ potitos Literarum studia languere ac deprimi coeperint, ac diutissime, praesertim apud Italos in humili fuerint loco: liceat mihi, ut arbitror, reliquis hanc etiam caussam addere neglectae, immo abjectae Literaturae. Nimirum in armis ac militarium rerum amore & usu praecipua nobilitatis & honoris summa tunc statuebatur. Et praeterquamquod Literae Monachorum potius & Clericorum, quàm Secularium virorum institutis congruae credebantur, sibi etiam Barbari persuadebant, per eas nimium emolliri hominum pectora, & auferri illarum commercio durum illud & asperum, quod exigere fortitudo bellica credebatur: *Theodericus*, Gothorum & Italiae Rex, *inliteratus erat* (ait Anonymus Valesianus) *& sic obruto sensu, ut in decem annos Regni sui quatuor literas subscriptionis edicti sui discere nullatenus potuisset. De qua re laminam auream jussit interrasilem fieri, quatuor literas Regis habentem*

tem THEOD. *ut si subscribere voluisset, positâ laminâ super chartam, per eam penna duceretur, & subscriptio ejus tantùm videretur*. Vide, quantâ antiquitate constet usus adhuc apud quosdam Principes familiaris instrumenti illius, quod ab Hispanico nos appellamus *Stampiglia*. Sed successorem, ac nepotem Theoderici Athalaricum Amalasuntha ejus mater aliter instituendum censuit, uti Procopius tradit Lib. primo Cap. 2. de Bello Gothico. Nam ut vitam, ac mores Principum Romanorum aequaret, eum Literis imbuendum curavit. At rem non aequo animo tulere Gothorum Optimates. Quamobrem Amalasuntham adeuntes significant: *Literas a fortitudine longe esse disjunctas, traditamque a senibus institutionem in timiditatem & animi humilitatem plerumque verti. Itaque oportere, ut in re bellica futurus animosus, gloriaque insignis, amoto doctorum metu, armis exerceatur. Theodericum allegant, numquam passum Gothorum liberos ad Ludimagistros mitti: quum diceret omnibus, eos numquam hastam aut gladium despecturos mente intrepida, si scuticam tremuissent*. En quare barbara gens olim non tantùm negligeret, sed etiam adversaretur Literas. Atque is mos in universam Italiam, & ad plura deinde Secula permeavit, eâ deformitate, ut non pauci ex ipsis Clericis in armorum potius usu, quàm in Literarum cultura, famam & delicias quaererent.

Sub Carolinae stirpis imperio usque ad Annum Christi DCCCLXXXVIII. moribus tolerandis Italicus Populus vixit. Sed tunc de Imperio contendentibus Berengario Duce Forojuliensi, inde Guidone Duce Spoletano, intestinis ac diuturnis bellis reserata sunt claustra, & vitiis fere cunctis

A ferali tempore illo aperta adeo est via, ut Seculo etiam subsequenti Italia rapinis, caedibus, fraudibus, lasciviâ quoque cum perditis & improbis quibusque Populis certare potuerit. Neque immunis a tanta contagione Clerus ipse abiit: immo, testante Petro Damiani, in omnium foedissimam libidinem tunc est pro-
B lapsus. Anno autem DCCCCLXII. Germanica gens sub Ottone Magno imperium in Italia exercere coepit. Erant Germani non pauci Francorum genus, aut certe diutius etiam, quàm Italia, Francorum Regibus paruerant, ita ut sub Franciae Orientalis nomine illa regio passim adhuc designaretur. Quin apud eos multa e
C laudandis Francorum moribus servarentur, vix dubito. Quod etiam certum est, Saeculo illo & sequenti Germania sanctis viris prae ceteris Christianorum regnis abundavit. Et sane Germanicorum Principum potentia per unum fere Saeculum aliquantulum compescuit effrenem Italicorum licentiam. Sed an eis ali-
D quid elegantiorum morum inspirarit, nusquam lego. Immo per gentis illius commercium, e cujus laribus ne nostro quidem aevo passa est rusticitas atque asperitas se prorsus excludi, ferociores evasisse videntur Itali. Eorum quippe exemplo, immo & legibus factum, ut Duellum, sive singulare certamen, antea profectò
E usitatum, in longe pluribus etiam casibus liceret: de qua re dubitare nos non sinunt Leges Ottonis II. & Henrici I. Augustorum inter Langobardicas. Ad haec eorum temporum Germani Baccho & Lyeo praecipuum honorem habebant, & liberioribus cyathis utentes, nihil sibi ab ebrietate timuisse videntur. Eos certe *vino deditos* nobis exhibet Landul-

dulphus ſenior in Hiſtoria Mediolanenſi circiter Annum MLXXX. ſcripta. Et ne Franci quidem ipſi, Germanorum genus, ſe vini oſores ac hoſtes prodidere. Statuit Carolus Magnus in Capitularibus, ſimulque in Lege 42. inter Langobardicas, *ut Judices jejuni cauſſas audirent, & diſcernerent*. Et quamquam ſub primis Germanis Auguſtis compreſſa quidem nonnihil fuerit nimia in Populo Italico improborum veſana licentia; attamen multa adhuc vitia ea aetate palam ac impune regnarunt, immo etiam creverunt. Simonia praeſertim & incontinentia in Clero; in Laicis autem rapina ſacrorum bonorum, pauperum & peregrinorum oppreſſio, & ferales privatorum inimicitiae. Ditmarus Lib. 7. Hiſtor. *Multae ſunt*, inquit, *proh dolor! in Romania atque in Langobardia inſidiae. Cunctis huc advenientibus exigua patet caritas. Omne, quod ibi hoſpites exigunt, venale eſt: & hoc cum dolo: multique toxicato cibo pereunt.* Ad haec in Italia diu perduravit ab antiquiſſimis Saeculis invectus inſanus uſus *Faidae*, hoc eſt belli privati, ſive inimicitiae, quam ſingulares perſonae ac familiae invicem exercebant, ac pertinaciſſime fovebant Nam ſi quando alicujus caedes accidebat, aut dolo malo cuiquam aedes incendebantur, aut grave probrum inferebatur; tunc non tantum Princeps poenam criminis exigebat, quae fere ſemper apud Populos Septemtrionales pecuniaria fuit, ſed & perſonae laeſae, aut earum propinqui & affines Vindictam inde armis proſequebantur, & ſumere etiam eis quaſi licitum videbatur. *Faidae*, ſive *Inimicitiae privatae*, ſaepe mentio occurrit in Legibus Langobardicis, Anglicis, Saxonicis & Capitularibus Regum Francorum. Immo ipſe Tacitus ejuſmodi Inimicitias ſuo quoque tempore apud Germanos viguiſſe aperte indicat. Neque verò pro quibuslibet damnis aut injuriis illatis jus *Faidae* decurrebat, puta pro vulneribus; nam in Lege 45. & 74. Rotharis, pro iis quidem exigitur multa, ſed *ceſſante Faidâ*. Ita & in aliis quibuſdam caſibus Inimicitia interdicitur, uti in caede latronis. Reo fas erat pecuniâ laeſis oblatâ Faidam redimere; & pleriſque accipere dedecus minime videbatur. Quod *ſi quis pro Faida pretium recipere noluiſſet*, tunc, ut habent Leges Langobard. 19. & 20. Caroli Magni & 21. Ludovici Pii, Rex intercedebat, ne res in deterius ruerent: quod idem praeſtabat Princeps, ubi contra reus *pro Faida pretium ſolvere* recuſaſſet. Et in ſuis quidem Legibus Ludovicus Pius & Lotharius *de Faidis pagandis*, ſive *pacandis*, & *de Faidis coërcendis* ſolicitos cupiunt Reipublicae Miniſtros.

Verùm Seculo X. & XI. eò proceſſerunt vitia ac ejuſmodi privatorum bella, depraedationes, & ſimultates, ut inde univerſa Reſpublica plane fuerit perturbata. Augebatur etiam calamitas per Nobiles, qui Caſtellis dominantes ſaepe adverſùs vicinos inimicitias alebant, ac tyrannidem interdum extra ſuos fines protèndere coeperunt. Neque ad avertenda tot mala ſatis erat virium & auctoritatis Principibus. Haſce inimicitias eodem Seculo Chriſti XI. deſcribebat Petrus Damiani Lib. 4. Epiſtol. 17. iis verbis: *Vir quidam potentiorem ſe hominem interfecit, a cujus etiam filio, more Saeculi, non Legibus Evangelii, multas bellorum moleſtias pertulit. Paterni ſcilicet ultor interitûs & ſtrages anhelabat hominum, & frequentium reportabat manubias rapi-*

pinarum &c. Apud Corsicae incolas rudes ac efferos impiam consuetudinem adhuc perdurare intellexi. Rursus etiam vide eumdem Petrum Damiani Opuscul. 34. Cap. 4. ubi refert bellum & proelium inter Clericum Burgundici Regni, & Potentem, inter se litigantes de jure in Ecclesiam Beati Mauritii. At in ipsa Gallia, ubi gravius etiam quàm in Italiâ, grassabatur haec pestis, circiter Annum Christi MXXXI. adinventum est tandem aliquod levamen; institutis nempe per sacros viros induciis ubique servandis, quae sub nomine *Treguae Dei* celebres evasere in Historiis atque Conciliis. Eas hisce verbis describit Landulphus senior Lib. 2. Cap. 30. Histor. Tomo IV. Rer. Italicarum. *Quatenus omnes homines secure ab hora prima Jovis, usque ad primam horam diei Lunae, cujuscumque culpae forent, sua negotia agentes permanerent. Et quicumque hanc Legem offenderet, videlicet Treguam Dei, in exilio damnatus per aliqua tempora poenam patiatur corpoream. At qui eamdem servaverit, ab omnium peccatorum vinculis Dei misericordiâ absolvatur.* Has inducias varia Concilia probarunt, & varii Pontifices, nempe Urbanus II. Paschalis II. Innocentius II. &c. Vide potissimùm Petrum de Marca Lib. 4. Cap. 14. de Concordia. Hac igitur viâ non leviter prospectum est privatis bellis; & viatoribus ac peregrinis tutiora itinera diebus induciarum patuere. Sed quae subingressa sunt in Italiam dissidia inter Sacerdotium & Imperium, graviora etiam mala in has regiones invexere, de quibus in praesentia silendum.

Successere deinde alia tempora in Italia, & novum regimen: quum nempe Reipublicae formam quamplurimae Civitates assumsere, & non tantùm Nobiles, sed & ipsi Plebeji ad Magistratus in patria sua gerendos, & ad imperandum, ut ita dicam, sunt adhibiti. Id factum Seculo XII. & uberius subsequenti. Ejusmodi autem Libertatis beneficio, & potissimùm quod Cives assuescerent consiliis magnarum rerum, & identidem splendidis muneribus fungerentur, facile quisque opinetur, erectos fuisse tunc Italicorum animos, & rusticitate positâ, induisse mores magis ingenuos ac liberales. Literarum quoque studia instaurata fuere, quibus exploratum est, vim inesse traducendi homines ad humanitatis officia. Et multa sane in melius conversa fuere. Sed quum fere semper Saeculo XII. & XIII. Italiam bellorum furor incenderit, & Guelphorum & Gibellinorum intestinas factiones ex Orco Erynnis ad nos per ea tempora deduxerit: nihil mirum, si feritas, si barbaries quaedam ex miti hac & amoena Orbis parte, prorsus exulare nesciverit. Quale foret de Lombardis nostris Sancti Bernardi judicium, ejus Epistola 155. indicat, ad Innocentium Papam II. scripta circiter Annum MCXXXV. in qua eum rogat, ne hominem Gallicum Bernardum de Portis in Italia Episcopum constituat. *Insolentia*, inquit, *Lombardorum, & inquietudo eorum, cui non est nota? aut cui magis quàm vobis? Quid putamus esse facturum juvenem, viribus corporis fractum, & quieti eremi assuetum, in Populo barbaro, tumultuoso, procelloso?* Nihil minus quàm barbariem Lombardis Populis tribuit Bernardus, qui coram noverat, quibus vitiis tunc inficeretur Italica natio. Tanto auctori majorem fidem adhibendam quisque fateatur, quàm Johanni Sarisberien-

si,

si, satyrico alioquin & lepido homini, narranti Libro primo Cap. 4. de Nug. Curial. irrisos a Gallis Aemiliae & Liguriae Populos, quasi timidam aut prudentem nimis cautamque gentem. Ita ille Saeculo eodem, quo Bernardus, quamquam posterior, scribit: *Aemilianos & Ligures Galli derident, dicentes, eos testamenta conficere, viciniam convocare, armorum implorare praesidia, si finibus eorum testudo immineat, quam oporteat oppugnari.* An Aemilienses & Ligures eodem Seculo metum in pectore aluerint, sat patuisse puto in diuturna contentione cum Friderico I. Augusto, hoste potentissimo. Proinde ridendi Galli, qui gentem nostram ridebant, tunc ipsâ Germanorum fortitudine fortiorem. Lombardos alibi idem Sarisberiensis *parcissimos, ne avaros dicam,* appellat. Praeterea apud eumdem Libro 4. Cap. 11. Placentinus quidam vir, sanguine generosus, & prudentiâ Mundi ornatus, apud quem hospitium invenerat idem Sarisberiensis, ajebat: *Hoc in Civitatibus Italiae usu frequenti celeberrimum esse, quod dum pacem diligunt, & justitiam colunt, & perjuriis abstinent, tantae libertatis & pacis gaudio perfruuntur, quod nihil est omnino, quod vel minimo quietem eorum concutiat. Quum verò prolabuntur ad fraudes, & per varias injustitiae semitas scinduntur in semetipsis, statim vel fastum Romanum, vel furorem Teutonicum, aliudve flagellum inducit Dominus super eos.* Sed aliud de Italis judicium fuit Jacobi de Vitriaco, qui Anno MCCXX. Historiam Hierosolymitanam scribebat, editam inter Gesta Dei per Francos. Is ergo postquam Cap. 66. *Januenses, Veneticos, & Pisanos marinis proeliis promtos supra reliquas gentes* laudasset, haec subdit: *Homines*

A *siquidem Italici graviores, & maturi, & prudentes, & compositi, in cibo parci, in potu sobrii, in verbis ornati & prolixi, in consiliis circumspecti, in re sua publica procuranda diligentes & studiosi; tenaces & sibi in posterum providentes, aliis subjici renuentes, ante omnia libertatem sibi defendentes, sub uno, quem eligunt, Capitaneo Communitati suae jura & instituta dictantes,* B *& firmiter observantes, Terrae Sanctae valde sunt necessarii non solùm in proeliando, sed in navali exercitio, in mercimoniis, & peregrinis, & victualibus deportandis. Et quoniam in potu & cibo modesti sunt, diutius in Orientali regione vivunt, quàm aliae Occidentales regiones.* Contrariis hisce de antiquis C Italicorum moribus sententiis adde, quae Landulphus senior, Historicus Mediolanensis, tradit Tomo IV. pag. 95. Rer. Italicar. Floruit ille Anno Christi MLXXXV. ac tempora anteacta describens, tam miram rerum faciem inter Italos exhibet, ut in eo majorem sinceritatem desiderare paene cogar. Inquit enim: *Caritas,* D *quae multitudinem peccatorum cooperit, universos omnibus bonis affluentes, ut mater tuebatur. Praeterea aetas sine bellorum incursionibus gentium vicinarum, aut hostium extraneorum motionibus, in viris aut mulieribus perfecta, integra, atque jocunda erat. Et quamvis per parvula tempora antecedentia otio vacabant, libidini aut variis cupi-* E *ditatibus minime insistebant. Tanta enim circa virorum & mulierum praecordia erat constantia, ut nemo nisi suam uxorem aliam cognosceret; & prius (quod incredibile videtur) triginta annorum viri & mulieres erant, quàm sese negotiis conjugalibus traderent. Unde homines & feminae integri, fortes atque perfecti, si invenirent hominem duorum pedum aut trium, hunc non hominem,*

sed monstrum judicabant. Aetas integra, sana, ac opibus universis affluens. Tempus habile, pacificum, jocundum, amoenum, caritativum, atque salubre nobis, & omnibus gentibus, quarum in nostris finibus resonabat. Sed Landulphus haec scripserit senex: omnis autem senex

" - - - - *laudator temporis acti.*

Jamdiu certe Italia morbis gravissimis laborabat. Neque sane ejus laudes ad Seculum X. praecedens, quo nullum deterius, referendae sunt.

Ceterum Seculo XII. & XIII. quum Langobardi & reliqui Italiae Populi, perpetuis ferme bellis occupati, atque in armis, seditionibus, civilibusve discordiis innutriti fuerint, nil mirum, si feritas quaedam in eorum animis insedit. Verùm non is sum, qui temporibus iis rusticitatem morum in habitando, in vescendo, in vestiendo, atque in aliis humanae vitae officiis tribuendam arbitrer, quamquam id visum fuerit Ricobaldo Ferrariensi, qui sub finem Seculi XIII. suum Chronicon scripsit, editum Tomo IX. Rer. Italicarum. Celeberrima sunt ejus verba, eaque a subsequentibus Historicis avide fuerunt, ut in MStis Codicibus animadverti, accepta, ubi *de rudibus moribus in Italia* agit. Ad Annum circiter MCCXXXIV. sub Friderico II. Augusto: *Per hujus*, inquit, *Imperatoris tempora rudes erant in Italia ritus & mores: nam viri infulas de squamis ferreis capite gestabant, insutas biretis, quas appellabant Majatas. In coenis vir & uxor unâ manducabant paropside. Usus incisoriorum lignorum non erat in mensis: unus vel duo scyphi in familia erant. Nocte coenantes lucernis vel facibus illuminabant mensas, facem tenente uno puerorum vel servo; nam candelarum de sebo vel de cera usus non erat. Viri chlamydibus pelliceis sine operimento, vel laneis sine pellibus, & infulis de Pignolato utebantur. Mulieres tunicis de Pignolato; etiam quando veniebant ad nuptias viris suis conjugatae. Viles tunc erant cultus virorum & mulierum. Aurum & argentum rarum vel nullum erat in vestibus: parcus quoque erat victus. Plebeji homines ter in septimana carnibus recentibus vescebantur. Tunc prandio edebant olera cocta carnibus. Coenam autem ducebant ipsis carnibus frigidis reservatis. Non omnibus erat usus vini aestate; modicâ denariorum summâ se locupletes habebant. Parvae tunc erant cellae vinariae. Horrea non ampla, promptuariis contenti. Modicâ dote nubebant feminae, quòd earum cultus erat parcissimus. Virgines in domibus patrum tunicâ de Pignolato, quae appellatur Sotanum, & paludamento lineo, quod dicebant Xoccam, erant contentae. Ornatus capitis non pretiosus erat Virginibus atque Nuptis. Conjugatae latis vittis tempora & genas sub mentum vittabant. Virorum tunc erat gloria esse in armis & equis commodos. Nobilium locupletum erat gloria Turres habere: quo tempore Urbes Italiae singulae multis Turribus inclytae visebantur.* Haec Ricobaldus, quae tamen alicui, immo & mihi, vix credibilia videantur. Nam si ante illa tempora luxum in Ecclesiasticis viris damnatum videmus, cur immunes ab eo Saeculares credere possimus? Audi Petrum Damiani, qui circiter Annum MLXX. Opusc. 31. Cap. 6. haec de Cardinalibus, & Episcopis Italicis sui temporis scribebat: *Ditari cupiunt, ut turritae dapibus lances Indica pigmenta redoleant; ut in chrystallinis vasculis adulterata mille vina flavescant; ut quo-*

cum-

cumque deveniunt, praesto cubiculum operosis & mirabiliter textis cortinarum phaleris, induant. Sicque parietes domus ab oculis intuentium tamquam sepeliendum cadaver obvolvant. Mox etiam tapetis prodigiosas imagines praeferentibus sedilia sternunt: peripetasmata laquearibus, ne quid occiduum delabatur, opponunt. Deinde clientum turba dividitur. Alii siquidem domino suo reverenter assistunt, nutumque ejus, si quid forte jubeatur, curiosâ nimis, velut rimatores siderum, observatione custodiunt. Alia addit, e quibus haec tantùm decerpo: *Non dissimilis & illa creditur esse dementia, dum lectulus tam operosis decussatur impendiis, ut ornamentum sacrosancti cujuslibet, vel etiam ipsius Apostolici, praecellat Altaris &c. Hoc ergo modo quum sobrietas soleat commendare Pontifices, effusis nunc opibus facti sunt helluones. Regalis itaque purpura, quia unicolor est, vilipenditur: pallia verò diversis fucata nitoribus ad sublimis lectuli deputantur ornatum. Et quum domestici murices nostris aspectibus sordeant, transmarinorum pelles, quia magno pretio coëmuntur, oblectant. Ovium itaque simul & agnorum despiciuntur exuviae. Ermelini, Gebellini, Martores exquiruntur, & Vulpes &c. Toedet cetera vanitatis attexere, non ridenda, sed gemenda ridicula. Fastidium est, tot ambitionis ac prodigiosae vesaniae dinumerare portenta. Papales scilicet infulas, gemmis micantibus, aureisque bracteolis per diversa loca corruptas. Imperiales equos, qui dum pernices gressus arcuatis cervicibus glomerant, sessoris sui manus loris innexas, indomitâ ferocitate fatigant. Omitto anulos enormibus adhibitos margaritis. Praetereo virgas, non jam auro gemmisque conspicuas, sed sepultas. Numquam certe vidisse me memini Pontificales baculos tam continuo radiantis metalli nitore contectos, sicut erant, qui ab Esculano atque Tranensi gestabantur Episcopis.* Reliqua mitto.

Sed neque tot verba retulisse poenitet, quum & ipsa veteres Italicorum mores nobis spectandos exhibeant. Si Ecclesiae Proceres tanto laborabant luxu, num Seculi Principes atque Optimates moderatiores fuisse arbitremur? Vide quae Donizo habet Lib. primo Cap. 9. de nuptiis Bonifacii Marchionis & Beatricis, hoc est parentum Comitissae Mathildis. Sed & ipso ineunte Saeculo X. quo Anonymus Poëta Panegyricum contexuit Berengarii Augusti, editum ab Hadriano Valesio, atque a me recusum Tomo II. Rer. Italicar. pag. 395. luxui, & conviviis indulsisse Italos invenio. Is enim Gallum Italis haec exprobrantem inducit.

- - - - - - Quid inertia bello
Pectora, Ubertus ait, duris praetenditis armis,
O Itali? Potius vobis sacra pocula cordi,
Saepius & stomachum nitidis laxare saginis,
Elatasque domos rutilo fulcire metallo.

En Italos aevo illo genio indulgentes in mensis, & altis domibus, auroque refertis, superbos. Quid verò de Gallis addat, accipe:

Non eadem Gallos similis vel cura remordet,
Vicinas quibus est studium devincere terras,
Depressumque larem spoliis hinc inde coactis
Sustentare. - - - - - - - - - - -

Itaque tunc Galli aedibus humilibus contenti, suam gloriam collocabant in

in iis ornandis ex hostium devictorum armis. Landulphus verò senior, nuper memoratus Historicus Mediolanensis, Tomo IV. pag. 84. Rer. Italicar. Theutonicos a Conrado I. Augusto in Italiam adductos Anno Christi MXXXVI. nobis exhibet, *solitos Ticinensi in Urbe etiam post coenam in nucleolis* (nunc *Nocciuole*) *& majoribus nucibus optimo vino interjocare*. Addit eos usos *aureis & argenteis scypbis*. Sarisberiensem quoque praelaudatum audi Seculo XII. praecedente describentem Lib. 8. Cap. 7. *coenam divitis* cujusdam *in Apulia*, cui & ipse interfuit. Haec *ab hora diei nona fere usque ad duodecimam noctis, & hoc quidem tempore aeque diali, protracta est. In hanc Canusinus hospes Constantinopolitanas, Babylonicas, Alexandrinas, Palaestinas, Tripolitanas &c. congessit delicias; ac si Sicilia, Calabria, Apulia, Campaniaque non sufficiant convivium instruere delicatum. Copiam rerum, ministerii disciplinam, sedulitatem obsequii, urbanitatem hospitis plenius & melius referet Johannes Thesaurarius Eboraci: nam & ipse interfuit*. Huc quaeso oculos, bone Ricobalde. Non Romae, non a Principe acta haec sunt, sed a privato homine, & Canusii. Talia Sarisberiensis lasciviente stilo & exaggerans effuderit: certe opiparum convivium, & convivam describere voluit. Quid ergo tam rudes, tam parcos nobis exhibes Italicorum eo tempore mores? Profectò si viva haec luxus & gulae spectacula ante oculos omnium versabantur, vix dubitandum videatur, quin & minores pro modulo suo ad eorum imitationem certarint, quum & nos aevo nostro Nobiles intueamur Principum ornamenta affectare, & ignobiles stulte aemulari Nobilium splendorem. Praeterea nescio, cui persuadere possit Ricobaldus, ante Friderici II. tempora *nocte coenantes lucernis vel facibus* mensas illuminasse, *facem tenente uno puerorum vel servo; nam candelarum de sebo vel de cera usus non erat. Candelas sebare* seu *sevare*, apud vetustum Columellam reperimus. *Sebalem facem* memorat Ammianus Marcellinus Lib. 18. Cap. 6. ad Annum Christi CCCLIX. Sed & Apulejus Metamorphos. Lib. 4. *Taedis*, inquit, *lucernis, cereis, sebaceis, & ceteris nocturni luminis instrumentis, clarescunt tenebrae*. Harum excidisse inventum & usum, vix est ut credam. Nam etsi *Candelae* nomine Secula Barbarica Lucernas oleo nutritas significarint, uti Du-Cangius, multis congestis testibus in Glossario, ostendit, attamen e compluribus aliis Scriptoribus constat, *Candelas* cereas saltem in sacris adhibitas fuisse, propriumque earum nomen perdurasse semper. Praeterquamquod etiamsi ante Ricobaldi tempora majores nostri *candelas* nullas ad mensam adhibuisse crederentur, certe eis erant lucernae oleariae, quas etiam Ricobaldus ipse agnovit. Quum hae praesto cuique forent, quod ille subdit, de facibus mensam illuminantibus, & *facem tenente uno puerorum vel servo*, fidem nunquam a me impetret, nisi haec ad infimas vulgi quisquilias referas. Nam quis de ditibus ac nobilibus credat? Rusticos Ferrarienses aut Ravennates prae oculis habuisse Ricobaldus videtur, nunquam verò honestos Urbium illarum Cives, nedum universam Italicorum gentem. Ad haec vide infra, quae in Dissertatione XXV. *de Textrina* disserui, ubi palam factum est, quàm pretiosis vestibus olim quoque Majores nostri sint usi. Quibus nunc addo, quid Landulphus junior Hi-

Historicus Mediolanensis, Tomo V. Rer. Italicar. editus, habeat Cap. 4. de Grossulano Episcopo Savonensi, qui Anno MC. pro Anselmo Archiepiscopo in Orientem profecto Clerum Mediolanensem regebat. Affectabat ille *asperitatem vestitus & cibi*, cui propterea persuadebat Liprandus Presbyter, *ut horridam cappam exueret, & convenientem tanto Vicario indueret*. Repugnabat Grossulanus, *contemtum Mundi* ingeminans. Tum Liprandus: *Quum spernis Mundum, cur venisti in Mundum? En Civitas ista suo more utitur pellibus variis, grixis, Marturinis, & ceteris Pretiosis Ornamentis & Cibis. Turpe quidem erit nobis, quum advenae & peregrini viderint te hispidum & pannosum*. Accedat nunc Ricobaldus, suamque cantilenam nobis objiciat *de rudibus Italiae moribus* tum in Vestimentis, tum in Cibis. Nos reponemus: quei tanta parsimonia ac ruditas tunc Italis fuit, quando praecedenti Seculo Civitas Mediolanensis *Pretiosis Ornamentis & Cibis* utebatur, ita ut turpe esset vilibus indui pannis? Atque heic nolo mihi elabatur e manibus, quod Puricellius in Monumentis Basilic. Ambrosian. habet pag. 702. Agitata est controversia Anno Christi MCXLIX. inter Monachos & Canonicos ejusdem Mediolanensis Ambrosianae Basilicae, contendentibus hisce, quoties accersendi erant in convivium a Sancti Ambrosii Abbate, ipsum *debere habere novem diversa fercula, de istis scilicet tribus. In prima appositione Pullos frigidos, Gambas de vino* (ignotum plane ferculum) *& Carnem porcinam frigidam. In secunda Pullos plenos, Carnem vaccinam cum Piperata, & Turtellam de Lavezolo. In tertia pullos rostidos, Lombolos cum Panitio, & Porcellos plenos*. Paschalis quoque II. Papa Anno Christi MCVIII. in Synodo Beneventana *Vestimenta Saecularia & Pretiosa in Clericis reprehendit, & talibus uti* interdixit, teste Petro Diacono Lib. 4. Cap. 33. Chronic. Casinens. En mores temporum illorum.

Propterea, ne Ricobaldi auctoritas heic prorsus nutet, statuendum est, eum de Vulgi potissimùm moribus loquutum fuisse; plebs enim aut militiae, aut artibus intenta, uti a Principum ac Nobilium fortunâ aberat, ita ab eorum luxu amplectendo, nedum aemulando, sibi abstinendum sentiebat. Veri etiam videtur simile, Urbes & Populos, quibus ignota erat Principum Aula, ignorasse etiam, quae luxus esset facies. Ad haec vel nos ipsi partim a Majoribus nostris audivimus, partim nostris oculis vidimus, aliam sobrietatem morum, vestimentorum, rhedarum, conviviorum, & hujusmodi rerum in usu fuisse tempore Avorum nostrorum, ac praesenti sit. At eodem Saeculo XIII. qui rudes, qui agrestes mores visi sunt Ricobaldo (nobisque tanto plus videantur aetate luxuriosâ viventibus, & parsimoniam ac temperantiam odioso saepe nomine onerantibus) aspectum plane diversum cepere, immo & in luxum vergere coeperunt. Hanc morum mutuationem circiter Annum MCCXXXIV. factam Ricobaldus scripsit, qua de re agam infra in Dissertat. XXV. *de Textrina*. Accipe nunc qualis esset Anno MCCLXVIII. Romanorum ornatus. Describit Sabas Malaspina Lib. 4. Historiae editae Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 842. quo apparatu exceptus Romae fuerit Anno eodem Conradinus Rex, Carolo I. Siciliae Regi bellum postea infelicissime illaturus: *Tripudiantium*

tium militum agmina vestium pretiosarum, diversorumque colorum desuper arma varius habitus distinguebat. (Hae *Chlamydes* antiquis, nobis erant *Sopraveste*.) *Quodque magnum est, & auditu mirabile, mulierum choreae ludentium intra Urbem in cymbalis & tympanis, lituis & violis, & in omni musicorum genere concinunt. Volentesque suarum pretiosarum rerum abundantiam, quam plerumque sequitur voluptas, ostendere, de domo in domum in oppositum consistentem, jactatis ad modum arcus, aut pontis, chordis & funibus, vias medias desuper, non lauro, non ramis arboreis, sed caris vestibus & pellibus variis* (idest pretiosis illis, unde nomen *Vajo*) *velaverunt, suspensis ad chordas strophaeis, flectis, dextrocheriis, priscelidibus, arbitris, grammatis*, (quaedam heic nomina corrupta puto) *armillis, frisiis, & diversorum ac pretiosorum annulorum appensione, diadematum etiam, & fibularum, seu monilium, in quibus gemmae fulgentissimae relucebant, bursis sericis, cultris tectis de piancavo, samito, bysso, & purpurâ, cortinis, tovaliis, & linteaminibus contextis auro, siricoque per totum, junctis velis & palliis deauratis, quae doctus opifex citra & ultra mare de diversâ & operosâ materiâ, carâque struxerat.* Non haec reor paucis ante temporibus ornamenta in Urbem confluxisse. Ibi a multis Seculis opulentia non mediocris perdurabat, quae luxus magistra. At in aliis Italiae Urbibus plurimis, quibus longe dissimilis erat opum copia, minor pompa excogitari non injuriâ potest. Interim a vero fortasse non abludam, si dixero, plurimùm contulisse ad traducendam Italicam gentem ab antiqua, si ita loqui fas est, rusticitate, aut simplicitate ad elegantiam, immo & ad luxum, A- A puli & Siculi Regni fata, quae nempe Seculo eodem, hoc est Anno MCCLXVI. sublato Rege Manfredo, Carolum Andegavensem Provinciae Comitem in suum Regem accepere. Tunc in Italiam turmatim confluere vidisses Gallicorum millia. Augescente autem in dies Caroli ejusdem potentia, ii non solùm in Apulia & B Sicilia, sed etiam in Tuscia, ac in multis Italiae subalpinae locis sedem suam fixere. Erant eo tempore, suntque adhuc, Gallicae gentis mores longe molliores quàm Italicis, & ad pompam ac voluptatem apprime compositi. Eos φιλοκόσμες vel suo tempore appellavit Strabo Lib. 4. Ammianus quoque Marcellinus Seculo C Christi IV. de Gallis scribebat: *Tersi pari diligentiâ cuncti & mundi; nec in tractibus illis, maximeque apud Aquitanos, poterit aliquis videri, vel femina, licèt perquam pauper, ut alibi, frustis squallere pannorum.* Mirabantur primo boni Italici tam comtos hospites; tum facile, ut moris est, ad imitandum se contulere speciosam hanc D vivendi formam: dulcia enim vitia hortatore non indigent, ut hominum gratiam ineant. Et sane quum primùm Neapolim ingressa est Beatrix Regina, Caroli ipsius Regis uxor, Matthaeus Spinellus, Auctor synchronus in Ephemerid. Neapolitan. Tomo VII. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXVI. in extasim paene raE ptum se fatetur, dum intueretur in ejus comitiva *milites Francos, omnes plumatos pulchre & decore indutos, & Proceres torquibus grandibus aureis spectabiles, & carpentum Reginae holoserico villoso caelestis coloris o tectum, totum liliis aureis circumspersum.* Antea profectò perquam raras fuisse rhedas puto, in quibus veherentur mulieres; rariores, quibus viri. In equis, alii-

aliisque jumentis vehi usitatior mos tunc fuit. Illustres Matronae, ac Senes vehebantur carpento. Papias in Glossario suo memorat *Petorica, & Carriolas, vehicula feminarum*. Id tamen satis minime est, ut credamus, temporibus illius ejusmodi vehicula multo in usu fuisse; aut si erant, non tantùm ab equis, sed & a bobus trahebantur. Rolandinus Lib. 4. Cap. 9. Chronic. tradit, Friderico Augusto Patavium venienti Anno MCCXXXIX. obviam processisse universum Populum. Quod & praestitere *multae Dominae pulcbritudine, pretiosis vestibus refulgentes, sedentes in phaleratis & ambulantibus palafredis*. Romanorum tempora potius designasse Papias mihi creditur, quibus *Petorita* (non *Petorica*) usurpabantur. Varro, Quinctilianus, Festus, & alii *Petorita* commemorarunt, uti & *Basternas, Rhedas, Lecticas &c.*

Certe ante ea tempora etsi Nobiles viri ac mulieres sese a Populo distinguerent, & vestium, & mensae, & famulorum, & equorum, aliarumque rerum pompâ: attamen aberant & ipsi plerique a luxu, quem Gallica gens Saeculo XIII. in Italiam invexisse mihi creditur. Atque heic Ricobaldo egregium & synchronum Scriptorem, cum eo in multis concordem, adjungere volo. Is est Dantes Aligherius, qui in Cant. XV. Paradisi Cacciaguidam unum e majoribus suis ita loquentem inducit:

Fiorenza dentro della cerchia anticha,
Ond' ella toglie ancora e Terza e Nona,
Si stava in pace, sobria e pudica.

Non aurea catenella, non corona,
Non Donne contigiate, non cintura;
Che fosse a veder più, che la persona.

Non faceva nascendo ancor paura
La figlia al padre; che 'l tempo e la dote
Non fuggian quinci e quindi la misura.

Non avea case di famiglie vote:
Non v' era giunto ancor Sardanapalo,
A mostrar ciò, che 'n camera si puote, &c.

Bellincion Berti vid' io andar cinto
Di Cuojo e d' Osso, e venir dallo specchio
La Donna sua senza 'l viso dipinto.

E vidi quel de' Nerli, e quel del Vecchio
Esser contenti alla pelle scoverta,
E le sue Donne al fuso & al pennecchio, &c.

Haec & alia Dantes, quae praetereo. Atque haec satis sint ad confirmandam aliquâ ex parte Ricobaldi sententiam. Itaque paucorum annorum spatio, Saeculo XIII. Luxus mirifice in Italia crevit, & secum incommoda reliqua & vitia traxit, quae comitari solent immanem hunc fortunarum voratorem, & multis carum latronem. Necessarium propterea duxerunt sapientes Urbium moderatores gliscenti morbo obices opponere, & multa resecare, praesertim Mulierum ornamenta, quae ad excessum quotidie inclinabant. Immo & ipsi Romani Pontifices in hanc rem intenti, curandum vulnus suscepere. Teste Ricordano Malaspina Cap. 199. Historiar. Beatus Gregorius X. Papa in Concilio II. Lugdunensi Anno MCCLXXIV. inter alias Constitutiones utiles universitati Christi Fidelium, *interdixit immodica feminarum ornamenta per universam Christianorum Rem-*

Rempublicam. Ex iis etiam, quae Anno MCCCXXVII. Mutinae constituta sunt ab Urbis Rectoribus, aliarum quoque Urbium ritus ac mores intellige. In Legibus municipalibus MStis ejusdem Anni, Lib. 4. Rubricâ 162. haec *de camareriis & mulieribus parvae conditionis* decreta leguntur: *Pedisequae, & aliae servientes* (nobilium feminarum) *& quaecumque mulieres parvae conditionis, non debeant portare aliquas vestes, quae tangant terram. Et ipsae pedisequae non portent in capite aliquod intrezatorium de seda*. Nihil aliud est *intrezatorium*, quàm ornamentum, quod interserebatur comis (*treccie* nos appellamus) aut eas operiebat. Pleniora sunt, quae in eodem Statuto habentur Lib. 4. Rubric. 177. nobisque delineant partem mundi muliebris eorum temporum. *Nulla mulier nupta, vel non nupta possit, nec debeat de cetero portare extra domum vel in domo, aliquam gonellam, vel guarnachiam, pellem, vel vestem aliquam, quae habeat caudam, quam portet per terram, & tangat terram ultra unum brachium ad brachium Communis, quod est in lapide Bonissimae in Platea Communis. Nec aliquam coronam, circlellum, vel filum, vel girlandam de perlis, auro, vel argento, vel gemmis, vel alterius cujuscumque generis & maneriei. Nec aliquem intrezatorium platum, vel deauratum, vel arientatum, nec aliquam centuram, vel coregiam, quae centura vel coregia valeat ultra decem Libras Mutinensis, vel bursam, quae valeat ultra quinquaginta Soldos Mutinensis. Nec aliquem cavezium ad gonellam vel guarnachiam, vel ad aliquam vestem, de auro, argento, gemmis, vel de perlis, quod cavezium sit valoris ultra tres Libras Mutinensis pro qualibet veste seu cavezo. Et nullus Sartor vel Aurifex possit vel debeat talem Coronam, vel Cavezaturam, vel Caudam facere vel ponere &c.* Alio etiam in loco exuberantes in funeribus pompas coërcent. En ut Mutinenses ante annos quadringentos Luxum ingruentem, quibus possent, legibus cohiberent. At ille tanquam subdolus hostis ex una parte pulsus, per alteram saepe regredi novit: immo & vi interdum adhibitâ leges ipsas lacerat atque conculcat. Illud exploratum est, post ea tempora non solùm nihil attenuatas vires Luxus, sed sensim ita auctas, amore potissimùm novitatis, ut nunc pessimos illius afflatus Respublica quotidie sentiat, prudentes damnent, sed nemo eliminandos curet. Jam indicavi, Gallicam gentem in luxum ab antiquo pronam, novisque vestium ac ornamentorum formis semper delectatam, suo morbo infecisse Italicam sobrietatem: morbo, inquam, nunquam ampiius sublato, & quo adhuc laboramus. En alterum exemplum, quod nobis suppeditat Johannes Villanius Lib. 12 Cap. 4. Historiar. ad Annum Christi MCCCXLII. *E non è da lasciare* (inquit ille) *di fare memoria d' una* * *sfoggiata mutazione d' abito, che ci recarono di nuovo i Franceschi, che vennono al Duca in Firenze. Che colà dove anticamente il loro vestire ed abito era il più bello, nobile, e onesto, che niuna altra Nazione, al modo de' togati Romani, sì si vestivano i giovani una cotta, o vero gonella corta, e stretta, che non si potea vestire sanza ajuto d' altri, e una coreggia, come cinghia di cavallo con isfogiata fibbia e pun-*

* In editione an. 1559. Venet. instantibus Junctis de Florentia legitur *sformata.... null' altra nazione; a modo di.... si vestieno.... e con grande iscarsella.... a modo di sconcobrini.... al modo d' ogni nazione ec.*

e puntale, e con isfoggiata scarsella alla Tedesca sopra il pettignone, e il capuccio vestito a modo di scocobrini col battolo infino alla cintola; e più, ch' era capuccio e mantello con molti fregi e intagli: il becchetto del capuccio lungo fino a terra, per avolgere al capo per lo freddo: & colle barbe lunghe, per mostrarsi più fieri in arme. I Cavalieri vestivano uno sorcotto, o vero guarnacca stretta ivi suso cinti, e le punte de' manicottoli lunghi infino in terra, soderati di Vajo e Ermellini. Questa instranianza d' abito non bello nè onesto, fu di presente preso per li giovani di Firenze, e per le donne giovani di disordinati manicottoli; come per natura siamo disposti noi vani Cittadini alle mutazioni de' nuovi abiti, e i strani contraffare, oltre al modo dell' altre Nazioni, sempre al disonesto e vanitade.

Hisce adjecta volo, quae leguntur in MSto Codice existente paenes me, & complectente *Tractatum de Generatione aliquorum Civium Urbis Paduae tam Nobilium quàm Ignobilium*. Floruisse videtur illius Auctor Anonymus sub finem Saeculi XIV. Ille verò de moribus Patavinorum in haec verba scribit. *Ante dominium Ezerini de Romano, & post per aliquod tempus, usque dum Paduani attingebant annos viginti, incedebant cum capite discooperto*. Hoc etiam Mediolani olim factum audivi, ut puerorum capita, exposita aëris injuriis, durarentur, & obsequium Majoribus mature addiscerent. Pergit Patavinus Scriptor dicere: *At illo finito tempore, infulas & galeros Forojuliano more incipiebant portare, aut Capucia cum rostris, ante naxonem plus in altitudinem, quàm ad depressionem tendentibus. Interulas a lateribus scindi faciebant, & diploides ex anteriori parte: tunicas*

A *etiam a lateribus scissas & a parte anteriori. Omnes portabant Epitogia. Pannos vestium emebant, quorum brachium ad plus viginti constabat Solidis. Familiam pulcram, bonos equos & arma tenebant continuo. Societates filiorum Nobilium Paduanae Urbis in certis Festorum diebus a viris Nobilibus hanc interdum petebant gratiam, ut suis Convivia facerent Dominabus: quae a nullo valenti Homine negabantur facienda. Atque in die istorum sic ordinatorum Conviviorum, Nobiles juvenes caussâ serviendi, suis adhaerebant Dominabus in prandio aut in coena; ad domum unius eorum ob prandendum vel coenandum veniebant, ut ordinaverant inter se. Et quum prandiderant vel coenaverant, ibant choreizatum cum eisdem, aut Hastiludia exercebant. Nobiles illi viri Urbis Paduanae in suis Villis, ubi jurisdictionem habebant, Curias pulcherrimas faciebant. In diebus festivis super campos Paduanos, propinquos Civitati, ducentos aut trecentos Nobiles juvenes Equiria facientes invenisses, qui propter casum ab equis, aut .... se laedebant multotiens. Et quia amoena Loca possidebant & possident, dicta est Marchia Amorosa*. Mores deinde Patavinarum mulierum idem Auctor hisce verbis describit: *Urbis Paduae mulieres, antequam de potentia Ezerini de Romano auferretur, & fortè per quindecim annos post, suis interulis singulis girones faciebant. Earum tunicae, & hominum pariter, super spatulas crispabantur, quibus singuli girones faciebant ante & retro. Sua namque Epitogia cum singulis ordinabantur gironibus ante & retro, per ante os stomachi, & aliquantulum infra positis. Chlamydes tam nuptae quàm viduatae, cum crispis amplis unius semissis post illarum scapulas erant ordinatae. Et hae Chlamydes grossae dicebantur, quas etiam homi-*

homines aetatis maturae portabant. Tempore nominato Dominae loco pignolatorum Cottam de tela lini subtilissima portabant....... crispata, quarum singula quinquaginta vel sexaginta brachia continebant, ut requirebant hominum facultates. Nobiliores insuper Mulieres, si choream aliquam faciebant ante dominium Ezerini, non fuisset ausus aliquis Popularis illam intrare, quia juvenes filii Nobilium super ipsorum maxillas quam citius alapas apponebant. Et si aliquis Nobilium aliquam Popularem dilexisset, non duxisset illam in Dominarum choream absque gratiâ ab illis postulatâ. Quae de rudibus Italiae Populis supra attulimus e Ricobaldi Pomario, non ignoravit circiter Annum MCCCXIII. Frater Franciscus Pipinus in suo Chronico, Tomo IX. Rer. Italicarum. Quae quum & ipse singula descripsisset, colophonem istum iis imposuit Cap. 49. *Nunc verò praesenti lasciviente aetate multa inhonesta sunt inducta rebus priscis: verùm plurima ad perniciem animarum. Mutata est enim parsimonia in lautitiam. Vestimenta quoque materiâ & artificio exquisito nimioque ornatu cernuntur. Illic argentum, aurum, margaritae mire fabricata, phrygia latissima, fulcimenta vestium serica vel varia, pellibus exoticis, idest peregrinis, idest pretiosis. Irritamenta gulae non desunt. Vina peregrina bibuntur. Fere omnes sunt potatores in publico. Obsonia sumtuosa. Eorum magistri coquinarii habentur in pretio magno. Omnia ad gulae irritamenta & ambitionis quaeruntur. Ut his suppeditari possit, avaritia militat. Hinc usurae, fraudes, rapinae, expilationes, praedae, contentiones in Republica. Vectigalia illicita, innocentum oppressiones, exterminia Civium, relegationes locupletum. Verùm Deus noster est venter noster. Pompis, quibus renuntiavimus in Baptismo, insistimus, facti adeo transfugae ad hostem generis nostri. Bene autem Seneca morum cultor Libro Declamationum nostra tempora detestatur his verbis. Ait enim:* „ In deterius „ quotidie res data est. Omne enim „ certamen ad turpia. Torpent ecce „ ingenia desidiosae juventutis, nec „ in alicujus rei honestae labore vigilatur. Somnus & languor, ac „ somno & languore turpior malarum rerum industria invasit animos. Cantandi, saltandi quoque „ obscoena studia effeminatos tenent. „ Capillum frangere, ad muliebres „ blanditias extenuare vocem, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere „ munditiis, nostrorum adolescentum „ specimen est. „ Haec Pipinus ante annos quadringentos scribebat, quae in nostra quoque tempora non immerito retorqueri possent.

Tum Ricobaldi verba, tum Pippini additamenta ante oculos versabantur Johannis Mussi, qui circiter Annum MCCCLXXXVIII. Chronicon Placentinum literis consignabat, a me editum Tomo XVI. Rer. Italicar. Quousque verò tunc progressus fuerit Luxus, & quanta in mores mutatio irrepserit, perspicue is Auctor indicat, pergens describere Placentinorum Civium mores, quales sibi eo tempore videbantur, his verbis.

De moribus Civium Placentiae.

*Nunc verò in praesenti tempore, scilicet Anno Christi MCCCLXXXVIII fiunt per homines & Dominas Placentiae sumtuosissimae expensae in victu & vestitu, & in omnibus, plusquam fieri solet. Nam Dominae portant indumenta longa & larga de veluto * serico*

ro de grana, & de panno serico deau- A
rato, & de panno de auro, & de pan-
no serico tantùm, & de panno de la-
na scarlata de grana, & de paonacio
de grana, & de aliis nobilissimis drap-
pis de lana. Qui drappi de grana,
vel de veluto, vel de auro, vel de au-
rato, vel de serico constant pro uno Ca-
bano, vel Barillotto, vel Pellardâ, a
Florenis XXV. auri usque in Florenos, B
sive Ducatos LX. auri. Quae indumen-
ta fiunt cum manicis largis per totum
tam de subtus, quàm de supra, ita lon-
gae, quòd dictae manicae cooperiunt me-
diam manum, & aliquae pendent usque
in terram apertae exteriori tantùm, a-
cutae de subtus ad modum scuti Catel-
lani longi, qui scutus est largus desu-
per, & strictus & acutus de subtus. C
Et super aliquibus ex dictis indumentis
ponuntur a tribus usque in quinque un-
ciis perlarum, valentibus usque in Flo
renos X. pro qualibet uncia. Et super
aliquibus ponuntur frisia magna & lar-
ga auri circum circa collare gulae in mo-
dum meniferri, quod ponitur canibus cir-
ca collum eorum. Et etiam circum cir-
ca in extremitate manicarum, & circa D
manicas, quae sunt subtus dicta indu-
menta. Et portant capucios parvos cum
frigiis largis de auro, vel de perlis cir-
cum circa dictum capucium. Et vadunt
cinctae in medio pulcris cincturis de ar-
gento deaurato, & de perlis valentibus
Florenos XXV. auri pro qualibet cin-
ctura, & plus & minus: & aliquan-
do vadunt non cinctae. Et quaelibet E
Domina communiter habet tot anulos &
varetas cum lapidibus pretiosis, quae va-
lent a Florenis XXX. auri usque in L.
Tamen talia indumenta sunt honesta,
quia cum dictis indumentis non osten-
dunt mamillas. Sed habent alia indu-
menta inhonesta, quae vocantur Cipria-
nae, quae sunt largissimae versùs pe-
des, & a medio supra sunt strictae cum
manicis longis & largis, sicut alia prae-
dicta indumenta, & similis valoris: &
super quibus ponunt similia jocalia &
similis valoris. Et sunt impomelatae de
antea a gula usque in terram pometiis
argenti deaurati, vel de perlis. Quae
Ciprianae habent gulam tam magnam,
quòd ostendunt mamillas; & videtur
quòd dictae mamillae velint exire de si-
nu earum. Qui habitus esset pulcher, si
non ostenderent mamillas, & gulae es-
sent sic decenter strictae, quòd ad mi-
nus mamillae ab aliquibus non possent
videri. Et etiam dictae Dominae por-
tant in capitibus earum jocalia maximi
valoris. Videlicet aliquae portant coro-
nas de argento aureato, vel de auro
puro cum perlis & lapidibus pretiosis,
valoris a Florenis LXX. auri usque in
C. & aliquae portant terzollas de per-
lis grossis valoris Florenorum C. auri
usque in CXXV. & aliquae portant sa-
giotas de perlis, valoris Florenorum L.
usque in C. Quae terzollae vocantur ter-
zollae, quia ex CCC. perlis grossis sunt
factae, & quia in tribus filzis sunt
constructae & ordinatae. Et etiam di-
ctae Dominae pro majori parte loco tre-
zarum de auro vel de serico, quas por-
tare solebant contextas, seu interzatas
in capillis capitis earum, nunc portant
bugolos, qui sic nominantur, quos coo-
periunt capillis capitis earum ligatis su-
per dictos bugulos, cũm astalonis sive
chordibus sericis vel deauratis, vel cum
astalonis sericis coopertis perlarum. Et
aliquae Dominae utuntur mantellis, si-
ve chlamydibus curtis, quae cooperiunt
manus tantùm, fodratis de zendalo, vel
de vairis. Et etiam utuntur pulcris fil-
zis Pater noster *de corallo rubeo, vel*
de lambro. Matronae, sive Dominae an-
tiquae portant nobile mantum, sive man-
tellum largum & longum usque in ter-
ram, & rotundum versùs terram, &
crispum per totum, & apertum de an-

tea usque in terram. Tamen est pomellatum de versùs gulam pomellis argenti deaurati, vel de perlis per unam spanam. Et fiunt pro majori parte cum collare. Et quaelibet Domina habet usque in tribus mantellis ad plus: unum de blavo, unum de paonacia de grana, & alium de zamelloto undato: fodratos de zendali cum friziis aureis: & aliqui sunt fodrati de Variis. Et aliquae portant Capucium, & aliquae non. Et aliquae quandoque portant Capucium, & quandoque non, sed portant vellos de seta, vel de bambaxio pulcros, & subtiles, & albos. Dominae viduae portant similia guarnimenta, tamen omnia de bruna, & sine auro & perlis, sed solùm cum pomellis dicti panni de bruna tantùm. Et utuntur Capuciis de bruna, vel vellis albis de bambaxio, vel de lino, subtilibus & albis.

Similiter juvenes homines portant Cabanos, Barillotos, & Pellardas, longos & largos, longas & largas per totum usque in terram, & cum pulchris foraturis pellarum domesticarum & salvaticarum; omnes de panno tantùm, & aliquos de serico & veluto. Quae indumenta constant a Florenis XX. auri usque in XXX. Et etiam utuntur mantellis magnis & longis usque in terram, & etiam utuntur de mantellis curtis, qui tantùm cooperiunt manus eorum. Homines antiqui portant similia indumenta, & Capucios duplos de panno, & desuper dictos Capucios portant biretas pulcras de grana non textas, nec sutas, sed factas ad acum. Item dicti juvenes portant alia indumenta curta & larga, & alia curta & stricta, & sic curta, quòd ostendunt medias nates, sive naticas & membrum & genitalia; salvo quòd portant caligas de panno sic longas ligatas in quinque partibus ad zuparellos curtos & strictos, quos portant de subtus alia indumenta, quae cooperiunt totas nates, membrum, & genitalia cum dictis caligis. Et etiam de subtus habent zarabullas lineas strictissimas. Nihilominus ostendunt formam naticarum, genitalium, & membri. Quae indumenta sic stricta, aliqua sunt de panno lineo, sive aliud supra, & supra aliqua ex eis ponunt brodaturas de argento & serico, & aliqui cum perlis, & aliqui plus & aliqui minus. Et aliqua ex dictis indumentis sunt de veluto, vel de serico de grana, vel de alio colore, vel de zamelletto. Et dicta indumenta sic curta aliquantulum sunt plus longa de retro & de antea, quàm a galono. Et aliquando cincti in medio super omnibus dictis indumentis, & aliquando non. Et pro maiori parte non portant capucium, salvo quod in hyeme ipsum portant. Qui capucii sunt parvissimi cum becho longo quasi usque in terram, ita quod omnes videntur esse in foza, sic sunt parvi dicti capucii, & stricti circum circa apud ipsos. Tamen non sunt in foza. Caligae portantur solatae cum scarpis albis, de subtus dictas caligas solatas, & in aestate & in hyeme, & aliquando portant scarpas & caligas solatas cum puntis longis onciarum trium ultra pedem subtilibus. Omnes alii Cives Placentiae tam foeminae quàm masculi, sicut solebant portare scarpas & caligas solatas sine punta, nunc portant cum puntis parvis: quae puntae tam longae quàm parvae sunt plenae pilorum, sive burae bovis. Item sunt plures Dominae & homines juvenes, qui portant ad collum torques, sive circlos argenteos, sive deauratos, vel de perlis, vel de corallis rubeis. Et etiam dicti juvenes portant barbam rasam & collum a mediis auriculis infra, & ab inde supra portant zazzaram, sive caesariem capillorum magnam & rotundam, & aliqui eorum tenent unum roncinum, vel equum; & aliqui tenent usque in quin-

quinque equos secundùm posse eorum, & aliqui nullum tenent. Et illi, qui tenent ab uno ronzino supra, tenent famulum sive famulos, qui famuli lucrantur omni anno pro quolibet eorum pro eorum salario usque in Florenos XII. auri. Pedisequae lucrantur usque in Florenos VII. auri quolibet anno pro qualibet earum, & habent victum, sed vestitum non.

A

B

Haec sane prolixa: sed quum graphice nobis pingant ejus Seculi faciem, omnia attulisse non poenitet; immo quae subsequuntur, ad victum hominum spectantia, addere juvat. Quod Placentiae in usu erat, pro consuetudine hominum in reliquis ferme Italici Regni Urbibus usurpatum excogitare licet: *De Victu* (inquit idem Mussus) *omnes Cives Placentiae faciunt mirabilia, & maxime in nuptiis & conviviis, quia pro majori parte dant, ut infra continetur. Et primò dant bona vina alba & rubea, & ante omnia dant confectum zuchari. Et pro prima imbanditione dant duos cappones, vel unum capponem, & unam magnam petiam carnis pro quolibet tajore ad lumeriam factam de amandolis & zucharo & aliis bonis speciebus & rebus. Postea dant carnes assatas in magna quantitate, scilicet capponum, pullorum, faxianorum, perdicum, leporum zengialorum, & capriolorum, & aliarum carnium, secundùm quod tempora anni currunt. Postea dant turtas & zoncatas cum trazea zuchari de supra. Postea dant fluges. Postea, lotis prius manibus, antequam tabulae leventur, dant bibere, & confectum de zucharo, & postea bibere. Et aliqui loco turtarum & zoncarum dant in principio prandii turtas, quas appellant tartas, factas de ovibus & caxeo & lacte & zucharo super dictas tartas in bona quantitate. In coenis dant in hyeme zelatinam salvatizinarum, & capponum, & gallinarum, & vitelli, vel zelatinam piscium. Et post, assatum de capponibus & vitello. Et post, fluges. Et post, lotis manibus, antequam tabulae leventur, dant bibere, & confectum zuchari, & post, bibere. In aestate in coenis dant zelariam de gallinis & capponibus, vitelli & capredi, & carnium porci & pullorum, vel zelariam piscium. Et post, assatum pullorum, capredum, vitelli, vel paveri, vel anetris, vel aliarum rerum, secundùm quod tempora currunt, & post, fluges. Et post, lotis manibus, antequam tabulae leventur, dant bibere, & confectum zuchari, & post, bibere. Secundâ die in nuptiis dant primo longetos de pastâ cum caxeo & croco & zibibo & speciebus. Et post, carnes vituli assatas, & post, fluges: & post, lotis manibus, antequam tabulae leventur, dant bibere, & confectum zuchari, & post, dant bibere. In coenis omnes vadunt ad domum eorum, quia nuptiae finitae sunt. Tempore Quadragesimae dant primò bibere & confectum zuchari, & post, bibere; & post, ficus cum amigdalis pelatis, & post, pisces grossos ad piperatum; & post, menestram risi cum lacte amigdalarum & zucharo & speciebus, & cum anguillis salsis. Et post praedicta dant pisces Lucios assatos cum salsa de aceto, vel sinapi cum vino cocto & speciebus; & post, dant nuces; & post, dant alias fluges. Et post, lotis prius manibus, antequam tabulae leventur, dant bibere, & confectum zuchari, & post, bibere. Homines Placentiae ad praesens vivunt splendide & ordinate & nitide, & utuntur in domibus eorum pulcrioribus & melioribus arnixiis & vasellamentis, quàm solebant a septuaginta annis retro, scilicet ab Anno Christi MCCCXX. retro. Et habent pulcriores habita-*

C

D

E

bitationes, quàm tunc habebant, quia in dictis eorum domibus sunt pulcrae camerae, & caminatae, hora, curtaricia, putei, hortuli, jardini, & solaria pro majori parte. Et sunt plures camini ab igne & fumo in una domo; in quibus domibus dicto tempore nullum solebat esse caminum: quia tunc faciebant unum ignem tantùm in medio domus sub cupis tecti, & omnes de dicta domo stabant circum circa dictum ignem, & ibi fiebat coquina. Et vidi meo tempore in pluribus domibus. Et non habebant puteos in dictis eorum domibus, vel quasi nullos, & pauca solaria & curtaricia. Et utuntur communiter omnes Cives Placentiae vinis melioribus, quàm antiqui non faciebant.

Modus edendi pro majori parte hominum Placentiae est, quòd ad primam tabulam comedit Dominus domus cum Uxore & filiis in caminata, vel in camera ad unum ignem, & familia comedit post eos in alia parte ad alium ignem, vel in coquina pro majori parte. Et duo comedunt super uno tajore. Et quilibet habet menestram suam, & unum mojolum vel duos vitri pro se, unum pro vino, & alium pro aqua. Et plures sunt, qui se faciunt servire famulis suis cum cultellis magnis a tabula, & cum eis incidere carnes, & alia coram eis ad dictam tabulam. Et antequam dicti Domini sint assetati ad tabulam, dant eis aquam cum bacino & bronzino; & post prandium & post coenam iterum, antequam tabula levetur, dant eis aquam, & iterum lavant manus eorum. Arnixia, quibus nunc utuntur in domibus dictorum Civium Placentiae, quae a paucis solebant uti, a dicto Anno MCCCXX. retro, sunt nunc pro uno duodecim. Et hoc eventum est a mercatoribus Placentiae, qui utuntur vel utebantur in Francia, in Flandria, ac etiam in Hispania. Et primò communiter utuntur tabulis largis unciarum XVIII. quae non solebant esse largae, nisi unciae XII. Et utuntur guardenapis, quae a paucis utebantur. Et utuntur taciis, cugiariis, & forcellis argenti; & utuntur scudellis & scudellinis de petra, & curtellis magnis a tabula, & bronzinis, & bacinis, & sarziis magnis & parvis a lectis, & cortinis de tela circum circa dicta lecta, & etiam banderiis de arassa, & candileriis de bronzo, vel de ferro, & torciis sive brandonis, & candelis de cera, & etiam candelis de sebo, & aliis pulcris arnixiis & vasellis & vasellamentis. Et multi faciunt duos ignes, unum in caminata, & alium in coquina, vel in camera loco caminatae. Et multi tenent bonas confectiones in domibus eorum de zucharo & de melle. Quae omnia sunt magnarum expensarum. Quâ de caussâ magnae dotes nunc oportent dari. Et communiter nunc dantur in dotem Floreni CCCC. & Floreni D. & Floreni DC. auri, & plus: qui omnes expenduntur per sponsum in adobbando sponsam, & in nuptiis, & aliquando plus. Et ille, qui maritat dictam sponsam, expendit ultra dotem Florenos C. auri, vel circa in faciendo de novo aliqua indumenta sponsae, & in donis & nuptiis. Qua de caussa si debent posse fieri tales expensae, ut supra dictum est, oportet, quod lucra inlicita fiant. Et plures sunt, qui talibus de caussis sunt consumti, qui volunt facere, sive oportet facere, plusquam non possunt. Certe ad praesens si unus habet in sua familia novem buccas, & duos roncinos, expendit omni anno ultra Florenos CCC. auri, valentes Libras CCCCLXXX. Imperialium. Et sic pro rata buccarum, videlicet in victu & vestitu, salariis familiorum, gabellis, taleis, & aliis expensis extraordinariis, quae quotidie eveniunt,

quae

quae non possunt evitari: certe pauci sunt, qui talibus expensis possint componere; & ideo multi sunt, quos tali de caussa oportet deserere patriam eorum, & ire ad stipendium, vel pro famulis, vel pro mercatoribus, & in usuris &c. Non credat aliquis, quòd in supradictis contineantur mechanici, sed, solùm Nobiles & Mercatores, & alii boni & antiqui Cives Placentiae, qui non faciunt aliquam artem. Qui etiam mechanici faciunt sumtuosas expensas plusquam solet, & maxime in indumentis circa eos & uxores. Tamen ars semper & quocumque tempore sustinet omnes, qui volunt cum honore vivere. Ad praesens gentes non possent vivere sine vino, sic sunt omnes usi bibere vinum.

Confer nunc Seculi XIV. ritus & luxum cum Seculi nostri moribus: tum computatione factâ decerne, quid supra antiquorum mores tempora nostra profecerint. Pictoribus autem veterum rituum hactenus a me productis adjunctum volo Aulicum Ticinensem, cujus Opusculum dedi Tomo XI. Rer. Italicarum. Scribebat ille circiter Annum Christi MCCCXXX. multosque suorum temporum mores literis consignavit, e quibus hunc unum Cap. 14. scriptum decerpo. *In crepidine*, inquit, *pontis veteris aliquando erecta est Pertica, quae potest inclinari deorsum, in cujus cacumine ligatum est vas vimineum magnum. Et si quis Ribaldus compertus fuerit, Deum aut Beatam Virginem blasphemare, statim vase illo impositus submergitur in Ticinum, & extrahitur madefactus*. Fortasse non absimilis poena apud antiquissimos Germanos in usu fuit. De iis enim Tacitus in Libro de Moribus Germanor. Cap. 12. ait: *Ignavos, & imbelles, & corpore infames, coeno ac palude injecto*

A *super crate mergunt*. Ait, *mergunt*, non verò suffocant, scilicet ad emendationem, non ad mortem. Sed & Suetonius in Cajo Caligula Cap. XX. Lugdunense certamen describens, ait: *Eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongiâ linguâve delere jussos, nisi ferulis objurgari, aut Flumine proximo Mergi maluissent*. Adeo verum illud est, *nihil sub Sole novum*.
B Hoc poenae genus Gallicâ Linguâ *Cale* appellatur, de qua voce videndus Fureterius. Tusci adhibent vocem *Colla* pro funis tormento, quo rei ad brachia & ad humeros excruciantur: & inde verbum *Collare*, pro *fune torquere*. Monosinius a Graeco κολάζειν, significante *Torquere*, hanc vocem tra-
C xit. Menagius *Colla* pro *Fune* a *Collum* deduxit, *che val propriamente laccio, che si mette al Collo*. Laqueo quidem franguntur Colla reorum; at in tormento Funis nulla Collo molestia infertur; ac proinde non amplectenda ejusmodi Etymologia. Videndum, an vox *Colla* a *Calare*, hoc est *Demittere*, emersisse potuerit. Quippe Tusci pro *Calare* interdum
D adhibuerunt *Collare*. Boccaccius in Fabulis: *Diliberarono di legarlo alla fune, e di Collarlo nel pozzo*. Uti Gallicum *Cale* usurpatum videtur ab Italico *Calare* pro *Demittere*: ita videri possit enatum *Colla* a *Collare*, idem significante atque *Calare*. Neque dispar videtur origo verbi Italici *Tracollare*, cujus significatio est
E *Corruere*, *Collabi*. In re tamen adeo abstrusa ego nihil decerno. Redeo ad Aulicum Ticinensem. Quae is nuper nos docuit de poena blasphemantium Deum, aliis quoque Civitatibus communia fuere, dum ad litus maris sitae essent, aut ipsas allueret magnificum aliquod flumen, in quo spectaculum ejusmodi praebere liceret.

Id

Id poenae genus *Accabussare* Massilienses, Du Cangio teste, appellabant. En eorum Statutum contra eos, qui ludendo injurias in Deum evomebant. *Et si duodecim Denarios dare & solvere non poterit, Accabussetur penitus, indutus cum vestibus, quas tunc detulerit, & in portu Massiliae tot vicibus, quot juraverit.* Germanicum vocabulum habes in *Accabussare*, compositum nempe ex *Acha* & *Busse*, ut sit *Aquae poena*. Lenones quoque, meretrices, & qui in ludendo irreligiose jurant, apud Burdegalenses eâdem poenâ plectebantur. Statutum Ferrariense Anno MCCLXXXVIII. manu exaratum, & in Estensi Bibliotheca adservatum, haec habet Lib. 4. Rub. 68. *Quod Potestas teneatur facere fieri unam Corbellam in Contrata Sancti Pauli in Pado, in quam poni faciat, & pluries submergi in aquam blasphemantes Deum & beatam Virginem, & ceteros Sanctos, si non possent solvere centum Soldos Ferrariensis. Et si solvere possent, non ponantur ad Corbellam.* Tunc Rubricâ 78. *Statuitur, quod Scutiferi non currant equos per Civitatem, quum vadunt ad aquam & redeunt. Qui contra fecerit, solvat pro banno viginti Soldos Ferrarinos. Et si solvere non poterit, ponatur ad Corbellam.* Evanuit in Italia hujusmodi poenae usus; at is Vindobonae in Caesarum Austriacorum Metropoli adhuc perseverat, pistoribus, lanionibus, ac aliis id genus publicae rei fraudatoribus destinatus. Atque hoc in memoriam mihi revocat par poenae genus, qua mulieres rixosae apud Anglos olim castigatae traduntur; dejiciebantur enim in aquam, & inde bene madidae ac potae educebantur.

Sed quoniam de Poenis veterum injecta est mentio, & heic de iis aliqua innuam. Crimina, ut alibi jam monui, pauca olim erant, propter quae *animae incurrebatur periculum*, ut Rotharis Regis verba adhibeam, hoc est, quibus capitis supplicium indictum foret. Quicumque contra vitam Regis consilia miscebat, aut seditionem adversùs Ducem suum excitabat, aut domino, aut marito suo necem inferebat, aut extra Regnum fugam tentabat, aut ab exercitu fugiebat, ut alia pauca omittam, reus mortis erat. Perjurii reis manus amputabatur. Cetera ferme omnia pecuniâ redimebantur. Cujus etiam moris multa exempla prisci Graeci reliquerunt. Ad haec inter Poenas numerata est *Servitus*, de qua alibi actum est. *Decalvatio* quoque, & *Flagellatio*, sive *Fustigatio*, uti nunc dicimus, in usu fuere. Nam apud Veteres, ac praecipue apud Septemtrionales gentes, ignominiae gravis loco habebatur tonderi, eoque gravius fuit ad cutem usque capillis, aut barbâ spoliari. De feminis ad seditiones commotis decrevit Liutprandus Langobardorum Rex Lib. 6. Lege 88. *Publicus* (idest *Judex*) *qui est in loco, ubi factum fuerit, comprehendat ipsas mulieres, & faciat eas decalvari, & frustari per vicos vicinantes ipsis locis.* Olim fustibus liberi homines caedebantur, flagellis servi. A *fuste* derivata creditur vox Italica *frusta, frustare*. Et sane in Lege supra relata 88. Lib. 6. Liutpradi Regis habemus *Frustare per vicos Civitatis*, & inter Caroli Calvi Francorum Regis Capitularia edicitur, *ut Servi per hoc convicti, non cum grossa fuste, sed nudi cum virgis vapulent*, ita tamen, ut *disciplinam sustinentes in corpore suo debiliores non fiant*. Liber homo, aut Servus in furto deprehensus, si furtum *ad de-*

cem

cem siliquas auri ascendebat, praeter rem furto sublatam, Solidis octoginta multabatur. Quosi si ad redimendum se impotens erat, capitis damnabatur. Ita Rotharis Rex in Lege 258 & 259. De reliquis autem furibus omnino legenda sunt, quae Liutprandus Rex constituit Lib. 6. Lege 26. *De furonibus* inquit, *unusquisque Judex in sua Civitate faciat carcerem sub terra. Et quum inventus fuerit fur cum ipso furto, ipsum furtum componat. Et comprehendat ipsum furonem, & mittat in ipso carcere usque ad annos duos vel tres. Et postea dimittat eum sanum. Et si talis persona fuerit, ut non habeat, unde ipsum furtum componere possit, debeat eum Judex dare in manu ipsius, cui ipsum furtum fecit: & ipse de eo faciat, quod voluerit. Et si postea ipse iterum in furto tentus fuerit, decalvet eum, & caedat per disciplinam, sicut decet furonem, & ponat signum in fronte & in facie. Et si sic non emendaverit, & post ipsas districtiones in furto tentus fuerit, vendat eum Judex foris Provincia* (idest extra Regnum) *& habeat sibi pretium ipsius*. Carolus verò Magnus in Lege Langobard. 44 de *Latronibus* statuit, *ut pro prima culpa non moriantur, sed oculum perdant: de secunda nasus ipsius Latronis capelletur, sive abscindatur: de tertia verò, si se non emendaverit, moriatur*. Idem repetit in Lege 85. Ibi sub *Latronum* nomine veniunt *Fures* quique; unde Italicum *Ladro*, & *Ladrone*. Poena quoque seditiosorum hominum & conspirantium contra Reipublicae tranquillitatem, statuta est in Lege 65. Lotharii I. Augusti. Scilicet *auctores facti interficiantur: adjutores verò eorum singuli alter ab altero flagellentur, & capillos suos vicissim, & nares suas invicem praecidant*. Ceterum, ut alibi memini, Homicidis poena capitis olim minime inferebatur, sed tantùm multa pecuniaria: atque (id, quod miraberis) etiamsi Episcopo inlata mors fuisset. Immo nulla olim peculiaris poena Homicidis sacrorum hominum apud Langobardos indicta videtur. Audi Arichisum Principem Beneventanum ex genere Langobardorum, qui sub finem Saeculi a Christo nato VIII. Capitulare edidit, evulgatum a Peregrinio, atque a me rursus editum Tomo II. Rer. Italicar. pag. 336. *Hactenus*, ait, *Religiosorum homicidia, eo quod aut inerme genus, aut in omnibus venerandum haberetur, nullus compositionis, & aperta lex judiciali calculo claruit. Et si quondam forsitan contigisset, aut sub ostensu legalis negligentiae, vel oblitae rationis omittebatur, aut certe Censorum opinatione, aut illud, ut cuique libitum erat, decernebatur*. Propterea is statuit, ut si quis in posterum *occiderit Monachum, vel Presbyterum, aut Diaconem primatum tenentem, componat*, idest, Fisco persolvat *ducentos Solidos*; aut si Principi libuerit, *usque ad trecentos*. Pro reliquorum Ecclesiasticorum extra Palatium degentium caede, *centum & quinquaginta Solidi* persolvantur, *sicut de Laicis, qui exercitalibus militant armis*. En tenuem poenae mensuram propositam olim sacrorum hominum homicidis. Auxit deinde multam Carolus Magnus Augustus, uti constat ex ejus Lege 101. inter Langobardicas, Part. II. Tomi I. Rerum Italicarum. Idem verò mos perdurabat etiam Anno Christi MLV. uti subsequens Diploma patefaciet, quod in Chartophylacio Canonicorum Parmensium adservatur.

Literae protectionis, seu Mundiburdii, Canonicis Parmensibus concessae ab Henrico Rege III. Imperatore II. Anno 1055.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Heinricus divina providentiâ Romanorum Imperator Augustus. Licèt nos ad hoc divina dispositio prae ceteris sublimavit, ut omnibus sub nostri Imperii potestate degentibus nostra Imperialis debeat subvenire Majestas, quibus tamen magis debemus, quibusque ex meliori parte committimus, prae ceteris his subveniendum decernimus. Clericis itaque divina sorte signatis, & divino cultui mancipatis, quibus animarum nostrarum cura committitur, meritò nos debere prodesse cognoscimus, quatinus sub nobis temporis tranquillitate gaudentes pro animarum nostrarum salute, & pro totius nostri Imperii incolumitate, summum Imperatorem secure exorare valeant. In quorum tamen provectu nostra debet esse Imperialis discretio, ut plus merentibus, majus a nobis conferatur praemium. Omnibus itaque nostra sub potestate degentibus Clero & universo Populo notum fieri volumus, quod justo interventu Domni Gunterii nostri dilecti Cancellarii, sub tuitionis nostrae Mundiburdio recipimus omnes Parmenses Canonicos tam praesentes, quâm & processu temporis futuros, cunctosque ad se pertinentes, cum omnibus rebus suis mobilibus & immobilibus, libellariis & precariis, prediis & benefitiis tam Secularibus, quàm Ecclesiasticis, seu adquisitis vel adquirendis, sive cum omnibus ad se respicientibus. Si quis igitur eos Archiepiscopus, Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes, vel qui sub his sunt, Clerici, vel Laici, assalire, vulnerare, vel occidere quaesierit, vel qui eis super his auxilium, consiliumque prestiterit, vel de suis aliquid invaserit, vel violentiâ & rapinis abstulerit, pro morte vitae suae poenam pro caeteris se centum Libras auri ex aequo partiendas nobis, sibique compositurum agnoscat. *Quod ut nos stabile ac firmum esse velle monstremus, Sigillo nostro insigniri precipimus.*

Guntherius Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovit.

Locus ✠ Sigilli.

Data VIII. Idus Junii, Anno Dominicae Incarnationis MLV. Indictione VIII. Anno autem Domni Heinrici Tertii Regis, Imperatoris autem Secundi, ordinationis ejus XXVII. Regni quidem XVI. Imperii verò IX.

Actum verò Florentiae in Dei nomine feliciter. Amen.

Si quis autem multam non solvebat, in ejus bona Fiscus insurgebat, atque omnia interdum arripiebat, pro ut ejus crimini decreta poena exigere videbatur. Neque constat, an rei ob ejusmodi culpam capti diutius in carceribus macerarentur. *Confiscationis*, ut ajunt, exemplum accipe, depromtum e Regesto antiquissimo Episcopii Cremonensis.

Con-

Conradi II. Regis, Imperatoris Primi Praeceptum, quo omnia praedia cujusdam Adami, qui Henricum Diaconum Cardinalem Cremonensis Ecclesiae injuste occiderat, eidem Ecclesiae ad reparationem damni concedit, circiter Annum 1037.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Chuonradus divinâ favente clementiâ Romanorum Imperator Augustus. Si sancte Dei Ecclesie &c. In veritate namque comperimus, quod quidam Cremonensis vir, Adam nomine, *superbie spiritu inflatus, & diabolicâ audaciâ concitatus, quendam* Diaconum Henricum nomine sancte Cremonensis Ecclesie Cardinalem, *& utilimum famulum, & quem nos cum omnibus suis rebus mobilibus & immobilibus sub nostre potestatis tuitione recepimus, nostre majestatis reverentiam vilipendens,* innocentem occiderat, ejus morte Ecclesie, cujus erat famulus in omnibus commodus, tanta dampna conferens, quanta extimare non sufficimus. *Quapropter omnibus &c. notum esse volumus, quod interventu dilecte* Conjugis nostre Gisle Imperatricis, *ut Ecclesia ex parte recuperaret dampna morte sui famuli sibi illata, & tanti facinoris contagia nequaquam in consuetudinem prorumpat:* omnia predia, que prefatus Adam infra Civitatem Cremonam, & extra per totius Episcopatus spatia habere videtur, & omnem rem mobilem & immobilem, quam possederat, prelibate sancte Cremonensi Ecclesie, per hujus nostri Precepti paginam, proprietario jure habenda & detinenda concedimus, & in jus ac dominium prenominate Ecclesie nostrâ Imperiali auctoritate transfundimus: *eâ videlicet ratione, ut tam* Hubaldus *dilectus fidelis noster, ejusdem Ecclesie venerabilis* Episcopus, *quàm successores sui, de predictis omnibus rebus predicti homicide quicquid eis recte visum fuerit ad utilitatem Ecclesie perpetualiter faciant. Insuper etiam Imperiali censurâ jubemus, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Judex, Sculdascio, seu magna parvaque Regni nostri persona de predictis omnibus pretaxati homicide sanctam Cremonensem Ecclesiam atque Hubaldum ejusdem Sedis Antistitem, ejusque successores disvestire, aut inquietare alico ingenio, aut occasione presumat. Si quis verò &c.*

Signum Domni Chuonradi serenissimi Imperatoris Augusti.

Reliqua desiderantur.

Quum verò invaluisset Seculo Christi XI. in Italia detestandus *Veneficii* sive *Veneni* usus, aliisque modis furtiva mors inferretur, criminis hujus reus capitale supplicium incurrere coepit, ex decreto Henrici II. Augusti, quod in Leges Langobardicas invectum fuit. Sed & antiquis Seculis mos invaluit, ut qui homine necato fugerent ad Ecclesiam sibi ipsis sponte indicatam, aut a Sacerdotibus impositam poenam assumerent. Ferreis videlicet vinculis constricti & seminudi, aut alio Poenitentis habitu, jubebantur peregrinari ad loca Sanctorum, hoc est, ubi celebriorum Sanctorum corpora in veneratione erant: quo facto & Regi, & Ecclesiae satis fiebat. In Appendice ad Marculfi Formulas Tom. 2. Capitular. Baluzii Cap. 10. legitur.

tur. *Tractoria pro itinere peragendo.* Ibi Episcopus omnibus commendat peregrinum, *qui instigante adversario, peccatis facientibus, proprio filio suo, vel fratri suo, sive nepoti interfecit: & nos pro hac causa secundùm Consuetudinem, vel Canonicam institutionem dijudicavimus, ut in lege Peregrinorum ipse praefatus vir annis tot in peregrinatione ambulare deberet &c.* Ita Dauferius vir nobilis Beneventanus ob caedem Grimoaldo Principi Beneventano inlatam *poenitentiâ ductus, sine morâ in Hierosolymam est profectus mirum in modum, & re scilicet inauditâ. Illuc enim iens, & inde Beneventum rediens, non valde exiguum lapidem in ore gestavit, & tantummodo quoties cibum potumque sumebat, illo carebat.* Verba haec sunt Anonymi Salernitani Cap. 42. Paralipomen. Part. II. Tomi II. Rer. Italic. Pariter Erchemperto teste Cap. 9. Radelchis Comes, paris flagitii reus *catenâ cervice tenus vinctus, Coenobium Beati Benedicti, Christo militaturus, adiit.* Multa etiam in veterum Libris miracula de his facta narrantur, soluta nempe divinitus fuisse eorum vincula ad tumulos Sanctorum. Ut uno, aut altero exemplo utar, Lib. 3. de Gestis Sanctor. Rothonensium traditur Diaconus quidam in Monasterio Spoletanae Provinciae Anno DCCCL. incaute ac nolens Fratrem alterum interfecisse. Tum ille Romam pergit, poenitentiam accepturus, jussusque est *ferro ligari per collum & brachia, sicut in lege parricidarum censetur*, & loca sancta circuire, dum noxae veniam a Deo impetret. Ad minorem Britanniam profectus, atque in Rhotonensis Monasterii Basilicâ ad tumulum Sancti Marcellini adductus, ingenti prodigio disruptis vinculis, liber & absolutus abiit. Alterum simile miraculum in iis Libris refertur ad Annum Christi DCCCLVI. In Vita quoque Sancti Appiani Monachi Ticinensis Comaclensi in Urbe sepulti, a Bollando editâ, haec habentur: *Quaedam femina venit de Francia ad Ecclesiam beatae Virginis Justinae: quae portabat in sinistro brachio circulum ferreum pro poenitentia ab Episcopo sibi inditum; & caro brachii in tantum jam supercrescebat, quod circulus paene totus carne erat coopertus.* Quum Comacli tumulum Sancti Appiani adiisset, *statim ferreus confractus est circulus, & brachium ita sanatum, quòd numquam melius fuit.* Ita in Libro Miraculorum Sancti Bononii Abbatis Lucediensis in Vercellensi agro, Saeculo Christi XI. *Homo quidam fratricidii poenitens, qui habebat mucronem, cum quo peremerat fratrem, fixum in circulo ferreo circum dextrum brachium strictius posito, cute & carne jam superimminente*, ad Sepulcrum Sancti Bononii, circulum ipsum fractum vidit. Paria leguntur in Vita Sancti Theobaldi Eremitae in agro Vicentino defuncti eodem Seculo XI.

Verumtamen a Carolo Magno ejusmodi poenitentiae genus in Capitulari Aquisgranensi apud Sirmundum Tom. 2. Concilior. Gall., & in Appendice ad Lib. 4. Capitularium Baluzii, improbatum fuerat, & constitutum; *Ut isti mangones & cotiones, qui vagabundi vadunt, per istam terram non sinantur vagari, ac deceptiones hominum agere. Nec isti nudi cum ferro, qui dicunt, se datâ poenitentiâ ire vagantes. Melius videtur, ut si aliquod inconsuetum & capitale crimen commiserint, in uno loco permaneant laborantes, & servientes, & poenitentiam agentes, secundùm quod Canonice sibi impositum sit.* Carolo Magno Lex ista tribuitur apud Baluzium, ac sedu-

dule ejus verba animadvertenda sunt. Fraudes enim irrepserint oportet in hasce peregrinationes, ac poenitentiae genus; & arte, non miraculo, quorumdam vincula excidisse deprehensa fuisse. At nihilo secius per aliquot etiam Saecula mos iste perduravit, saltem inter Francos. Anno Christi MLIV. quum Sanctus Leo IX. Papa finem vivendi fecisset, atque ad ejus tumulum miracula multa Deus operaretur, *venit quidam vir de Francia, qui habebat corpus suum ferreo cingulo coarctatum, ita ut per gyrum corporis sanies multa decurreret in terram. Quod videntes, qui aderant, nares sibi prae nimio pavore & foetore obturaverant, deprecantes Dominum, ut per Sancti Leonis merita misero illi succurrere dignaretur. Res mira! statim ferrum crepuit, & multâ fusâ sanie homo redditus est penitus sanitati.* Infra leguntur geminae similes prodigiosae curationes. Haec in ejus Vita a Bollandistis edita in insigni Opere Actor. Sanctor. ad diem IX. Aprilis. Id genus alia miracula in Veterum scriptis narrantur: quae omnia si quis in dubium revocare velit, temere certe agat. Sed simul dubitare liceat, non defuisse interdum, qui sacris Ministris sub hac specie fucum facerent. Atque heic in mentem mihi redeunt, quae Auctor Anonymus Chronici Sublacensis à me jam evulgati habet, quum Vitam texit Johannis Abbatis Sublacensis XXXII. *Quodam tempore*, ait, *venerunt in Italiam ex Francia homines insani, qui dicebantur Confusi, qui circumquaque pergentes, per Campaniam & reliquas Provincias calamitatis tantae incutiebant timorem. Contigit, ut tres ex ipsis advenerint Sublacum, agitando sine intermissione caput, insana facta agendo. Quumque ibi per dies aliquot mora-*

A *rentur, primus eorum in praefatâ est sanatus, Domino juvante, Ecclesia. Postea verò reliqui duo ibidem adducti, gratiâ Dei sano capite exierunt, laudantes & benedicentes Dominum. Quibus jam dictus Domnus Abbas Johannes plurima beneficia largitus est; & sic ad sua remisit cum gaudio.* Sed utinam a *Confusis* iis confusa non fuerit prudentia
B Johannis Abbatis & Monachorum Sublacensium. Felicem nimiùm se quisque temporibus praecipue illis reputabat, si suis in Templis, & ad suas sacras Reliquias, miranda patrabantur; & propterea bene erat iis etiam, in quibus miracula peracta credebantur: Insanis iis Francis sanitate restituta Abbas *plurima bene-*
C *ficia largitus est.* Fieri-ne potest, ut improbi morbis, ac prodigiis confictis nimium credulae genti nonnunquam illuderent?

Redeo ad Poenas olim usitatas. A Francis nimirum & Suevis in Italiam invectus est ritus poenae militaris, Nobilibus viris inflictae, ubi ii delinquebant: quam describit Otto
D Frisingensis Lib. 2. Cap. 28. de Gest. Friderici I. & post eum Guntherus Lib. V. Ligur. una cum aliis Scriptoribus. Arnulphus quoque Historicus Mediolanensis Lib. primo, Cap. 19. Hist. Tom. IV. Rer. Italicar. auctor est, coactos fuisse Mainfredum Marchionem, ejusque fratrem Odelricum Episcopum Astensem, pa-
E cem petere ab Arnulpho Archiepiscopo Mediolanensi. En pacis conditiones: *Quod venientes Mediolanum, tertio ab Urbe milliario, nudis incedendo vestigiis, Episcopus Codicem, Marchio canem bajulans, ante fores Ecclesiae Beati Ambrosii reatus proprios devotissime confiterentur.* Quid hoc ritu ii significarent, divinandum Lectori relinquitur. Sed & alterum accipe a Wip-

a Wippone in Vita Conradi Salici. Seditionem contra Augustum Romani commoverant: sed metu ac poenitentiâ ducti, *posterâ die ante Imperatorem venientes, nudatis pedibus, liberi cum nudis gladiis, servi cum torquibus vimineis circa collum, quasi ad suspensionem praeparati, ut Imperator jussit, satisfaciebant*. Scilicet praeferebant Liberi denudatum ensem, quo, si Caesar vellet, in sontes animadverteret: quippe Nobilium poena decollatio erat. At Servi signum laquei ad colla gestabant, ut se faterentur dignos suspendio, qua poena plectebatur ejusmodi hominum genus. Atque hinc nata, & adhuc vigens apud nos dicendi formula: *Chiedere perdono colla corda al collo*, aut *co 'l capestro al collo:* tunc enim homo ita se deliquisse fatetur, ut se veluti morte dignum agnoscat, & vitam a laeso deprecetur. Propterea *laqueis ad collum positis* Cremonenses Anno MCCCXI. Henrico VII. Augusto occurrerunt, ut scribit Bonincontrus Morigia Lib. 2. Cap. 8. Chronic. Modoëtiens. Tomo XII. Rer. Italicarum. Leone Marsicano teste Lib. 2. Cap. 2. Chronic. Casinens. Adenulfus Castaldeus Aquinensis a Principe Capuano obsidione pressus, *videns, se non posse Principis manus evadere, funem in collum suum misit, & per manus conjugis suae ad Principis pedes se trahi praecepit*. Scilicet qui tunc suspendii poenâ damnati erant, ad patibulum trahebantur per carnificem, manu tenentem funem ad collum reorum alligatum. Mediolanenses verò coacti deditionem facere Friderico I. Augusto Anno MCLVIII. *abjectâ veste, pedibus nudis, exertos super cervices gladios habentes* (funis nempe loco) *sese Imperatori stiterunt*, ut habet Radevicus Lib. prim. Cap. 42. de Gestis Friderici. Otto de Sancto Blasio addit, vulgus etiam, supplex advenisse *torque collo innexo*. Alii quoque misericordiam aut opem imploraturi, *Cruces* in manibus gestare aut in humeris consueverunt: quod & Mediolanenses tunc fecere, ut habetur in Epistola Burchardi Notarii. Attamen saepius occurrunt & ipsi Nobiles perduellionis rei, qui fune ad collum posito veniam a Principe implorant. Nobilis certe fuit Seculo XII. *Adenulfus Castri Aquaeputridae dominus*. At is a Pontificio exercitu deditionem facere coactus, *nudis pedibus, ligatus per collum, prostravit se ad pedes Domni Papae*. Accipe ejus facti testem Chartam e Regesto MSto Cencii Camerarii depromtam.

Investitura Castri Aquae-putridae data Adenulfo ab Hadriano IV. Romano Pontifice, Anno 1158.

Hoc tempore, Anno videlicet MCLVIII. Indictione VI. Quinto Kalendas Octobris, quod Aqua-putrida juris Beati Petri sit, & in Feudum concessa.

ADenulfus de Aqua-putrida, *post longam & diutinam obsidionem Capitaneorum & Romanorum peditum, quam Domnus Papa super Castrum ipsum praeceperat fieri, valde afflictus, & usque ad deditionem adstrictus, recepto & posito Vexillo Sancti Petri a tribus hominibus Domni Papae super Turrim, exivit ad tentorium Domni B. Diaconi Cardinalis Sanctorum Cosmae & Damiani, Domni Papae Camerarii: ibique coram P. Sancti Eustachii Diacono Car-*

Cardinali, O. Frajapane, G. de Ceccano, L. de Senino, G. Pagano, & aliâ multitudine militum & peditum, redditâ in manus praedictorum Cardinalium munitione ipsius Castri juravit super sacrosancta Evangelia, quod juxta eorum dispositionem poneret se & ipsum Castrum absque omni conditione in manibus & misericordia Domni Papae. Secundâ verò die cum eisdem Cardinalibus ad praesentiam Domni Papae venit Albam, ibique absolutus ab excommunicatione secundùm Ecclesiae morem, nudis pedibus, ligatus per collum, prostravit se ad pedes *Domni Papae in Consistorio residentis, & reddidit atque refutavit per fustem myrthinum in manibus ejus praedictum Castrum; & quòd juris Beati Petri esset, adstantibus Episcopis, Cardinalibus, & aliis multis, recognovit. Deditque sibi filium obsidem, atque fidejussores pro CCC. Libris Afforciatorum. Fecitque etiam hominium & fidelitatem sibi, successoribus, & sanctae Romanae Ecclesiae. Juravit quoque fidelitatem Stratae publicae. Tunc Domnus Papa de consueta benignitate Sedis Apostolicae investivit praedictum Adenulfum de ipso Castro pro Feudo, pro quo debet ei & successoribus suis servire cum militibus & servientibus per totam Regaliam juxta suum posse & facere exinde pacem & guerram juxta eorum mandatum. Quod si Domnus Papa, qui pro tempore fuerit, per alios homines de ipso Castro guerram voluerit facere, licitum & liberum sibi erit. Recipiet quoque in ipso Castro Romanos Pontifices tamquam Dominos suos, eorumque Nuntios.*

Postremis etiam Seculis ad opprobrium deducebatur reus super Asinum facie conversâ ad caudam, quam manu tenebat. Ita Burdinus Antipapa Anno Ch. 1121. Callisto II. Papae traditus, & camelo impositus, spectaculum Romano Populo praebuit. Audi etiam, quid Nepesinus Populus Anno Ch. 1131. statuerit. Decretum marmoreae tabulae inscriptum legebatur in Sancti Heliae templo, uti e MSto Pyrrhi Ligorii didici.

ANNI. DOMINI. MILL. CXXXI
TEMPORIBVS. ANACLETI. II. PP.
MEN. IVL. INDICT. VIIII. NEPESINI
MILITES. NECNON. ET. CONSVLES
FIRMAVERVNT. SACRAMENTO. VT
QVIS. HORVM. . . . . VVL. FRANGERE SOCIE
TATEM. DE. OMNI. HONORE. ATQVE. DIGNITATE
DŌ. VOLENTE. CVM. SVIS. SEQVACIBVS. SIT. OMNINO. EIE
CTVS. ET. INSVPER. CVM IVDA. ET. CAYPHA. ET. . . .
PILATO. HABEAT. PORTIONEM. ITEM
TVRPISSIMAM. SVSTINEAT. MORTEM. VT. CY
LO. QVI. SVOS. TRADIDIT. SOCIOS. NON
EIVS. SIT. MEMORIA. SET. IN. ASELLA
RETRORSVM. SEDEAT. ET. CAVDAM. IN. MANV. TENEAT.

Per ea quoque tempora communis per Italiam hic alter mos fuit. Scilicet, si quando proditores patriae, fugâ sibi consulentes, suppliciis sese subducebant, tunc animadvertebatur ignominiâ in eorum nomen, confiˆcto eorum corpore ad crucem suspenso, eorumque effigie in publico loco depictâ, qualis in patibulo reapse fuisset, adjectâ epigraphe, nomen & crimen facinorosi hominis prodente. Exempla hujus poenae, quam facile improbi concoquebant, praeter alias Historia Florentina suppeditat. Vide & Chronicon Romanum Antonii Petri, a me editum Part. II. Tomi III. Rer. Italicar. ubi enarratur idem honor habitus Sfortiae Attendulo celebri militum duci, quòd a Romano Populo defecisset. Ejusdem verò poenae postremis temporibus exemplum dedere Bononienses, pictâ in pariete externo publici Palatii effigie Ugolini, qui incunte Saeculo Christi XVI. ad Mutinenses transtulit Artem aedificiorum, quae *Filatoi da Seta* appellamus.

Ad Funera quod attinet, olim quoque ritibus nostris, hoc est, secundùm mores Romanae Ecclesiae illa deducebantur. Quid heic habeat Aulicus Ticinensis Cap. 13. de Laudib. Papiae, Tomo XI. Rer. Italicar. audi: *Consuetudo* (ita ille Anno MCCCXXX.) *omnium Funeralium talis est. Quia quicumque moriatur, pensatâ tamen conditione sui status, post Cruces, quarum aliquando multas portant, sequuntur Laici bini, illic per praeconem saepe vocati: deinde Clerici & Sacerdotes, quos tamen Religiosi praecedunt, si adsunt vocati. Postea sequitur funus in lecto cum culcitra & linteaminibus & opertorio, sub quo positum est indutum vestibus sui status* A *vel ordinis, ut ab omnibus videatur. Postremo sequuntur Mulieres, ex quibus propinquiores defuncto a duobus viris hinc inde sustentantur. Et ita procedunt ad Ecclesiam cum luminaribus & sonitu campanarum. Laici verò intrantes Ecclesiam recedunt, remanentibus cum funere in Ecclesia, & usque ad sepulcrum procedentibus solis Clericis, Sacerdotibus,* B *& Mulieribus. Nunc audivi ab hujusmodi processionibus Feminas interdictas.* Haec ille. Occisorum verò cadavera alicubi inlota tumulari consueverunt. Ceterorum contra (quod & nunc fieri videmus) mos fuit lavare, & unguentis odoriferis perungere. Id vel ab ipsis Graecis antiquioribus usurpatum, Homero teste, uti & a C Judaeis, atque Romanis. Sed praecipue Magnatum, ac Martyrum, aliorumque sanctitate florentium hominum cadavera cum unguentis, balsamo & aromatibus antiquitus sepeliebantur; quod probe animadvertendum. Secula enim rudia, quoties retegendi erant Sanctorum tumuli, sacraque eorum ossa transferenda, mi- D raculi loco interdum accepere manantem e sepulcris & ex ipsis pignoribus suavem odorem, quum tamen tribuendum id foret primis aut praecedentibus corporum conditoribus. Olim quoque *pretiosis vestibus* divitum defunctorum corpora vestiebantur: quem luxum in funere non unus Sanctorum Patrum improbavit. E Episcopi, Sacerdotes, & reliquus Clerus, sui Ordinis indumenta ad sepulcrum deferebant: qui ritus adhuc perdurat. Sed & priscis temporibus, postquam rogo & ustrinâ sublatis, humare integra corpora unusquisque coepit (quod Christi sectatores praesertim curarunt) praeter pretiosa vestimenta, anuli etiam, armillae, aliaque ex auro aut argento ornamenta cum

cum ipſis ditiorum cadaveribus interdum tumulabantur. Vide Legem ultimam ff. *de Auro & Argento*, ubi mulier in poſtremis tabulis haec ſtatuit: *Funerari me arbitrio viri mei volo: & inferri mihi quaecumque ſepulturae meae cauſsâ feram ex ornamentis, lineas duas ex margaritis, & viriolas ex ſmaragdis.*

Neque enim locus amplius erat Legi duodecim Tabularum, interdicenti inferre aurum in ſepulcra. Haec autem cauſſa ſubinde fuit, cur per tot Saecula & Principum Leges, & meliorum invectivae contra Sepulcrorum violatores & effractores intonuerint. Hoſce Graeci τυμβωρύχους appellarunt. Scilicet ii rapti cupiditate impiâ, ac ſpe venandi auri in mortuorum tumulis, impias manus iis inferre conſueverunt. Adversùs iſtud perditiſſimum hominum genus complura Nazianzeni Carmina ego publici juris feci in Anecdotis meis Graecis. Diſertis autem verbis ibi ſanctus Poëta prodit, effoſſa fuiſſe ſepulcra ἕνεκα χρυσοῦ, *auri cauſsâ*, aitque Sepulcrorum vaſtationes eſſe *fraudolenti auri opera*, hoc eſt, Avaritiae: χρυσοῦ ἔργματα τοῦ δολίου. Et Carmine 150. quaerens, cur tumulum improbus everterit, ſubdit: χρυσὸν ἔχοι σκοτίῃ, *ut aurum tenebrionem haberet*. Illud certum, non Ethnicos tantum, ſed & Chriſti fideles antiquis temporibus pretioſa ornamenta ſecum tuliſſe ad tumulum; neque Barbaris tantùm, ſed & Graecis ac Romanis id in uſu fuiſſe: ita ut quum Anno 1717. *Diſcus argenteus, fibula aurea, inaures ac anuli pariter aurei*, effoſſa in Peruſino quodam Sepulcro fuerint, ac inde translata in celebre Muſeum ampliſſimi Cardinalis Alexandri Albani, fruſtra contenderit Fontaninius Archiepiſcopus Ancyranus in Commentario, quo Diſcum illum illuſtravit, non alium quàm hominem *Gothum* ibi fuiſſe ſepultum, quòd Gothis ceteriſque Germaniae Populis mos eſſet, *cum theſauris & opibus ſuis cadavera humare*. Verùm, ut dixi, communis olim hic ritus fuit etiam Romanis, & Graecis, uti ex Quintiliano, Phedro, Sancto Fenone, Syneſio, Gregorio Magno, aliiſque conſtat. Suo autem tempore idem Sanctus Gregorius innuere videtur, jam deſiiſſe inſanam iſtam conſuetudinem. Attamen teſte Gregorio Turonenſi Lib. 8. Cap. 21. Hiſtor. Franc. circiter Annum Chriſti DXC. atque adeo Romanam Cathedram implente Gregorio Magno eodem, Brunichildis Reginae *propinqua, mortua ſine filiis, in Baſilica Urbis Metenſis ſepulta eſt cum grandibus ornamentis, & multo auro*: quae poſt paucos dies praedonum manus ſenſere. Ad haec quia fama diu viguit, in Veterum Sepulcris theſauros fuiſſe reconditos, diu etiam tumulorum effoſſores numerati ſunt, contra quos & ipſi Reges Langobardorum non unam tulere Legem. Neque hujuſmodi criminum exemplis caruere Secula ſubſequuta: nam vis illata eſt Principum praecipue atque Epiſcoporum Sepulcris, e quibus latrones plus lucri ſe capturos ſperabant. At vulgus ſuis indutum veſtibus efferebatur: quem uſum pauperes in Italia adhuc ſervant, immo fortaſſis & reliqui ſervabant Durandi tempore, qui in Rationali Lib. 7. Cap. 33. num. 40. ſcripſit: *Nec debent indui veſtibus communibus, prout in Italia fit*. Hoc ait Durandus, quia tunc apud quoſdam Galliae Populos mos erat, & adhuc eſſe intelligo, ut defunctorum corpora Sindone involverentur ſecundùm veterum Judaeorum morem, & Chriſti Do-

Domini exemplum. Immo idem Durandus addit: *Et, ut quidam dicunt, debent habere caligas circa tibias, & sotulares in pedibus, ut per hoc ipsos esse paratos ad judicium repraesentetur.* Attamen ex quo Fratres Mendicantes, & piorum hominum Confraternitates invaluerunt, eorum vestes a nonnullis adhiberi coeptae sunt in funere, reliqui vero Cives oblongâ; modestaque veste induti ad tumulum deferuntur. Animadvertit etiam Du-Cangius in Glossar. Latin. Pallas, sive Pallia, seu Stragula, tumbis ac monumentis non minùs *Sanctorum*, quàm *Nobilium & honoratiorum* fuisse imposita. Rei testem profert ille Titul. 17. Cap. 4. Legis Salicae, ubi legitur: *Si quis Aristatonem super hominem mortuum capulaverit, sexcentis Denariis culpabilis judicetur*. Eadem sententia fuit Pitoei, Lindenbrogii, Bignonii. Et sane hujus moris exempla minime desiderantur. Verùm e Salica Lege palpando tantùm in tenebris, hoc exculpas. Eccardus novissimus ejusdem Legis interpres, rectius subodoratus est, *Aristatonem* fuisse *ex ligno fabricatum*, hoc est, *ligneum aedificium*, tumulis mortuorum impositum. Sententiam Eccardi confirmare potest Codex MStus Salicae Legis in Estensi Bibliotheca adservatus, ubi lex illa hisce verbis concepta est: *Si quis Aristatonem*, (*idest Banculas*) *super hominem mortuum capulaverit &c.* Nomine *Bancularum* a *Banco* designantur Cancelli lignei tumulis impositi. Vide Titul. 57. Cap. 3. ejusdem Legis, ubi secundùm editionem Baluzii legimus: *Si quis Aristatonem, hoc est, Staplum, qui super mortuum missus est, capulaverit; aut Mundualem, quod est eâ structurâ, sive Selave, qui est ponticulus, sicut more antiquorum faciendum fuit.* In Estensi Codice ejusdem Legis habetur: *hoc est Scaplum &c. Mandualem, quod est astructura, sive Selave, qui est ponticulum, sicut mos antiquorum fuit faciendi*. Quae omnia, licèt obscura, indicant tamen, structuram, sive aediculam quampiam ligneam, & cancellos ad Sepulcra mortuorum condita fuisse. In editione Eccardi non eadem sunt verba, sed idem sensus est, aut inde eruitur.

Ceterum quod officii & nos praestamus, scilicet claudendi morientibus oculos, prisca quoque gens tam Graecorum, quàm Romanorum praestitit. Componebantur autem ab ipsis Graecis & Latinis cadavera divitum super Lecto in vestibulo domus, pedibus ad ostium conversis, atque horâ debitâ in eodem Lecto efferebantur; quem morem, a nobis adhuc servatum accepisse ab antiquioribus majores nostri censendi sunt. Persius Satyrâ 3. Vers. 103.

- - - - - tamdemque beatulus alto
Compositus Lecto, crassisque lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit.

Atque ab iis lectis defluxisse ego censui vocem nostram *Cataletto*, ut monebo in Dissertatione XXXIII. *de Orig. Voc. Italic.* Ad funus Magnatum, quos ordo Militaris decorabat, & Principum in primis, ingens pullatorum hominum turba, & equi phalerati, sive cooperti, nullo sessore, Vexilla & Clypei cum Insignibus, honoris caussâ procedebant. Inter Vergerii Epistolas Tom. XVI. Rer. Ital. pag. 190. & seqq. graphice depictum habes magnificum funus Francisci Carrariensis senioris, Patavii domini. Sed quoniam prae ceteris apud Italos omnium animos in admi-

admirationem rapuit pompa funeris Johannis Galeatii Vicecomitis, primi Mediolanensium Ducis Anno MCCCCII. peracti, cujus descriptionem evulgavi Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 1029. & seqq. heic ultra immorari nolo: habet enim Lector illic, unde sibi fiat satis, ac unde a tanto exemplo reliqua metiri possit. Verùm quia aemulatio ac ambitio minorum gentium Patriciis, ipsique etiam vulgo sensim suasit, ut suis vitâ functis laudationem quoque funebrem conquirerent, sublata multis in locis penitus eadem consuetudo fuit, poenâ indictâ secus facientibus. In Statuto MSto Mutinensis Respublica Anno MCCCXXVII. Lib. 2. Rubricam 46. inscribit *de non concionando pro Mortuis*, & Legis hujusce verba addit: *Nullus debeat respondere concionando* ad Mortuos, *sive ad domum*, *sive ad Ecclesiam*: Ibique etiam statuitur, *ut nullus debeat ire ad Septimas* (hoc est, Officia septimo ab obitu die celebrata) *nec de sua parentela, nec de aliena*. Neque enim hominibus ad luxum proclivibus sat erat, ipso die sepulturae funus, quanto poterant, familiarium & amicorum comitatu prosequi, ingentemque cerae copiam in eo apparatu insumere, sed etiam septimo, ac trigesimo, & anniversario die sacra pro defuncto curantes, lugubrem hanc pompam non sine aliorum incommodo & impensâ repetebant. Quod etiam rideas, defuncti hominis heredes eodem exequiarum & humationis die, ut amicorum & affinium laborem aliqua ex parte levarent, eos ad lautum convivium adhibebant, cyathisque intercurrentibus, tum suam tum aliorum moestitiam temperabant. Modum aliquem statuerunt hujusmodi prodigalitati conditores Legum municipalium Mediolani. Habes Part. II. Cap. 471. hoc Decretum: *Post mortem alicujus ad exequias, vel septimum, vel trigesimum, in Civitate nec Ducatu Mediolani, non sit licitum alicui stare ad comedendum cum familia defuncti vel defunctae in domo defuncti, vel defunctae, nisi fuerit agnatus vel cognatus usque ad quartum gradum inclusive.* Cereorum quoque ad feretrum deferendorum, & Crucium, sive Ordinum Religiosorum numerum ad exequias advocandorum, in plerisque Statutis praescriptum videas. Praeterea in eisdem Mediolanensium Statutis Part. 2. Cap. 447. haec leguntur: *Nullum cadaver induatur taliter, quod discoopertum deferatur, nec discoopertum portetur, nec in Ecclesia discoopertum teneatur, sub poenâ &c.* Idem quoque in Statuto MSto Ferrariensi Lib. 6. cautum invenio. Quod sane aliis Populis minime probatum est. Poenam quippe indixere efferentibus cadavera, quorum aspectus oculis circumstantium eriperetur; nimirum ut multis fraudibus, quas enumerare superfluum puto, praecluderetur aditus.

Porro notissimum est, apud veteres Romanos in usu fuisse *Praeficas*, hoc est, Mulieres, quae pretio conductae, ejulatibus, fictis lacrymis, laceratis crinibus, & lamentabili ad tibiam cantu, aut ad lectum mortuorum, aut dum cadavera efferebantur, lugubre spectaculum praebebant. Unum Lucilium audi Satyrâ 22. apud Nonium Marcellum.

- - - - - - mercede quae
Conductae flent alieno in funere Praeficae,
Multo & capillos scindunt, & clamant magis.

Judaeos quoque ejusmodi feminis ad funera usos, indicare videtur Hieremias Cap. 9. ubi *lamentatrices* appellantur. Mihi nullo negotio persuadeatur, Italicum Populum per plurima Saecula eumdem continuasse morem. Falcone Beneventano teste in Chronico, Guilielmus Apuliae Dux, Roberti Guiscardi nepos, finem vivendi fecit. *Continuò ejus uxor crines suos, quos pulcros & suaves nutrierat, coram omnibus, qui aderant, totondit, & lacrymis manantibus, vocibusque ad astra levatis, super Ducis defuncti pectus projecit. Populus quoque crinibus, genisque evulsis, Patrem eorum & Dominum mirabiliter invocabant.* Paria Homerus quoque tradit facta in funeribus antiquorum. *Cantatrices* ejusmodi feminis nomen erat. Quod quum superstitioni proximum Majoribus nostris videretur, & risum saepe, ut arbitror, earum gesticulationes, falsique ululatus excitarent, dignisque & indignis officium idem persolveretur: ideo Legibus cautum est, ne iis locus amplius in hominum funere palam esset. Statutorum Mutinensium collectio, Anno Christi MCCCXXVII. scripta, Lib. 4. Rubric. 172. haec statuit: *Nulla persona audeat extra domum, in qua fuerit aliquis mortuus, plorare fortiter, vel plane, nec palmas sive manus ad invicem percutere, vel discaviare, nec in Ecclesia, nec per viam, eundo ad Ecclesiam.* In supra memorato Statuto Ferrariensi, quod exaratum Anno MCCLXIX. Estensis Bibliotheca adservat, eodem Lib. 6. decernitur, *quod nemini de Civitate Ferrariae, seu Burgis, liceat levare corruptum* (apud nos enim perdurat adhuc *fare il corrotto*, sive *lo scorruccio*, sed ad designandum tantummodo lugubris vestis usum in luctu pro funeribus) *seu*

A *Plangere altà voce propter aliquod corpus mortuum, postquam ipsum corpus extractum fuit de domo, & portabitur, seu portatum fuerit ad Ecclesiam, poena &c. Et quod aliquae Mulieres non possint nec debeant sequi aliquod corpus, nec ire ad Ecclesiam, quando portabitur, seu portatum fuerit ad Ecclesiam, poenà &c.* Formula autem illa *levare*
B *corruptum* heic mihi potius creditur significare lamentabiles voces ac ejulatus, quae funerum occasione emittebantur. Ita Mediolani, Anno MCCXCII. teste Gualvaneo de la Flamma in Manipulo Florum Cap. 331. Tomo XI. Rer. Italicar. *fuit ordinatum, quòd Mulieres funera non sequerentur.* Attamen, ut audio, in Car-
C nia regione Fori-Julii. adhuc in usu est virginum fletus ac lamentatio ad funus suorum, quod officium octavo etiam die repetunt. Educantur quoque illae ad hanc artem studio non modico, ut rite suo munere fungantur. Sed cur olim *Cantatrices* appellatae ejusmodi feminae? Quia Rhythmicis versibus memoriae commenda-
D tis mortuorum laudes multis in locis cantabant, & uno aut paucis Rhythmis sine discrimine omnium ambitioni satisfaciebant, virtutes commemorando, quas fortasse nunquam in se defuncti agnoverant, immo contrariis interdum vitiis omnino conculcarant. Egregium hujus moris documentum debemus Clariss. Du-Can-
E gio, qui in Appendice ad Glossar. Latin. e MSto Libro Boncompagni Florentini, Bononiae humaniorum Literarum Professoris Anno MCCXIII. (uti jam monui Tomo VI. Rer. Italicarum) frustulum hoc antiquitatis nobis exhibet: *Ducuntur*, inquit Boncompagnus, *Romae quaedam feminae pretio numerario ad plangendum super corpora defunctorum, quae Computatri-*

tatrices vocantur, *ex eo quod sub specie Rhythmica nobilitates*, *divitias*, *formas*, *fortunas & omnes laudabiles mortuorum actus computant seriatim*. *Sedet namque computatrix*, *aut interdum recta*, *vel interdum proclivis stat super genua crinibus dissolutis*, *& incipit praeconia laudum voce variabili juxta corpus defuncti narrare*, *& semper in fine clausulae, oh vel ih! promit more plangentis*. *Et tunc omnes adstantes cum ipsa flebiles voces emittunt*. *Sed Computatrix producit lacrymas pretii*, *non doloris*. Ex Boncompagni verbis elicio, ejusmodi feminas non *Cantatrices* a Cantu, sed *Contatrices* a *Contando*, sive *Raccontando*, idest a Narrando egregia Defunctorum facta, fuisse, saltem apud Italos, appellatas: nam *Computare* est *Contare*. Praeterea ex hactenus delibatis intelligimus, non sublatas prorsus fuisse Praeficarum veterum naenias & consuetudinem, sed illas duntaxat jussas fuisse abstinere publico, & licuisse eis ficta lamenta profundere intra aedes defuncti. Sed quum parum id videretur mortuorum heredibus, inanis gloriae cupidis, sensim in desuetudinem abiit, ita ut nullum ejus vestigium, quod norim, apud Lombardos supersit. Si qui sunt, qui retineant, sciant se nostram minime commovere invidiam. Regienses tamen in suis Statutis Lib. 7. Cap. 21. etiam interdixere, ne *per aliquam personam in domo defuncti*, *vel in via &c. fieret planctus vel ululatus aliquis cum clamore & altâ voce*, *vel fortiter percutere cum palmis elevatis &c.* Decreverunt etiam, non licere in posterum heredibus vel propinquis defuncti *fieri facere per Civitatem aliquod praeconizamentum de eundo ad ipsum mortuum seu ad sepulturam ipsius mortui &c.* quae indicant, antea ingenti

A Civium commotione curata fuisse mortuorum funera. Ritum hunc tamen Turcae retinent, a quibus Mulieres conducuntur, mortuis parentaturae. Hosce illae ululatibus horrisonis, lacrymis, laudibus etiam intermixtis, ita persequuntur, ut incredibilem ac molestissimum auditoribus strepitum edant. Auctorem habeo Cornelium B Bruynum in Libris suarum peregrinationum.

Quantum per complura Secula primitivi Christiani Bigamiam, veluti intemperantiae signum, detestati fuerint, & quid Ecclesia in variis Conciliis hac de re olim statuerit, necesse non est, ut ego edisseram. Hac de re aliquid innui in Dissertatione C XX. *de Mulierum Actibus*. Neque heic locus est, re praesertim inter eruditos notissimâ, usque adeo, ut Bigamia Irregularitatem ad sacros Ordines adhuc pariat. Ac tametsi nemo ignoret, secundas Nuptias inire perpetuò licuisse Christi Fidelibus, consuetudo tamen Ecclesiae abhorrentis olim ab ejusmodi nuptiis, quamquam D antiquata, vestigia servat in Populis compluribus Italiae nostrae. Nam si quando Vidua plebeja cum Viduo per sacrum connubium copulatur, tunc vici illius habitatores dicteriis, sibilis, vasis fractis e fenestrâ projectis, dirè plaudunt novis conjugatis. Hic Mutinae mos. Immo & heic ab antiquo tempore multa ad rationem E dotis aufertur ab iis, persolvenda famulis Principis nostri: adeo verum est, non facile tolli posse e Populo quasdam consuetudines inveteratas. Hunc etiam morem in Gallia viguisse, e nonnullis veterum actis intelligas, quae publici juris facta fuere a Clariss. viris Martene & Durand. Tom. IV. pag. 654. & alibi Thesaur. nov. Anecdot. *Charivaris* appella-

pellabatur ſtrepitus illudentium ejuſmodi nuptiis: quae vox adhuc perdurat apud Gallos. Ad alia, prout memoria ſuggerit, progredior. Maximo in uſu apud Graecos & Romanos fuerunt olim *Lotiones* & *Balnea*, unde *Balneare* proceſſit, atque inde noſtrum *Bagno* & *Bagnare*. Eadem & Orientales Populi nunc uſurpant, addito apud Turcas Religionis imperio. Diu, atque ipſis temporibus barbaricis hunc morem Italia, immo & reliqui Europae Populi, retinuerunt, quem nunc a paucis, aut a nemine obſervatum videmus. Ad alia propero. Secundùm Legem Langobardorum omnes liberi, niſi juſta cauſſa interceſſiſſet, patri in hereditate ſuccedebant. Neque enim tunc Primogeniturae, Majoratus, Fideicommiſſa audiebantur, quae nunc in foro tot lites excitant, neque aegro animo a Judicibus, cauſſarumque patronis excipiuntur. Haec invexit, aut reſtituit poſterior aetas. Alium morem fuiſſe Francis, ſive Salicis, nondum certo teſte didici. Proinde fiebat, ut in rebus individuis, aut communi jure poſſeſſis, unus *medietatem*, aut *tertiam*, *quartamve* partem, ejus verò filii *decimam*, *vigeſimam &c.* haberent. Saepe etiam dividebatur hereditas, ita ut quiſque ſuam portionem bonorum a reliquis ſegregatam poſſideret. Atque inter alias cauſſas, quod agri in minutas

A particulas dividerentur, haec etiam, & quidem praecipua, numeranda videtur. Nam ubi unum praedium partiri inter heredes opus erat; plures ex eo partes fiebant; ac deinde hae ipſae partes in nepotes diviſae in particulas evadebant, ita ut patrimonia in fragmenta innumera tandem declinarint. In grave Reipublicae in-

B commodum vergebat tanta agrorum conciſio, quippe tot disjuncta loca colere, aut rite excolere difficillimum erat. Itaque rationem majores noſtri excogitarunt reſtaurandae hac in re agrorum culturae. Decreta Populi Mutinenſis vidi, quibus Officiales creati ſunt (*Aeſtimatores* appellabantur) eiſque data facultas co-

C gendi unumquemque ad permutandum aut vendendum fruſtula agrorum finitimis ſuis, ita ut juſta praedia ex hiſce fragmentis conſtituerentur, liceretque eis *drizare* terras ac foſſata: ideſt, figuram rectam ac ordinem campis ac viis reſtituere. Neminem pigebit accipere, quae tunc Mutinenſis Reſpublica ſtatuit, ex e-

D jus vetuſto Regeſto manu exarato decerpta, quum alicubi fortaſſis exoptanda ſit agris male diviſis, aut in nimium minuta fruſta proſciſſis, par medicina. Quod Mutinenſes fecere, ab aliis quoque praeſtitum novi: & ſunt Statuta, quibus eadem regula obſervanda jubetur.

Juramentum Praetoris Mutinenſis de Aeſtimatoribus eligendis; aliaque Statuta ad ipſorum officium ſpectantia: circiter Annum 1225.

EXtirratores ſine machinatione eligi faciam: qui jurabunt ſecundùm quod ordinatum fuerit a Conſilio obſervare. Quorum quilibet habeat domum in Civitate, quae ſit ſua, ante electio-

E *nem, & habeat valens in bonis centum Librarum Imperialium ad minus, in quo debeant habere ultra unum jugerem terrae ante diem electionis, ad hoc ut melius poſſint cognoſcere terram, &*

ſit

ſit major vigintiquinque annis. Qui Extimatores poſſint dare Curatores Minoribus in cambiis & diviſionibus, & de iis, quae ad eorum officium ſpectant. Et habeat quilibet Perticam bullatam, & a quolibet capite ferratam, & ejuſdem groſſitudinis in capitibus; & nulla alia currere debeat per Civitatem & Epiſcopatum, niſi fuerit eodem modo bullata & ferrata, ut Pertica Extimatoris. Et non faciet ingrozationem de Villa in Villam alteri, parte invitâ, neque in Civitate, neque in Burgis, ſicut diffinitae ſunt confines in Statuto Prechariorum, niſi conſenſu partium, vel in Caſtris & acceſſionibus Caſtrorum. Acceſſio Caſtri intelligatur juramentum Caſtri praedicti. Et Caſamentum non auferet alicui, niſi Caſamentum pro Caſamento, & vineam, niſi pro vinea, nec pecia .... ſit minus unâ perticâ. Et ſi quis habuerit terram per totum ab uno latere, & ab alio pro majori parte alterius cambium, bene poſſit fieri cambium invito provocato, ſi pecia provocati fuerit in terrâ cultâ minor uno jugere, vel vinea minor medio jugere. Sed ſi invenerit terram juxta terram alterius, a qua non habeat ab uno latere per totum, & ab alio pro majori parte, vel quam non poterat ei auferre per cambium, non valeat ingroxatio, nec eam faciat Extimator, niſi prius juraverit, quod eam accepit & acquiſivit animo retinendi, & domino non reſtituendi, & quod eam non reſtituet venditori, vel ei qui eam dedit uſque ad quinque annos, habente ſemper acquiſitore uſumfructum ejus. Et ſi contra factum fuerit, revertatur provocatus ad ſuam ſuâ auctoritate impune: nec contra voluntatem alterius partis ingroxatio ingroxabit de vineâ peciam majorem medio jugero, & de aliis terris peciam majorem medio jugero, niſi provocans voluerit totam ſuam terram in una parte in eodem loco ſibi aſſignari. Quo caſu ſi petia illa ſit vel fuerit major etiam duobus jugeribus, vel quantacumque fuerit, ab una parte aſſignabit; intellecto, ſi pecia vineae ſit major medio jugero, vel petia alterius major uno jugero. Si fuerit plurium conſortum, intelligatur uniuſcujuſque quantùm ad evitandum ingroxationem, praeter de boſchis, qui non ſunt ita diſtingui, in quibus quantitas non taxatur, quantacumque fuerit pecia boſchi. Et quod Exſtimatores non poſſint contra voluntatem alicujus partis auferre petiam boſchi alicujus per cambium, ſive ingroxamentum, quae ſit duorum jugerum vel pluris, niſi ſuum boſchum voluerit ſibi deſignari ab uno latere, quem habuerit inter boſchum alterius, nec alicui invito pro ſuâ terrâ cultâ boſchus pro cambio dari poſſit. Et ſi pecia vineae unius partis fuerit minus uſque ad unam perticam quàm pecia alterius, non eo minus fiet ingroxatio, ſi de terrâ cultâ poſſit ei dare conſultum. Sed de vineâ quantitatis minoris XXXVI. tabularum poſſit fieri cambium, ſicut de terrâ cultâ alibi juxta terram provocati, & ſi non ſit de vineâ, vel ſi Dominus Caſamenti & vineae hoc voluerit.

Statutum fuit, quod de Caſamentis non fiat cambium ſive ingroxatio de Villa in Villam invitâ alterâ parte. Et quod terras recochatas rectis finibus diſtinguat, & ſi non poſſit rectis finibus diſtinguere, dabit de illa cocha conſultum de terrâ cultâ alibi juxta terram provocati in eodem territorio, & eas diſtinguat eodem modo, quo ſibi meliùs viſum fuerit. Et ſi quod de cocha, quae drizari non poſſit, cambium alibi, cujus cocha eſt, dari non debeat, nec ab eo auferri, ſi promotione illius cochae jugis minuatur, nullâ contrarietate in hoc Statuto huic capitulo obſtante. Et quod Exſtimatores non poſſint

facere

facere cambia vel drizatam vel aliquam remotionem de illo, & contra illum, qui habeat duas bubulcas terrae, & ab inde supra, in qua habeat domum, & habitet, & in qua habeat XXX. tabulas vineae. Et quod ei, qui intra terram alterius terram habuerit, illam ab una parte exterius consignabit, vel in eodem territorio, quamvis juxta eum non habeat. Et si ille, qui habet terram intra terram alterius postulaverit, cogam eum dare consultum de illis terris vel alibi in eodem territorio. Intra terram intelligatur, si habet a duobus lateribus, vel a duabus partibus per totum; & pro ingroxatione & divisione contentus ero pro uno Denario pro qualibet parte. Sed a Civibus Mutinae pro datia nichil auferam. Nec ultra hoc ab aliqua persona per se vel per alium accipiat, quàm non juxta terram provocati in omnibus peciis, in quibus dederit. In MCCXXVIII. Indictione I. additum est: sive in una. *Et contra si petierit in una parte, non possit ei dare in pluribus partibus, nisi juxta terram provocati in omnibus peciis, in quibus dederit. Et si aliquis in terris alienis, quas habet ad fictum, jus in re habens provocetur ad ingroxationem, non fiet ingroxatio, nisi prius domino citato & praesente, si venire voluerit. Postea fiet ingroxatio invito domino. Idem observetur, si ille, qui habet ad fictum, jus in re habens, provocaverit. Et si qui minor vel major auctoritate Tutoris vel Curatoris aliquam ingroxationem terrarum provocaverit, si provocatus fuerit, suprascriptis & lectis stare compellatur, & secundùm quod statuerunt, vel a praecedentibus statutum est, observari faciat, quaecumque fuerint ingroxationes majores vel minores: ita quod res, quae datur in loco illius, quae accipitur, succedat, sive Feudum sit, sive Pignus, sive restitutioni subjaceat, vel alii gravamini. Et si quae res ab aliqua vicinancia, vel a pluribus, vel ab Universitate facta a XXX. annis infra, de cujus divisione querimonia facta fuerit, ea res recte dividat, & suam partem unicuique faciat assignari. Et hoc observabit usque ad exitum sui Officii. In MCCXXVIII. Indictione I. additum est huic capitulo:* Quod possit & debeat facere divisiones terrarum communium inter aliquos alios, & toto tempore sui Officii: de suis terris, & sociorum suorum, sive eorum, qui erunt ejus Consiliarii, vel ingroxationem non faciant, nisi fuerint ab aliis provocati. *In MCCXXVIII. Indictione I. additum est:* sive aliquam partem suae terrae alienaverit. *Et si quis permutantium dicat, terram suam, quam alius negat, illius esse, non credatur, nisi testibus idoneis vel instrumento probaverit suam esse. Nec possit alicui cambiare volenti, vel cambium evitare, si terram vicini sui prope suam positam acquisiverit, nisi totam peciam terrae, quam vicinus ibi habuerit, suam fecerit. MCCXXV. etiamsi ab eo acquisierit, quod partem praedictae terrae juxta suam positam a vicino acquisierit, nec fraus fiat Statuto. Item plantumina arborum, non deferentium fructum, faciat redigi ad aequalem staturam hominis, si querimoniam habuerit. Et si quis habet arborem pendentem supra terram alterius, quod damnum vicino faciat, teneatur dominus arboris usque ad quindecim brachia ad brachium Communis eam incidere in sursum vel vicino sub extimatione Exstimatoris arborem dictam vendere domino arboris reservatâ electione vendendi vel incidendi: quod in montaneis locum non habere sancimus, qui istud possit facere, intra confines Civitatis Mutinae & Castrorum incidere arbores. Item quod non accipiat pro ex-*

expensis & victuris sibi, & Notario, & Consiliatoribus, & omnibus, qui secum erunt, ultra tres Solidos Imperiales in die, exceptâ datiâ Communis, & chartâ Notarii, secundùm quod ordinatum est. Et bona fide coaequabit permutationes in expensis. De quibus expensis dabit mensuratori & duobus Consiliatoribus unicuique tres Denarios, vel dabit eis manducare. Et bonâ fide faciat quantascumque permutationes potuerit.

Item permutationes terrarum factas consensu partium, ubicumque fuerint in districtu Mutinae positae terrae sine precio terminabit, nisi pecunia ab aliqua parte fuerit data. Et pro dacia non accipiet, nec accipi faciat ultra unum denarium pro Libra. In MCCXXVIII. Indictione I. huic capitulo additum est. Quod locum habeat in praeteritis & futuris. Et Judices Potestatis debeant & possint firmare cambia, sicuti exstimationes terrarum, consensu partium factae, & Advocati Communis. *Item quod non dabit terram alterius partis pro datia & expensis alterius partis praesentis & absentis. Et quod non faciet cambia a Casale sursum ab una bubulca superius, & non auferet nisi Casamentum pro Casamento, & Linarium pro Linario, & Vineam pro Vinea, quae sit * ultra contrarium unum ille, cui auferetur, & Canevarium pro Canevario. Et talia fiant ibi cambia, quod quaelibet pars sit salva usque ad duplum; nec ultra alicui parti possit dari. Et quod Exstimatores teneantur ducere secum suos Notarios, quando vadunt ad cambia facienda, qui sunt cum eis electi in Officiis Communis, & non alios Notarios, si non staret justo impedimento. Et si controversia fuerit de confinibus vel terminis terrarum inter duos homines, vel plures, illam controversiam cognoscant, vocatis* A *partibus, si esse voluerint, & terminos inter eos ponant, assignando unicuique secundùm quod habere debent. Et si addere voluerint, nihilominus faciant, dum tamen denuntietur eis per octo dies, antequam terminos ponant. Et si quis dederit terram alienam a domino tunc possessam alicui per cambium sine voluntate ejus, cujus fuerit cambium, non valeat;* B *& ille, cujus terra fuerit, impune ad eam reverti, & eam possit retinere. Et ille, qui dederit, totas expensas teneatur facere, & quinque Solidos Imperiales Communi pro banno solvat, si ab eo, cujus terra fuerit, querimonia facta fuerit. Et ille, cui terra aliena, ut dictum est, fuerit data per cambium, libere & impune, & sine communi revertatur ad suam intra quinquennium,* C *ab inde retro antea non sine ratione. Et quod aliquis terram alienam, in qua non habeat jus in re, sine praesentia & voluntate illius, cujus est, dare & assignare non possit alicui per cambium, vel ingroxamentum. Statutum est, quod unusquisque homo Episcopatus Mutinae, sive districtus, qui habeat fossatum paenes vicinum suum, teneatur dictum fossatum communicare cum illo vicino, qui* D *habet terram ibi prope juxta ipsum fossatum, habito precio de medietate alicujus fossati ad exstimationem Exstimatoris, si requisitus fuerit ab illo, qui habet terram juxta illud fossatum, teneatur accipere medietatem illius fossati, & dare ei precium illius medietatis ad exstimationem Exstimatoris. Et quilibet* E *possit illud fossatum fodere, appellato altero. Et si voluerit cavare, ab octo diebus in antea possit alter solus cavare, & terram a sua parte projicere. Et si aliquis habet terram juxta alterius, in qua velit fodere fossatum de novo, teneatur Exstimator compellere illum vicinum, communicare terram illius fossati cum eo. Et habeat locum istud ordi-*

ordinamentum intra confines Civitatis Mutinae, & extra per totum Episcopatum & districtum Mutinae; & propter hanc communicationem non intelligatur terra diminuta ad exstimamentum & ingroxamentum terrarum. Super facto Exstimatorum, & Tabellionum eorum hoc ordinatum fuit, ut occasione compromissi vel Laudi, vel aliquâ aliâ occasione non accipiant ultra id, quod continetur in Statuto extra. Et quod Exstimatores Communis Mutinae non possint cambiare, ingroxare, neque drizare in vineis, & terris, quae fuerunt designatae, & datae Hominibus de Spimlamberto pro Communi, neque illis, quae fuerunt designatae illis de Finali pro Communi. Et si aliquis Exstimator fecerit aliquod cambium contra Statutum, teneatur ipse Exstimator restituere expensas illi parti, quae probaret cambium esse factum contra Statutum. In MCCXXVIII. Indictione I. additum est huic Capitulo: Sive praeter Statutum & cambium non valeat sive permutatio, sive ingroxatio. *Nec possit, nec debeat Exstimator facere aliquod cambium, vel ingroxationem, nisi inter personas jurisdictioni Communis Mutinae suppositas. Quod locum habeat in terris Ecclesiarum, quas habent ad donicatum, de quibus non possit facere cambia pro omnibus personis tam subjectis. In MCCXXVIII. Indictione I. heic additum est:* Contra eos, nec pro eis de aliis terris Episcopatus bene possint, quàm non subjectis. *Et in omnibus negotiis, quae ante eos fuerint, pro eorum officio, aequalitatem & justitiam observabunt, & nominatim in consiliis habendis sine suspicione in cognoscendo vel determinando. Et si de cetero ingroxatio, vel divisio facta fuerit, & aliquis intra decem dies ab ingroxatione, vel divisione conquestus fuerit, se in ea ingroxatione, vel divisione facta deceptum, usque ad sextum audiat, & deceptum emendari faciat intra XXX. dies, nisi consensu partium remanserit. In MCCXXVIII. Indictione I. additum est:* In eodem loco & eisdem terris, de quibus deceptio est, si fieri potest, alioquin cambium sive cambia non valeant, & quilibet ad sua impune revertatur. *Elapsis autem XXX. diebus, Exstimator debeat cognoscere, & judicare de querimoniâ deceptionis factâ sub eo, vel de qua cognoverit, & testes recipere instante eo, qui conquestus fuerit in deceptione intra X. dies, eo salvo, quod testes recipiantur intra XXX. dies, computando a tempore ingroxationis, de qua fuit facta querimonia, & non ultra. Et praedictas ingroxationes non faciat, nisi ut supra legitur, & in Instrumentis ingroxationis poni faciat, quantum Feudi datur, & quantum nomine Feudi accipitur, & in quo loco, & cujus est Feudum, hoc cognito per confessiones Vassallorum.*

Sacramentum Exstimatoris.

Ego Exstimator juro bona fide, cambia, sive permutationes, & drizatas, & divisiones, ad meum Officium pertinentes, facere secundùm Statuta, & Ordinamenta Communis Mutinae, quae factae sunt, vel fuerint ad utilitatem provocantis & provocati, secundùm quod mihi videtur posse fieri, remoto omni odio & amore & timore, praemio, precio, & precibus; & permutationes sive cambia vel divisiones vel drizatas aliter non faciam, nisi secundùm Statuta, ut dictum est. Et omnem pecuniam, quae ad manus meas pervenerit occasione hujus mei Officii, singulis tribus mensibus Massario Communis dabo, & talem qualem accipiam; nec fraude vitabo, quin ad manus suas perveniat illud quod statutum est, sed illud

illud bona fide exigam & exigi faciam, scilicet Solidum unum Imperiale pro Libra. Nec de ea furtum faciam, nec fraudem, nec fieri consentiam. Nec aliquod Feudum a Communi accipiam, vel accipi faciam, etiamsi Concio vel Consilium mihi dare vellet; nec propterea dimittam, vel evitabo, quin ingroxationem & cambia terrarum faciam, secundùm quod potero, salvo eo quod dictum est supra de praedictis tribus Solidis a partibus pro expensis. Quae omnia Exstimator & Notarius per medium dividant, scilicet precium Chartae Notarii, & tres Solidi solutis chartis de eo, quod lucrati fuerint, factis expensis communiter. Et quod non accipiam aliquod servitium vel viaticum, vel vecturam: sed meis equis & meis expensis, excepto eo, quod continetur in Capitulis Exstimatorum. Nec propter hoc evitabo permutare in Montaneis. In MCCXXVIII. Indictione I. additum est in Sacramento & Capitulo Exstimatorum: Quod ingroxationes, cambia & divisiones non fiant diebus Dominicis & feriatis, & in festivitate Apostolorum, & Beatae Virginis Mariae, & tempore messium & vindemiarum, & diebus Paschalibus. Et si de cetero fient, minime valeant. *Et in omnibus cambiis, sive drizatis, vel ingroxationibus, vel me actore fient, in sententia diffiniam & statuam, quod de fructibus terrae utriusque partis fieri debeant, si in ea terra fructus pendentes erant. Et illud observetur de fructibus, quod Exstimator statuerit in sententia. Item statutum est, quod in montaneis, scilicet a Castro Florani, & a Castro Spezani, & a Castrò Marani, & a Castro Gorzani, & a Castro Predoseri, & a Castroveteri, & a Castro Vignolae, & Castro Savignani, & Badiani superiùs non fiant aliter cambia, nisi de consensu* A *partium fuerit. Scilicet Casamentum tantùm auferant pro Casamento, quod sit in eadem Villa, scilicet id quod datur & accipitur, & Vineam pro Vinea, dum tamen illa, quae est quartarium unum, vel plus, non removeatur, Canevarium pro Canevario, & Linarium pro Linario; & non auferatur alicui Boschum, Castagnetum, Pratum, terra culta sive inculta, quae fuerit bubulca una, vel ab inde supra, sive pro cambio, vel ingroxatione, vel aliqua alia remotione. Et intelligatur, si omnes consortes consentiant ad cambium faciendum & habendum pro eorum communicare, cassato Statuto, si quod contradicebat cambiis hinc retro factis a praedictis locis sive confinibus superius secundùm formam antiqui Statuti in sua firmitate manentibus.* C *Et pro terra, quae aufertur alicui, non debeat ei dare ultra duplum de terra alterius; & pro viatico ipse, nec Tabellio, nec Mensurator, nec aliquis eorum pro aliquo aliquid accipiant; nec propter hoc evitabit ire in montaneis ad cambiandum, si requisitus fuerit. Item Exstimatores teneantur non* D *facere aliqua cambia sive ingroxationes a confinibus superiùs designatis pro facto montaneae; in quibus & pro quibus cambiis & ingroxationibus aut divisionibus dare debeant vel designare ultra triplum, nisi voluntate partium fuerit. Item ordinaverunt, quod a serra de Legorzano, & a Ziliano, & a Trebanello inferiùs debeant fieri cambia,* E *secundùm quod in plano fuerit ab inde supra, nullo modo non obstante aliquo Statuto, quod contrarium esset, nisi de consensu fuerit factum, possit per Exstimatores firmari.*

Sacramentum Notarii Exstimatorum.

E*Go Notarius juro bonâ fide operam dare Exstimatoribus, ut Extimatores suum sacramentum observent, & daciam*

etiam bonâ fide exigere & ricuperare, & eam bonâ fide custodire, quae ad manus meas pervenerit, & dare ad utilitatem Communis Mutinae Massario Communis Mutinae singulis tribus mensibus consensu ipsorum Exstimatorum, vel dari facere. Et quod in scriptis redigam quantum a qualibet parte datum erit pro dacia; & quod ponam in Instrumentis ingroxationum quantum Feudi datur, & quantum nomine Feudi accipitur, & in quo loco, & cujus est Feudum, hoc cognito per confessiones Vassallorum. Idem observabo, si fuerit Precaria, vel Pignus, vel Libellus, vel Affictа, aut in perpetuum Conducta, vel aliis aliquibus gravaminibus supposita, hoc cognito per confessiones Vassallorum, Precariorum, Libellariorum, & aliorum omnium habentium terras aliquibus gravaminibus suppositas, & intra XXX. dies, postquam permutatio facta fuerit vel ingroxatio; instrumentum bona fide faciam, & parti, si petierit, dabo; & pro instrumento ingroxationum non accipiam nisi duos Imperiales ab unaquaque parte, & homines bona fide coaequabo in expensis. Et quod apponam fines terrarum permutatarum in Chartis, si mihi dictae fuerint. Et usque ad tres annos a tempore depositi Officii non ero in simili Officio Communis, sed in omnibus aliis Officiis Communis & negotiis, pro ut in aliis Statutis continetur, bene possint esse. Et teneatur instrumentum ingroxationum, quod conficiam, fines terrarum utriusque partis ponere: & illud, quod Exstimator dixerit de fructibus pendentibus, vel statuerit, in sententia ponam bona fide, & sine fraude, & causam, quare dictum cambium fiat, in dicto instrumento ponere tenear.

Antiquis Romanis in usu fuit, si quando tabellae victoriam nuntiantes deferebantur, eas lauro omnibus
A spectanda ornare: si quid verò adversi, pinnae in eisdem epistolis infixae visebantur. Aut hastis laurus in summo, sive pinnae additae fuere. Servium in Lib. 9. Aeneid. & Juvenalem in Satyr. 4. testes habeo. Ita inferiori aevo nuntii pacis olivae ramos adducebant, ut Populum vel tacentes docerent, quid ageretur,
B atque primo conspectu exhilararent. Qui verò Nuntii a Principibus ad Principes, sive Urbes liberas, mittebantur, aliquid fausti denuntiaturi, immo & bellum indicturi, hos novis vestibus indutos, in quibus insignia Principis, aut Urbis Nuntium accipientis, insuta aut acu picta habebantur, remittere consuetudo fuit.
C De *Titulis* etiam honorificis, quibus antiqua Secula usa fuere, esset mihi aliquid differendum. Verùm in ejusmodi argumento tanta notionum copia, tantaque varietas occurrit, ut nolim sylvam horrentem ac spissam nisi e limine salutare. Itaque hoc unum adnotabo, videlicet post declinationem Imperii Romani, & in-
D vectos in Italiam barbaros, non secus atque in vestibus, cibis, aliisque rebus, in Titulis quoque luxum desiisse. Hunc saltem fructum in tanta morum corruptela & iniquitate temporum tulere majores nostri, ut tunc modeste se habere didicerint, neque adulationis antea invectae consiliis abripi diu se passi fue-
E rint. Romani quippe quandiu operam dedere fortitudini, ceterisque virtutibus, temperantiam quoque & modestiam enixe coluere, atque ab ambitiosis Titulis abstinuerunt. At ubi re in Imperatores translatâ, sensim assentatio crescere coepit, qui e Civibus non opibus tantùm atque muneribus, sed & superbiâ reliquis praeibant, grandes titulos ab aliis acci-

accipere, & majoribus effuse impertiri mirum in modum amarunt. Rarò barbaricis temporibus in oculos tuos incurrat Titulorum immanis pompa & excessus. *Domni* Titulus, simplex & vetustissimus, quippe usitatus Seculo etiam Vulgaris Epochae Quarto, apud Christianos per plura subinde Secula viguit. Quae vox, quamquam e *Dominus* contracto prodierit, observata tamen fere semper dignoscitur ad Homines honorandos, quum Deum tantummodo, ejusque Filium Salvatorem nostrum, appellare *Dominum* solerent. Itaque passim videas Comites, Marchiones, & Duces, eorum scilicet temporum Principes, aut nullo titulo addito commemorari, aut *Domni* dumtaxat vocabulo donari: cujus loco apud nos successit *Signore* a Latino *Senior*. Immo & ipsi Imperatores, ac Reges, ipsique etiam Romani Pontifices, *Domni* appellatione contenti erant. *Domnus Hugo Rex*, *Domnus Berengarius Augustus*, *&c.* in tabulis ipsis, quae ante eos legebantur, tibi identidem occurrent. Ita *Domnus Apostolicus* Papam a reliquis distinguere consuevit. Interdum sane inter Regum & Augustorum Titulos honorarios sese nobis offerunt, *vestra Altitudo*, *vestra Celsitudo*, *vestra Eminentia*, *vestra Dominatio* (nunc *vostra Signoria*, sive *Vossignoria*), *Excellentissimus* quoque, & *Serenissimus*; uti & Titulus *Beatitudinis* & *Beatissimus*, & *Reverentissimus*, Episcopis, & praecipue Pontificibus Romanis collatus. Plerique tamen uno *Domni* titulo utentes, honorem summis ipsis Viris atque Principibus habebant. Monachi titulum *Domni* retinuerunt, & alicubi Sacerdotes, eoque etiam in se subscribendo utuntur: quod ridendum videri possit, quum idem sit *Domnus*, & *Signore*. Ita Seculo XIV. Italicos Principes non aliis decoratos titulis plerumque invenias, nisi *Illustris*, *Magnifici*, *&* *Potentis Principis*. Porro quantum in excessum postrema duo Secula hac in re declinarint, postquam videlicet Hispanicae gentis fastus Italicorum mores infecit, nihil est, quod ego commemorem. Quod pejus est, caeca nostra ambitio, cui nunquam finis ac modus, graviora adhuc minatur, dum quisque minor ad majorum honores inhiat, titulisque ventosis singuli delectamur & pascimur. Sed manum e tabulâ tollere praestat.

DE

DE ARTIBUS ITALICORUM POST INCLINATIONEM ROMANI IMPERII, DISSERTATIO VIGESIMAQUARTA.

DIS-

DISSERTATIO

VIGESIMAQUARTA.

Udia & barbarica Secula appellavi, atque appellare pergo, quae a Barbaris in Italiam delapsis, atque heic constabilita dominatione regnantibus, deinceps effluxere usque ad proxime praeterita, quibus elegantiae pristinae restituta est haec nostra regio. Heic autem investigare juvat, quo in loco Artes forent infausto eo tempore: nam & hoc pertinet ad faciem aevi illius rectiùs dignoscendam. Primò itaque statuo, quod est ad Artes homini ad vitam necessarias, & ad pleraique etiam ad commodum aut voluptatem compositas, eas nunquam deperiisse, vel postquam in Italicam regionem invecta est barbaries. Primas praecipue, etsi heic Barbari non invenissent, secum tamen comites adduxissent: quippe ne ulla quidem tunc fuit aliquantulum culta Europae regio, cui non essent opifices, ad explendas humanae vitae necessitates opportuni; atque horum nunquam, dum tellus stabit, excidet genus. Nemo igitur in Italia iis ipsis temporibus desideravit Pistores, Textores, Fullones, Sutores, Figulos, loricarum, ensium, aliorumque armorum Artifices, Sarcitores, Fabros ferra-
A rios, Caementarios, Aurifices, Carpentarios, aliosque ejusmodi non paucos. Atque inter eos hoc peculiare notandum est, Caementarios, sive Fabros, ut ajunt, Murarios, singulari vocabulo sub Langobardis appellatos fuisse *Magistros Comacinos*: quod constat e Lege 144. & sequenti Rotharis Regis. Minime audiendus Hu-
B go Grotius, qui *Comacinum* interpretatur *Architectum*, eamque vocem ex Germanico *Gemach*, significante *Domum*, deducit. *Gemach* Teutonicum potius *Conclave*, *Penetrale* significat, quàm *Domum*. Sed, ut ut velis, significet, *Gemachinus* non *Comacinus* inde efformatum fuisset, si haec voci illi tribuenda foret origo. Lin-
C denbrogius & Du-Cangius vocem a loco effictam censent, *a Comacina fortè insula in Romanula, ubi Langobardorum aevo periti architecti fuerint*. Ea profectò vox a loco desumta, non autem a loco posito in *Romanula*, sive *Romandiola*, quam veteres Flaminiam dixere, sed ab Urbe & Comitatu Novocomensi, sive Comensi.
D Veteres enim dixere *Lacum Comacinum*, *Insulam Comacinam* pro *Comensem*. Quod crebros, eosque omnium peritissimos Caementarios universae fere Langobardiae suppeditaret Urbs & ager Comensis, illi propterea *Comacini* nomine donati sunt. Adhuc inde multi id genus artifices ad nos veniunt,

veniunt, & adhuc *Magistri*, sive Italice *Mastri* & *Maestri* nuncupantur. Sunt Matthaei Villani verba Lib. 8. Cap. 58. *Tutti maschi e femmine, piccoli e grandi, vi furono per Maestri e Manovali*. Ita & apud alios Scriptores. Eàdem de caussâ temporibus barbaricis ad victum homini quaerendum, & ad excolendos agros, nunquam defuere periti ac sagaces Rustici & hortulani, instrumentaque omnia agriculturae. Eosque Rusticos honorifico interdum titulo *Magistri* donatos invenio. Vide Chartam Anno Christi DCCLXXIX. scriptam, quam evulgavi in Chronico Vulturnensi pag. 363. Part. II. Tomi I. Rerum Italicar. Ibi haec verba: *Nunc & Magistros, hoc est, Villanos, qui cum mannarias suas soliti fuerant in suprascripta Curte Magisterium facere, idest Lupari, &c.*

Atque heic mihi praefari liceat, accepisse nos ab antiquis Seculis, & adhuc apud agricolas nostros servari varias annonae & leguminum species, quae antiquum retinent nomen; sed & alias esse, quae aliud subiere vocabulum, proptereaque non tam facile cum iis comparantur, quae apud veteres rei rusticae Scriptores occurrunt. Fortassis etiam aliquas habemus, quas antiqui ignorarunt, qualis certe est *Granum* sive *Frumentum Turcicum*, appellandum potius *Indicum*, quod nos *Frumentone*, Mediolanenses *Melgone*, Indi *Maiz*, aliique aliis nominibus donarunt. Sunt enim nobis duae illae *Tritici* species, *minuti* & *grossi*, quas in Dissertatione XIV. *de Servis* invenimus. Sunt & nota nomina *Hordei*, *Milii*, *Panici*, *Fabae*, *Farris*, *Ciceris* varii generis, *Viciae*, quam *Veccia* dicimus; *Orizae*, quae nobis *Riso* nuncupatur; *Cicertulae*, quam Mutinenses *Cisercia* vocant, *Faseolorum* multiplicis generis; *Lentis*, *Secalis*, quae *Siligo* antiquorum creditur Mattiolo, Scaligero tamen repugnante; *Lupinorum*, *Avenae*, *Pisorum*, quae *Piselli* Romae & alibi, a Mutinensibus verò *Rudea* vocitantur; cujus alteram speciem habemus, quae a Florentinis *Rubiglia* (fortassis *Ervilla* Varronis) a rusticis verò nostris, & ab Hispanis dicitur *Arveia*. Neque a *Lupino*, ut opinatur Menagius, descendit vox *Rubiglia*, sed ab *Ervilla*. Bobiensis Monachus, qui circa Annum Christi DCCCCXXX. florebat, in Lib. Miraculor. Sancti Columbani edito curâ P. Mabillonii in Saecul. 2. Benedictin. pag. 43. *Legumen*, ait, *Pis* (fortasse *Pisi*) *quod rustici Herbiliam vocant*. Ab *Herbilia Ervilia*, denique *Erveia*, aut *Arveia*. Nobis praeterea est *Spelda*, aut *Spelta*, quam Latini appellarunt *Zeam*. Sunt & aliae species apud antiquos. Ajebam, nos non unam *Tritici*, sive *Frumenti* speciem numerare. At singulas etiam antiquis Latinis notas opinor, quum Columella, & Plinius *Tritici genera complura* fuisse commemorent: Sed nescio an & ii norint *la Scandella*, *la Mellica*, *il Moco* (fortassis *Ervum* iis erat) & *il Sorgo* in Veronensibus & Vicentinis agris usitatum, & alias fortasse singulares locorum fruges, quas nunquam vidi, sed audio minime deesse. Profectò occurrunt apud Latinos alia leguminum nomina, sub quibus veri videtur simile, & nostras hasce species comprehendi. Sed immorari heic ultra non vacat. Illud tantummodo animadvertam, variis nominibus apud varios ipsius Italiae Populos easdem fruges interdum appellari, ac proinde hospites in rebus dignoscendis ex ipsa vocabulorum mutatione quandoque nos esse.

esse. Du-Cangius vir doctissimus in Charta Alexandri III. Papae deprehendit pro *Scandela Comitis XIII. Solidos*. Alibi *Scandellae* nomen offendit. Sed quid rei esset, non satis est assequutus. Est ergo *Scandella* genus frugum non secus atque Avena, Hordeum, & Zea, sive Spelta, acuminato integumento vestitum. *Marzuola* etiam apud Mutinenses appellatur, quod Martio mense telluri tradatur. In Crescentii Libro de Agricultura, Italice reddito legebatur: *L' Orzo Marzuolo, che a Bologna si chiama Marzolla, si semina per tutto il mese di Marzo*. Arripuit Aegidius Menagius hoc vocabulum, atque in Libro, cui titulus *Le origini della Lingua Italiana*, ejus originem nobis exhibuit. Nempe *Mars, Martis, Martius, Martiolus, Mardiolus, Margiolus, Margolus, Marzola, Margolla*. At *Margolla* nunquam in rerum natura fuit. In Crescentii Italicâ versione scribendum est *Marzola*, sive *Marzuola*, quo nomine & nos Mutinenses contermini Bononiensibus illam Hordei speciem donamus, quod fortassis est *Hordeum Cantherinum* ab antiquis rusticae rei Scriptoribus memoratum. Praeterea in Charta Innocentii IV. Papae Du-Cangio occurrerunt haec verba: *In frumento, hordeo, faba, milica, & alia blava* (*bladi* enim voce nos fruges universas designare consuevimus) *& leguminibus*. De hac lectione, scilicet de voce *Milica*, dubitavit vir eruditus, ac subjecit *an Milium?* Non Milium, sed *Milica* legendum: ita enim nos Itali appellamus: atque is oblitus fuit, se alibi *Milicam grani speciem, de qua passim veteres Chartae Italicae*, recensuisse. *Milium Indicum* idem esse ac *Milicam* censuit Mattiolus. Et nomen sane, ac Plinii verba in eam opinionem confluunt. *Saggina* est Populis

A Etruriae. Bauhinum, aliosque hallucinatos certe novi, quum idem putant *Milicam* atque *Sorgum*. Nimium haec tum formâ, tum colore inter se differunt. *Sorgum* supra mihi memoratum, ciceris ad instar crescit, ac sua grana efformat, toto caelo a *Milicae* granis diversa. Ratherius Veronensis Episcopus ante annos paene

B octingentos in Opusculo *de Monachis amandatis ex Abbatiola* apud Dacherium, ejus nomen nobis servavit, scribens: *Milium modia decem: de Surico modia decem: de Vino modia duodecim*. Frumentum *Saracenicum*, ni fallor, a Mattiolo appellatur. Ita quum *Oplum* arborem idem Du-Cangius reperisset in Charta Desiderii Re-

C gis apud Margarinum, & in altera Mathildis Comitissae, ea voce *Populum* arborem designari censuit. Verùm *Oplus* est Italis *Oppio*, quae arbor ad vites alendas aeque ac Ulmus, aptissima est, uti jamdiu monuere Mattiolus, Menagius, & alii: neque *Populus*, sed *Oplus* Latinorum dicenda est, de qua praeter Columel-

D lam & Plinium Varro Lib. primo Cap. 8. scribit; *ut Mediolanenses faciunt in arboribus, quas vocant Opules*. Quòd verò Jonstonus, Bauhinus, idem Menagius, ac alii *Opulum* Aceris speciem scribant, referantque inter arbores *Nuciferas*, ii nunquam aspexisse, ac plane ignorasse mihi videntur, quid sit Italica arbor *Oppio*.

E Sunt & alia complura, quae nominibus prorsus variatis, nunc aegre agnoscimus, quo vocabulo signarentur apud Antiquos, qui tamen iis minime caruerunt. Et quia

- - - - *non omnis fert omnia tellus*;

nos in alienae regionis rebus ac moribus describendis vix ab errore nobis cavemus.

Ad agriculturam autem aevi medii dignoscendam aliquid conferunt Chartae veterum, in quibus agri Locationis, aut Emphyteusis titulo excolendi traduntur. En tibi Chartam Ferrariensem ex Archivo Sanctimonialium Sancti Silvestri depromtam, quam tamen diligentius descriptam optassem. Ibi haec quotannis pendenda Monasterio dicuntur: *De Grano*, *& Sica*, idest Sicala, *in campo Capa*, *quarta trahenda ad area*, *& tritolatum: Faba in area Modio quarto: Ordeata in area Modio quinto: omem alio majori mense a minuto* (in aliis Chartis legi, *de omni alio majorimine & minuto*) *atque Legumina in area Modio sexto: Lino Manna sexta: Vino Amphora quarta: duabus vicibus arbore pecto ponendo & destorcendo &c.* Sed Chartam ipsam qualiscumque sit, accipe.

Bonafilia Abbatissa Asceterii Ferrariensis Sancti Silvestri, terras in emphyteusim concedit Ursae, quae vocatur Bocarosola, Anno Christi 1083.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Hoctuagesimo Tercio. Regnante Domno Heinrico Heinrici Imperatoris filio, Anno Viesimo Sesto, die IX. Mensis Marcii, Indicione Sesta, Ferrarie. Petivi ad te quidem in Dei nomine Domna Adalasia, *que vocaris* Bonafilia, *gratiâ Dei* Abbatissa de Monasterio Sancti Silvestri de feriori Burgo Ferrarie, *unaque consensu & largetatem Monache ejusdem Cenobio conceditrice, uti mihi presente in Dei nomine Ursa, que vocor Bocarosola petitrice, seu filiis & heredibus meis Libellum nomini concedistis, atque largistis mihi de rem juris Monasterii Sancti Silvestri. Idest omnes res seu sortes, vel portiones tuas integras quantascunque abuit atque detinuit Paullo Martorello ad jure vestra in fundo, qui dicitur Corizo maro, & in fundo qui dicitur Casaliclo. Quae omnia cum terris & vineis seu edificiis, casis seu & Casalibus, campis, padulibus, vel omnibus quantas ad suprascriptas res: haec omnia concedisti atque largisti mihi ipsa petitrice, meisque filiis & heredibus, ad abendum, tenendum, possedendum, laborandum, cultandum, pastinandum, ordinandum, & disponendum, defensandum, & in omnibus meliorandum, in annis advenientibus viginti & novem ad renovandum, salvâ sanacione Dominicâ, dandum pencionis renovetur. Ita sane, ut deinde inferatis dominice rationibus ego suprascripta petitrice, meisque filiis & heredibus, tibi suprascripta conceditrice tuisque successitrice annualiter* de Grano, & Sica in campo Capa quarta traenda de area, & tritulatum *per me suprascripta petitrice, & de meis filiis & heredibus*, faba in area modio quarto, ordeata in area modio quinto, omem alio majori mense a minuto atque legumina in area modio sexto, lino manna sexta, vino anfora quarta, duabus vicibus arbore pecto ponendo & destorcendo; *& postea sit mihi petitrici concessum*, & si vineam plantaverim, da usquequo plantaverimus usque ad annis quinque, & postea rendere debeamus vinum, *sicut supra legitur, deductum atque conductum ipsum terratico dominio hic in Monasterio vestro Majore quidem dominico vestro, vel vestra dominacione cum onore & obediencia suscipere debea-*

mus

mus hec successione ei facere sine dolo vel fraude. Et non abeamus licencia de ipsas res a nullo Placito andare, nisi ad te vel tuis successitrice. Et si quis vero pagina nostra contra os peticionis ire tentaverimus, & omnia que supra non observaverimus vel adimpleverimus, cum meis filiis & heredibus dare tibi suprascripta conceditrice, vel a tuis successitrice penam uncia una, & post manead in sua firmitate. Quam scribere rogavi Rusticus Christi misericordiâ Ferrariensis Tabellio, in qua manu mea propria firmavi que supra contradidisti, sub die Mensis & Indictione suprascripta.

✠ *Signum manus suprascripta Ursa, quae vocatur Bocarosola petitrice, ad omnia suprascripta, cui relectum est.*

In Chartis Ravennatibus, quas Archivum Estense complectitur, ejusmodi pensiones fructuum naturalium saepenumero occurrunt. Charta Anni MCLXXXIV. *Et reddere debeamus Terraticum de praedicta terra, de Grano & Segale quartam partem: Faba & Tritico quintam: Vino tertiam partem: totum redditum tritulatum, & vectum per nos in Castro vestro Argenteo &c.* Altera Anni MCXXXIII. habet: *de Grano starium unum, & Gallinam unam, & de Lino gramulato lesineo triginta: signum & alia servicia vobis facere debeamus.* In alia Charta Anni MCLXXIV. occurrunt *triginta brancatae Lini grammulati*. Ita in Charta Libellaria Landulfi Episcopi Ferrariensis, scriptâ Anno MCVI. pollicetur Emphyteuta se daturum annuatim *Terraticum de Grano in campo Capam quartam: de Sicale in campo Capam quintam, trahendas ad aream, & trituratas per vos petitores: De Faba in area medium quintum: de Mixtura ingranata, & de Trifico, Mileo, & Panico, atque Legumine in area modium sextum: de Lino Manna ..... de Vino anforam terciam; duabus vicibus arbore pecto ponendo &c. Et pro vestro casale dabitis annualiter exsenium pullum unum, & ova quinque, & operas tres cum bovibus, & operas tres cum manibus.* Quod de Agricolis dixi, de aliis Artibus necessariis ad hominum vitam, multisque etiam ad voluptatem excogitatis, dicendum erit. Carolus Magnus in Capitulari Anni DCCC. Tomo I. pag. 337. editionis Baluzianae decernit: *Ut unusquisque Judex* (idest Civitati Praefectus) *in suo ministerio bonos habeat Artifices, idest Fabros Ferrarios, & Aurifices, vel Argentarios, Sutores, Tornatores, Carpentarios, Scutatores, Precatores, Accipitares, idest Aucellatores, Saponarios, Siceratores, idest qui cervisiam vel pomarium, sive piratium &c. facere sciant, Pistores, Retiatores &c.* Quod solùm deerat Seculis iis barbaricis, non eâ elegantiâ & perfectione quaedam ex hujusmodi Artibus tunc exercebantur, quam nostris temporibus cernimus. Exempli caussâ & domus & templa concedere perpetuo in usu fuit: verùm post illapsas in Italiam barbaricas gentes, in fabricandi quoque Artem eorum barbaries irrepsit. Dum aedes ad tegendos & continendos habitatores attollerentur, fortique muro, bene contignato tecto, ac necessariis cubiculis instructae exstruerentur, rite suo munere functus erat faber murarius. Ornamenta, commoda, venustatem, partium dispositionem rectam, aliasque hujusmodi dotes aedium, quam nunc suspicimus non in Urbibus tantùm, sed & in plerisque Castellis, raro deprehendisses. Nam ad construenda aedificia firma, quantùm ad hominum habitationem attinet, structor quisque in Arte hac paululum exercitatus satis

tis est; verùm ad exornanda & symmetriâ eleganti conficienda aedificia, aliâ opus est Arte, Architectonicâ videlicet, quae non necessitati tantùm inservit, sed voluptati. Haec autem sub Regibus barbaris debilitata nimiùm jacebat: non quod Artis hujus praecepta ac professio in Italia, finitimisque Regnis, unquam exciderint, sed quod Graecae ac Romanae Architectonices nullam ferme curam barbarae nationes in Italiam deductae habuere, ejusque rudimenta aut in desuetudinem abiere, aut etiam contemta sunt, quod minus studii ac laboris exigeret barbaricae structurae consuetudo. Itaque invecta est in Italiam alia Architecturae ratio, diversa ab illa, quae Graecis ac Romanis antea in usu fuerat, atque haec per plura Saecula observata est cum in Italia tum in Gallia, Germania, aliisque nobilibus Europae Regnis. *Gothicam* nos appellare consuevimus: quod quo titulo fiat, equidem ignorare me fateor. Nam paucis iis annis, quibus Italia Gothis paruit Seculo Christianae Aerae Sexto, Italicam Architecturam in pejus ruisse non constat, aut diversam ab ea fuisse, quae per Romanos antea exercebatur. Immo Romanam servatam fuisse, testis est mihi Cassiodorius, qui Lib. 4. Epist. 30. Theodericum Regem scribentem haec ad Albinum Patricium inducit: *Unde nos, qui Urbem nitore cupimus fabricarum surgentium componi, facultatem concedimus postulatam; ita tamen, si res petita aut utilitati publicae non officit aut decori. Quapropter rebus speratis securus innitere, ut dignus* ROMANIS *fabricis habitator appareas, perfectumque opus suum laudet auctorem. Nulla enim res est, per quam melius possit agnosci & prudentis ingenium, & largitatis effectus.* Sed fu-

A sius in hanc rem Cassiodorius floridâ sui stili prodigalitate rapitur Lib. 7. ubi Formulam curae Palatii num. V. exerit, & in laudes ac originem Architectonices excurrit. Inter cetera ait: *Quapropter quicquid ad te pertinet, ita decenter, ita firmiter volumus explicari, ut ab opere Veterum sola distet novitas fabricarum.* Et multa quidem
B Ravennae cum Templa, tum opera publica *admirabili structurâ*, ut Rubeus in Histor. Ravennat. tradit, a Theoderico excitata fuere. Confirmatur idem ab Agnello in Lib. Pontificali. Ticini quoque Theodericus paria praestitit. Propterea non immeritò Anonymus Valesianus eum nobis exhibet *amatorem fabricarum, &*
C *restauratorem Civitatum*, enumeratque Palatia, Thermas, Aquaeductus, Amphitheatra Ticini, Ravennae, ac Veronae ab eo constructa. Eidem hanc ipsam laudem tribuit Ennodius in Panegyrico. Quid est ergo, quod rudem Architecturam per tot subsequentia Secula in Italiâ innutritam, Gothis unis tribuamus? Si jam tunc de-
D clinare apud nos Ars ista coeperat, non id culpâ Gothorum novorum hospitum est factum, sed quod Romanorum Imperio declinante, Artes ipsae jam ad imum cum illo tendebant. Eoque minus Gothi huc trahendi, quum non multis post eorum ingressum annis dejecti fuerint, atque Italiam universam, ut liquet,
E Graeci receperint.

Quod ergo aequius existimandum puto, per abusionem aut errorem, *Gothicum* dixerunt nostri quidquid indolem barbaricam praeseferebat, sive a Langobardis, sive a Francis, sive a Germanis processisset, non a Graecis atque Romanis. Et coepit revera sub Langobardis in deterius ferri Architectonice: mores enim dominantium

tium barbari ac ruſtici, quod reliquum fuit Romanae ſive Italicae antiquae gentis, infecere, ita ut in cuncta fere Artium ſtudia, quae ad oblectationem pertinent, ignorantia ſeſe ingeſſerit, multumque eis eripuerit vetuſti coloris atque decoris. Certe neque ſub ipſis Langobardis rerum potitis, neque deinde ſub Francis, fieri deſierunt publica privataque magnae molis aedificia in Italia; ſed in iis magnificentiam fortè atque opulentiam laudaſſes, nihil verò ejus elegantiae, aut in toto corpore, aut in ſingulis partibus inveniſſes, quam florente Romanorum Imperio vel ipſorum privatorum fabricae, eoque magis publicae praetulerunt. Attamen aſpexiſſem ego lubenter, ſi tempus illaeſa ſiviſſet, Templa quaedam & alia aedificia ſub Regibus Langobardis & Francis conſtructa. Ut Paullus Warnefridi tradit Lib. 5. Cap. 34. Hiſtor. Langobard. Rodelinda Regina Bertaridi Langobardorum Regis conjux, *Baſilicam Sanctae Dei Genitricis extra muros Civitatis Ticinenſis, quae ad Perticas appellatur, opere mirabili condidit, ornamentiſque mirificis decoravit*. Liutprandus quoque Rex, uti narrat idem Auctor Lib. 6. Cap. 58. *in Olonna ſuo probaſtio, miro opere in honorem Sancti Anaſtaſii Martyris, Chriſto domicilium ſtatuit, in quo & Monaſterium fecit*. Hominis Langobardi ſeu barbari oculis *mira opera* ea viſa fuerint, inquies. Ut lubet, opinare. Paullus tamen Romae ac alibi Romanorum aedificia illuſtriora etiam aſpexerit, ita ut judicare non ei difficile foret, num Langobardica ad illorum comparationem deformia apparerent. Chronographus quoque Vulturnenſis, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag.

A *369*. Baſilicam deſcribens a Joſue Abbate conſtructam, haec habet: *Certe nos, qui nunc videmus, vel qui tunc illis videre temporibus, ſatis mirari non poſſumus illius Eccleſiae magnitudinem vel pulcritudinem in his regionibus*. Et longe quidem plures, quàm nunc, ſupererant iis temporibus in Urbe aeternâ fabricae, exquiſito magiſterio

B ſtructae, quas prae oculis Architecti habere poterant. Quod tamen mirere, aliunde petiti videntur Architecti, aut ſaltem Artifices. Deſiderius Caſinenſis Abbas, poſtea ad Romanum Pontificatum evectus, quum novam inſignem Baſilicam in Caſinenſi Monte Anno MLXVI. conſtruere decreviſſet (Leone Marſicano teſte Lib.

C 3. Cap. 28. Chronic. Caſinenſ.) *conductis protinus peritiſſimis Artificibus tam Amalfitanis quàm & Lambardis, & jactis in Chriſti nomine fundamentis, coepit ejuſdem Baſilicae fabricam*. Magnifici operis deſcriptionem apud eumdem Leonem vide. Alia quoque eodem Seculo XI. & ſubſequentibus ſtructa fuere aedificia ſacra atque pro-

D fana incredibilibus expenſis, & muris undequaque firmis, e quibus nonnulla ſuperſunt, ingentia ſane atque ornatiſſima opera, & injuriam temporum minime verita. Praeſertim verò dignae ſunt, quae inſpiciantur Arces ſive Rochae & Turres omnes ferme poſt Seculum X. immo poſterius, animis Regiis conditae, in quibus mu-

E rorum compagem ampliſſimam, affluentiam marmorum, proceritatem ac ſtabilitatem fabricae mireris. Verùm cuncta haec barbariem ſapiunt, ita ut Romanae Architecturae ſtudioſis vel ipſum magnificentiſſimum Templum maximum Civitatis Mediolanenſis, & Sancti Marci Venetiarum, & Ticinenſis Carthuſia, atque alia am-

pliſſi-

plissima rudium Seculorum aedificia, quamquam vulgi oculos praestringant, incomposita tamen, & ordine ac venustate destituta, ornamentisque onerata potius, quam ornata videantur. Ad quorum sententiam accedat quisquis meliora sapit. Neque alius tunc fuit Architecturae sapor in Germania, Gallia, Britannia, ceterisque Europae Regnis. Addere tamen liceat, gratulandum certe postremis hisce tribus Seculis, quibus Graecae ac Romanae Architectonices studium restauratum est, operâ potissimum Florentinorum, & Jacobi Barroccii Vincolensis conterranei mei; sed ne contemnenda quidem esse, immo suum pretium, neque leve habitura esse apud cordatos quosque viros complura rudium Saeculorum aedificia. Ejusdem quippe structurae generi sua est magnificentia, sua est dignitas; & ex ipsa facie vetustorum illorum operum non injusta oblectatio exsurgere potest. Quamobrem non facile in illorum praecipitem opinionem concedendum est, qui sine ullo discrimine sublatis, dejectisque omnibus, etiam splendidis ac magnificis, barbaricae constructionis aedificiis, ubique succedere vellent nova ad Romanae pulcritudinis normam extructa, quae tamen interdum elegantiae quidem multum habere possunt, sed parum fortassis habeant majestatis.

Simili ratione ajo, Musicen numquam in Italia periisse. Cantum Ecclesiasticum sane gravem ac virilem, a Gregorii Magni tempore, immo & ante illum, Populus Christianus audivit. Sed & Musicam aliqualem Chromaticam & Enharmonicam tunc in usu fuisse, eruditi Viri ostenderunt. Nam praeterquamquod fieri non potest, ut homines aliquantulum a majoribus, aut a finitimis edocti, ad Musicam suapte non ferantur, hoc est, canant sine arte, & solâ judice aure; quum & rustica gens in suos modos & cantilenas erumpat: semper etiam fuere in Italia, Musicae tenuis quidem si velimus, sed tamen Musicae & cantus Magistri. Et sane ejusmodi Artis praecepta, praeter Graecos, ex Latinis tradidere Sanctus Augustinus, Martianus, Capella, Boëthius, Cassiodorius, & Beda. Eam quoque Anno MXXII. Micrologo edito illustravit Guido Arretinus, ut infra in Dissertatione XLIII. commemorabo, ubi & alios Musicae Auctores innuam. Eisdem jungas velim Hermannum Contractum, qui circiter Annum ML. florebat, & Constantinum Casinensem Monachum, Musices eo ipso Seculo peritum, Albertum Magnum, aliosque. Et horum quidem prostabant Libri; neque deerant, qui ex ipsis proficerent. Citharae quoque, tibiae, aliorumque aut pneumaticorum, aut e fidibus constantium Musicae instrumentorum usus, ab antiquis acceptus, nunquam excidit; ad quae Saeculo VIII. & IX. apud Italos, & Francos accessisse creduntur Organa, uti conjicere licet, ex admiratione excitata ob Organum in Franciam delatum sub Pippino, tum sub Carolo Magno, & Ludovico Pio: de qua re egi in Notis ad Lib. 4. Ermoldi Nigelli, Part. II. Tom. II. Rerum Italicar. Scisciteris tamen, cur Galli Organa mirati fuerint. Cassiodorius enim & Isidorus *Organa* tandiu ante noverant ac descripserant. Immo Venantius Fortunatus, Italus Poëta ad Gallos translatus, Lib. 2. Carmin. 10. *ad Clerum Parisiacum*, in ipsis Gallis Organa agnovisse videtur: nam Cleri illius ac Populi varia in Templo munia recensens, inter alia haec scri-

ſcribit circiter Annum DLXXX. hoc eſt tanto ante Pippinum tempore.

Hinc puer exiguis attemperat Organa cannis,
Inde ſenex largam ructat ab ore Tubam.
Cymbalicae voces calamis miſcentur acutis,
Diſparibuſque tropis Fiſtula dulce ſonat.
Tympana rauca ſenum puerilis Tibia mulcet
Atque hominum reparant verba canora Lyram.

Jonas quoque Italus, ac Bobienſis Monachus, qui eodem Saeculo, ſed ante Fortunatum Venantium, floruit, in Praefatione ad Vitam Sancti Columbani ait: *Pleroſque Organi ſcilicet, Pſalterii, Cytharae melos aures oppletas, mollis ſaepe Avenae modulamini auditum accommodare.* En muſica inſtrumenta illius aevi. Attamen quum exploratum minime ſit, quid *Organorum* voce Jonas & Fortunatus proprie & verè deſignent, haerere cogimur. Videntur enim *Organa* illo uſurpata tempore, e *cannis exiguis* conflata, ac proinde ab ore hominis tantùm inflata, cujuſmodi fuere Syringae, ſeu Tybiae, aut Fiſtulae multicalami apud Antiquos; & conſequenter ab Organis e Graecia in Franciam delatis nimiùm diverſa. Porro certum eſt, apud unos Graecos Sæculo VIII. adhuc viguiſſe, diligenterque cuſtoditam fuiſſe artem conficiendi Organa, qualia nunc uſurpamus. Illam ſurreptam Graecis Georgius Presbyter Venetus ad Ludovicum Pium tandem tranſtulit, uti Annales Francorum teſtantur ad Annum DCCCXXVI. Sed longe ante ea tempora in pulſandis Organis nunc

A vulgaribus peritiſſimi fuere Romani: quod adnotavit ad Annum DCCLXXXVII. Monachus Engoliſmenſis in Vita Caroli Magni Tom. 2. Du Cheſnii. Dignus eſt locus, qui integer ſiſtatur Lectori, quum inde elucere poſſit, quantùm in cantu tunc excelleret Eccleſia Romana. Verſabatur eo Anno Romae Carolus B Magnus, illâque occaſione *orta eſt contentio inter Cantores Romanorum & Gallorum. Dicebant ſe Galli meliùs cantare & pulcrius quàm Romani. Dicebant ſe Romani doctiſſime cantilenas Eccleſiaſticas proferre &c. Galli Romanis exprobrabant: hi contra appellabant eos ſtultos, ruſticos & indoctos: velut bruta animalia affirmabant; & doctri*C*nam Sancti Gregorii praeferebant ruſticitati eorum.* Infra haec addit: *Omnes Franciae Cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant notam Franciſcam: excepto quod tremulas* (quo nomine fortaſſe ſignificantur, qui nunc Italice *Trilli* appellantur) *vel tinnulas, ſive colliſibiles, vel ſecabiles voces* (fortaſſe Diaeſim & B. molle) *in* D *cantu non poterant perfecte exprimere Franci naturali voce barbarica, frangentes in gutture voces potiùs quam exprimentes &c.* Denique adjicit: *Similiter erudierunt Romani Cantores ſupradicti Cantores Francorum in arte Organandi.* Haec attuli, ex quibus nutare mihi videtur Mabillonii eximii viri opinio in Annal. Bened. ad Annum E DCCLVII. ubi ſcribit: *Organorum uſum ſub finem Saeculi IX. apud Italos ex Germania primùm acceptum fuiſſe colligimus ex Epiſtola Johannis Papae VIII. ad Annonem Epiſcopum Friſingenſem, rogantis, ut optimum Organum cum Artifice, qui hoc moderari & facere ad omnem modulationis efficaciam poſſit, ſibi aut deferat, aut mittat.* Verba Johannis Papae haec ſunt. Lib. 5. pag.

pag. 490. Miſcellaneor. Baluzii: *Precamur autem, ut optimum Organum cum Artifice, qui hoc moderari & facere ad omnem modulationis efficaciam poſſit, ad inſtructionem Muſicae diſciplinae nobis aut deferas, aut mittas.*

Verùm inter Romanos & Graecos tandiu Romae dominatos ea familiaritas & conſuetudo interceſſerat, ut vix credi poſſit tam ſerò invectus in Romanorum Templa uſus Organorum. Quod ejuſmodi machinae Seculo IX. uti & nunc, in Germania exquiſito artificio fabricarentur, ibique eſſent *ad omnem modulationem* periti Organorum pulſatores, ideo illinc Johannes VIII. & Organum & Artificem petiiſſe videtur. Quod etiam animadverti, ſub Conſtantino Magno Auguſto, circiter Annum Chriſti CCCXXII. Publius Optatianus Porphyrius in Panegyrico metrico, edito inter Opera Velſeri, diſertam mentionem facit *Organorum*, quae per folles ventum concipiebant. Neque reticendum, cenſuiſſe Clariſs. Du-Cangium in Gloſſar. Latin. Organa fuiſſe Veronenſi etiam Eccleſiae tempore Caroli Magni, quum apud Ughellium Tom. V. Ital. Sacr. in duabus Chartis circiter ea tempora ſcriptis occurrat *Porta Organi*. Sed quòd una ex Portis Veronae nomen hoc praetulerit, ibique prope etiam conditum fuerit antiquiſſimum Coenobium appellatum *Sanctae Mariae ad Organum*, non continuò inferre poſſumus, Organa pneumatica in uſu Veronenſibus tunc Templis fuiſſe. Nil rei habet Porta cum Templis. Praeterea vocabulo *Organi* veteres complectebantur quaecumque Muſicorum Inſtrumenta. Immo etiam Machinae quaedam *Organa* nuncupata fuere, Vitruvio ſcribente Lib. 10. Cap. primo. *Inter Machinas & Organa id videtur eſſe diſcrimen, quod Machinae pluribus operibus, aut vi majore coguntur effectus habere, ut baliſtae &c. Organa verò unius ope, uti ſcorpionis, aut aniſocyclorum verſationes.* Denique *Organa* appellata fuere inſtrumenta quaedam ad metiendum, Columella teſte Lib. 3. Cap. 13. Quae omnia dubium faciunt, cur ab *Organo* nomen Veronenſi Portae acceſſerit. An verò Muſica multarum vocum in ipſa diſcordia conſonantium, quam *Contraponto* * (*Contrappunto*) appellamus, aetate noſtra uſitata, magnoque ſtudio exculta, nota uſurpataque fuerit antiquis temporibus, diſputandum relinquam Meibomio, Zarlino, Angelino, aliiſque majore otio utentibus. Si Kirchero doctiſſimo viro e Societate Jeſu acquieſcendum eſt in Muſurgia Lib. 5. Tom. prim. pag. 215. *Guido Arretinus, de quo ſupra egimus, auctor etiam fuit Inſtrumentorum polyplectrorum, uti ſunt clavicymbala, clavichordia, ſimiliaque: quod & ipſa jam citata Dedicatoria innuit, dum ad cantum adhibuit monochordum quoddam harmonice conſtructum. Ex quibus concludo, Guidonem exſtitiſſe Inventorem polyphonae Muſicae, quum ante ejus tempora ex nullis Veterum monumentis poſſit colligi, id genus Muſicae apud Veteres fuiſſe in uſu.* Eamdem ſententiam Angelinus Peruſinus tuetur. Apud illos ſit fides. Hoc unum ego adjiciam, Johannem Sariſberienſem circiter Annum MCLXX. Lib. Primo. Cap. 6. Policrat. de Muſica loqui, ac dolere, quod mollis & luxurians modulatio aditum in ſacra invenerit. *Ipſum*, inquit, *cultum Religionis inceſtat, quod ante conſpectum Domini in ipſis penetralibus Sanctuarii, laſcivientis vocis luxu, quadam oſtentatione ſui, muliebribus modis, notarum, articulorumque caeſuris ſtupentes animulas emollire nitun-*

tun-

tuntur. Quum praecinentium & succinentium, canentium, & decinentium, intercinentium, & occinentium praemolles modulationes audieris: Sirenarum concentus credas esse &c. Ea siquidem est ascendendi, descendendique facilitas, ea sectio, vel geminatio notularum, ea replicatio articulorum, singularumque consolidatio, sic acuta vel acutissima, gravibus & subgravibus temperantur, ut auribus sui judicii fere subtrahatur auctoritas &c. An haec Musicam figuratam, ut appellant, sive nostri aevi, designent, perpendent, qui hisce studiis oblectantur, & cum eis eruditionem conjungunt. Nulla autem dubitatio est, quin aliquot etiam post Guidonem Arretinum Saeculis longe Musica abfuerit a scientia & perfectione illa, quam hodie tenemus, tum in Musica Humana, tum in Organica, sive Instrumentorum. Seculo tantum XV. haec assurgere coepit, diligenterque excoli a doctissimis viris. Sed potissimum subsequenti Seculo XVI. amplificata est illius scientia, conspirantibus Italis ad eam exornandam. inter quos Horatius Vecchius Mutinensis *Harmoniam primus Comicae facultati conjunxit, totumque terrarum orbem in sui admirationem traxit*, ut in ejus Epitaphio habetur, quod evulgavi Lib 3. Cap. 4. Tomi 2. Perfect. Poëtic. Italicae. Nunc certè stuporem ingerat Musicae nostrae in tanta varietate vocum ac instrumentorum consonantia atque consensus. Liceat tamen dicere, nobis tantum non esse plaudendum ex hujusmodi inventis, hoc est, ex admirabili, ut putamus, Musicae Artis progressu, quin simul illius pravos effectus agnoscamus, dum pro virili Musicâ mollem ac effeminatam regnare cernimus, quam Graeci & Romani omnes cordati olim aversabantur: neque nos, si sapimus, unquam laudabimus, quum inde mollities, & occulta corruptela morum in Populos exsurgat.

Ad Picturam venio. Insignem in ea peritiam Graecorum, unde ad Romanos nobilis haec Ars profluxit, antiqui extollunt, & admiranda narrant: qua de re in primis consulendus Junius *de Pictura Veterum*. Nulla, aut exigua illius vestigia ad nos usque pervenere, ut tot laudes factis confirmatas intueamur. Verùm supersunt tot Statuae, tot Nummi, tot Anaglypta, aliaque antiquitatis rudera, adeo comte, artificiose, exquisiteque fabricata, ut illinc etiam qualis esset veterum vis, ac virtus in pingendo, argumentari facile liceat; magna enim inter Picturam ac Statuariam affinitas intercedit. Ubi verò irruptiones barbarorum sentire, tum eorum dominatione premi Italia coepit, delectabili quidem, sed minime necessariae Arti ingentia illata sunt vulnera, plerisque eam negligentibus, aut eam infeliciter exercentibus, qui ad ipsam excolendam se se conferebant. Ceterum nulla tempora fuere, quibus Pictores desiderati fuerint: Sed qui, qualesve Pictores, bone Deus! inquiat aliquis. At neque ego, neque illi hujusmodi picturas conspicati sumus, ut rectum de illis judicium ferre liceat. Theodelinda Langobardorum Regina circiter Annum Christi DXCII. Modoëtiae *suum Palatium condidit, in quo aliquid & de Langobardorum gestis depingi fecit*. Ermoldus Nigellus de Gest. Ludovici Pii Lib. 4. pag. 65. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. describens Palatium ac Templum Ingelheimense a Carolo Magno conditum, singillatim recenset, quae ibi picta fuere, & quidem, ut is ait, pi-

picturâ insigni, quod profectò praestare ego nolim:

Inclita gesta Dei, series memoranda Virorum,
Picturâ insigni quo relegenda patent.

Sic Johannes VII. Papa circiter Annum DCCVI. *fecit Imagines per diversas Ecclesias, quas quicumque nosse desiderat, in eis ejus vultum depictum reperiet. Basilicam itemque Sanctae Dei Genitricis, quae antiqua vocatur, picturà decoravit.* Haec Anastasius. Neque secus Gregorius III. Papa, ut est in ejus Vita, *Basilicam Sanctae Dei Genitricis, quae in Aquiro dicitur, a fundamentis longiorem & latiorem construxit, atque depinxit.* Zacharias quoque Primus *in Lateranensi Patriarchio fecit triclinium, quod diversis marmoribus &c., & pictura ornavit.* Nicolaus etiam Primus circiter Annum DCCCLX. Ecclesiam novam Dei Genitricis *pulcris & variis fecit depingi coloribus*. Reliqua mitto, omnium loco illud commemorans, sacras Imagines per ea semper Secula servatas fuisse in sacris Templis, Aedibusque privatis; & quum Graeci Augusti in eas debaccharentur, summi Pontifices, & Regna Occidentis ad earum usum & cultum conservandum acrius exarserunt. Constantinus quoque Papa ea occasione *fecit picturas in Porticu Sancti Petri, quae gesta sex Sanctarum Synodorum universalium retinent*, ut auctor est Paullus Diaconus Lib. *6*. Cap. 34. quocum consentit Anastasius. Neque prorsus excidisse videtur ante Annum a Christo nato Millesimum *Graphice*, quo nomine fas mihi nunc sit significare Artem delineandi, sive *l' Arte del Disegno*, quum Nummi in Italia temporibus iis percussi, & Sigilla Di-

A plomatis apposita, in quibus capita occurrunt Imperatorum aut Regum vestigium aliquod retineant veteris elegantiae. Neque *Sculpturae* & *Anaglyphorum* Ars iis Seculis desiderata est. Nunc Anaglypha, sive Caelaturas appellamus *bassi Rilievi*, sive marmore, sive argento & auro imagines, aliaque ornamenta insculpantur. De
B hisce mentio est non semel apud Anastasium Bibliothecarium. Leonem Ostiensem, & alios. *Interrasile* etiam opus memoratum videas ab antiquis, ac potissimum ab eodem Anastasio: quo nomine opinor, non omnem caelaturam designari, sed eam tantùm, quae incidendo figuras efformabat, ut est in Sigillis. *Calligraphia* quoque
C usque ad Annum Christi Millesimum usurpata non solùm in Diplomatis & Bullis, sed & multis Codicibus, venuste, & Romanis literis manu exaratis, spectandam se praebet. Post Seculum X. plerosque e Codicibus rudi scripturâ, & compendiis innumeris horrentes cernimus, uti & in multis lapidibus adhibitos characte-
D res Germanicae scripturae propiores, quos Gothicos perperam nuncupamus. Statuae verò & Anaglypta, ut ut in paucis Urbibus, ac praecipue Romae, opere tolerando exculpta fuere, saepius tamen aevi illius barbariem exhibent, risumque facile a spectantibus exprimunt. Illud ergo statuendum, Seculo tantum XIV. Pictu-
E ram, Statuariam, Calligraphiam, aliasque Artes iis affines una cum Literis exsurgere coepisse: quo eodem Seculo floruit Jottus Florentinus Pictor, vir magni nominis, aliique successere praestantes bonarum Artium restitutores in Italia; unde quod elegantiae in hisce Artibus habent alia Occidentis Regna, acceperunt.

Non

Non eſt tamen rudibus iis Saeculis neganda laus, quod nempe *Muſivis* conficiendis, ac teſſellato & vermiculato operi diligentiſſime ſe ſe addixerunt. Diu eſt quod effluxit ejuſmodi Ars ex Italicis officinis, ita ut aliam ego Urbem (ſi Romam excipias & Venetias, quae noſtris temporibus ipſam Artem antea neglectam revocarunt, immo ſuperatâ veterum diligentiâ, ad culmen venuſtatis perduxerunt) minime in Italia agnoſcam, cui ſtudium nunc ſit & uſus Muſivorum. At olim Romae, Ravennae, Mediolani, Caſini, aliiſque in locis periti in ea Arte Magiſtri non pauci numerabantur, qui etiam reliquere eximia ejuſmodi picturae, e minutiſſimis vitreis lapillis varii coloris conflatae, monumenta. *Diverſis coloribus, minutiſque vitreis lapillis, fulvo auro ſuperteĉtis opere Mauſoleo* (lege *Muſeo*, aut *Muſileo*) ornata dicitur Eccleſia Sipontina S. Johannis Baptiſtae a Sancto Laurentio Epiſcopo illius Urbis in ejus Vita ad diem 7. Februarii apud Bollandum. Et ea quidem Ars a Romanis olim rerum dominis diligenter exculta. Apud Gorium Virum Clariſs. Lib. prim. Cap. 8. Inſcriptio Florentina occurrit, in qua legitur *Camera OPERE MVSEO exornata*. Eſt & ejus mentio apud Scriptores Hiſtoriae Auguſtae; ſed frequentior Seculis ſubſequutis. Ita Seculo VI. Symmachus Papa *Cantharum beati Petri cum quadriporticu marmoribus ornavit, & ex Muſivo agnos & cruces & palmas ornavit*. Seculo VII. Honorius Primus *fecit abſidam Baſilicae beatae Agnetis ex Muſibo*. Severinus ejus ſucceſſor *renovavit abſidam beati Petri Apoſtoli ex Muſivo*. Sergius Primus *Muſivum, quod ex parte in fronte Atrii Baſilicae Salvatoris fuerat dirutum, innovavit*. Johannes Septimus Saeculo VIII. fecit Oratorium, *cujus parietes Muſivo depinxit*. Nam ſub *Picturae* nomine Muſiva quoque venere: neque injuria. At heic me Leo Marſicanus interpellat ac ſiſtit, dum gloriam Muſivorum Seculis iis negare videtur. Ipſo teſte in Chronic. Caſinenſ. Lib. 3. Cap. 29. non ex Romanis officinis, ſed ex Conſtantinopolitana Urbe Muſivarios artifices accivit Deſiderius Abbas Caſinenſis, quum novae Baſilicae a ſe excitatae circiter Annum MLXX. ornamenta addere conſtituiſſet. En Ejuſdem Oſtienſis verba de inſigni illo Abbate: *Legatos interea Conſtantinopolim ad locandos* (ideſt conducendos, ut e Varronis exemplo diſcimus) *artifices deſtinat, peritos utique in Arte Muſiaria & Quadrataria. Ex quibus videlicet alii abſidam & arcum, atque veſtibulum majoris Baſilicae Muſivo comerent &c.* Addit infra: *Quarum Artium tunc ei deſtinati Magiſtri, cujus perfectionis exſtiterint, in eorum eſt operibus exſtimari; quum & in Muſivo animatas fere autumet eſſe quiſque figuratas, & quaeque virentia cernere, & in marmoribus omnigenûm colorum flores pulcrâ putet diverſitate vernare.* Habes veterum opera noſtris quoque laudibus digna. Habeto etiam curam eximiam Deſiderii Abbatis, qui *quoniam Artium iſtarum ingenium a Quingentis & ultra jam annis magiſtra Latinitas intermiſerat, & ſtudio hujus, inſpirante & cooperante Deo noſtro, hoc tempore recuperare promeruit, ne ſane id ultra Italiae deperiret, ſtuduit vir totius prudentiae, pleroſque de Monaſterii pueris diligenter eiſdem Artibus erudiri.* Eja bone Leo, *a Quingentis & amplius annis* intermiſſam ais Muſivorum & Lithoſtrotorum Artem? Turbam teſtium

ſtium

ſtium en contra te exero. Sed prius excutiamus volo Scholiaſten tuum, hoc eſt Angelum a Nuce, qui in Notis haec addit: *Scitè, a Quingentis & ultra, nempe a tempore Theoderici, qui omnes bonas Artes eliminavit ab Italia, quarum ipſa Magiſtra fuerat.* Immò *inſcitè*. Theodericus enim, ut antea oſtendi, totis viribus Artes fovit, ac reſtauravit. Caſſiodorium, Anonymum Valeſianum, Panvinium, Rubeum, ut alios omittam, praecones locupletiſſimos habemus illuſtrium Theoderici geſtorum: neque alia addere opus eſt. Ceterum multis etiam poſt Theodericum Seculis Muſivorum Ars in Italia viguit; cujus rei exempla jam attuli, quae novis confirmatum nunc pergo. Maximianus Archiepiſcopus Ravennas, qui poſt Theodericum floruit, Agnello tradente in ejus Vita, Tomo II. Rer. Italicar. *Eccleſiam aedificavit beati Stephani a fundamentis mira magnitudine, & in Cameris Tribunae ſua effigies Teſſellis variis infixa eſt.* De eo rurſus ſcribitur: *Ad latera ipſius Baſilicae Monaſteria parva ſubjunxit; quae omnia novis Teſſellis auratis, ſimulque promiſcuis aliis calci infixis mirabiliter apparent.* Pari curâ Agnellus ejuſdem Urbis Archiepiſcopus Eccleſiam Sancti Martini, *quae vocatur Caelum Aureum*, Ravennae reconciliavit; *& parietes de imaginibus Martyrum, Virginumque Teſſellis decoravit, & pavimentum Lithoſtratis mire compoſuit.* En Muſivum, en Lithoſtratum. Templum autem iſtud a fundamentis erexerat Theodericus Rex, ut Agnellus idem teſtatur, qui etiam in Vita Sancti Petri ſenioris ſcribit, ſe Ticini aſpexiſſe *Palatium Theoderici, & Tribunalis Cameras Teſſellis ornatas*. Praeterea conſtat, in eadem Civitate Ravennae Juſtiniano I. & Juſtiniano minore imperantibus, Tem-

A pla Sancti Apollinaris, vetus & novum, & Sanctae Mariae in Coſmedin Muſivis decorata fuiſſe. Noſtris adhuc temporibus eadem proſtant. Vide Agnellum, qui in aliis bene multis locis *Teſſellata* opera in Ravennatibus Templis commemorat. Plura etiam Romae viſuntur. Pleraque collegit atque illuſtravit olim

B Cl. V. Johannes Ciampinius in ſingulari Opere Monumentor. Veter., quae heic repetere ſupervacaneum puto. Illud exploratum eſt, vix ullum Seculum oſtendi poſſe, quo ejuſmodi Arte Urbium Regina Roma caruerit. Sed potiſſimum in hiſce operibus adhuc incorruptis emicuit Saeculo VIII. & IX. pia cura Hadriani

C I. Leonis III. & Paſchalis I. Et circiter Annum DCCCXLVIII. Leo IV. *intra Baſilicam beati Petri Apoſtoli Oraculum mirae pulcritudinis, ſummique decoris conſtruxit* (& hoc animadverte, ne Saecula illa, eorumque Artes ac opera ultra aequum contemnas) *quod pulcris marmoribus circumdans ſplendide compſit: abſidamque ejus ex Muſi-*

D *vo, aureo ſuperinducto colore, glorifice decoravit*. Eodem beneficio is proſequutus eſt Aedem Sanctae Mariae Novae. Simili largitate Benedictus III. Papa circiter Annum DCCCLVI. *abſidam majorem Eccleſiae Beatae Dei Genitricis trans Tiberim erexit ad meliorem ſtatum; feneſtras verò vitreis coloribus, & picturâ Muſivi decoravit.*

E Si ſubſequentium Romanorum Pontificum Vitae exſtarent, fortaſſis alia exempla occurrerent.

Supra vidimus excitatam a Liutprando Langobardorum Rege Baſilicam Sancti Anaſtaſii Olonnae circiter Annum DCCXXV. aut ſerius, *miro opere*. At ibi quoque Muſiva in ornamentum loci adhibita fuiſſe diſcimus ex Inſcriptione pag. 1168. Gruteriani Operis illic poſita, ubi hi verſus:

ECCE DOMVS DOMINI PERPVLCRO CONDITA TEXTV
EMICAT, ET VARIO FVLGET DISTINCTA METALLO,
MARMORA CVI PRETIOSA DEDIT, MVSEVMQVE, COLVMNAS. &c.

Sunt qui hanc Inscriptionem referunt ad Ecclesiam Sancti Anastasii Romae positam, atque inter alios Du-Cangius, ad vocem *Museum*; sed manifesto errore. In eo enim Epigrammate LEVTBRANDVS Rex disertis verbis dicitur Templi illius Conditor. Is autem Romae nullum construxit. Hoc etiam vidit, atque aperte fassus est Cardinalis Baronius in Appendice ad Annal. Ecclesiastic. Tom. 12. Mediolani quoque Odeum celeberrimae Basilicae Ambrosianae sub Ludovico Pio Augusto circiter Annum DCCCXXXVI. ornatum est *Musivo*, quod laminis aereis expressit ac illustravit Puricellius in Monumentis Basilicae Ambrosianae. Ciampinius autem ignorasse videtur. Capuana quoque Ecclesia aut cadente Seculo IX. aut ineunte X. Musivo adhuc illaeso exornata creditur. Epigrammata illic posita attulit Ughellius Tom. 6. Ital. Sacr. Musivum deinde integrum publici juris fecit praelaudatus Ciampinius. Legitur ibi:

VITREVM DEDIT VGO DECOREM.

Inobservatum dimittas nolim locum: haec enim verba, non uti Du-Cangius idem censuit in Glossar. Latin. *fenestras vitreas* significant: quod certe minimum fuisset, nec memorandum; sed innuunt *Musivum* ipsum. Hoc enim ex vitreis tessellis varii coloris compactum supra diximus. Petro Manlio scribenti circiter Annum MCLXX. in Histor. Basilic. Vatican. memoratur *Basilica Sancti Angeli mirifico Musibo laqueata Auro & Vitro*. Hinc etiam lux accedet, puto, versibus Apollinaris Sidonii, describentis Cryptam Lugdunensis Basilicae, Lib. 2. Epist. 10.

Ac sub versicoloribus figuris
Vernans herbida crusta, saphyratos
Flectit per prasinum Vitrum lapillos.

Angelus de Nuce in Notis ad praelaudata Ostiensis verba tradit, *Musivum opus ex sectilibus, parvisque varii coloris crustis, & lapillis tersis compactum & tessellatum, omne genus imaginum repraesentare*. Vir doctus ignorasse videtur, Musiva non ex Lapide, sed ex vitro constare. Atque ex his e vestigio assequare, cur Agnellus in Vitis Archiepiscopor. Ravennat. Cap. 2. Vitae Sancti Maximiani scripserit: *Ecclesiam beati Stephani pulcherrime ornavit, & in Cameris Tribunae sua effigies Tessellis variis infixa est, & in giro mirifice Opere Vitreo constructa est*. Aquisgrani quoque, uti supra innui, insignem Basilicam excitavit Carolus Magnus circiter Annum DCCXCVI. eamque eximiis ornamentis, atque in primis peregrino & vario marmore, ac *Musivis* adhuc intactis, illustrem fecit. Habet etiam Gallia multis in locis Musiva ante Annum Millesimum a Christo nato elaborata. Lithostrata iisdem Saeculis apud Italos in usu fuere. Haec facilioris operis, ita ut Berwardus Episcopus Hildesheimensis, teste

teste Tangmaro Scriptore synchrono in ejus Vita Cap. 5. *Musivum in pavimentis ornandis studium propria industria, nullo monstrante, composuerit.* Attamen omittere nolo Anonymum Salernitanum, qui in Paralipomen. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. de Bernardo Salernitano Episcopo agens (vixit ille circiter Annum DCCCLV.) haec habet: *Ecclesiam inibi mirae pulchritudinis construi fecit, & pavimentum parvulis Tessellis in vario colore componi jussit.* Aulicus etiam Ticinensis (vide Tomum XI. Rer. Italicarum) Cap. XI. de Laudib. Papiae haec habet: *Plures Ecclesiae pavimentum habent minutis Lapillis stratum, ex quibus per diversos colores Historiales imagines & literae sunt formatae.* Ex quo igitur revocata est in Italiam (si tamen unquam excidit) Lithostratoria Ars, subsequentibus Seculis eadem in usu multo fuit, immo eo evecta est, ut nobis dederit hominum atque animalium figuras, affabre, & alicubi ad instar elegantis picturae efformatas. Anno 1739. quum Chorus Cathedralis Tarvisianae reficeretur, cujus pavimentum variegato marmore constat, emersit Inscriptio haec literis cubitalibus, quam debeo nobili, doctissimo, meique amantissimo Viro Antonio Scotto, Canonico Tarvisiano.

CRISTI MILLENVS CENTESIMVS ATQ. TRICENVS
VNDECIMVSQ. SVPER POSITVS DVM CVRRERET ANNVS
PRESVLE GREGORIO SVB WALPERTO VICEDOMNO
PLANA PAVIMENTI SIC ARS VARIAVIT VBERTI
IMPENSAS (Cives) REDDEBANT TARVISIANI.

Ex hisce Lithostratis multa videas Romae ac Venetiis; mireris autem, quae Templum maximum Senensis Urbis spectanda praebet. Sed postrema haec posteriorum Saeculorum industria peperit. *Sarsorium opus* Veteres appellarunt varias ita marmorum crustas committere, ut inde figurae veluti pictae exsurgerent. Cassiodorius, Gregorius Turonensis, aliique meminerunt. Ennodium audi Lib. 2. Carmin. 91.

Unam de variis speciem componere frustis
Qui potuit, saxum duxit in obsequium.

Nunc ergo redeat Leo Marsicanus nobis persuasurus, *Musiariae & Quadratariae Artis ingenium a quingentis & ultra jam annis* usque ad Annum MLXX. fuisse in Occidente intermissum: ego dicenti fidem, bonâ illius veniâ, minime adjungam. En quot Musiva Saeculis iis ipsis fabricata vidimus. Ex his etiam multa supersunt. Plura alia nulli memorata, jamque injuriâ temporum sublata, nobis profectò mente concipere licet. Itaque hoc unum libens Ostiensi dabo, videlicet Seculo X., quo mirum in modum, una cum Literis Artes depressae jacuere, Musivariam quoque languorem in Italia contrahere potuisse, ita ut facile coactus fuerit, subsequenti Seculo Desiderius Casinensis Abbas, qui postea Romanus Pontifex renuntiatus est, hujus Artis peritos Anno eodem MLXX. e Constantinopoli in usum suum evoca-

vocare. Summa ſane fuit Graecis in Muſivis conficiendis, vel ab ipſa remota antiquitate peritia. Conſtantinopoli quoque vix ulla erant Templa aut Opera publica, in quibus Muſivi aliqui non occurreret. Repugnare etiam nolim Manueli Chryſolorae, qui circiter Annum MCCCC. in Epiſtola de comparatione Veteris & Novae Romae ſcripſit, a Graecis Byzantinis Muſivariam Artem in reliquas Europae provincias emanaſſe. Nam, ut vidimus, Deſiderius Abbas Seculo Chriſti XI. Artem hanc in Italia vel depreſſam, vel paene antiquatam, revocavit e Graecia. At Seculis praecedentibus fuit haec iſta Latinis etiam familiaris, & paſſim ab Italis uſurpata: quod exempla producta confirmant.

Verùm nos (jam aperte dicam, quod ſentio) nos inquam ex Artibus noſtra aetate mirabiliter amplificatis, & tot ornamentis praediti, quibus omnibus Majores noſtri caruiſſe creduntur, ſuperbiâ elati, paene eſt ut Secula illa, veluti omni humanitate ac ingenio deſtituta reputemus, & flocci faciamus. Sed non erat ne tunc quidem tanta morum & ingeniorum infelicitas. Et ne quis dubitet, an *Muſivorum* Artem gens olim Italica, veluti rem ſuam tenuerit, monumentum proferam, cui ſimilia bene pau-

A ca veterum membranae ſervant. In Bibliotheca inſignis Capituli Canonicorum Lucenſium Arm. I. Cod. L. adſervatur antiquiſſimus Codex, ante annos fere nongentos manu exaratus, quem prae manibus habui; habuit & ante me Clariſs. Mabillonius, qui aetatem ejus, neque immeritò, retulit ad tempora Caroli B Magni. Ibi inter cetera habetur *Euſebii Chronicon & Hiſtoria: Iſidori Chronicon*, & *Liber Officiorum: Hieronymus & Gennadius de Scriptoribus Eccleſiaſticis: Liber de geſtis ſummorum Pontificum*, deſinens in Hadriano I. Sunt illic & alia. Sed unum ego decerpſi, nempe *Compoſitiones* varias ad tingenda *Muſiva*, ad conficiendam C *Chryſographiam*, ſive ad ſcribendum cum auro liquido, aliaque hujuſmodi fragmenta Artium & ſecretorum, ut vocant, Seculi VIII. e quibus recte conjicias, tempora illa non tot tenebris involuta fuiſſe, quot nos liberaliſſime opinamur. Ante tamen Lectorem monitum volo, tum propter characterum implexas formas, D tum etiam ob peregrinas voces illic occurrentes, ſed praecipue ob incuriam ac inſcitiam antiquiſſimi Librarii, multa eſſe vitiata in ipſo Lucenſi Codice, ac propterea mendis non carere exemplum, quod nunc profero.

Compoſitiones ad tingenda Muſiva, Pelles, & alia, ad deaurandum ferrum, ad Mineralia, ad Chryſographiam, ad glutina quaedam conficienda, aliaque artium documenta, ante Annos nongentos ſcripta.

De tictio omnium Muſivorum.

Tictio omnium Muſivorum Praſini Vitri de mundo de Maſſa Libras V. limatura aeramenti abſque plumbum ÷ *II. Et mitte in vaſo nobo tecte, ſufferens ignem, & decoquens inferiora fornace Vitriari, die VI. Et poſt haec eice, & confrangis minutatim, & iterum conflas; Praſino tingues.* E

De

De inoratione Musiborum.

De inoratione Musiborum facis pecula plus crosa quejussans. Post haec facis illa alia: & pones peculum heramentinum, ut incensum non herebit. Post hec pone pectalum aureum super pectalum vitri. Et supra ponis pectala, super alia multum supra petalum auri. Et mittis utraque in fornace, donec incboat solvi petalum vitri; & postea ejcis, ut refridet. Et tolle: frigas faciem in tabulam plumbinam ismironienan, donec adtenues faciam; & coloras illud.

De Mosibum de Argento.

Mosibum de Argento, secundò quod superius exposuimus, ita omnia facies.

De Smurettas tabulas.

Quomodo smiruttas tabulas plumbinas facis tabulam ex plumbum; & tolles miram viba, & teres bene munditer: aspargis tabulam, & defricas semen vitrum, donec confringantur puliberas mire ad tabulam. Et post hec operaris cum aquam decolorationem; tolles tabulam, & scaraxas spisse crucatim.

De coloribus.

Metteres cretam argenti utiliter: aspargis tabula, & defrigas ibi ipsum Vitrum, donec colari dietur.

Decoctia plumbi terra est fusca.

Nascitur in omni loco in solanis & calidis locis. Signum autem loci herbae omnes infimae & debiles: similiter & arbores, terra fosca & petra, quae ex ea nascatur, & ipsa fusca: cabatur autem in altitudinem propter estuantem Solis. Et post haec tolles metallum solidas, & ipsa superliter mittis in fornace. Ista terra mutuosa est Invenitur in montuosis locis in solanis & calidis. Et non dimitte, sicut principalis lapis, quia motuosis & infirmus est. Frigida enim terram semper metalla debiles facit. Calida enim principale metallum vedet fuscum & mundum, & quod virtutem habeat fuscum metallum invenietur. Lapis enim, qui in ea invenietur, subviridis est, eo quod virtutem habeat solarem & calidam, per quod metallus ardens sintillas dimittit. In humidis enim locis plusquam alitus metallus nascitur.

Decoctio Plumbi.

Concoctio Plumbi. Metallum Plumbi foscum est: & lapis, qui in ea invenietur. Praxinus desuper exalbinum propter virtutem floris terrae metalli: & quod femininum sit, sintilla autem in probationem ali solbe: & lapis Prasinus nascitur, sed subalbidus, & pondus plus modicum metallus gravior. Masculinum autem plusquam gravior invenietur.

Decoctio Plumbi.

Coctio Plumbi. Metallus fuseus nascitur in omnibus loci: plus autem in calidis; & lapis, qui in ea nascitur, viridis est, sed non subalbidus. Metallus verò gravis. Probatio autem metallis; tollis, mittis in ignem. Quod ubi illi erit, & solutum fuerint, sintillas dimittis. Lapis. qui in ea nascitur, humidu est, & herba, que in ea nascitur, semper marcescit prae calitudinem metalli. Colligitur autem sic: pro vestuationem Solis cabas terra usque ad cubitos tres altitudinem. Debilis est ipsa terra, & dum cabatur, desiccat. Ipsa verò in fornace excoquitur, quemadmodum

dum & ferrum. Plus autem incenditur Plumbum.

De alia plumbi coctio.

Alia plumbi coctio exipso metallum. Ipsum metallum non siccat, sed continuò dum lebatum fuerit, mittitur in fornace ferri cum carbonibus, & lento igninon succedens usque ad noctem. Nocte autem succende usque ad diei horam quartam. Recoquitur autem, ut mundus fiat: & sic mittitur in fornacem iterum, & ex carbonibus pini aut de habetem. Et decoques per horas tres: & operaris.

Decoctio Vetri.

Coctio Vetri. Arena est, quae nascitur in diversis locis. Nascitur autem & in partibus Italiae in Montibus. Ista arena est autem & petra: habet colorem vitri, subnigra. Ista autem est probatio. Tolle ex ipsa arena. Mittis in calicla utiliter. Incendis cum carbonibus; & decurret de sub manum Vitrum, sed inutilis. Tolle & eandem arenam, & delubas propter pulberem, & dimittis decolare. Facies fornacem de Vitriarium. Et facies duos folles, & ipsâ operatione priori Vitri decoque, veluti picis coctionem. Et tolles illud priore Vitrium, quod inutile est. Et comminues, & recoques in ipsa fornacem, sicut picem.

De Pelle alithina etinguere.

Qualiter debeatur Pelles tingui alithine. Tolles pellem depelatam & labatam utiliter: & tolles gallam. Mittis per unamquamque pellem Libras V; aqua verò Libras XV. Et mittis pellem, & exagita unâ die. Et post haec labas bene, & desiccas. Tollis alu-

A *men Asianum, mittes calidam aquam in ipsum alumen, & dum residerit, conde ex illo ipsam aquam, & mitte iterum tepentem aquam, & exagita: & mitte in ipsam unam, aut duas, aut quantas volueris pelles, & tolles. Labas illas semel, & mittis bermiculum per unamquamque pellem dimidium Libr...... Haec est prima tictio Pellium.* B *Tolles bermiculum, & teres in mortario. Mittis orinam expumatam in cacabum calidum, & ipsum bermiculum tritum mittis in linteolo raro; & mittis in cacabo calente, & exagita, quousque exeat, quod exierit de linteolo: & relicum, quod remanet, mittis iterum in mortario, & teres. Et similiter mittis, & exagita, donec non remaneat in* C *linteolo aliquid de ipso bermiculo. Et tolle ex ipsa confectionum, & conficis ipsas pelles, ut utrem. Et mittis ex ipsa jotta per unamquamque pellem Librae dimidia. Et defrica bene, & dimittis totá nocte manere in ipso, & manet. Confice, ut sufficiat, & fundes. Laba, & desiccat labora.*

D

De secunda Tinctio.

Secunda tinctio in eodem. Itaque extende prioré pellem Tinguitur pelle pecurinam in ipsa meditationem, in qua pelles caprinae tinctae sunt.

De tinctio Pellis Prasinis.

E *Tinctio Pellis Prasini. Tolles pellem depelatam, & mitte stercos caninus & columbinus & gallinacium. Et solbes ea in jotta. Et mittis in ipsa pelles, & conficies eas ibi per tres dies. Et post haec eice illas exinde, & labas utiliter. Demitte desiccare. Et post haec tolles alumen Asianum, & secundùm quod superius docuimus de alithina; & tolle post egluza. Et ipsas decoques utili-*

tiliter cum urina. Dimittis refrigidare. A
Et cuſe ipſas pelles, ſicut utres, quomodo diximus de alithina. Et coctione mittis in ipſos utres, & confrica bene, & inſufflas modicum, ut habeant ventum. Et confice bene, donec combibat ipſum medicamen. Et poſt haec refundis ex ipſis. Et tolles ipſas pelles. Laba ſemel. Et poſtea tolle de Lulacin ÷ IV. per pellem, & urinam deſpumata Li- B
bras VI. Et commiſce ipſum ut Lulacin. Mittis in ipſos utrem ſicut jotta luze, & conficis bene, donec ſumatur ipſe humore confectionis. Et refundis, quod ſuperat, in pecorina jotta luza & lulacin, ſicut prediximus in alithina. Et exiet pecorinas ſecundo Praſinum.

Tertia tinctio. C

Tertia tinctio vener pelle. Sicut ſuperius diximus, confices. Et poſtquam labantur, mittuntur in alumen, ſicut diximus, & poſt ei cedeſtipterea. Et poſt tolle Lulacin dimidia Libra, hurinam ſpumatam Libras X. Et commiſce in unum. Mittis in duos folles: & mittis modicum ventum. Confice, ſicut D
ſuperius diximus. Iſta autem per dies quattuor aſſidue confices. Similiter & poſt quattuor dies mittis in pecorinam. Similiter & ipſas confices per dies quinque, & labas. Dimittis ſiccare.

Quarta tinctio.

Quarta tinctio melini. Confices ſimi- E
liter ipſas Pelles alumina eodem modo. Et poſt haec labas: de poſt alumen. Et tolle Luza, piſa, & decoques bene cum hurina diſpumata. Et poſtquam refricdaberit, mittis ipſa jotta in ipſos folles. Et conficis, ſicut prediximus per dies quinque vel ſex. Et poſt hec refundis; & tinguis pecorinas, ſicut ſuperius diximus, & labas: deſiccas.

De prima pandii tinctio.

Prima pandii tictio. Confice eodem modo pelles. Et mittis ſimiliter in alumen. Et poſt hec labas. Tinguis ipſas pelles in Vitriolo, & labas bene. Et compones bermiculum, ſicut ſupra. Et deinde ex ipſa jotta coctionis mittis in ipſo folles, & conficis, ut docuimus, & refundis operari pecorinas. Et labas: deſiccas.

De ſecunda pandii tictio.

Secunda pandii tictio operaris. Tingue, ſicut prediximus, cum Vitriolo. Et labas utiliter. Mitte ex jotta Luze in ipſos folles. Et confices per tres dies.

De tertiis pandiis.

Tertius pandius. Tingues, ad modum diximus, melino. Et poſt haec tolle jotta concina, & mitte. Confice, ſicut prediximus: corallus tenuis boni coloris, rubeis, marinis; tritis Libra una Lacca; conquilium Libra una; & calcitarin ÷ duas: galla ÷ duas. Trita omnia, & commiſce. Et decoques cum hurina adſolet, & volueris ipſas pelles, ſicut prediximus; & dum volueris tinguere, mittis ex ipſa jotta, & de urina diſpumata, & mittis in ipſos follem. Sed confices per dies tres. Poſt haec labas bene, & deſiccas.

De Porfiro melino.

Porfiro melino. Confices ipſas Pelles, ut ſupra. Et mitte in alumen; & deinde labas, & tingue melino. Poſt hec temperas coccum, & ipsâ temperatione mittis in ipſa pelles tinctas. Et confices.

Ter-

Tertius Pandius.

Tolle rubiam, & pisa bene. Mittis in caccabum, & hurina decoques utiliter. Et post mittis modicum alumen, & commisce. Et ponis, ut refricdet. Et post hec colas ipsas. Jotta mittis in ipsos folles: & conficis bene die una. Et labas: desiccas. Et post hec tolle jotta Luze ÷ unam, & lulacin ÷ unam: & commisce, & tingue faciem de pelle.

Tinctio ossuorum, & omnium cornorum, & omnium lignorum.

Tictio Prasinarum de quodvis ex omnibus supradictis. Ossa autem mittis in alumen Asiana dies duodecim. Cornum autem aluminas diebus octo. Lignum verò quattuor. Et post haec decoques Luza bene. Deponis quodvis, donec ferveat, & dimittis, ut refricdet. Et deinde tolle ipsud, quod mittis, & facis lulacerin; mittis & dimittis illud diebus quinque. Et post eice: & labas.

De tinctio Veniti.

Secunda tinctio veniti. Aluminas, sicut supra diximus, & facies lulacerin. Mitte, & quodvis & dimitte dies decem, cornum decem, & lignum tres.

De conpositio cathmiae.

Conpositio cathmiae: nitrum partem unam: sulphur partem unam: Alia cathmia: alumen partem unam: sulphur vibum partem unam: nitrum partem unam.

De tinctio Vitri Prasini.

Tinctio vitri Prasini. Tere vitrum bene. Limas beramen mundum, & mit-

A *tes in Libras de biturum heramen ÷ III. & coques per dies III. Alia Tinctio. Teres bitrum bene. Mitte per . . . . . heramen ÷ I. halumbi Hegiptii ÷ I. & quoques per dies III.*

De alia Lactis coloris.

B *Alia lactis coloris. In Libr. mittes seagnum ÷ III. & quoques pir dies II.*

De Tinctio sanguinea.

Tictio sanguinea in Libr. mittes cinnabarim ÷ III. & coques per dies II.

De Tinctio rubea.

C *In Libras vitris trita simitin ÷ II. & quoques & dies II.*

De tinctio Alithini.

Tinctio Alithini absque ignem . . . . ungues subtiles vitrice, & ungues dracontea . . . . sanguineus. Et fiet sicut rubea de minus tincta melini
D *colore minus tincta melini coloris in Libr. theuspis. . . . . ÷ II. & quoques dies III. Rubeo in Lib. . . . . ÷ II. . . . . . ista omnia commisca. Et teres bene. Quoques unam ora fiet ignis, sed secundùm priorem virtutem, sed & modice . . . . .*

De Tictio melina.

E *Tinctio melina: alumina, sicut supra diximus, & coque Luza utiliter cum hurina expumata, & mittis dum bulliet.*

De colores simili cinnabarim.

Colores similiter cinnabarim senopidem decocta partes duas, siricum partem unam. Commisce in unum, & temperas cum aqua, & fac cod volueris.

De Pargamina.

Pargamina quomodo fieri debet. Mitte illam in calcem, & jaceat ibi per dies tres. Et tende illam in cantiro. Et rade illam cum nobacula de ambas partes; & laxas desiccare. Deinde quodquod volueris scapilatura facere facere, fac, & post tingue cum coloribus.

De Compositio Psimitthin.

Compositio Psimitthin. Tolle acetum acerrimum: funde in ansum, ut facias quasi dimidium. Deinde plumbum delatum & extenuatum super acetum suspenditur, sicut acetum remissum: ipsa in ansum beluti fex subsedit, que facid elimpidatum acetum lebicam, & in Sole siccata terimus, & in aqua diu labamus, ut nihil habeat asperum, & lebicatam aquam in Sole siccamus.

De Calecetis.

Calecetis. Glebae naturalis, que in Cipro Insulam invenitur, metalli cis colorem sub auro sum . . . . . intus benas habet defissas, asper ut alumen scissus, & in modum stellarum fulgentis.

De Cebellino.

Cebellino fiet sic. Tolle lignum cerrinum, aut de . . . . & munda ramus ejus ex corcite, & faciem ejus lebiter dola. Et post hec mitte illud in aqua, & obries in loco ubi est cenosum an . . . . . . XX. Et post hec mitte, cice, & demitte ad umbra desiccare annum unum. Et dum bolueris, labora quod vis.

De Memoriam.

Memoriam universarum herbarum, lignorum, lapidum, terrae, metallorum, amorum, aquae, fungi, salisnitria, fronitrio, resine, terre, sulforis, eleacosi, de metallo. ℞. quidem metallorum quidem species hec prima. Metallum ex quo fiet auro terra rufa a modis subrubicunda propter adju. . . . . tant. . . . . . . illi terra est enim & alia similis. Et dum incenditur, perdet colorem. Et non est arenosa, sicut illa prior. Nascitur autem in sclanis locis ea terra, & sic metallum auri. Metallum verò argenti umidis est. Metallum autem heramenti, petra est viridis, colore autem petre similis heramenti. Dum percutis cum petre bolo, ingnem emittit. Auricalci autem petra est melina: eodem modo ingnem etmittit.

De Metallum, lapis-est.

Metallum lapis est colore ipso gagizon.

De Plumbum.

Plumbum autem terra est fusca. Lapis verò, que in ea invenitur, viridis est.

De Vitri arena.

Arena, unde Vitrum etallizatur, est enim & lapis, & ipsi Vitri coloris.

De Vitriolum.

Vitriolum, unde fiet terra ogrizos . . . . crete ubiberno tempore gutta, que ipsa colligent, & dequoquet: ex ipsa terra fiet calciatarin; que autem arida, Vitriolo.

De

De Alumen.

Alumen autem metallum, est terra floriens de eritarin. Eritarin terra est alba, facilis ad pisandum.

De Sulfor.

Sulfor ex terra nascitur, & ipse insenditur locus. Coctum autem commixtum oleo, & coquitur.

De Nitro.

Nitro sal est, quod nascitur in ra. . . . & in limnas. In zelipo cavatur.

De Salsciftis.

Salscistis nascitur similiter.

De Afronitro.

Afronitro verò nascitur in loco Nitri prius quam vel . . . . . & componitur autem & alium ex Nitro principale autem spumam a . . . . . alba ut nix. Compositum autem plus fuscum: abet autem eandem virtute.

De Terra sulforiton.

Terra sulfuri tantum nascitur in eodem loco, ubi sulfur nascitur. Ipsa autem terra generat sulfur.

De Lapis etmathitis.

Lapis etmathitis nascitur juxta locum, ubi sulphur nascitur.

De Argentum Vibum.

Argentum vibum nascitur ex terra. Nascitur & alium ex metallum argenti in conflationem.

De Auripimentum.

Auripimentum metallum est terre.

De Lapis gagatis.

Lapis gagatis invenitur in universis locis.

De Prasinus terra.

Prasinus terra est metall. . . . . . . zatur.

Lulax.

Lulax componitur ex terra & erbis.

De Lazuri.

Lazuri compositum. Cianus compositus, ficarim compositus, jarin heramen, flos psimitthim, plumbi flos. Ogrea terra est pandia omnia colores omnes. Compositio Calcuce Caume numet. . . . . eramen fiet. Cinnabarim ex argento vibo fiet. Siricum ex ipsimithim fiet enim, & ex plumbum herbarum autem terra & lignorum. Chrisocollon arbor est non alta, melinum habens interiorem lignum nucis cortices est frutrices oligine, cortice mela, cortice hulmi, cortice celta cortice. Hec omnia tinctioni sunt. Rubia silvatica, Luza est monoclosus, Galla glande est Tamusaticar pustris est. Anticalbus Tutimallin herba est. Dantralasis dissobogauto herba est resina, omnes specie ex pino, & sappino: quoquitur pice recocta: pecolas semel hedrea ex ligno cedrino coquitur. Resina ex a pino nascitur. Resina abietiam ex abiete. Nascitur mastice ex lentis: connascitur Zigea ex Zigeo. Gumma ex Atrinia. Secunda gumma ex Acmicdala. Oleo ex Oliba. Lineleon ex semine lini fiet. Corallum ex mare.

Oleo lentiſſimo ex lentis. Co fiet conquilium ex mare. Sal ex mare. Hec omnia preſignavimus tinctionum coctionum, quorum Rec. . . . . lapides prediximus, metalla, baluminationes, herbas, quas inveniatur, qu. . . . . ex reſinas colea, reſinas terras; quid eſt ſulſur, olea, aqua negra, aquas aſmaginas, viſcum, & omnia plantationum agralia, & omnia, que germinantur & domeſticis & marinis. Cera Apium, axungia: aquarum autem dulcia omniaciem: lignorum verò pinus, ſalſepinus, giniperum, Cipariſſus, cinere autem, glande & ficus: omnium iſtorum requiſitiorum ne aque recipit, qu. . . . . ex urina expumata acetum cum aqua pluviabile aquam ante primus omnia iſta prediximus. Modo autem plena menſura . . . . . . Lib. X. Sextarius Lib. III. Cont. . . . autem Lib. XII. Cal. . . . IV. ideſt Lib. XL. Temperatio autem aceti cum aqua pro inluminatione ad hoc . . . .

De Petalo auri.

Quomodo Petalum auri fiet. Aurum Bizantium ÷ I. Argentum mundum ſicut . . . . ÷ I. commiſce in unum, & purgat illum per plumbum. Et poſt funde: exinde commiſce, & batte lacmina; & poſt illa battuta ſubtiliter recide illam per penſum uſquecumque tremiſſes Bizantii. Et poſtquam perfecti & qualiter: & ſi una longa fuerit aut curta, per martellum adequetur tam de latum quàm de longum, ſi qua fuerit. De ille ÷ duas, octo petiae fieri debent. Scaldato illo in foco, batte, & tene illud cum tenalea ferrea, & cumque battis, ſed tornatur de intro in foras ut curtae in medio ad paris eat; & quando creſcens emiſce unum, recide illas ſuper cultellum per penſum tertias vices, & in quarta vices ubi equale penſet ſuper totum, & plicatum illud

A *caput ad caput, & penſat equale, & dextende, & a ſorfice recide; & ſuper ipſas capillatoras capud ad capud ponatur & battatur manu una lebiter, & mittatur in oleo. Et poſtquam ſunt de ille octo petie ſexaginta quatuor, & poſtea facis caſa eramentea, & ſemper eum ſcalda, & aliud eramen pone ad battere una petia deſuper & una de-*
B *ſubtus. Et quomodo battis ex martello plano tantae manus de illo capite, quantae de illo. Et quomodo creſcit ſemiſe prima recide illud: & pone unum ſuper unum uſque in tertia vice. Poſt in oleo mittatur: & ſemper eramen placantur & aliud jungantur, & tandium battatur, ut de ille octo petiae mille XXVIII. Et circinetur illud a forfici,*
C *& ipſe circinant reſtringe in pannum lineum, ut debat ardere in ipſa fornace, ubi petalum mittitur. Et ipſa fornace debet fieri pedes duos alta a terra; & ponatur tegula pertuſa ſuper murum de uno latere, tres pertuſa, & de alio tres, & in medio unum, & alia tegula ponatur ſuper ſemiſſe unum altum a terra, & pertundat ipſa in*
D *medio loco & a terra pertuſa unde mittantur ligna, & denante unde mittatur aurum: & ipſum aurum debeas comemere de ſemum bovinum munditer fiere & de ſale, & quale arſa trita ſicut cinere commiſce in prima vetere cinere mittatur, & in ſecunda nova, & in tertia a ſimili ſetacciantur. Et poſtquam petalum coloratum fuerit, quidquid la-*
E *borare volueris deaurationem petali cum bluta de obum gallinacium. Et ſi deauratione vitri fuerit, ſic ſimiliter, & ſi deauratione lignum fuerit, cum gipſo bluta faciatur. Corium taurinum crudum capellatur, & bulliat in cacabum novum cum aqua, & deſerbeat dies duos, & tres dies temperas cum gipſo, & in ligno, aut ubi volueris, facet: tollet pellem de ſquatru quadriga cum ipſum*

ipsum gipsum, & post illum siccum rade cum cultellum acutum, & deaura postea. Et si plumbum deaurare volueris, funde illud subtiliter, & rade munditer, & pone petalum super, & cum ematite lixas, & stagnio opera si deaurare volueris similiter.

A

De ferrum deaurare.

Si autem ferrum deaurare volueris, tolle calcitarim & alumen Asianum, & equis ponderibus, & sal similiter, & dracantum, tantum pensum, quantum tota tria, & commisce cum aqua ista tota, & in cacabo eramenteo mitte. Et per horam unam bolliant. Et ungue ipsum ferrum, ubi deaurare volueris, & modicum laxa stare, & terge illud, & fiet color eramentium. Et tolle lapidem onicinum, & lixa illud; & si exierit & color eramenti, & retinguet eum, & si ipsa deauratura non voluerit, prinde, remisce cum medicamen equaliter, & ungues.

B

C

De deauratione Pallii.

Ad deaurationem Pallii, sicut superius diximus de bluta taurotica in qualemvis pannum facere volueris, & si lixare volueris, cum onicino lixas.

D

De Millii cum zubride aurare.

Si Millum cum zubride aurare volueris cum petalum cum blutam obi gallinacium, & si ipsum millum facere volueris, tolle masticem libanum ÷ unam, pisa in mortario, & commisces in unum, & fac millum.

E

De confectio Lucidae.

Confectio Lucidae quomodo fieri debeat petalum aureum lineleon ÷ V. galbanum ÷ II. terbentina ÷ I. picespinae ÷ I. Istae tres species solbe in unum semel cum modico lineleon, & post ea Crocum orientale ÷ I. libanum ÷ IV. murra ÷ II. mastice ÷ II. resina sapphini ÷ II. flore puppla primoticae ÷ II. veronicae ÷ II. lineleon e tauricella commisce eat masrana, colas post tota ferja misce ibi cum maceras ÷ II. crocum, libanum, murra, gumma, cerasim, resina sapphini, flore puppli, veronicae. Pisa ista tota, & cribellata bulliat cum uncias quatuor lineleon. Et post totae bullite per linteum colatae, sic debeas miscere istae in species, quod est galbanum & terbentina, & picespina. Et si aliquid vitium postea habuerit, ut se desiccare non poteat, junge mastice quantum volueris, aut unciam unam, aut media.

De Petalo argenti.

Petali argenti in modum auri battatur de petalum stagneum, quomodo petalum stagneum fieri debeat ÷ II. batte lamina longa & gracile, & recide ea per pensum usque at quinque vices & suventium eum divide.

De fila aurea facere.

Quomodo petalum fiet ad fila aurea auro bonum sicut metrum, batte lamina longa, & gracile; quando per longum battis, plica eam in unum super unum; & sic eas battes: sed plectaturas non battis. Et postea aperis aurum per medium, & amba capita non battuta in medio veniant; & batte, & cum ala eum divide. Et post debeas adplanare cum matiola lignea, & de solum unum debeas facere tres petalas. Et post tolles sorfices bonas suptilissimas longas & graciles; & circina illum usque ad sanum, & plica unum cata unum petalum:

lum: & continua illa cum contena afferrea. Et tota sic similiter fieri debet. Et tolle carbones minutos. Adprehende illos in focario. Et debeas mittere tota petala intro modico & sabata, & quale ut tota scadata fiat. Et habeas aquam paratam: & bersa super, ut adluminentur se ipse petala. Et post tolle dragantum mundum: & diligenter pista illud in mortario; & sal equis ponderibus. Et frica cum aceto extemperasce, induc per petala de ambis partibus equaliter cum pinna, & in focarium scalda per modicos. Sic coloratur aurum. Et cum aquam munda laba: & divide eum, & adsucca; & post capela pila ..... XII. tremisses pensent ad ..... & ad aurum textum gracile, ut XV. tremisses pensent. Et ipsa fila longa palmi III. Et petala sic esse debent.

Decoloratio petali argenti.

Decoloratio petali argenti. Alumen Asianum partes due. Sal unam. Pista eum cribellatum unum sita in petalum modicum, & mitte in fornacem, sicut superius docuimus ad aureum; alia coloratio: semum de bove munditer incenditur & sal, similiter omnes.

De tictio calcis in colore.

Auripicmenti tolle una, & petia ad petias sterne super calce. Et jaceat sic die & nocte una in aër. Et quidquid volueris in pariete facere, fac.

De lucide ad lucidas.

Super colores quale fieri debet. Lineleon ÷ IV. tereventina ÷ II. galbanum ÷ II. larice ÷ III. libanum ÷ III. murra ÷ III. mastice ÷ III. veronice ÷ I. gumma cerasi ÷ II. flore

A *puppli ÷ II. gumma amygdalina ÷ II. resina sappini ÷ II. Que pisande sunt. Pisa & grilela, & cum superius mitte in gabata auricalca. Et mitte in fornaculiclo, & sine flamma coce, ut non exeat foras, & post cola cum linteo mundum. Et si radaverint, decoque; & usquedum spissa fiant, & qualibet opera picta aut scarpilata inlucidare su-*
B *per debeas. Et pone ad Sole. Desicca illam.*

De eramentum album.

Ut in focum non perdat colorem in caliclo in fundu in summum vitrum mitte, & sic consla eum: & quomodo eum sondis cum subcellum aperi eum.

C

Chrysographia.

Aurum obrizo limas. Lima tenuiter. Et in mortarium porforiti committis. Et adicies acetum acerrimum. Et teris pariter, & labas quamdium nigro fuerit. Et effundes tunc. Demum mittis aut salis granum, aut certe nitrum. Et
D *sic solbitur. Et postea scribis, & litteras pellis. Sic omnia metalla solvuntur.*

Alia Chrysographia.

Plumbum conflas, & frequenter innunguis in aqua frigida. Et tunc conflas aurum, & restingues in predicta aqua. Et fit fragile. Deinde limatum teris
E *diligenter aurum cum argento vibo, & purgas eum diligenter, cum est liquidum. Et scribes ante; in alumine liquido calamum tingues, quod alumen cum sale & aceto obptimo purgas.*

Alia auri scriptio.

Sumes laminas aureas & argenteas, & teris in mortario in sale Graeco vel ni-

nitro, donec non pareat: deinde mittis aquam & effundis. Et iterum mittis sal, & ablues similiter. Et ubi par aurum remanserit, adicies aëries flos modicum, & fel taurinum. Et conteris simul, & scribes, & literas polis. Si verò vis, ut diffusum sit, & ambundantis vis scribere, teris separatim auripicmenti quatuor partes scisciles, & eletri parte una: & crivella; & misces inde tantùm, quantùm equales sit auro; & conteris pariter, & scribes. Cum siccaberis, polis. Ex hoc autem & tinuitur eo & in marmore pinges, ita ut simili modo quasi cum auro scribas.

Scriptio similis auri.

Scriptio: elirium & tres, rexine frixe lucidissime & tres, gumen auricolores & tres, auripigmentum clarum & tres, fel testudinis & tres, albumen oborum & quinque. Sint autem omnia & XX. Adicies autem croci Cilicensis & septem. Scribis autem non solùm in membranam, aut carta, sed etiam in vitreo, vel marmoreo vase.

Inauratio pellis.

Tollas pellem rubeam, & pumicas eam diligenter, & temperas aquam tepidam, & labas ea diligenter, quoadusque limpidam aqua egrediatur. Deinde tendis in cantario, & lamnizas usque tres vices. Post hec tendis in axe mundam. Sic facies desuper, & cum ligno munao cuoequas diligenter. Postquam autem exsiccata fuerit, tollis al-

A *bumen obi, & jungia munda, & intinguis in ipsum lacrimem: & inducis semel per ordinem. Si autem non sufficit, inducis iterum. Et cum siccatum fuerit, ponis petalum. Deinde intinguis spungiam in aquam, & premis, & cum siccatum fuit, polis. Deinde super cum pelle munda fricas. Iterum polis similiter, & dracanto inauratur, ita tamen,*
B *ut mittas in aquas sub nocte, quoadusque sobatur.*

Quomodo eramen in colore auri transmutetur.

Tollis eramen mundum limatum partes duas, & alumen Assianum in mortarium pisatum diligenter & cribella-
C *tum partem unam, & comisce. Et mittis in caliclo, & ponis in prunis, donec consletur, & comisceatur heramen cum alumen. Et desine succendere. Nam ex multo incendio incendet alumen ipsut eramen. Et postea infundet ex urinam ipsam formam vasorum, que vis facere. Et sic funde ipsum eramen: in secunda cumflatura non perdet colorem; in ter-*
D *tia perdet. Cum limas, non perdet colorem, & cum battis non perdet colorem. Cum verò frangitur, inutilis erit . . . . . omnia alumen Hegyptia fresa solid. tres, nitrus ÷ unam.*

Operatio Cinnabarim.

Componitur sic. Tolles ydrcargiris
E *mundus partes II. sulfuris vibi partem I. Et mitte ampulla sine fumo, & leniter igni decoques: facies cinnabari. Et laba utiliter. Post hec tolles petala mundissimas de eramen. Et suspende super acetum acerrimum. Pones ad solem immobilem. Post dies aperies, & tolles ipsa petala. Colliges florem, & facies jarim mundissimum. Post tolles plumbum. Facies petala. Suspende sicut primum su-*

ſuper acetum; & collige ipſum flore. Et labas bene, donec mundum fiat: & facies ſini . . . . . Tolles de cinnabarim partem unam, & de jarim partem dimidia, & dimipſim partem dimidia. Et mittis in mortario marmoreo, & teres bene. Poſt tritionem mitte ex aqua, ubi coquitur hic titio-collon, & fiet.

Picmentum pandium.

Pandius porfirus: jotta decoctionis coquilii Lib. I. Cinnabrim ÷ I. ſiricum d . . . . . ÷ I. Omnia trita, & cum modica hurina commiſce. Mitte in vaſo vitreo, & reponis ad Solem, donec dicſiccetur.

Quianus noſcitur ſic.

Propter penſum ante commixtionem ſpecierum marmorem tritum bene commiſcis ſecunda menſuram coctionis. Pandius viridis quianus: Lib. I. ipſimittim ÷ Itu mitte: commiſce cum hurina expumata. Pandius quianus Lib. I. cinnabarim ÷ I. Trita cum hurina expumata. Hec omnia expoſuimus. Q . . . . . . ex terrenis maritimis floribus vel herbis expoſuimus virtutes vel operationes earum in parietibus, & lignis, linteolis, pellibus, & omnium Pictorum. Ita memoramus omnium operationes, quae in paretibus ſimplice in ligno, cere commixtis coloribus in pellibus ictiocollon commixtum.

Compoſitio Pis.

Primo pice urida ÷ I. dragmas duas ſulfor vibus. Sol. III. Reſine & III. Scvra: halii dicunt aqueoleum, halii flore, atque haluquedonia: Alexandrini autem amoraque. Naſcitur autem in a-

A *qua, ubi alba terra, terra ruſſea, terra nigra: & inde autem de aqua fiet melinus ſuper aqua in circuito exitus aquarum. Eſt autem qua gravis & egrota pro terra, que flore generat. Si autem colligitur, Martius, Aprilis, ſi calidos locos uſque ad Octobri menſe; colligitur autim ſic. Tolles ante lana molliſſima labata, & imponis ſuper aqua, & exprimis in vaſo vitreo, a-*

B *bentem pertuſo modicis ſicera: aperies ipſum pertuſum, & ſubpone lana munda, donec deliquetur ipſa acqua & remaneat amoraque. Itaque amorem aque mittis & I. balſamum mundum ÷ I. aurias VI. oleum ſ . . . . . . licum. Alii oleum ricinum dicunt: alii laucidis, a-*

C *lii verò viſcum ſoli & I. picis cipreſſini Sol. I. aureas XII. piciſpinis Sol. I. Rapone exoleos Sol. II. nitro Sol. I. reliniſteo, alii ſodica, alii paudii ruſpcant, alii gugmam, alii manticam, alii timon, alii tricas, alii trico relmon, quo modo appii naſcitur in aqua, in parietibus. Ubi calce qui dicitur erba cappillacia arida: terita ÷*

D *I. aulocias, alii ſticis, alii galmidam, alii gaddian, alii gerofha, alii Marci Anini. Alexandrini autem ſcara mundianis, auri papati, herba ſubtilis ramoſa ſpina involuta albidiante: multi exinde accedent candelas. Naſcitur autem in locis petroſis & aſperis. Folia ſicut murta, & ipſa, arida & trita Sol. III. & I. robaſticis, alii cocu-*

E *dera. Naſcitur ſicut rubus fortiores ramos & ſpiſſus: fructum verò exmilem Zizi Feblus rotandus, pro quo vocaverunt gentiles Ziziſa acreſtis, habet intus grana triangula pilola: ipſa grana ſiccata & trita Sol. I. omnia arrida trita ſimot . . . . Poſt hec comiſce omnia: adezizza Sol. duo, & comiſce & aterres*

terres hutiliter. Repones in vaſo teſteo vituminato. Et dum bullierit lento ignis ſemel, fiet compoſitio picis.

De extinguendum ignis.

Dicamus nunc ad extinguendum, qualem opertet abere remedium; ſi exarderit ingnis, neceſſe eſt cum ſurvere extinguere. Si plus arſerit, arena infuſa netrina.

De Lazuri.

Lazuri: principale ſolia floris viole collige bene, & in murtario mundo teres bene, & mitte ſaponem: ex aur... ungia ſine calcem mundus facies cum aqua tepidum; & ſolbe ſaponem in Lib. aque ÷ I. & fricas hutiliter ipſum ſaponem cum aqua, & dimittis refringerare. Et poſt hec mittis ipſam commixtionem in ipſos flores tritos tritura flores. Et mittes illum in vaſo vitreo, ubi poſſis manum mittere. Et reponis illut ibi; & poſt tempus tbis commiſcere. Semper commiſcis eodem modo, & permovis, comiſcis, aut non comiſcis, cotidie mobis ſemel in die uſque ad unam ebdomadam. Poſt hec tres dimittis, & duos permobis, donec decoquas. Poſt hec tolle ÷ Lilium fuſcum malorem, qui eſt porfir..... qui habet foliam veluti coltellus, ſimul & ipſum defricas in mortario hutiliter, & dimittis ſine ſapone, mittens aquam. Et poſt hec tolles ex viole compoſitionem Lib. II. alumen Egiptii. Spuma ſi forte eſt ſapone ſpumatum alumen mittis; ſi debile, crudus, mittis ÷ II. hurina ſpumata Lib. I. & lento igni decoques per oras ſes & ſimul t...... eſt, mittis urinam ſive romultum Venetum. Mittis plus alumen. Si autem Lazurin viſci........ ex albo lilium domeſticum mittis, quas ſufficiat, & decoques. Cuſtum autem coctionis tollis lignum concabum. Eice Lazurin; erba papaberis cocta cum ſolia florum reponis in piniatu novum una die, & aperies, & pones ad una die, & dum marceſcit, tolles aquam inctio collon hutiliter cum modicum cinabarim: commiſce, & exiet color pandius.

Compoſitio Lulacin.

Flore caucalide, flore lini inmundi magna mole duarum ſupradictarum, debiolam ÷ I. no..... partes duas, de majore partem unam, magma autem talem nos ſecundum compoſitionem Lazuri, ſed tantum cum aqua: de Lilio autem Veneto majore partem una iſta magmata fient, ambas in lignum detritum hutiliter. Reponentur in vas vitreum magmata duo: viole autem minore ſimutim facies magma, & de lilio Veneto majore ſimutim facies magna. Deinde mittis de labo, ideſt de cuo callida & de tenio partes duas, & de viola minorem partem I. & majorem partem I. alumen Egyptius ſpuma in Libras de magma quattuor ſpecierum alumen Sol. V. ſapone ex axungia ſine calce ÷ I. Iſta decoques. Modicum teres unguatum, exnerbiatum uvatum Lib. I. Poſt hec commiſce magma decocta cum ipſo uvatum, & comiſce cum coctione magme, & hutiliter teres, donec pulvis fiat. Tolles poſt hec & pones ad Solem. Iſtud eſt Lulacim. Zebelazuri zonta & ex floribus compoſitum eſt. Flores neulacis, quod gregetapſia dicitur, alii camaleonta; collige flore & repone; & poſt hec ungue manus tuas ex ſapone deuncto ſine calce & deinde fricas inter manus flores, & repones in vaſo. Poſt hec ungue manus tuas ſapone & ipſos flores. Iterum defricas div..... & reponis. Facies, donec ipſi flores conſummantur. Et repoſitum in vaſo

vaso cooperis utiliter in locum calidum. Et aperies. Cognosce, donec fiat veniti colores. Et post hec dimittes eum discopertum: tantum cum panno cooperis; tantummunde & tollas de uvatum viride, & decoques ex nerbiata, decoques cum hurina expumata, donec solbantur folia, & tamdiu quoquis, quoadusque consummatur ipsa urina, & fiat pinguis ipsa coctio. Et demitte, ut refricdet. Et tolles de flore neulacis Lib. III. ipsud autem uvatum Lib. II. & cinabarin dimidia ÷., & commisce: tere munditer. Cooperies ipsum mortarium, & demitte illum requiescere. Et tolles op..... & mundas intus & foris hutiliter, & delabas, ut nec sordes dimitta nec linum. Et tolles ipsa ostria, & pones in cacabo nobo, & dequoques in fornace, donec ardeat & fiat pulvis, & refricdas. Teres simutim hutiliter. Tolles ex ipso pulverem Lib. I. & tolles jarim mundum, & mittes in alia urina dispumata; & teres diutius, donec turbuletur ipsa urina, & fiat viridis. Et post hec ex ipsa hurina turbula comiscis in ipsum mortarium, & defricas bene. Et repones in vaso nobo. Et pone ad solem diem una; & post cooperies, & linies. Et pone in fornace de Vitriario superius die una. Et ezies Lazuri.

De Russeo.

Russeum verò de tribus speciebus componitur: hec coquitur sic. Tolle lacca. Teres utiliter, & comisce cum hurina expumata, & decoques bene lento igni. Et ipsa coctione mittis ÷ I. Lulacim Sol. I. & trita hutiliter. Demitte residere ad Solem.

Alia compositio vermiculi.

Mittis vermiculum. Lib. I. coccarin Lib. I. Coccarin nascitur, sicut superius dictum est in folia cedrin non tritae. De post fornacem....... Lazurim primum ÷ comisce. Teres hutiliter in mortario, & mittes hurinas dispumatas Lib. XV. Et mittis in cacabo novo. Decoques donec ad dimidiam veniat partem ipsa hurina, & ateres ipsa crana. Com.... cinnabarim in linteolo. Delabas sicut superius continet, donec consumatur. Et post hec reponis ad Solem.

Alia compositio vermiculi.

Vermiculum Lib. dimidia: alii vermiculi I. ÷ VI. psimiti VI. Lulacim ÷ VI. trita utiliter. Ponis in cacabo. Addis hurinam expumata Lib. X. & mittis in linteolo raro. Pisas ipsum. Coccum delabas in urina, & iterum pissas. Delabas hurina, donec expendatur ipsud coccum. Sed decoque donec beniat ipsa hurina ad dimidiam partem, & reponis ad Solem.

Pandius purpurei colorem compositus ex IV. speciebus Lulacim, Quianus, Cinnabarim, Lacca & quibus ponderibus trita, & componis in vaso vitreo; & ponis ad solem, donec desiccetur.

De Metallo.

De Metallo ad auro coquendo indicamus vobis, comodo coctam fieri possit de pinguitudinem; & dum ipsum metallum inventu fuerit: facies vasum, quod de ipsum metallum recipere debeat Libras XX. Et postea mitte cum ipso vaso in fornace, & sufflare ad ignem ad ora prima usque ad hora sexta. Postea vero pinguitudine metalli mittendum est corallum Lib. II. Amomacos fundatum caucuar . . . Libram sable Lib. II. cera alba ad sufficientem, quantum opus fuerit, unctum Lib. II. tartarum Lib. I. coctam de omnem pigmentum per semetipsum singulis intratem,

tratem, quod vos legitis, nos amam A
probatam habens si isto delectabile, quia
tres metalla ad auro coquendo continet,
& alium metallum indicamus vobis co-
cendum; sed plus verò disculuerit, qua
metallum auri, quod ipsum cocere vo-
luerit; sicut nos odore erit, & in ipso
vaso, ubi coctum fuerit mittentem: pri-
ma vero coctura pice ardasta medietate
Lib., alia vero persusa vetrum mastalo. B
Tertia verò coctura stagnum Lib. II.
qui ipsum metallum adopera salvam per-
ducit. Et dum coctum fuerit, & sic
istud quid in ipsum metallum mixtum
fuerit, ad pulberem vertitur, quia pro-
batum est.

De Prasinus tera.

C

De Prasinus *terrea est viridis & ipse*
lapis terrea viridis, ex quo metala ma-
natur; argentum nascitur autem ex ipsa
terra in locis petrosis, ubi inveniuntur
multa metala, & diversis coloribus:
ista petra trita albas benas habet, &
decocta exeunt nigra. Sic enim proba-
tur; comminuta post coctionem, intus ut
argenti colores ostendit iste lapis, quod D
exiet argentum. Tolle ex ipso metallo;
fornace enim superius prime cathmite
mittis ipsum metallum in catia camini,
& imple carbonibus, & decoques, ut
superius diximus, josu ligna, & sus
carbones: & decoques & fundis in die
una: & dimittis recfriddare in ipso lo-
co. Et post hec tollis ipsa massa, &
comminues minutatim. Remittis in ipso E
caminum sicut primum: & cum illud
plumbum remininum in C. Lib. masse
plumbi XV. Et coquis sicut prius per
dies III. Post hec jaeize ipsam massa.
Et committis in caliclo, & conflas per
duas oras.

De Lapis Adaman.

Lapis adaman nascitur ex cathmia & auri coctione in prima contrictione massa, & post prima coctura, dum confringis massa omnis massa & confringitur lebiter isa au . . . . . remanet alia magna, alia minima; quibus ferrum non dominatur, nec aliud quid aliorum lapidum: ipsa autem potes . . . . . qui omnibus prevalet, solum plumbum potest; & hec plumbi potentia. Tollis plumbum femininum facilem & mollem, & solbis in loco & jactas ibi ipsum adamantem parem, quum volueris suptiliare. Et lento igni succendis plumbum: & dum ceperit subtiliare, continuo cum mordace tolle, & in sapone ex oleo operies. Et post hec tolle leniter mundissime, eo quod sit debilis. Est enim fracilis, plusquam plumbum, eo quod salbatur in ipsa plumbum. Et deinde tolle illud de ipsos sapones, quantum volueris subtiliare. Et post mitte in igne diligenter, & candet per horas duas vel tres, donec candet utiliter. Deinde tolle, dealbas, & exiet adamans, cui ignis non dominatur, nec ferrum dissipatur. Laboras, non cordatur, per quod omn . . . immitare quod volueris operare.

De Conquilium.

Conquilium nascitur in omne mare, plusquam in insola, in his lacis, conculam habet in se locum sanguinis, & sanguis rubeus porfiri zontas, ex quo porfira tinguitur. Collicitur autem sic. Tolle conquilium, & quoquet ipsum sanguinem cum carnibus; & tolle moriam de mare aut salis morie, & componis in vas, & dimittis.

De

De tictio porfire.

Tictio porfire. Tolle alumen Alexandrinum, & terres utiliter, & pones in gabata, & mittis supra caldam bullientem, & permove diutius, & dimitte resídere. Et post hec cola ipsam caldam, & exagintat. Mitte ibi quod habes stinguere, & quod periet. Dimitte duos dies. Et post dies duos commebe, & fac quod josu susu.

De difirentia exaurationis.

Diffirentia exaurationis; st in ligno agmigdale in infusa una die, deinde teres utiliter ipsam gummam cum aqua, & addito crocum, quod sufficit. Tingue ipsam aquam cum gumam, & tepefacta omnia lento igni, ut necesse fuerit; operarit in ligno in primis, vel in parietibus. Tollis albumen obi subtile, & addito gracum, quod sufficit, tingue, & commixta, & terrtarum panis in vaso vitreo lineleo ÷ I. gummam infusa ÷ I. grogum, quod sufficit. Commiscet cum aqua. Dequoque ista tria capitula; ubi necesse est in exaurazione petalarum operare.

De compositio linei.

Compositio Lineileum Lib. II., gumma ÷ resina suppini ÷ I. Omnia trita dequoquantur in vaso terre.

De Lineleo.

Lineleon ezauratione. Lineleon Liber II. gumma ÷ resina ÷ crocu Solidus II. Ista trita & commisce, quemadmodum superius.

A

De operatio externiture.

Operatio externiture exaurationis; si super pelle cruda immobilem tinctam, aut ex psimitthin mittis, aut ex aliquo quolor externitum ista criso-petala reponuntur. Et post desiccationem desuper lineleon perunge expositione, quod superius docuimus, ubi crocum componi diximus.

B

De inductio exorationis.

Inductio exorationis. Petala fiant, de stagno fiant, aut, si solbe bene, ipsud stagnum effundes paulatim marmore. Et facies petala subtilia sicut ex auro. Et ponis sicut crisapetala, ut supra docuimus. Et quoques erba celedonia, & ex ipsa coctionem colatam mitti ÷ III. crocum Solidus III. auripigmentum Solidum I.

C

De Crisocollon.

Crisocollon in omnia: Calcuececuamenon ÷ I. sapone olei Sol. III. calciatarim Sol. I. Ista commisce. Primum teres calcuetcummenon utiliter pulber & cactarium simatim, & commisce cum saponem. Et quantum necesse fuerit aqua ipsam crisocollon.

D

De alia crisocollon.

Alia crisocollon. Calcuetcaumenum Lib. I. alumen Sol. II.

E

De Crisocollon aurum.

Crisocollan aurum commixtum cum argento vibo: & post hec intra in calicio, donec ardetur ipsud argentum vibum. Et post tolle aurum, & teres in mortario munditer, donec fiant pulvis.

Ei

Ei commiscet illud cum saponem ex oleo quam sufficit coctio crisocolli. A

De argenti gluten.

Argenti gluten partes duas, & heramen partem unam.

De alia argenti gluten.

B

Alia argenti gluten. Argento mixto cum argento vibo, & ponis in ignem donec desiccetur ipsud argento vibo. Et post hec teres utiliter, donec fiat pulvis. Commisce cum sapones, & aquas, quod sufficit.

De aeramenti gluten.

Aeramenti gluten. Aeramenti Liber una, plumbi Liber duas. Commisce. C *Solbis primum aeramen. Deinde mittes plumbum, & commisces in unum.*

De Stagni gluten.

Stagni gluten. Stagni partes duas, & plumbi unam.

D

De petre gluten.

Petre gluten: marmoris albe aridum pulber; & tolles hitiocollon ÷ I. taurocollon ÷ I. & mittis cum aqua commixta. Coquis dum bullierit. Mittis pulber marmoris, & facis gluten marmoris. E

De petre gluten.

Petres gluten. Hitiocollo ÷ II. casei gluten ÷ duas. Et mitte ex ipso pulbere marmoris, sicut superius.

De Ligni gluten.

Ligni autem gluten. Taurocollon simatim, ictiocollon simotim, gluten aurum autem & argentum, sicut superius docuimus in exaurato.

De Glutinatio.

Glutinatio: lingna in aquam ictiocollon ÷ I. tauroncollon ÷ lacteficit ÷ I. titimalli lac ÷ I. Ista misce in aqua. Decoque. Est gluten ad scalphita ligna. Si lignum in lignum, unum ex tribus supradictis. Si autem ossa in lignis casei gluten ÷ commixtum cum ictiocollon ÷ II. Et mittis. Decoques in unum, & gluten calidum calefacis modicum ipsa ossa, & inglutinas.

De Lapis orebus.

Lapis orebus, quem vocant Alexandrini cathmia, nascitur in umidis locis. Est autem facilis ad pisandum. Est enim niger. Ingreditur in solidatura argenti.

De Lapis aerietis.

Lapis aerietis, quem vocant leoconpandium: est enim terra prasina, in qua nascitur, crescentem autem terra & refloriens florentes florem album rotund... quadroagutum. Post hec sgringit, & fiet lapis florentem flore constringit terra ipsa prasina, & fient petre alie auri colores melini, alie pandii, alie candidit, que dum per percussit fuerint, exiet ignis, ex ipsis egredietur argentum vibum. Aprile Mense & Magio excaliscente terra habundanter flore cabas humidum lucum usque ad genucalum, & dissaperies terram. Invenies flores veteres duratos & aderentes terre factos lapides. Alie enim florierant & indurave-

verunt, & terrenum adeserunt; sed remanserunt ut margaritas, eo quod non conjunxerunt tempus. Alia flore competenti tempore sicut nibe alba, quam cum invenerit istam, allebat cum banga terra cum floribus. Et mittis in pila marmorea. Et dum impleveris, mittis aquam. Et commisce bene; & terra, que in ea est, jacta foris, & remanere argentum vivum. Exiet autem & de metallo argenti quando in quo ad incendere precurrit. Et colligent illud artifices.

De Lapis fumice.

Lapis fumice nascitur in universis locis. Tritus ingreditur in capponovo, & mittitur in fornace figuli, & coquitur bene, coopertum utiliter, ut non ingrediatur aliqua immunditia. Post hec eicitur, & teritur hutiliter, & in compositione auri per gemmamen ingreditur in temperatio . . . . decalama.

De compositione auripicmenti.

Compositio auripicmenti: triti mundi argenti vibi ⨪ I. auro cremisse ⨪ I. aurum autem battis, & facies petalum, & mittis ipsa petalam & ipsum argentum vibum in erulla ferrea, & incendis donec solbatur aurum, & commiscuatur cum argentum vibum. Et post mittis auripicmentum in ipsa erulla modicum & commixtione argenti vibi. Et decoques bene. Et exaginta, donec fiat pandius.

De calcoce caumenum.

Calcoce caumenum fiet ex eramen mundissimum Petala munda: mittis in caccabum inusitatum ipsa petala, & sulfor vibum tritum; sterni primum ipsa petala in caccabum, quantum capet. Et post hec aspargis sulfor, & post super-

A *pone petala, & deinde aspargis sulfor, & post superpone petala; & ita facis, donec impleas ipsum caccabum. Et post pone ipsum caccabum in fornace Vitriari. Coque per dies quatuor. Et dum refricdaverit, confringes comminuto alumen Asianum secundum compositionem sulforis simul. Cooperietur ipse caccabum, & letatur cum argilla secundum operationem prioris,*
B *& coquitur per dies sex. Ipse autem dum cunfringatur sdbe calcoce caumenu.*

Ad cluttan auream de Letarum.

Eletarum comodo fiet? Pones duas partes argenti, & eramenti tres, & auri tres. Aurum & eramen equibus.

C

De glute Auri.

Glutem auri: ad fistulas de crisoclabum, & tariti ⨪ I. calcucetaumenum ⨪ II. afronitron ⨪ I. sapone ex oleo smecalce ⨪ I. vitriolum Sol. II. acetu dimidio ⨪ I. aqua ⨪ I. & commisce. Pone modicum tepidis &c.

D

De Littargirium.

Littargiri compositio. Aliud quidem ex plumbum, aliud ex argento. Compositionem quem ex plumbo fiet, sic componis. Plumbum imponis in caccabo potius femininum & molle, & solvis illud bene. Deinde cum solutus fuerit,
E *cum pistillo ligneo frica plumbum, & incensetur. Mittis cinus cum carbonibus vivis, hac teres, & iterum mittis cinus. Et non desinas terendo quodadusque facias eum ut pulverem. Et post labas eum ex aqua. Si autem volueris eum, ut stringant & fiant spissus, mittis in caliclo cum oleo, & calefactum adunatur. Et dum refricdaverit, frangis caliclus, & exiet ut pisus.*

De alia compositione Litargii.

Alia compositio Litthargiri ex argento fiet sic: conflatum argento ex illa sorditie, quae ex eo exiit, trita cum oleo intra, secundùm superiori compositione. Plus autem incendit propter fortitudinem argenti. Plumbi autem Litargiron, antequam solidetur, intrat cum aqua in vituminatione testea. Dum autem atrinxerit, ubi voluerit, necessarium erit.

De Cemcausis.

Cencausi: prima argenti & eramenti aspri calci battis aurum & facis petalos subtiles tenues. Et post mittis argentum vibum. Et ipsa petala solbes, donec solbatur ipsut aurum. Si autem minuetur argentum vibum addis, donec coquatur aurum. Deinde mittis in testum, & cum alio testum testu terres, usque quod adtenuetur & commiscatur aurum cum argento vibo. Et radebas, quod habes inaurare. Perungues modicum: excalefacies, & exprimis cum linteolo mundo. Sic totum exterges. Quod aurum remanet, mittis, in ignem probas. Similiter & una & duas inaurationes in vas novum mittis. Si autem lebiter semel unctum est, & defricas cum ferro, candens illum, & coloratur. Deinde micas panis defricad illud, donec elimpida colorem. Similis est & inauratio ferri. Sed primùm aluminatur. Tolles partem bitriolum, & modicum sal, & acetum tam . . . . . in caliclum calefac, & exinde ungues ferrum, & ubi habes inaurare. Hec est inauratio prima. Que autem vitrum inaurat, tolle partem de cluta piscis, & partem de gumma amigdale, & mittis, infunde, & coque, & ungues ipsum vas, & concide subtiliter petala . . . . pone secundùm similitudinem, A *quodvis facere similiter, & lapidem labas cum aquas, similiter & lignum, & dum siccaberit glutinatio cum acmattita lapide aut cum ferro defricas.*

De Crisografia.

Crisografia & petalis; croco vetrissimo tolles radices de ipso flores & ter- B *res diutius. Tolles ovum & aperies. Proice primam, sequenti quod exiet albumen suscipe in ipso crocum; & teres utiliter. Ungue, & suppone petala.*

De tertia Crisografia.

Tertia crisografia. Tolle argenteum vibum. Cummisce cum aurum, sit inter- C *rationem, & teres bene. Mittis in calicro, & pones in prunis, donec disiccetur ipsum argentum, & remaneat aurum invalidum. Et deinde mittis in Mortario marmoreo, & cum pistillo ferreo teres ipsud auro, & mittes in aqua. Decoquatur similiter. Mittis in compositionem ipsam aquam de sumam, teres utiliter, & pones in ampullam,* D *& suspende ad Sole, ubi volueris cum ipso calamo cum quo scribere quod volueris: similiter argentum & eramentum cumponis.*

De tictio petalorum.

Tinctio petalorum stagnu. Tolle crocum mundum ÷ I. auripigmenti beni E *fessi ÷ II. Et tere, & mitte cum gummo dimidia ÷ & lineleon ÷ dimidia, & aqua plubiale aut dulce comisce. Et bulliantur. Et post commisce confectiones. Teres bene, & tolle; cum spugia unge ipsa petala. Et dum desiccaverit secundo unge, & desicata tolle unicinum, & deinde frica, ut splendeat.*

De

De Sulfor.

Quomodo Sulfor quoquitur. Coquen lardum & ex ipso oleo tolle Liber II. & sulforis terra Liber IV. Mittis in cacabo. Trita ipsam terram, & bullies secundo vel tertio fundis latere.

De Catmia.

Cathmia compositio sic. Eramen mundum Lib. I. calcitarin ÷ II. afronito ÷ I. Sulfor ÷ I. Hec mittis in cclico, & solventur in unum, & coquentur, donec comburatur ipsut eramen & calcitarin. Et lavantur ea, quae remanent. Cathmia quignus eramen partem unam, & plumbi parte I. tripsis nitri ÷ I. calcitarim ÷ I. afronitrum ÷ I. commixtam & combusta: commiscet eum aceto, & reponis ad Solem, & siccat tres: amfions fiet sic. Tolles plumbum molle, & solbet in vaso testo forte & majorem, ut sufferat tritura: tolles pistillum, & mittis carbones cum cinos supra plumbum; priusquam recfride, permobes illud cum pestillo lenter & bene, donec adtenue subtilis, ipsum plumbum. Immittis cinos cum carbonibus & teres. Post hec mittis in gabata lignea & delabas. Post hec componis in cacabo nobo cum sulfur & decoques per III.

De compositio afroniari.

Compositio afronieri secunda que & queritur a gluete auri & argenti vel eramenti. Nitro Egiptium Lib. I. Sapone de axungia sine calce Lib. I. Teres hutiliter, & commisce. Deinde autem ad Solem ponis, aut in calido loco, hutile est a gluten auri; ad argentum autem propter mollitiam argenti componitur, molliat, duas partes de Sapone, & una de nitro.

A

De compositio brandisii.

Compositio brandisii: eramen partes II. plumbi parte I. stagni parte I.

De alia compositio brandisii.

Alia compositio brandisii: eramen par-
B *tes II. plumbi partem I. Vitri dimidium, & stagni dimidium. Commisces & conflas; fundis. Secundùm mensuram vasorum facit, & agluten eramenti cum afrinitru.*

De Compositio Cinnabarim.

Compositio Cinnabarim: al..... inus
C *mundispume ex argenti vibi & sulforis vibi partem I. argenti vibi partes II. & ipsa mundissimam tolle ampullam for...... & sine fumum, quia & colorem sulfori tritum & amixtum argentum vibum mittis in ampullam non plena minus abentem ÷ II. Quod si major est, & III. ÷ minus habeat; & mixta exaginta. Et facies fornacem mi-*
D *norem vitriari, ut ampulla larga & capiat, & dimittis locum, unde ampullam ingrediatur. Et divides cannas, & inde incendis fornacem. Dimittis & aliam fenestrellam minorem, unde exalet flammam in circuitu. Signum autem coctionis hoc est: dum videris ubi ampulla minus habet porfirizontam, fumum & colore facientem, ut cinnaba-*
E *rin, desinis succendere. Nam ex multo incendio ampulla crepat. Et dum percoctum fuerit, dimittes eum refricdare.*

De Jarim quomodo debeat facere.

Quomodo debeat jarim facere. Tolles lamnas eramenti, & derade bene, & suspende super acetum, & collectionem, quam facit, rades & collige.

De

De Lulax.

Lulax idest Indicum: compositio jarim ÷ II. vitrioli mundi ÷ IIII. alumen Egyptium ÷ II. uvato ÷ II. Ipsum autem uvato simoti pisa munditer, jarim verò & vitriolo & alumen in unum. Et tolle saponem ex oleas II. & sale dimidia ÷, & commisces in ipsas tres species: post quod pisas; commiscet diligenter secundo cum sapone, & deinde tolle uvatu: pisa eum, ut..... & commisce ipsum cum supradictis speciebus, & defricas diligenter, & dimittis diem unum requiescere. Confectio ejus hec est. Hurinam mundam Libram I. requiescere, & ipsam dispumata & commisce cum ipsas species, & terres diutius, & si est caccabus ferreus, si non in eo mittis & decoques. Signum coctionis donec veniat ad tertiam partem. Et tolle gypsum coctum bene pisatum. Mittis: & tolle coctionem: commisce gypsum, & defrica diutius, & mittis in vaso, & ponis ad Solem, & dum extraxerit frangi spetia, & ponis illa siccare.

De confectio Ficarim.

Confectio ficarim. Tolles lacca mundissima Libram I. & decoque cum urina expumata Libris V. & decoque munditer. Non dimittas supra modum bullire. Et tolle ossa cranci munda, & incende munditer; & terres quod sufficit, commiscet in laca, & tolle similia infusa in aqua, deliqua bene; pinguis autem sit illa deliquatio; & pisa in unum bene, idest ossa granci & lacca, & ipsa deliquatio simile, & commisce. Mittis in vaso, & desiccas ad Solem hutiliter ficarim.

. . . .

A . . . .
*. . . . . . & dimitte alios III. dies.
Et post hec exaginta. Similiter & di-
mitte alios VIII. dies, & exagita de
infra diem. Et post hec tolle inde, &
mitte aliut alumen. Et facis exinde a-
liam tinctionem. Et mitte ibi. Et post
tolle ipsam urina expumam semel. Et*
B *post hec mitte in caccabo ereo. Et tolle
ipsum coquilium, & laba leviter semel
in aqua. Et post hec teres hutiliter.
Pone in panno raro, & delaba in ip-
sa urina caccabi. Et post hec de sagui-
ne porcino, & inde frica, & ipsum
bene similiter lava. Saguinem au......
porcinum, griaridum Libra, Conqui-
lius ÷ III. de sanguinem porci; &*
C *post hec labas semel modicum, & desic-
ca. Mitte in caccabo, & fac bollire
set...... terre caccabi sub eodem modo
Liber coquilii cum sanguine, idest IX.
÷ coquillii, & III. sanguini porcini.*

De hoxsi portiones.

Oxi portiones: & mitte innunum:
D *mitte in eadem tinctionem quodquod vo-
lueris tantum ex alumen. Si autem vo-
lueris plus munditer tinguere, mitte u-
num caccabum sicut primum. Fiet enim
& tertia tictio eodem modo.*

De porfiro citrino.

Porfirio cidrino. Prius autem tingit
E *citrino, & post hec intrat in tinctio-
nem, ubi tingitur perfircur.*

De Crisorantista,

Crisorantista: crisorcatarios sana, megminos, metaydos argiros & chetes, cinion chetis, chete, yspureorum, ipsincion, ydrosargyros, chetmatha, aut abaletis, sceugnasias, dauffira, hecnamixau,

mixan, chisimon, per dieti terea pulea sibuli.. . . . .

De Arisparsio.

Arisparsio crisopandio: pulver auri triti, sicut superius diximus, cum deficcatione argenti vibi, .idest pulver auri partes duas, & jarim partem unam commisce.. Tum compositionem daufra, & dispone exinde quod volueris.

Argirosautista.

Argirosautista: argentum mundum commisce cum argento vibo, & deinde tolle ipsum argentum, & teres donec fiat pulvis, & commisce tum compositione da aufira, & dispone ubi volueris.

De alia argenti sparsio.

Alia argenti sparsio paridio. Tolle argentum mundum, & commisce cum argento vibo, sicut prediximus. Et deinde mitte in caliclo, & depone in igne donec dectur argento vibum. Et post tolle argenti partes duas & jarim partem unam, & commisce ex compositione de aufira & dispone.

De petra qui dicitur Smira.

Petra qui dicitur Smira incende omnem vitrum.

De terra que vocatur Limnia.

Terra qui vocatur Limnia, que est alba subporfira, nascitur in petrossis locis, & his signis cognoscis eam. Cum infusa fuerit sonum da stridoris, alumen vero viridem & porfirum. Omne tingue, & eraberillium & ...... terra nigra non..... eo quod est fusta. Nascitur antem in Gyptum & Africa &

A *in Ebilat & in Italia. Nascitur in humidis locis, in vallibus. Ex ea tinguitur russeum commixta cum aceto, cocta rede colorem, & post hec reberatitur in coccum.*

De Lapis focaria.

Lapis, que dicitur focaria, ex qua
B *eramen coquoquitur. Nascitur enim & alius similis unum dum percutitur mitti sintillas raras. Et est rubeus. & igneus colorem habens eramenti: & dum igne missus fuerit ut probetur, incenditur, & colorem non mutatur: collettum autem & contritum minutatim, & collecta massa, & cum letamen vobinum aut caprinum & palea coopertum incen-*
C *dis per dies duos & noctes duas, donec consumetur ipsum letamen, in fornace autem ipsud possis coquere, & eramen & plumbum. Et post quod refricdaberit, colligitur ipse lapis qui jam coctus est, & prima pensionem Libras CCC. in prima coctum, in qua minuctis carbonem cofinos decem; & toto sasces de tela. Et dum ingressi pueris*
D *magistri in opera & in cera omnia dimittis stare & refricdare, ut non currat sicut plumbum aut ferrum aut cera metallata, eo quod piger fiat. Et dum se refricdaberit, comminues minutatim, & in fornacem conflatum operaris ex eo.*

De Lapis fissos.

E *Lapis fissus nascitur in Cappadocia, Asia, Iberia, & in Italia. Est enim fuscos & furtis. Et dum comminutus fueri inveniens in eum venas albas. Dum vero incensus fuerit, fiet rubeus, quem Alexandrini vocat cathmia, eo quod consta vitr.... Nascitur autem in altis locum & ventosis. Est enim ipse lapis crepidinosus.*

De

De Lapis gagatis.

Lapis gagatis similis coloris auripicmenti: non enim sic multum viridis, qui dum rumpitur, ignem etmitti, & finditur lamiminas lamnas, per quod Alexandrini vocant eum petram plana, ex qua fit ceramarmor, qui pisatur subtiliter. Mittis Lib. I. de ipso lapide & duas taurocollo, & aque Lib. V. & bis, & tertio bulliens assidue commiscens & fiet ceramarmor.

De Lapis trachias.

Lapistrachias nascitur in universis locis viridis, fissus, fuscus. Combustus fiet albus. Mittitur in caalimia in mundatione argenti.

Habes heic, si recte attendisti, quo in loco Latina Lingua foret Seculo VIII. apud minus doctos, & quot verba ac formae dicendi e vulgi loquutione in Latinam irreperent: exempli caussâ: *ejicis, ut refridet: secunaò quod* pro *secondochè*: *cuse ipsas pelles*, pro *cuci le stesse pelli: laxas desiccare*, pro *lasci seccare: batte lamina, & post illa battuta: per martellum adaequetur tam de latum quam de longum: scaldato illo in foco, batte & tene illud cum tenalea ferrea: sed tornatur de intro in foras: dextende: eum ibi scalda: pone ad battere: & denante: setacciantur: modicùm laxa stare: lixa illud: & si lixare volueris: prinde remisce: flore puppli pista ista tota* (sed fortassis ibi scriptum ut alibi *pisa* Latinum verbum) *& cribellata: adplunare*, seu *adplanare cum matiola lignea: divide eum & adsucca: ossa granci &c.* Nusquam memini me videre monumentum ferae antiquitatis Italicae vulgaris Linguae frustulis tam saepe immixstum. Scilicet quoties

A Linguâ Latinâ, quae sola tunc in scripturis usurpabatur, quisquam minus peritus sensa sua exponere statuebat, si eum deficiebant Latina verba, verbis, ac formulis Vulgaris Linguae utebatur in subsidium inscitiae suae, agebatque coactus, quod postea consulto egit Merlinus Coccajus, sive Theophilus Folengus in lu-
B dicro Poëmate suo. Vide & Capitulum *de Crisorantista*, e Graeco quidem desumtum, literisque Latinis redditum ac expressum, sed aspectu omnino deformi, ac postmodum in altero subsequenti Capitulo *de Argirosantista* Latinâ rudi versione translatum. Quod tamen interim ad rem nostram facit, hinc habemus, vel
C Seculis barbaris fuisse plura quàm credimus Artium documenta ac artificia. Plura non noscimus, quia illorum memoriam literae nullae servarunt. Sed veri videtur simile, multa opificia iis etiam temporibus tum ad necessitatem hominum, tum ad commodum atque oblectationem peracta fuisse: quae si superessent, lau-
D dem saepe, interdum quoque admirationem a nobis exigerent, atque impetrarent. Desiderius Casinensis Abbas, de quo nuper fuit sermo, non de Musivorum arte restituenda tantummodo solicitus fuit, uti Ostiensis scribit Lib. 3. Cap. 29. Chronic. Casinensis: *sed & de omnibus artifi-
E ciis quaecumque ex auro vel argento, aere, ferro, vitro, ebore, ligno, gipso, vel lapide patrari possunt, studiosissimos prorsus artifices de suis sibi paravit.* Ex hiis aliisque Artibus, quarum etiam nonnullae defecerunt, nulla erat, quae studiosissimos ac ingeniosos admodum artifices non numeraret, ita ut eo tempore *mira* perfecisse crederentur. Leo III. Papa, ut habet saepe laudatus Anastasius in illius

lius Vita, circiter Annum Christi DCCCII. *juxta Ecclesiam Beati Petri Apostoli fecit in triclinio majori Mirae Pulcritudinis decoratam Absidam de Musivo ornatam; & Absidas duas dextrâ laevâque super marmore & picturâ splendentes.* Idem Pontifex *fenestras Ecclesiae beati Pauli Apostoli Mirae Pulcritudinis ex metallo cypsino decoravit.* Praeterea in eâdem Basilicâ Pauli *fecit Cyborium cum columnis suis super Altare Mirae Magnitudinis & Pulcritudinis decoratum, ex argento purissimo, pensans Libras duo millia & quindecim.*

Atque heic minime omittendum est, praesertim videri floruisse Saeculis iis Aurifices, sive fabros, qui ex auro & argento diversa ingentis pretii & laboris opera conficiebant. Lupus Ferrariensis in Gallia Abbas Seculo Christi Nono ejusmodi Artificum mentionem habet, ita scribens Epistolâ 22. *Vestram opinatissimam flagito liberalitatem, ut duos nostros famulos a vestris Fabris, quos Peritissimos vos habere longe lateque Fama vulgavit, Auri & Argenti operibus erudiri jubeatis.* Et sane Romanorum Pontificum Vitas adi apud eumdem Anastasium. Ibi recensita videas ex his innumera, atque eam copiam, ut excedere fidem quisquam, sed immeritò, suspicetur. Nam praeter alia vasa miri artificii, Imagines Sanctorum, Lampades, Coronas, Calices &c. ex auro argentoque singulari industriâ passim struebant. Idem Leo III. fecit Imaginem beati Petri *Apostolorum Principis in porta Virorum, ex auro purissimo, & gemmis pretiosissimis Mirae Magnitudinis & Pulcritudinis, pensantem Libras decem & novem, & uncias tres.* Pariter *in Basilica Salvatoris, quae appellatur Constantiniana, fecit Cyborium cum columnellis suis quatuor ex argento purissimo, diversis depictum Historiis, cum cancellis & columnellis suis Mirae Magnitudinis & Pulcritudinis decoratum, quae pensabant simul Libras Mille ducentas viginti septem.* Neque aliter Paschalis I. Papa in beati Petri Apostoli Ecclesia *Oratorium summae magnitudinis atque pulcritudinis decoranter construxit: & super columnas in quadrificio camerantes Musivo, pulcrisque metallis decoravit, & imaginem pulcherrimam de argento exauratam cum diversis historiis inter marmorum constructiones ordinatis infixit, quae pensant Libras sexaginta duas & semis.* A pluribus recensendis abstineo. Sed certe omittendum non est, quod habet Eginhartus in calce Vitae Caroli Magni, dum scribit: *Inter ceteros thesauros atque pecuniam tres Mensas argenteas, & auream unam praecipuae Magnitudinis & ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut una ex iis, quae formâ quadrangulâ descriptionem Urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria, quae ad hoc deputata sunt, Romam ad Basilicam beati Petri Apostoli deferatur. Et altera, quae formâ rotundâ, Romanae Urbis effigie insignita est, Episcopo Ravennatis Ecclesiae conferatur. Tertiam, quae ceteris & operis Pulcritudine & ponderis gravitate multùm excellit, quae ex tribus orbibus connexa, totius Mundi descriptionem subtili ac minutâ figuratione complectitur; & auream illam, quae quarta esse dicta est, in tertiae illius, & inter heredes suos, atque in eleemosynam dividendae partis esse constituit.* Ejusmodi opificiis pretiositas materiei bellum intulit, eaque superesse diu non sivit. Verùm si per summum rarumque prodigium ad nostra usque tempora servata fuissent, fortassis etiam miraremur artificum illorum industriam: haberetque eruditio nobilissi-

lissimum antiquitatis fragmentum in Topographicis & Geographicis iis descriptionibus. In usu quoque fuit eisdem temporibus Ars ducendi auri in fila, ut vela auro texta satis produnt, de quibus in subsequenti Dissertatione XXV. sermo erit. Equidem novi, quid heic se interserat dubitationis: nempe mira haec & pulcherrima visa fuisse oculis eorum temporum, quibus vel distorta recta apparebant. Neque is ego sum, qui contendere velim, accessisse ad Romanae & Graecae elegantiae venustatem artificia Saeculorum rudium: quippe quae Artem recte delineandi parùm aut nihil excoluisse videntur; & quamvis ornamentis abundarent, ea tamen aut minutiora quàm par esset in magnificis operibus collocabant, aut sine ordine ac proportione effundebant. Verùm ne tu quidem contendere contra possis, nil recti & eximii excidere potuisse e manibus ac ingenio Italicorum, aliorumque mortalium temporis illius, ac praesertim Romae. Urbem hanc a ceteris, aut a plerisque distinguere mihi liceat. Quum illic ante Seculum XI. Christianae salutis longe plura, quàm nunc, superfuerint monumenta pretiosa serae antiquitatis in Templis, in domibus, in tumulis, in vasis, in statuis, in columnis, in anagliptis, in picturis, in musivis, in vitris, in marmoribus, atque in aliis ejusmodi operibus, elegantissimo olim artificio elaboratis: propterea facile etiam acciderit, ut post declinationem Romani Imperii, inter tot exempla summe commendanda emerserint interdum Artifices, qui sua efformarint ad veterum normam. In reliquis ferme Urbibus neque adeo illustria, neque tam crebra erant perfectarum Artium rudera & exemplaria; ac propterea nil mirum, si in earum Artificibus desiderata est plerumque verae pulcritudinis ac majestatis idea. Illud quoque animadvertendum, fuisse quasdam Artes, quae postquam cum honore usque ad Seculum Christi X. perseverassent, exinde deficere, & in deterius ruere coeperunt, sive quod barbari mores in Italia ulterius quàm antea invaluerint, sive quod intestinis bellis & factionibus concussa & lacerata nobilis haec Provincia, barbaram quoque ac horrentem faciem induerit in Artibus suis. Nemo certe neget, quin post Annum Vulgaris Aerae Millesimum, marmora sculpta, & nummi percussi, aliaque id genus opera Artificum, nimiùm recedere a liberalibus veterum Romanorum studiis, & rusticitatem quamdam ubique prodere coeperint.

Ad texendi Artem, atque ad Lanificium, & ad Serici opera quod attinet, erit de iis sermo in subsequenti XXV. Dissertatione. Mihi nunc minime praetereundum est, fuisse etiam Seculis rudibus, qui novis inventis publicam rem auxere. Ego pauca delibabo, opinari tamen non desinens, plura intercidisse, aut eorum memoriam minime ad nos pervenisse ob Scriptorum inopiam. Referam in Dissertatione XLIII. *de Literar. statu* Epitaphium Pacifici Archidiaconi Veronensis, qui Anno DCCCXLVI. vivere desiit. Inter alia ejus merita legitur:

HOROLOGIVM NOCTVRNVM NVLLVS ANTE VIDERAT.
EN INVENIT ARGVMENTVM, ET PRIMVS FVNDAVERAT.
HOROLOGIOQVE CARMEN SPERAE COELI OPTIMVM,
PLVRA ALIA GRAFIAQVE PRVDENS INVENIET.

Mirari ſubit, cur Epitaphii iſtius Auctor ſcripſerit: *Horologium nocturnum nullus ante viderat*. Ante unum Saeculum, & circiter Annum Chriſti DCCLVIII. Paullus Romanus Pontifex (uti habetur in calce Epiſtolae 25. Codicis Carolini) ad Pippinum Francorum Regem miſerat *Horologium nocturnum*. Fuerit quidem alterius & perfectioris formae Horologium Veronenſe; at certe *Horologii nocturni* inventum appellandum non erat novum plane atque antea ignotum. Porro quid hujus *Horologii* nomine veteres ſignificarint, decernere ego in praeſentia non auſim. Si enim Horologia heic indicari cenſemus, quae ferreis rotis & ponderibus mota per campanulae pulſum horas nocte indicarent, cur haec *Nocturna* nuncupantur, quum & interdiu idem officium praeſtent? Quamquam ejuſmodi Horologiis, ut olim Romani caruere, ita & plurima poſt eos Secula caruiſſe videntur. Tomo XVIII. Rer. Italicar. in Annalib. Bononienſibus ad Annum MCCCLVI. traditur poſitum Horologium in Turri publica Bononiae, cujus campana horas pulſabat: *e queſto fu il Primo Orologio, che cominciaſſe mai a ſonare per lo Comune di Bologna*. Apud ſingulares perſonas erat antea uſus ejuſmodi Horologiorum. Et Dantes Cap. 24. Paradiſi, Horologia noſtra per rotas mota commemorat. Sed ſi antiquiſſimus eorum uſus fuiſſet, mirarer cur tam ſerò ad publica commoda translatus fuiſſet. Horologium ad Lunae aut Siderum radios tunc excogitatum, vix eſt ut ego ſuſpicer. Fortaſſe clepſidra fuerit, aut aquâ aut pulvere cadente inſtructa, a quibus horae nocturnae aut ad lucernam ibi conſtanter appoſitam, aut ad pulſum alicujus aeris, indicarentur. Attamen ſi pulſationem ei tribuamus, iterum peto, cur non & diurnum Horologium illud fuerit. In Annal. Francorum ad Annum DCCCVII. Aaron Perſarum Rex miſit Carolo Magno inter cetera dona *Horologium ex auricalcho arte mechanica confectum, in quo duodecim horarum curſus ad clepſydram vertebatur, cum totidem aereis pilulis, quae ad completionem horarum decidebant, & caſu ſuo ſubjectum ſibi cymbalum tinnire faciebant*. Si clepſydra fuit, ergo aquarium Horologium fuerit. Verùm ego ab hujuſmodi voce fucum mihi timens, id tantùm ajo, potuiſſe Perſicum illud Horologium aquae unius, aut pulviſculi lapſu, pilas emittere, novamque horam novo ſonitu nuntiare; ſed nil rei eſſe ejuſmodi Horologiis cum iis, quibus nunc utimur. Doctiſſimo tamen Mabillonio teſte, ante Annum a Chriſto nato Septingenteſimum Anonymus Auctor Regulae Magiſtri floruit. Ibi verò Cap. 54. legitur: *Cum adveniſſe divinam horam percuſſus in Oratorio Index monſtraverit*. Cap. 55. *Cum ſonuerit Index*. Et Cap. 95. *Cum ad opus divinum Oratorii Index ſonaverit*.

Haec

Haec perpendenda: videntur enim indicare Horologium campanae sonitu horas tunc nuntians. Nauticae quoque acus nobile inventum, & mirabilis ad navigationem Magnetis usum, potius quàm Britannis & Belgis, deberi Johanni Gojae seu Girae Amalphitano, Auctores fide digni tradunt, scilicet Flavius Blondus, Panormitanus, Ortellius, & alii. Quod tamen accidisse quum nonnulli putent circiter Annum MCCCII. non bene cum calculis Chronologicis consonat: sunt enim quae indicare videntur, medio Seculo XIII. atque etiam antea, notum fuisse admirandum atque hoc utilissimum Naturae arcanum. Neque est, quod ego commemorem celeberrimum inventum Typographiae; uti & alterum exitiosissimum simul & mirificum Pulveris pyrii. Haec enim Secula quidem posteriora detexere, sed nequaquam in Italia.

Quod est ad Artem Vitri conficiendi, non eam Itali tantummodo, sed & Galli seu Franci antiquitus usurparunt. Bedâ teste in Vitâ Benedicti Biscopi Abbatis, sanctus ille vir circiter Annum DCLXXX. *misit legatarios Galliam, qui Vitri factores, artifices, videlicet Britannis eatenus incognitos, ad cancellandas Ecclesias, porticuumque & coenaculorum ejus fenestras adducerent. Factumque est, & venerunt. Nec solùm postulatum opus compleverunt, sed & Anglorum ex eo gentem hujusmodi artificium nosse ac discere fecerunt*. Petrus Damiani in Vita Sancti Odilonis auctor est, ei dono datum fuisse ab Heinrico I. Imperatore *vas holovitreum valde pretiosum, & Alexandrini operis arte compositum*. Is idem infra commemorat *vitrea vascula anaglypha fusilitate caelata*. An verò tingendi variis coloribus Vitri, illudque picturâ ornandi, praeterquam in Graecia ac Italia, Ars excoleretur olim, notave foret, minime mihi compertum est. Eam certe Romanorum industria diu fovit, ac Leo Papa III. circiter Annum Christi DCCCII. *fenestras de absida Basilicae Constantinianae ex Vitro diversis coloribus conclusit, atque decoravit*, ut in ejus Vitâ apud Anastasium habetur. Delectati autem sunt picturatis etiam Vitris veteres Romani cum Ethnici tum Christiani: quod argumentum si quis egregie pertractatum intueri cupit, adeat Librum Clarissimi olim Viri Philippi Bonarotae Senatoris Florentini, qui multa antiquitatis rudera in hanc rem collegit. Ceterum praeter *Vitreas* fenestras, duplex alia ratio lucis admittendae per fenestras, simulque venti ac frigoris arcendi antiquis fuit. Altera, vela seu telas obtendendo fenestris; altera *Speculari* lapide eas obstruendo, uti nunc fit vitreis orbiculis, aut laminis. Lapis iste, ut Plinius Lib. 36. Cap. 22. scribit, *faciliore multo naturâ finditur in quamlibet tenuem crustam*, & lucem transmittit. Idem verò est atque *Gypsum*, cujus fodinae ne in nostris quidem regionibus desiderantur. Propterea quae *Gypseae fenestrae* apud Scriptores rudium Seculorum occurrunt, istis *Specularibus* munitae erant, de quibus multa habet Salmasius in Solinum. Leo Ostiensis Lib. 3. Cap. 33. commemorat *Fenestras vitro, tam gipso, quàm plumbo insigniter laboratas*. Et Cap. 34. *Fenestras, quae in porticibus sunt, gipseas quidem, pari verò decore, construxit*. Apud Patres Cappuccinos, quibus solicitum inest studium paupertatis, fenestras ejusmodi non semel vidi. Serae autem antiquitati novimus fuisse *Specula*, quorum

rum usus nunquam desiit; sed eorum fabricam apud Italos uni fortasse Veneti per tempora multa servarunt, & adhuc servant; quae tamen aliò translata, nunc in aliis quoque Regnis floret. At nos civi etiam Veneto, hoc est, Marco Paulo acceptum referimus, quòd primus vastum ac feliciſſimum Sinarum (ut appellare consuevimus) Imperium Seculis posterioribus detexerit, uti & Columbo, & Americo Vespuccio, quòd Indiarum Occidentalium notitiam & aditum reliquis Europaeis aperuerint.

Quae postea ducentis ab hinc annis mirabilia sane inventa fuere, aequiori titulo omissa velim. Sed non praeteribo nonnulla a Gualvaneo de la Flamma ante quadringentos ferme annos scripta in hanc rem. Floruit ille, ut alibi non semel monui, in Ordine Praedicatorum Mediolani iis ipsis temporibus, quibus haec ab ipso narrata contigere. Leguntur autem in ejus Opusculo, quod evulgatum a me fuit Tomo XII. Rer. Italicar. *Anno MCCCXLI.* (en ejus verba pag, 1037.) *Pontificatus Benedicti XII. Anno VI. vacante Imperio, & Sede Archiepiscopali Mediolanensi: Vicariatus Roberti Regis Siciliae Imperii Anno XXVIII. sub dominio duorum fratrum ex Vicecomitibus venerabilis Johannis Episcopi Novariensis, & nobilis Militis Luchini de Vicecomitibus. In Civitate per Dominos Civitatis duae novitates sunt inchoatae. Prima est, quod adinvenerunt facere Molendina, quae non aqua, aut vento circumferuntur, sed per pondera contra pondera, sicut solet fieri in Horologiis;* (& heic animadverte usum tunc ibi familiarem ferrei *Horologii.*) *Et sunt ibi rotae multae & artificia subtilia multùm. Et non est opus, nisi unius pueri. Et moliunt continue quatuor modios tritici moliturâ optimâ nimis. Nec umquam in Italia tale opus fuit adinventum, licèt per multos annos exquisitum. Secunda novitas fuit, quod adinvenerunt facere in Ticinello navigium. Et fuerunt illae naves dictae Ganzerrae. Et portat una navis quingentos vel sexcentos homines armatos. Et sunt nimis utiles pro Communitate Mediolani, quia possunt ire usque Venetias, & visitare Civitates & Castra posita super Ticinum & Padum, & in Lacu Majori. Possunt etiam hostibus inferre damna plurima, & victualia deferre amicis. Sunt istae Ganzerrae naves magnae, habentes pro qualibet quinquaginta remos vel circiter. Et sunt communitae asseribus in circuitu cum bathfredis & machinis, cum maximis velis. Nec potuit Ticinellus ipsas transducere quantumcumque ingurgitatus, sed cum camellis* (ita ibi scriptum) *& aliis instrumentis oportuit ipsas conduci usque ad Lacum Majorem.* Praeter haec idem Gualvaneus in altero Capitulo nova quaedam inventa recenset, ita scribens: *Item alias nobiles & laudabiles consuetudines adinvenerunt praedicti Domini Civitatis: & aliquas jam inchoatas per suos praedecessores repererunt. Videlicet quod equos emissarios equabus magnis commiscuerunt; & procreati sunt in nostro territorio Destrarii nobiles, qui in magno pretio habentur. Item canes Alanos altae staturae, & mirabilis fortitudinis nutrire studuerunt. Et cuniculis Castra & Civitates repleverunt. Item racemi vernacini truncis inserti pinum vernacinum insertum producunt. Panni de serico & de auro subtili artificio texuntur. Et plura alia mirabilia opera & novitates laudabiles introductae esse dignoscuntur.*

Ut etiam justae conjecturae suadent, Saeculis barbaricis atque Italiae debemus originem *Perspicillorum*, sive *Specil-*

Specillorum vitreorum: nos *Occhiali* appellamus. Profectò non defuere, qui sibi visi sunt reperisse apud antiquos usum instrumenti hujus ad oculorum vim adiuvandam. Sed incertis levibusque rationibus eorum sententia nititur. Samueli Pitisco, atque aliis, ex antiqua Inscriptione Romana laudatur *Faber Oculariarius* (potius *Ocularius*) quasi is esse potuerit ejusmodi vitrorum fabricator, quod & Reinesius facile credidit Clafs. XI. num. *66.* Inscription. Antiquarum. Tenebrosam vocem nemo non videt: atque omnino latet, quid per eam significatum fuerit, etiamsi statuamus recte ab Aldo descriptam fuisse Inscriptionem illam, a Grutero subinde recusam. Fortassis artifex effingebat oculos in Deorum templis, suspendendos pro receptâ, uti stulte arbitrabantur, oculorum incolumitate. Aegyptii quoque, teste Clemente Alexandrino Lib. 5. Stromat. oculos ex auro & argento confectos in Templis exponebant, significaturi, *Deum omnia videre.* Ad haec Florentiae Inscriptio legitur, ab accuratissimo Gorio producta Tomo prim. Inscription. Florentin. pag. *406.* ubi

M. RAPILIVS OCVLOS
REPOSVIT STATVIS

Erant enim antiquis statuae Deorum, oculos habentes ex auro aut gemmis confectos, uti idem Gorius auctoritate Caecilii Balbi ex Johanne Sarisberiensi desumtâ animadvertit. Quare nihil his insistendum. Alii *Conspicillum* apud Plautum nacti, instrumentum idem opinati sunt adhibitum oculis, ut res majores appareant. Falluntur. Plautus ipse in Fragmentis ait:

In conspicillo adservabam;

Idest *in Specula.* Alterum versum ex eodem Plauto adfert Robertus Stephani, nempe:

Vitrum cedo: necesse est conspicillo uti.

At nusquam apud Plautum versum hunc reperio neque in Comoediis, neque in Fragmentis, ita ut fidere heic non possimus: praeterquamquod veteres adhibuere Vitrum ad accipiendam lucem in aedibus. *Specularia* nomen iis fuit. Ad hanc vocem legenda sunt, quae habet Du-Cangius in Glossar. Latin. & Salmasius ad Solinum. Fureterius quoque in Vocabular. Gallic. Linguae, tradit, se ab eodem Du-Cangio accepisse, adservari in Regia Bibliotheca Poëma Graecum, ex quo hauriatur, *Perspicillos* in usu fuisse Anno Christi MCL. Paria scribit Menagius in Origin. Linguae Italicae. En versiculum illum, ubi de Medicis agitur:

Θωροῦσι καὶ τὰ σκύβαλα μετὰ τοῦ ὑέλου.

Idest: *Intuentur autem excrementa per Vitrum.* Verùm dubitat ipse Menagius, an hoc ad Ocularia spectet, quum vitro potuerint uti Medici illi, ne tetro foetore laederentur. Praeterea is minime animadvertit, dubitationem omnem ab ipso Du-Cangio auferri, qui rursus eumdem versum in Glossario Graeco ad vocem ὑέλιον laudat, eumque ita Latine reddit: *Idest, inspiciunt excrementa cum urinis:* neque haec ad Specilla spectant. Scilicet ὑέλιον *Urinam* significat, non *Vitrum.* Quum ergo nullum apertum locum aut testem ex universa antiquitate habeamus, tunc in usu fuisse *Perspicilla*, seu *Specilla*; & contra vix fieri potuerit, quin apud antiquos aliqua eorum mentio facta fuisset,

set, si ejusmodi instrumenta novissent: sententiae acquiescendum est Clariss. Viri Francisci Redii Medici ac Philosophi Arretini, qui in Epistolâ Anno MDCLXXVIII. editâ contendit, *Perspicillorum* inventum & usum emersisse ab Anno Christi MCCLXXX. usque ad MCCCXI. & quidem in Tuscia. Nam in Sermonibus MStis Fratris Jordani de Rivalto, qui e vivis abiit Anno MCCCXI. haec leguntur: *Non è ancora vent' anni, che si trovò l' Arte di fare gli Occhiali, che fanno veder bene; che è una delle migliori Arti, e delle più necessarie, che'l Mondo abbia.* Quae verba jandiu protulerant editores Vocabularii *della Crusca*. Ad haec idem Redius profert locum e Chronico Pisano, cujus auctor fuit Frater Dominicus de Peccioli Ordinis Praedicatorum. Ibi sermo est de Fratre Alexandro Spina, qui Anno MCCCXIII. finem vivendi fecit. En verba: *Frater Alexander de Spina Pisanus manibus suis, quicquid voluisset, operabatur, ac caritate victus aliis communicabat. Unde cum tempore illo Quidam Vitrea Specilla, quae Ocularia vulgus appellat, primus adinvenisset, pulcro sane, utili, ac novo invento, nemini que vellet artem ipsam conficiendi communicare, hic bonus vir & Artifex illis visis, statim nullo docente didicit, ac alios, qui scire voluerunt, docuit. Canebat modulate. Sciebat eleganter; & descriptos Libros, quos minia appellant, ornabat. Nullam prorsus manualium Artium ignoravit.* Alia congerit idem Redius ad ejusmodi sententiae confirmationem: certumque est, exinde occurrere apud Scriptores eorumdem Perspicillorum, sive *Occhiali* nomen. Denique praetermitto inventa alia barbaricis Seculis tribuenda: puta mirabilem Typographorum Artem, tormentorumque ignivomorum fabricam, atque alia, de quibus post Polidorum Virgilium eruditissime egit Guido Pancirolius. De origine verò Typographicae Artis vidi in Transactionibus Britannicis Diatribam, cujus Auctor omnium diligentissime in eam inquisivit. Citius enim, quàm vulgo creditur, apud Belgas sive Germanos Ars illa adinventa, & longe antea, quàm multi crediderint, in Italiam advecta fuit. In Coenobio Benedictinorum Sancti Georgii Venetiis visus mihi fuit *Rationalis divinorum Officiorum* (Durandi). *Artificiosâ adinventione imprimendi ac caracterizandi absque calami exaratione, sic effigiatus per Johannem Fust Civem Maguntinum, & Petrum Bernsheim Clericum Dioecesis ejusdem. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quinquagesimo Nono, Sexta die Octobris.* Verùm de his consulendi sunt *Annales Typographici* Michaëlis Maittaire, ante paucos annos editi Londini, in quibus & origo & progressus Typographicae Artis fusissime & accuratissime pertractantur. Consulendum quoque par Opus Bononiae editum a P. Orlando Carmelita.

FINIS TOMI QUARTI.

ELEN-

ELENCHUS TOMI QUARTI.

